Acta musei napocensis

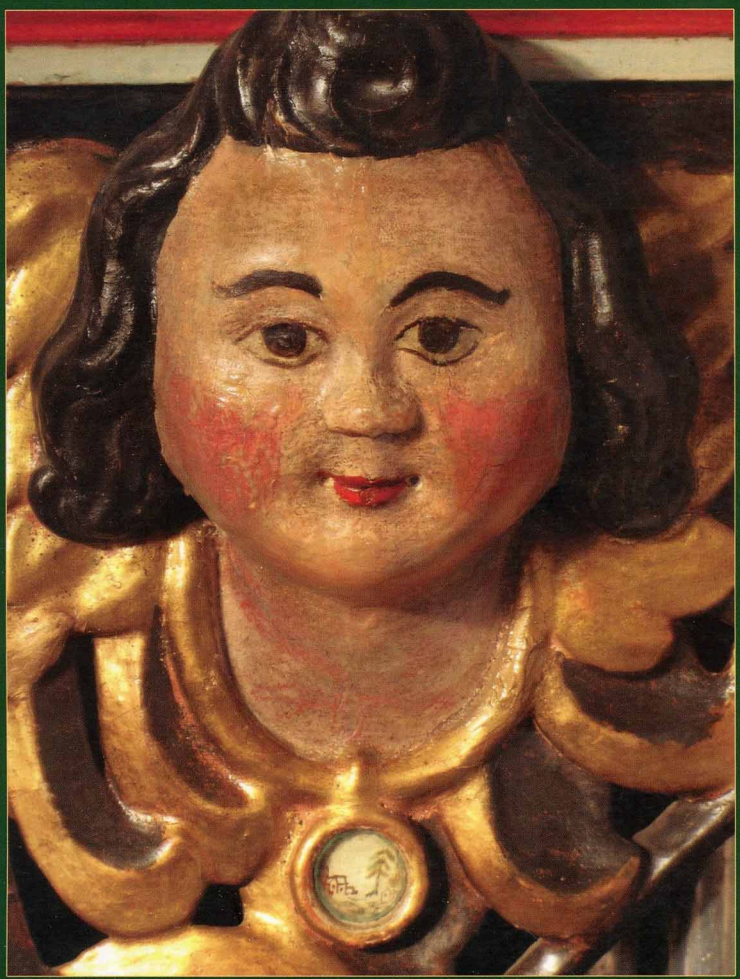

47/II
2010

MINISTERUL CULTURII ŞI CULTELOR
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

47

HISTORICA

II

2010

CLUJ-NAPOCA
2010

CONSILIUL EDITORIAL:
NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, STEPHEN FISCHER-GALATI, KONRAD GUSTAV GÜNDISCH, FLORIAN KUEHRER, IOAN-AUREL POP, MARIUS PORUMB, DORU RADOSAV, NICOLAE SABĂU

COLEGIUL DE REDACȚIE:
HORAȚIU BODALE, CLAUDIA BONȚA, LIVIA CĂLIAN, DANIELA COMȘA, ANA MARIA GRUIA – secretar de redacție, MELINDA MITU, OVIDIU MUNTEAN, TUDOR SĂLĂGEAN – redactor responsabil.

GRAFICA:
TÖRÖK KÁROLYI, CRISTINA ȚOPAN

FOTO:
SERGIU ODENIE

COPERTA:
TÖRÖK KÁROLYI

ILUSTRAȚIA COPERTEI:
Orgă de procesiune, Johann Baumgarten, Sighișoara, 1752 (detaliu)

FONDATOR:
CONSTANTIN DAICOVICIU

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI
ISSN 1454-1521
ISBN 978-973-109-245-4

© Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publicație a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Corespondența se va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 400020, Cluj-Napoca, str. C. Daicoviciu, nr. 2, Tel/fax: 004 0264 591718; Tel: 004 0264 595677.
Email: secretariat@mnit.museum.utcluj.ro

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie. Toute correspondence sera envoyée a l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 400020, Cluj-Napoca, rue C. Daicoviciu, n° 2, Roumanie, tel/fax: 004 0264 591718; Tel: 004 0264 595677.
Email: secretariat@mnit.museum.utcluj.ro

Editura Argonaut
Cluj-Napoca
www.editura-argonaut.ro

CUPRINS

SOMMAIRE – INHALT – CONTENTS

STUDII

ERWIN GÁLL
Analiza preliminară a necropolei „din jurul bisericii" de la Dăbâca – incinta a IV-a. Câteva idei despre termenul de cimitir „din jurul bisericii"
Preliminary analysis of "around the church" cemetery in Dăbâca – castle region 4. Certain ideas regarding the term "around the church" cemetery 9

VICTOR V. VIZAUER
Antroponimia feminină din Transilvania în secolul al XIII-lea. Opinii introductive
Feminine Anthroponymy in Thirteenth-Century Transylvania. Preliminary views 51

MIHAI FLORIN HASAN
Antroponimia clerului din registrul de dijme pontificale pe şase ani [1332-1337] cu referire la Transilvania
Anthroponomy of the clergy from the papal tithes registry on six years [1332-1337] with reference to Transylvania 61

LIVIU CÎMPEANU
De la comitat la scaun principal. Evoluția administrativ-juridică a Sibiului şi a provinciei aferente în evul mediu
Von Komitat zur Hauptstuhl. Die verwaltungsrechtliche Entwicklung von Hermannstadt und der dazugehörigen Provinz im Mittelalter 81

ALEXANDRU SIMON
Rudele otomane de sânge ale Huniazilor
The Ottoman blood-relatives of the Huniady family 91

FLORIN ARDELEAN
Aspecte privind evoluția domeniului fiscal în principatul autonom al Transilvaniei
Aspects Regarding the Evolution of the Fiscal Estate in the Autonomous Principality of Transylvania 101

HORAȚIU GROZA
Palatul voievodal dinTurda în documente medievale şi moderne
The Voivode's Palace of Turda in Medieval and Modern Records 109

TUDOR SĂLĂGEAN
Biserică, cultură şi activitate politică românească în comitatul Cluj în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Studiu de caz: comuna Jucu
Romanian church, culture and political activity in the county of Cluj in the eighteenth century and nineteenth century. A case study: the Jucu district 123

OVIDIU MUNTEAN
Ecourile revoluției pașoptiste din Transilvania în publicistica franceză (1849-1851)
Les échos de la Révolution de 1848 en Transylvanie dans les écrits français *139*

MELINDA MITU
Moștenirea muzeală a lui Teleki Sándor
Teleki Sándor's museum-related legacy *149*

HORAȚIU BODALE
The Romanians, the Italians and the National Ideal
Românii, italienii și idealul național *157*

STELIAN MÂNDRUȚ
Profesori și bursieri ai Școlii Române de la Roma în epoca interbelică
Teachers and scholars of the Romanian School in Rome in the interwar period *163*

TOTH SZILÁRD
Relațiile dintre organizațiile politice ale minorității maghiare, germane și evreiești din România în perioada interbelică
Relations between the Hungarian, German and Jewish political organizations in inter-war Romania *175*

ARTUR LAKATOS
Câteva premise privind vizita lui Nixon în România
Certain Premises Regarding Nixon's visit in Romania *183*

ISTORIA ARTEI

ANA MARIA GRUIA
Winged Samson and Popular Iconography in Sixteenth-century Transylvania
Samson înaripat și iconografie populară în Transilvania secolului al XVI-lea *203*

CLAUDIA M. BONȚA
Grafică satirică din secolul al XVIII-lea în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. William Hogarth și „Cele patru momente ale zilei"
Satirical graphics of 18th century in The Art Collections of the National History Museum of Transylvania. William Hogarth's "Four Times of the Day" *213*

ANCA GOGÎLTAN,
Imaginea țărăncii în pictura românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX
The image of the peasant woman in the Romanian painting at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century *223*

NUMISMATICĂ ŞI MEDALISTICĂ

FRANCISC PAP
Tradiție transilvană în moneda unică de circulație. Moneda poloneză în tezaurele monetare transilvane
The single currency in Transylvanian tradition. Polish currency in Transylvanian monetary treasures *245*

CLAUDIA M. BONȚA
Religiozitate barocă: impactul temelor sacre în medalistica central-europeană. Secolele XVII-XVIII
Baroque religiosity: the impact of sacral themes in central-European medal study. 17th -18th century *251*

MISCELLANEA

ANCA RAMONA HAPCA
Ipostaze ale relațiilor politice dintre maramureşeni şi bistrițeni în secolul al XVI-lea
Aspects of the Political Relations Between the Officials of Maramureş and those of Bistrița During the Sixteenth Century *267*

FRANCISC PAP
Comerțul cu sare în registrele tricesimale clujene (1599-1637)
Salt trade in the tricesima records of Cluj (1599-1637) *275*

PETRUȚA-MIOARA GHENESCU
Contribuții la istoria breslelor transilvănene
Contributions to the history of Transylvanian guilds *279*

LASZLO TUKA
Răspândirea farmaciilor în județele din România în funcție de dezvoltarea economică în 1936
The spreading of pharmacies in the counties from Romania according to the economic development in 1936 ..... *287*

HORAȚIU GROZA
Dr. Augustin Rațiu – o personalitate marcantă a Turzii persecutată de regimul comunist din România
Dr. Augustin Rațiu, a public personality in Turda, persecuted by the Communist regime of Romania *293*

ADRIAN POP
Aspecte din existența Universității „Bolyai" din Cluj în anii `50
Aspects of the existence of the Bolyai University in Cluj in the 50s *309*

ANTONIU MARTIN
Procesul colectivizării agriculturii în comuna Şepreuş
The collectivisation of agriculture in the village Şepreuş *319*

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
45 DE ANI DE ACTIVITATE EDITORIALĂ (1964-2009)

LIVIA CĂLIAN
Acta Mvsei Napocensis – 45 de ani de activitate editorială (1964-2009) 325

ABREVIERI 381

STUDII

ERWIN GÁLL

ANALIZA PRELIMINARĂ A NECROPOLEI „DIN JURUL BISERICII" DE LA DĂBÂCA-INCINTA IV. CÂTEVA IDEI DESPRE TERMENUL DE CIMITIR „DIN JURUL BISERICII"

Keywords: *Dăbâca, cemetery, Church, ritual, Christianity*
Cuvinte cheie: *Dăbâca, necropolă, biserică, ritual, creştinism*

Introducere. În istoriografia şi arheologia medieval timpurie maghiară este aproape general considerat ca cetatea de pământ-lemn de la Dăbâca a fost construită ori în secolul X sau în perioada lui Sfântul Ştefan I (sfinţit în 1083), în jurul anului 1000, construcţia sa fiind legată de conducătorul *Doboka* (primul comite), biruitorul lui Gyla, acesta fiind pomenit într-un singur izvor.[1] Cel mai mult s-a ocupat de această problemă regretatul István Bóna, începând de la articolul său din 1970, urmat de *Istoria Transilvaniei*.[2] Cu toate acestea, în mod surprinzător, în lucrarea sa de sinteză despre cetăţile epocii arpadiene din 1994 şi republicată în 1998, cetatea Dăbâca este doar menţionată, fără alte detalii.[3] István Bóna a precizat însă foarte clar că aceste tipuri de cetăţi, ca şi în alte zone din centrul şi estul Europei pot fi legate de construirea autorităţii regale reprezentată de *comes*.

Total altfel a fost interpretat în arheologia românească. Arheologia şi istoriografia românească pornind de la Anonymus (capitolele 24–27),[4] în care este descrisă în stilul caracteristic epocii trubadurilor şi truverilor cucerirea Bazinului Carpatic în secolul X de către maghiari, datează prima fază a folosirii cetăţii la sfârşitul secolului IX şi interpretează pe Gelou (în interpretarea maghiară Gyalu), ca fiind conducătorul vlahilor şi slavilor.[5]

Înainte să intrăm în analiza propriu-zisă a necropolelor de la Dăbâca, trebuie să precizăm că, din păcate, săpăturile începute în 1964 au pornit cu preconcepţii. Înainte să analizeze foarte atent, foarte riguros materialul arheologic şi fără să caute în primul rând explicaţii arheologice, au tras concluzii *istorice*. Această tendinţă are la bază însă o cauzalitate mult mai veche, care izvorăşte însăşi din trecutul şi evoluţia arheologiei, în special a arheologiei medievale: încă de la începuturile sale arheologia, ca ştiinţă auxiliară a istoriei, era menită să argumenteze informaţiile

---

[1] Anonymus: *Sunad f. Dobuca nepos regis*. SRH. I. 50., Gy. Györffy consideră că Dăbâca a existat încă din secolul X, doar numele acetsuia provine de la Doboka, primul comes al lui Ştefan I, al cărui fiu, Csanád, a învins mai târziu pe Ahtum (de aici provine numele de *Cenad*). Gy. Györffy, *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapest, 1987, p. 66–67. I. Bóna, în Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*, ArchÉrt, 97/1, 1970, p. 191-242, nota 315. Situl *Dăbâca* sintetic, pe baza descoperirilor publicate până atunci a fost prezentat de E. Benkő, care a subliniat faptul că prima fază se termină cu *pandantive de tip Darufalva* şi se datează în cumpăna secolului X-XI, într-un fel susţinând şi din punct de vedere arheologic ideea lui Györffy. E. Benkő, *Kolozsmonostor, Kolozsvár*, în *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, coord. Gy. Kristó. Budapesta, 1994, p. 169.

[2] I. Bóna, *A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében*, în *Erdély története*, I, 1988, p. 225.

[3] Idem, *Az Árpádok korai vártairól*, Debrecen, 1998, 34.

[4] După ultimele analize a lui Alexandru Madgearu, *Gesta Hungarorum* a fost scrisă probabil de către fostul notar al lui Béla al III-lea (1172-1196) la începutul secolului al XIII-lea. O analiză sintetică excelentă găsim în studiul lui László Veszprémy. A. Madgearu, *Denumirea Mării Negre în Gesta Hungarorum a notarului Anonim (The Name of the Black Sea in Gesta Hungarorum by Anonymous)*. EN, XIX, 2009, p. 179-180; L. Veszprémy, *Gesta Hungarorum. A középkori krónikaírás kezdetei*, în *Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok*, coord. E. Marosi, Budapest, 2000, p. 548–549.

[5] Anonymus nu aminteşte Dăbâca ca cetate existând în secolul IX. I. Bóna, *op. cit.*, p. 20.

cunoscute din izvoarele narative şi să coreleze evenimentele menţionate în izvoare cu descoperirile arheologice. În concluzie, descoperirile arheologice aveau rolul de a întări argumentele ce susţineau informaţiile cunoscute din izvoarele scrise şi, în consecinţă, să se afle mereu în slujba izvorului scris,[6] o metodă eronată perpetuată aproape până în zilele noastre.

Această greşeală a fost preluată şi chiar dezvoltată de către autorii săpăturilor de la Dăbâca, care s-au grăbit după nici 4 ani de cercetare a sitului[7] (care cuprindea *cetatea de pământ*, *aşezarea civilă* cu urme de bordeie, ateliere, gropi, respectiv *necropolele*), să declare Dăbâca drept centrul politico-miltar al lui Gelou, căzând într-o istoricizare aproape fără precedent a unei situaţii arheologice, neavând nici un fundament ştiinţific necesar pentru a emite interpretări de acest fel. Nu am tinde spre obiectivitate dacă nu am lua însă în considerare şi anii negri, aproape orwelieni ai naţional-comunismului românesc,[8] ceea ce explică într-o măsură şi concluziile istoricizante ale autorilor săpăturii. Iurie Stamati, în articolul lui despre evoluţia cercetărilor secolelor V–VII în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească şi mai apoi Republica Moldova remarcă o evoluţie asemănătoare, dar pe sens invers: între cauzele apariţiei unor interpretări sunt asemănări frapante, determinate de amestecul politicului (în Republica Moldova, puterea sovietică până în 1989), în scrierea istoriei.[9]

Cazul Dăbâca a născut reacţii imediate şi mai îndepărtate. După cum am menţionat anterior, în 1970 István Bóna a criticat rezultatele articolului din 1968,[10] mult mai târziu incluzându-l, fără a dezbate larg, în sistemul de cetăţi al epocii arpadiene timpurii (secolul XI).[11]

Atacul mult mai dur a venit însă din România, imediat după schimbarea regimului naţionalist-comunist de la Bucureşti. Într-un articol din 1991 Radu Popa l-a atacat dur pe şeful

---

[6] În acest sens vezi B. K. Young, *Text aided or text misled? Reflections on the uses of archaelogy in medieval history*, în *Text-Aided Archaelogy*, coord. B. J. Little, B. Raton, London 1992, p. 135–147.

[7] Primele cercetări cu caracter arheologic la Dăbâca au fost iniţiate de către Márton Roska, care l-a trimis pe Károly Chrettier, acesta făcând primele măsurători şi săpături în 1942. K. Chrettier, *A dobokai vár*, Közl., III, 1943, p. 115–117.

[8] Trebuie pusă întrebarea dacă dictatura naţional-comunistă, căutând un trecut strălucit, a intervenit sau nu în interpretarea izvoarelor arheologice, şi mai ales în formarea concluziilor de natură istorică. Recent un coleg mai în vârstă a povestit că o lucrare a sa predat într-o revistă importantă din România nu a fost publicată până când la concluzii nu a introdus că aşezarea pe care dorea să o publice aparţinea populaţiei proto-româneşti. Colegul menţionat păstrează în acest sens şi scrisoarea pe care a primit-o din partea redactoarei de la revista anterior menţionată.

În articolul său din 2002 Florin Curta extinde acest caracter de implicare a statului în interpretările arheologice la toate statele est-europene, şi în speţă şi în cazul arheologiei şi istoriografiei maghiare. Curta nu a luat însă în calcul caracterul frapant deosebit a regimurilor comuniste din cele două ţări. Dacă în cazul României putem vorbi de un regim naţional-comunist (care a [re]inventat un trecut strălucit până la Burebista), caracterul regimului de la Budapesta era total diferit, şi anume unul cosmopolit-comunist, creat de către sovietici după revoluţia din 1956. Până în anii '80 portul simbolurilor naţionale (cocarda de exemplu) atrăgea după sine închisoarea, iar una dintre zilele fundamentale ale identităţii maghiare, 15 martie era interzisă. Revoluţia din 1956 în epoca cadariană a devenit un tabu, fiind apostrofată cu denumirea de *antirevoluţie*. Trebuie specificat foarte clar: regimul moscovito-comunist de la Budapesta, prin natura sa însăşi (conducătorul său, János Kádár, după adevărata nume Janek Cermanek, de origine etnică croată şi slovacă) nu putea să simpatizeze cu nici o manifestare naţională (nu şovină sau nazistă) cu caracter maghiar şi cu atât mai puţin cu manifestări naţionaliste în domeniul arheologiei sau istoriei. Nu găsim nici un studiu care să încerce să demonstreze de exemplu *continuitatea huno-maghiară*, ci chiar s-a întâmplat inversul: în anii aceştia György Györffy a demonstrat foarte clar că nu există o relaţie de rudenie între huni şi maghiari (nici din punct de vedere biologic, nici din punct de vedere lingvistic), aceasta fiind o invenţie a cronicarilor din secolul XII. Trebuie să ne punem întrebarea: aceasta este oare implicarea statului în discursul istoriografic? Începând cu anii '80 natura antimaghiară a regimului kadarian a început să se dezgheţe, consecinţa pozitivă a acestuia a fost tratatul de Istoria Ungariei în zece volume, respectiv cel de istorie a Transilvaniei în trei volume. Totodată trebuie să menţionăm şi faptul că Florin Curta nu a adus dovezi concludente în ceea ce priveşte implicarea statului în discursul sau în concluziile arheologilor, fie români sau maghiari, mulţumindu-se doar a menţiona acest aspect, preluat probabil din literatura occidentală, care generalizează de cele mai multe ori, când este vorba de Europa estică.

[9] I. Stamati, *Cercetarea istorico-arheologică cu privire la seolele V/VI-VII p. Chr. în Republica Moldova, între anii 1950-1990*, EN, XII, 2002, p. 185.

[10] I. Bóna, în Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*, ArchÉrt, 97/1, 1970, p. 191-242, nota 315.

[11] I. Bóna, *Az Árpádok korai várairól*, p. 34.

sitului arheologic de la Dăbâca, Ştefan Pascu, numindu-l *„amator"*, categorizând scrierea sa drept *„romantică"*, *„neglijentă"*, menţionând *„uşurinţa cu care se fac afirmaţii lipsite de acoperirea justificărilor"*.[12]

În anii '90 în centrele celor mai importante şcoli de istoriografie din România (Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi) s-au produs atacuri succesive împotriva istoriografiei de tradiţie naţional comunistă,. În Bucureşti Lucian Boia şi echipa atelierului ştiinţific fondat de către cercetătorul bucureştean a publicat mai multe volume despre miturile comunismului românesc.[13] Din păcate în timp ce colegii specialişti în epoca contemporană au pornit atacuri succesive împotriva miturilor inventate sau dezvoltate mai ales în perioada naţional-comunistă (activitatea lui Lucian Boia, Sorin Mitu, etc.), despre arheologi, şi mai ales despre istorici nu se poate spune acelaşi lucru. Astfel, exceptând articolul lui Florin Curta,[14] în istoriografia şi arheologia românească s-a înrădăcinat stereotipia că situl de la Dăbâca se datează mai ales în secolul IX şi, mult mai grav, poate fi legat de *„marile" confruntări între oastea aşa numitului Tuhutum* şi *Gelou*, menţinând în conştiinţă un exemplu clasic de *„gemischte Argumentation"*.[15]

---

[12] R. Popa, *Observaţii şi îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie (Bemerkungen und ausrichtungen zur Geschichte Rumäniens um die letzte Jahrtausendwende)*, SCIVA 41/ 3-4, 1991, 159, 165, nota 51. Cu toate că l-a atacat pe Pascu, şi Popa induce în eroare cititorul perpetuând stereotipii de genul *„migratori"*. Ţinem să precizăm: *migraţia* nu este un mod de viaţă, ci un *fenomen sociologic*, de obicei cu o durată minimă (patetic: omul, comunitatea migrează cu un scop bine determinat). Termenul de *migraţie* este mai mereu confundat în arheologia românească cu cel de *nomadism*, care este un *sistem economic*, dar evident şi un mod de viaţă. În privinţa nomadismului, influenţei sale asupra sedentarilor, categoriile sale, relaţiile (politice, economice, militare) ale acestora cu sedentarii, structura economică a societăţilor nomade, caracterul militar, preluarea tehnicii de luptă a nomazilor de către diferite Imperii, organizarea şi dispariţia structurilor politico-militare nomade, vezi: A. M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, Cambridge, 1984; G. Komoróczy, *Város a nomádok szemével, nomád a városiak szemével az ókori Mezopotámiában*, în *Nomád társadalom és államalakulatok*, coord. F. Tőkei, Budapesta, 1983, p. 89–109; A. Róna-Tas, *A nomád életforma genéziséhez*, în *vol. cit.*, p. 51–65; I. Ecsedy, *A nomád gazdaság és társadalom problémái a történelemben és a kutatásban*, în *vol. cit.*, p. 15–30; J. Matolcsi, *A középkori nomád állattenyésztés keleteurópai jellegzetességei*, în *vol. cit.*, p. 281–307; J. Warry, *Warfare in the Classical World*, Salamander Books, 1980, p. 154, 201; S. Bock, *Los hunos, tradicion e historia*, Murcia, 1992, p. 63–72; P. Kenedy, *Nagyhatalmak tündöklése és bukása*, Budapesta, 1993, p. 87–90; E. A. Thompson, *A hunok*, Debrecen, 2003, p. 46–49; O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Viena-Köln-Graz, 1978, p. 56–58; I. Vásáry, *A régi Belső-Ázsia története*, Budapest, 2003, p. 15–30. Critica stereotipiei şi toposului *„migrator"-„autohton"* în arheologia românească o găsim în articolul lui Coriolean Opreanu, *Sfârşitul culturii Sântana de Mureş în Transilvania: cultura „Sfântu Gheorghe" sau orizontul post-cerneahovian*, EN, XII, 2002, p. 172.

De asemenea stereotipii nu poate fi acuzată doar arheologia românească. Desemnând populaţii „asiatice" care s-au deplasat cu cai, termenii *„reiternomaden"* şi *„reitervölker"* au fost răspândiţi în arheologia occidentală ca impact al arheologiei germane. Nimeni nu a pus problema deplasării celorlalte populaţii. Cu ce s-au deplasat germanicii, slavii, romanicii, etc.? La aceasta se adaugă şi observaţiile arheologice: *din zonele merovingiene până în nordul Suediei cunoaştem morminte cu cai*. De ce unele sunt denumite *reitervölker* şi altele nu? De ce sunt denumite secolele IV-XI *epoca migraţiilor* (uneori: *epoca marilor migraţii*)? În alte perioade nu putem urmări fenomenele de migraţii, practic până în zilele noastre?

Concluzia este simplă: în afara mecanismelor foarte rigide de gândire întâlnite în arheologie şi printre arheologi, alt argument poate fi şi un anume conservatorism profund înrădăcinat în mentalităţile romantice din secolul al XIX-lea.

[13] Despre relaţia dintre naţional-comunism şi arheologie vezi lucrările excepţionale ale lui Lucian Boia.

[14] Fl. Curta, *Transilvania în jurul anului 1000 (Transylvania around A. D. 1000)*, EN, XII, 2002, p. 273–274.

[15] În arheologie expresia *„gemischte Argumentation"*, preluată din limbajul arheologic german, indică o metodă (aproape generală în cercetarea arheologică a epocii medievale timpurii din România şi în aproape toate ţările est-europene), care semnifică faptul că descoperirile sau fenomenele arheologice se bazează pe interpretarea altor date arheologice sau altor ipoteze, precum şi pe date istorice (de foarte multe ori) sau pe diferite teorii istorice. Însă în filozofia europeană, cu aspiraţii spre caracterul sigur al cunoaşterii, încă de la Aristotel *comparaţia, îmbinarea* şi *confruntarea* diferitelor categorii şi tipuri de lucruri este posibilă doar în condiţii extrem de limitate. Pentru arheologie aceasta înseamnă că îmbinarea *datelor istorice* şi a celor *arheologice* poate fi realizată doar în cazul în care descoperirile arheologice pot fi datate foarte sigur, în caz contrar se încearcă demonstrarea unui lucru nesigur cu alte date incerte. În acest sens vezi S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlage und Alternativen*. Berlin-New York, 2004.

Obiectivul acestei analize nu este şi nici nu poate fi de a ne ocupa special cu un *mit istorico-arheologic* prezent chiar şi în manualele şcolare. Nu putem aborda aici problema întregului sit, ci ne-am propus să analizăm, în prima etapă sintetic, cea mai mare *necropolă* cercetată în perioada anilor '60–80 ai secolului trecut, respectiv să prezentăm problematica şi posibilele explicaţii ale apariţiei acestui tip de cimitir în Bazinul Transilvan în epoca medieval timpurie.

I. Caracteristicile generale ale înmormântărilor, în special lea înmormântărilor din epoca medieval creştină

Cel mai important element în cadrul arheologiei pentru definirea *„orizonturilor"* culturale îl constituie, fără îndoială, *ritualurile funerare*. Ritualul funerar reflectă, în primul rând, reacţia emoţională profundă a celor rămaşi în urmă, a rudelor şi a membrilor familiei faţă de cel trecut în lumea de dincolo, iar condiţia primară de reprezentare a acestuia este cantitatea şi calitatea inventarului din mormântul său. Această situaţie reprezintă în primul rând familia însă este, în mod evident, în strânsă legătură cu poziţia şi rangul social al individului (în primul rând în cadrul comunităţii respective). Se cuvine să precizăm şi un adevăr obiectiv: cantitatea şi calitatea inventarului funerar depindea şi de situaţia economică a *microregiunii* unde fusese înmormântat individul, de poziţia periferică sau centrală a microregiunii, de importanţa drumurilor comerciale ale zonei, la care se pot adăuga şi posibilele daruri externe.

Mormântul (care poate fi cercetat arheologic) păstrează resturile biologice ale înhumatului şi diferite obiecte de inventar în legătură cu care pot fi puse mai multe întrebări: reprezintă acesta ilustrarea prestigiului de care se bucura cel trecut în viaţa de dincolo în familie şi comunitate sau de fapt sunt ilustrate prestigiul şi puterea (economică, politică) a familiei? Este de la sine de înţeles că familia şi comunitatea îndoliată încearcă să îl prezinte şi să îl ducă pe ultimul drum pe defunct, cu cel mai mare prestigiu şi glorie. În consecinţă, inventarul din mormânt simbolizează în primul rând potenţialul economic şi prestigiul social, capacitatea de influenţă şi puterea familiei (în comunitatea respectivă), legitimarea familiei prin defunct, dar în mod indirect reflectă şi poziţia, rangul sau profesia defunctului.[16] Prin urmare, este hazardant să vorbim de reflectarea prin mormânt/morminte a unor realităţi sau piramide sociale, deoarece societatea şi relaţiile sociale sunt structuri mobile. Totodată este de netăgăduit că între *reflectarea prestigiului familial* şi *statutul, rangul şi profesia defunctului* a existat şi există o relaţie strânsă, dar nu neapărat legică.

Astfel, arheologia funerară se ocupă cu studierea resturilor osteologice ale defunctului, precum şi cu studierea inventarului (dacă este cazul) care îl însoţeşte, încercând să explice diferite aspecte ale realităţii sociale (de exemplu ierarhia socială), religioase, precum şi modul de percepţie al fenomenului morţii în cadrul diferitelor comunităţi.[17]

Se cuvine să atragem atenţia şi asupra pericolului generalizării: deoarece fiecare societate, respectiv comunitate, îşi construieşte propriile valori în ceea ce priveşte ritualurile funerare, astfel că tentaţia de a prezenta situaţii din alte zone, de exemplu cu *climă* foarte diferită, practică adesea întrebuinţată, este de fapt o altă *„gemischte Argumentation"*, la fel ca în cazul arheologiei cultural-istorice.

În cazul necropolelor din epoca medievală timpurie din Europa distingem mai multe tipuri de cimitire, caracteristice pentru trei perioade - *epoca precreştină*, cea de *propagare a creştinismului* şi cea de *generalizare a creştinismului* (un termen mai degrabă cu nuanţe de

[16] Vezi o abordare în acest sens la: H. Härke, *Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology*, JAA, 19, New York, 2000; M. Parker Pearson, *The archaeology of death and burial*, Texas A&M University Anthropology Series 3, Texas A&M University Press, 2001.

[17] V. Marthon, *La question de l'identité à travers l'etude des practiques funéraires*, în *Les petits cahiers d'Anatole*, 19, 2005, p. 2.

relativă precizare a dezvoltării instituționale creștine care influențează în mod radical și evoluția ritualurilor), din cauza evoluției ritualurilor funerare ale acestor societăți. În acest sens concepția *egalitaristă* creștină despre viața de dincolo[18] nu însemna că societățile creștine ar fi fost mai sărace (reprezentate foarte sărac la nivel de inventare) decât societățile anterioare (cu inventare de mormânt de multe ori practic tezaurizate). În consecință, în accepțiunea noastră, inventarul ajuns în morminte nu este oglinda fidelă a respectivei societăți, ci ne oferă, în primul rând, o diagramă foarte exactă despre concepția cu privire la viața de dincolo a acesteia, prin care găsim și o cale indirectă spre reprezentarea socială a defuncților. Evident, o legătură indirectă a inventarului funerar cu stratificarea socială și ilustrarea profesiei (de exemplu: războinic, luptător, membrul unei suite militare etc.) este de presupus în unele cazuri, precum cel al *„ungurilor cuceritori"*,[19] la care exista obiceiul de depunere a unui set de categorii de piese care puteau să aibă legătură cu rolul social și militar al individului. În contrast cu această epocă, pentru perioada creștină arpadiană se cunoaște exact stratificarea socială, însă reprezentarea rangului, a poziției sociale, profesionale sau economice prin inventarul funerar al individului depus de familie dispare chiar sub impactul creștinismului[20] care propovăduia o altă concepție despre viața de dincolo.[21]

În evul mediu, înmormântarea nu poate fi despărțită de convingerile religioase fundamentale ale oamenilor, astfel că toate caracteristicile esențiale ale acesteia sunt într-o oarecare relație cu învățămintele ecleziastice ale Bisericii, respectiv cu prescrierile disciplinare ale acesteia.[22] În cursul epocii medievale dezvoltate (secolele XII–XIII), Biserica a primit competența de a stabili reguli pentru înmormântări.[23]

În comparație cu epoca creștinismului timpuriu, cimitirul a trecut prin schimbări fundamentale. Astfel, în această epocă doar episcopul era îndreptățit să înființeze cimitire în *cadrul așezărilor* sau *în afara acestora.* Cimitirul putea fi plasat *pe lângă biserică*, în *jurul zidurilor bisericii*, dar și *biserica* putea să funcționeze *ca loc de înmormântare.*[24] Înmormântarea în biserică a devenit o *„modă"* la începutul secolului al IX-lea,[25] dar în Bazinul Carpatic, din cauza situației politico-instituționale, nu se cunosc asemenea manifestări în secolul al X-lea și nu se cunosc descoperiri arheologice nici pentru prima jumătate a secolului al XI-lea.

Primele reglementări cu privire la utilizarea cimitirelor în cadrul așezărilor au apărut în perioada carolingiană, punctul de plecare fiind capitularele lui *Carol cel Mare* din 786, respectiv 810/813, în care a fost prescrisă, printre altele, abandonarea cimitirelor păgâne în mod obligatoriu la saxoni și organizarea cimitirelor în jurul bisericii.[26]

---

[18] A. Rush, *Death and Burial in Christian Antiquity*, Washington, 1941.

[19] În literatura de specialitate a fost abordată și relația dintre *inventarul funerar, sex* și *vârstă*. H. Härke, *Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology*, JAA, 19, New York, 1990, p. 36. O abordare practică în descoperirile funerare din secolul X despre *vârstă* și *depunerea sabiei în inventarul funerar*, vezi de exemplu la Gáll-Gergely-Gál, *La răscruce de drumuri. Date arheologice privind teritoriul orașului Cluj-Napoca în secolele X-XIII*, Cluj-Napoca, 2010, s. t.

[20] Á. Ritoók, *A templom körüli temetők felfedezése (The discoveries of the Medieval Churchyards)*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Satu Mare, 2007, p. 249–276.

[21] A. Rush, *Death and Burial in Christian Antiquity*, Washington,1941.

[22] Sz. Szuromi, *A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12-13. század) (Burials in the churchyard as reflected in medieval church discipline)*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, coord. Á. Ritoók, E. Simonyi, OH, 2005, p. 9, nota 2.

[23] Despre această problematică, cu o literatură abundentă, vezi Sz. Szuromi, *op.cit.*, p. 9–10.

[24] De exemplu, scrisoarea de privilegiu a papei Pascal II din 1105 către Guido Papiensis. *Ibidem*, p. 10, nota 22.

[25] Printre capitularele lui Theodulf, episcop de Orleans (798–818), găsim prima reglementare de atenuare a acestor norme. După normele din *Decretum Gratiani*, în biserică se puteau înmormânta *episcopul*, *abații*, respectiv *preoții* și *laicii* vrednici de aceasta. *Ibidem*, p. 10, nota 28.

[26] Despre această problematică, cu o literatură abundentă, vezi: Á. Ritoók, *A templom körüli temetők felfedezése (The discoveries of the Medieval Churchyards)*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Satu Mare, 2004, p. 115–124. Despre răspândirea cimitirelor din jurul bisericii în spațiul vest-european, în special în zona renană și bavareză: V. Bierbrauer, *Alammanischer Adelsfriedhof und Frühmittelalterliche Kirchenbauten von St Martin in*

Sinodul din anul 895 a abordat pentru prima oară această chestiune şi în canonul 25 se precizează că, *dacă* există posibilitatea defuncţii trebuie să fie înmormântaţi în jurul bisericii.[27]

Pe teritoriul Regatului Maghiar, după unele păreri în anumite cazuri putem documenta acest tip de cimitir încă de la începutul secolului al XI-lea, însă el se generalizează doar de la sfârşitul secolului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea.[28] La sfârşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea, spre sfârşitul domniei lui Ladislau I cel Sfânt (1077–1095) şi în perioada domniei lui Coloman Cărturarul (1095–1116), pe baza hotărârilor sinodurilor de la *Szabolcs (1092), Tarcal (în jurul anului 1100)* şi *Strigonium (1104–1112/1113)*, defuncţii trebuiau înmormântaţi în jurul bisericilor.[29] Aceste necropole sunt denumite în literatura de specialitate *„cimitire din jurul bisericilor"*, iar cele trei necropole cercetate la Dăbâca aparţin acestui tip.

II. Analiza separată a cimitirului din incinta a IV-a de la Dăbâca

II. 1. Stadiul cercetării, topografia necropolei

Cea mai mare necropolă cercetată la Dăbâca este cimitirul din *incinta a IV-a,* unde au fost dezvelite 490 de morminte, la care se adaugă mai multe zeci de morminte distruse de înmormântările ulterioare. Din punct de vedere topografic necropola de la Dăbâca-incinta IV se plasează în partea sud-estică a sitului, apropiindu-se de marginile platoului, după care urmează o alunecare de teren considerabilă, fiind vorba de capătul terasei. Nu este exclus ca înmormântările să fi dus spre est până la capătul terasei. În zona bisericii platoul este la altitudinea de 330 de metri, în zona în care urmează abrupt alunecarea terasei, până la 325 de metri altitudine.[30] Aşa cum reiese şi de pe *figura 1* la o distanţă de aprooximativ 250 de metri a fost cercetat un alt fragment de cimitir, în *„Grădina lui Tamaş"*, exact la capătul sud-estic a terasei.

Cercetarea lui s-a derulat în mai multe etape, cea mai intensă perioadă fiind în anii '60–70. Din păcate, documentarea sa a fost lacunară sau aşa ne-a rămas nouă: s-a păstrat o mare parte a desenelor scheletelor cercetate, respectiv unele informaţii, precum adâncimea gropii de la nivelul de călcare. Este important faptul că aceste adâncimi au fost măsurate la craniul, bazinul şi labele picioarelor defunctului. Din păcate altă documentaţie de la această necropolă nu a rămas, deşi studiind atent aceste desene, este evident că demersul înregistrării a fost minuţios. A rămas o importantă bază de fotografii, din păcate însă, fără a fi înregistrat spatele acestora, valoarea ştiinţifică este discutabilă. Diferitele notiţe şi observaţii ale autorilor săpăturii nu mai pot fi folosite, respectiv cu greu se poate face legătura cu documentul arheologic.

Dunningen, în *Heimat an der Eschach, Dunningen-Seedorf-Lackendorf*, coord.: von der gemeinde Dunningen, Sigmaringen, 1986, p. 19–40; E. Hassenpflug, *Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im früher Mittelalter. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends*, Rahden, 1999, p. 31–57; B. Kötting, *Der frühmittelalterliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude*, AFLNW, 123, Köln/Opladen, 1965; M. Martin, *Das Frauengrab 48 in der Pfarrkirche St. Martin von Schwyz*, MHVK, 66, 1974, p. 139–142; G. Fingerlin, *Kirchen und Kirchengräber in der frühmittelalterlichen Alamania in Südwestdeutschland. Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, 1997, p. 44–53. În zona scandinavă: J. Kieffer-Olsen, *Christianity and Christian Burial. The religious background, and the transition from paganism to Christianity, from the perspective of a churchyard archaelogist*, în *Burial and Society. The Chronological and Social Analysis of Archaelogical Burial Data*, ed. C. K. Jensen, K. H. Nielsen, Aarhus University Press, 1997, p. 185–189. În zona transdanubiană în perioada carolingiană: B. M. Szőke, *Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingerzeit*, Zalai Múz., 11, 247-266.

[27] E. Hassenplug, *Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im früher Mittelalter. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends*. Rahden, 1999, p. 62; Á. Ritoók, *op. cit.*, p. 116.

[28] Procesul de creştinare din perspectivă istorico-etnografică: I. Balassa, *A magyar falvak temetői*, Budapesta, 1989, p. 10–11.

[29] Decretul lui Ladislau I: *"Si quis....mortuos suos ad ecclesiam suam non sepeliert duodecim diebus pane et aqua poenitaet in cippo"*; iar decretul lui Coloman Cărturarul: *"Sepultura christianorum non nisi in atriis ecclesiarum fiat"*. CIH, 1899, 56. l. art. 25, 116. l. art. 73.

[30] www.google.earth.com.

Nu s-au făcut nici observații sau analize antropologice, şi, în consecință, alte date nu avem decât aprecierile privind mărimile scheletelor făcute pe hârtie milimetrică. Evident însă, pe baza aceasta nu avem cum să ne pronunțăm asupra înălțimii în viață a defunctului. Din păcate scheletele nu s-au păstrat, astfel încât analizele antropologice, de ştronțiu sau de ADN, atât de importante, nu vor fi realizate niciodată, spre pierderea arheologiei româneşti.[31]

Figura 1. Poziția topografică a necropolelor Dăbâca incinta IV, - Grădina lui Tamaş şi - Boldăgâ

Numărul mormintelor cercetate în aceste opt campanii, respectiv numerotarea acestora sunt prezentate în *figura 2*:

Anii în care s-a derulat cercetarea	*Numerotarea mormintelor*	*Nr. de morminte cercetate*
1964	1–35	35
1965	36–106	71
1968	107–150	44
1969	151–280	130
1973	281–304	24
1976	305–436	132
1977	437–482	46
1986	483–490	8

Figura 2. Stadiul cercetării necropolei din incinta a IV-a

II. 2. Ritualurile funerare (Tabel 1.)

Cercetarea derulată în 8 campanii a dus, aşadar, la dezvelirea mai multor sute de morminte. În urma deranjărilor posterioare s-a creat o aglomerare datorită faptului că de foarte multe ori mormintele săpate ulterior au deranjat pe cele vechi, rezultând superpoziții specifice cimitirelor din jurul bisericilor. Mormintele nu s-au grupat sistematizat, şi anume în anumite porțiuni ale cimitirului am putut consemna o concentrație importantă de morminte, uneori determinând distru-

[31] Din păcate această tendință este foarte răspândită: mormântul este privit doar prin prisma inventarului funerar, şi nu prin a celui mai important „inventar": scheletul, omul de altădată, care de foarte multe ori ar putea să ne spună mai multe decât elementele culturii materiale, de foarte multe ori comune. În cursul pregătirii lucrării de doctorat (susținut la Universitatea Eötvös Lóránd din Budapesta, Ungaria) am cercetat sistematic în fiecare muzeu din Transilvania, Partium şi Banat. De cele mai multe ori am avut neplăcerea să constat că scheletele umane sau de animale nu s-au păstrat. Unde suntem oare față de „arheologia totală"?

gerea celor vechi. În acest sens putem cita caseta 3 cercetată în 1965 în care pe lângă cele 13 morminte au fost descoperite răsfirate 14 cranii (vezi *pl. 1, 3*). La fel, o concentrație importantă am putut înregistra și în locul unde secțiunea 3 din 1969 se intersectează cu secțiunea 14 din 1977, respectiv mormintele din părțile nordice ale secțiunii 4 din 1976 (vezi *pl. 1*). Este clar că înmormântările sunt foarte dense în jurul bisericii și încep să se rărească înspre sud și vest (zona estică nu a fost cercetată la o distanță mai mare de biserică). Probabil aceasta a fost zona pe dorită de toate familiile, cu alte cuvinte zona care ilustra „statusul" familiei. Trebuie să menționăm și faptul că morminte nu au fost descoperite în partea vestică a bisericii, mai precis probabil în zona de intrare a bisericii, dar nici la începutul celor două părți laterale ale clădirii. Biserica totodată a deranjat câteva morminte, ceea ce atrage atenția că cimitirul putea să funcționeze ori înaintea bisericii, ori paralel cu o altă biserică, eventual construit din lemn.[32] Important este însă că la Dăbâca nu a fost până la ora actuală observată pe cale arheologică o altă biserică, fie urmele uneia construită din lemn. Este foarte important de precizat că în această necropolă nu s-au înmormântat.

În cursul cercetărilor de până acum, am ajuns să analizăm 147 de morminte din cele 490 dezvelite. Cu toate că reprezintă doar 30 % din totalitatea mormintelor, unele tendințe generale pot fi observate, respectiv se pot trasa anumite concluzii prudente. Din păcate nici în cazul mormintelor cercetate și nici în cazul altor morminte nu s-au păstrat observațiile despre conturul gropilor și nu s-au făcut observații privind existența sicriului în aceste morminte.

O caracteristică a necropolei din incinta a IV-a este prezența uneia sau a mai multor bucăți de piatră în mormânt. Asemenea cazuri nu sunt[33] multe; din cele 147 de morminte înregistrate de către noi s-au putut marca 16 cazuri în care a fost depusă una sau mai multe bucăți de piatră. Prezența lor s-a putut observa *pe partea stângă a craniului, un cadru de pietre în zona capului, pe partea dreaptă a corpului, pe lângă umărul drept și umărul stâng, pe partea stângă a corpului, pe bazin, pe lângă piciorul drept și laba stângă (*vezi *pl. 5: m. 120, pl. 6: m. 121, pl. 7: m. 129–130, pl. 10: m. 175, pl. 11: m. 195–196, pl. 12: m. 205, pl. 13: m. 274).* Cu toate că nu reprezintă procentajul total, este extrem de clar că de o legitate în depunerea acestor pietre, de diferite dimensiuni în cazul acestei necropole nu putem vorbi. Cum nu avem suficiente răspunsuri privind poziția lor, nu putem răspunde nici în privința semnificației lor.

Orientarea mormintelor urmărea tendința generală în epoca medievală, și anume V-E, sau apropiat de aceasta. Într-un număr important orientarea se apropia de NV-SE și într-un număr mai mic de SV-NE (vezi *pl. 4–16*). Doar o dată orientarea este însemnată foarte apropiat înspre nord, și anume în cazul mormântului 141, care a tăiat mormântul 140. Pe baza planului de săpătură putem vedea că doar o parte a mormintelor a respectat axa E-V, în direcția în care fusese construită biserica (vezi *pl. 1*).

Poziția scheletelor în morminte în marea majoritate a cazurilor analizate de către noi respectă tendințele generale. De câteva ori însă am putut înregistra aspecte funerare care ne demonstrează legătura cu unele ritualuri înregistrate în necropolele păgâne din secolele X–XI. De mai multe ori am putut observa că defunctul a fost așezat pe partea stângă sau dreaptă, iar picioarele sale au fost trase sus. Picioarele defunctului din mormântul 108 au fost trase sus pe partea stângă, fără ca partea superioară a corpului să fi fost aplecată înspre stânga (*pl. 4: m. 108*). Celălalt exemplu înregistrat până acum de către autorul acestor rânduri a fost documentat în cazul mormântului 424: mortul a fost puțin aplecat înspre dreapta, iar picioarele sale au fost puțin trase sus (*pl. 15: m. 424*). Într-un mormânt, și anume nr. 137, picioarele au fost așezate unul peste celălalt (vezi *pl. 6: m. 137*).

---

[32] Despre existența bisericilor din lemn și apariția lor frecventă în izvoarele scrise, vezi P. Németh, *Die kirchliche Baukunst im Komitat Szabolcs und Szathmár in dem frühen Zeitalter der Arpaden*, în *The First Millenium of Hungary in Europe*, eds K. Papp, J. Barta, Debrecen, 2002, p. 84–91.

[33] Este vorba de mormintele *114, 120, 121, 129, 130, 192, 195, 196, 203 (232, 233), 205, a-b, 274, 328, 329, 330, 349, 350.*

Înmormântările duble şi triple sunt atestate într-un procent semnificativ în necropola din incinta a IV-a. O înmormântare dublă este mormântul scheletelor 278 şi 281, al căror mormânt a fost aşezat peste mormântul 282. În privinţa înmormântărilor triple menţionăm mormintele 203, 232 şi 233, în care alături de doi adulţi, am putut documenta şi un infans II (vezi *pl. 12: m. 203, 232–233*). Din păcate, nu dispunem de analiza antropologică a scheletelor, iar lungimea scheletelor de adult erau egale. În unele cazuri la prima vedere s-ar putea crede că sunt morminte duble, însă la o analiză mai atentă se vede foarte clar că sunt superpoziţii, unele schelete fiind departajate doar de câteva centimetri unul faţă de celălalt.

Din cele 147 de situaţii analizate, doar în 101 de cazuri oasele mâinilor s-au păstrat intacte şi au putut fi documentate, ceea ce înseamnă o pierdere de informaţie de 31,29 %. În cursul analizării poziţiei braţelor trebuie să avem în vedere unele cauze obiective care nu pot fi puse în legătură cu aşezarea corpului în mormânt, ci mai degrabă cu deplasarea unor părţi ale corpului odată cu putrezirea acestuia. Am încercat să încadrăm poziţia braţelor într-un sistem utilizat şi în alte studii,[34] la care am adăugat şi o altă poziţie, pe care, mai târziu, le-am clasificat în cinci grupe principale.

Poziţia braţelor:

Poziţia I: braţele aşezate pe lângă corp. Cazuri: mormintele 1, 107, 108, 109, 110, 112–119, 122–124, 128–131, 133–137, 141–142, 147, 149, 156. a–i, 187. a–b, 189, 190. a–b, 193, 195–197, 201–202, 203 (232, 233), 204. a–b, 208, 226. a–b, 232–233, 274–276, 278–282, 326, 328, 331, 347–350, 353, 355, 365–366, 368, 422–423, 425, 427–429, 431, 437, 439, 441 (442–443), 444 (451), 447 (438), 448, 474–476.

Poziţia II: braţul drept aşezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 90° pe piept. Cazuri: mormintele 3, 132, 138 şi 199.

Poziţia III: braţul stâng aşezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 90° pe piept. Cazuri: mormintele 139, 146, 217 şi 364.

Poziţia IV: ambele braţe au fost îndoite la 10–20° şi aşezate pe marginea bazinului. Cazuri: mormântul 207.

Poziţia V: braţul drept aşezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 45°. Cazuri: mormântul 192.

Poziţia VI: braţul stâng aşezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 45°, aşezat pe bazin sau pe antebraţul drept. Cazuri: mormintele 205. a–b, 351.

Poziţia VII: cele două antebraţe la 22–45° aşezate sau puse unul peste altul pe clavicule. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziţia VIII: braţul drept aşezat pe stern la 45°, iar cel stâng pus pe bazin la 90°. Caz: mormântul 162. a–d.

Poziţia IX: braţul drept aşezat pe bazin la 45°, iar cel stâng aşezat la 90° pe bazin. Caz: mormântul 160.

Poziţia X: braţul drept îndoit şi pus la 45° pe bazin, cel stâng la 45° pe aşezat pe stern. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziţia XI: *braţul drept aşezat pe stern sau pe claviculă, iar cel stâng întins pe lângă corp.* Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziţia XII: braţul drept întins pe lângă corp, cel stâng pus pe stern. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziţia XIII: braţele aşezate unul peste altul sau puse unul lângă altul pe pântec. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziţia XIV: braţele aşezate în formă de cruce peste osul sacru sau aşezate unul în altul, fie lăsate unul pe lângă altul, fie unul peste altul. Cazuri: mormintele 163. a–e, 175, 178 şi 424.

---

[34] Gáll *Analysis and comparison of burial customs in the 10-11th century in the Transylvanian basin, Crişana and Banat*, în *Dacia N. S.*, XLVIII-XLIX. 2004-2005, 369: fig. 8.

Poziția XV: brațul drept îndoit 90°, iar cel stâng îndoit 45° şi aşezat pe bazin. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XVI: brațul drept îndoit 90°, cel stâng aşezat pe claviculă sau stern. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XVII: brațul drept îndoit 45° şi aşezat pe stern, respectiv cel stâng îndoit 45° pe bazin. Nu cunoaştem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XVIII: brațul drept adus la umăr, iar cel stâng îndoit pe lângă corp. Caz: mormântul 477.

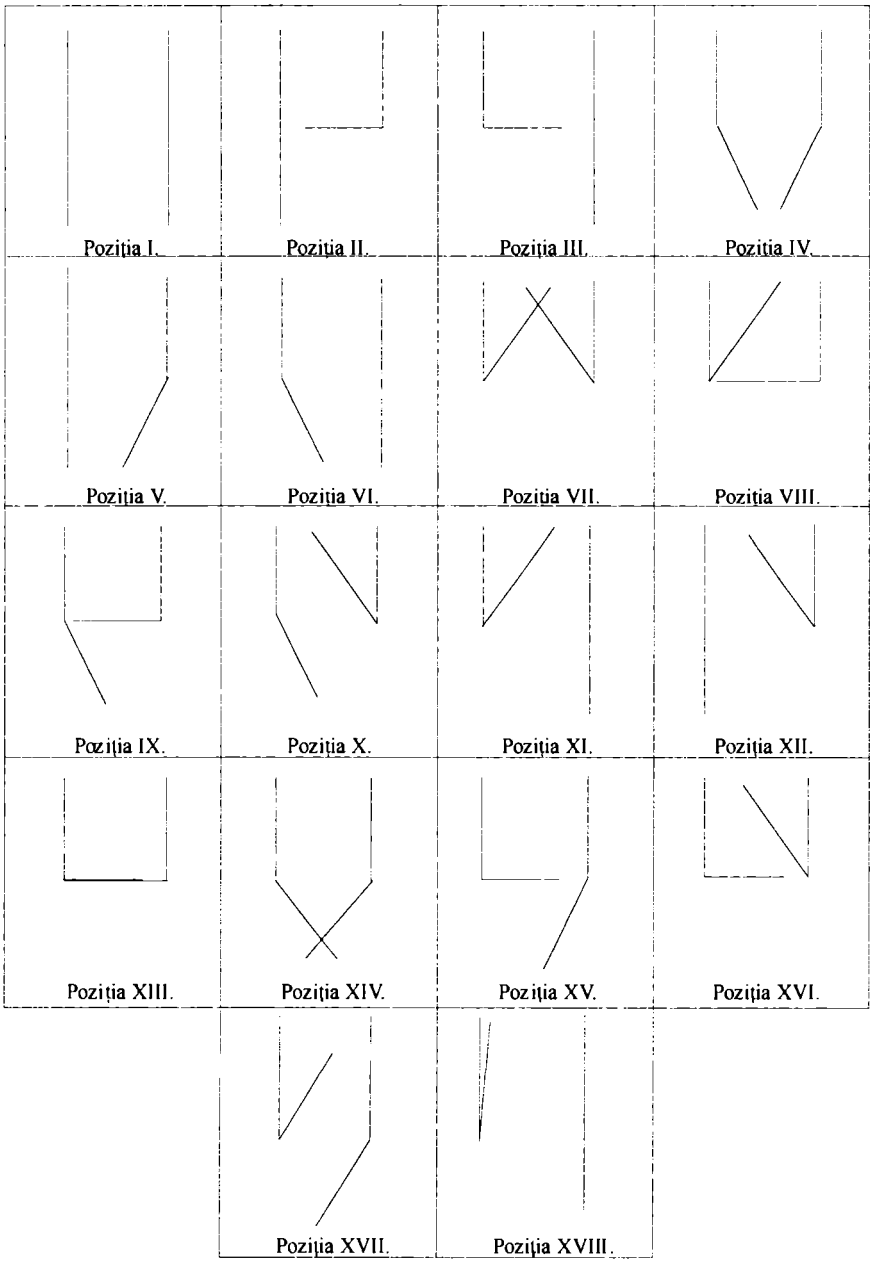

Figura 3. Variante ale poziției brațelor (E. Gáll 2004–2005, 369: fig. 8, întregit cu poziția XVIII)

În necropola analizată, astfel din cele 18 variante ale poziției brațelor cea mai reprezentativă, aproape exclusivă este poziția nr. I, chiar dacă, așa cum am amintit până acum baza de date include doar 147 de morminte:

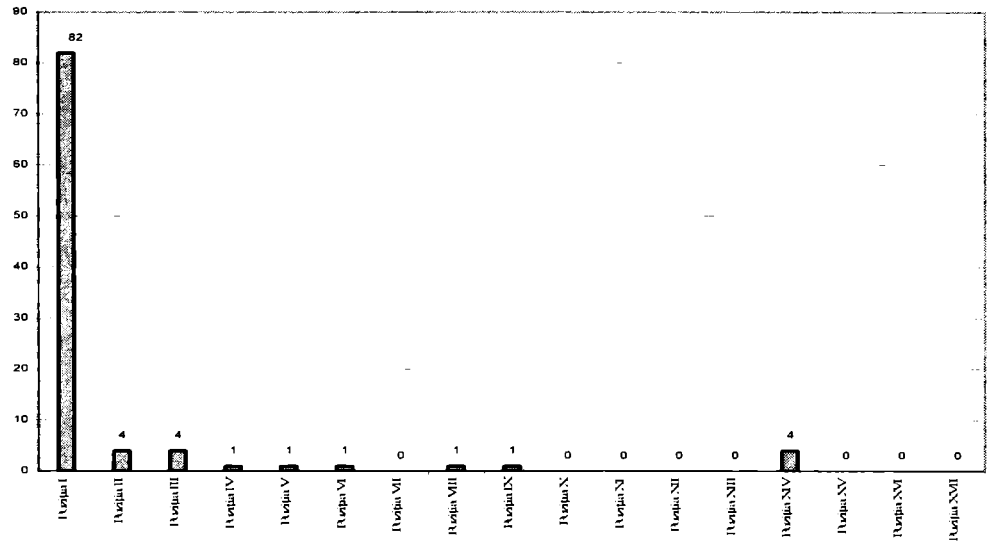

Figura 4. Variația poziției mâinilor în necropola din incinta IV

Am încercat să combinăm aceste variante ale poziției brațelor în cinci grupe principale:

În *grupa I-a* am încadrat pozițiile *I, IV, V* și *VI.* Acestea reprezintă de fapt poziția mâinilor întinse pe lângă corp, care, din anumite cauze, au ajuns pe bazin. Un motiv ar putea să fie învelirea în giulgiu sau anumite fenomene legate de putrezirea corpului. Această grupă are cea mai mare variație a pozițiilor brațelor. Din 101 cazuri înregistrate, 86 se încadrează în această grupă, respectiv *85,14%.*

În *grupa a II-a* am încadrat pozițiile brațelor *II, III, IX* și *XV.* În aceste cazuri unul dintre brațe a fost întins pe lângă corp, iar celălalt îndoit la 90° a fost așezat pe burtă. De acest grup aparțin 9 morminte din două situri și constituie doar 8,91% din variantele poziției brațelor din necropolele din zona Clujului.

Grupa a III-a este grupa brațelor așezate pe stern. În această grupă am încadrat variantele poziției brațelor nr. *VII–VIII, X–XII, XVI* și *XVII.* Se cunoaște un singur caz, care reprezintă 0,99 %.

În *grupa a IV-a* am încadrat poziția brațului nr. XIV. Aceasta a fost documentată de patru ori, ceea ce reprezintă 3,96%.

În *grupa a V-a* am încadrat poziția brațului nr. XIII. În necropola din incinta a IV-a nu este cunoscută nici un caz.

În grupa a *VI-a* am încadrat poziția brațului nr. XVIII. În necropola din incinta a IV-a cunoaștem un singur caz, și anume din mormântul 477, care reprezintă 0,99 %.

Din următoarea reprezentarea grafică reiese faptul că grupa I-a reprezintă 85,14% din total, în schimb celelalte grupe, în mod proporțional, reprezintă procentaje cu mult mai mici în necropola din incinta a IV-a.

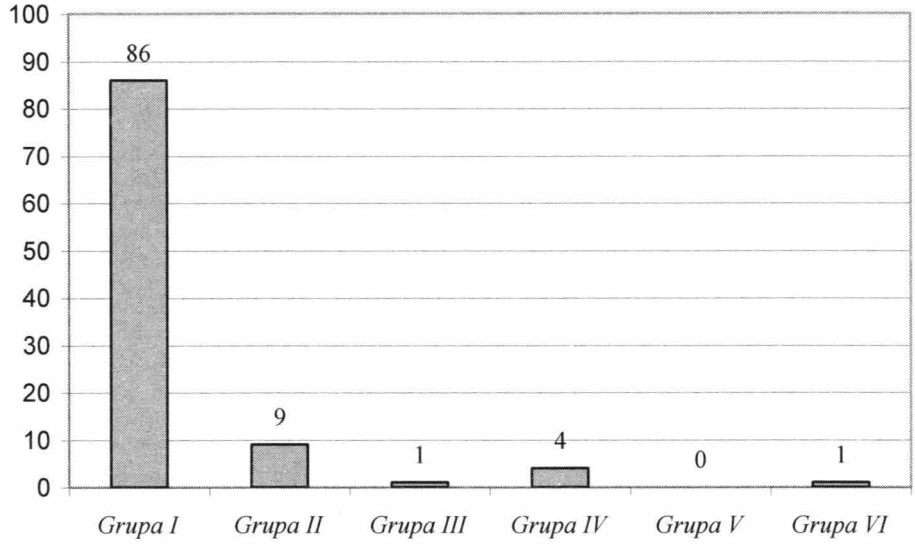

Figura 5. Grupuri de variaţii ale poziţiei mâinilor

Analizând ritualurile funerare şi inventarul mormintelor, am putut ajunge la concluzia că grupa I este înregistrată, şi în secolele XI–XII, cantitativ într-un număr foarte mare.[35] În privinţa cazurilor din grupele II–IV, acestea pot fi interpretate ca fenomene izolate în necropola din incinta IV. Conform anumitor opinii, acestea reprezintă *influenţe ale creştinismului bizantin*.[36] Contrar acestei teorii putem cita poziţii asemănătoare ale braţelor documentate în necropolele galo-romane din secolele II–III,[37] din epoca antică târzie - din aria culturii Sântana de Mureş-Cerneahov (vezi *pl. 19. 1–9.*) sau din Germania,[38] respectiv din necropolele gepidice (vezi *pl. 19. 10–11.),* longobarde (vezi *pl. 19. 12.*) sau merovingiene din secolele V–VII.[39] Din epoca „mongolă", adică din secolele XIII–XIV, provin două morminte cu braţele aşezate unul peste celălalt (poziţia XIV) descoperite în zona Altailor la Kudyrge (vezi *fig. 6. A–C*),[40] dar şi un

[35] Analiza poziţiei braţelor celor înhumaţi din secolele X-XI în Bazinul Transilvan, în Banat şi în Partium: E. Gáll, *A honfoglalás- és kora Árpád kori temetők és szórványleletek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban (The analysis of the 10th and 11th centuries' burial sites and stray finds in Banat, Partium and the Transylvanian Basin)*, Doktori disszertáció, Budapest, 2008, vol. I, p. 48–60.

[36] Aceste poziţii ale braţelor s-au înregistrat într-un număr important în necropolele de la Hunedoara şi Moldoveneşti. Aceste poziţii ale braţelor au fost legate de creştinismul bizantin de către J. Gy. Szabó, *A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben (Einige Kennzeichen dews orientalischen Christentums in den Bestattungen)*, JPMÉ, 23, 1984, p. 83–97.

[37] De exemplu, poziţia braţelor din necropola de la *Avenche*. B. Castella, *La necropole gallo-romaine d'Avenches „En Chaplix". Fouilles 1987-1992*, vol. I, Lausanne, 1999, Fig. 87. T. 55, Fig. 99. T. 343, Pl. IV. T. 343.

[38] De exemplu, necropola din epoca antică târzie de la Maurten-Burggartengasse. B. Wewerka, *Spätantike Gräber im Bereich der Burggartengasse in Mauter a. d. Donau – ein Vorbericht*, în *Zentrum und Peripherie-Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*, coord. H. Friesinger, A. Stuppner, MPK, 57, 2004, p. 415, Fig. 4.

[39] Asemenea situaţii au fost documentate în necropola din secolele IV-VII de la *Yverdom* şi în cea de la *Grande Oye*, datată în secolele VI-VII. J. Urlacher, Fr. Passard, G. Manfredi, *La nécropole mérovingiene de la Grande Oye à Doubs*, Saint Germain-en-Laye, 1998, m. 39: fig. 197; m. 68: fig. 199; m. 74: fig. 200; m. 295: fig. 251; m. 302: fig. 258; L. Steiner, Fr. Menna, *La nécropole du pré de la cure à Yverdon-les-Bains (IVe-VIIe s. ap. J-C.)*, Lausanne, 2000, vol. I., Fig. 16., Fig. 39: T. 221., Fig. 69., Fig. 83: T. 163., Fig. 84: T. 60., Fig. 146: T. 177., Vol. II. Fig. 336: T. 18., Fig. 330: T. 7-8, 12., Fig. 331: T. 10., Fig. 347: T. 36.; I. Bóna, M. Nagy, *Gepidische Gräberfelder am Theisgebiet*, I, MGAH, Budapest, 2002, p. 197–237; I. Bóna, J. Cseh, M. Nagy, P. Tomka, Á. Tóth, *Hunok-Gepidák-Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*, MÖK, 6, Szeged, 1993.

[40] R. Kenk, *Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrgė im Altai*, AVA, 3, München, 1982, p. 70–73, Abb. 26–27.

mormânt în care braţele erau aşezate unul peste celălalt, în regiunea Tuva vestică la Sut-Chol, kurgan KĖ-1 (poziţia III), datat în secolul VIII.[41] Totodată, dorim să atragem atenţia şi asupra unor descoperiri sarmatice din zona Prutului şi a Nistrului: la Plavni tumulul II-mormântul 2, braţul stâng al decedatului a fost aşezat pe abdomen (poziţia II), iar în necropola II, tumulul II-mormântul 9 de la Taraclia, mortului i-au fost aşezate ambele mâini pe clavicule (poziţia VII).[42] Cum interpretăm această situaţie? În orice caz, cu greu putem lega aceste morminte datate în secolul I p. Chr. de creştinism. De menţionat că în toate aceste zone grupele II–VI apar într-o cantitate neimportantă.

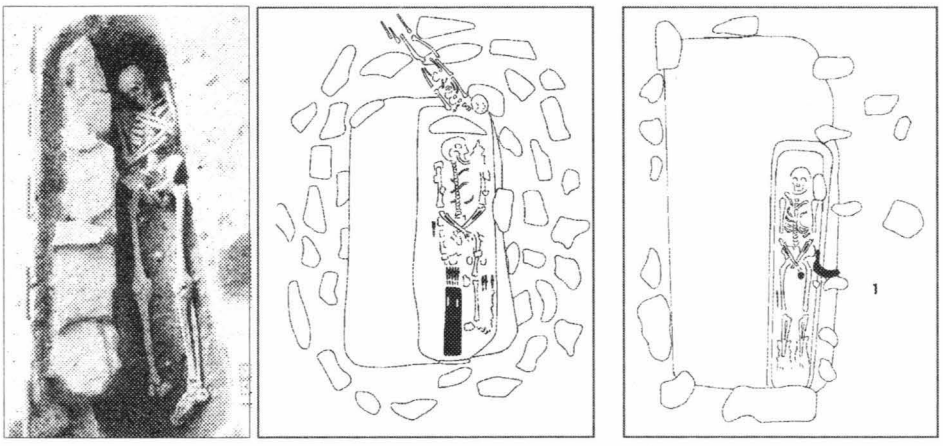

Figura 6. Maurten-Burggartengasse-m. 98, Kudyrgė-m 14. şi 17
(B. Wewerka 2004, Abb. 4; R. Kenk 1982, Abb. 26–27.)

Observaţiile colegului din Ungaria, Miklós Takács sunt demne luate de vedere. Într-o analiză excelentă a urmărit necropolele din secolele VIII–X şi pe cele din secolele X–XI de pe teritoriul Bulgariei, comparându-le cu cele din Serbia, Macedonia şi Croaţia.[43] A reuşit să demonstreze că poziţia de mâini pe lângă corp pe teritoriul bulgar este documentată într-un procent redus (dar nu lipseşte), iar poziţia de mâiniconsiderate de către Szabó reprezintă un procentaj mult mare, dar şi acestea la rândul lor sunt foarte diversificate.[44] În acest sens, Takács a citat şi un izvor narativ ortodox din secolul XIII, în care era amintit că *„ei (latinii) când înmormântează un mort, nu îi pun mâinile în formă de cruce, ci i le întind pe lângă corp"*.[45]

Fără să luăm o poziţie în această dispută, putem să precizăm că variantele II–V (caracterizate de către Szabó „bizantine") ale poziţiei braţelor au fost înregistrate şi în mormintele stratului militar de tradiţie păgână în care sunt şi resturi ale calului. Acestea au fost documentate în zonele sudice, de câmpie, ale Bazinului Carpatic, în necropole datate la mijlocul secolului al X-lea (Nădlac, Salonta şi Şiclău) sau din Transilvania de Sud, datate la sfârşitul secolului X (Orăştie-Dealul Pemilor X2).[46]

Se poate pune întrebarea cum putem vedea răspândirea creştinismului de factură bizantină în aceste zone, dacă aceste indicii arheologice reprezintă procente infime, lucru dovedit cel mai clar de către analizele atât în necropolele păgâne, cât şi în cele deja creştine?

---

[41] R. Kenk, *Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva*, AVA, 4, München, 1982, p. 37, Abb. 30.
[42] V. Bârcă, *Istorie şi civilizaţie. Sarmaţii în spaţiul est-carpatic (sec. I a. Chr.-începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 347, 362, Fig. 93, 123.
[43] M. Takács, *Egy vitatott kéztartásról (On a debated gesture)*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, coord. Á. Ritoók, E. Simonyi, OH, 2005, p. 85–102.
[44] *Ibidem*, p. 89–92.
[45] *Ibidem*, p. 91.
[46] Pentru analiza acestora vezi: E. Gáll, *op. cit.*, vol. I., p. 45–107.

Un alt aspect foarte dezbătut în literatura de specialitate este problema *obolurilor*.[47] La Dăbâca-incinta IV au fost descoperite *oboluri* în şapte morminte, dintre care doar 5 au putut fi identificate de către noi până acum, şi anume în mormintele 1, 119, 188, 190, 483. După datele enunţate de către Petru Iambor, cele şapte monede descoperite în cinci morminte,[48] în cea mai mare parte în gura defunctului (excepţia constituie mormântul 1, despre care nu suntem convinşi că a fost obol, în acest sens vezi *pl. 2*) au fost emise de către Ladislau I (1077–1095) (o monedă), Ştefan al II-lea (1114–1131) (o monedă), Béla al II-lea (1131–1141) (două monede), Géza al II-lea (1141–1161) (o monedă) şi Béla al III-lea (1172–1196) (două monede). Se remarcă lipsa monedelor emise în perioada lui Coloman Cărturaru (1095–1114), respectiv având în vedere cunoştinţele noastre din alte necropole şi doar o monedă emisă în perioada lui Ladislau I.[49]

II. 3. Inventarul funerar

Inventarul funerar este caracteristic cimitirelor din jurul bisericilor cunoscute şi datate în secolele XI–XIII. Din cele 490 de morminte în statistica lui Iambor au fost cunoscute 54 de morminte din care provin inele de tâmplă în formă de S confecţionat din bronz şi 30 de morminte în care au fost înregistrate acelaşi tip de podoabă din argint.[50] Această informaţie este însă puţin eronată deoarece cunoaştem şi morminte din care provin inele de buclă confecţionate atât din bronz, cât şi din argint (de exemplu, în acest sens, mormintele 201, 202 şi 364). Totodată din cele 147 de morminte analizate de către noi un număr de 46 de morminte conţinea diferite tipuri de inele de buclă. Astfel este foarte probabil ca arheologul ardelean să fi realizat o greşit statistica. În orice caz, în această privinţă ne putem pronunţa după investigarea integrală a necropolei.

Pe baza analizelor, respectiv pe baza datelor publicate până acum de Iambor, inelele de buclă cu capătul în formă de S au mai multe forme:

1. Inele de buclă simple cu capete deschise, distanţate (1a) sau *cu capete deschise, suprapuse unul peste celălalt (1b)*

2. Inelele de buclă cu capătul în formă de S:

2a. Inele de buclă cu capătul în formă de S simplă, cu sârmă subţire

2b. Inele de buclă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate prin incizare

Pe baza materialului arheologic analizat până acum putem trage concluzia că în mormintele incintei a IV-a de la Dăbâca este dominant portul *unuia* sau *a două* inele de buclă,[51] doar de câteva ori fiind înregistrate mai multe exemplare (*3 bucle de păr*: mormintele 172, 188 şi 355; *4 bucle de păr*: mormântul 448; *5 bucle de păr:* mormântul 146; *6 bucle de păr:* mormântul 351). Pe baza acestei observaţii se poate presupune că portul „clasic" al părului din secolul al X-lea a rămas în continuare în modă, dar paralel cu acesta a intrat în modă şi un alt fel de purtare a părului. Odată cu răspândirea inelelor de buclă cu capăt în formă de S s-a răspândit un mod de împodobire a capului,[52] pe care erau montate aceste inele, mai ales în cazul femeilor, deşi apar şi în morminte de bărbaţi. În acest sens portul a *trei, patru, cinci sau şase* inele de buclă în morminte subliniază apariţia unui port nou, necunoscut în secolul X.

capătul în formă de S, dar apariţia primului tip, atât de caracteristic necropolelor din secolul X, denotă că acest tip de podoabă nu dispare la sfârşitul secolului al X-lea, cum se credea mult timp în literatură, ci a fost folosit mult mai îndelungat, şi în cursul secolelor XI–XII.

---

[47] Despre ritualul de a depune oboluri, analiza lui în spaţiul transilvan, vezi: E. Gáll, *op.cit.*, p. 369–373.

[48] P. Iambor, *Aşezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 187.

[49] În perioada lui Ladislau I am putut înregistra un număr important de emisii de monede, care de obicei sunt prezente într-un număr important în necropolele perioadei.

[50] P. Iambor, *loc. cit.*

[51] Această observaţie s-a putut face şi în cazul celorlalte necropole ale Bazinului Transilvan, Partium şi Banat datate în secolele X-XI. E. Gáll, *A honfoglalás- és kora...*, vol. I, p. 141.

[52] B. M. Szőke, L. Vándor, *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló)*, în FAH, Budapest, 1987, p. 57–59.

În contradicție, în legătură cu inelele de buclă cu capătul în formă de S, discuțiile s-au axat ăn general pe începutul folosirii. Mai demult în literatura de specialitate, tipurile variate de inele de buclă au fost datate în aceeași perioadă pe tot cuprinsul Bazinului Carpatic fără a se lua în considerare aspectele, diferențele și realitățile microregionale. Este adevărat că aceste tipuri de inele de buclă au fost folosite mult mai devreme în părțile Boemiei sau în nord-estul Bazinului Carpatic, însă pentru folosirea în zona Someșului Mic și în zona Dăbâcăi nu avem indicii înainte de secolul XI. În articolul nostru în care am analizat răspândirea inelelor de buclă cu capătul în formă de S, am putut demonstra destul de clar că, pe baza datelor avute la dispoziție, aceste podoabe în Bazinul Transilvaniei sunt cunoscute doar în *fragmentele de cimitir pe care le putem data doar în/din secolul XI.*[53]

Trebuie să analizăm separat *inelele de buclă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate*, deoarece folosirea lor a fost datată în literatura de specialitate între mijlocul secolului al XI-lea și mijlocul secolului al XIII-lea.[54] Exemplarele descoperite în necropola din incinta a IV-a, având în vedere și datarea oferită de monedele regilor maghiari de la sfârșitul secolului al XI-lea și din secolul al XII-lea întăresc aceste observații.

Folosite în special în moda feminină, diferite tipuri ale *acelor de păr* sunt cunoscute încă din Egiptul antic, dar portul acestor podoabe este înregistrat și în cazul etruscilor, grecilor sau în epoca romană.

Printre descoperirile din necropola incintei a IV-a, două exemplare sunt cunoscute, așa cum reiese din registrul de inventar.[55] Variantele apropiate din aur și argint ale acestuia le cunoaștem încă din secolul VI în zona merovingiană în mormântul foarte bogat de femeie de la Aregonde (datarea exactă a acestuia este anul 584).[56] Am putut documenta o piesă asemănătoare în m. 131 de la Brécláv-Pohánsko.[57]

Acele de păr au fost încadrate de către István Bóna între elementele specifice culturii materiale ale Regatului Maghiar din secolul XII,[58] acestea având strânsă legătură cu schimbarea portului părului.[59] În secolul XII însă, nu apar în fiecare necropolă (putem spune că de fapt sunt destul de rare) și cantitatea lor varia de la caz la caz. Au fost înregistrate într-o cantitate mare în necropolele de la Moreşti-Citfalău, unde din mormintele 2, 8, 9, 16 și 18 (anul săpăturii 1952), respectiv din 4, 13 și 23 (anul săpăturii 1954) provin în totalitate 70 de exemplare.[60] Din cauza stadiului redus al săpăturilor din Transilvania mult mai puține ace de păr au fost înregistrate în centrele orășenești ale epocii medievale: Târgu Mureș,[61] Alba Iulia – Catedrala romano-catolică,[62] Cluj-Piața Centrală mormântul 21 (X),[63] Dăbâca-Boldâgă m. 11,[64] dar în ultima perioadă au

---

[53] E. Gáll *The date of the appearance of the S-ended lock-rings in the Transylvanian Basin*, EN, XIX, 2009, 157-176; E. Gáll, *A honfoglalás- és kora...*, vol. I, p. 152.

[54] B. Szőke, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*, Rég. Tan., 1, Budapest, 1962, p. 89; B. M. Szőke, L. Vándor, *op. cit.*, p. 51–52.

[55] La Petru Iambor apar trei descoperiri, dar nu este exclus să fi luat în considerare și descoperirea din mormântul 11 din cimitirul de la Dăbâca-Boldâgâ.

[56] P. Périn, *Le mobilier funéraire de la tombe d'Aregonde*, în *Rome les Barbares. La naissance nouveau monde*, coord. E. Berard, A. Coseddu, Venezia, 2008, p. 432–435.

[57] Fr. Kalousek, *Breclav-Pohansko. Velkomoravske Pohrebiste u Kostela (Großmährische Gräberfeld)*, I, Brno, 1971, p. 87, Pl. 133. 1.

[58] I. Bóna, *Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros*, Alba Regia, XVI, 1978, p. 140–141.

[59] E. Bárdos, *Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) (A mediaeval Church and a Cemetery on the Confines of Kaposvár)*, SMK, 3, 1978, p. 194.

[60] K. Horedt, *Moreşti. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bonn, 1984, Abb. 33–36.

[61] R. R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmälern aus Südsiebenbürgen*, RRHA, IX/2, 1972, p. 154, Fig.

[62] D. Protase, *Cercetările arheologice din 1953 în cetatea de la Alba Iulia*, SCI-Cluj, VII/1-4, 1956, p. 15–19.

[63] E. Gáll-B. Gergely, *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város kora középkori történetéhez (Clujul în secolele X-XIII. Date arheologice despre istoria din epoca medieval timpurie a „Orașului Comoară"- The Birth of cluj. Historical Data Related to the City's History from the 10th to the 13th Century)*. Kolozsvár (Cluj-Napoca), 2009, Pl. 58. 12.

[64] Mormântul 11 de la Boldâgă: M.N.I.T. Nr. de inv. F. 18015.

început să apară şi în săpăturile zonelor rurale, de sate, ca de exemplu în mormântul 43 de la Ulieş (juvenil).[65]

În alte zone ale Regatului Maghiar din secolul XII la fel nu este cunoscută răspândirea lor generală. Asemenea exemple am putut înregistra la Kisnána (1 exemplar),[66] Békés (1 exemplar)[67] şi Kaposvár,[68] dar au fost înregistrate şi în aşezări.[69] În cazul mormântului 21 (X) din Cluj-Napoca Piaţa Centrală, al mormântului 55 de la Kisnána, al mormântului 75 de la Békés, ale mormintelor 149 şi 272 de la Kaposvár şi din mormântul 4 din suprafaţa 1954 de la Moreşti apare doar câte un singur exemplar, iar în contrast cu aceasta, din celelalte morminte de la Kaposvár şi Moreşti provin între 8–12 bucăţi. Pe baza acestor constatări putem afirma că portul acestor ace de păr era extrem de variat.

În necropola din incinta a IV-a portul *inelelor digitale* este foarte redusă. Astfel din cele 490 de morminte în doar patru sunt înregistrate inele digitale, de fiecare dată doar un singur exemplar. Poziţia lor o cunoaştem în două situaţii: în cazul mormântului 114 inelul este cunoscut de pe degetul patru a mâinii drepte, iar în contradicţie, în mormântul 190 a inelul este cunoscut de pe degetul patru al mâinii stângi (vezi *pl. 5: m. 114, pl. 11: m. 190*). În cazul mormintelor 108 şi 391 din păcate nu avem încă date exacte despre poziţia lor.

Din punct de vedere tipologic aceste inele se încadrează în categoria inelelor de bandă. Unul singur, şi anume din mormântul 108 este decorat cu incizii, dar fără să aibă regularitate precisă. Din celelalte trei morminte sunt cunoscute inele digitale în formă de bandă simple, fără decor, doar că în două din cazuri acestea au fost înguste, iar în cazul al treilea aceasta era mai lată.

Inelele digitale în formă de bandă, cu decor în zigzag din mormintele 41 şi 75 din necropola de la Mănăştur sunt datate cu monedă emisă de Ladislau I la sfârşitul secolului XI şi începutul secolului XII. În alte zone ale Bazinului Carpatic acestea sunt cunoscute încă din epoca avară,[70] dar într-o cantitate precisă mult mai mică sunt cunoscute şi din secolul X.[71]

Din mormântul 146 de adult provine şi un şir de mărgele, împreună cu 5 inele de buclă în formă de S. Iambor pomeneşte de trei şiraguri de mărgele, dar ilustrează numai două, care au fost notate şi în registrul de inventar.[72]

Pe baza acestor elemente ale culturii materiale, şi în special pe baza datării oferite de monedele emise de regii arpadieni, încadrarea cronologică a cimitirului poate fi stabilită la sfârşitul secolului al XI-lea – începutul secolului al XIII-lea. Însă aşa cum am constatat şi la Cluj-Mănăştur, cu ocazia analizei orizontal-stratigrafice ale necropolei amintite, exista un fragment al acesteia, care putea să fi fost utilizată înainte de perioada de domnie a lui Ladislau I.[73] Această observaţie este valabilă şi în cazul necropolei de la Dăbâca: până când nu putem realiza o analiza amănunţită pe toată întinderea necropolei, datarea făcută exclusiv cu monede reprezintă un risc major.

---

[65] Cs. Derzsi-A. Sófalvi, *Régészeti kutatások a kányádi középkori templomnál [2005-2006] (Cercetări arheologice la biserica medievală din Ulieş [2005–2006] - Archaeological researches at the medieval church of Kányád [2005–2006])*, AS. 2008. p. 269, 275.

[66] Mormântul 55. J. Gy. Szabó, *Gótikus pártaövek a kisnánai vár temetőjéből (Spätmittelalterlichen Prunkgürteln aus dem Burg-Friedhof von Kisnána)*, EMÉ, VIII-IX, 1970-1971, p. 72: Fig. 4. 3.

[67] Mormântul 75. O. Trogmayer, *X-XII. századi magyar temető Békés-Povádzugon (Ein ungarische Friedhof in Békés)*, MFMÉ, 1962, p. 13, 22, 25.

[68] Kaposvár-drumul nr. 61-m. 94 (9 exemplare), - m. 99 (15 exemplare), - m. 107 (12 exemplare), - m. 149 (1 exemplar), - 183. m. (6 exemplare), - 184. m. (3 exemplare), - 272. m. (1 exemplar). E. Bárdos, *Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) (A mediaeval Church and a Cemetery on the Confines of Kaposvár)*, SMK, 3, 1978, Pl. II. 14-30, III. 1–7, 14–25, IV. 14, 20–28, VI. 8.

[69] Din săpătura lui Balázs Gergely de la *Székely (jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria)* a fost recuperat dintr-un bordei un ac de păr de acest tip, care datează în această perioadă situl respectiv. Din păcate descoperirea este nepublicată.

[70] B. M. Szőke, L. Vándor, *op. cit.*, p. 74.

[71] E. Istvánovits, *A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékanyaga. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4*, Nyíregyháza, 2003, p. 305.

[72] P. Iambor, *op. cit.*, p. 187.

[73] E. Gáll-B. Gergely, *op. cit.*, Pl. 44.

III. De la cimitirul păgân până la necropolele din „jurul bisericii". Câteva idei despre acest termen

Atât în cazul necropolelor de la Dăbâca-incinta IV, Grădina lui Tamaş sau Boldăgâ, cât şi în cazul altor necropole trebuie să punem întrebarea cine a fost înmormântat în aceste necropole? Putem defini straturi sociale, populaţii cu origini culturale diferite? În această fază a cercetării nu putem avea asemenea scopuri. Un lucru este cert, ce s-a observat şi în cazul tuturor cimitirelor „din jurul bisericii", că grosul mormintelor se grupează în jurul bisericii.

Dacă în epocile anterioare distincţia socială a fost reprezentată de arme, uneori împodobite cu garnituri de argint şi aur, de îngroparea cailor pe lângă stăpân, foarte multe podoabe, etc,[74] începând cu procesul de creştinare, uneori probabil brutală al lui Ştefan I (sfinţit în 1083) distincţia socială a individului, respectiv a familiei va reprezenta o înmormântare cât mai apropiată de biserică sau chiar în biserică. O tendinţă de acest gen, de fapt o *modă* de reprezentare socială ilustrau în vest Capitulariile lui Theodulf, potrivit cărora în biserică se puteau înmormânta *episcopul, abaţii,* respectiv *preoţii,* şi poate cel mai important, *laicii* vrednici de aceasta. Acest *„concurs"* de reprezentare a bogăţiei, a puterii şi a poziţiei familiale a însemnat pentru laicii epocii medievale exact acelaşi lucru, cum şi pentru strămoşii lor depunerea armelor sau cailor, respectiv a podoabelor foarte diverse. Prin *„sărăcia"* inventarului funerar noi nu trebuie să vedem *„sărăcie"*, ci modestia (poate uneori falsă) a creştinismului medieval. Modestia este cuvântul cheie, dar încercarea de a ilustra puterea, prestigiul a rămas, doar a găsit noi forme de exprimare.[75] Cel mai important de manifestare a *acesteia este înmormântarea în biserică, respectiv cât mai apropiat de aceasta.*[76]

IV. Relaţia dintre necropola de la Dăbâca incinta IV-a şi necropolele de la Dăbâca-Grădina lui Tamaş şi Dăbâca-Boldăgă (Boldogasszony)

Un ultim aspect ce trebuie dezbătut este relaţia acestui cimitir cu cele două cimitire şi mai ales cu cimitirul din Grădina lui Tamaş. Cimitirul în cauză a fost descoperit la cca. 250 de metri de necropola dezbătută. Un aspect foarte important în acest sens este fără îndoială faptul că în cazul sitului de la Grădina lui Tamaş s-au înmormântat şi în interiorul bisericii, lucru ce nu se poate spune şi despre cimitirul din incinta a IV-a. Cum putem aprecia acest fenomen? Erau două comunităţi distincte din punct de vedere religios, aşa cum propunea Petru Iambor?[77] Dar care sunt argumentele în acest sens? Trebuie să menţionăm totodată că în mare parte şi acel sit funerar funcţiona mai ales în secolul XII, aşa cum dovedesc monedele lui Bela al II-lea (1131–1141) şi Geza al II-lea (1141–1162). Nu poate fi de fapt în aceste două cazuri o reprezentare a realităţilor sociale, respectiv puternicii, conducătorii cetăţii, preoţii, în cimitirul descoperit în Grădina lui Tamaş, respectiv indivizii provenind din straturi sociale mai joase în cimitirul din incinta a IV-a? Toate aceste întrebări îşi pot găsi răspunsuri în cursul cercetărilor viitoare (vezi *pl. 17*).

---

[74] Despre tipurile de cimitire şi tipuri de inventare în cimitire în Bazinul Transilvaniei din secolele X., respectiv XI, vezi: E. Gáll *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság temetőinek lehetséges társadalmi besorolásáról és buktatóiról. Kérdések és feltevések..*, HK, 122/1–2, 2010, 3–43.

[75] Este interesant că depunerea de *săbii* sau *spade* în mormintele importantelor personaje transilvanie (re)devine o modă din secolele XVI-XVII, mai ales în cazul persoanelor înmormântate în biserică. Trebuie să punem întrebarea neapărat: putem vorbi de răspândirea mentalităţii cumva păgâne? În acest sens cel mai bun exemplu este săpătura lui Pósta Béla, Roska Márton and Kovács István de la Alba Iulia: Pósta *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei (Les trouvailles sepulcrales de la cathédrale de Gyulafehérvár.)*, Dolg. Erdélyi Nemzeti Múz., VIII, 1917, 1–155. Un fenomen asemănător eset cunoscută şi din Scandinavia, în epoca medieval târzie: J. Kiefer-Ollsen, *op. cit.*, 188, nota 17.

[76] O analiză privind necropolele „din jurul bisericii" vezi: E. Gáll-B. Gergely-Sz. Gáll, *La răscruce de drumuri. Date arheologice privind teritoriul oraşului Cluj-Napoca în secolele X-XIII*, Cluj-Napoca, 2010, s. t.

[77] P. Iambor, *op. cit.*, p. 188.

Amplasamentul cimitirului de la Dăbâca-Boldăgă, prin poziția sa topografică (este în afara cetății, în zona subcetății, la câteva sute de metri de cetate înspre sud, peste pârâul Branişte) diferă de cele anterior analizate. Cu toate acestea din punct de vedere cronologic nu se diferențiază, pe baza elementelor culturii materiale datându-se în a doua jumătate a secolului al XI-lea şi secolul XII (pe baza monedelor lui Solomon şi Geza al II-lea) (vezi *pl. 18*).

În încheiere, o scurtă concluzie: ce semnificație au, împreună, aceste trei cimitire *„din jurul bisericii"? Ceea ce vestigiile epocii anterioare, secolele IX–X. nu arată (de fapt dacă au fost) deloc, şi anume încheierea organizării structurii ecleziastice şi laice a urbe-ului Dobuka, ca centru a comitatului medieval, Dăbâca.*

Tabel 1. Lista mormintelor analizate şi ritualurile funerare înregistrate în acestea

Numărul totalizat de morminte	*Nr. mormântului în anul respectiv*	*Poziția capului*	*Poziția brațelor*	*Pietre în mormânt*	*Vârstă-sex*	*Alte aspecte ale ritualului funerar*
1. M. 1	1/1964	sus	I	-	Infans	-
2. M. 2	2/1964	45 ° dr.	-	-	Adult	-
3. M. 3	3/1964	sus	II			
4. M. 107	1/1968	sus	I	-	Adult	-
5. M. 108	2/1968	45 ° st.	I	-	Adult	-
6. M. 109	3/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
7. M. 110.	4/1968	sus	I	-	Adult	-
8. M. 111	5/1968	sus	-	-	Adult	-
9. M. 112	6/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
10. M. 113	7/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	-
11. M. 114	8/1968	sus	I	P	Adult	-
12. M. 115	9/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	-
13. M. 116	10/1968	90 ° st.	I	-	Adult	-
14. M. 117	11/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	-
15. M. 118	12/1968	sus	I	-	Adult	-
16. M. 119	13/1968	sus	I	-	Adult	-
17. M. 120	14/1968	/	-	P	Adult	-
18. M. 121	15/1968	sus	-	P	Adult	-
19. M. 122	16/1968	90 ° st.	I	-	Adult	-
20. M. 123	17/1968	sus	I	-	Adult	-
21. M. 124	18/1968	sus	I	-	Adult	-
22. M. 125	19/1968	/	-	-	Adult	-
23. M. 126	20/1968	sus	-	-	Infans	-
24. M. 127	21/1968	?	-	-	Adult	-
25. M. 128	22/1968	90 ° st.	I	-	Adult	-
26. M. 129	23/1968	90 ° st.	I	P	Adult	-
27. M. 130	24/1968	sus	I	P	Adult	-
28. M. 131	25/1968	sus	I	-	Adult	-
29. M. 132	26/1968	90 ° dr.	II	-	Adult	-
30. M. 133	27/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
31. M. 134	28/1968	sus	I	-	Adult	-
32. M. 135	29/1968	90 ° dr.	I	-	Infans	-
33. M. 136	30/1968	90 ° st.	I	-	Adult	/
34. M. 137	31/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	Picioarele aşezate unul peste altul

35. M. 138	32/1968	90 ° st.	II	-	Adult	-
36. M. 139	33/1968	-	III	-	Infans II	-
37. M. 140	34/1968	-	-	-	Adult	Superpoziție cu 141
38. M. 141	35/1968	sus	I	-	Adult	Superpoziție cu 140
39. M. 142	36/1968	45 ° st.	I	-	Adult	-
40. M. 146	40/1968	90 ° st.	III	-	Adult	-
41. M. 147	41/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
42. M. 148	42/1968	45 ° dr	-	-	Adult	-
43. M. 149	43/1968	-	I	-	Adult	-
44. M. 150	44/1968	sus	-	-	Adult	-
45. M. 156. a-i	50/1969	sus	I	-	Infans	Superpoziții
46. M. 157. a-d	51/1969	-	-	-	Adult	Superpoziții
47. M. 159. a-c	53/1969	sus	-	-	Adulti	Superpoziții
48. M. 160	54/1969	sus	IX	-	Adult	-
49. M. 162. a-d	56/1969	45 ° st.	VIII	-	Adult	Superpoziții
50. M. 163. a-e	57/1969	90 ° dr.	XIV	-	Adult	Superpoziții
51. M. 170. a-i	64/1969	sus	-	-	Infans	Superpoziții
52. M. 171. a-c	65/1969	45 ° dr	-	-	Adult	Superpoziții
53. M. 172	66/1969	sus	-	-	Adult	-
54. M. 173	66a/1969	-	-	-	Infans	-
55. M. 174	66b/1969	sus	-	-	Adult	-
56. M. 175	67/1969	45 ° dr	XIV	-	Adult	-
57. M. 176	68/1969	90 ° dr.	-	-	Adult	-
58. M. 177. a-d	69/1969	sus	-	-	Adulți	Superpoziții
59. M. 178	70/1969	45 ° dr	XIV	-	Adult	-
60. M. 187. a-b	77a-b	-	I (b)	-	Adulți	-
61. M. 188	78	sus	-	-	Infans	-
62. M. 189	79	-	I	-	Adult	Craniul așezat pe lângă schelet la stânga
63. M. 190. a-b	80/	90 ° st.	I	-	Adult-infans	Înmormântare dublă: adult-copil
64. M. 191	81/	-	-	-	Infans II	-
65. M. 192	82/	45 ° st.	V	P	Adult	-
66. M. 193	83/1969	sus	I	-	Infans	-
67. M. 194	84/1969	45 ° dr	-	-	Adult	-
68. M. 195	85/1969	45 ° dr	I	P	Adult	-
69. M. 196	86/1969	90 ° dr	I	P	Adult	-
70. M. 197	87/1969	45 ° st	I	-	Adult	-
71. M. 198	88/1969	sus	-	-	Infans I	-
72. M. 199	89/1969	45 ° dr	II	-	Adult	-
73. M. 200	90/1969	45 ° dr	-	-	Adult	-
74. M. 201	91/1969	90 ° dr	I	-	Adult	Superpoziție
75. M. 202	91bis/1969	-	I	-	Adult	Superpoziție

76. M. 203 (232, 233)	92	sus	I	P	Adulți-copil	Înmormântare triplă
77. M. 204. a-b		sus	I	-	Adult-copil	Superpoziție
78. M. 205. a-b		45 ° dr.	VI	P	Adulți	Superpoziție
79. M. 206			-	-	Adult	-
80. M. 207	96	90 ° st.	IV	-	Adult	-
81. M. 208		45 ° st.	I	-	Adult	-
82. M. 217	106/1969	45 ° st.	III	-	Adulți	Superpoziții
83. M. 218	107/	-	-	-	Adult	-
84. M. 226. a-b	114a-b/1969	90 ° dr.	I	-	Adult	Superpoziție
85. M. 227	115/1969	-	-	-	Infans	-
86. M. 229	117/1969	-	-	-	-	-
87. M. 231. a-b	119a-b	-	-	-	-	-
88. M. 232		-	I		Adult	Înmormântare triplă mor
89. M. 233		sus	I	-	Infans	Înmormântare triplă
90. M. 274	162/1969	45 ° st.	I	P	Adult	-
91. M. 275	163/1969	-	I	-	Adult	-
92. M. 276	164/1969	-	I	-	Adult	-
93. M. 278	166/?	45 ° st.	I	-	Adult	Înmormântare triplă
94. M. 279	167/1969	45 ° st.	I	-	Adult	-
95. M. 280	168/1969	45 ° st.	I	-	Infans	-
96. M. 281	169/	45 ° st.	I	-	Adult	Înmormântare triplă
97. M. 282	170/?	45 ° st.	I	-	Infans	Înmormântare triplă
98. M. 326	1/1976	sus	I	-	Adult	-
99. M. 327	2/1976	45 ° dr.	-	-	Adult	Înmormântare dublă
100. M. 328	3/1976	45 ° dr.	I	P	Adult	Înmormântare dublă
101. M. 329	4/1976	sus	-	P	Adult	-
102. M. 330	5/1976	90 ° dr.	I	P	Adult	-
103. M. 331	6/1976	90 ° dr.	I	-	Infans	-
104. M. 347	22/1976	sus	I	-	Adult	-
105. M. 348	23/1976	90 ° st.	I	-	Adult	-
106. M. 349	24/1976	90 ° dr.	I	P	Adult	-
107. M. 350	25/1976	45 ° dr.	I	P	Adult	-
108. M. 351	26/1976	45 ° st.	VI	-	Adult	-
109. M. 352	27/1976	sus	-	-	Infans	-
110. M. 353	28/1976	sus	I	-	Infans	-
111. M. 354	29/1976	-	-	-	Infans	-
112. M. 355	30/1976	45 ° st.	I	-	Adult	-
113. M. 364	39/1976	45 ° st.	III	-	Adult	-
114. M. 365	40/1976	90 ° dr.	I	-	Adult	-
115. M. 366	41/1976	sus	I	-	Adult	-
116. M. 367	42/1976	90 ° dr.	-	-	Infans	-
117. M. 368	43/1976	sus	I	-	Infans	-
118. M. 369	44/1976	-	-	-	Adult	-
119. M. 389	64/1976	-	-	-	Adult	Superpoziții (sub 431 și 1 m)
120. M. 422	96/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
121. M. 423	97/1976	45 ° st.	I	-	Adult	-

122. M. 424	98/1976	45 ° dr.	XIV	-	Adult	Picioarele au fost trase sus
123. M. 425	99/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
*124. M. 427**	100/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
125. M. 428	101/1976	sus	I	-	Adult	-
126. M. 429	102/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
127. M. 431	104/1976	sus	I	-	Adult	Superpoziții (peste 389 și 1 m)
128. M. 437	1/1977	30 ° dr.	I	-	Infans	-
129. M. 438a-b (447)	2a-b/1977	-	-	-	Adult	Superpoziție (peste 447)
130. M. 439	3/1977	45 ° st.	I	-	Infans	-
131. M. 440	4/1977	sus	-	-	Infans	-
132. M. 441 (442-443)	5/1977	-	I	-	Infans	Înmormântare triplă
133. M. 442 (441, 443)	6/1977	-	-	-	Infans	Înmormântare triplă
134. M. 443 (441, 442)	7/1977	-	-	-	Infans	Înmormântare triplă
135. M. 444 (451)	8/1977	sus	I	-	Adult	Superpoziție (peste 451?)
136. M. 445 (446)	9/1977	45 ° st.	-	-	Adult	Superpoziție (sub 446)
137. M. 446 (445)	10/1977	-	-	-	Adult	Superpoziție (peste 445)
138. M. 447 (438)	11/1977	sus	I	-	Infans	Superpoziție (sub 438 a-b)
139. M. 448	12/1977	45 ° st.	I	-	Adult	-
140. M. 449	13/1977	-	-	-	Fără date-fără desen	-
141. M. 450	14/1977	45 ° st.	-	-	Infans	-
142. M. 451 (444)	15/1977	-	-	-	Adult	Superpoziție (tăiat de 444?)
143. M. 474	38/1977)	sus	I	-	Adult	-
144. M. 475	39/1977	45 ° dr.	I	-	Adult	-
145. M. 476	40/1977	45 ° dr.	I	-	Adult	-
146. M. 477	41/1977	90 ° dr.	XVIII	-	Adult	-
147. M. 478	42/1977	-	-	-	Adult	-

Preliminary analysis of "around the church" cemetery in Dăbâca – castle region 4. Certain ideas regarding the term "around the church" cemetery.

Abstract

In Hungarian historiography it has been widely accepted that the name of Doboka castle is connected to Stephen I, dating to around 1000 AD and based upon one written document the name of the castle and the county was attributed to Doboka, the military leader, who defeated Gyula.

In Romanian historiography and archeology Doboka has been interpreted in several different ways. A team of archeologists and historians led by Ştefan Pascu came to the conclusion in their paper on the results of the excavations that it must have been the center of Chief Gelou, who was supposed to have lived in the 9th century.

Unfortunately, the excavations beginning in the early 60s in the last century were conducted with preconceptions, as the centre of Chief Gelou was thought to have been discovered before the start of the excavations, which is an impassable way from a scientific point of view, it rather belongs to science policy if not to politics. It is a well-known fact that historical sciences and among them early medieval archeology was debased by the nationalist-communist system to the level of vulgar politics, which induced some scientists like Radu Popa and Lucian Boia to express serious criticism in the 90s. Radu Popa called Ştefan Pascu an 'amateur', and his writngs 'romantic' in anarticle in 1991.

Between 1964 and 1986 three parts of cemeteries were excavated in Doboka, of which two were situated in the castle and one outside:

1. castle region 4: 490 graves (some 50 more graves belong here, which have been raided)
2. The garden of Tamás: 61 graves
3. Boldâgă (Boldogasszony): 109 graves (some of them do not date to the 11th-13th centuries, but later).

The excavated necropolis is a typical example of the 'churchyard cemeteries', which is the concrete archeological evidence for the institutionalisation of Christianity from Scandinavia to North Africa.

The graves in the cemetery have not been found in equal density. They were most frequent to the west and south of the church, especially in segments C1, C2, C3, at the crossing of the trenches that were dug in 1969 and 1976, and in the eastern part of the 1976 trench. The members of the most influential families were buried here, we can see another telling archaeological manifestation of the social 'status'.

Although in the pagan cemeteries (in the 10th century and the first quarter of the 11th century) the rank or respect of a deceased person, or the prestige of the family (through the deceased person) was symbolized by different categories of weapons, horse burials and funeral garments adorned with jewellery, in the 'churchyard' the family prestige was symbolized by the *place of the graves.* The characteristics of the *'churchyard cemeteries'* are the existence of the church or its remains and the density of the graves, with poor furnishing. In many cases we find multiple graves or the superposition of graves.

Christianity, which taught spiritual and, from the point of view of the economic- political hierarchy, an egalitarian picture of the other world superseded the symbols that represented the status of the individual or the family in the burials,[78] but it allowed another representation. This tendency is very well indicated by Theodulf's decree, which, at the end of the 9th century, emphasises that *bishops, monks* and *priests* can be buried in the church and, what is most interesting to us, *laymen* who are worthy of it can also be interred there. This symbolic *'competition'* of power and wealth meant the same in the case of medieval laymen as the jewels, weapons and/or parts of horses in the burials of the bygone pagan times. In contrast with older days, the poverty of furnishings doesn't mean the poverty of the society, but the *Puritanism* of medieval way of thinking, which was often dissonant. *Simplicity* and *Puritanism* are the solution to this problem, but the aim to represent power and prestige remained the same and *the burials in the church or as close to the church as it was possible were its manifestations.* That is the reason why overlapping burials and superpositions can be found around the churches, which are the characteristic features of churchyard cemeteries as opposed to the cemeteries with rows of graves.

The finds in the cemetery from Dăbâca – castle region 4 are characteristic of the churchyard cemeteries from the11th-13th centuries in the Carpathian Basin.

According to the coins (the coins of the Hungarian kings: Salamon, László I, Béla II, Géza II, Béla III) and the finds the three cemeteries and the churches were used at the same time. It is important to note that the graves in the cemetery in the Garden of Tamás were not only around the church but some of them were within the church as was the case in the cemetery of Boldogasszony. It may bear importance that the cemetery in the Garden of Tamás seems to be smaller, although there have been no bigger excavations so far. Can we suppose any social difference between the two groups?

Let us finish with a short conclusion: what is the meaning of these three cemeteries in Doboka? They mean the same as the churches and their cemeteries throughout the whole Hungarian Kingdom at the end of the 11th century and in the 12th century: the final stage in the development of the religious and administrational system, the victory of Christianity and in the case of Doboka, the establishment of the centre of the medieval County *Doboka.*

---

[78] It is very interesting that *sword* or *sabre* burials became fashionable again from the 16th century on, especially inside church. The question arises: can we talk about the spreading of paganism again? In this issue see the excavation of Pósta Béla, Roska Márton and Kovács István in Alba Iulia, which was carried out very well (B. Pósta, *op. cit.* 1917, 1–155). A same phenomenon are known from Scandinavia (J. Kiefer-Ollsen, *op. cit.,* 1997, 188, note 17).

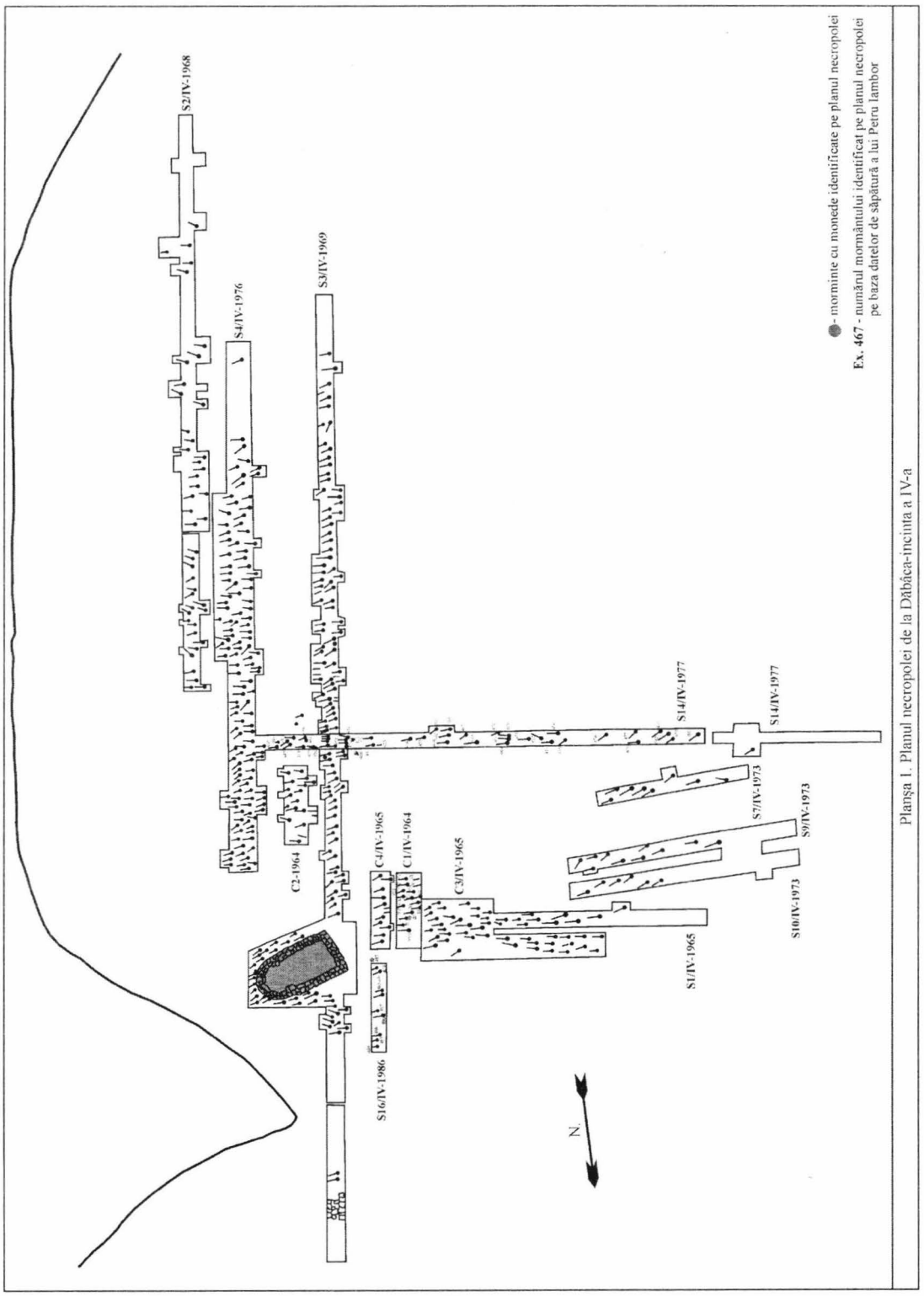

Planșa 1. Planul necropolei de la Dăbâca-incinta a IV-a

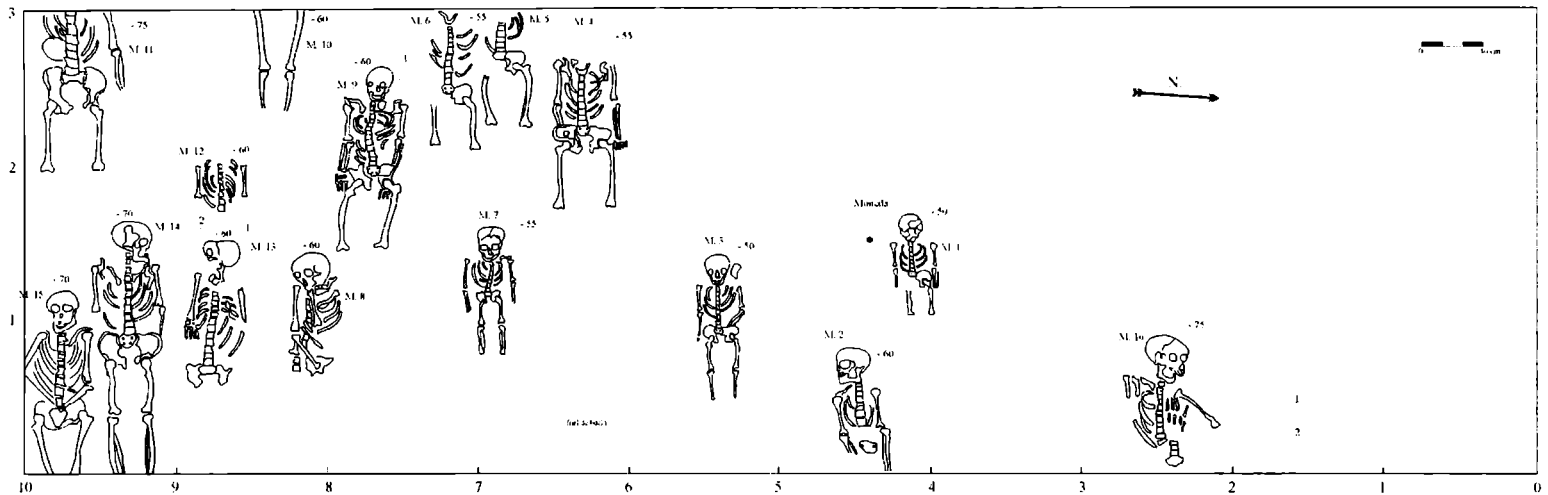

Planșa 2. Caseta I cercetată în 1964

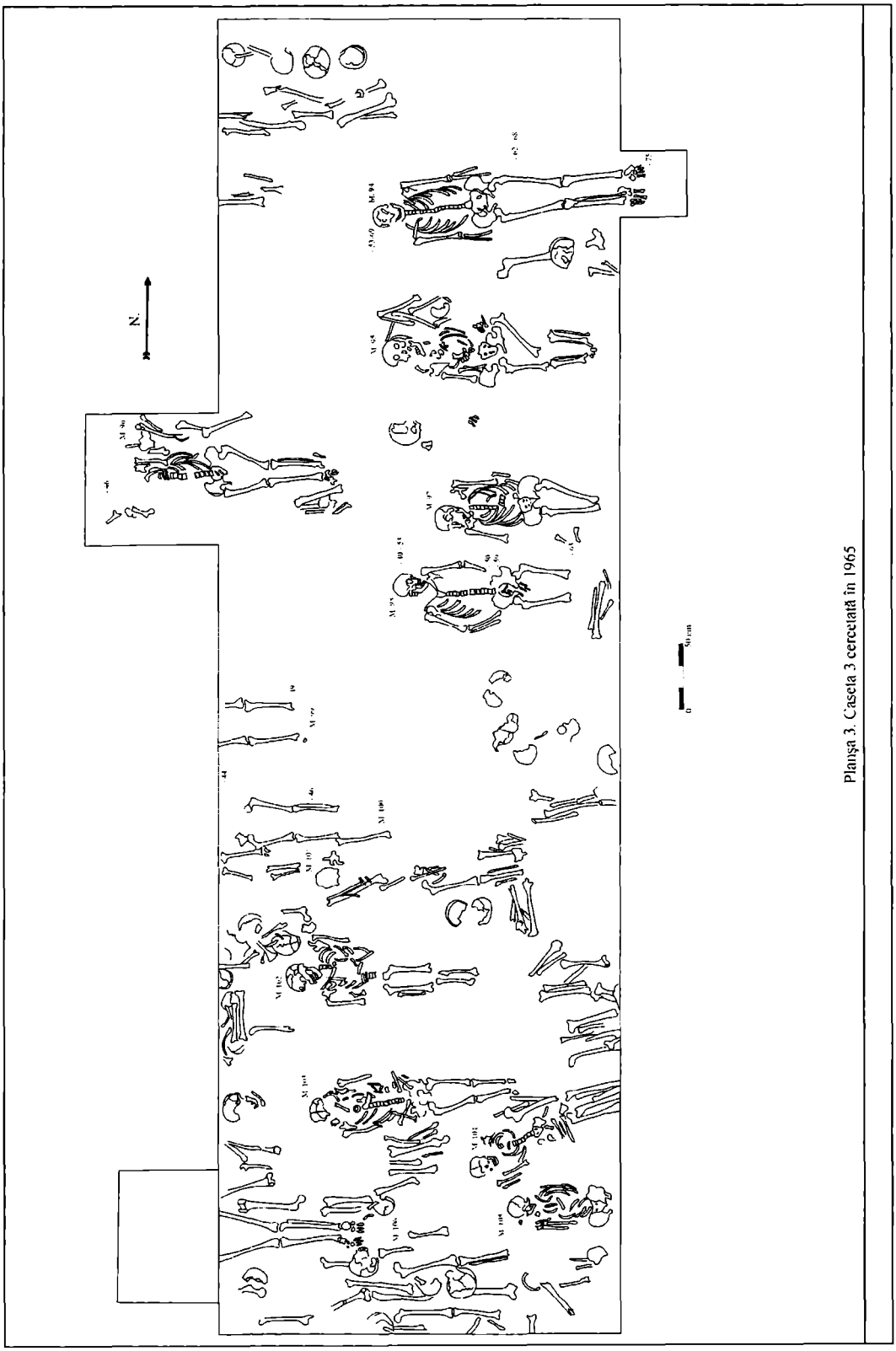

Planșa 3. Caseta 3 cercetată în 1965

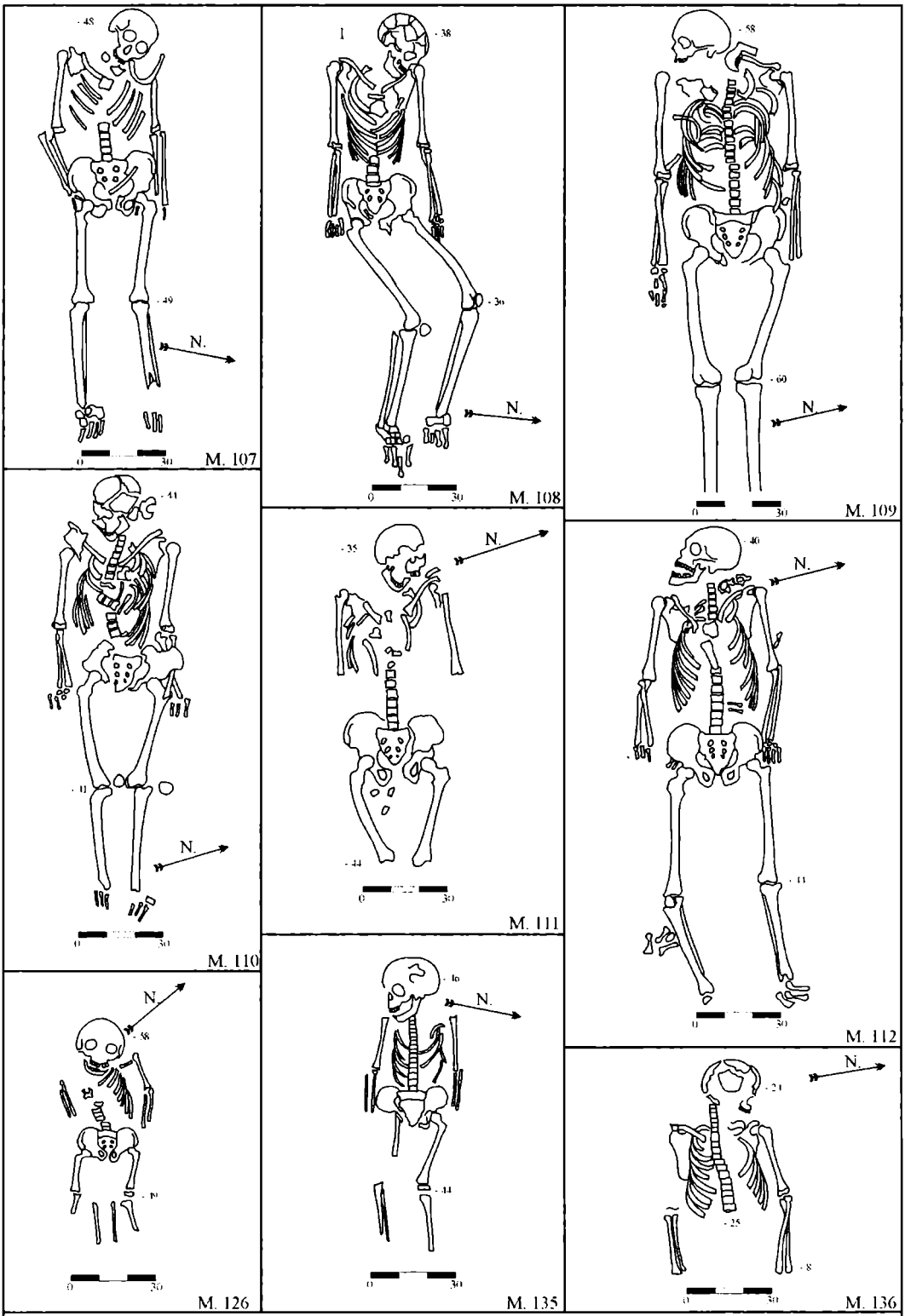

Planşa 4. Dâbâca incinta IV-mormintele 107-112, 126, 135-136.

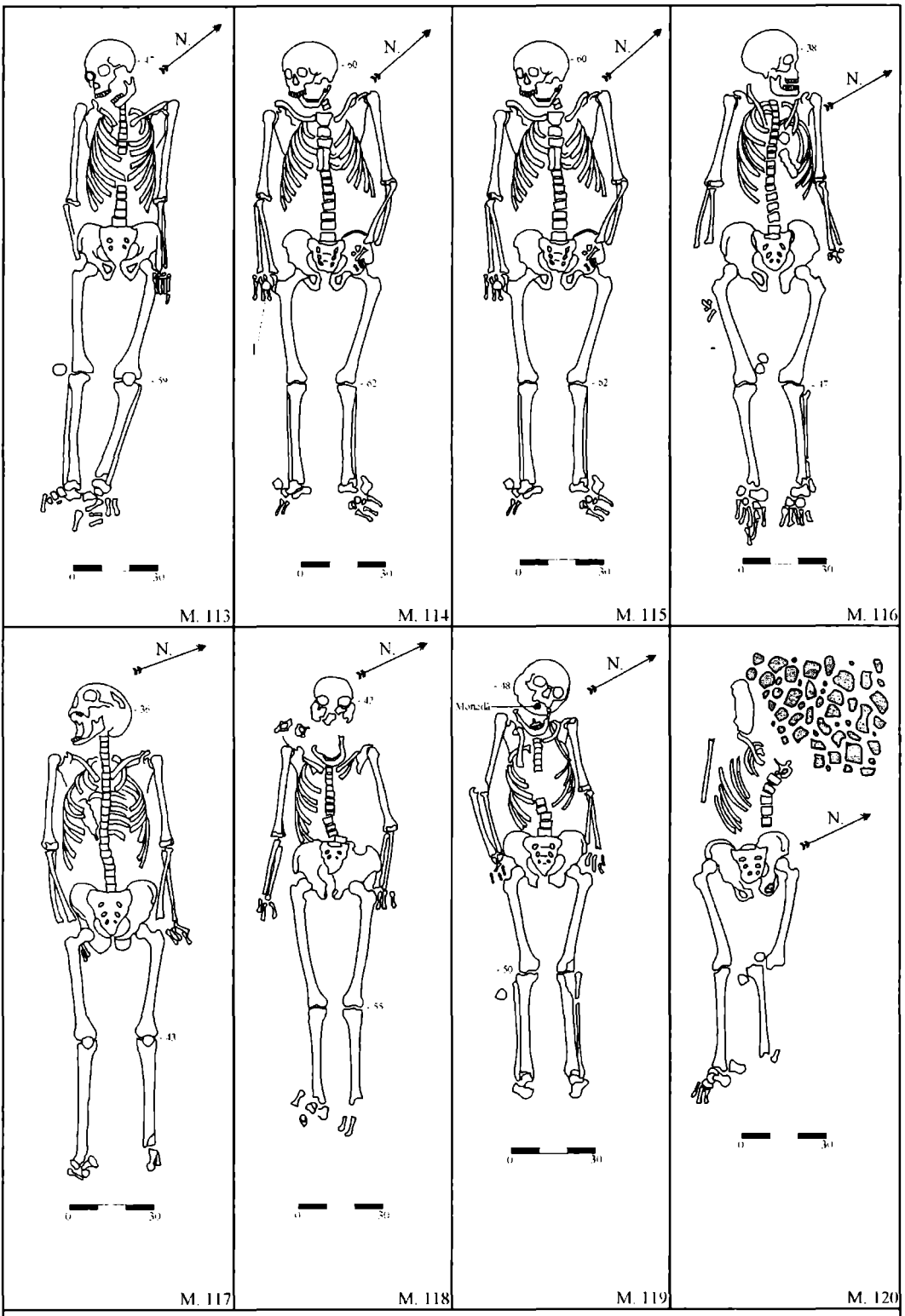

Planşa 5. Dăbâca incinta IV-mormintele 113-120.

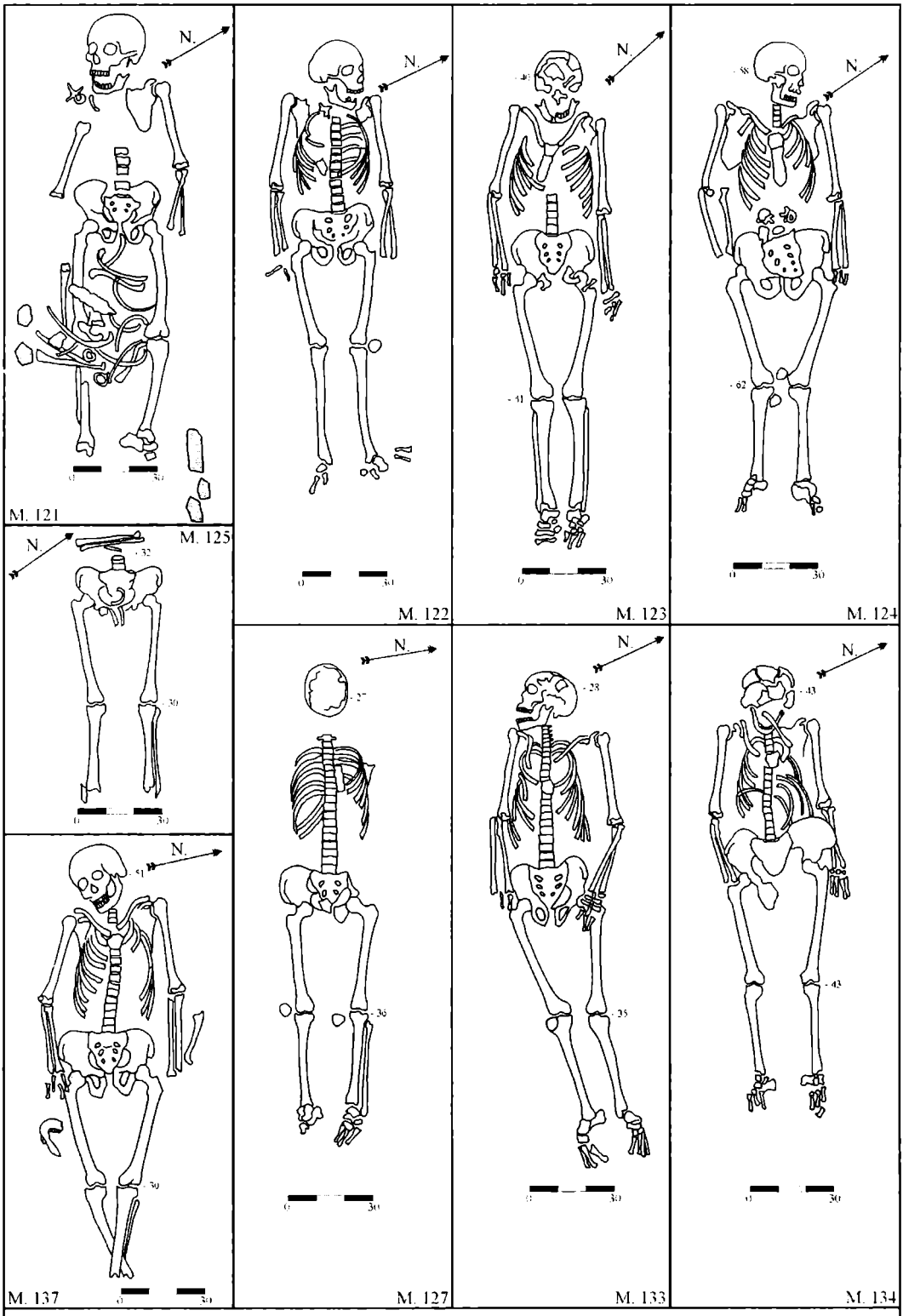

Planşa 6. Dăbâca incinta IV-mormintele 121-125, 127, 133-134, 137.

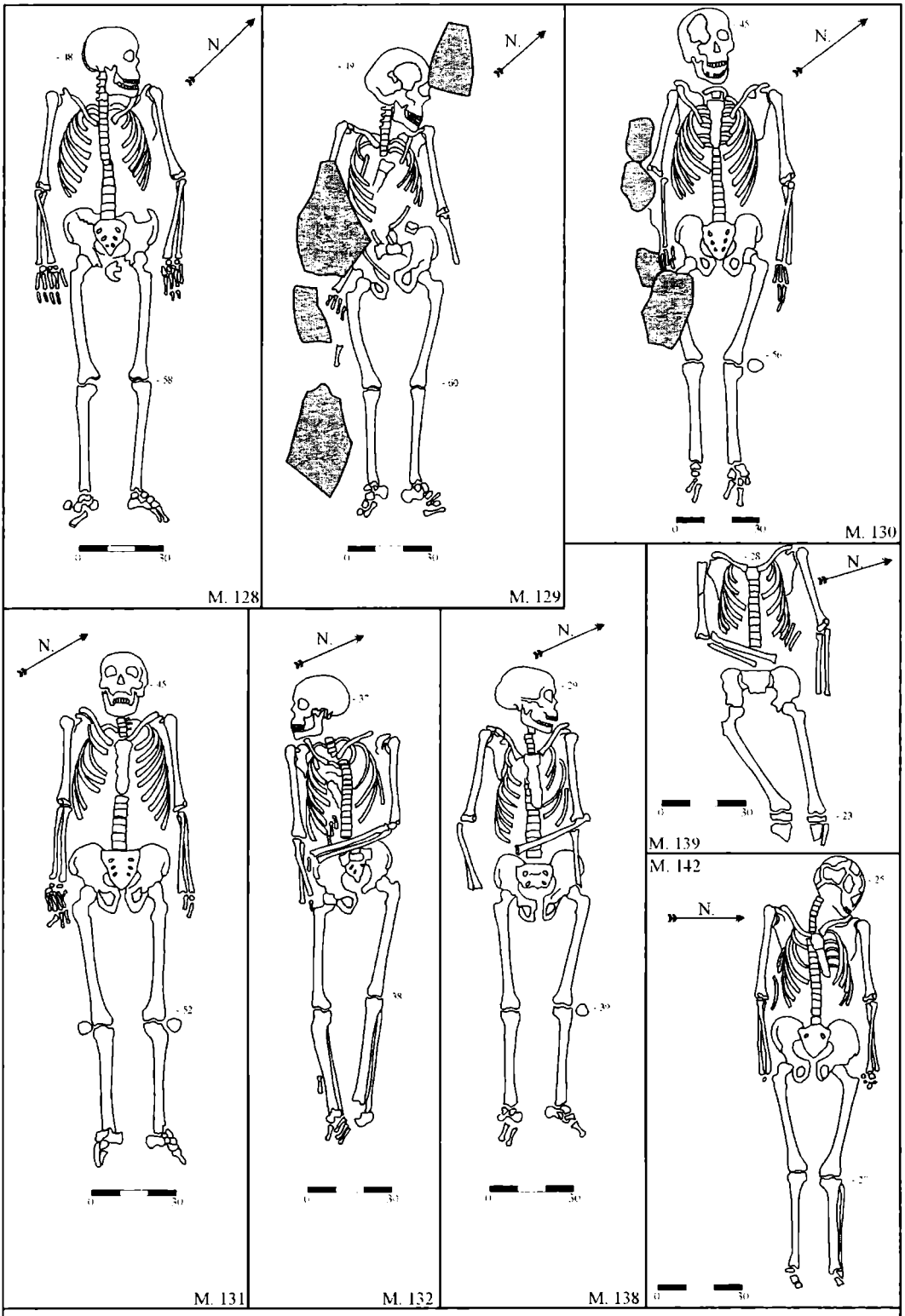

Planşa 7. Dăbâca incinta IV-mormintele 128-132, 138-139, 142.

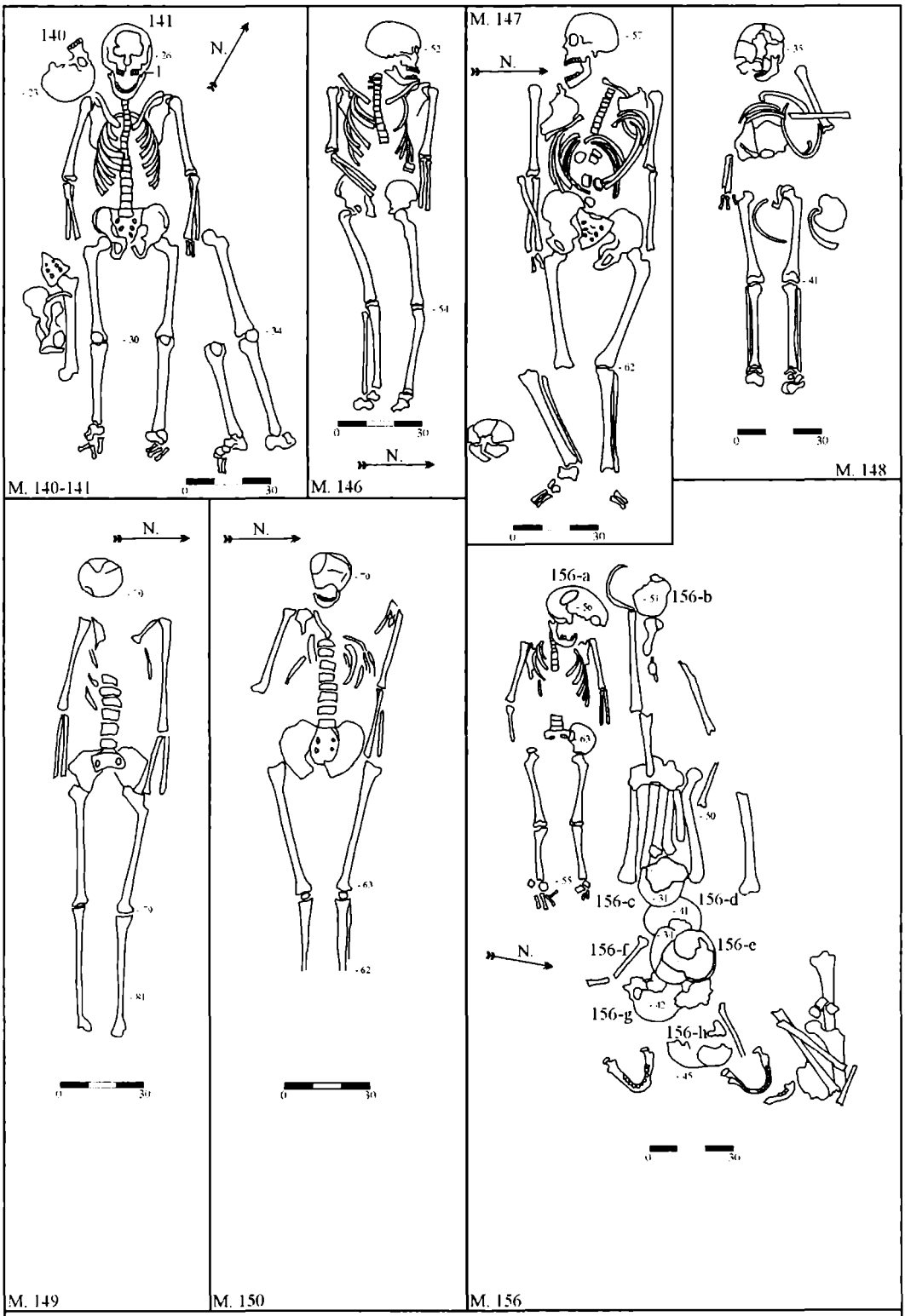

Planşa 8. Dăbâca incinta IV-mormintele 140-141, 146-147, 149-150, 156 a-h.

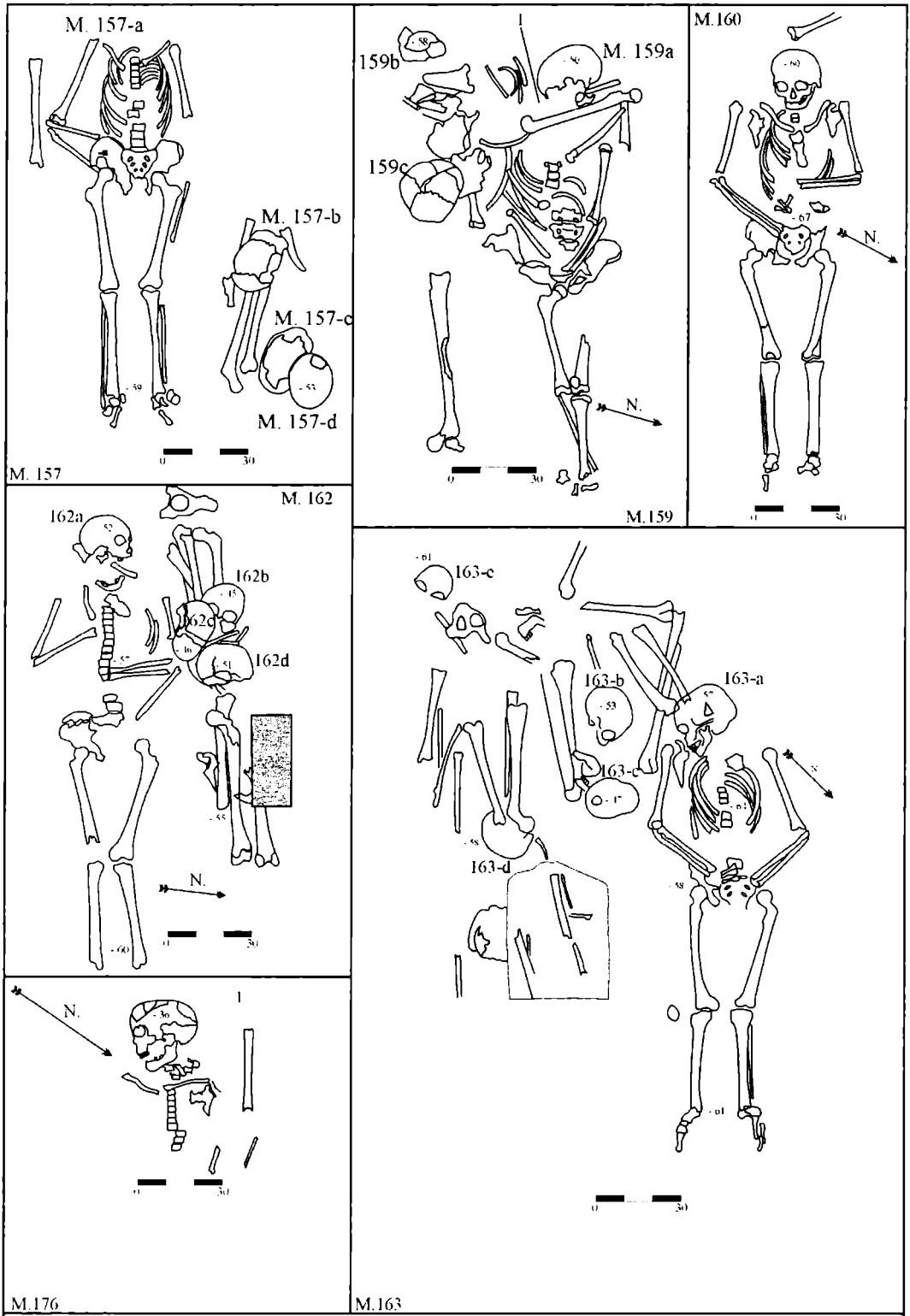

Planşa 9. Dăbâca incinta IV-mormintele 157 a-d, 159 a-c, 160, 162 a-d, 163 a-e, 176.

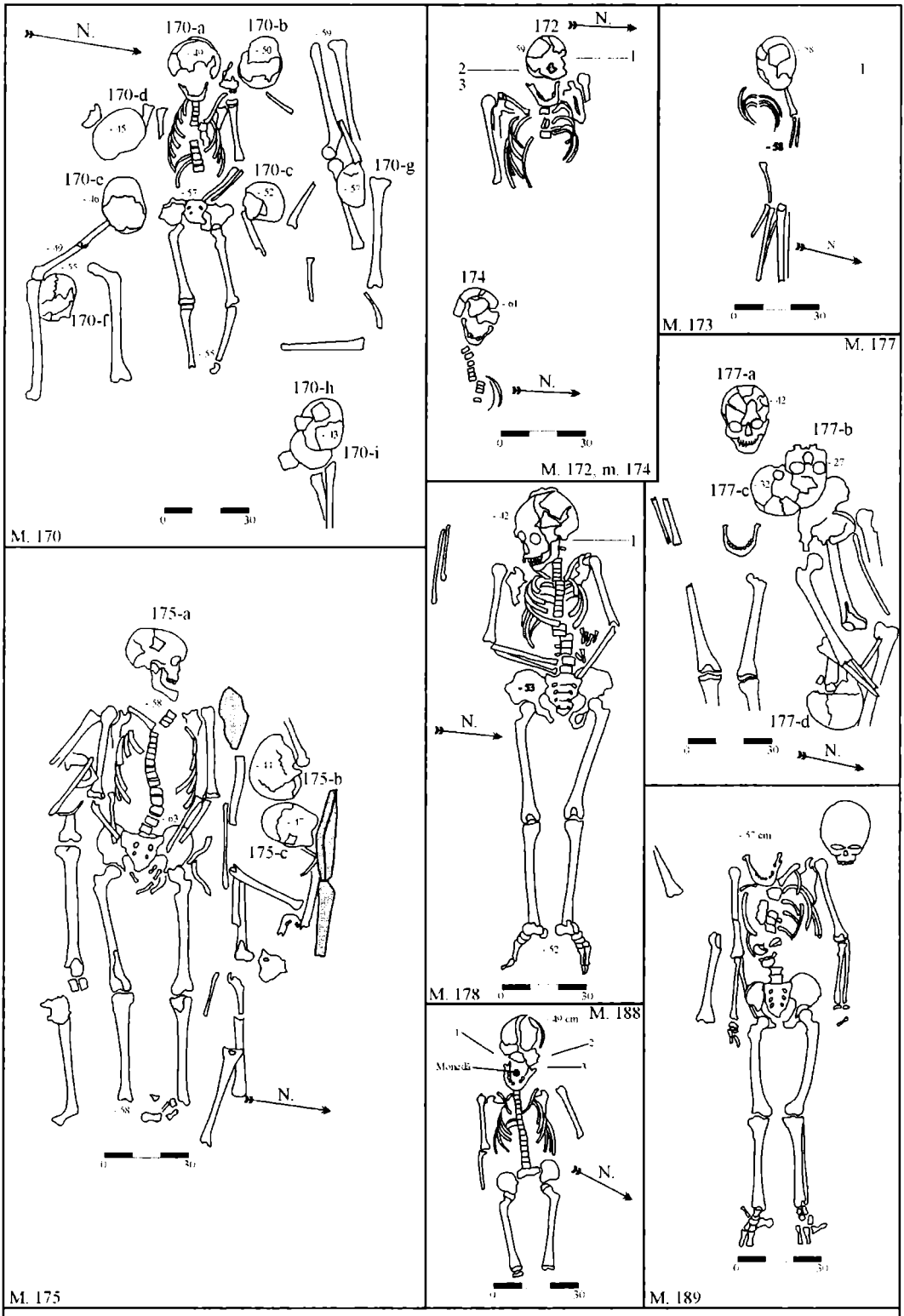

Planşa 10. Dăbâca incinta IV-mormintele 170 a-i, 172-174, 173, 175 a-c, 177 a-d, 178, 188 a-d, 189.

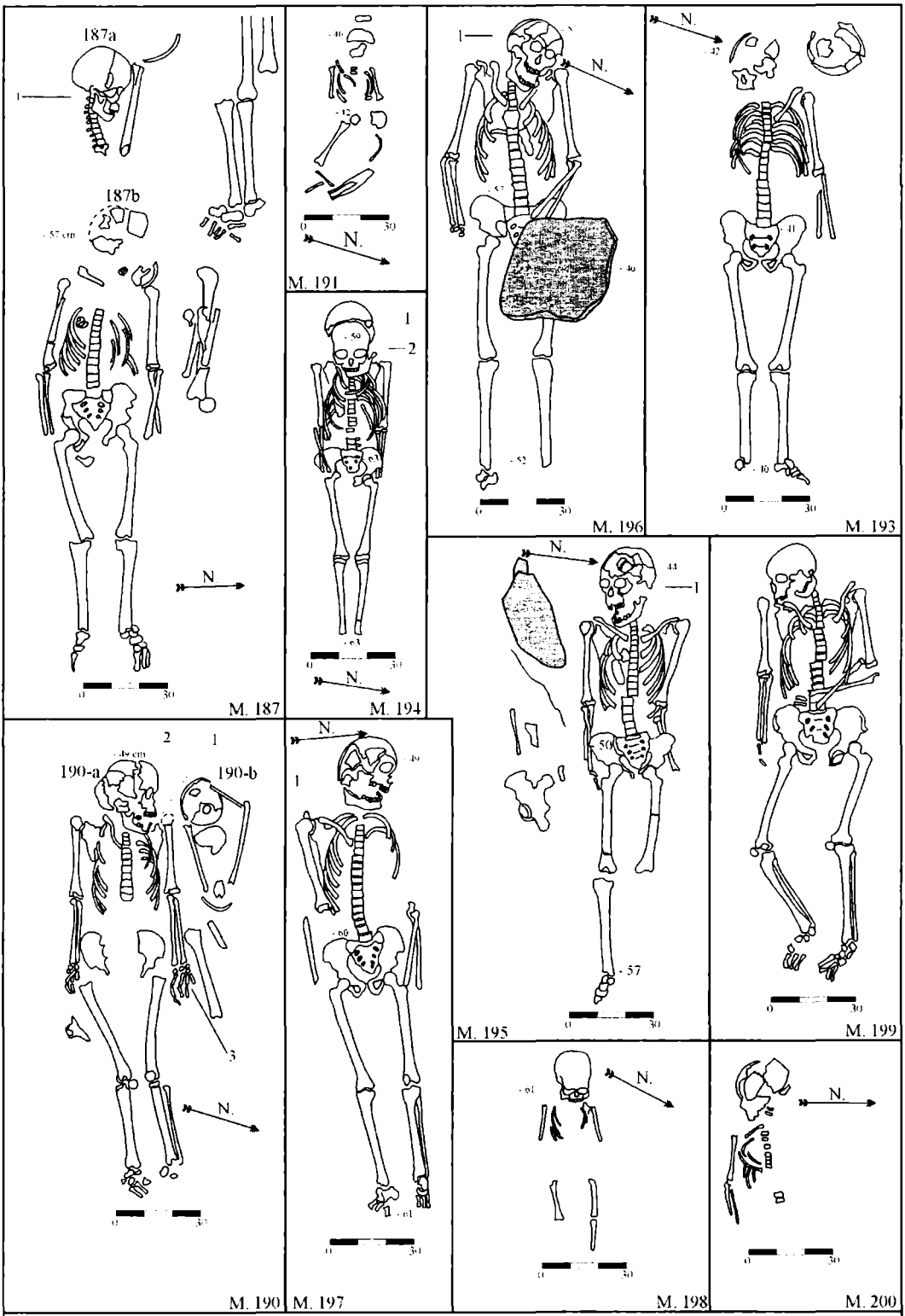

Planşa 11. Dăbâca incinta IV-mormintele 187 a-b, 190 a-b, 191, 193-200.

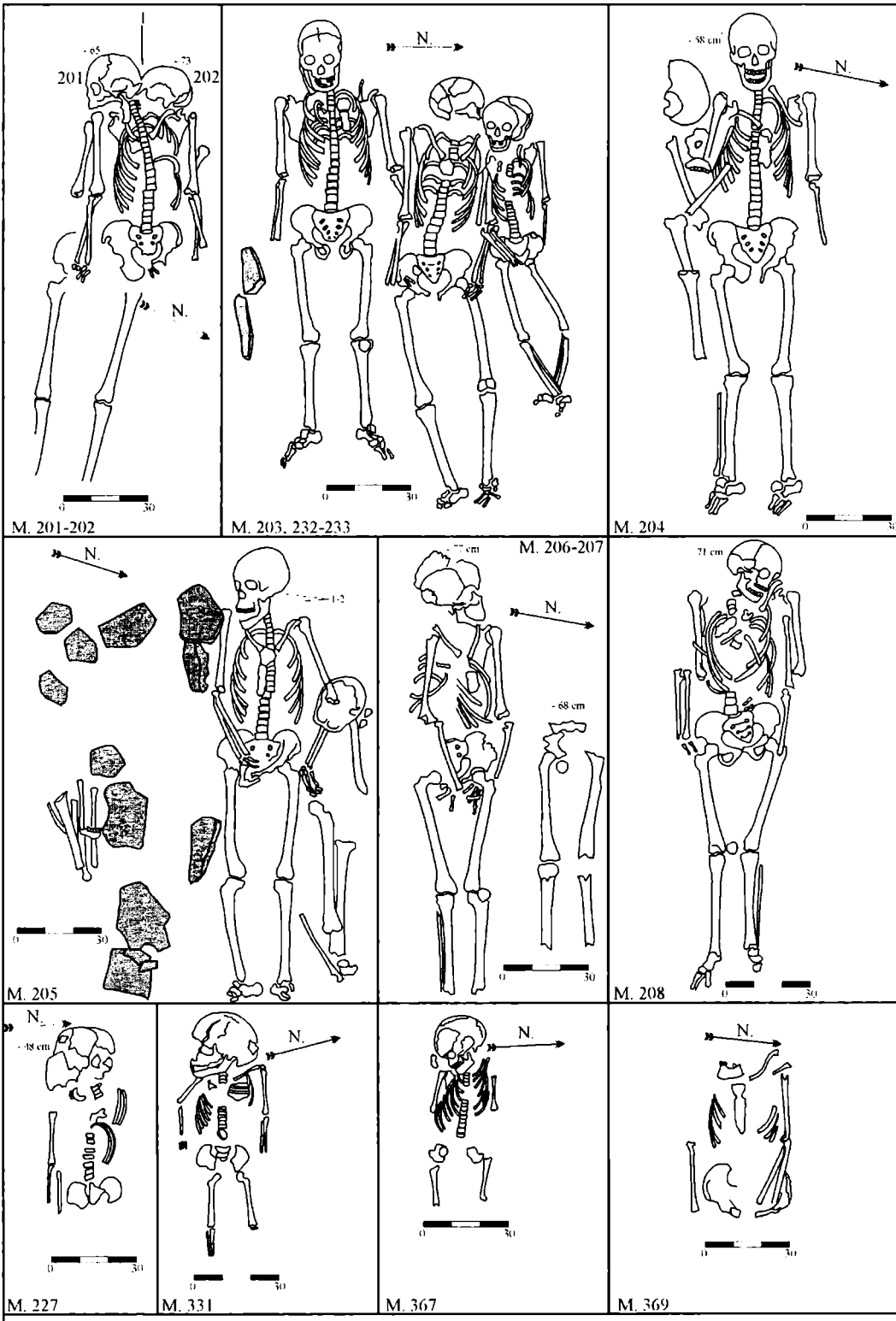

Planşa 12. Dăbâca incinta IV-mormintele 187 a-b, 190 a-b, 191, 193-200.

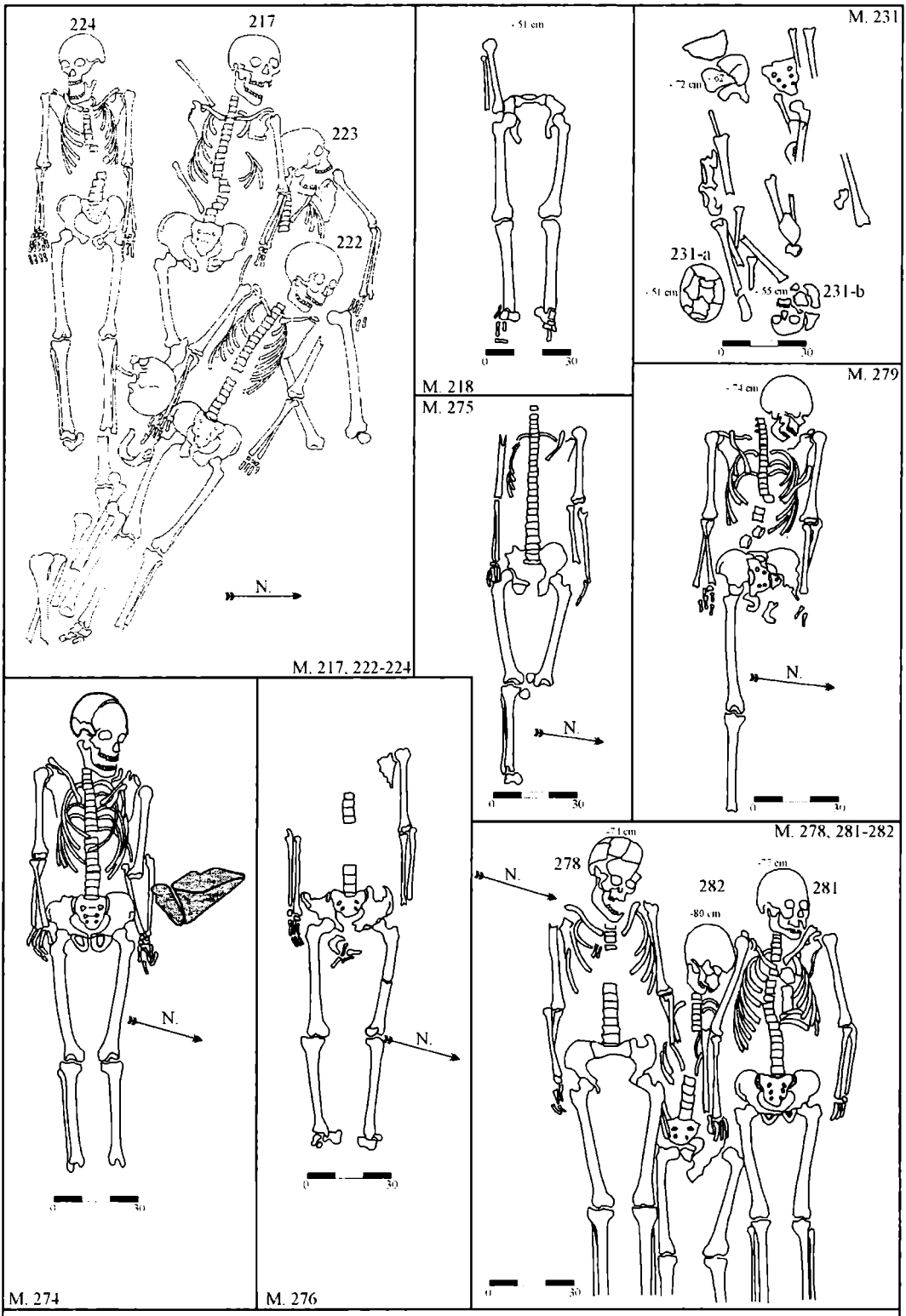

Planşa 13. Dăbâca incinta IV-mormintele 217, 218, 222-224, 231 a-b, 274, 275, 276, 278, 279, 281-282.

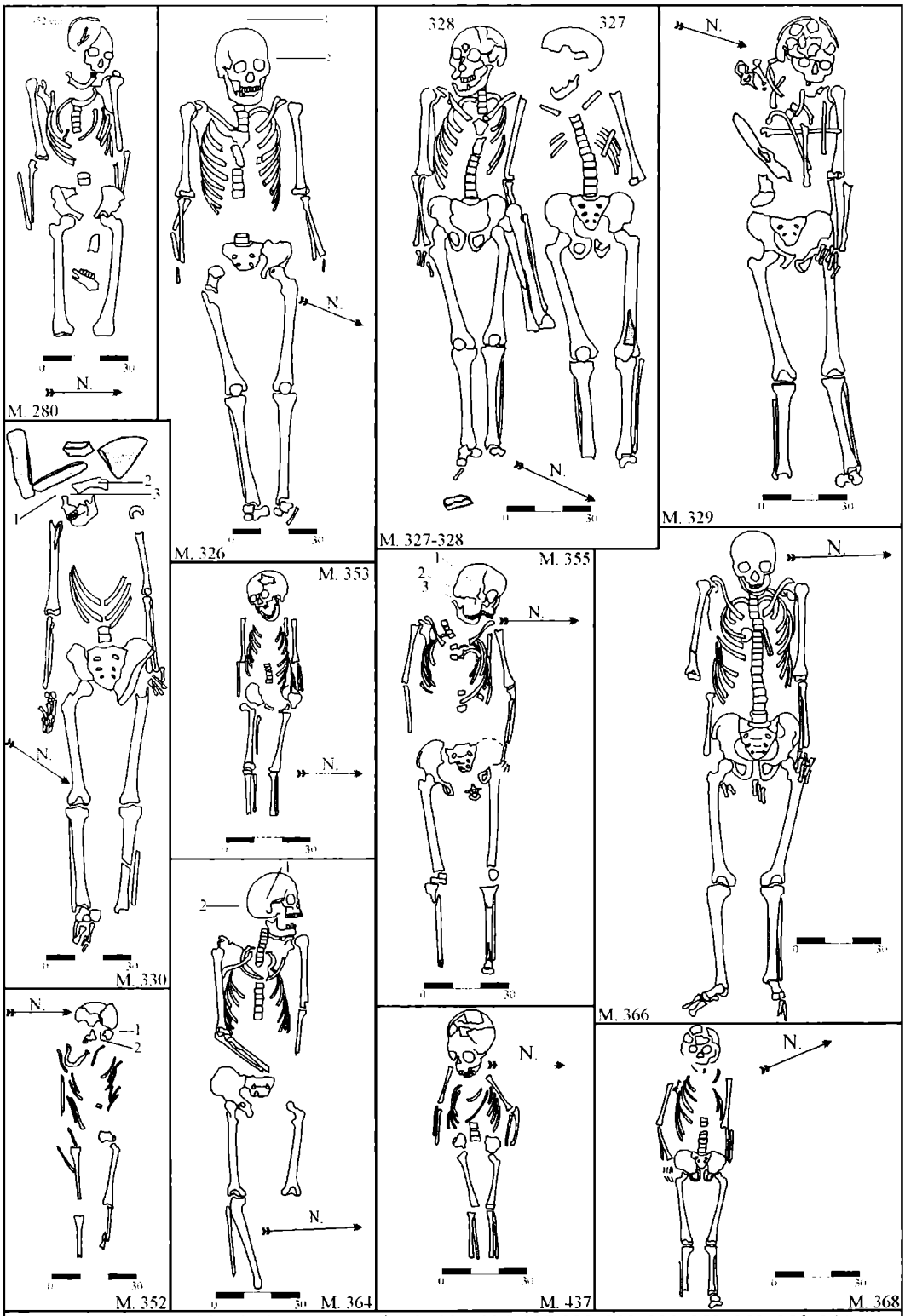

Planşa 14. Dăbâca incinta IV-mormintele 280, 326, 327-328, 329, 330, 352, 353, 355, 364, 366, 368, 437.

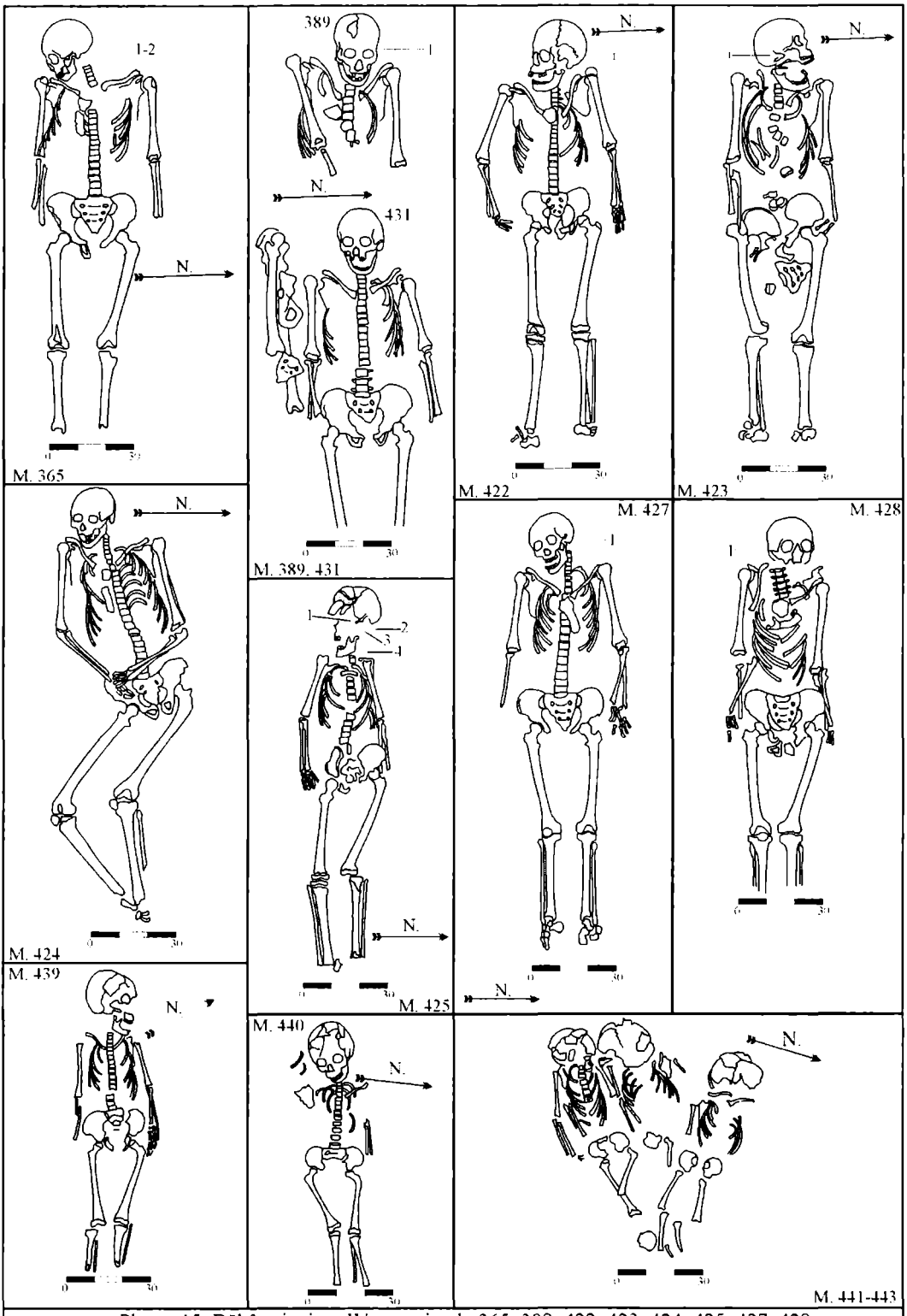

Planşa 15. Dăbâca incinta IV-mormintele 365, 389, 422, 423, 424, 425, 427, 428, 431, 439, 440, 441-443.

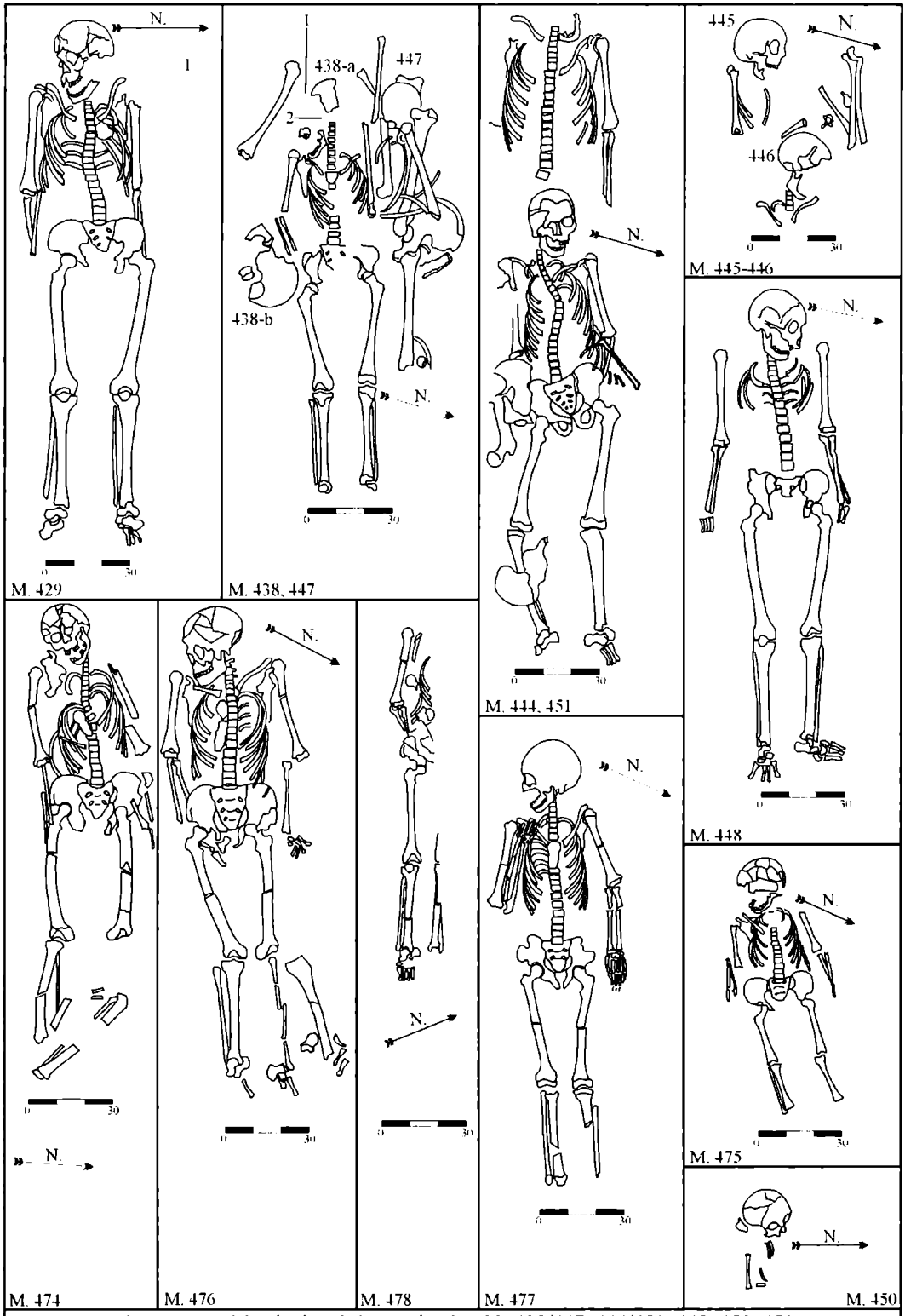

Planşa 16. Dăbâca incinta IV-mormintele 429, 438/447, 444/451, 448, 450, 451, 474, 475, 476, 477, 478.

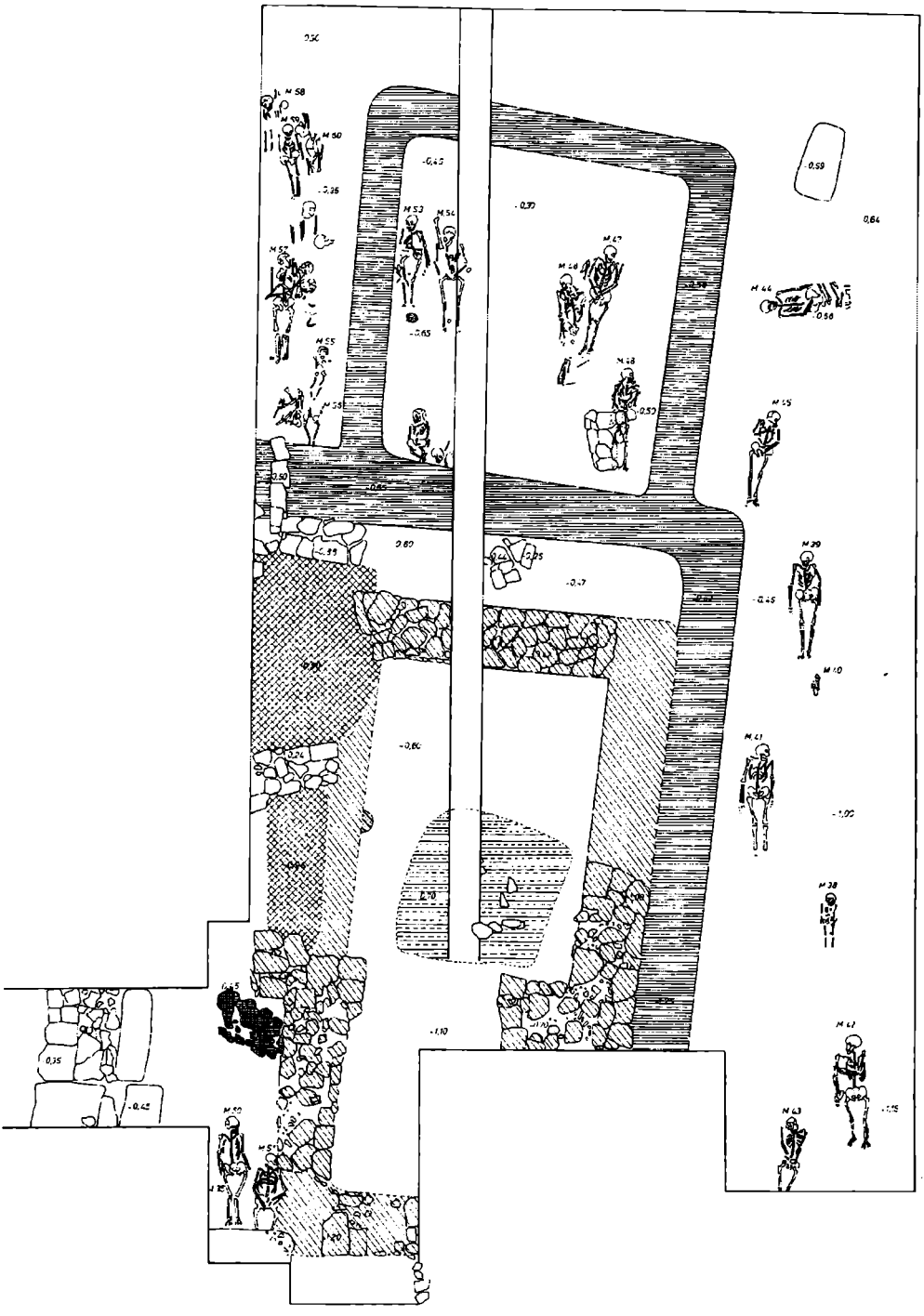

Planşa 17. Dăbâca Grădina lui Tamaş (interiorul bisericii) cu morminte

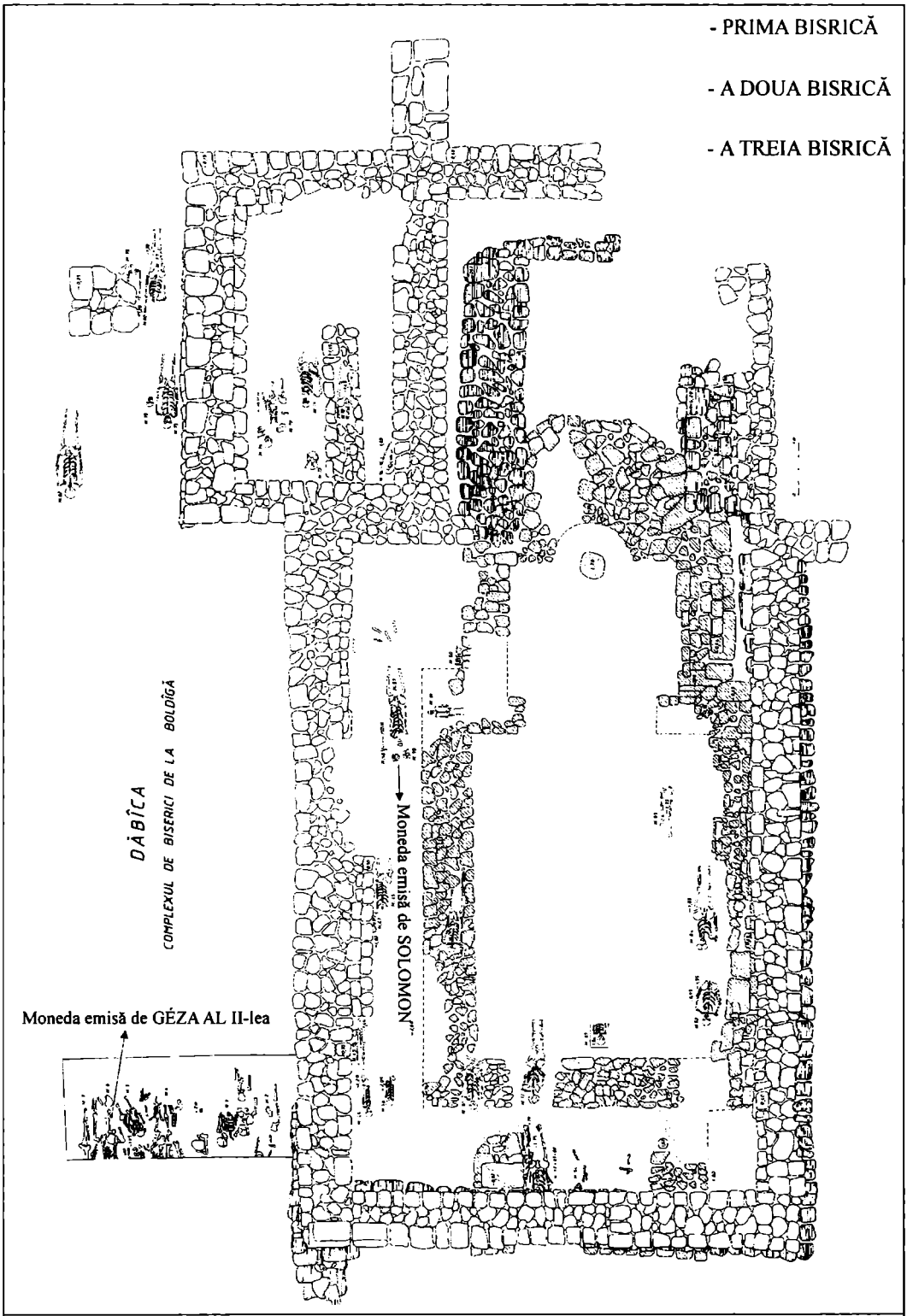

Planşa 18. Dăbâca-Boldăgă

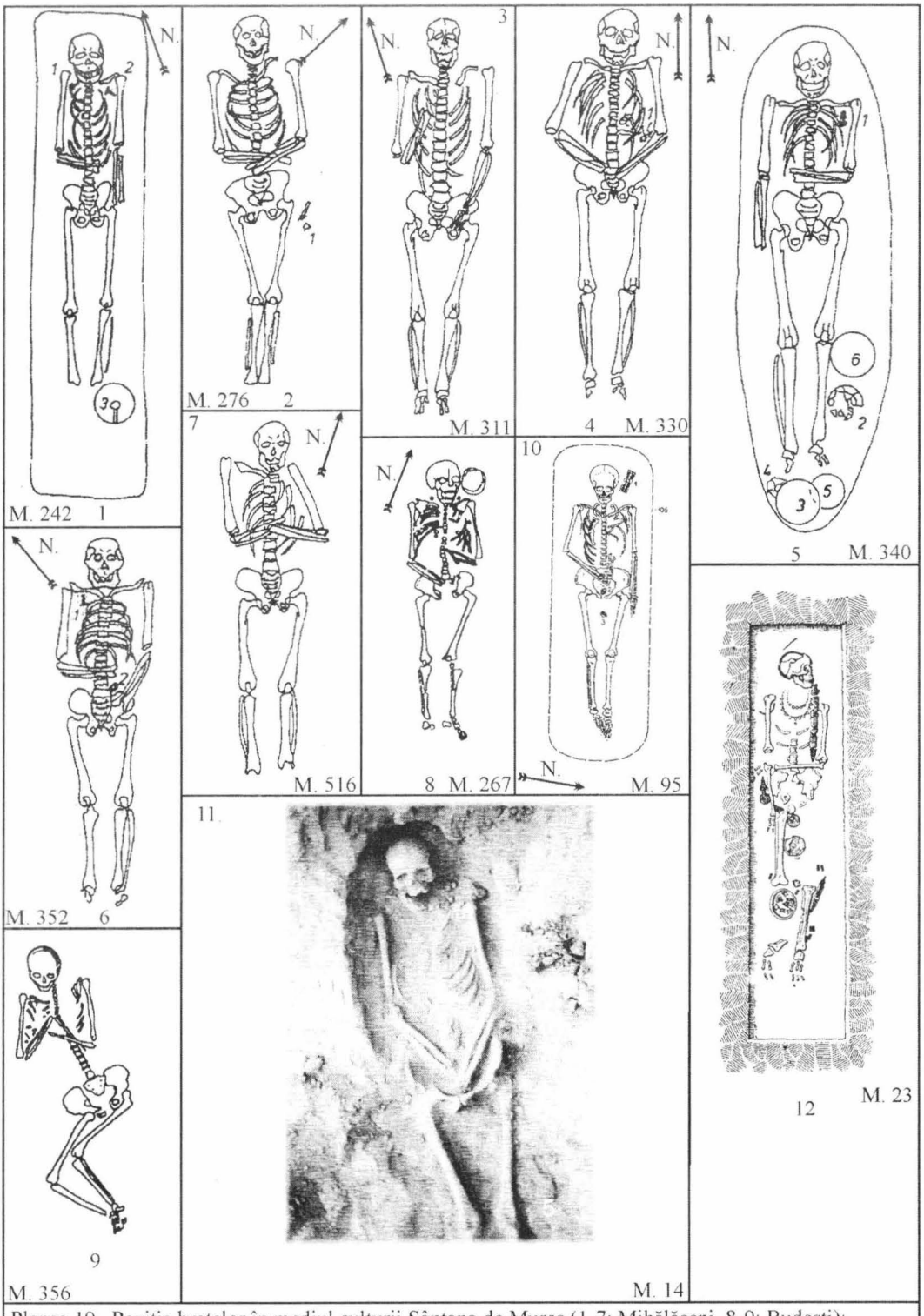

Planşa 19. Poziţia braţelor în mediul culturii Sântana de Mureş (1-7: Mihălăşeni, 8-9: Budeşti); mediul gepidic (10: Hódmezővásárhely-Kishomok, 11: Szolnok-Szanda); mediul langobard (12: Nocera Umbra)

VICTOR V. VIZAUER

ANTROPONIMIA FEMININĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIII-LEA (OPINII INTRODUCTIVE)*

Keywords: *Transylvania, typology, anthroponomy, system, thirteenth century.*
Cuvinte cheie: *Transilvania, tipologie, antroponimie, sistem, secolul al XIII-lea.*

Tema propusă în acest articol, antroponimia feminină din Transilvania, este nouă în istoriografia românească, spre deosebire de Europa Occidentală, unde interesul pentru antroponimie, în general, dar şi pentru numele acordate femeilor, se manifestă de mai multe decenii. Nici istoriografia maghiară, care are preocupări constante în direcţia Transilvaniei, deşi a început destul de timpuriu să abordeze subiecte din domeniul onomasticii, nu s-a preocupat în mod constant de antroponimia feminină. Importante sunt totuşi contribuţiile lui Jakubovich Emil[1] sau Wertner Mór[2], care au depus o muncă de pionierat în direcţia studierii numelor feminine, urmaţi mai târziu de cercetătoarea Berrár Jolán[3]. O implicare redusă pe acest palier ştiinţific se înregistrează şi în ceea ce-i priveşte pe cercetătorii autohtoni, aportul lor în acest sens concentrându-se îndeosebi asupra veacurilor mai recente, abordând subiectul antroponimiei la modul general sau din punct de vedere lingvistic[4]. Din această cauză am considerat ca oportună tratarea unei astfel de probleme în rândurile următoare, aspect care poate să contribuie, alături de alte elemente ale vieţii umane, la o mai bună înţelegere a realităţilor Transilvaniei medievale.

Consideraţii generale. Studiul de faţă are ca bază de lucru un număr de 1175 de documente edite[5], referitoare la teritoriul Transilvaniei[6], ce acoperă perioada anilor 1201-1300, adică întregul veac al XIII-lea. Distribuţia documentelor din punct de vedere al cantităţii este inegală de-a lungul secolului. Până în anul 1235 avem 598, reprezentând 51% din totalul de documente. Aceasta se datorează în mare măsură păstrării *Registrului de la Oradea* (1208-1235), care cuprinde 389 de speţe. Celelalte 577 de documente acoperă restul secolului al XIII-lea, cele mai multe dintre ele fiind emise în ultima sa treime. Faptul că spre mijlocul perioadei avute în vedere numărul actelor eliberate de cancelaria regală maghiară sau de locurile de adeverire se reduce, poate fi cauzat şi de invazia mongolă din anii 1241-1242, întreprindere militară care a afectat societatea Europei Centrale pe multiple planuri. Nici documentele vremii nu au scăpat de distrugere, printre altele mongolii jefuind şi dând pradă focului mănăstiri şi biserici, împreună cu

---

* Acest studiu este parte a proiectului CNCSIS din seria PN IDEI 2348/2009: Antroponimia în Transilvania medievală (sec. XI-XIV). Evaluare statistică, evoluţie, semnificaţii.

[1] Jakubovich Emil, *Régi magyar nöi nevek*, în *Magyar Nyelv*, 1915.

[2] Wertner Mór, *Régi magyar nöi nevek*, în *Magyar Nyelv*, 1916 şi 1917.

[3] Berrár Jolán, *A magyar nöi nevek társadalmi megoszlása a XI-XIV. században*, în *Magyar Nyelv*, 1950 sau *Nöi neveink 1400-ig*, în *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 80, Budapest, 1952.

[4] Spre exemplu: Nicolae A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*. Bucureşti, 1963; Viorica Goicu, *Nume de persoane din Ţara Zarandului*. Timişoara, 1996; Maria Andrei, *Antroponimia şi conotaţia lingvistică*. Timişoara, 1998; Ion Popescu-Sireteanu, *Vechi nume româneşti*. Iaşi, 2003; Nuţu Roşca, *Onomastica din Valea Izei*. Cluj-Napoca, 2004 etc.

[5] Este vorba de documentele publicate în volumele I (sec. XI, XII, XIII) şi II (sec. XIII) ale colecţiei *Documente privind Istoria României. C. Transilvania*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1951, respectiv 1952 (în continuare DIR.C I şi DIR.C II). În numărul total de documente consultate am inclus şi cele 389 de acte cuprinse în *Registrul de la Oradea* (DIR.C I, doc. nr. 67).

[6] Am în vedere atât voievodatul Transilvaniei, cât şi teritoriile Banatului, Crişanei şi Maramureşului.

actele deținute de acestea. Urmările grave ale campaniei sunt menționate în documentele vremii chiar și după mai mulți ani[7]. Odată cu revenirea treptată a Regatului Ungar după distrugerile suferite, se constată și o creștere a numărului de documente scrise. Cred că la aceasta a contribuit, pe lângă dezvoltarea și mai buna organizare a cancelariilor (regală, voievodală etc.), și necesitatea reînnoirii a numeroase documente distruse de tulburările anterioare, în unele cazuri chiar fiind menționat acest lucru[8], precum și intensa activitate de recompensare a credincioșilor săi nobili de către regele Ștefan al V-lea (1270-1272), care l-au ajutat în conflictul cu tatăl său Bela al IV-lea.

În mod natural, direct proporțional cu cantitatea de documente evoluează și numărul mențiunilor de nume feminine. Din totalul de 88 de mențiuni 63 sunt până în anul 1235 inclusiv, pentru restul secolului al XIII-lea existând doar 25 de mențiuni ale unor antroponime feminine, dintre care 21 sunt după 1270. Datele prezentate sunt trecute și în graficul de la figura nr. 1, care oferă o imagine mai relevantă pentru diferențele existente între numărul de documente cercetate, numărul de mențiuni și cel al numelor diferite recenzate. Trebuie să mai precizez că numărul de nume diferite de la figura nr. 1 (68) este mai mare decât numărul real de nume diferite (65) identificate pentru întregul secol al XIII-lea, deoarece antroponimul Elisabeta apare în două dintre perioadele de timp ale graficului (1236-1270 și 1271-1300), iar Margareta în toate trei.

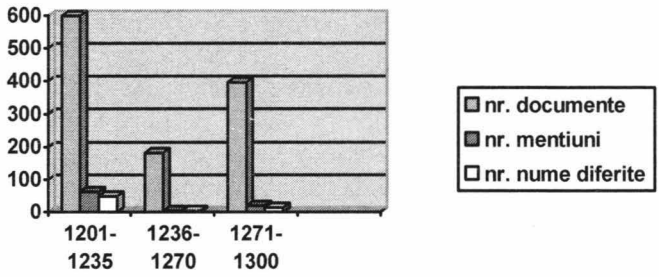

Figura 1. Comparație între numărul de documente, cel de mențiuni și numărul de nume diferite, defalcat pe trei perioade mai importante ale secolului al XIII-lea, reprezentând aproximativ și cele trei generații ale unui veac.

Evident că aceste statistici nu reflectă situația reală a perioadei respective, ci doar datele care au supraviețuit până azi, fiind cuprinse într-un anumit număr de documente. Și în privința acestor surse trebuie să fim circumspecți, deoarece există pericolul ca printre documentele cercetate să se fi strecurat și unele documente false, informația din acestea modificând situația reală[9]. Singura concluzie ce poate fi enunțată fără o marjă ridicată de eroare este aceea că, asemănător cu zone din Europa Occidentală, femeile sunt menționate în documente mult mai rar decât bărbații[10], cei din urmă beneficiind de peste 6000 de mențiuni în aceeași perioadă de timp și în aceleași acte.

---

[7] Afirmația dintr-un document dat la 9 septembrie 1261 nu are nevoie de comentarii suplimentare: „Dar, vai! în vremurile noastre, biserica din Agria a fost distrusă cu totul și arsă din temelii de furia și de năvala turbată a Tătarilor, fiind prădate cu totul și arse toate bunurile acestei biserici, ca și actele de privilegii ale sfinților regi…". – DIR.C II, doc. nr. 33.

O situație asemănătoare, de scădere a numărului de documente și de antroponime, se întâlnește în Normandia anilor 1100-1130, în timpul luptelor dintre fiii lui Wilhelm Cuceritorul, când catedrala este incendiată și capitlul trece prin vremuri grele. – François Neveux, *Le systéme anthroponymique en Normandie (d'apres le cartulaire du chapitre de Bayeux XI–XIII siècles)*, în *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, tome I. Tours, 1990, p. 127-139 (p. 127).

[8] Citatul următor, dintr-un act emis în anul 1285, alături de nota nr. 3 este destul de relevant în privința necesității reînnoirii unor acte din cauza năvălirilor mongole: „Spre mărturia acestui fapt, la cererea stăruitoare a părților, am dat această scrisoare întărită cu puterea peceții noastre, reînnoită din nou după năvălirea Tătarilor." – DIR.C II, doc. nr. 305.

[9] Mariann Sliz, *Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései*, în *Névtani Értesitö*, 28, 2006, p. 171-180 (p. 173).

[10] Monique Bourin, *Les difficultés d'une étude de la désignation des femmes*, în *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, tome II-2. Tours, 1992, p. 1-8 (p. 5). S-a stabilit pentru părți ale Europei Occidentale că numele de femei

Pentru întregul secol al XIII-lea am înregistrat un număr de 65 de nume feminine diferite, provenite din cele 88 de menţiuni amintite, fiind vorba de aproximativ 80 de individe[11]. Dintre aceste 80 de persoane, 78 erau adulte (în unele cazuri se poate deduce, iar în altele este neclar) şi doar două minore, dintre care una sigură: „...a slobozit pe veci pe o slujnică a sa de neam german numită *ancilla* care fusese luată în prinsoare, împreună cu micuţa sa fiică numită Elisabeta..."[12]. Pe lângă faptul că Elisabeta era minoră, citatul este relevant şi datorită menţionării etniei, al mamei în mod direct, în celelalte cazuri nefiind specificată apartenenţa etnică a femeilor. Cea de-a doua persoană, posibil încă minoră, este o anume Agatha, fiica Violei, fiica Kuciei[13]. Datorită faptului că membrii a trei generaţii dintr-o familie sunt menţionaţi la aceeaşi dată lasă loc presupunerii că Agatha putea să fie încă minoră sau foarte tânără.

O proporţie apropiată celei în cazul persoanelor adulte – minore se păstrează şi în ce priveşte apartenenţa lor la mediul laic sau la cel ecleziastic, aceasta fiind de 79 – 1. Doar referitor la o singură femeie, numită doamna Elisabeta, se specifică că era călugăriţă la Mănăstirea Sfântului Duh din Alba Iulia[14], în celelalte cazuri fie sunt clar din mediul laic, fie nu se ştie (nu se specifică şi/sau nu se poate deduce). La momentul menţiunii în documente, 78 dintre femei erau vii şi 2 decedate, una dintre cele decedate fiind chiar amintita călugăriţă, Elisabeta.

Referitor la statutul social al persoanelor atestate în documentele vremii informaţiile sunt mai consistente. În bună parte din cazuri se făcea referire directă la faptul că femeia respectivă era slujitoare[15], de condiţie servilă, în unele dintre menţiuni fiind vorba de eliberarea lor, fie benevolă de către stăpân/stăpână, fie prin răscumpărare, astfel că din preajma datei în care a fost dat documentul, femeile respective deveniseră de condiţie liberă. Doar în alte două cazuri mai este vorba în mod sigur de persoane libere. În procentul care se referă la femeile de condiţie nobilă am inclus şi câteva persoane în privinţa cărora deducem că ar avea un statut social superior din faptul că sunt soţia, sora sau fiica unui nobil. Restul persoanelor apărute în acte nu au putut fi încadrate sigur într-o categorie socială, acestea reprezentând un număr deloc de neglijat din totalul de individe. Tabelul de la figura nr. 2 ilustrează situaţia descrisă.

	nobilă	nenobilă/liberă			slujitoare/serv	nu se ştie
		liberă	slujitoare eliberată	slujitoare răscumpărată		
număr persoane	21	2	11	3	28	15
în procente	26 %	20 %			35 %	19 %

Figura 2: Statutul social al femeilor din documentele transilvane ale secolului al XIII-lea.

O ultimă informaţie statistică, însă în acelaşi timp şi cu rezonanţă pe plan social, ar fi cea privind situaţia conjugală a femeilor ce apar în documentele supuse investigaţiei. Este dificil

---

reprezentau între 10% şi 14% din totalul de nume aflate în sursele scrise – Monique Bourin, Pascal Chareille, *Conclusion: Insignis femina, virilis femina*, în *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, tome II-2. Tours, 1992, p. 207-230 (p. 207).

[11] Trebuie să precizăm că aceste date se referă la persoanele de gen feminin ale căror nume au şi fost trecute în document, deoarece există destul de multe cazuri în care nu este menţionat şi numele, doar faptul că este fiica, soţia, sora, mama sau văduva unei persoane al cărei nume ne este cunoscut. Acest lucru a fost sesizat şi pentru spaţiul Regatului Maghiar sau pentru Franţa centrală – M. Sliz, *op. cit.*, p. 175, respectiv: Françoise Michaud-Frejaville, *Ego Ansgardis... Les femmes et leur designation dans deux cartulaires du centre de la France*, în *Genèse médiévale de l'anthroponimie moderne*, tome II-2. Tours, 1992, p. 81-88 (p. 81).

[12] DIR.C II, doc. nr. 293.

[13] DIR.C II, doc. nr. 200; ordinea numelor mamei şi bunicii Agathei nu este aceasta în document, în text fiind puse astfel de către noi pentru a ilustra cele trei generaţii ale familiei respective.

[14] DIR.C II, doc. nr. 448.

[15] Termenul utilizat în documente este cel de *ancilla*, care în limba latină înseamnă *slujitoare, sclavă*. – Gheorghe Duţu, *Dicţionar latin-român*. Bucureşti, 2007, p. 54.

de determinat mai ales care dintre aceste persoane erau singure, nemăritate. Doar în 13 cazuri aflăm că femeia respectivă era măritată sau văduvă, de cele mai multe ori acestea fiind nobile. În privința majorității persoanelor nu sunt referiri în acest sens.

Propunere de tipologie. În urma recenzării și clasificării numelor proprii și a desemnărilor complementare directe[16], beneficiind și de experiența cercetătorilor occidentali în domeniu, în special o am în vedere pe Monique Bourin[17], a rezultat următoarea tipologie[18] posibilă a numelor feminine din Transilvania secolului al XIII-lea:

I. Nume unic (prenume) – 39
II. Nume unic + desemnare complementară – 40
II.1. cu referire la o legătură familială (exemplu: „... Ahalyz, soția nobilului Botez...") – 8
II.2. cu referire complexă la familie („Eu Benedicta, soția lui Herczeg din neamul Borsa...") – 1
II.3. cu referire la familie + statut social/ocupație („... doamnei Iustina, soția comitelui Mica...") – 5
II.4. cu referire la familie și loc („...Cusid, soția lui Dominic, din satul Cristu-Crișeni...") – 2
II.5. cu referire la familie + statut social/ocupație + loc (...doamna Elisabeta, văduva comitelui Herbord, fiul lui Henningh din Vințul de Jos...") – 1
II.1/5.a. fiica lui X – 3
II.1/5.b. soția lui Y – 13
II.1/5.c. sora lui Z – 1
II.6. cu referire la statut social/ocupație („... pe slujnica numită Agnna...") – 21
II.7. cu referire la loc („... Fehera din satul Șoimuș...") – 1
III. Nume dublu (Maria Magdalena) – 1

În opinia mea, pentru numele unei persoane, importante sunt doar elementele de desemnare directă, de forma „...nobila doamnă Margareta, văduva lui Ivanka..."[19], iar cele precum „...Henchmann și fiica sa Margareta..."[20] să nu fie considerate ca elemente ale antroponimiei pentru Margareta, deși referința la faptul că este fiica lui Henchmann este clară, însă nu este directă, în document fiind vorba în primul rând de Henchmann. Alte desemnări indirecte care apar pe parcursul textului ar trebui folosite doar pentru a identifica sau deosebi anumite persoane, fără a le utiliza ca elemente ale denominației. Însă, în privința acestei probleme dezbaterea poate continua.

De asemenea, discuția în legătură cu delimitarea tipurilor de desemnare complementară, cu eliminarea sau adăugirea unor elemente noi la tipologie, rămâne deschisă, mai ales că documentele veacului al XIV-lea nu au fost investigate din această perspectivă (din cea a antropo-

[16] În ce privește desemnările complementare directe mă refer la legăturile de rudenie, statut social, ocupație sau origine (localitate de proveniență etc.) care sunt legate în mod direct de persoana în cauză, în timp ce desemnări complementare indirecte le-am considerat pe cele ce rezultă din referiri la alte persoane (în special rude) sau care reies din context.
[17] Bourin, *op. cit.*, p. 8. Poate fi amintită aici și tipologia (este vorba de o tipologie generală, cuprinzând atât numele de bărbați, cât și numele de femei) realizată de autoarea menționată împreună cu B. Chevalier – M. Bourin, B. Chevalier, *L'enquete: buts et Méthodes*, în *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, tome I. Tours, 1990, p. 7-12 (p. 11).
[18] La punctele II.1/5.a., II.1/5.b. și II.1/5.c. ale tipologiei am contabilizat toate desemnările complementare referitoare la familie de la punctele II.1. – II.5. La finalul fiecărui punct am trecut și numărul de cazuri care se încadrează acelui tip de denominație.
[19] DIR II, doc. nr. 476.
[20] Idem, doc. nr. 104.

nimiei feminine, nu a antroponimiei în general), astfel că pot să apară diferite modificări şi îmbunătăţiri.

Sistemul antroponimic feminin. În urma cercetării documentelor transilvane din secolul al XIII-lea, am constatat că din cele 80 de persoane de gen feminin menţionate, 39 apar doar cu un singur antroponim, cu acel *nomen proprium*, 40 au avut pe lângă numele propriu şi un nume complementar şi numai o singură persoană purta un nume dublu. În continuare voi încerca să analizez motivele care ar putea să determine o persoană pentru a se denumi sau pentru a boteza pe cineva într-un anumit fel.

Faptul că aproape 50% dintre persoane poartă un nume unic, fără o denominaţie complementară, poate avea şi o cauză indirectă. Precum am arătat mai sus, din cele 88 de menţiuni de nume, 63 sunt din intervalul 1201-1235, majoritatea din actele cuprinse în *Registrul de la Oradea* (1208-1235). Este vorba de o paletă largă de nume, 57 de persoane folosind 51 de nume diferite, dintre acestea repetându-se câte o singură dată doar şase: Benedicta, Maria, Daraga/ Deraga, Margaretha/Margueta[21], Rosa şi Scepa. Existenţa unui stoc consistent de antroponime a permis o repetare rară a acestora. Dar nu trebuie să pierdem din vedere faptul că numărul redus de menţiuni de nume feminine poate să denatureze într-o oarecare măsură situaţia reală.

Jumătate dintre femeile avute în vedere în acest studiu sunt amintite în documente sub forma: *nomen proprium + o desemnare complementară.* Desemnările complementare constă într-o referire fie la o legătură de familie, fie la statut social, meserie sau loc (de origine etc.). În unele cazuri pot să apară două sau trei tipuri de desemnări alături de numele propriu. Cele referitoare la familie, simple, sunt în număr de 8, însă ne interesează aici şi situaţiile în care referirile la familie sunt mai complexe, precum şi cele unde sunt completate cu o referire la statut social, ocupaţie sau loc. Centralizând aceste informaţii am constatat că de cele mai multe ori (13 cazuri) relaţia de familie era de genul: *soţia lui...*, în trei cazuri este de tipul *fiica lui...* şi numai o singură dată apare formula *sora lui....* Aceste date ar putea să contribuie la formularea unui răspuns, chiar dacă nu unul final, la o întrebare lansată de cercetătoarea franceză Monique Bourin încă în anul 1992, şi anume dacă, după căsătorie, era mai importantă ca referire complementară relaţia cu familia de origine sau cu cea a soţului[22]. Din câte se pare, în arealul transilvan, pentru o femeie măritată, chiar văduvă[23], mai importantă era raportarea la familia soţului. Femeile denumite prin *nume propriu + referire la familie* fac parte din toate categoriile sociale, astfel că este greu de stabilit în ce medii era utilizat mai mult acest sistem antroponimic, dat fiind şi faptul că numărul cazurilor de acest tip este destul de redus şi nu permite emiterea unor concluzii care să nu comporte şi o anumită marjă de eroare.

Doar într-o singură situaţie am întâlnit o referire la familie mai complexă decât în celelalte cazuri. Este vorba de „...Benedicta, soţia lui Herczeg din neamul Borsa...", adică de o femeie nobilă. Benedicta este chiar emitenta documentului în care îi apare numele, fapt care ar putea să motiveze această descriere mai detaliată a apartenenţei sale la o familie nobilă cunoscută, ea neavând funcţii care să-i exprime prestigiul şi autoritatea, cum se întâmplă în cazul altor emitenţi, precum demnitarii voievodatului Transilvaniei sau ai regatului. În schimb, amintita doamnă Eufemia, care nu se află nici în rolul de emitent al vreunui document în care este menţionată şi nici nu are nevoie să justifice ceva apelând la dovada nobleţei sale, poate şi datorită faptului că în două cazuri are rol de judecător, care în sine sugerează un statut superior, nu beneficiază de o desemnare antroponimică detaliată, cu referire la familie. Oricum ar fi, se pare că aceste referinţe mai consistente, prin care se obţine o mai clară identificare a unor persoane, s-au făcut doar în cazul nobililor.

---

[21] Am considerat Daraga şi Deraga, respectiv Margaretha şi Margueta, ca fiind acelaşi nume, având doar o grafie diferită.

[22] Bourin, *op.cit.*, p. 2.

[23] Este vorba despre des pomenita Benedicta, soţia lui Herczeg din neamul Borşa, care era văduvă la momentul emiterii documentului – DIR.C I, *Registrul de la Oradea*, doc. nr. 389.

În cadrul formulei de denominație într-un număr mai mare sunt referirile la statut social și/sau ocupație. Desemnări complementare de acest tip întâlnim atât la femeile nenobile, cât și la cele nobile, însă într-un număr mai mare la cele din prima categorie. La statistica rezultată cred că a contribuit și felul actelor în care apar aceste persoane. În ce privește femeile de condiție servilă, în general este vorba de documente care confirmă fie lăsarea lor ca moștenire, fie un act de vânzare-cumpărare, de donație către o biserică ori mănăstire (unele obținându-și și libertatea cu această ocazie, iar altele nu) sau de eliberare-răscumpărare din servitute, astfel că, de obicei, înainte sau după numele lor propriu apare și termenul de *ancilla* (slujnică, sclavă). În cadrul tranzacțiilor de genul celor descrise în documente, apartenența familială și locul de proveniență sau de domiciliu nu erau relevante, astfel putându-se probabil explica numărul redus al acestor tipuri de referiri. Singurele două modele de referire la statut social și/sau ocupație întâlnite sunt: *slujnică/sclavă – ancilla* pentru femeile de condiție servilă, și *doamnă – domina* sau *nobilă doamnă* pentru femeile de condiție superioară. Sunt mai multe persoane în cazul cărora nu se face nici un fel de referire, iar cu privire la puținele femei la care este specificată localitatea de origine sau de domiciliu apare înaintea numelui termenul de *consăteancă* a persoanei care a inițiat litigiul descris în act.

Consider oportun să insist puțin și asupra problemei statutului deținut de anumite persoane, aducând în discuție situația deosebită a două femei nobile. Prima este așa-numita doamnă Eufemia, menționată de trei ori în anul 1214 și o dată în 1217. Ea nu apare ca fiind doar o femeie nobilă oarecare, ci una care dispune de drepturi la fel ca un bărbat. În două din cele patru ocazii, ambele din 1214, doamna Eufemia apare amintită cu statut de judecător în cazul unor litigii incluse în *Registrul de la Oradea*[24]. În același an sunt amintiți Solomon și Fita, comiții curiali ai doamnei Eufemia[25]. Ar fi interesant de aflat în ce circumstanțe ajunsese la statutul amintit[26], având în vedere că avea un fiu matur, un anume comite Paulus, aflat în postura de reclamant în documentul din anul 1217. Este posibil ca numitul Paulus să fi atins vârsta maturității în perioada dintre 1214 și 1217, în momentul emiterii documentului în care este reclamant având deja în responsabilitatea sa administrarea domeniului lor, lucru de care s-a ocupat anterior mama sa, dar probabil în numele lui ca moștenitor minor.

A doua femeie nobilă, care prin acțiunile sale se ridică deasupra celorlalte doamne menționate de documentele vremii, este Benedicta, soția lui Herczeg din neamul Borsa. Deosebirea constă în faptul că ea este emitentul documentului în care îi apare numele, prin acest act arătând și faptul că ea și-a măritat cele două fiice „potrivit bunei lor nașteri", făcând și donații bisericii din Vgra pentru pomenirea ei, Benedicta fiind văduvă și aproape de sfârșitul vieții[27].

Am ținut să prezint cazurile celor două femei, deoarece sunt printre foarte puținele doamne nobile cu un rol proeminent în cadrul unui document, de obicei bărbații deținând această poziție, ei fiind emitenți, judecători, martori sau semnatari. Acest fapt este menționat și pentru zona Franței, unde rolul cel mai important al femeilor în documente era cel de donatoare[28].

Doar o singură situație am întâlnit în care denominația complementară este cu referire simplă la locație (celelalte două cazuri fiind de tipul celor complexe, cu referire la familie – locație sau familie – statut social/ocupație – locație). Acest mod de desemnare complementară era sub forma „Fehera din satul Șoimuș" care, după opinia mea, era o simplă formulă pentru o

---

[24] DIR.C. I, *Registrul de la Oradea*, doc. nr. 75 și 79.

[25] Idem, doc. nr. 97.

[26] Am pus problema circumstanțelor prin care ar fi putut doamna Eufemia să dețină o poziție proeminentă față de alte femei nobile ale vremii, deoarece cercetătoarea franceză Monique Bourin prezintă un caz oarecum asemănător. Este vorba de Alice, contesă de Leicester și doamnă de Monfort, care după moartea mamei și a soțului și în lipsa fiilor ei, după anul 1219, deține rolul principal în conducerea senioriei. –Bourin, *op. cit*, p. 1.

[27] DIR I, *Registrul de la Oradea*, doc. nr. 389.

[28] Michaud-Frejaville, *op. cit.*, p. 82.

mai uşoară identificare a persoanei în discuţie. Din păcate a apărut doar un singur astfel de caz pentru a putea observa dacă acest tip de denominaţie complementară era utilizată mai frecvent în anumite zone, cum s-a constatat în Europa Occidentală[29] sau era răspândit pe întreg arealul transilvan.

După cum am menţionat deja, o parte dintre desemnările complementare sunt mai complexe, îmbinând două sau chiar trei feluri de referiri: *familie – statut social/ocupaţie*, *familie – loc* şi *familie – statut social/ocupaţie – loc*. Însă aceste tipuri sunt în număr destul de mic şi însoţesc, de obicei, numele propriu al unei femei nobile, cum ar fi: „...doamna Elisabeta, văduva comitelui Herbord, fiul lui Henningh din Vinţul de Jos..." sau „...nobila doamnă Margareta, văduva lui Ivanka, nobil de Palathka...". În prima situaţie, cea a doamnei Elisabeta, este vorba de un jurământ referitor la faptul că, în cazul în care familia ei ar rămâne în viitor fără urmaşi, nişte pământuri ale sale ar intra în posesia Episcopiei Transilvaniei[30]. În privinţa Margaretei situaţia este diferită, ea, împreună cu nişte rude, evitând prin intermediul judecăţii vânzarea de către alte rude ale sale a unor jumătăţi de pământuri de moştenire, printre care şi Palathka. Nu aş exclude posibilitatea ca motivaţia unei desemnări antroponimice mai detaliate, familiale şi de loc, să fie determinată de dorinţa de a arăta atât drepturile asupra proprietăţilor aflate în litigiu sau într-un anumit tip de tranzacţie, cât şi proveniența dintr-o familie nobilă cunoscută şi prestigioasă.

În cele din urmă, după cum am arătat şi prin tipologia propusă pentru numele feminine din Transilvania secolului al XIII-lea, avem numele dublu, compus în general din două nume proprii, cel de-al doilea putând rezulta din transformarea unei porecle, a unui supranume *de loc* sau a unui nume patern (din referinţa familială) în nume propriu[31]. În documentele supuse cercetării pentru acest studiu am întâlnit o singură persoană care purta un nume dublu, Maria Magdalena, amintită în anul 1265. Este posibil să fie vorba de o femeie nobilă sau doar de condiţie liberă, pentru că în document se precizează că pământul ei a fost lăsat în folosinţă altei persoane, din cauză că Maria Magdalena a murit fără urmaşi[32]. Tind să cred astfel şi datorită faptului că în părţi din vestul Europei primii care au purtat un nume dublu au fost nobilii (începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea), la nenobili această practică intrând în uz cu circa un secol mai târziu[33]. Indiferent de statutul social sau alte caracteristici ale Mariei Magdalena, faptul că avem un singur exemplu de acest gen, face ca o concluzie în acest moment să fie prematură.

Alegerea şi distribuţia numelor. Evoluţia antroponimiei pe teritoriul Transilvaniei nu este mult diferită de cea din vestul Europei, prefacerile majore neocolind această zonă, existând însă un decalaj de aproximativ un secol în privinţa schimbărilor survenite în denominaţia indivizilor. La aceasta a contribuit situaţia politică mai puţin prielnică unei organizări statale şi religioase, în cadrul cărora societatea evoluează şi se dezvoltă pe baza unor reguli, chiar dacă acestea nu sunt impuse de la centru. Însă, odată cu supunerea treptată a Transilvaniei de către Regatul Ungariei şi a extinderii organizării Bisericii Romane, zona se înscrie pe o linie nouă de evoluţie. Aceasta va fi perturbată puternic de marea invazie mongolă din anii 1241-1242, ale cărei urmări nu vor fi depăşite în întregime nici după două decenii. Acest eveniment nu a avut o

---

[29] În Burgundia cele mai numeroase erau referirile geografice, legate de numele propriu prin prepoziţia *de* – Patrice Beck, *Évolution des formes anthroponymiques en Bourgogne (900-1280)*, în *Genése médiévale de l'anthroponymie moderne*, tome I. Tours, 1990, p. 61-85 (p. 81).

[30] DIR.C II, doc. nr. 522.

[31] Dominique Barthélemy, *Vendômois: le système anthroponimique (X – milieu XIII siècles)*, în *Genése médiévale de l'anthroponymie moderne*, tome I. Tours, 1990, p. 35-60 (p. 38) – transformarea numelui patern în cel de-al doilea nume s-a constatat în special în cazul antroponimiei masculine.

[32] DIR.C II, doc. nr. 68.

[33] Beck, *op. cit.*, p. 82.

influență directă asupra evoluției antroponimiei, decât prin faptul că se înregistrează o scădere a numărului de documente, în urma distrugerilor și pierderilor, precum și a scăderii populației, ceea ce face ca numele de persoane care au ajuns până la noi să fie mai puține decât în perioada anterioară anului 1241 și în cea de după 1270. Evident că nu toate schimbările survenite în regatul maghiar au funcționat similar și în Transilvania, aici putând fi sesizate elemente ale unei evoluții specifice, locale.

Extinderea organizării bisericești și implicit convertirea unei părți a populației la credința catolică, precum și programul antroponimic al Bisericii Romane[34], a influențat adoptarea și în Transilvania, încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea[35], a unor nume creștine (Ana, Maria, Benedicta sau Magdalena), dar, în acea perioadă, acestea sunt încă surclasate de numele necreștine (Daraga, Choucad, Chynchola sau Huldhol), ambele cazuri fiind întâlnite și în ce privește antroponimia masculină. Situația rămâne neschimbată în a doua jumătate a secolului din punctul de vedere al proporției dintre numele creștine și cele necreștine, crescând totuși numărul primelor și apărând nume creștine noi, cum ar fi Elisabeta, prima dată atestat în anul 1260. Elisabeta este și unul dintre cele mai des menționate nume de femeie în documentele avute în vedere, fiind botezate astfel șase persoane. Poate că la răspândirea numelui a contribuit și faptul că regina cea tânără a Ungariei, soția lui Ștefan al V-lea, și apoi soția regelui Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290) se numeau Elisabeta[36], pentru nobili (patru din cele șase femei erau nobile), la acordarea numelui, un rol important avându-l moda și prestigiul numelui[37].

Un alt nume mai des menționat este Margareta, purtat tot de către șase persoane, dintre care trei femei nobile, două slujitoare (una fiind menționată cu ocazia punerii ei în libertate) și o persoană cu statut social incert. Marea majoritate a numelor au fost purtate doar de câte o singură individă, alte nume creștine folosite de mai multe femei fiind: Rosa (2 persoane), Benedicta (2), Maria (2), Magdalena (celălalt nume pentru Magdalena, dar valabil și pentru Maria, este însă sub forma numelui dublu de Maria Magdalena). Dintre numele necreștine doar Deraga/Daraga și Scepa au fost purtate de câte două persoane, toate cele patru femei fiind de condiție servilă, una fiind eliberată, după cum ne comunică documentul.

Majoritatea covârșitoare a femeilor nobile poartă nume creștine, de sfinte (Cecilia, Benedicta), de personaje din Noul Testament (Ana, Maria Magdalena), femininul unor nume de apostoli sau o altă grafie a numelui Sfintei Paula (Paulia), nume de martiri (Iustina) etc.. Doar o singură femeie poartă un nume neidentificat de către mine ca fiind creștin, și anume Eebe. În schimb, numele necreștine sunt purtate de persoanele cu statut social nenobil, dependente sau libere. Însă antroponimele precum Maria, Elisabeta sau Elena sunt întâlnite și la slujitoare. Faptul că mai cu seamă în familiile nobile se adoptă nume creștine poate fi determinat și de o mai bună propagare a preceptelor Bisericii Romane în rândurile acestora, decât printre nenobili, în cazul cărora reglementările probabil că erau urmate mai lent.

O motivație a acordării anumitor antroponime, cum ar fi Ana, Maria sau Paulia, poate să fie și faptul că erau preferate nume ale unor sfinți celebrați în toată lumea creștină și nu doar pe plan local, un foarte util ghid în acest sens fiind lista de sărbători oficiale pentru întreaga creștinătate fixate de către papa Grigore al IX-lea în anul 1232[38]. Acordarea de antroponime creștine ține și de ideea legării, prin intermediul numelui, a identității unei persoane de cea a unui

---

[34] Șerban Turcuș, *Biserica Română și reglementarea impunerii numelui în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Studia Universitatis Babes-Bolyai. Theologia Chatolica*, 4, 2009, p. 109-126 (p. 110).

[35] Înainte de anul 1208, în documentele supuse cercetării pentru acest material, nu am întâlnit nici o mențiune a unui antroponim feminin.

[36] Numele real al soției lui Ladilau Cumanul era Isabella, fiică a lui Carol de Anjou, regele Siciliei – DIR.C II, doc. nr. 360 și notele nr. 2 și 3, p. 317.

[37] Sliz, *op.cit.*, p. 176.

[38] Turcuș, *op.cit.*, p. 111-112.

sfânt, profet, apostol sau martir, acesta devenind astfel patron al acelui individ[39]. Din lista de sărbători menționată părinții se puteau inspira în acordarea acelor nume copiilor lor, ale căror purtători, celebrați la datele fixate de Biserică, puteau garanta o influență de cât mai bun augur asupra indivizilor în cauză şi să îi îndrume şi călăuzească pe drumul lor spre mântuirea dorită de fiecare creştin. La fel ca şi azi, este posibil ca şi în Evul Mediu să se fi ținut cont la acordarea numelui unui copil de sfântul care era sărbătorit în ziua naşterii sale, atribuindu-i-se astfel acel nume sau un derivat al său (cum ar putea să vină numele Paulia de la Paula).

Sunt interesante cazurile a două antroponime care ar fi putut să fie acordate pe baza unor însuşiri, caracteristici ale persoanei respective, fiind astfel nume derivate dintr-un *cognomen* sau format în acelaşi mod. Însă situația este încă neclară. În primul rând am în vedere antroponimul Fehera[40]. În limba maghiară *fehér* înseamnă *alb*. Textul documentului nu oferă indicii cu privire la motivele primirii de către Fehera a acestui nume. Nu este exclus ca la cel care a redactat documentul să fi ajuns varianta originală de pronunție a numelui în limba maghiară, iar acesta l-a păstrat aşa, punând numai litera *a* la final pentru a fi de genul feminin în limba latină. Un alt nume care ar putea să-şi aibă originea într-o însuşire a persoanei purtătoare, chiar dacă nu este vorba de o însuşire fizică, ci de una privind o legătură de familie, este Huga[41]. Tot în limba maghiară *húg* înseamnă *soră mai mică*, iar *húga*, care este articulat, înseamnă *sora mai mică a lui* .... Dacă aceste presupuneri vor găsi sprijin ştiințific în urma investigațiilor viitoare, avem de-a face cu nume păstrate într-una din limbile vulgare ale regatului, şi anume limba maghiară, primul dintre cele două antroponime fiind doar adaptat pentru limba latină.

Concluzii. În stadiul actual, încă incipient, al cercetărilor privind antroponimia feminină din Transilvania medievală, concluziile care se desprind nu au încă un caracter definitiv, contribuțiile viitoare putând confirma sau infirma anumite afirmații făcute acum.

În afară de datele statistice prezentate în prima parte a acestui material, care probabil se vor modifica datorită cercetărilor viitoare, din documente reiese şi faptul că în secolul al XIII-lea exista o predilecție față de un anumit fel de antroponime, în conformitate cu apartenența socială, astfel că femeile nobile poartă, aproape în exclusivitate, nume creştine, în timp ce în mediile nenobile se preferă încă numele necreştine. Însă, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea se constată şi în această zonă o evoluție în direcția abandonării treptate a numelor mai vechi şi a adoptării antroponimiei creştine, evoluție care într-o lume guvernată de preceptele Bisericii Romane, mai devreme sau mai târziu, ar fi fost inevitabilă.

Tipurile de denominație sunt, în general, aceleaşi cu cele identificate şi în alte părți ale Europei medievale, în Transilvania fiind încă întâlnite numeroase cazuri cu nume unic. În ce priveşte numele însoțite de o desemnare complementară, s-a pus un mai mare accent pe referința ce exprimă statutul social sau ocupația/meseria, nelipsind însă nici celelalte moduri de desemnare, tipologia propusă de noi fiind întocmită strict pe baza felurilor de nume găsite pentru Transilvania secolului al XIII-lea. Evident, dacă cercetările viitoare o vor reclama, tipologia, la rândul ei, va suferi modificările necesare.

În încheiere aş dori să atrag atenția asupra necesității continuării investigațiilor ştiințifice în direcția antroponimiei, deoarece, pe lângă faptul că reprezintă o temă de studiu foarte interesantă, informațiile rezultate în urma cercetărilor pot să contribuie la o mai bună înțelegere a realităților vieții din Transilvania medievală.

---

[39] *Ibidem*, p. 111.
[40] DIR.C I, *Registrul de la Oradea*, doc. nr. 33.
[41] DIR.C I, *Registrul de la Oradea*, doc. nr. 364.

Feminine Anthroponymy in Thirteenth-Century Transylvania. Preliminary views

Abstract

In this article I have attempted to provide preliminary data concerning the feminine anthroponymy in 13th century Transylvania. The sources used are the documents published in Volume I (11th, 12th and 13th centuries) and Volume II (13th century) of the collection *Documente privind Istoria României. C. Transilvania*, Editura Republicii Populare Române, 1951 and 1952.

After the presentation of the statistical results from the investigated documents, I have proposed a typology to be used for a clearer delimitation of the types of feminine names. Then I discussed the female anthroponymical system in 13th century Transylvania and the selection and distribution of those names.

While this paper ends with conclusions, the current state of the research on women antroponymia in medieval Transylvania prevents these from being definitive. Further research is required to confirm or refute the data obtained so far.

MIHAI FLORIN HASAN

ANTROPONIMIA CLERULUI DIN REGISTRUL DE DIJME PONTIFICALE PE ŞASE ANI [1332-1337] CU REFERIRE LA TRANSILVANIA*

Keywords: *anthroponyms, Church, clergy, Transylvania, statistics*
Cuvinte cheie: *antroponimie, Biserică, cler, Transilvania, statistică*

Apariţia la începutul mileniului I d. Hr. a celei mai importante instituţii de origine divină, dar care funcţionează ca un binom celest-terestru, Biserica, a marcat şi trecerea societăţii umane la un nou model de organizare. Conform decretelor justiniene, *Imperiumul* trebuie să fie în acord cu autoritatea ecleziastică, în sensul în care între treburile umane şi cele divine există o *symphonie* [Novella 42, Novella 6][1]. Carlo Fantappiè indica modul în care se armoniza puterea Bisericii şi a pontifului, pornind de la acoperirea dreptului roman şi cum autoritatea pontificală era de necontestat în lumea medievală[2]. Creşterea ulterioară, în Occident, a puterii pontificale şi implementarea hierocraţiei asupra Europei romane, prin raportarea la *christianitas*[3], a permis Bisericii să-şi afirme autoritar puterea asupra tuturor celor ce recunoşteau întâietatea Sfântului Petru şi a vicarului său[4]. Astfel, în condiţii specifice, se dezvoltă în cadrul Bisericii Romane sistemul de dijme, prin care anumite sume de bani intrau în patrimoniul Sfântului Petru cu scopul de a susţine eforturile misionare şi caritabile ale Curiei. În acest context mai larg se înscrie şi redactarea acestui registru de dijme cu referire la spaţiul maghiar.

Engel Pál remarca faptul că rareori Curia romană pretindea beneficii materiale extraordinare din acest spaţiu de frontieră al *christianitasului*[5], iar când s-a făcut acest lucru, a fost accidental şi fără mari beneficii pentru Curie[6]. În anul 1331 pontiful Ioan al XXII-lea scria

---

*Acest studiu este parte a proiectului CNCSIS din seria PN IDEI 2348/2009: *Antroponimia în Transilvania medievală (sec. XI-XIV). Evaluare statistică, evoluţie, semnificaţii.*

[1] Biondo Biondi, *Religione e diritto canonico nella legislazione di Giustiniano*, în *Acta Congressus Iuridici Internationalis "VII Seculo A Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano Promulgatis", Romae 12 – 17 Novembris 1934*, vol. I. Roma, Ed. Libraria pontif. instituti utriusque iuris, 1935, p. 101. Înţelegerea are ca scop eliminarea inechităţilor din corpul social şi apărarea bunelor instituţii sub umbrela legii romane, care nu este altceva decât legea Bisericii [p. 111].

[2] Carlo Fantappiè, *Introduzione storica al diritto canonico*, Bologna, Ed. Il Mulino, 2003, p. 52-53. De asemenea, este de notat modul în care decretalele pontificale utilizează limbajul tehnic al împăraţilor, iar pontifului Siricius [384-399] i se poate imputa achiziţionarea stilului „juridico-militar" al constituţiilor imperial romane (p. 52).

[3] Pentru explicaţiile termenului v. Şerban Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*. Bucureşti, 2001, p.17, nota 1. De asemenea capitolul I, *Hungary: A frontier society*, p. 6-41, din lucrarea Norei Berend, *At the gates of Christendom. Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary, c. 1000 - c. 1300*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. În istoriografia maghiară printre primii medievişti care a discutat originile termenului şi l-a utilizat vezi Jenő Szűcs, *Theoretical elements in master Simon de Keza's Gesta Hungarorum (1282-1285)*, în *Etudes historiques hongroises publiées à l' occasion du XIVe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*, vol. I, Budapesta, Ed. Magyar Tudományos Akadémia, 1975, p. 241-244 unde defineşte *christianitas* ca *„societas fidelium christianorum"*, cu referire la aceia ce urmau confesiunea romană.

[4] Fantappiè, *op. cit.*, p. 97, precum şi Jaroslav Pelikan, *Tradiţia Bisericii. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. IV [*Reformarea Bisericii şi a Dogmei, 1300-1700*], Bucureşti, Ed. Polirom, p. 118-119, 127-131.

[5] Pál. Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale [895-1526]*. Cluj Napoca, Ed. Mega, 2006, p. 170.

[6] *Ibidem*. Între 1281-1286 s-au încasat prin perceptorul Gerardo de Modena, în 1308 s-au încasat sume pentru cardinalul Gentile, ultimele restanţe fiind ridicate între 1317-1320 de Rufinus de Civinio, arhidiaconul de Tolna [2967 de florini, din care 1744 s-au cheltuit pentru întreţinerea perceptorului]. Ultimii perceptori pontificali au străbătut Ungaria în anii 1350-1354, respectiv 1373-1375.

clerului din Ungaria că: „mai demult papa Clement al V-lea, de fericită pomenire, din mila şi dragostea cucernică pe care o avea pentru Pământul Sfânt, a hotărât la sinodul de la Vienne, cu încuviinţarea acelui sinod, ca în temeiul puterii apostolice să aşeze o dijmă pe toate veniturile bisericeşti, oriunde s-ar găsi ele, care să se ceară şi să se plătească, potrivit obiceiului îndătinat [...] timp de şase ani şi să se întrebuinţeze la ajutorarea Pământului Sfânt, iar în alt chip împotriva răzvrătiţilor şi a duşmanilor credinţei catolice"[7]. Solicitarea pontificală venea pe fondul notificării că din Ungaria nu se strânsese nimic după 1311, iar scrisoarea indica modul cum se va face[8]. Însărcinaţi cu colectarea dijmelor au fost Iacob al lui Berengariu, benedictin, econom al conventului din Grasse din dieceza Carcassone, şi Raymond de Bonofato, preot al capelei Sf. Mihail din dieceza Limoges[9].

Pe data de 18 martie 1332, Suveranul Pontif solicita regelui Carol Robert să sprijine prin toate mijloacele activitatea de colectare a dijmelor pe 6 ani[10], cerere adresată pe data de 1 aprilie 1332 şi voievodului Transilvaniei, Toma Szécsényi, precum şi comitelui de Satu Mare[11], Paul Szántoi. Apelul la cei doi nu era întâmplător, din moment ce dieceza Transilvaniei era vizată şi ea de colectori, ce se găseau chiar în acea perioadă acolo[12], iar Toma era rudă cu familia regală[13], putând să influenţeze decizia regală. De altfel, Toma Szécsényi se găsea în graţiile pontificale, după cum rezultă din mandate pontificale adresate acestuia sau fiului său, Mihail[14].

La data de 1 aprilie 1332 rugămintea pontificală de sprijin se îndrepta şi spre arhiepiscopii şi episcopii din regatul maghiar[15], ceea ce sugerează o indolenţă a autorităţilor faţă de efortul colectorilor pontificali. Poate, nu întâmplător, Ioan al XXII-lea decidea la data de 1 iunie 1332 să dea curs solicitării regale de a primi 1/3 din beneficiile colectate de trimişii pontificali, tocmai pentru lupta sa acerbă pentru credinţă la frontiera *christianitas*-ului[16]. În urma acestui gest de bunăvoinţă pontificală, mandatele de la Avignon nu mai conţin asemenea impulsionări pentru diverşii factori decizionali, iar colectarea dijmelor se poate desfăşura normal.

Trebuie menţionat faptul că la nivel de delegaţi pontificali, în 1335, la data de 5 august, Benedict al XII-lea, succesorul lui Ioan, îl acredita pe lângă curtea regală, ca şi colector al dijmelor pe 6 ani, în locul lui Raymond de Bonofato pe Iacob de Langres, sacristiar al bisericii din Carpentras[17], care pe data de 23 aprilie 1336 se găsea în Transilvania unde încasa nişte sume

---

[7] *Documente privind Istoria României, veacul XIV, C. Transilvania*, vol. III [*1331-1340*]. Bucureşti, 1954 [în continuare *DIR*], doc. 12, p. 7.

[8] Timp de şase ani la două date: una fixă - 1 noiembrie [sărbătoarea Tuturor Sfinţilor], una mobilă: Înălţarea Domnului [40 de zile după Paşti].

[9] *DIR, C., Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 9, p. 4, doc. 10, p. 4, doc. 11, p. 5, doc. 12, p. 6-7, doc. 13, p. 7-8, doc. 59, p. 254-255, doc. 92, p. 271. Din corespondenţa asociată acestei legaţii ştim că cei doi aveau subordonaţi un număr de subcolectori pontificali pentru fiecare diecezã. La data de 25 ianuarie 1332 cei doi erau prezenţi la Alba-Iulia de unde îi scriau prepozitului de Sibiu, *Thomas*, pentru a-l anunţa că parohii din Slimnic, Cisnădie, Şura Mică, Noul, Ocna Sibiului, ceruseră copii după scrisoarea apostolică şi nu le plătiseră, fiind pasibili de excomunicare pentru datoria de trei mărci cât costase redactarea [doc. 59, p. 254-255]. Tot din scrisoarea respectivă ştim că cu ceva zile înainte de 25 ianuarie cei doi trimişi fuseseră la Sibiu unde, respectivii parohi solicitaseră magistrului Ioan, notar şi scrib apostolic, întocmirea acelei copii.

[10] *Ibidem*, doc. 72, p. 260.

[11] *Ibidem*, doc. 76, p. 262-263.

[12] *Ibidem*, doc. 56, p. 122 [1 martie], p. 123 [3 martie].

[13] Pál Engel, *Középkori Magyar genealógia* [CD-Rom]. Budapesta, 2001, neamul Kácsics: căsătorit cu Anna de Auschwitz, ruda reginei. Vezi şi *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 105, p. 276-277 [scrisoarea reginei pentru capitlul de Alba Iulia].

[14] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 65, p. 256 [9 martie 1332] şi doc. 66, p. 257 [1332, martie 9].

[15] *Ibidem*, doc. 77, p. 263.

[16] *Ibidem*, doc. 89, p. 269-270, doc. 90, p. 270. De asemenea mandatul prin care pontiful poruncea celor doi colectori să cedeze treimea cuvenită regelui din tot ceea ce însemna suma celor 6 ani [doc. 92, p. 271].

[17] *Ibidem*, doc. 249, p. 356.

de bani de la parohii din dieceză[18]. În 15 martie 1336 același Benedict al XII-lea îi anunța pe Iacob al lui Berengariu și pe Iacob de Langres despre faptul că l-a delegat ca și ajutor temporar al acestora pe colectorul pontifical din Polonia, Galhard de Carceribus, prepozit de Titel [arhiepiscopia de Kalocsa][19].

Pe data de 6 mai 1337, aproape de finalul perioadei de colectare a respectivelor dijme, pontiful îl numește ca și nunțiu apostolic, alături de cei trei precedenți și pe Petru al lui Gervasius, canonic de Viviers[20].

Nunțiul era investit cu puterea de a rosti interdictul, suspendarea sau excomunicarea și avea obligația de a informa Curia asupra stării de fapt din regatul maghiar.

În aceeași zi Benedict al XII-lea îl anunța pe regele Carol Robert că pot fi trimiși spre Avignon banii strânși în sus-zisa perioadă[21], iar pe cei trei nunții despre faptul că Iacob de Langres și Iacob al lui Berengariu au obligația de a se prezenta Curiei cu un raport complet[22].

Acești trimiși ai Curiei de la Avignon s-au bucurat pe parcursul celor 6 ani în care au cutreierat ținuturile Ungariei de sprijinul unor subcolectori, unii cunoscuți, alții nu. Dintre ei îi amintim pe Benedict, arhidiaconul de Tylegd, și pe Toma, custodele capitlului de Alba Iulia, din dieceza Transilvaniei[23], Ioan al lui Vitus și Ioan al lui Dominic [1333-1334], Ioan al lui Vitus și Ioan al lui Gașpar [1335] din dieceza de Agria[24] sau, personal, Iacob al lui Berengariu în 1332, pe data de 1 martie, respectiv 3 martie 1332, când a încasat sume de la unii clerici ai diecezei transilvănene[25].

Într-un *appendix* al registrului există câteva adnotări ale lui Raymond de Bonofato, care ne permit să identificăm traseul urmat de cei doi nunții apostolici, precum și cheltuielile lor *super expeditionibus Regni Unguarie*: la 27 aprilie <1331>[26] cei doi [*ego et socius meus dominus Jacobus Bellenguarii*] au părăsit călare [*pro equis conductis*] Avignon-ul și au cheltuit 7 florini până la Nisa; aici au luat o galeră [*gualea*] cu 14 florini și 14 chulaqi până la Pisa. De la Pisa la Segni [Signia] s-au deplasat cu catâri sau măgărușI [*pro conductione animalium*] și tot cu același mijloc de transport [*pro conductione animalium castri comitis*] au ajuns la Zagreb, venind de la Veneția, contra unei sume de 5 florini[27].

Între Segni și Veneția au făcut traseul cu o barcă [*pro barqua*] [probabil un flotor intermediar între barca obișnuită și o galeră] ce i-a costat 2 florini și jumătate, iar apoi s-au deplasat spre Buda[28] unde s-au întâlnit cu Chanadin Telegdi, arhiepiscopul de Strigoniu și primat al Ungariei, respectiv Nicolae Dörögdi[29], episcopul de Agria.

---

[18] *Ibidem*, doc. 56, p. 173. Dintr-un alt document, anterior zilei de 5 august 1335, datat 13 iunie 1333, Ioan al XXII-lea îl recomanda episcopului de Cenad pe Iacob de Langres, canonic de Mauriennes ca nunțiu al său în locul lui Raymond de Bonofato, care murise între timp [doc. 141, p. 298]. Explicația defazajului, rezidă, probabil între momentul numirii oficiale [1333] și anunțarea regelui /acreditarea lui Iacob[1335] într-un context ce impunea acest lucru oficial.

[19] *Ibidem*, doc. 318, p. 408, doc. 319, p. 408.

[20] *Ibidem*, doc. 326, p. 412.

[21] *Ibidem*, doc. 327, p. 412.

[22] *Ibidem*, doc. 328, p. 413. Banii [sau bunurile colectate] „în monete de aur sau de argint" urmau să fie depuse la „iubiții fii negustorii din societatea Acciaiuoli [*Azayolorum*] din Florența, care stau la Veneția [filiala venețiană a băncii]" [6 mai 1337], cf. doc. 329, p. 413.

[23] *Ibidem*, doc. 56, p. 122.

[24] *Schematismus Cleri Almae Dioecesis Szathmáriensis ad annum Jesu Christi 1864*, Szathmárini, 1864, p. 24. Vezi unele mențiuni și în *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 248, nota 11, respectiv p. 251.

[25] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 122-123.

[26] *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, seria I, vol. I. Budapesta, 1882, p. 409. Raymond a notat din grabă „*anno Domini MCCCI*".

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*.

[29] Pentru cei doi vezi Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, vol. I. Budapest, Ed. Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézete [seria Historia], 1996, p. 63 și p. 68.

Registrul ca atare, în care s-au consemnat sumele cotizate de clericii maghiari între 1332 şi 1337, este inegal ca valoare de redacţie în ceea ce priveşte regiunea care ne interesează în mod direct. Cea mai bine ordonată dieceză este Oradea, care de altfel s-a bucurat de o impozitare pe parcurs real de 6 ani[30] în toate arhidiaconatele componente[31], plus oraşul Oradea şi capitlul catedralei. Redactorii registrului şi subcolectorii au dat dovadă de un bun simţ al organizării, astfel încât scăpările de înregistrare sunt minime.

Dieceza transilvăneană însă, chiar dacă s-a bucurat de prezenţa nunţiului pontifical [cel puţin în 1332], este un exemplu negativ de înregistrare a plăţilor şi a celor datori a plăti dijma. Înregistrările sunt fracţionate pe cel puţin două plăţi anuale, sumele sunt încasate doar pe 5 ani[32], iar adeseori redactorii registrului au uitat să menţioneze faptul că s-a trecut la un alt arhidiaconat decât cel anterior[33]. Ultimele plăţi sunt din anul 1336 şi sunt făcute de arhidiaconi sau de preoţi din arhidiaconatul de Ozd[34] astfel încât aceste plăţi par a fi mai mult simbolice pentru anul al cincilea de dijmuire. Prepozitura de Sibiu a fost impozitată doar pe trei ani [1332-1335], iar plata s-a făcut de fapt doar în anul 1337[35].

Conform registrului, din cele două dieceze s-a încasat [cu tot cu plata făcută de cei doi episcopi] o sumă de 3247 de mărci, 3 fertuni, 10 groşi şi 2 dinari[36].

Dieceza de Cenad a avut parte de o impozitare pe trei ani [1333-1335], fără a avea deficienţele transilvănene, în timp ce înregistrarea plăţilor din dieceza de Agria sunt mai mult decât expeditive, fiind menţionată, fie numai localitatea[37], fie localitatea şi suma, fără a se mai aminti titularul bisericii locului[38]. Din *Enciclopedia Evului Mediu*, editată sub redacţia lui Andre Vauchez[39], din bibliografia aferentă subiectului pentru spaţiul Vest european şi Central european, se distinge noutatea pe care subiectul o are în preocupările istoriografice [1979-1997] şi delimitările şi limitările pe care acest aspect le cunoaşte.

A da un nume unui nou născut astăzi pare de domeniul banalului, dar în societatea creştină ieşită din mileniul marilor migraţii subiectul era de certă competenţă a Bisericii.

El exprimă fără cale de întoarcere apartenenţa noului născut sau a adultului proaspăt botezat la societatea cetăţenilor creştini. Prin acest gest noul născut devine parte a Împărăţiei şi este chemat să o moştenească, să facă parte din aceasta[40].

Monique Bourin indica faptul că în Biserica romană interesul pentru botezarea cu nume de esenţă creştină nu a fost prezent până în secolul al XIII-lea, în timp ce în Biserica Orientului aceste aspecte au o emergenţă timpurie[41].

---

[30] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 41-122.

[31] Acestea erau, în ordinea colectării pe ani: Bihor, Bekes, Homorog, Călata, Zeghalm, Coleşer.

[32] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 122, p. 123/p. 137 [pentru observarea fracţionării].

[33] *Ibidem*, p. 127, p. 130, p. 134, p. 136, p. 141, p. 147, p. 148, p. 151, p. 153, p. 154, p. 157, p. 158, p. 161, p. 163, p. 164, p. 170 ş. a.

[34] *Ibidem*, p. 218.

[35] *Ibidem*, p. 219, p. 219-221.

[36] *Ibidem*, p. 221. Conform editorilor textului în limba română marca transilvăneană era ceva mai uşoară decât marca de Buda. Astfel greutatea mărcii transilvănene [ca măsură de greutate şi nu ca monedă!] era de 206 grame, iar cea de Buda cântărea 245 de grame [cf. nota 4, p. 165]. Practic, trimişii Curiei reuşiseră să adune ceva mai mult de 668 kg şi 882 de gr. de argint din arealul celor două dieceze.

[37] *Ibidem*, p. 250-251.

[38] *Ibidem*, p. 252.

[39] *Encyclopedia of Middle* Ages, eds. André Vauchez in association with Barrie Dobson and Michael Lapidge, vol. II [K-Z]. Chicago, Illinois, 60611, USA, Ed. Fitzroy Dearborn Publishers, 2000, p. 1002.

[40] *Matei, 19: 29: Şi oricine a lăsat case sau fraţi sau surori, sau tată, sau mamă, sau femeie, sau copii, sau ţarine, pentru numele Meu, înmulţit va lua înapoi şi va moşteni viaţa veşnică*, în *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Teoctist, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1991.

[41] *Encyclopedia of Middle Ages*, p. 1002. Sfântul Isidor de Sevilla [sec. VI d. Hr.] discutând în lucrarea sa, *Etymologies*, despre şi diverse aspecte legate de teologie, în cartea a VII-a, la capitolul 1, intitulat *„Despre Dumnezeu"*, arată la

Spre 1050 conversia creştină a spaţiului european fusese aproape finalizată, după opiniile istoricilor, rămânând ca „inelul" de state nou-converse [Norvegia, Polonia, Danemarca, Ungaria] să finalizeze acest proces de acceptare a agregatului de rit roman[42].

Prin fixarea de către pontiful Grigore al IX-lea a calendarului sărbătorilor, ce oferea o bază antroponimică [1232] şi prin suportul oferit de Scriptură pentru naşterea întru Biserică prin Botez[43] credinciosul păşea spre lumea lui Hristos.

Şerban Turcuş observa faptul că şi Transilvania s-a înscris cu un oarecare retard în acest proces de „revoluţie antroponimică" ce a început în etapa hierocraţiei şi că inclusiv în cadrul sinodului interprovincial de la Buda [1279], legatul pontifical Filip de Fermo a interzis cu desăvârşire laicilor să dea nume copiilor fără acordul şi participarea clericului ce a botezat copilul[44]. Mai trebuie de asemenea precizat faptul că onomastica creştină de factură orientală greco-slavă, după cum se va vedea, interferează pe alocuri efortul antropnimic al Bisericii romane, la fel cum fondul germanic, al coloniştilor are şi el substanţă în spaţiul denumit *fundus regius*. Despre vechile nume tribale maghiare putem afirma că se ivesc sporadic.

La fel ca şi în alte regiuni geografice ale Europei de rit latin, clericii din arhiepiscopia de Kalocsa, adică din diecezele răsăritene ale regatului maghiar, precum Oradea, Transilvania, Cenad, Agria, sunt foarte greu de urmărit în studii individuale, deoarece sunt beneficiarii doar ai unui *nomen proprium,* dublat uneori de funcţia clericală pe care o ocupă[45]. Arareori se bucură de o poreclă care să-i individualizeze printre ceilalţi oficianţi ai *missei*. Pornind de la sugestiile relative, oferite de miscelaneul de articole publicate sub numele *Genese medievale de la anthroponymie moderne*, consider că rezultatul final va indica capacitatea de raportare a clericilor din Ungaria secolului al XIV-lea la o antroponimie specific creştină.

Sistematizând numele preoţilor din cadrul registrului pentru cei şase ani am identificat un număr total de 1669 de clerici, distribuiţi în cele patru dieceze. Dintre aceştia 1669, doar doi beneficiază de un prenume dublu. Este vorba de *Thomas Tobyas*, preot de *Nagypalad*[46], din dieceza Transilvaniei, care plăteşte o singură dată dijma în anul 1334, respectiv *magistrul Paulus Priscianus*, tot din dieceza Transilvaniei amintit pentru prima dată la 1332[47]. Calculând procentual, prezenţa celor două nume reprezintă un procent de 0.11% din totalul amintit mai sus. Se poate remarca cu privire la cele două nume asociate, că unul este de origine iudaică [*Tobyas*], iar celălalt

---

punctul 1 că Fericitul Ieronim a fost primul dintre scriitorii creştini care a tradus în limba latină înţelesul numelor ebraice, dar din lipsă de timp şi spaţiu, multe le-a lăsat neexplicate, ceea ce îl îndreptăţeşte, în amintirea vrednicului înaintaş să facă acest lucru cf. Ernst Brehaut, *An encyclopedist of the Dark Ages. Issidore of Seville*, New York, Columbia University Press, 1912, p. 192. Tot Isidor, la capitolul 6 arată faptul că mulţi oameni din vechime şi-au primit numele într-un mod profetic, fiind în armonie cu trecutul şi viitorul lor, cf. *Ibidem*, p. 195.

[42] Collin Morris, *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, Ed. Clarendon Press, p. 13.

[43] Şerban Turcuş, *Biserica Romană şi reglementarea impunerii numelui în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica*, an 54, nr. 4, 2009, p. 112, 113 [citatul din Isaia, *56: 5* despre înscrierea în Cartea Vieţii]. Trebuie observat faptul că pe lângă acest pasaj, precum şi cel din *Facerea, 17:5* [p. 124] mai există pasaje care indică coparticiparea lui Dumnezeu la acordarea numelui. Este cazul la *Matei, 16: 17-18* [Fericit eşti *Simone, fiul lui Iona*....Şi *Eu îţi zic ţie, că tu eşti Petru* şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea], *Marcu, 3: 16-17* [Deci a rânduit pe cei doisprezece: *pe Simon, căruia i-a pus numele Petru*; Pe *Iacov al lui Zevedeu şi pe Ioan, fratele lui Iacov, şi le-a pus lor numele Boanerghes*, adică fiii tunetului], *Ioan, 1:42*, *Matei, 1:21* [*Ea va naşte Fiu şi vei chema numele Lui: Iisus*, căci El va mântui poporul Său de păcatele lor], corelat cu *Luca, 1:31*. Tot la *Luca, 1:13* îngerul îl vesteşte pe bătrânul Zaharia că *va avea un fiu ce se va numi Ioan*, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, patriarhul BOR. Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1991.

[44] *Ibidem*, p. 116, p. 121-123.

[45] Monique Bourine, Pascal Chareille, *Introduction, un autre mod de designation pour les clercs?*, în *Genese medievale de l'anthroponymie modern, Tome II-1. Persistances du nom unique. Le cas de la Bretagne. L'anthroponymie des clercs*. Tours, Ed. Publication de l'Université de Tours, 1992.

[46] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 204.

[47] *Ibidem*, p. 151-152.

de factură romană [*Priscianus*]. *Tobyas* se leagă direct de *Cartea lui Tobit* a *Vechiului Testament*[48], acesta fiind celebrat în calendarul roman pe data de 13 septembrie[49]. În spațiul german, ca nume este atestat în 1170 la Köln, în secolul al XIV-lea apărând în aceeași grafie ca și în Transilvania, la Magdeburg [1368-*Tobyas*][50]. *Priscianus* este o coruptelă pentru *Priscillian*, sfânt martirizat la Roma, alături de Sf. Benedetta și Sf. Priscus, și cu zi de sărbătorire pe 4 ianuarie[51].

În privința supranumelor sau *cognomenelor* situația nu este cu foarte mult diferită. Astfel sunt înregistrați douăzeci și unu de clerici al căror prenume este dublat de un supranume. Din acest total patru poartă numele de *Petrus*, cinci de *Nycolaus*, trei de *Paulus*, trei de *Ladislaus*, urmați de un *Valentinus*, un *Michael*, un *Martinus*, un *Stephanus*, respectiv un *Dominicus* și un *Andreas*.

Procentual, din total, aceste supranume ocupă 1.25%, fapt care ar duce la un nereprezentativ 1.36% din total a numelor duble și a numelor dublate de *cognomen*. Din alt punct de calcul, situația s-ar prezenta precum în tabelul de mai jos.

Petru	*Nicolae*	*Paul*	*Ladislau*	*Valentin*	*Mihail*	*Martin*	*Stephan*	*Dominic*	*Andrei*	*Tot.*
4	5	3	3	1	1	1	1	1	1	1
19.05	23.81	14.29	14.29	4.76	4.76	4.76	4.76	4.76	4.76	100

Tabel 1. Distribuția procentuală % a numelor din totalul celor dublate de un supranume.

Trebuie menționat, de asemenea, faptul că din cei douăzeci și unu de clerici, șaptesprezece sunt membri ai unuia dintre cele trei capitluri: Oradea, Transilvania, Cenad, iar patru sunt simpli sacerdoți, dar toți din dieceza transilvăneană. Unul dintre ei este din Năsal [*Valentinus*], altul din Căpușul de Câmpie [*Dominicus*], altul [*Andreas*] din Banabic, iar altul dintr-o locație neprecizată din aceeași dieceză [*Paulus dictus Zumur*]. *Valentinus* este amintit de trei ori începând cu anul 1332, *Paulus dictus Zumur* o dată în anul 1332, *Andreas* o dată în același an 1332, iar *Dominicus* o dată în 1335.

Repartizată pe dieceze situația s-ar prezenta astfel:

Dieceza	Oradea	Transilvania	Cenad	Total
Nr. clerici	12	5	4	21
%	57	24	19	100

Tabel 2. Distribuția pe dieceze a clericilor cu nume dublate de cognomene.

Putem astfel observa că în proporție de 100% clericii orădeni ce posedă un cognomen fac parte din capitlu, la fel în dieceza de Cenad, în timp ce dieceza transilvăneană se află la polul opus cu ¼ din numărul total al acestora.

Dintre aceste personaje, despre unul dintre ele știm că ocupă poziția de *lector* în cadrul capitlului din *Kw* [Serbia, grafia originală a scribului] și beneficiază și de un canonicat și în cadrul diecezei de Cenad. Este vorba despre *Petrus Padovanus*[52]. Restul dintre cei înregistrați sunt amintiți fie ca și simpli canonici, fie îndeplinind și funcția de preoți parohi la bisericile din Oradea.

---

[48] *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, patriarhul BOR. București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 917-926.

[49] Wilfried Seibicke, *Historisches Deutsches Vornamenbuch, Band III [L-Sa]*, Ed. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2000, p. 271. Numele ebraic *Tobijah* se traduce ca „plăcut Domnului".

[50] *Ibidem*.

[51] semnificație: „din familia lui Priscilla".

[52] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 222. Din text rezultă că este de origine nobilă fiind numit ca și *magister*.

Ca origine socială, unul, cu siguranță, face parte din aristocrație, este vorba despre *Ladislaus* Aba, *filius Weywode*[53]. Celălalt *Ladyslaus*, cunoscut ca și *Cyne*[54], este fiul nobilului *Petrus dictus Cyne*, originar din comitatul Bihor, fiind posesor al Olosigului[55]. Tot nobilimii îi aparține și *Ladislaus Magnus* [vezi *infra*]. Din punct de vedere al semnificației supranumelor, cinci sunt indicative etnico-geografice; două sunt cert etnice: *Nycolaus dictus Deptunicus* sau *Deuthunicus*, o coruptelă pentru *Teutonicul*, după cum observau, de altfel, și editorii români ai textului[56], la fel ca și *Andreas Saxo*[57] din Banabic, în timp ce celelalte trei din serie sunt indicative geografice: astfel *Petrus Padovanus* ne indică o legătură cu orașul italian Padova. La o primă analiză am putea afirma că este cert vorba despre un italian, care are anumite atribuții în spațiul sudic al regatului.

Tot la fel de bine s-ar putea susține însă și faptul că este vorba de unul dintre studenții maghiari, care a studiat cândva, în jurul deceniului 1321-1330 sau mai devreme în acest important centru studențesc al Evului Mediu italian și astfel s-a ales cu un astfel de supranume. Totuși, din punctul nostru de vedere, am opta pentru prima variantă, deoarece, în capitlul cenădean, celălalt *Petrus* care poartă un cognomen este *Transilvanus*[58], iar *Nycolaus* mai este și *dictus de Warad*[59], adică, primul provine de undeva din arealul transilvănean [un cognomen vag/vast], în timp ce ultimul este clar un *orădean*.

Din restul de Șaisprezece denominațiuni, trei se referă la aspecte sau defecte fizice [*Michael dictus Niger*[60], *Valentinus Claudus*[61] și *Stephanus Crispus*[62]], unul la vârstă [*Dominicus antiquus*[63]], iar unul la calități sau însușiri extraordinare, care i-au impresionat pe contemporanii săi [*Ladislaus magnus*[64] sau *dictus magnus*]. Primele trei se traduc prin: „*cel Negru*" ce indică un aspect măsliniu al tenului, „*Șchiopul*", respectiv „*Crețul*". Cel referitor la vârstă este clar, iar cognomenul lui *Ladislaus* trebuie să fie conexat cu ceva anume din viața sau atitudinea personajului, care să-i aducă o astfel de caracterizare.

De altfel, din alte documente, știm că preotul de strană *Ladislaus* mai fusese solicitat și pentru o hotărnicire în data de 11 aprilie 1330[65]. Putem presupune, cu un grad sporit de certitudine, că era de origine etnică maghiar și făcea parte din rândul nobilimii mijlocii a comitatelor[66] purtând și apelativul de *magistru*.

Două dintre sobrichete prezintă un raport antonimic foarte clar, chiar din punct de vedere spiritual: există un *Petrus dictus Sanctus Petrus* (!)[67], coleg de capitlu cu *Paulus dictus*

---

[53] *Ibidem*, p. 54. Este fiul voievodului Transilvaniei, Laurențiu Aba [a oupat *honor-ul* voievodal între 1242-1252], numit imediat după retragerea mongolo-tătară, în martie-aprilie 1242, dar în teritoriul devastate de războinicii mongoli nu a intrat până în vara lui 1243, unde se afla și Paul Geregye, investit cu funcția de comite de Solnoc [1242/43-1248], ambii cu rolul de a restaura autoritatea regelui Bela asupra teritoriului transilvănean, vezi pe larg la Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*. Cluj Napoca, Ed. Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 86-87, pe larg, p. 83-95.

[54] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 53, 72.

[55] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. II, doc. 346, p. 164-166.

[56] *Ibidem*, nota 13, p. 48.

[57] *Ibidem*, p. 146.

[58] *Ibidem*, p. 229.

[59] *Ibidem*, p. 222.

[60] *Ibidem*, p. 48.

[61] *Ibidem*, p. 136.

[62] *Ibidem*, p. 248.

[63] *Ibidem*, p. 211.

[64] *Ibidem*, p. 149.

[65] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. II, doc. 587, p. 315-317.

[66] András Kovács, *Familia Wass de Țaga în Evul Mediu*, în *AIICN*, vol. 36, 1997, p. 79, explică diferențele dintre *comes* și *magister*.

[67] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 100. Plus nota 5: „*Petrus sacerdos dictus Sanctus Petrus*", care reproduce sintagma originală din *Monumenta Vaticana...*, seria I, vol. I, p. 78.

Demon[68]. Restul de supranume, anume opt, au explicații diverse ori necunoscute, astăzi de neinterpretat sau neînțeles. Cognomenul lui *Nycolaus*[69], acel *dictus Socia* este legat probabil de calitatea sacerdotală a clericului: termenul se referă la un prelat care are atributul de companion cu funcție socială a unui inchizitor[70].

Supranumele *filius Weywode* permite identificarea fără dubiu a canonicului orădean *Ladislaus* Aba, în timp ce acel *dictus Cyne* are tendința, prin transfer de la tată la fiu să se transforme într-un supranume pentru acea ramură a familiei nobiliare de Olosig. Cea mai apropiată formă identificată este vechiul termen anglo-saxon *cyne*, însemnând „regal"[71]. Lansăm acest fapt cu sensul unei supoziții, cu toate că știm din alte documente, însă cu 45 de ani mai târziu, că la Bran, regele Ludovic cel Mare ținea *ballistari* englezi.

În cazul lui *dictus Caytar* sobrichetul îl regăsim la 25 septembrie 1495, într-un document emis de Bartolomeu, vicearhidiaconul de Ciuc, care îi citează printre alții și pe un *Nicolaum Caytar* [*Kaytar*] pentru o posesiune din zona Oltului transilvănean[72]. Singura apropiere pe care o putem face este de arabicul *haydar*, care înseamnă „leu" sau, eventual, de turcicul *kadjar* care poate fi tradus ca „mărșăluiește rapid" și care a fost numele unui trib turcoman din Nordul Persiei, preluat de la liderul lor, Kadjar Noyon[73]. Asocierea cu spațiul secuiesc a perpetuării acestui supranume pare a oferi un oarecare suport pentru originea turanică sau arabică turanizată pentru *Caytar*.

Nycolaus dictus Chiklar sau *Chitlass* rămâne fără o explicație plauzibilă a cognomenului, la fel cu acel *dictus Zumur* al lui *Paulus*. Pentru sobrichetul *dictus Chulak* singura ipoteză sustenabilă este asocierea cu acele monede care circulau în spațiul secuiesc, *chulaqi*, monedă măruntă neidentificată clar[74]. *Dictus Gugar*, la fel și *dictus Tor* rămân fără o explicație.

Rămâne de observat modul în care antroponimele creștine dublate de un supranume se distribuie în funcție de dieceză.

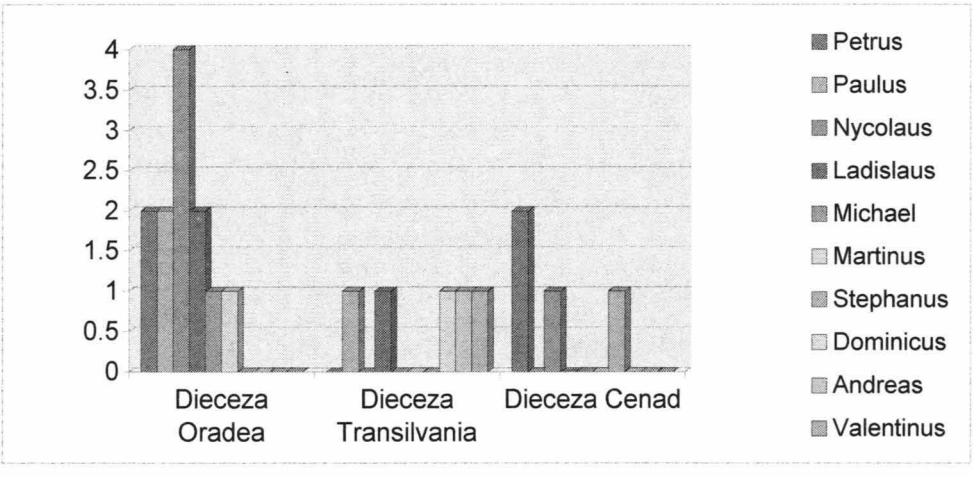

[68] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 99.
[69] *Ibidem*, p. 49.
[70] J. R. Tanner, C. W. Previte-Orton, Z. N. Brooke, *Cambridge Medieval History*, Cambridge, Ed. Cambridge University Press, 1929, vol. VI, p. 720.
[71] http://www.20000-names.com/character_trait_names.htm, accesat pe data de 1. 07. 2010. Intră în componența unor nume precum Cynebald, Cynemar etc.
[72] Barabás Samu, *Székelyi Okléveltár [1219-1776]*, vol. I. Budapesta, Ed. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1934, doc. 103, p. 168.
[73] Martijn Theodoor Houtsma et al., *First Encyclopedia of Islam*, 1913-1936, [*Supplement*] vol. 9, Leiden, Ed. E. J. Brill [Brill Academic Publisher], p. 613.
[74] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 154, nota 17.

De asemenea, putem observa într-o diagramă distribuția acestor sobrichete în funcție de dieceză, ilustrând practic tabelul de mai sus.

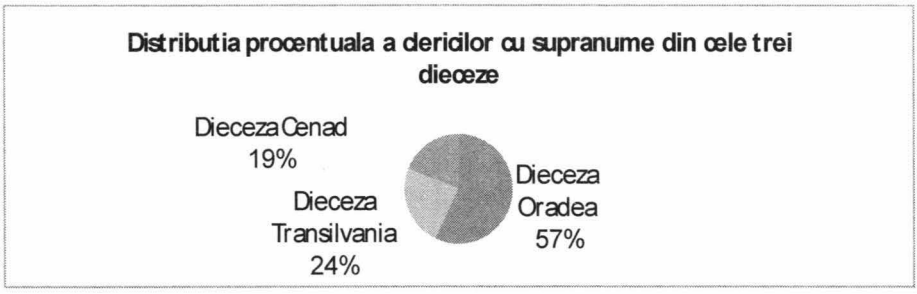

Diagrama 1

Trecând mai departe în analiza antroponimelor clericale prezente în registrul de dijme este necesar pentru început să parcurgem lista completă a numelor identificate şi a numărului rezervat fiecărui antroponim din cele 1669 de persoane înregistrate.

Prezentarea acestor *nomina* se poate face atât alfabetic, cât şi ținând cont de legătura acestora cu anumite elemente de identificare; în excursul nostru vom încerca să le abordăm pentru început, din prisma originii şi funcționalității lor.

Plaja de nume a registrului se compune, după cum urmează din antroponimele: *Andreas*, *Bartholomeus*, *Philippus*, *Johannes*, *Jacobus*, *Mathias*, *Matheus*, *Petrus*, *Symon*, *Thomas*[75], *Barnabas*, *Lucas*, *Marcus*, *Paulus*, *Nycolaus*, *Zebedeus*, *Fabyanus*, *Gerardus*, *Laurentius*, *Lampertus*, *Magnus*, *Syxtus*, *Sebastianus*, *Vincentius*, *Valentinus*, *Vitus*, *Michael* [Arhanghelul], *Martinus* [de Tour], *Mauritius*, *Marcellus* [Centurionul], *Demetrius*, *Georgius*, *Leustachius*, *Emericus*, *Ladislaus*, *Stephanus*, *Dyonisius*, *Blasius*, *Cosmas*, *Damyanus*, *Egidius*, *Albertus*, *Augustinus*, *Gregorius*, *Benedictus*, *Dyco*, *Gallus*, *Anthonius*, *Dominicus*, *Franciscus*, *Sadoch*, *Arnoldus*, *Allexius*, *Bank*, *Briccius*, *Beneuis*, *Busa*, *Bernardus*, *Bogov*, *Bulch[onius]*, *Beke*, *Beda*, *Bunnis*, *Bodornius*, *Clementinus*, *Collomannus*, *Chepanus*, *Cristianus*, *Clemens*, *Chama*, *Conradus*, *Kuncz*, *Chumpo*, *Cyndrinus*, *Ch...*, *Cantor*, *Desev*, *Detricus*, *Deyhardus*, *Ebyrhardus*, *Fintha*, *Friczko*, *Gabriel* [Arhanghelul], *Gothfridus*, *Gota*, *Henczmannus*, *Herthwicus*, *Henricus*, *Helvicus*, *Hermannus*, *Herbordus*, *Ioanka*, *Jovan*, *Ludvicus*, *Menhardus*, *Maczko*, *Pertramus*, *Perchtoldus*, *Poka*, *Rophayn/Raphael* [Arhanghelul], *Romanus*, *Renerus*, *Rudolphus*, *Rudberus*, *Sygurmmannus*, *Syfridus*, *Syboto*, *Tylmannus*, *Tammo*, *Sanctus*, *Tyba*, *Ture*, *Ulrichus*, *Vernerus/Wernherus*. Lor li se adaugă numele veterotestamentare: *Abraam*, *Yoseph/Joseph*, *Ysaak*, *Salomon*, *Danyel*, *Elyas*.

În total este vorba de 120 antroponime, de origini diverse. Din totalul de nume obținute, putem observa faptul că unsprezece sunt apostolice, trei legate de ucenicii lui Hristos, unul legat de un important personaj noutestamentar, unul legat de cel mai cunoscut sfânt făcător de minuni, doisprezece aparțin unor martiri sau sfinți ai primei perioade, patru aparțin marilor sfinți militari, trei marilor martiri ce au fost militari, trei sfinților regi ai Ungariei, unul aparține unui important sfânt cephalophor de secol I d. Hr., patru sfinților medici, trei sfinților doctori ai Bisericii, trei sfinților eremiți, patru sfinților mendicanți, două [sau trei, căci Mihail pendulează între două categorii] Arhanghelilor, opt unor sfinți de secol XI-XII d. Hr., două unor sfinți de secol V-VIII d. Hr., şase patriarhilor şi proorocilor Vechiului Testament, restul de 49 fiind amestecate.

[75] În ordine, legați de Biserică: Grupul principal al Apostolilor Domnului, Grupul celor 70 de Ucenici, Apostolul Neamurilor, Arhiepiscopul Mirelor Lichiei, tatăl lui Iacov şi Ioan, martiri ai secolelor II-XI d. Hr., Sfinți Militari, Marii Martiri Militari, Sfinții Regi ai Ungariei [cult local], sfinți cephalophori, sfinți medici, doctorii Bisericii, marii eremiți, mendicanții.

Practic, cantitativ, terenul este dominat de către antroponimicele martirice, urmate îndeaproape de cele apostolice şi ale sfinţilor de factură recentă pentru perioada aceea, proveniţi covârşitor din lumea nordică şi germanică. Urmează numele veterotestamentare ce amintesc de patriarhi, regi şi prooroci. Apoi, după un hiatus, la egalitate, numele cu rezonanţă militară, mendicantă, respectiv antroponimicele legate de sfinţi taumaturgi. Imediat următoare sunt acele nume legate de sfinţii martiri militari, sfinţii regi, sfinţii doctori ai Bisericii, sfinţii eremiţi, ucenicii Domnului.

Totuşi, dacă nu am fi operat această separaţie între sfinţii militari, tocmai pentru că Arhanghelul Mihail nu poate fi inclus în rândul Marilor Mucenici şi nici nu poate fi lăsat singur ca sfânt militar, aceştia se poziţionează, de fapt, pe locul al patrulea.

Polifuncţionalitatea aceluiaşi Arhanghel Mihail ar creşte numărul antroponimicelor arhanghelice la trei într-un singur grupaj. Discuţia poate exista de asemenea şi la Sfântul Egidius, care a fost şi eremit, nu numai medic, precum şi la Sfântul Valentin, unde, episcopul a trăit în secolul V d. Hr., iar preotul a fost martirizat la Roma, acesta din urmă fiind sărbătorit în mod general în Biserica romană[76]. De asemenea Sfântul Dionisie Areopagitul poate fi introdus în rândul martirilor crescându-le numărul la treisprezece.

Unele antroponimice au trecut ulterior prin filtrul creştin, în condiţiile în care, aşa cum indicam mai sus, Biserica îşi extinde programul de creştinare în toată Europa Nordică şi de Vest, precum şi Centrală. Astfel este cazul lui Arnoldus, care a devenit un denominativ creştin prin intermediul Sfântului Arnold de Soissons [1040-1087], patronul berarilor flamanzi[77]. La fel se întâmplă şi cu Pertramus [Bertram], nume germanic valorificat în sens creştin prin existenţa Sfântului Bertram, rege al Merciei din secolul al VIII-lea d. Hr., a cărui viaţă s-a publicat în spaţiul englez în zorii Reformei [1516][78]. Tot astfel îl întâlnim pe Sfântul Coloman de Stockerau [m. 1012], pe Sfântul Eberhard de Salzburg [1125], pe Sfântul Bertold de pe Muntele Carmel [1195], pe Sfântul Rudolph de Gubbio [1066] sau pe Sfântul Siegfried al Suediei [benedictin, m. 1045].

Astfel într-un tabel procentual şi o diagramă mai puţin tehnicizate, tot acest set de informaţii pot fi grupate astfel:

Nr.	*SFINŢI*	*TOTAL*	*PROCENT*
1	APOSTOLI	11	15%
2	UCENICI	3	4%
3	MARTIRI	13	19%
4	MILITARI	7	10%
5	SFINŢI DE SEC. II-XII	11	15%
6	SFINŢI DOCTORI AI BISERICII	3	4%
7	SFINŢI MEDICI	4	6%
8	SFINŢI REGI	3	4%
9	SFINŢI EREMIŢI	3	4%
10	SFINŢI MENDICANŢI	4	6%
11	ARHANGHELI	2	3%
12	VETEROTESTAMENTARI	6	9%
13	ALŢII	1	1%
		71	100%

Tabel 3. Distribuţia procentuală a antroponimelor de sfinţi din registrul de dijme.

[76] *Martyrologium Romanum*, Roma, Libreria Editrice Vaticana, 2001, 14 februarie, dar şi http://ocafs.oca.org/FeastSaintsLife.asp?FSID=101926, accesat la 29. 06. 2010, unde este relatat pe larg martiriul preotului Valentinus în anul 269 d. Hr.

[77] Anneke B. Mulder-Bakker, *The Invention of Saintliness*. London, Ed. Routledge, New Fetter Lane, 2002, p. 58.

[78] http://www.stmichaels-audley.org.uk/orthodox.htm, accesat 1. 07. 2010.

Raportat la întreaga plajă de antroponimice, grupul țintă este sensibil superior ca antroponimie creștină. Diferența este făcută de 26 de antroponime ce înclină balanța spre „tabăra" predominant creștină. Prin adăugarea lui Cristianus și a lui Sanctus în această schemă, procentajul denominațiunilor creștine sporește cu un procent de 2% [raport: 61% vs. 39%] de la un raport: 59% vs. 41%.

Diagrama 2. Raportul antroponimic între numele creștine și cele de diverse origini.

Cristianus și Sanctus sunt nume ce pot fi încadrate în categoria celor ce exprimă apartenența la *Mater Ecclesia*. Sanctus are însă și o analogie în calendarul roman, care pe data de 2 iunie îl serbează pe Sfântul Sanctus diaconul martirizat la Lyon în secolul al II-lea d. Hr. Pentru spațiul regalității maghiare, conexiunea ar trebui privită cu prudență și legată de substantivul comun, transformat în acest caz într-un substantiv propriu.

Dacă acceptăm translația celor două antroponime în categoria celor creștine, fără a le asocia tabelului sfinților, cele 49 de nume diverse se reduc la 47. Acestea grupează în categoria aceasta douăzeci și șapte de prenume germanice, două grecești, nouă vechi maghiare, trei slavice, unul vest slavic, unul germanic maghiarizat, unul latin și trei de origine necunoscută.

Nr.	NUME	TOTAL	PROCENT
1	GERMANICE	27	57.4%
2	GRECESTI	2	4.1%
3	VECHI MAGHIARE	9	19.6%
4	SLAVICE	3	6%
5	VEST SLAVICE	1	2.3%
6	GERMANIC MAGH.	1	2.3%
7	LATINE	1	2.3%
9	NECUNOSCUTE	3	6%
		47	100%

Tabel 4. Distribuția procentuală a antroponimelor diverse din registrul de dijme.

În acest punct al analizei nu putem trece mai departe fără a face o investigație asupra originii numelor întâlnite în registru, aceasta însemnând câteva adaosuri la lista deja existentă mai sus. Astfel listei existente într-o formă ce observa alte aspecte, îi vom adăuga antroponime de origine iudaică, alte câteva germanice, grecești și latine[79].

[79] 1. Nume germanice: *Albertus, Arnoldus, Beneuis, Bernardus, Bunnis, Bodornius, Colomannus, Conradus, Kuncz, Detricus, Deyhardus, Ebyrhardus, Friczko, Gothfridus, Gota, Henczmannus, Herthwicus, Henricus, Heluicus, Gerardus, Hermannus, Herbordus, Ludvicus, Menhardus, Pertramus, Perchtoldus, Renerus, Rudolphus, Rudberus, Sygurmmannus, Syfridus, Syboto, Tylmanus, Tammo, Ture, Ulrichus, Vernerus, Lampertus.*

Din totalul de 120 nume culese din registrul de dijme pe şase ani putem ordona un tabel explicit:

Nr.	ORIGINE	CANTITATE	PROCENT
1	Germanice	38	31.5%
2	Greceşti	14	12%
3	Vechi maghiare	9	8%
4	Slave	5	4%
5	Latine	29	23.5%
6	Iudaice	19	15%
7	Germanice maghiarizate	1	1%
8	Celtice şi Anglo Saxone	2	2%
9	Necunoscute	3	3%
Total		120	100%

Tabel 5. Distribuţia procentuală a antroponimelor după originea acestora conform registru de dijme.

Se observă foarte uşor faptul că „piaţa antroponimică" este dominată de numele de origine germanică [31.5%], urmate de cele de origine latină [23.5%], de cele iudaice [15%], greceşti [12%] şi vechi maghiare [8%]. Dar aceasta nu reprezintă decât o faţetă a problematicii. Influxul de nume germanice este oferit de dieceza transilvăneană, în special, celelalte contribuind şi ele la acest proces, însă într-un procent mult mai mic, după cum se va observa mai jos.

Raportul antroponimic se va observa, în final, că este cu totul altul, defalcat pe antroponime. De asemenea, nu trebuie uitat faptul că mulţi preoţi purtând antroponime de origine iudaică sau latină sunt de fapt germani.

Ceea ce trebuie reţinut în acest punct este faptul că numele germanice domină între 1332-1337 în rândul clericilor din diecezele de Cenad, Agria, Oradea şi Transilvania, urmate de aproape de antroponimele de factură latină. Este interesant de observat modul în care numele de factură iudaică şi greacă stau foarte aproape, iar cele vechi maghiare sunt în regres, cel puţin în rândul sacerdoţiului emiţând un semnal clar, foarte bine perceptibil.

Faptul că numele slave în rândul clericilor de rit roman nu ating decât un foarte slab 4% trebuie să indice preocupări confesionale, cel puţin diverse, altele decât cele latine, pentru blocul slav din partea transdanubiană a regatului angevin.

În această etapă a studiului ne propunem să observăm repartizarea antroponimică din suma totală a clericilor, defalcând totul pentru fiecare antroponim în parte.

Primele statistici vor fi pentru numele veterotestamentare, continuând cu cele noutestamentare, ale diverselor categorii de sfinţi, apoi ale antroponimelor clasificate de noi ca „diverse" sau amalgamate.

---

2. Nume greceşti: *Andreas, Philippus, Nycolaus, Demetrius, Georgius, Leustachius, Dyonisius, Cosmas, Damyanus, Egidius, Gregorius, Allexius, Romanus, Stephanus.*
3. Nume celtice: *Briccius.*
4. Nume anglo-saxone: *Beda.*
5. Nume slave: *Jovan, Bogov, Iovanka, Maczko, Ladislaus.*
6. Nume latine: *Petrus, Paulus, Fabyanus, Laurentius, Magnus, Mauritius, Syxtus, Sebastianus, Vincentius, Valentinus, Vitus, Martinus, Marcellus, Emericus [<Emeritus], Blasius, Augustinus, Benedictus, Dyco, Gallus, Anthonius, Dominicus, Franciscus, Cantor, Marcus, Lucas, Clementius, Clemens, Sanctus, Cristianus.*
7. Nume iudaice: *Bartholomeus, Johannes, Jacobus, Mathias, Matheus, Symon, Thomas, Barnabas, Zebedeus, Michael, Raphael, Gabriel, Abrram, Joseph, Ysaak, Salomon, Danyel, Elyas, Sadoch, Matheus.*
8. Germanice maghiarizate: *Deseu.*
9. Vechi maghiare: *Bank, Bulchonius, Beke, Chepan, Chama, Fintha, Poka, Tyba, Busa.*
10. Origini necunoscute: *Chumpo, Cyndrinus, Ch... .*

a. Abraam, Yoseph/Joseph, Ysaak, Salomon, Danyel, Elyas/Helyas

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Abraam	15	0.78%		
2	Joseph	2	0.12%		
3	Ysaak	1	0.06%		
4	Salomon	3	0.18%		
5	Danyel	1	0.06%		
6	Elyas	6	0.36%		
		28	1.56%	1669	100%

Tabel 6. Distribuția procentuală a antroponimelor veterotestamentare pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 1.56%].

b. *Apostolii*

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Andreas	39	2.34%		
2	Bartholomeus	5	0.30%		
3	Philippus	5	0.30%		
4	Johannes	220	13.18%		
5	Jacobus	59	3.54%		
6	Mathias	22	1.32%		
7	Matheus	2	0.12%		
8	Petrus	186	11.12%		
9	Symon	12	0.72%		
10	Thomas	42	2.52%		
11	Paulus	136	8.16%		
		728	43.62%	1669	100%

Tabel 7. Distribuția procentuală a antroponimelor apostolice pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 43.68%.]

c. *Ucenicii*

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Barnabas	3	0.18%		
2	Lucas	15	0.90%		
3	Marcus	14	0.84%		
		32	1.92%	1669	100%

Tabel 8. Distribuția procentuală a antroponimelor ucenicilor [70] pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 1.92%].

d. *Martirii*

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Fabyanus	4	0.24%		
2	Gerardus	1	0.06%		
3	Laurentius	32	1.92%		
4	Lampertus	2	0.12%		
5	Magnus	1	0.06%		
6	Syxtus	2	0.12%		

7	Sebastianus	4	0.24%		
8	Vincentius	2	0.12%		
9	Valentinus	14	0.84%		
10	Vitus	3	0.18%		
11	Dionysius	8	0.48%		
12	Clementinus	2	0.12%		
13	Clemens	6	0.36%		
		81	4.86%	1669	100%

Tabel 9. Distribuția procentuală a antroponimelor martirilor pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 4.86%].

e. *Militarii și ceilalți*

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Michael	78	4.68%		
2	Martinus	29	1.74%		
3	Mauritius	1	0.06%		
4	Marcellus	3	0.18%		
5	Demetrius	13	0.78%		
6	Georgius	19	1.14%		
7	Leustachius	2	0.12%		
8	Nycolaus	190	11.38%		
9	Arnoldus	3	0.18%		
10	Briccius	5	0.30%		
11	Bernardus	2	0.12%		
12	Beda	1	0.06%		
13	Albertus	14	0.84%		
14	Augustinus	2	0.12%		
15	Gregorius	28	1.68%		
16	Blasius	20	1.20%		
17	Cosmas	6	0.36%		
18	Damyanus	3	0.18%		
19	Egidius	12	0.72%		
		431	25.84%	1669	100%

Tabel 10.1. Distribuția procentuală a antroponimelor militarilor *et alii* pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 25.84%]. Din necesitate de spațiu acest tabel a fost fragmentat în două părți, totalul procentual ocupat din economia numelor fiind totalizat de 41.02%.

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Ladislaus	27	1.62%		
2	Emericus	12	0.72%		
3	Stephanus	96	5.76%		
4	Benedictus	38	2.28%		
5	Dyco	1	0.06%		
6	Gallus	1	0.06%		
7	Anthoniu	4	0.24%		
8	Dominicus	49	2.94%		

9	Gabriel	5	0.30%		
10	Raphael	2	0.12%		
11	Zebedeus	1	0.06%		
12	Cristianus	5	0.30%		
13	Sanctus	1	0.06%		
14	Colomannus	1	0.06%		
15	Ebyrhardus	1	0.06%		
16	Pertram	1	0.06%		
17	Perchtoldus	1	0.06%		
18	Rudolphus	1	0.06%		
19	Syfridus	3	0.18%		
20	Franciscus	2	0.12%		
21	Sadoch	1	0.06%		
		253	15.18%	1669	100%

Tabel 10.2. Distribuția procentuală a antroponimelor militarilor şi a celorlalți pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 15.18%].

f. Antroponime diverse

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Beneuis	1	0.06%		
2	Bunnis	1	0.06%		
3	Bodornius	1	0.06%		
4	Conradus	17	0.06%		
5	Kuncz	1	0.06%		
6	Detricus	1	0.06%		
7	Deyhardus	1	0.06%		
8	Frichko	2	1.02%		
9	Gothfridus	5	0.12%		
10	Gota	1	0.30%		
11	Henczmannus	7	0.42%		
12	Henricus	20	1.20%		
13	Hermannus	10	0.60%		
14	Herthwicus	1	0.06%		
		69	4.14%	1669	100%

Tabel 11.1. Distribuția procentuală a antroponimelor germanice pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 4.14%].

Totalul celor 2 diagrame referitoare la germanicii din registru ajunge la 5.70%, ceea ce, de fapt, infirmă teza unei „supremații" germanice, din punct de vedere antroponimic asupra unei părți a teritoriului transdanubian a regatului maghiar. „Victoria" numelor germanice se manifestă doar în plan onomastic cantitativ, fără a influența foarte mult realitatea dispersiei unor alte antroponime.

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Heluicus	3	0.18%		
2	Herbordus	5	0.30%		
3	Ludvicus	1	0.06%		
4	Menhardus	1	0.06%		

5	Renerus	1	0.06%		
6	Sygurmannus	1	0.06%		
7	Rudberus	1	0.06%		
8	Syboto	1	0.06%		
9	Tylmannus	7	0.06%		
10	Tammo	2	0.06%		
11	Ture	1	0.06%		
12	Ulrichus	1	0.42%		
13	Vernerus	1	0.12%		
		26	1.56%	1669	100%

Tabel 11.2. Distribuția procentuală a antroponimelor germanice pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 1.56%].

g. *Antroponime diverse [altele]*

Nr. Crt.	Nume	Cantitate	%	Total	Total %
1	Allexius	1	0.06%		
2	Romanus	1	0.06%		
3	Bank	1	0.06%		
4	Bulchonius	1	0.06%		
5	Beke	1	0.06%		
6	Busa	1	0.06%		
7	Chepan	1	0.06%		
8	Chama	1	0.06%		
9	Fintha	1	0.06%		
10	Poka	2	0.12%		
11	Tyba	1	0.06%		
12	Bogov	1	0.06%		
13	Iuanka	1	0.06%		
14	Jovan	1	0.06%		
15	Maczko	1	0.06%		
16	Desev	1	0.06%		
17	Cantor	1	0.06%		
18	Chumpo	1	0.06%		
19	Cyndrinus	1	0.06%		
20	Ch...	1	0.06%		
		21	1.32%	1669	100%

Tabel 12. Distribuția procentuală a antroponimelor diverse [altele] pentru perioada 1332-1337. Din total [1669/100%, reprezintă 1.32%].

Referitor la rezultatul distribuției procentuale a antroponimelor după numărul de purtători ai diverselor onomasticoane, se observă că într-un procent de 43.62% domină numele de botez racordate ierarhiei apostolice, urmate de cele ale sfinților de diverse facturi [categorii] cu 41.02%, apoi la mare distanță numele germanice cu 5. 70%, cele ținând de sfinții martiri cu 4. 86%, apoi, ale Sfinților Ucenici ai Domnului cu un procent de 1. 92%, ale proorocilor şi patriarhilor Vechiului Testament cu un procent de 1.56% şi, în final, cele amestecate cu un procent de 1.32%.

Dacă vom contabiliza, în final, întreaga plajă de clerici putem observa la un calcul rapid faptul că 92.98% dintre sacerdoții înregistrați de colectorii de dijme pontificale, în cele patru

dieceze pentru anii 1332-1337, poartă nume racordate programului antroponimic al Bisericii Romane, în timp ce doar 7.02% au nume ce nu se încadrează acestei realități.

Practic, pentru ceva mai bine de 116 clerici, părinții și preotul, care a oficiat botezul, au optat pentru antroponime care desigur făceau parte din bagajul patronimic al familiei respective.

Situația este clară pentru sacerdoții din mediul germanic, unde, cu precădere bagajul onomastic este conexat, în continuare lumii germanice de unde au sosit coloniștii. Așa stă situația de exemplu pentru cei șaptesprezece *Conradus*, pentru cei zece *Hermannus*, pentru cei aproximativ douăzeci de *Henricus* sau cei șapte *Henczmannus* sau șapte *Tylmannus* care sunt înregistrați în diverse localități de pe *fundus regius* transilvănean.

La fel trebuie să ne gândim la acel *Fintha*, la *Bulcsu*, arhidiaconul din capitlul transilvan, care poartă un nume menționat cronistic în antroponimia maghiară încă din deceniul cinci al secolului al IX-lea[80], la *Chepan* sau la *Chama*, nume pe care îl întâlnim, de exemplu, pe la 1230, și apoi la 1315 în patronimica familiei nobile Wass de Țaga[81]. Poate nu întâmplător găsim acest antroponimic în capitlul albens, fiind un nume conexat acestui spațiu. Numele îl regăsim și în „Satul lui Chama" [*Chamafaya*] din comitatul Doboka aparținând familiei Wass [fondatorul satului desigur].

Deseu face parte din categoria numelor germanice [este cunoscut lumii longobarde, unde ultimul rege din Pavia a purtat acest nume, adică *Desideriu*], care, prin uz repetat în limba maghiară, a ajuns să fie adoptat în cadrul limbii ce l-a împrumutat sub o formă coruptă, ușor de înțeles însă de vorbitorii de maghiară: adică *Dezsö*, transcris în actele de cancelarie sub forma *Desev* sau *Deseu*.

Bogov trebuie conexat cu lumea slavă, conținând o particulă teoforică, *bog* [Dumnezeu] și indicând un slav sudic, probabil bulgar. Mai greu este de intuit cum a ajuns în comitatul Turda, la Micuș/Micești [*Migus*], în arhidiaconatul turdean, unde slujește în anul 1332[82].

Ivanca din Gurba [dieceza Oradea] apare de-a lungul a cinci ani ca platnic scris fiind sub formele *Ioanka, Jovanka, Iuanka* [începând cu 1332][83], iar Ivanca din Chiraleu [dieceza Oradea] apare ca platnic în doi ani [începând cu 1333] fiind înregistrat sub forma *Iuanka, Ioanka*. Este clar vorba de doi slavi, poate de origine ruteană sau slovacă, care sunt preoți în dieceza orădeană.

Mai interesant pare cazul lui *Jovan* [Iovan] din Olosig [dieceza Oradea], care plătește timp de doi ani dijma [începând cu 1333]. Faptul că redactorul registrului pentru Oradea este francez se certifică prin transcrierea numelui ca *Jean*, fapt ușor de înțeles, pentru un străin, căruia un preot îi dictează un nume ușor de confundat. Cert este faptul că acest *Jovan* evoluează într-o ambianță italiană [*Olazi*] având în vedere faptul că există cel puțin două sate în apropierea orașului episcopal cu acest nume, plus un cartier al orașului[84].

Maczko din *Krestor* [dieceza de Agria][85] slujește într-o parohie cu hramul Sfintei Cruci, după cum indică numele satului, și este mai mult ca sigur polonez sau rutean polonizat, având în vedere atât grafia numelui, în registru, cât și apropierea fonetică de numele *Mieczko*, specific spațiului polon încă de la întemeiere [ducele fondator al statului polonez, Mieczko I].

Revenind la cele 92.98% procente ale clericilor cu nume aparținând mediului patronimic creștin, am dori să semnalăm câteva nume extrem de rare, care au fost identificate. În această

---

[80] Șerban Turcuș, *Sfântul Gerard de Cenad sau despre destinul unui venețian în jurul anului o mie*. București, Ed. Carom, 2004, p. 20-21.

[81] Kovács András, *The History of the Wass the Czege family*, Hamburg, Ed. Edmund Siemers-Stiftung, 2005. p. 43.

[82] *DIR, C, Trans., veac XIV*. vol. III, doc. 56, p. 143.

[83] *Ibidem*, doc. 56.

[84] *Ibidem*, doc. 56.

[85] *Ibidem*.

categorie le-aş include pe următoarele: *Briccius, Beda, Dyco, Gallus, Lampertus, Magnus, Syxtus, Vitus*.

Briccius este numele unui sfânt francez de secol V d. Hr., episcop de Tours [399-444], care a fost ucenicul Sfântului Martin, episcopul anterior de Tours, care, la rândul său fusese ucenicul Sfântului Hilarius[86]. Numele lui Briccius atestă însă o origine celtică, semnificând: „colorat, pictat" [din *bricctiu*][87].

Beda este conexat cu Venerabilul Beda, redactorul primei cronici a Angliei, unde este amintit şi legendarul *Artorius*, iar *Dyco* este legat de Sfântul Deicolus, fratele Sfântului Gallus, şi care a fost unul din discipolii Sfântului Columban. Numele lui *Lampertus* se leagă de creştinarea spaţiului olandez în secolele VI-VII, dar şi de sfântul martir Lampertus din Zaragozza. Fără îndoială aceste antroponime îi leagă pe purtătorii acestora de spaţiul franco-olandez medieval, fie prin influenţă livrescă, fie prin contact direct cu regiunea respectivă.

În cazul lui *Syxtus*, fiind vorba de doi clerici, unul arhidiacon de Pâncota [1335] din dieceza de Agria, celălalt din dieceza de Oradea, putem să bănuim fie doi clerici italieni, fie o contaminare prin lectură patristică sau hagiografică din partea părinţilor, având în vedere că Sfântul Syxtus este al patrulea papă, dar şi martir din secolul al II-lea d. Hr. [126].

Raportul final dintre numele neîncadrate programului onomastic al Bisericii şi cele vechi germanice sau de varii alte facturi poate fi reprezentat astfel:

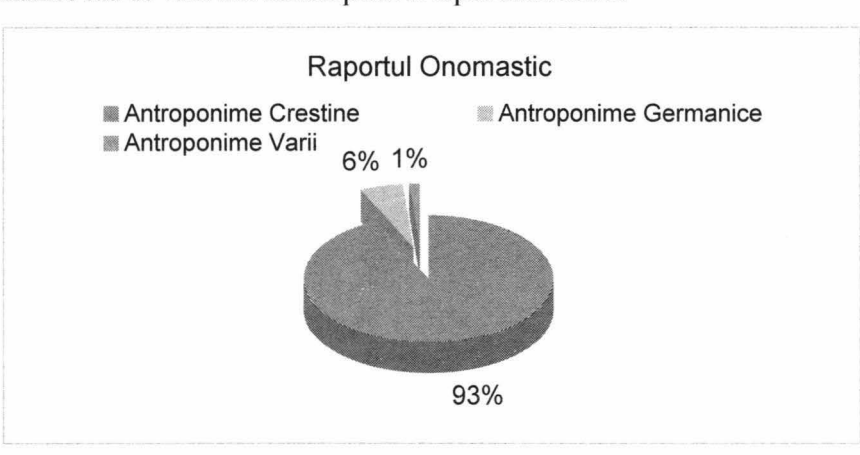

Diagrama 3. Raportul dintre clericii cu nume creştine faţă de cei cu nume neîncadrate teologic.

În ceea ce priveşte numele de botez, statistic putem afirma că cei mai mulţi dintre preoţi poartă numele Sfântului Apostol Ioan [*Johanes*], urmat de cel al Sfântului Nicolae [*Nycolaus*], marele făcător de minuni, al „prinţului Apostolilor", *Petrus*, al Apostolului Neamurilor [*Paulus*] şi a Sfântului Rege Ştefan [*Stephanus*]. Dintre cele cinci antroponime, două sunt latine, două greceşti şi unul iudaic.

Apariţia în poziţie secundă a lui *Nycolaus* şi a lui *Johannes* pe prima poziţie, pare a indica o orientare a sacerdoţilor spre sfinţi de sorginte orientală, chiar dacă latinizatul *Petrus* este imediat următor, succedat de *Paulus*. Faptul că există o preferinţă sporită inclusiv pentru Sfântul creştinător al Ungariei, care şi-a luat, probabil nu întâmplător, numele de *Stephanos*, „coroană", vine să întărească această convingere. Ba mai mult, în dieceza de Oradea întâlnim o localitate cu numele de *Chefa*, pe cuprinsul arhidiaconatului de Homorog[88], care ştim că este traducerea

[86] Philippe Walter, *Mitologie creştină. Sărbători, ritualuri şi mituri din Evul Mediu*. Bucureşti, Ed. Artemis, 2005, p. 44-51.
[87] http://www.santiebeati.it/nomi/Detailed/1662.html, accesat 2. 07. 2010.
[88] *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. III, doc. 56, p. 50.

greacă a lui *Petrus*, pe care o găsim inclusiv în epistolele Sfântului Pavel, care le scria creştinilor din Ellada, că ei nu pot fi ai lui Pavel ai lui Apollo sau ai lui *Chifa* [adică Petrus], căci ei sunt toţi ai lui Hristos, care s-a răstignit pentru ei.

În poziţii regresive mai întâlnim astfel de nume de factură orientală: *Demetrius*, *Georgius*, *Egidius*. Chiar parohul din Târgul Mureş poartă numele de *Romanus*, iar în dieceza de Cenad găsim un *Allexius*, maghiarizat în forma *Elech* sau *Elek*, dar în prima înregistrare numele trecut a fost clar şi exact.

Ciudată pare a fi afecţiunea faţă de sfinţii sirieni Cosmas şi Damyanus, explicabilă însă şi prin cultul datorat existenţei bisericii sfinţilor în Roma, hramul întâlnindu-l, însă, şi în arhidiaconatul de Tylegd, pe pământul secuiesc[89].

De asemenea, se poate observa că în dieceza Transilvaniei, chiar şi în lumea săsească există tendinţa de a renunţa la antroponimele germanice în favoarea celor clar creştine. Ataşamentul celor ce botează este foarte legat de acelaşi *Johannes*, de *Thomas* sau *Nycolaus*: cel puţin cincisprezece *Johannes* se pot identifica la o primă vedere în dieceza Transilvaniei, cinci *Nycolaus* în prepozitura de Sibiu ş.a.m.d.

Este clar faptul că pătrunderea puternică a structurilor ecleziastice, timp de 300 de ani în cadrele regatului, precum şi activitatea sporită a legaţiilor pontificale aici, mai ales după 1230, culminând cu sinodul de la Buda [1279] şi prezenţa cardinalului Gentile, la începutul domniei lui Carol Robert, să fi contribuit vizibil la impunerea unui program antroponimic mai consecvent, în acord cu tot ceea ce se întâmpla în cadrele largi ale *christianitas*-ului.

Din 1669 de persoane înregistrate în registrul de dijme pontificale pe şase ani, doar un procent de 7.02% utilizează un alt registru antroponimic decât ceilalţi membri ai comunităţii ecleziastice din arhiepiscopia de Kalocsa.

Anthroponomy of the clergy from the papal tithes registry on six years [1332-1337] with reference to Transylvania

Abstract

The aim of this study is to reveal some unknown aspects regarding the names of the ministers from four Latin dioceses of today Transylvania: Oradea, Cenad, Transylvania and Agria.

The study has two major segments: the first part is dedicated to the analysis of the registry and of the members of the papal envoy for the entire period. The second part is an overview upon the quantity, names and statistics of those clerics from the mentioned dioceses.

It is very clear that an impressive percent of names are Christian names that suggest the implication of the Mother Church in the baptismal process in the 14th century, probably in an accord with the family of the newly born.

The Christian names can be partitioned as having Jewish, Latin or Greek origins and the most common are: John [Johannes], Nicholas [Nycolaus], Peter [Petrus], Paul [Paulus], Michael [Michael] etc. The rest of the names are of German origin, Slavic or ancient tribal Hungarian origins as we can mention: Henricus, Tylmannus, Sygurmannus, Ludvicus, Iwanka, Jovan or Bulchu.

The registry points out the idea that in today's Transylvania the names of the clergy were connected with the Church's program of naming at the baptismal the newborn and that the old pagan names were on a path of extinction in the minister's world.

[89] *Ibidem*, p. 199.

LIVIU CÎMPEANU

DE LA COMITAT LA SCAUN PRINCIPAL. EVOLUȚIA ADMINISTRATIV-JURIDICĂ A SIBIULUI ŞI A PROVINCIEI AFERENTE ÎN EVUL MEDIU

Keywords: *Transylvanian Saxons, Sibiu County, Middle Ages, administrativ history, Saxon University of Transylvania*

Cuvinte cheie: *saşi transilvăneni, comitatul Sibiu, Evul mediu, istorie administrativă, Universitatea saşilor din Transilvania*

Originile complexului *establishment* juridic-administrativ şi politic reprezentat de Universitatea Saxonă din Transilvania trebuie căutate în primul rând în statutul juridic al comitatelor, scaunelor şi districtelor săseşti, care au constituit veritabile autonomii locale[1]. Desigur, pe lângă evoluția juridică a scaunelor şi districtelor săseşti, o serie de evoluții politice şi juridice la nivelul întregului Regat al Sfântului Ştefan (sau doar al voievodatului Transilvaniei) au dus la formarea Universității Săseşti în a doua jumătate a sec. al XV-lea, pe care o se le urmărim însă în altă parte.

De la început trebuie să precizăm că organizarea juridic-adminstrativă a saşilor s-a făcut pe măsură ce aceştia s-au stabilit pe *fundus regius*. Comitatele lor, apoi scaunele şi districtele au fost într-o continuă evoluție până la mijlocul sec. al XVI-lea. Aşadar coloniştii germani nu s-au stabilit într-un teritoriu cu o organizare juridic-administrativă premergătoare venirii lor ci au contribuit la această organizare intervenind la regalitate, uneori armat (cum este cazul transformării comitatului sibian în scaun, la 1325).

Despre primii coloniști germani din Ungaria şi Transilvania s-au emis recent teorii conform cărora ar fi fost membrii plebei Primei Cruciade (în prima fază o Cruciadă a Săracilor), deviate prin Ungaria, care atraşi fiind de frumusețea locurilor şi, mai ales, de privilegiile regilor arpadieni, s-au aşezat în noua patrie-gazdă[2]. Indiferent cât de atrăgătoare sunt teoriile acestor diletanți ele nu au sprijin documentar şi nu se bazează decât pe teorii şi deducții. K. G. Gündisch a arătat că trecerea cruciaților prin Ungaria poate fi admisă, dar că aceştia nu au trecut sub nici o formă prin Transilvania, necum să se aşeze şi să formeze colonii[3].

Problema colonizării germanilor în Transilvania a fost analizată foarte limpede şi pertinent de către profesorul Thomas Nägler în 1978[4]. Sintetizând, putem reține faptul că aşezarea saşilor în Transilvania s-a încadrat într-un fenomen istoric general de colonizare a Estului Europei cu populație germană, provenită în principal din zona renană, fenomen inițiat de

---

[1] Termenul s-a încetățenit în istoriografia săsească şi germană. Vezi, spre exemplu, vol. *Gruppenautonomie in Siebenbürgen*, ed. Wolfgang Kessler. Köln-Viena, 1990, *passim*.

[2] Horst Klusch, *Zur Ansiedlung der siebenbürger Sachsen*. Bucureşti, 2001, *passim*; Wilhelm Andreas Baumgärtner, *Der vergessene Weg*. Sibiu, 2007, *passim*; Idem, *Eine Welt im Aufbruch*. Sibiu, 2008, *passim*.

[3] Konrad Gustav Gündisch, Mathias Beer, *Siebenbürgen und die siebenbürger Sachsen*. München, 2005, p. 33 (în continuare K.G. Gündisch, M. Beer, *Siebenbürgen ...*).

[4] Thomas Nägler, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*. Bucureşti, 1979 (în continuare: Th. Nägler, *Die Ansiedlung...*) şi trad. rom. Thomas Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania*. Bucureşti, 1981 (în continuare: Th. Nägler, *Aşezarea saşilor...*).

monarhii tinerelor regate ale Europei de Est (Boemia, Polonia, Ungaria) dar şi de diferiţi mari seniori sau episcopi din acele regate[5]. Din păcate, procesul de colonizare a Ungariei este cel mai puţin cunoscut, datorită lipsei de izvoare istorice, unele pierdute încă din evul mediu[6]. Aşadar, nu se cunoaşte nici modul în care s-a desfăşurat colonizarea şi nici data exactă a acesteia. Este cert însă că un rol capital în procesul de colonizare l-au avut greavii saşi, de la numele cărora se trag denumirile unor aşezări ale coloniştilor germani: *villa Hermanni* (Sibiu, de la greavul-locator Hermann), *villa Humperti* (Guşteriţa sau, în germană Hammersdorf, de la greavul-locator Humpert), *villa Epponis* (Turnişor sau, în germană, Neppendorf), *villa Heldwini* (Cisnădie sau, în germană, Heltau, de la greavul-locator Heldwin) ş.a.m.d.[7]. Prin intermediul acestor greavi, provenind din nobilimea mică, războinică a Impeiului Roman de Naţiune Germană, regii Ungariei îi recrutau pe coloniştii germani. Tot greavii însoţeau diferitele grupuri de colonişti şi se îngrijeau de aşezarea lor pe pământul crăiesc (*fundus regius*), devenind astfel *locatores*. Potrivit lui Thomas Nägler, este posibil ca greavul unei aşezări, în calitatea lui de locator să fie însoţit, în mai multe rânduri, mai multe grupuri de colonişti între „patria de baştină şi Transilvania"[8]. Cert este că după colonizare greavii au îndeplinit în noile aşezări funcţii juridice şi au prestat regalităţii servicii militare în schimbul cărora au primit bunuri imobile cu drept ereditar. S-au format asfel adevărate familii nobiliare care au dăinuit până în prima jumătate a sec. al XVI-lea.

În sec. al XIII-lea este atestată cea mai timpurie grupă de colonişti germani, de la începutul sec. al XI-lea. Este vorba despre un privilegiu al regelui Andrei al II-lea pentru coloniştii (denumiţi în document *hospites*) din Satu-Mare, acordat la 1230, care atestă faptul că aceştia din urmă au venit la începutul sec. al XI-lea, aflându-se sub oblăduirea reginei Gisela soţia regelui Ştefan I, cel de curând încreştinat[9]. Deşi această atestare se bazează în primul rând pe mărturia coloniştilor din Satu-Mare, aşadar pe tradiţia orală, nu există motive să ne îndoim de autenticitatea ei. Este de crezut că odată cu sedentarizarea maghiarilor şi organizarea lor într-o formă politică şi administrativă coerentă, să-şi fi făcut apariţia diferite grupuri de germani şi nu numai, dată fiind mobilitatea populaţiilor şi popoarelor din jurul anului 1000 (să nu uităm că ruşii şi varegii din Suedia şi Rusia călătoreau frecvent până la Bagdad, iar pecenegii şi oguzii traversau regiunile din Nordul Mării Negre, de la Carpaţi la Urali!).

Istoriografia săsească şi germană a reţinut ca perioadă a colonizării săseşti domnia regelui arpadian Geza al II-lea. Nu s-a ajuns încă la un consens asupra anului de început al procesului de colonizare, Konrad Gustav Gündisch a propus însă anii 1141, 1147 sau 1158, ani în care regele Geza al II-lea se afla în relaţii diplomatice bune cu Imperiul Roman de Naţiune Germană, ceea ce ar fi favorizat mutări de populaţie dinspre spaţiul germanic spre spaţiul maghiar[10]. Dincolo de aceste ipoteze, Diploma Andreană de la 1224, acordată coloniştilor din jurul Sibiului, nu vorbeşte decât despre oaspeţii teutoni[11], *chemaţi de prea-evlaviosul rege Geza,*

---

[5] *Ibidem*, p. 53-93, un amplu capitol dedicat acestei teme, unde este tratată şi istoriografia problemei.

[6] Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Londra, 2000, p. 9: După înfrângerea de la Mohacs regina Maria, soţia defunctului rege Ludovic al II-lea, a încercat să salveze arhivele regale din Buda, acuma ameninţată de turci. Arhivele au fost încărcate pe barje care urmau să le ducă la Viena, dar la 12 mile în amonte de Buda barjele s-au scufundat şi astfel arhiva a fost pierdută.

[7] Th. Nägler, *Aşezarea saşilor...*, p. 159-161; K.G. Gündisch, M. Beer, *Siebenbürgen* ..., p. 34-35; Konrad Gustav Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Köln-Weimar-Wien, 1993, p. 107-108, 109, 117 (în continuare: K.G. Gündisch, *Das Patriziat...*).

[8] Th. Nägler, *op. cit.*, p. 159-160.

[9] *Documente privind Istoria României, C. Transilvania, veacurile XI, XII, XIII,* (în continuare *DIR.C.*). Bucureşti, 1951, nr. 198, p. 238-239; Cf. Th. Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania şi aportul lor la dezvoltarea societăţii feudale româneşti*, în *Studii de istorie a naţionalităţilor conlocuitoare din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română. Naţionalitatea germană*, vol. I. Bucureşti, 1976, p. 51-52 (în continuare Th. Nägler, *Aşezarea şi aportul...*).

[10] K.G. Gündisch, M. Beer, *Siebenbürgen...*, p. 33-34.

[11] Despre diferitele nume al coloniştilor (*hospites, hospites Theutonici, Teutones vel Saxones*) vezi: *„Teutonici" in Siebenbürgen. Zum Problem des Namens der deutschen Einwanderer*, în *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der*

bunicul nostru..., fără a oferi alte elemente de datare. În ceea ce priveşte arealul colonizării, potrivit documentului, acesta se întindea de la Vest la Est din Orăştie până la Baraolt[12]. Sub nici o formă nu se poate formula ipoteza că toţi coloniştii germani din întreaga Transilvania au venit de-odată, la chemarea regelui Geza, deoarece Diploma se referă expres la oaspeţii germani (*hospites theutonici*) din arealul mai sus menţionat. Acest lucru a fost arătat încă în 1979 de profesorul Nägler, care se referea la Andreanum ca la singurul document care vorbeşte, vag şi lapidar, depre colonizarea germanilor, cu referire la cei din regiunea Sibiului[13].

La 1186 regele Bela al III-lea a cerut mâna Mariei Capet de la fratele ei Filip August, regele Franţei. În vederea încheierii căsătoriei, Bela al III-lea a trimis regelui Franţei o listă a tuturor veniturilor regatului său, în care figurau 15.000 de mărci de argint de la „oaspeţii" din Transilvania. În document nu este specificată naţionalitatea oaspeţilor şi nici unde era situată colonia lor dar este indubitabil, aşa cum observa şi Th. Nägler, că nu poate fi vorba decât despre provincia săsească a Sibiului[14]. Aşadar, potrivit documentului mai sus citat, putem concluziona că spre sfârşitul sec. al XII-lea oaspeţii menţionaţi constituiau o comunitate destul de numeroasă şi importantă din punct de vedere economic (chiar dacă suma venitului pare exagerată), comunitate ce avea chiar şi biserică proprie.

Despre biserica *Theutonicorum Ultrasilvanorum* vorbea însuşi papa Celestin al III-lea la 1191. Pontiful a hotărât înfiinţarea unei prepozituri libere a germanilor din Transilvania: *...Cum autem ecclesia Theutonicorum Vltrasiuanorum in praeposituram sit liberam instituta...*[15]. Această prepozitură, subordonată direct arhiepiscopului de Esztergom, a fost înfiinţată şi, contestată fiind de episcopul Transilvaniei, a fost întărită şi confirmată de papalitate (papa Inocenţiu al III-lea), prin cardinalul-legat Gregor, în 1198[16]. Începând cu 1199-1200 deja este atestat un prepozit sibian în persoana lui Desiderius, care îndeplinea în acelaşi timp funcţia de cancelar al regelui Emeric[17]. Noua prepozitură avea trei subunităţi administrative bisericeşti şi anume capitlurile Sibiu, Nocrich şi Cincu[18], amănunt ce ne permite să stabilim arealul coloniilor germane din jurul Sibiul, denumit până astăzi *Altland* (germ.= Ţara Veche). De remarcat că acesta se încadrează în teritoriul demarcat de Diploma Andreeană, cuprins între Orăştie şi Baraolt. Cu toate acestea nu se poate stabili cu exactitate forma de organizare juridică şi administrativă a oaspeţilor germani din Transilvania la acea dată.

La începutul sec. al XIII-lea sunt atestate mai multe aşezări ale coloniştilor germani din Transilvania, fără a se specifica unitatea administrativ-teritorială şi juridică de care acestea depindeau. Astfel, la 1204 se distingea un *Johannes Latinus inter Theutonicos Transiluanensis in villa Reutel*, pe care regele Emeric îl răsplătea pentru fapte de arme[19]. Importantă aici este

---

siebenbürger Sachsen. Köln-Viena, 1971 (în continuare: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte...*), p. 250-260, cu toată problematica.

[12] *DIR. C.* vol. I, p. 208. Cf. Th. Nägler, *Aşezarea saşilor...*, p. 159; Ernst Wagner, *Boralt und terra Daraus. Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes*, în *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte...*, p. 70-87. Wagner consideră că la momentul emiterii Andreanum-ului Rupea şi scaunul aferent nu aparţinea de comitatul sibian, ea fiind castru regal.

[13] Th. Nägler, *Aşezarea saşilor...*, p. 159.

[14] *Ibidem*, p. 170.

[15] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare *Ub.*), vol, I (1191-1342), ed. Fr. Zimmermann şi Carl Werner. Hermannstadt, 1892, p. 1, doc. 1.

[16] *Ibidem*, p. 2-4, doc. 2 şi 4; Th. Nägler, *Aşezarea saşilor...*, p. 171; Cf. K. K. Klein, *Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, în *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte ...*, p. 56. (în continuare: K.K. Klein, *Geysanum und Andreanum...*); K.G. Gündisch, M. Beer, *op. cit.*, p. 35: Gündisch subliniază că diploma papală face diferenţa între „primii" oaspeţi flandrensi, între „ceilalţi" oaspeţi flandrensi şi între „toţi" oaspeţii flandrensi, diferenţă pe care domnia sa o consideră a fi un indiciu pentru mai multe faze succesive ale colonizării.

[17] *Ub.* I, p. 5-6, doc. 7-13.

[18] Th. Nägler, *Aşezarea şi aportul...*, p. 56-57; Idem, *Aşezarea saşilor...*, p. 174; K.K. Klein, *op. cit.*, p. 56.

[19] *Ub.* I, p. 7, doc. 15.

atestarea comunității „teutonilor" din Cisnădie (germ. Heltau, lat. *villa Riuetel*)[20], pe care regele o atestă, fără alte specificații. În legătură cu același Johannes Latinus la 1206 sunt atestate așezările Bărcut (în doc. *Baracvth*), Lovnic (în doc. *Lewenech*), Cobor lângă Făgăraș (în doc. *Cowrnh*), Felmer, tot lângă Făgăraș (în doc. *Welmer*)[21]. Toate aceste așezări mărgineau posesiunea acordată de regele Andrei al II-lea lui Johannes Latinus, și aveau statut de *villa*, adică sat. Deși mai târziu aceste așezări au fost săsești nu se poate stabili cu certitudine dacă în momentul *acestei* (subl. n.) atestări au fost locuite de *hospites* germani și cu atât mai puțin nu se poate stabili unitatea sau unitățile administrativ teritoriale de care ele au depins la început.

Prima atestare certă a unei autonomii teritoriale a germanilor din Transilvania datează de la 1206, când regele Andrei al II-lea îi scoate pe sașii din așezările Cricău, Ighiu și Romoș de sub jurisdicția voievodului și îi eliberează de alte sarcini publice[22]. Sprijinindu-se pe acest document în care regele îi numește pe coloniștii germani din cele trei așezări rurale (în document sunt numit *villa*) *primos hospites regni* istoriografia săsească a ajuns la concluzia că aceștia chiar au fost primii coloniști germani din Regatul Ungariei, cu atât mai mult cu cât există indicii potrivit cărora la ridicarea catedralei din Alba Iulia au contribuit meșteri germani din așezările germane apropiate (Cricău, Gârbova și Câlnic)[23]. Cele trei sate eliberate de jurisdicția voievodului Transilvanei la 1206 constituie un prim nucleu teritorial liber, din punct de vedere juridic, al *hospites*-ilor germani, prefigurând oarecum statutul pe care îl va dobândi comitatul sibian odată cu Diploma Andreană, la 1224. Totuși, cele trei așezări nu constituiau efectiv o autonomie administrativ-teritorială, astfel că ele trebuie să fi fost subordonate unui comitat. Desigur, este vorba despre unul dintre comitatele nenumite dar atestate în Diploma Andreană de la 1224, care au fost desființate „din rădăcină" la data constituirii comitatului sibian[24]. Ar putea fi vorba de comitatul Alba, în care știm că existau mai târziu așezări germane sau poate chiar o primă formă de organizare a comitatului sibian care a funcționat înainte de 1224 . Nucleul comitatului creat de regele Andrei al II-lea pare să se fi întins între Sibiu și Cincu (azi în jud. Brașov) în teritoriul numit până astăzi *Altland* adică *Țara Veche*. Parte din acest teritoriu a aparținut în secolul al XII-lea de comitatul Alba[25] și abia odată cu *Andreanum*-ul din 1224 s-a coagulat în jurul Sibiului și a comitatului aferent[26].

Prima organizare administrativ-teritorială a regatului Ungariei, preluată de la regatele creștine occidentale și îndeosebi de la Imperiul romano-german, a fost cea castrensă sau, cu alte cuvinte, cea a comitatelor de cetate[27]. Această organizare a durat cel puțin până la începutul secolului al XIII-lea când existau deja pe teritoriul regatului cel puțin 50 de comitate[28], așadar

---

[20] Ernst Wagner, *Historisch-Satistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Köln-Viena, 1977, p. 350 (în continuare: E. Wagner, *Ortsnamenbuch Siebenb.*); Coriolan Suciu, *Dicționar Istoric al Localităților din Transilvania*, vol. I. București, [1968], p. 151 (în continuare: C. Suciu, *Dicționar localități...*).

[21] *Ub.* I, p. 8, doc. 16.

[22] *Ibidem*, p. 9-10, doc. 17; K.K. Klein, *op. cit.*, p. 57, autorul vorbește de coloniștii din cele trei așzări ca despre o grupă de coloniști cu drepturi speciale; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I. Cluj. 1971 (în continuare: Șt. Pascu, *Voievodatul...*I), p. 119-120.

[23] Th. Nägler, *Die Ansiedlung...*, p. 126-128; Idem, *Așezarea sașilor...*, p. 164; Șt. Pascu, *loc. cit.*

[24] *DIR. C.* vol. I, p. 208; Th. Nägler, *op. cit.*, p. 276.

[25] Gyula Kristo, *Ardealul Timpuriu (895-1324)*. Szeged, 2004, p. 191.

[26] G. E. Müller *Die Entstehug der Stühle, des Königs- und des Stuhlrichteramtes in der Hermannstädter Provinz oder der sogenannten sieben Stühle* în *Korespondenzblatt für Siebebürgische Landeskunde*, vol. XXIX/1906. Despre perioada de început a regiunii și mai ales a așezării Sibiu vezi și Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln-Weimar-Wien, 2006, p. 3-8.

[27] Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale. 895-1526*. Cluj-Napoca, 2006, p. 96-99; Konrad Gustav Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile de Studii Transilvane Heidelberg*. Sibiu, 2001, p. 35-36 (în continuare: K.G. Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate...*).

[28] Engel Pál, *op.cit.*, p. 100.

când organizarea castrensă a fost înlocuită cu cea comitatensă. Cele două forme de organizare par să fi coexistat încă multă vreme atâta timp cât la 1333 sunt atestați *iobagiones et conditionarii castrenses de Fagach, de comitatu Heweswyuar*[29] [subl.n.]. Nu se poate stabili dacă a existat un teritoriu castrens care să fi precedat comitatul sibian deoarece nu există o atestare directă a castrelor regale în extremitatea estică a Ungariei (adică în zonele Transilvaniei în care au fost colonizați sașii). Există totuși unele elemente caracteristice organizării castrense care ne permit să intuim prezența a unui castru regal în zona Sibiului: în primul rând organizarea populației germane din sudul și sud-estul Transilvaniei în centurii (*Hundertschaften*) și decurii (*Zehntschften*)[30], caracteristică a organizării fiscale a comitatelor de cetate[31]. Un alt element ar fi prezența în sud-estul Transilvaniei a „porților" (magh. *porta* sau *kapu*), importante și indispensabile elemente strategice ale castrelor regale maghiare de la marginea regatului[32]. Este vorba de cele două porți (ung. *kapuk*) de la Copșa Mare și Copșa Mică (azi în jud. Sibiu) de la prisăcile (lat. *indagines*) care barau teritoriul încă neocupat de regalitatea maghiară[33]. Cele două așezări strategice sunt situate la Nord-Est de Sibiu către teritoriul Târnavelor, care, se știe a fost printre cele din urmă teritorii colonizate de sași[34] și astfel ocupate de regalitatea maghiară.

Însuși faptul că ulterior (1224) Sibiul a fost făcut centru de comitat este o dovadă a existenței anterioare a unui castru regal în regiune, dat fiind faptul că întotdeauna un comitat se agrega în jurul unei cetăți regale, comandate de un slujbaș regal (castelan sau comite)[35], care în cazul de față nu putea fi decât Sibiul.

Este interesantă și interpretarea cercetătorului A.A. Rusu, potrivit căreia teritoriul mărginaș al regatului era organizat în comitate de hotar iar comiții și castelanii „de la începutul sec. al XIV-lea au fost cei care au intermediat „contractele" cu *locatores*, respectiv cu responsabilii direcți ai colonizării germane"[36]. Aceasta este realitatea pentru nordul regatului (regiunea spre Slovacia) dar dl. Rusu consideră că nici Transilvania nu putea fi străină de „asemenea procedee" și că cel care s-ar fi ocupat de colonizarea din partea de sud a Transilvaniei ar fi fost comitele de Sibiu. Este posibil ca această realitate să fi premers data de 1224, când a fost creat comitatul sibian. Acesta a fost unul din cele aproximativ 50 de comitate de pe cuprinsul regatului maghiar, care funcționau la începutul secolului al XIII-lea. Fiecare comitat era condus de un comite, numit de rege care exercita în numele acestuia autoritatea juridică, administrativă și militară asupra populației comitatense (nobile sau nenobile). Autoritatea comitelui era restrânsă doar de libertățile individuale sau colective ale populației locuitoare din comitatul pe care îl administra[37].

Atestarea destul de timpurie, pe la 1210, a comitelui sibian Joachim este încă o dovadă a funcționalității unui comitat cu centrul la Sibiu. Într-un document de la 23 iunie 1250, regele Bela al IV-lea întărește fiilor și urmașilor comitelui Joachim moșia Szalnye, pe care tatăl și înaintașul său, regele Andrei al II-lea a scos-o de sub autoritatea cetății Zala și a donat-o *răposatului de fericită amintire Ioachim, comite al Sibiului, fiul comitelui Beche*[38]. Donația a fost o

---

[29] *Ub.* I, p. 458, doc. 503.

[30] Gernot Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken*, vol. I. București, 1981, p. 11-13; *Idem Din Cronici și hrisoave*. București, 1987, p. 11-13; Cf. Th. Nägler *Așezarea sașilor...*, p. 191 și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 123.

[31] Engel Pál, *op.cit.*, p. 98.

[32] *Ibidem*, p. 100-101; K.G. Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate...*, p. 37-38.

[33] *Ibidem*.

[34] Șt. Pascu, *Voievodatul...*, IV. Cluj-Napoca, 1989, p. 74.

[35] K.G. Gündisch, *Das Patriziat...*, p. 107-108, cu întreaga discuție despre statutul comandaților cetăților regale.

[36] Adrian Andrei. Rusu, *Castelarea Carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*. Cluj-Napoca, 2005, p. 403.

[37] Engel Pál, *op. cit.*, p. 99-101; K.G. Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate...*, p. 36.

[38] *DIR. C.* vol. I. p. 338.

răsplată pentru toate serviciile militare aduse de comitele sibian Ioachim regelui Andrei al II-lea. Într-o primă misiune, comitele Ioachim, în calitate de comandant al unei oştiri formate din saşi, români, secui şi pecenegi a fost trimis să îl ajute pe ţarul vlaho-bulgar Asan Borilă (în doc. Asan Burul) împotriva unor rebeli din Vidin, care îi contestau stăpânirea[39]. După ce i-a învins pe cumani la traversarea Cumaniei, comitele Ioachim a ajuns la Vidin şi, în urma unor lupte crâncene a reuşit să recupereze cetatea din mâinile rebelilor şi să o redea ţarului Asan Borilă[40]. Alte servicii militare a prestat comitele Ioachim în timpul campaniilor din Lodomeria, împotriva lui Roman cneazul rutenilor (este vorba de Danilo Romanovici)[41]. Din document reţinem mai ales informaţia despre misiunea îndeplinită de comitele Ioachim la Vidin, asupră căruia am insistat şi care este databilă în 1211[42]. De subliniat că la acea dată Ioachim avea deja demnitatea de comite al Sibiului (în doc.= *regele... numindu-l pe comitele Ioachim cap al oştirii*) şi că în armata sa erau saşi (în doc.=*comitele Ioachim şi-a adunat saşi, români, secui şi pecenegi...*)[43]. Atestarea lui Ioachim în calitate de comite al Sibiului la 1211 este o atestare (din păcate indirectă) *ante quem* a comitatului sibian înainte de atestarea literală a acestuia de Andreanum, în 1224. Desigur, comitatul sibian la acea dată nu putea avea aceeaşi întindere ca şi cel instituit la 1224 de Andrei al II-lea, dar atestarea unui nucleu a lui, alături de celelalte comitate şi formaţiuni administrativ-teritoriale, desfiinţate „din rădăcină" la instituire, este importantă. În sfârşit, la 1224, regele Andrei al II-lea dispune ca *tot poporul începând de la Orăştie până la Baraolt, împreună cu pământul secuilor din Sepsi şi cu pământul Draos* [= Drăuşeni, azi în jud. Braşov N.N.] *să fie un popor şi să se socotească sub un jude, desfiinţându-se din rădăcină toate comitatele, afară de cel de Sibiu*[44]. Noua unitate administrativ teritorială, întinsă pe o fâşie de circa 190 km.[45] este pusă sub autoritatea unui comite numit de rege[46], ca dealtfel în toate comitatele regatului Ungariei, şi se bucura de dreptul de a folosi sigiliu propriu, drept acordat de obicei marii nobilimi laice sau ecleziastice: *...le-am mai îngăduit ca să aibă o singură pecete, care să fie cunoscută de noi şi de magnaţii noştri în chip lămurit*[47].

Odată cu instituirea comitatului, regele a acordat saşilor o serie de drepturi şi privilegii care au stat la baza viitoarei Universităţi Saxone din Transilvania. În primul rând este vorba de unitatea politică menţionată în citatul de mai sus. Acest drept de unitate politică este secondat de dreptul de autoadministraţie şi de jurisdicţie proprie, exercitate de juzi, aleşi după dreptul lor cutumiar: *Iar comitele Sibiului, oricine ar fi el, să nu cuteze a orândui dregători în sus-zisele comitate, decât numai dintre cei ce locuiesc printre dânşii; şi poporul să-l aleagă pe acela care va părea mai potrivit. Şi nimeni în comitatul Sibiului să nu cuteze a cumpăra dregătorie cu bani*[48]. Şi mai jos: *Voim şi poruncim cu tărie, ca pe dânşii să nu-i judece nimeni, decât noi sau comitele de Sibiu, pe care îl vom aşeza noi, la locul şi la timpul său. Dar sub orice jude se vor afla, să fie judecaţi numai după dreptul obişnuielnic* [cutumiar, n.n.] *şi nimeni să nu cuteze a-i*

---

[39] *Ibidem*; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în evul mediu*. Bucureşti, 1998, p. 312: uzurparea tronului ţaratului vlaho-bulgar de către Asan Borilă (care l-a otrăvit pe unchiul său după mama, Ioniţă Caloianul) a dus la o serie de revolte şi rebeliuni, una dintre ele fiind cea de la Vidin. Pentru înăbuşirea acesteia, Asan Borilă a cerut ajutorul regelui Andrei al II lea, care l-a trimis pe comitele Ioachim.

[40] *DIR. C.* vol. I, p. 338-339.

[41] *Ibidem*; Engel Pál, *op. cit.*, p. 116-117.

[42] C-tin Rezachevici, *op. cit.*, p. 312; Editorii colecţiei *D.I.R., C.* au datat campania din Bulgaria la 1213. (p. 338, nota 6).

[43] *Ibidem*.

[44] *DRH. C.* vol. I, p. 208; Textul latin în *Ub.* I, p. 32, doc. 43; comentariu şi text în română la Th. Nägler, *Aşezarea saşilor...*, p. 180-184; comentariu şi text german la K.G. Gündisch, M. Beer *Siebenbürgen...*, p. 40-43; Th. Nägler. *Aşezarea saşilor...*, p. 276; Idem, *Aşezarea şi aportul...*, p. 107; Şt. Pascu, *Voievodatul...*IV, p. 73.

[45] Gustav Gündisch, *Sächisches Leben im 13. und 14. Jahrhundert*, în *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, ed. C. Göllner. Bucureşti, 1979, p. 41 (în continuare: G. Gündisch, *Sächisches Leben...*).

[46] Th. Nägler, *Aşezarea şi aportul...*, p. 108.

[47] *DRH. C.* vol. I, p. 209.

[48] *Ibidem*, p. 208.

chema în fața noastră, afară de atunci când pricina lor nu s-ar putea hotărî în fața judelui lor[49]. În completare și următorul paragraful al aceluiași document: *Iar dacă vreunul dintre dânșii ar vrea să se judece cu cineva în vreo pricină bănească, să nu poată întrebuința alți martori înaintea judelui, decât oameni care să se afle în hotarele lor, noi scutindu-i pe ei de orice jurisdicție străină* (subl. n.)[50]. Despre celelalte drepturi și obligații ale sașilor vom orbi mai jos, importante pentru acest capitol sunt informațiile despre organizarea comitatului sibian și despre statutul său juridic în cadrul regatului Sfântului Ștefan.

De la 1224 până în deceniul al treilea al secolului XIV provincia Sibiană are statut de comitat. În baza documentelor (edite)[51] s-a putut întocmi o cronologie a comiților sibieni între 1266, data atestării primului comite sibian, Dominic[52], până în deceniul al treilea al secolului al XIV-lea, când comiții au fost înlocuiți cu juzi regali, ca urmare a schimbării statutului juridic al provinciei sibiene (*vezi infra*!):

1265-1267 Dominic de genere Csák, *palatinus, comitis Bachiensis et Scibiniensis*[53].
1268-1269 palatinul Benedictus de genere Balog (care era și *judex curiae*)[54].
a.*8 mai - a.8 sept. 1270 palatinul Moyses (era și comite de Sopron)[55].
a. 8 sept. 1270 - p.17 iun. 1272 Albertus (era și *magister agasonum*)[56].
1272 p.17 iun. - Nycolaus de genere Monoszló (care era și el *magister agasonum*)[57].
a. 30 mart. 1273 - p. 1 sept. 1273 Ladizlaus de genere Kán (*judex curiae* și comite de Baranya)[58].
a. 26 apr. 1274-? 1275 Alexander *banus* (comite și de Dăbâca)[59].
1275-1279 - ?.
a. 30 iun. 1279-1280 Petrus de genere Aba (*magister agasonum*)[60].
1280 - Omodeus[61].
1290 - Andreas[62].
a.8 apr. 1310 - voievodul Transilvaniei Ladislau[63].
1306 și 1309 atestați Gobolinus și Nicolaus Blavus [64].
1310-1323 ?[65].

---

[49] *Ibidem*, p. 209.
[50] *Ibidem*.
[51] La alcătuirea listei comișilor sibieni am beneficiat de ajutorul d-lui Dr. Hegy Geza, pentru a cărui prețioase îndrumări țin să-i mulțumesc în rândurile de față.
[52] *Ub.* I, p. 98.
[53] *Ibidem*.
[54] *Ibidem*, p. 99, 106.
*a. =ante; p.=post.
[55] *Ibidem*, p. 108.
[56] *Ibidem*, p.108, 110, 112, 113, 113-114, 115,116, 117, 119; *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Budapest, 1923-1987, prescurtat RA (1270.VI.13: RA nr. 1928; 1270.VIII.27: RA nr. 1959; RA nr. 2109-2110, 2117; RA nr. 2130; RA nr. 2172, 2174, 2203; RA nr. 2208; 1272.V.23; 1272.VI.17) – trimiteri indicate de Dr. Hegy Geza.
[57] *Ub.* I, p. 120; 1272.VIII.3: RA nr. 2224, trimitere indicată de Dr. Hegy Geza.
[58] *Ub.* I, p. 121-122; 1273.III.29: RA nr. 2355 trimitere indicată de Dr. Hegy Geza.
[59] *Ub.* I, p. 126-127; *Erdélyi okmánytár*, vol. I. Budapest, 1997, nr. 332: 1274.XI.1 trimitere indicată de Dr. Hegy Geza
[60] *Ub.* I, p. 135-136.
[61] *Ibidem*, p. 141, 142.
[62] 7 apr. 1316- *comes* Nycolaus (*in Cybinio iudex provincialis*)169.
[63] Georg Eduard Müller, *Die Grafen des Mediascher Provinzialverbandes oder der sogenannten zwei Stühle*, in *Archiv des Vereins für Siebebürgische Landeskunde* (în continuare: *Archiv...*), vol. XXXIV, caietul 3/1907, p. 273. La 8 aprilie 1310 voievodul Ladislau cedează regelui comitatul Sibiului, al Bistriței și al Celor 2 Scaune (Mediaș și Șeica Mare), pe care le-a ocupat abuziv în timpul războiului civil din Regatul Ungariei de la începutul secolului al XIV-lea.
[64] Gustav Seivert, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberneamte und Notäre. Erste Abteilung von 1309 bis 1499*, in *Archiv...*, vol. XII, Tom II/1875, p. 204 și 214. La 1306 cei doi sunt *comites sedis Cibiniensis*. Nu știm exact dacă cei doi erau comiți ai scaunului sau ai comitatului.
[65] *Ibidem*, p. 204 atestă pentru perioada 1310-1315 ca juzi regali pe Gobolinus și Nicolaus Blavus. La 7 apr. 1316 apare totuși un *comes Nycolaus in Cybinio iudex provincialis*, cf., *Ub.* I, p. 318.

Nicolae de Tileagd d.g. Csanád 1323.I.6.cca-II.7[66].
a. 14 ian.1324 - a. mart. 1324 voievodul Thomas (era şi comite de Szolnok)[67].
16 apr. 1329 - magister Nicolaus de Brasso[68].
29 ian. 1337 - comes Hennengus de Senk (Cincu)[69].

Comiţii, numiţi de rege potrivit *Andreanum*-ului, erau secondaţi de vice-comiţi prin intermediul cărora îşi exercitau atribuţiile administrative, juridice şi militare[70] şi care puteau fi numiţi doar dintre membrii populaţiei germane din provincia Sibiului. Pe lângă aceştia funcţionau şi juzi care erau aleşi liber de către populaţia germană, potrivit aceluiaşi document: ... *şi poporul să-l aleagă pe acela care va părea mai potrivit. Şi nimeni în comitatul Sibiului să nu cuteze a cumpăra dregătorie cu bani*[71].

Titlurile cumulate ale comiţilor sibieni arată că aceştia îndeplineau pe lângă această funcţie şi alte atribuţii la curtea regală (*judex curiae* sau *magister agasonum*) sau în Transilvania (voievozi, comiţi ai altor comitate, etc.). De fapt atribuţia de comite al Sibiului era una onorifică şi era acordată de rege persoanelor din cercul său doar pentru veniturile pe care le aducea după sine. Acest fapt poate fi demonstrat prin însăşi demnităţile pe care le poartă comiţii de Sibiu la Curte: *judex curiae* sau *magister agasonum*, demnităţi care implică prezenţa activă pe lângă rege. Mai mult, aceşti demnitari apar ca martori în documente regale deosebit de solemne sau emit ei înşişi documente în Ungaria: la 18 mai 1270 palatinul Moyses comite de Sibiu şi de Sopron îl numeşte pe arhiepiscopul de Gran ca şi comite[72]; la 27 sept. 1271 Albertus comite de Sibiu şi *magister agasonum* este martor într-o diplomă a regelui Ştefan al V-lea[73] şi exemplele ar putea continua. Şi faptul că ocupanţii funcţiei erau schimbaţi foarte des (anual chiar) vine să demonstreze că funcţia sau demnitatea de comite al Sibiului era una onorifică. Cel care se ocupa *de facto* de problemele comitatului sibian era, aşa cum s-a arătat, vice-comitele, numit de comite dintre germanii din provincie. În demnitatea vice-comitelui, coroborată cu cea a judelui liber ales, putem ghici premergătorul judelui regal instituit după anul 1325. La nivel local autoritatea era exercitată de juzii aleşi liberi de coloniştii germani, desigur din rândul greavilor, atestaţi de către Andreanum[74].

În dezvoltarea administrativ-juridică ulterioară a comitatului Sibian a avut loc doar o singură schimbare majoră, până la înfiinţarea Universităţii Saxone: schimbarea statutului juridic de la comitat la scaun principal[75]. Circumstanţele acestei transformări au fost explicate de cercetătorul sas G. E. Müller în 1941: înlocuirea comitelui cu judele regal este o măsură a regelui Carol Robert de reorganizare administrativ-juridică, dintr-o serie mai largă de astfel de măsuri luate în Transilvania şi Slavonia în perioada 1325-1329. Müller consideră că nu întâmplător comitele a fost înlocuit de un jude regal la 1325[76] şi doar în provincia Sibiu, punând această schimbare în legătură cu răscoala împotriva regelui a populaţiei germane din zonă, din acel an. Aşadar schimbarea ar fi o urmare a amintitei răscoale, regele schimbând statutul juridic-administrativ al provinciei sibiene pentru a recâştiga loialitatea răsculaţilor germani[77], cu atât mai

---

[66] Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája*, vol. I. Budapest, 1996. Informaţie comunicată de Dr. Hegy Geza.
[67] în martie 1324 voievodul Thomas apare doar cu titlul de *comes de Zonuk*. *Ub.* I, p. 391-392.
[68] *Ibidem*, p. 426-427.
[69] *Ibidem*, p. 484. Printre ultimele menţiuni despre *comitatu Cybiniensi in Terra Transiluana*.
[70] Georg Eduard Müller, *Ist das Andreanum eine Fälschung?*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*. Sibiu, 1935, p. 119.
[71] *DRH. C.* vol. I, p. 208.
[72] *Ub.* I, p. 108.
[73] *Ibidem*, p. 110.
[74] *DRH. C.* vol. I, p. 208.
[75] *Historische Stätten. Siebenbürgen*, ed. Harald Roth. Stuttgart, 2003, p. 176 (în continuare: *Historische Stätten...*).
[76] Th. Nägler, *Aşezarea şi aportul...*, p. 109.
[77] Georg Eduard Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141-1876*. Hermannstadt, 1941, p. 11 (în continuare G.E. Müller, *Stühle und Distrikte...*); cf. K.G. Gündisch, Mathias Beer, *op. cit.*, p. 55-56 şi Harald Roth, *op. cit.*, p. 16-18; K.G. Gündisch, *Sächisches Leben...*, p. 41.

mult cu cât situaţia noii dinastii angevine era destul de precară în regat[78]. Revenind, juzii regali ai Sibiului au început să fie numiţi, de către rege, din rândul greavilor saşi, spre deosebire de comiţii din epoca arpadiană care erau, aşa cum am văzut, membrii ai nobilimii (maghiare) a regatului[79]. De fapt, prefacerea a constat în diminuarea autorităţii juridice, administrative şi fiscale a reprezentanţei regale din Sibiu (adică a comitelui) şi o lărgire a libertăţilor şi atribuţiilor de tot felul a autorităţilor locale sau, mai bine spus a reprezentanţei germanilor din Sibiu şi din provincia aferentă. Prefacerea amintită a fost una profundă şi a fost resimţită nu doar în capitala comitatului, adică în oraşul Sibiu, ci în întreg teritoriul. De la această dată vechile autorităţi juridice locale ajung în prim-plan, fiind denumite de acum încolo scaune de judecată sau, simplu, scaune, în fruntea cărora regele numeşte juzi regali, tot din rândul elitei germane a provinciei sibiene[80]. Aceştia aveau aceleaşi prerogative pe care le-a avut comitele sibian înainte de 1325, inclusiv jurisdicţia penală[81], îngrădind astfel sfera de atribuţii a comitelui din Sibiu[82]. Abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea se pot constata juzi din rândurile nobilimii maghiare, numiţi de autoritatea centrală în fruntea unora dintre scaunele săseşti[83].

La 1340 se emite la Sibiu un document în numele tuturor locuitorilor Celor Şapte Scaune aparţinătoare de Sibiu (*...ad eosdem provinciales Cybinienses pertinentes*)[84], la fel şi în 1355 sunt atestate iarăşi Cele Şapte Scaune, alături de scaunul sibian (documentul începe cu: *Nos universi provinciales sedis Cybinensis ac aliarum septem sedium universi provinciales ad eandem sedem Cybiniensem pertinentes...*)[85]. Aşadar, spre mijlocul secolului al XIV-lea provincia Celor Şapte Scaune era funcţională, autorităţile din Sibiu, desigur în frunte cu judele regal al provinciei, prezidând reprezentanţa celorlalte scaune săseşti, mai ales în împrejurări juridice, dar şi administrative şi fiscale. Această formă de organizare a durat până în a doua jumătate a secolului al XV-lea când saşii au obţinut de la regele Matia Corvin dreptul de a-şi alege juzii regali, aceştia trebuind doar să fie confirmaţi de către rege[86]. Atestarea la Sibiu a unor comiţi proveniţi din elita germană şi maghiară (familii cu rang nobiliar, din comitate), pe la mijlocul secolului al XV-lea, lasă să se întrevadă o tentativă de reintroducere a organizării comitatense la saşi, probabil ca şi pedeapsă aplicată de Matia Corvinul saşilor sibieni pentru susţinerea facţiunii rivale Hunedoreştilor[87]. Saşii sibieni nu numai că au evitat reintroducerea organizării comitatense dar au obţinut de la rege, după cum s-a arătat mai sus, dreptul a-şi alege liber juzii regali (1464)[88]. Astfel Sibiul şi Cele Şapte Scaune (plus scaunele filiale) au putut constitui nucleul Universităţii Saxone, oraşul Sibiu devenind pentru saşi capitala juridică, administrativă, politică şi economică.

Von Komitat zur Hauptstuhl. Die verwaltungsrechtliche Entwicklung von Hermannstadt und der dazugehörigen Provinz im Mittelalter

Zusammenfassung

Hier wird die Geschichte des hermannstädter Komitats geschildert von den Anfängen bis in den 14.-15. Jahrhunderten. Es gibt fast keine geschichtlichen Quellen über die erste Organisation der hospites Theutonici im 12. Jh., die später, ab 1224, zum hermannstädter Komitat gehörten. Es gibt manche

[78] Engel Pál, *Regatul Sfântului Ştefan...*, p. 160-162.
[79] G.E. Müller, *op. cit.*, p. 12.
[80] Idem, *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes*. Hermannstadt, 1931, p. 37; K.G. Gündisch, *op. cit.*, p. 41.
[81] *Ibidem*, p. 42.
[82] Şt. Pascu, *Voievodatul*...IV, p. 75.
[83] G.E. Müller, *op. cit.*, p. 12.
[84] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 78; cf. doc. în *Ub.*I, p. 504-505.
[85] *Ub.* II, Sibiu, 1897, p. 110.-111; cf. K.G. Gündisch, *op. cit.*, p. 42.
[86] Gernot Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken*, vol. I, p. 14; *idem, Din Cronici şi hrisoave*, p. 15.
[87] G.E. Müller, *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes*, p. 38; Harald Roth, *op. cit.*, p. 43.
[88] *Ibidem*; *Ub.* VI, Bucureşti, 1981, p. 171-172; cf. G.E. Müller, *Stühle und Distrikte...*, p. 199-200.

Hinweise dass vor dieser Komitat eine ältere Organisationsform gab dessen Vorort eine königliche Burg war, höchtswarscheinlich auf Ort und Stelle des heutigen Hermannstadt. Diese Hinnweise sind: die Zehnt- und Hundertschaftorganisation, die Tore (ung. gyepük) der *indagines* (Holz- und Erdwällen) die das Gebiet des Reiches von den noch unbesetzten Gebieten trennten, und selbst die Tatsache das 1224 Hermannstadt Vorort des neuen Komitats wurde, weil nämlich ein solcher Vorort immer an Stelle einer ehemeligen Königsburg angelegt wurde. Das Andreanum bestäigt die Existenz anderer (und gleichzeitig älterer) Komitate die in den hermannstädter Komitat 1224 zusammenschmeltzten. Mehr noch, um 1210 wird ein Grafen von Hermannstadt, Joachim, erwähnt der mit seinen Krieger (Sachsen, Rumänen und Petschenegen) mehrere Kriegsdienste für den König leistete. Letztendlich wurde das hermannstädter Komitat von den König Andreas II. gegründet und mit spezielle Rechte (lat. *libertates*) ausstattete. Es stand unter die direkte Gewalt des Königs das durch einen Grafen ausgeübt wurde. Die Richtern wurden frei von den *hospites Theutonici gewählt*, sowie auch die Priester. Wir konnten eine Liste der hermannstädter Grafen austellen, ab die zweite Hälfte des 13. Jh. bis in die 20. Jahren des 14. Jh. als die Grafschaft abgeschaft wurde. G- E. Müller zeigte schon in 1941 dass die Abschafung der Grafschaft im Zusammenhang mit die Rebellion von 1324 steht, dass diese eine Folge der Rebellion ist. Ab dieses Datum gewannen die Hermannstädter eine grössere rechtliche Unabhängigkeit, indem sie unter die Gewalt einer Königsrichter standen, der aber von eine Stuhlsrichter geholfen wurde. Dieser wurde frei von den Sachsen gewählt, sowie der Hann und der Stuhlsnotär die die wirtschaftlichen bzw. die schriftführichen Gelegenheiten inne hatten. Der König Matthias Corvinus gestattete den Hermannstädter auch den Königsrichter selbst zu wählen, also noch grössere rechtliche Unabhängigkeit. Diese war günstig für die Entwicklung der Sieben Stühle.

ALEXANDRU SIMON

RUDELE OTOMANE *DE SÂNGE* ALE HUNIAZILOR

Keywords: *Matthias Corvinus, John Hunyadi, Mehmed II, Frederick III of Habsburg, crusading, Ottoman Empire*

Cuvinte cheie: *Matia Corvin, Ioan de Hunedoara, Mehmed II, Frederick III de Habsburg, Imperiul Otoman*

Cât de mult a crezut Matia Corvin (ori înaintea sa Iancu de Hunedoara) în cauza crucii este o întrebare rămasă peste secole. Iar problema sincerității cruciate nu se oprește pe linia Carpaților, la fel și cea a banilor. Cu fondurile primite, tot în secret, ca Matia la 1462, de la Veneția (care avea, pe moment, oficial pace cu Poarta), Ștefan III cel Mare al Moldovei trebuia să acționeze în favoarea republicii și împotriva Înaltei Porți (1492). A ridicat curțile domnești din care au mai rămas doar o bună parte din bisericile sfințeniei sale (și, ca și Matia Corvin anterior, a împins practic Veneția în război cu Imperiul Otoman). Regele Matia repetase procedeul după 1462. Tentația era mare. Banii care veneau de la Roma și Veneția direct pentru monarh (fără a mai fi filtrați ca alții de legații papali din zonă) erau aproape prin definiție insuficienți pentru a finanța o reală acțiune antiotomană. Erau în esență comisioane cruciate pentru ca monarhul să-și angajeze trupele contra Înaltei Porți. Marii piloni ai cruciadei din Peninsula Italică se așteptau adesea ca stăpânitorii de la marginea *creștinătății* să le asculte ordinele și să facă aceasta cu cheltuieli minime pentru piloni[1].

De la bun început, Matia Corvin a încercat să întoarcă situația în favoarea sa. În pofida problemelor de autoritate avute, fiul lui Iancu a jucat, riscant, pe nevoia creștinătății de o pavăză majoră împotriva sultanilor și pe imaginea cruciată a tatălui său. În linii mari, jocul a funcționat până când Veneția a încercat să-l ridice pe Ștefan III al Moldovei ca alternativă la monopolul huniad asupra cruciadei la Dunărea de Jos (1475-1476). Situația s-a complicat (1476-1478). Dar, în octombrie 1479, la Câmpul Pâinii, trupele transilvane și bănățene ale regatului ungar au învins oastea otomană, venită prin Țara Românească în regat, alături de oștenii lui Basarab IV Țepeluș. Pentru regele *d'origine humile de progenie de Valacchia*, așa cum îl înregistrase republica Sfântului Marcu la întronarea sa, succesul obținut de căpitanii săi *împotriva turcilor și valahilor* a fost cea mai mare victorie antiotomană din timpul domniei sale, egalată doar de cucerirea

---

[1] Pentru evenimentele și finanțările de la 1462-1463 și 1492-1498: Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (=*Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1-4), I, [*1458-1465*]. Budapest, 1875, no. 108, p. 172 (MDE); [Viaceslav] Vicentio Makuscev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta* (MHS), I-2. Belgrad, 1882, no. 15, p. 137; no. 9, p. 158; Ion Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din arhiva de stat de la Milano*, in *Columna lui Traian*, XIV, 1883, 1-2, no. 3, p. 40-41; [Marino Sanudo cel Tânăr], *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII cod. CD XIX-CDLXXVII*, eds. Guglielmo Berchet, Frederico Stefani, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, I. Venezia, 1879, cols. 740, 744; ed. Mihai Berza, *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. București, 1958, nos. 10-18, p. 109-167; Alexandru Simon, *Țările Române ca loc de pasaj cruciat în anii 1490*, in *Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură*, I, 2005, p. 101-116; Benjamin Weber, *Lutter contre les Turcs. Les formes nouvelles de la croisade pontificale au XVe siècle*, Teză de doctorat. Toulouse, 2009, p. 296-297, fig. 8-9.

cetăților Jajce (1464) și Sabać (1476). „Mediatizarea" regală a bătăliei din Transilvania a fost pe măsura succesului[2].

Recunoașterea otomană a regelui și rădăcinile valahe ale sultanului. Matia Corvin n-a uitat să-și promoveze victoria, dar nici să-și învinovățească principalii adversari pentru atacul otoman. Veneția și împăratul Frederic III de Habsburg au fost acuzați că-i instigaseră și îi ajutaseră pe otomani. De nici un an, Veneția făcuse pace cu Imperiul Otoman, ieșind dintr-un război de 16 ani, care o adusese aproape de catastrofă și o costase în medie 75% din bugetul ei anual. Cruciații de la Dunărea de Jos erau pe cont propriu, dar lui Ștefan III, Veneția reușise să-i procure, cu ultimele puteri, banii (de la Roma) cu care el și-a întărit în acel an cetățile de la Gurile Dunării și ale Nistrului. Nu făcuse aceleași lucru pentru Matia Corvin (iar un an mai târziu, Veneția avea să-i aducă pe otomani în Peninsula Italică împotriva adversarului ei, Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui, și, de la sfârșitul anului 1476, socrul lui Matia). În bună măsură, la sfârșitul lui 1479, Matia părea să aibă dreptate când acuza Veneția și pe împăratul romano-german de implicare în campania otomană împotriva sa, la fel cum nici republica ori Frederic III nu păreau să fi greșit anterior când îl acuzau pe Matia Corvin că permite otomanilor să treacă prin Ungaria și Croația și să-i atace[3].

În aceste condiții, Matia trebuia să ducă o dublă campanie de imagine. Victoria sa trebuia promovată, iar dușmanii săi loviți. Astfel, și-a trimis solii și la *Reichstag*-ul de la Nürnberg din luna decembrie 1479. Căuta să profite de pe urma relativului credit și capital de imagine de care beneficia din partea „parlamentului german", cu care împăratul avusese adesea probleme. În fața reprezentanților germani și a trimișilor împăratului, cel care, de la începutul domniei lui Matia, îl ironizase pe fiul lui Iancu, ca o bună parte a elitei regatului ungar, ca fiind doar un *individ născut dintr-un tată valah*, solii regali au prezentat victoria și au făcut un mic istoric al expansiunii otomane. Ei au precizat, *en passant*, și faptul că Mehmed II *avea printre strămoșii săi și valahi.* Amenințarea era încă doar sugerată, dar mesajul avea să devină clar în scurt timp.

---

[2] Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo [1443-1478]* (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, *Codices*, Cod. 6215-6217), II, *Ad annum 1457* [More Veneto 1458], f. 6^{r}; *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=*Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, VI), ed. Endre Veress, I, *1468-1540*. Budapest, 1914, nos. 29-32, p. 28-34; Ferenc Szakály, Pál Fodor, *A kenyérmezei csata (1479. október 13.)*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, CXI, 1998, 2, p. 309-350; Alexandru Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, in *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVI, 2007, 1-4, p. 25-39; Idem, *The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: The Case of Moldavia (1475-1477)*, in *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVII, 2009, 1-2, p. 37-53. Interesant este din acest punct de vedere și că, la începutul lui 1474, Frederic III de Habsburg i-a oferit lui Ștefan III al Moldovei, care figura la Viena de câteva luni deja drept căpitan al împăratului pentru *Valahia*, Țara Românească dacă-l abandona pe Matia (Haus-, Hof und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Staatenabteilungen (S.A.), Ausserdeutsche Staaten (A.D.S.) *Hungarica*, fasc. 2-A, f. 30^{r-v} [martie-aprilie 1474; fotocopie: Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL), (Secția U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF), [no.] 276099]; Handschriftensammung (Hs.S.), Handschrift (Hs.) W(eiss). 529, f. 261^{r}; 6 noiembrie 1473; editat în *Regesten Kaiser Friedrich III. 1440-1493. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (=J[ohann]. F[riedrich]. Böhmer, *Re-gesta Imperii*, XIII), Herausgeber Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig [und Alois Niederstätter], supl. II-1, *Das Taxregister der römischen Kanzlei 1471-1475 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Hss. "weiss 529" und "weiss 920")*, bearbeitet von P.-J. Heinig, Ines Grund. Köln-Graz-Wien, 2001, nos. 3534-3542, p. 523-524).

[3] Câteva date: HHStA, S.A., A.D.S., *Hungarica*, I. A.A., fasc. 1-A, f. 116^{r} [octombrie-decembrie 1479]; Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din *Archaeografo Tridentino*, s. III, VII, 1). Trieste, 1913, p. 39-43, p. 47-50; S[amsone]. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, IV. Venezia, 1973 [ediția a III-a], Anexă, no. 12, p. 398-399; [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (=*Archivio Storico Italiano*, VII), ed. Agostino Sagredo. Firenze, 1843, p. 35-37, p. 119-122; Alessio Bombaci, *Venezia e l'impresa turca di Otranto*, in *Rivista Storica Italiana*, LXVI, 1954, p. 159-203 (aici p. 181-182).

Câteva luni mai târziu, regele Matia Corvin şi sultanul Mehmed II schimbau scrisori de prietenie, numindu-se reciproc *rude de sânge*[4].

> *Facta salutacione et credencialibus litteris praesentatis et lectis, infrascripta di-centure, que nomine Serenissimi principis et domini, domini Mathie, Bohemie et Hungarie regis, Dominacionibus Vestris magnificis, Sigismundus de Sancto Ge-orgio et de Bozyn comes et ego* [Balthazar, episcop de Sirmium], *Maiestatis Sue oratores, proposituri sumus*[5].
> [...] [Misiunea solilor era de a înfăţişa limpede adevăruri triste. Erau prezentate ast-fel succeselor otomane, începând cu vremea lui Baiazid I. Se trecea apoi la Mehmed I cel care] *Walachis bello attritis tributa gravia imperavit.* [Urmau succesele lui Murad II, pe care doar foametea care bântuia în statul său, îl impiedicase să cucerească Ungaria; era vorba de campaniile otomane în Transilvania şi Ungaria propriu-zisă la 1437-1438. Acum, domnea Mehmed II, care] *sibi tocius orbis monar-chiam promittere videtur.* [Se enumerau cuceririle sale. Dintr-o dată, ca addenda, se preciza] *Et Walachos sibi aliquando parentes habet.* [Imediat se preciza că Mehmed era superior predecesorilor săi. Pofta sa de cuceriri nu cunoştea margini. Ameninţarea otomană plana asupra Bavariei (aliata lui Matia în disputele sale cu Frederic) şi asupra *Italiei.* Datorită urii lor faţă de papa Sixt IV, veneţienii încheiaseră pace cu sultanul, cedându-i provincii] *quas Thurci decem aut quindecim annis expugnare non potuissent,* [ceea ce era, măcar în parte, adevărat. Mai mult, Veneţia se aliase cu puterea sultanului Mehmed II contra regelui Ungariei care continua însă să reziste].
> [...] [Dacă Matia vroia să facă pace cu sultanul, ar fi putut-o încheia în condiţii foarte bune]. *Turcus enim per triennium magna cum instancia a Sua Majestate pacem quesivit et usque Budam pro ea extorquenda sollennes tandem oratores misit, Re-gie Maiestati regnum Bosne et alia multa offerendo subsidiaque, etiam de propria per-sona, ubi opus fuisset, Thurcus pollicebatur, dummodo Sua Maiestas eidem et suis, sine Sue Maiestatis et suorum damno, transitum per regnum suum ad alios Christianos permitteret. Hec omnia Regia Maiestatis recusavit.* [Astfel, de când veneţienii făcuseră pace cu otomanii, Poarta ataca în mod constant regatul ungar]. *Et ut de aliis praesentis anni incursionibus pluribus Thurcorum ad Hungarie reg-num taceamus, duas tantum notabiles referemus* [Primul exemplu se refera la atacul otoman asupra Ungariei, prin Stiria, provincie ereditară a lui Frederic III]. *Sequenti vero mense octobris, maximo cu exercitu electorum*

---

[4] Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, V, *1476-1500.* Bucarest, 1916, no. 73, p. 54 (documentul conţinând mesajul original al lui Matia Corvin se găseşte în Bayerische Staatsbibliothek, München, Handschriften und alte Drucke Sammlung, Abendländische Handschriften, Ms. Lat. 4342, ff. 154^r-155^r; 26604, f. 7^v). Pentru schimburile *frăţeşti* dintre Matia şi sultani: Vilmos Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály*, I, *1458-1479.* Budapest, 1893, no. 259, p. 381; no. 263, p. 387; II, *1480-1490.* Budapest, 1895, no. 43, p. 68; nos. 48–49, p. 76–82; no. 247, p. 388 (MKL). Vezi şi P. Fodor, *The View of the Turk in Hungary: The Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context*, în eds. Benjamin Lellouche, Stéphan Yerasimos, *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople. Actes de la Table Ronde de Istanbul, 13-14 avril 1996.* Montreal-Paris, 1998, p. 99-131 (fără să cunoască sursa din decembrie 1479, încearcă să explice „unitatea de sânge" manifestată ulterior între Matia şi Djem prin unitatea, umanistică şi „de neam" scitic dintre turci şi maghiari, ceea ce, cu sau fără actul din 1479, nu rezistă, „unitatea de sânge" fiind motivată uman şi dinastic şi nu ideologic de către actorii politici; Alexandru Simon, *Lumea lui Djem. Buda, Suceava şi Istanbul în anii 1480*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"*, XLVIII, 2005, p. 11-43).

[5] Pe de o parte, mandatul de bază pentru trimişii regali fusese eliberat cu o săptămână înainte de bătălia de la Câmpul Pâinii de pe 13 octombrie, fiind astfel posibil ca ideea „strămoşilor valahi" (cu titlul de instrucţiune nescrisă, ea lipsind din mandatul regal din 5 octombrie) să fi fost anterioară victoriei. Pe de altă parte, pentru natura „umană" şi „monarhică" a domniei lui Matia, meritã reţinut şi că Sigismund de Bozyn, era fratele lui Ioan, *regele Transilvaniei* din timpul revoltei de la 1467, în care şi Sigismund fusese implicat (în plus, până la 1462, fraţii îl sprijiniseră pe Frederic III de Habsburg împotriva regelui Matia).

hominorum, quadraginta trium milium, et Walachorum numero maximo, Transilvaniam, ubi nervi fisci, salis scilicet et auri et argenti fodinarum existunt, Thurci intrarunt[6]. [...] [Din fericire, trupele regale reuşiseră să-i oprească pe otomani şi pe valahi, puţin dintre ei reuşind să scape. Dar sultanul nu renunţa la gândul cuceririi Ungariei. Astfel, de vreme ce *Hispania*, Franţa şi rămăşiţele Burgundiei sunt cuprinse de război, este de datoria *germanilor* (nu se zice nimic de împărat evident) să sprijine Ungaria, întrucât, dacă Ungaria cade, cade şi *Germania*, otomanii putând chiar trece Rinul spre vest] (21 decembrie 1479).

Crăişorul valahilor, vechea acuza la adresa lui Matia Corvin transformată apoi de cronicarul său oficial Antonio Bonfini în titlu, lovise pe ambele fronturi. Matia înţelesese să exploateze şi altfel succesul căpitanilor săi, un (poate) român, Pavel Chinezul (Pál Kinizsi), comite de Timiş, şi Ştefan Báthory, recent numit voievod al Transilvaniei, care nici unul nu-i împărtăşeau public (complet) politica. În imperiul celui pe care a fost nevoit să-l accepte oficial din 1463 (când Frederic I-a şi adoptat formal pe Matia) şi până la 1490, drept co-rege al Ungariei, fiul lui Iancu oferise, în public, atât lumii creştine, cât şi celei musulmane, un argument major pentru înţelegere şi pentru spaimă deopotrivă. Argumentul fusese acceptat ca atare de către Poartă. Nu (mai) conta că era adus din condei. Conta gestul şi semnificaţia sa. Regele *ungar*, care extrăsese pentru gloria sa *corvină* romanitatea din originea sa *valahă*, scotea la 1479 din acelaşi „rezervor genetic" motive pentru acordul cu sultanul şi pentru teama lumii *creştine* (a celei *latine* înainte de toate) de care se simţea trădat[7].

Nu era doar un joc politic pe termen scurt. Regele Matia avea să se distanţeze tot mai mult de autoritatea romană şi de cruciada antiotomană. Distanţarea a crescut după eşecurile moldo-ungare din Ţara Românească (1480-1481) şi a părut să se transforme în prăpastie după dezastrul oriental al regelui din vara lui 1484 şi triumful său apusean de la mijlocul lui 1485, când a cucerit Viena. La 1488, în ediţia tipărită a cronicii sale oficiale, Ioan Thuróczy, susţinător al componentei *scitice* (adică maghiare în extensie) a identităţii regale a lui Matia, aşa cum Bonfini o sprijinea pe cea *romană*, îl făcea pe sultanul Mehmed II († 1481) să afirme că doar el şi cu Matia *sunt demni de a se numi monarhi.* Parte componentă a mutaţiei politice şi comunitare de percepţie creştină a Porţii, parte rezultat al interferenţelor propagandistice de la sfârşitul Evului Mediu, *Turcul* valida valoarea regelui Matia Corvin, aşa cum papalitatea, în pofida investiţiilor ei politice şi financiare, mediate ori directe, formale sau reale, în regele ungar, era acum acuzată „indirect" de a nu fi făcut-o vreodată[8].

---

[6] Se poate observa valoarea fundamentală atribuită Transilvaniei, unde defecţiunile pro-otomane majore nu lipseseră, cu precădere în mediul săsesc, în cursul lui 1479, când mai ales Secuimea şi Ţara Haţegului, „leagănul huniad", avuseră de suferit de pe urma ata-curilor otomane; totodată, iese în evidenţă şi „cealaltă" valenţă major a elementului *valah*, cea de auxiliar hotorâtor al puterii otomane.

[7] Ca exemple: Archivio di Stato di Milano (ASM), Archivo Ducale Sforzesco/ Archivio Visconteo Sforezsco (A.D.S.), Potenze Estere, *Venezia*, cart. 369, fasc. 3, nn; fasc. 4, nn; fasc. 5, nn (19 octombrie, 4, 12 noiembrie, 1, 9, 15 decembrie 1479); Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia...*, p. 50-51; [Antonio Bonfini] Antonio de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, eds. József Fógel, László Juhász, Béla Iványi, IV. Leipzig, 1941 [Budapest 1944/1945], p. 75-79; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1989 [ediţia a II-a], p. 19-22, p. 27-33, p. 95-102. Pentru Pavel Chinezul: Ioan Haţegan, *Pavel Chinezul*. Timişoara, 1994 (argumente pentru originea sa românească; opinia contrară la Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*. Bucureşti, 2000, p. 219-220). Iar pentru Matia şi Poarta, vezi aici şi Louis Thuasne, *Djem Sultan, fils de Mahommed II, frère de Bayezid II (1459-1495) d'après les documents originaux en grand partie inédites. Études sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle*. Paris, 1890, p. 122-125; M. Berza, *Der Kreuzzug gegen die Türken, ein europäisches Problem*, in *Revue Historique du Sud-Est Européen*, XIX, 1942, 1, p. 66-70 (mai ales); Nicolas Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkicâti Sultân Cem/ Œuvres de Guillaum Carousin*. Ankara, 1997, p. 42-44.

[8] Pentru politica huniadă din anii 1480: ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Napoli*, cart. 244, fasc. 2, nn (9 iulie 1484); Stadtarchiv Augsburg, Rats- und Ämterwesen, Oberste Instanzen: Rat, *Literaliensam-mlung*, I, *1480*-7-11 (11 iulie

„Afacerea Djem" în cadrul politicii regale ungare. Între discursul ungar (1479) şi cel otoman tipărit (1488) apăruse „criza Djem". Ea a condamnat, pentru anii buni, relaţia dintre Matia Corvin şi Roma la eşec. Raporturile se deterioraseră progresiv în timpul pontificatului lui Sixt IV (1471-1484). Conflictele iscate de politica regională, pro- sau anti-otomană a regelui Ungariei, precum şi de implicarea sa crescândă în politica italică, după căsătoria sa cu fiica lui Ferdinand de Aragon, Beatrice (căsătorie intermediată de către Sixt IV, pe atunci aliatul lui Ferdinand), slăbiseră legătura, aparent ombilicală, dintre Sfântul Scaun şi „Casa" lui Iancu. Ca în timpul războiului civil otoman de după înfrângerea şi capturarea lui Baiazid I de către Timur Lenk la Ankara (1402-1413), criza Imperiului Otoman nu a fost exploatată cu adevărat de către puterile creştine. Ca în urmă cu opt decenii, atunci cu Sigismund de Luxemburg, Mircea I cel Bătrân, dar şi cu ultimul mare împărat al Bizanţului, Manuel II Paleologul, în frunte, puterile *creştine* (ceva mai puţine în anii 1480) au ales, în definitiv, să păstreze puterea *turcă* în Europa[9].

După moartea lui Mehmed II, în primăvara lui 1481 (care a permis alungarea otomanilor din Peninsula Italică unde debarcaseră cu un an mai devreme), fiii săi, Djem şi Baia-zid II, se luptaseră pentru moştenire (1481-1482). Primul, după ce a fost învins definitiv de *nevolnicul* său frate, a intrat sub protecţia cavalerilor ioaniţi. Popular în Imperiul Otoman, chiar şi după succesele ungare şi moldave ale lui Baiazid II (1484), Djem era văzut ca principalul atu *creştin* împotriva Porţii. El vroia să ajungă la curtea lui Matia Corvin, singurul pe care-l socotea capabil să-l ajute. Djem îi cerea sprijinul ca unuia care-i era ruda sa de sânge. La fel încerca să o facă şi Baiazid, dar Matia era mult mai reţinut, la acest nivel, faţă de el. Regele îl vroia pe Djem, nu atât pentru a se lupta cu Baiazid, cât pentru a ajunge la o înţelegere mai avantajoasă cu sultanul. Roma, protectoarea ioaniţilor, se opunea însă şi nici Franţa, pe al cărui teritoriu Djem fusesese adus de la Rhodos de către cavalerii Sfântului Ioan, nu părea dispusă să-l sprijine până la capăt pe Matia. Confruntat şi cu problema propriei sale succesiunii şi lipsit de urmaşi legitimi, el trebuia să fie mai rezervat[10].

1480; copii în MOL, Filmtár (FT), *Karl Nehring gyűjtése*, rol. 30173= Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, filiala Cluj, Cluj-Napoca, *Documente medievale din Regatul Ungariei*, rol. XV), regestat în K. Nehring, *Quellen zur ungarischen Außen-politik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I-II), in *Levéltári Közlemények*, XLVII, 1976, 1, no. 107, p. 104; o variantă în HHStA, Reichshofkanzlei, *Fridericiana*, fasc. 5-1, f. 82[r]): Masarykovy Universitni knihovny, Brno, Manuskript 9, *mikulovsky rukopis*, Mk 9, ff. 276[r]-277[r] (20 august 1482 şi post; editat, sub 1475, în MKL., I, nos. 220-221, p. 313-315); *Actae et epistolae*, nos. 32-34, p. 34-37; [János Thuróczi/ Thuróczy] Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, eds. Erzsébet Galántai, Gyula Kristó. Budapest, 1985, p. 285-288; András Kubinyi, *Matthias Rex*. Budapest, 2008, p. 139-148; Alexandru Simon, *Chilia şi Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene*, in *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XXVI, 2008, p. 177-196. Pentru János Thuróczy în comparaţie cu Antonio Bonfini, a se vedea în acest context analizele lui Elemér Mályusz, *Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest, 1967; şi Péter Kulcsár, *Bonfini Magyar történetének*. Budapest, 1973.

[9] Orientativ pentru perioadă: Péter E. Kovács, *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437-1490)*, în ed. István Zombori, *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest, 1996, p. 97-117; Idem, *Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás koraban*, în eds. P. Fodor, Géza Pálffy, István György Toth, *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*. Budapest, 2002, p. 229-247; B. Weber, *La croisade impossible. Étude sur les relations entre Sixt IV et Mathias Corvin (1471-1484)*, în eds. Bernard Doumerc, Christophe Picard, *Hommage à Alain Ducellier. Byzance et ses périphéries (monde grec, balkanique et musulman)*. Toulouse, 2004, p. 309-321; Dimitris J. Kastritis, *Religious Affiliations and Political Alliances in the Ottoman Succession Wars of 1402-1413*, in *Medieval Encounters. Jewish, Christian and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*, XIII, 2007, 2, p. 222-242 (în primul rand p. 229-231 şi p. 238-240); Alexandru Simon, *The Limits of the Moldavian Crusade (1474, 1484)*, in *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*, IX, 2007, p. 235-240 (cu precădere aici).

[10] Lajos Tárdy, *Ungarns anti-osmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*, in *Anatolica: annuaire international pour les civilizations de l'Asie antérieure*, IV, 1971-1972, p. 151-156; Erik Fügedi, *Two Kinds of Enemies - Two Kinds of Ideology: The Hungarian-Turkish Wars of the Fifteenth Century*, în ed. Bernhard P. Mc Guire, *War and Peace in the Middle Age*. Copenhagen, 1987, p. 146-160; Halil Inalcik, *A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement between Innocent VIII and Bayezid II regarding Djem Sultan*, în *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*. Bloomington, 1993, p. 345-348;

Deşi invoca legăturile de sânge dintre el şi Djem în sprijinul trimiterii lui Djem la Buda, Matia declara că ştie de legături de la Djem (1488-1489). Trecea sub tăcere faptul că el însuşi lansase ideea. Iar versiunea ungară a rudeniei nu se prea acorda cu cea *turcă*. Matia dirijase legătura aparent spre străbunica sa, respectiv, după Bonfini mai târziu, spre bunica sa, spre mama lui Iancu (care, tot după Bonfini, ar fi fost de *sânge imperial grec*). Sora acesteia ar fi fost luată prizonieră de otomani şi ar fi intrat în harem. Djem trăgea rudenia spre mama sa, care ar fi fost din familia lui Matia. Neconcordanţe „genealogice" şi diplomatice reflectau discrepanţele de la nivelul politicilor creştine şi otomane. Toate statele creştine erau de acord că Djem, încă foarte popular în imperiu, reprezenta drumul cel mai scurt spre căderea lui Baiazid. Arareori însă problema a fost pusă altfel decât în termenii unui potenţial partaj al imperiului, între partea care i-ar fi rămas lui Djem şi cea care, în principiu împreună cu vechiul Bizanţ, ar fi revenit creştinătăţii. Se omitea desigur faptul că din vremea lui Iancu nici un conducător creştin, fie că acesta se numise Matia Corvin, Ştefan III, Vlad III Ţepeş ori Skanderbeg, nu intrase adânc cu trupele în Imperiul Otoman[11].

Singura putere care a pus în mod real în discuţie posibilitatea dispariţiei Imperiului Otoman a fost Egiptul Mameluc, al cărui sultan Ka'itbey a contactat insistent, atât Roma, cât şi Buda, prin patriarhii Ierusalimului şi Alexandriei (1487-1489), cei care, anterior, luaseră partea lui Baiazid II la 1483-1484, aflat însă din 1485 în război cu Ka'itbey. Rivalul musulman al sultanului diplomat, contestat de supuşii săi tocmai pentru că nu apărea drept un real lider militar, a oferit lumii creştine şi Ţara Sfântă, aflată în puterea sa, în schimbul folosirii personale de către el a lui Djem contra lui Baiazid. În bună măsură, moartea lui Matia a pus însă capăt acestor discuţii continentale. Inocenţiu VIII a ales să se înţeleagă cu Baiazid II, după eşecul congresului cruciat de la Roma (1490-1491) Djem nu a mai ajuns la Buda. Povestirea *valaho*-ungaro-otomană s-a pierdut în vremea în care adversarii ungari şi regionali ai regelui se grăbeau să scape de moştenirea controversatului monarh huniad[12].

István Nyitrai, *Sultan Bayezeid II as the Only Legitimate Pretender to the Ottman Throne (A Persian Sāhnāme dated from 1486)*, în eds. Markus Köhlbach, Gisela Prochazka-Eisl, Claudia Römer *Acta Viennensia Ottomanica. Akten des 13. OEPO-Symposiums vom 21.bis 25. September 1998 in Wien.* Wien, 1999, p. 261-266 (mai ales): Ilenia Cassetta, Elettra Ercolino, *La prise d'Otrante (1480-1481), entre sources chrétiennes et turques*, in *Turcica. Revue d'études turques: peuples, langues, culture, états*, XXXIV, 2002, p. 255-275.

[11] Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV), Armaria, XXXIX-21 f. 104^{r} (20 ianuarie 1489); Miscellanea (Misc.), Armadi (Arm.), II-30, ff. 100 (105)^{r}-101 (106)^{r} (30 ianuarie 1489); II-56, ff. 157 (167)^{v}-170 (180)^{v} (25 iunie 1489), 183^{r}-184^{v}; 189^{v}-191^{r} (post 1 septembrie 1488); Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia (BNM), Ufficio Manoscritti/ Codices, Codici Latini (Cod. Lat); classa X, *Historia profana*, no. X-175 (=3622), f. 133^{r} (30 ianuarie 1489); V. Fraknói, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae (=Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae ilustrantia*, I, 6). Budapest, 1891, no. 197, p. 249; N. Vatin, *La traduction ottomane d'une lettre de Charles VIII de France (1486)*, in *Turcica. Revue d'études turques: peuples, langues, culture, états*, XV, 1983, p. 219-230 (cu precădere). Pentru riscurile şi limitele acţiunilor cruciate, vezi şi Alexandru Simon, *„Să nu ucizi o pasăre cântătoare:" soarta unui „fortissimus rei Christiane athleta" în ochii Veneţiei*, în eds. Susana Andea, Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani.* Cluj-Napoca, 2009, p. 159-169 (anii 1475-1476). În aceste condiţii, sunt utile încă precizările din urmă cu aproape cinci decenii ale lui Franz Babinger, *Mehmeds II., des Eroberers Mutter*, în *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I. München, 1962, p. 214-215; Idem, *Lorenzo dei Medici und der Osmanenhof*, în *Spätmittelalterliche fränkische Briefschaften aus dem großherrlichen Seraj zu Stambul.* München, 1963, p. 32, nota 18.

[12] ASV, Misc. Arm., II-56, ff. 120 (130)^{v}-122 (132)^{v} [aprilie 1487-mai 1488], 187^{v}-188^{r} (13-14 martie 1489); *Ambasciata straordinaria al sultano d'Egitto (1489-1490)*, a cura di Franco Rossi, Venezia, 1988 (rapoarte): no. 18, p. 84; no. 43, p. 117; no. 77, p. 154; no. 140, p. 228; Appendice (instrucţiuni), no. VII, p. 220; no. XV, p. 260-264; no. XX, p. 269; MDE, IV [*1488-1490, 1458-1490*]. Budapest, 1878, no. 114, p. 160-161); Alexandru Simon, *The Ottoman Blood-Relatives of King Matthias Corvinus*, în eds. Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, Ioan-Aurel Pop, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Alexandru Simon, *King Matthias Corvinus, the Byzantine Legacy and the Ottoman Empire*, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CCXCIX. Wien, 2009 [2010]

Locul valahilor între Huniazi şi sultanii otomani. Până la Iancu de Hunedoara, imaginea cruciată, antiotomană a valahilor apărea predominant negativă. Erau învinovăţiţi, ca şi genovezii, milanezii şi ungurii, şi pentru dezastrul de la Nicopole (1396). Mai de bine de un secol mai târziu, din influentul mediu grec de la Veneţia, valahii erau consideraţi, alături de sârbi, principalii responsabili pentru „debarcarea otomană" în Europa de la 1354. Victoriile lui Iancu (1441-1443) au îmbunătăţit considerabil imaginea lor, compromisă repede după aceea, în bună măsură, de înfrângerile cruciate de la Varna (1444) şi Kossovopolje (1448). Apoteoza cruciată a *valahului* Iancu de la Belgrad (1456), propaganda lui Matia, care făcea din cei *2.000 de valahi* din oastea regală cei mai buni şi credincioşi luptători contra *turcilor*, apoi victoria lui Ştefan III al Moldovei de la Vaslui (1475) şi propaganda papală şi veneţiană au schimbat semnificativ datele. *Valahii* au ajuns astfel singurii cruciaţi ortodocşi ai Romei sub trei papi, Sixt IV, Inocenţiu VIII şi Alexandru VI, locul lor în prim planul cruciat fiind păstrat şi sub Iuliu II şi Leon X[13].

În această evoluţie, Huniazii au jucat un rol hotărâtor. Iar ei erau extrem de conştienţi de sensurile diametral opuse avute de *valah* în plan cruciat. În special, Matia Corvin a încercat să le exploateze pe ambele, precum şi imaginea lui Iancu de Hunedoara. În vara lui 1456, sultanul Mehmed II atacase impulsiv Belgradul fără să încercuiască complet oraşul. Se grăbea să încheie totul. Aparent, îl considera pe Iancu duşmanul său personal, principala ameninţarea la adresa supremaţiei sale universale şi a moştenirii sale imperiale romane. Legendele turco-osmane, răspândite deja, în care *Yanko* (*bin Madyar* însă) apărea deopotrivă ca fondator mitic al Bizaţului şi ca şi comandant al teribilelor popoare nordice *Benī asfer* care aveau să coboare spre sud, precum şi imaginea lui Iancu de succesor imperial al lui Constantin XI Paleologul, erau tot atâtea motive pentru ca încă tânărul sultan să-l perceapă pe îmbătrânitul şi aparent slăbitul *ghiaur*, nu doar ca o ameninţare militară. Sultanul Mehmed II a pierdut şi s-a retras repede; parcă ar fi fost învins de mânia divină[14].

(sub tipar); Idem. *The Ottoman-Hungarian Crisis of 1484: Diplomacy and Warfare in Matthias Corvinus' Local and Regional Politics*, în eds. Attila Bárány, Attila Györkös, *Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West*. Debrecen 2009, p. 401-436; Idem, *Lumea lui Djem*, p. 23-29. A se vedea aici şi Laura Balletto, *Notazioni genovesi nella storia di Gem Sultano*, în *Studi in memoria di Teofilo Ossian de Negri*, II. Genova, 1986, p. 65-80.

[13] Orientativ: Archivio di Stato di Mantova, Archivio Gonzaga, Serie E, Dipartamento affari esteri (Corrispondenza estera), I, busta 834, nn (1 iulie, 12, 17, 30 septembrie 1475, citat de către Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*. Philadelphia, 1978, p. 320-322); ASV, Misc., Arm., II-7, ff. 616 (620)^{r}-639(643)^{r} (19 noiembrie 1500); II-53, f. 89 (94)^{r}; 25 februarie 1476); II, f. 376 (377)^{v} [post 25 martie 1490]; Philippe de Mézières, *Epistre Lamentable et consolatoire*, în Jean Froissart, *Oeuvres*, XV, publiés par Kervyn de Lettenhove. Bruxelles, 1871, p. 452-453 (1396); [Jan Długosz], *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, ed. Alexandr Przezdziecki, XIV (=*Historiae Polonicae libri XII*, II). Kraków, 1887, p. 1-2 (1444-1445); Theodoro Spandugino [Spandounes], *Paritio Constantinopolitano, de la origine deli Imperatori Ottomani, ordini della corte, forma de guerreggiare loro, religione, rito, et costumi della natione*, în ed. C[onstantin]. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, IX. Paris 1890, p. 145-146 (1354); Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III [*1392/1399-1499*]. Bucureşti, 1898, p. 101 [din 1475/1476 ori 1479]; Idem, *Les aventures „sarrazines" des Français de Bourgogne au XVe siècle*, în *Mélanges d'Histoire Générale*, I, 1927, no. 3, p. 38-39 (vara anului 1448).

[14] Georgius [György] Fejér, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris*. Buda, 1844, no. 78, p. 225-227; eds. Horaţiu Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Şerban Tanaşoca, Tudor Teotoi, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriitori şi acte bizantine, secolele IV-XV*. Bucureşti, 1982; *Zotikos Paraspondylos*, p. 392-397, *Notes et extraits*, IV, *1453-1475*. Bucarest, 1915, no. 77, p. 62-64; Firdevsî-Rumî, *Kuth-nâme*, eds. Ibrahim Olgum, Ismet Parmakizoglu. Ankara 1980 (cf. Mihail Guboglu în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXII, [suppl. 2] 1985, p. 849-852); ed. Friederich Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken (Tevârih-i Âl-i Osman). Text und Varianten*, I. Breslau, 1922, p. 55-56; II. Leipzig, 1925, p. 72-73; Tursun Bey, *La conquista di Constantinopoli*, eds. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Michele Bernardini, Luca Berardi. Milano, 2007, p. 102; St. Yerasimos, *Enquête sur un héros: Yanko bin Madyan, le fondateur mythique de Constantinople*, în eds. J.-L. Bacqué-Grammont, Rémy Dor, *Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples, collégues et amis*. Paris, 1992, p. 213-217; Dan Ioan Mureşan, *Le Royaume de Hongrie et la prise de Constantinople: croisade et union*

După 1456, Mehmed II n-a mai atacat niciodată personal Ungaria. În 1458, fiul lui Iancu a devenit rege. Cronicile otomane l-au confundat adesea pe Matia şi pe Iancu ca regi ai Ungariei, atât înainte, cât şi după Belgrad (confuzii similare apar în cronicile şi povestirile germane, în special în cele legate de Vlad III). În repetate rânduri, Matia şi Mehmed II s-au ciocnit şi au negociat, dar n-au stat niciodată faţă în faţă ca Iancu şi Mehmed la Belgrad. Luptele dintre ei au avut loc în general pe „terenuri neutre" (Serbia, Bosnia, Ţara Românească, Moldova). Acţiuni pe pământ regal aveau urmări majore. La 1467, rebeliunea transilvană l-a paralizat practic pentru anii buni pe rege în plan anti-otoman. În 1474, otomanii au ars Oradea, un mic Saint Denis al Ungariei, în care odihneau regii Ladislau I cel Sfânt şi Sigismund, şi l-au forţat în bună măsură pe Matia să reia personal lupta cu imperiul. La 1479, campania eşuată din Transilvania a dus în fapt la un „compromis", la rudele *otomane* de sânge ale regelui Matia/ rudele *valahe* ale sultanului Mehmed II[15].

Ioan Corvn s-a luptat, poate mai mult, şi a negociat, cel puţin la fel de des ca tatăl său cu otomanii. Totuşi, fiul regelui Matia, rămas doar duce al Croaţiei după eşecul său din timpul războiului civil ungar (1490-1491), n-a apelat vreodată, din ce se ştie, la „legăturile de sânge" dintre familia sa şi cea a sultanului Baiazid II. Pe de o parte, Ioan amintea mult de bunicul său, cel despre care imediat ce a aflat despre moartea acestuia, sultanul Mehmed II ar fi spus, *deşi a fost duşmanul meu, moartea lui mă îndurerează pentru că lumea n-a mai văzut un asemenea om,* Pe de altă parte, Ioan Corvin n-a fost un diplomat lipsit de scrupule ca şi tatăl său (deşi a încercat să fie), care să forţeze până la limită tot ceea ce soarta şi natura îi oferise, fie ca dar, fie ca handicap. În schimb, s-a aliat cu celălalt mare duşman al tatălui său de la 1479, republica venetiană care l-a şi făcut cetăţean şi nobil al ei la 1496 (cu 3 ani înainte ca Veneţia să intre încă o dată în război cu Poarta şi cu 8 ani înainte de moartea lui Ioan). Nici măcar apropiaţii lui Matia nu s-au mai întors astfel spre povestea otomană[16].

---

ecclésiastique en 1453, în eds. Ana Dumitran, Loránd Mádly, Alexandru Simon, *Between Worlds*, II, Extincta est lucrena orbis. *John Hunyadi and his Time* (=*Mélanges d'Histoire Générale*, Nouvelle Série, I, 2, 2008 [2009]), p. 488-491 (cruciatul Iancu ca viitor bazileu).

[15] Orientativ: ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18 februarie 1468); BNM, Codici Italiani, classa VII, *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. VII-794 (=8503), Giorgio Dolfin, *Cronaca Veneta dalle origini al 1458*, ff. 444^{v}-445^{b} (23 iulie 1456); Cod. Lat. X-175 (=3622), f. 133^{r} (30 ianuarie 1489); HHStA, Hs.S., B[lau]. 8, ff. 83^{v}-84^{r} (24 iunie 1456); ed. Adolf Bachmann, *Urkundliche Nachträge zur Österreichischen-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (=*Fontes Rerum Austriacarum*, II, 46). Wien, 1892, no. 147, p. 162-163; no. 234, p. 257; no. 251, p. 266; no. 255, p. 273; no. 280, p. 298; MDE, II, no. 23, p. 41; no. 46, p. 75; MKL, I, no. 259, p. 381; no. 263, p. 387; II, no. 43, p. 68; nos. 48-49, p. 76-82; no. 247, p. 388; *Notes et extraits*, V, no. 73, p. 54; *Kemal Paşa Zade*, în eds. M. Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, I, *Secolul XV-mijlocul secolului XVII*. Bucureşti, 1966, p. 206-207; *Thuróczy* (1985), p. 285; F. Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526*, in *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXIII, 1979, 1, p. 86-87, p. 90-93, p. 98-103 (cu perspective de ansamblu până la 1503); Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Din Secuime în Ţara Haţegului. Expediţiile otomane în Transilvania la sfârşitul anilor 1470*, în eds. Viorica Rusu-Bolindeţ, Tudor Sălăgean, Rada Varga, *Studia in Honorem Dorin Alicu*. Cluj-Napoca, 2009 [2010], p. 318-332 (cu câteva dintre sursele inedite pentru evenimentele de dinainte de Câmpul Pâinii).

[16] Câteva date: Archivio di Stato di Modena, Cancelleria Ducale, *Ungheria*, [reg.] II-3, f. 27^{r} (23 septembrie 1488; copii în MOL, FT, *Nehring*, rol. 30174); I[ovan]. Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanisu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)*, in *Starine*, XXXVIII, 1937, XXXIX, 1938; (I), no. 99, p. 341-342; (II), nos. 152-154, p. 50-51; I. Nagy, *Corvin János velenczei nemességéről*, in *Új Magyar Múzeum*, III, 1853, 1, p. 655-656; Ludwik Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy w r. 1494*, in *Kwartalnik Historyczny*, XXVIII, 1914, p. 317-350; Krysztof Baczkowski, *Rady Kallimacha*. Kraków, 1989; Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 184-191. În orice caz, acest „epitaf" a lui Mehmed pentru Iancu pare mai credibil decât presupusa tentativă de sinucidere a sultanului otoman după ce a realizat magnitudinea eşecului de la Belgrad.

The Ottoman blood-relatives of the Huniady family

Abstract

King Matthias Corvinus started out as the *athlete's* son, as Christendom's greatest hope, in spite of some reserves made clear from the beginning, by the pope Pius II including. Matthias had to make up in crusader efforts what he lacked in dynastic blood. Like in the case of quite a few of his political decisions, he found a middle-way between the pillars of his rule and threats to his throne, though he basically never forgot to present himself as a champion of the Church. One of these ways came to (pro- and anti-) Ottoman light in the last days of the 1470s. In October 1479, at the "Field of Bread" (Câmpul Pâinii, Kenyér-mező), the 'south-eastern troops' (from Transylvania and modern-day Banat) of the Hungarian realm defeated the Ottoman army. The latter had entered Transylvania alongside the army of Walachia, the state from where, according to Venetian bureaucrats too, Matthias' family had come. The "Field of Bread" was the greatest anti-Ottoman success of the crown during the reign of Matthias, matched only by the conquest of the fortresses Jajce (1463) and Sabać (Szabacs) (1476). Royal propaganda quickly began exploiting the victory.

King Matthias did not omit attacking his main rivals at that time: emperor Frederick III and the Venetian republic. They were accused of instigating and actively aiding the Ottomans. During this "double-aimed" royal image campaign, Matthias sent his envoys to the Reichstag of Nürnberg in December 1479. He hoped to profit from the credit he still enjoyed from part of the members of the assembly which had, quite frequently, caused problems and concerns to emperor Frederick III of Habsburg. In front of members of the Reichstag and of the imperial representatives, the Hungarian messengers presented the anti-Ottoman victory and drew-up a sketchy picture of the Ottoman expansion. En passant, they also mentioned that sultan Mehmed II *had also Walachians amongst his ancestors.* When king Matthias had just risen to the throne, Frederick III, supported by important figures of the Hungarian elite, used to mock him that he had been *born from a Walachian father.* More than two decades later and just a few months after the Hungarian speech of Nürnberg, king and sultan exchanged friendly letters and called each other *blood-relatives* in the spring of 1480.

FLORIN ARDELEAN

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA DOMENIULUI FISCAL ÎN PRINCIPATUL AUTONOM AL TRANSILVANIEI

Keywords: *Transylvania, Autonomous Principality, Fiscal estate, secularization, internal politics.*

Cuvinte cheie: *Transilvania, Principat autonom, domeniu fiscal, secularizare, politică internă.*

Principatul autonom al Transilvaniei a fost un stat aflat între modernitate şi tradiționalism, un stat în care eforturile centralizatoare ale principilor se confruntau cu tendințele divergente ale Stărilor ce luptau pentru autonomia şi privilegiile lor. Baza economică a autorității princiare era reprezentată într-o bună măsură de domeniile fiscale, posesiuni stăpânite şi administrate, de obicei, în mod direct de către principe. Controlul asupra domeniilor fiscale nu a rămas însă nedisputat, Stările făcând eforturi constante pentru a fi părtaşe la deciziile privitoare la aceste „bunuri ale țării".

Încă de la începuturile principatului autonom stăpânirea Transilvaniei a fost condiționată de controlul asupra celor mai însemnate cetăți ale țării. După cucerirea Budei sultanul Süleyman a stabilit şi configurația politică a Transilvaniei împărțind cetățile între cele mai reprezentative figuri politice ale țării. Banatul cu cetățile Timişoara, Lugoj şi Caransebeş au fost date lui Petru Petrovici, cu titlul de stăpânire autonomă, pentru care a primit şi un berat de investitură. Atribuțiile militare generale au fost de asemenea acordate lui Petrovici care purta titlul de căpitan general al Transilvaniei şi protector al tânărului Ioan Sigismund. Transilvania a fost dată copilului Ioan Sigismund aflat sub tutela mamei sale. Cetățile Lipova şi Şoimuş au fost însă date în stăpânirea directă a Isabelei Zápolya. Oradea, Caşovia şi Făgăraşul au fost atribuite episcopului de Oradea Gheorghe Martinuzzi. În acest moment Transilvania era o țară întinsă, deşi mai puțin omogenă din punct de vedere politic. Pe lângă voievodat şi *Partium*, principatul mai cuprindea şi o serie de comitate din estul Ungariei. Limita Vestică a Principatului era Tisa până la Tokaj la care se adăugau o serie de comitate din nord-vest: Satu Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureş, Bereg, Ung, Zemplen[1].

Intrarea Transilvaniei sub controlul Habsburgilor în 1551 i-a nemulțumit profund pe otomani, care au pornit în consecință o luptă de cucerire sistematică la granițele de sud-vest ale principatului. În acelaşi an trupele de frontieră otomane au cucerit Cenadul, Becse, Aradul, Becsekerek, Lipova şi alte fortificații ce făcuseră parte până atunci din Transilvania, mai exact din teritoriile care îi fuseseră acordate lui Petru Petrovici şi care renunțase la posesiunile sale în favoarea voievodului Andrei Báthory primind în schimb Muncaciul. În vara anului următor ofensiva otomană a continuat cu o serie de succese notabile: Timişoara, Ineu, Şiria, Făget, Şoimuş la care s-au adăugat şi o serie de fortificații din Ungaria superioară ce au fost incluse în paşalâcul de la Buda. Aceste cuceriri s-au produs în contextul în care principalul obiectiv politic şi militar al Porții în această perioadă era războiul cu Persia, iar o campanie sultanală în aceste

[1] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, (în continuare *MCRT*), Szilágyi Sándor (ed.), I. Budapest, 1876, doc. XXIV, p. 77-78; Octavian Tătar, *Anul 1541 în istoria Transilvaniei. Realități politico-diplomatice şi militare*, în *Ziridava*, XXIII, 2002, p. 97-98.

părți nu era încă posibilă. În mai 1553 otomanii au încheiat un armistițiu cu Habsburgii pe care l-au prelungit cu multă abilitate până în anul 1555 odată cu încheierea războiului din Persia[2].

Formarea domeniului fiscal a cunoscut momente decisive încă din primele decenii de existență a principatului, din timpul regenței Isabelei Zápolya, care a pus la dispoziția noului stat vastele posesiuni ale familiei Zápolya, vechile domenii voievodale, precum și cele ale episcopiilor de Oradea și Alba Iulia, secularizate cu ocazia Dietei de la Sebeș din 1556. Suveranul devenea astfel cel mai bogat proprietar din Transilvania[3]. Adunarea Stărilor de la Cluj din 25 noiembrie-5 decembrie 1556 a recunoscut dreptul reginei de a numi direct căpitanii (prefecții) și alți oficiali ai cetăților ce aparțineau fiscului. De asemenea s-a emis o prevedere conform căreia acei locuitori ai țării care nu depuneau jurământ de credință reginei până la sărbătoarea Sfântului Nicolae din acel an riscau să își piardă toate bunurile și posesiunile în favoarea fiscului[4]. Politica de întărire a autorității centrale asupra domeniilor și cetăților fiscale a continuat și în anii următori. În 1588 era interzisă ridicarea oricărei forme de fortificație fără consensul reginei, iar cetățile și castelele ridicate după moartea regelui Ioan Zápolya (1542) erau amenințate cu distrugerea[5].

În anul 1563, Ioan Sigismund a făcut o achiziție importantă în contul domeniului princiar, cumpărând Făgărașul și domeniul său de la Gabriel Mailat, fiul fostului voievod și căpitan general Ștefan Mailat. Suma pentru care a obținut Ioan Sigismund această importantă cetate de pe granița de Sud a țării a fost de 32.000 de florini[6]. Făgărașul a devenit din acest moment una dintre cele mai importante cetăți ale țării, găzduind în mod frecvent chiar și tezaurul țării.

În urma eforturilor lui Ioan Sigismund, dar și a predecesorilor săi Gheorghe Martinuzzi și Isabela, domeniul fiscal al Transilvaniei cuprindea în a doua parte a secolului al XVI-lea: Alba Iulia, Deva, Oradea, Făgăraș, Chioar, Gurghiu, Cluj Mănăștur, Gherla, Ineu, Lugoj, Caransebeș, *Székelytámad* și *Széklybánja* (cele două cetăți ridicate de Ioan Sigismund în Secuime după revolta din 1562), Zlatna, Huszt și alte domenii de dimensiuni mai reduse. Acestea cuprindeau aproximativ 700 de sate, reprezentând 15-20 % din totalul așezărilor din cuprinsul țării[7].

Teritoriul Transilvaniei, și implicit domeniul fiscal, au fost drastic diminuate cu ocazia tratatului de la Speyer din anul 1570. În cadrul acestui tratat reprezentanții Casei de Habsburg au garantat turcilor teritoriile cucerite până atunci în părțile de sud-vest ale principatului: Timișoara, Arad, Lipova (1552), Gyula (1566) etc. Transilvania păstra părțile bănățene neocupate de turci (fostul comitat Zarand și districtele Lugoj și Caransebeș) și alte comitate și cetăți din părțile vestice: Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna, Maramureș, și cetățile Huszt, Cehu Silvaniei, Tășnad și Oradea[8].

Ioan Sigismund alcătuise un testament politic și desemnase trei dintre cei mai influenți nobili transilvăneni să îl aplice: Cristofor Hagymási, Mihail Csaki, care ocupase funcția de cancelar în timpul său, și Gaspar Bekes, principalul opozant al lui Báthory și reprezentant al părții transilvănene în semnarea tratatului de la Speyer[9]. Acești executori testamentari aveau datoria, printre altele, de a asigura libera alegere a noului voievod și de a-l pune în stăpânirea vastului domeniu princiar alcătuit din cele mai însemnate cetăți ale țării: Alba Iulia, cu tot armamentul defunctului principe găsit aici, Deva, Lugoj, Caransebeș (*castrum*), Jdioara (*fortalitia*),

---

[2] Petru Iambor, *Cucerirea Banatului de către turci și transformarea lui în pașalâc (1552)*, în *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de la întemeierea pașalâcului) 1552-2002*. Timișoara, 2002, p. 15-17; Octavian Tătar, *Disputa transilvano-habsburgică pentru Partium (1556-1565)*, în *Ziridava*, XXIII, 2002, p. 116.

[3] Kálmán Benda, *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie*, în *La Renaissace et la Reformation en Pologne et en Hongrie*. Budapest, 1963, p. 441.

[4] *MCRT*, II, doc. III, p. 59.

[5] *Ibidem*, doc. X, p. 102.

[6] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, (în continuare *CFLO*) Josephus Trausch (ed.), I. Brașov, 1847, p. 64.

[7] László Makkai, Zoltán Szász (coord.), *History of Transylvania*, II, Budapest, 1991, p. 727.

[8] Liviu Borcea, *Oamenii din cetățile de margine ale nord-vestului Transilvaniei în epoca principatului (secolele XVI-XVII)*, în *Crisia*, 1978, p. 113.

[9] *Ibidem*, p. 648.

Gilău, Gherla, Oradea (*arx*). Toate aceste cetăți, alături de inventarul lor intern și extern, artileria și muniția din ele, precum și pertinențele lor erau lăsate în mâna lui Ștefan Báthory. La acestea se adaugă cetățile din secuime: Brâncovenești, Gurghiu, *Székélytámadt*, și *Varheghy*[10]. Ștefan Báthory s-a arătat dornic să întărească și chiar să lărgească limitele domeniului fiscal. La 24 august 1571, voievodul Transilvaniei adresa o scrisoare lui Maximilian al II-lea cerându-i restituirea cetății Satu Mare. Báthory invoca argumentul dreptului de moștenire, amintindu-i împăratului că cetatea și târgul Sătmarului i-au fost date tatălui său sub formă de donație perpetuă (*in perpetuum donatum*) de către regele Ioan (Zápolya) și mai apoi confirmate de către împăratul Ferdinand. De asemenea, adaugă faptul că cetatea s-a aflat în cuprinsul principatului până la trădarea lui Melchior Ballasa, iar mai apoi el a recuperat-o prin forța armelor în 1564. În primăvara anului următor cetatea a ajuns din nou în mâinile Habsburgilor, după o campanie fulgerătoare a generalului Lazăr Schwendi[11]. Maximilian a refuzat cererea voievodului ardelean, invocând tratatele și negocierile mai târzii (Speyer), care plasau comitatul Satu Mare cu toate posesiunile din cuprinsul său în stăpânire Habsburgilor[12]. Tot pe cale diplomatică a încercat voievodul Ștefan Báthory să mențină și cetatea Huszt (repartizată Transilvaniei în cadrul tratatului de la Speyer), pentru care însă Maximilian solicita o sumă de răscumpărare de 30.000 de florini, sub pretextul unei prevederi din testamentul lui Ioan Sigismund[13]. Acest litigiu s-a rezolvat prin intervenția directă a sultanului, care a solicitat executorilor testamentari să asigure trecerea Husztului în stăpânirea lui Báthory. Mai mult, Cristofor Hagymási, unul dintre executori și în același timp căpitan al cetății Huszt, a trecut de partea voievodului, devenind unul dintre consilierii săi apropiați.

În administrarea domeniilor fiscale principele era ajutat de tezaurar, care supraveghea activitatea oficialilor numiți în fruntea diferitelor cetăți și domenii. După ce a devenit și rege al Poloniei, Báthory a lăsat guvernarea Transilvaniei în seama fratelui său Cristofor ce a primit titlul de voievod, însă continua să se implice activ în anumite probleme printre care și în cele referitoare la organizarea domeniului fiscal. Astfel la 7 noiembrie 1584 îi adresează o scrisoare căpitanului de Chioar Cristofor Keresztury prin care îi cere acestuia să prezinte un raport al veniturilor și cheltuielilor cetății (până în ziua de 27 a acelei luni) tezaurarului[14].

Domeniul fiscal era deseori sporit prin confiscări. Nobilii țării găsiți vinovați din diverse pricini față de țară și principe riscau să își piardă bunurile în favoarea fiscului. În septembrie 1599, Ștefan Bocskay, viitorul principe al Transilvaniei, aflat în exil în teritoriile Habsburgilor era acuzat de Andrei Báthory că ar fi vândut numeroase piese din artileria cetății Gurghiu, precum și pulbere și alte muniții, motiv pentru care îi erau confiscate toate proprietățile din Transilvania. Cel care a realizat ancheta era directorul bunurilor fiscale (*director causarum fiscalium*), funcție ocupată în acel moment de Ioan de Királyfalwa[15].

Organizarea internă a domeniilor fiscale reflectă orientarea acestora spre o economie autarhică, ce încerca să acopere toate necesitățile personalului militar și auxiliar din resursele locului. Cetățile însemnate ale țării, aflate sub controlul direct al principelui, au avut mereu la dispoziție domenii însemnate alcătuite din numeroase sate și târguri: Gherla 1553 – 1 târg și 22 de sate [16], Chioar 1566 - 1târg și 66 de sate[17], Șimleu 1594 - 2 târguri și 48 de sate[18], Oradea

---

[10] *MCRT*, II, doc. VIII, p. 478.

[11] *Ibidem*, doc. IX, p. 483; Adalbert Burai, *Despre cetatea de tip italian din Satu Mare*, în *Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1969, p. 130.

[12] *Ibidem*, doc. XII, p. 490-491.

[13] *Ibidem*, doc. XI, p. 481; doc. X, p. 486; doc. XII, p. 489.

[14] Andrei Veress, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése(1576-1586)*, II. Cluj, 1944, doc. 788, p. 282-283.

[15] *MCRT*, IV, doc. LIX, p. 323-324.

[16] David Prodan, *Iobăgia în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1967, p. 136.

[17] *Ibidem*, p. 173.

[18] *Ibidem*, p. 593.

1600 – 2 târguri şi 47 de sate[19] etc. Aparatul economic al domeniului fiscal avea o alcătuire complexă, cu o ierarhie bine stabilită, ce activa independent de cea militară, preocupată mai ales de problemele directe ale cetății. În contextul dezvoltării economiei alodiale sunt pomeniți tot mai frecvent provizorii (*provisor, udvarbiró, hoffrichter*) ca şi conducători ai administrației economice a domeniilor fiscale sau particulare. Provizorul se ocupa cu strângerea şi administrarea veniturilor domeniului, distribuia şi valorifica produsele, organiza munca pe terenurile alodiale (terenurile exploatate în mod direct de stăpânul domenial) iar în unele cazuri avea şi atribuții juridice. Provizorul răspundea direct în fața stăpânului domenial, era numit direct de către acesta şi beneficia de un salariu regulat. Deoarece era angajat temporar, administratorul domeniului depunea jurământ la intrarea în funcție şi primea un inventar al bunurilor aflate pe domeniu în acel moment; urbariile erau de asemenea realizate pentru folosința sa. Rareori provizorul era numit din rândul marilor nobili pentru că prin atribuțiile sale nu juca un rol politic semnificativ. Aproape fără excepție acesta era un *literatus* deoarece satisfacerea sarcinilor sale necesita cunoaşterea scrisului precum şi a calculului matematic. Provizorul avea o serie de subalterni ce îl sprijineau în munca lui. În primul rând exista de obicei un vice-provizor iar de subdiviziunile domeniului se ocupau şpanii sau chiar cnezii şi juzii[20].

Evenimentele politice şi militare petrecute în Transilvania în ultimii ani ai secolului al XVI-lea au creat o situație de confuzie în ceea ce priveşte alcătuirea domeniului fiscal. Încă de la sfârşitul anului 1601 trupele imperiale conduse de generalul Giorgio Basta au început să ocupe câteva dintre cetățile însemnate ale țării, o măsură ce se impunea în condițiile în care Stările transilvănene s-au remarcat prin duplicitatea arătată față de Habsburgi. Astfel în momentul în care nobilimea, în frunte cu Ştefan Csáki, se pregătea să îl readucă pentru a treia oară pe Sigismund Báthory pe tronul Transilvaniei, cetățile Huszt şi Chioar se aflau în stăpânirea unor garnizoane de mercenari imperiali[21]. Din momentul în care stăpânirea Habsburgilor în Transilvania a devenit evidentă, Stările ardelene nu au pregetat să facă eforturi pentru a-şi menține privilegiile şi controlul asupra resurselor economice ale țării. Astfel reprezentanții grupurilor privilegiate din Transilvania au înaintat o scrisoare împăratului Rudolf al II-lea prin care îi cereau numirea autohtonilor în funcțiile publice din principat dar şi menținerea unei oştiri alcătuite din locuitori ai țării: *militiam quoque pro defensione prouinciae ex Vngaricam gente lectam alat.* Prefecții cetăților şi căpitanii să fie de asemenea aleşi din rândul maghiarilor. Alte preocupări ale Stărilor priveau domeniul fiscal pe care doreau să îl reconstituie, în condițiile în care în ultimii ani ai secolului al XVI-lea acesta suferise diminuări serioase. Ca şi caz aparte era solicitată restituirea cetății Gilău şi a domeniului aparținător care încă din timpul reginei Isabela fusese proprietate a fiscului[22].

Episcopul catolic Nápragy remarcă la rândul său numeroasele scăderi suferite de domeniul fiscal în timpul domniei risipitorului principe Sigismund. Conform relatării sale din anul 1602 domeniul fiscal era alcătuit din: Oradea, Şimleu, Huszt, Chioar, Gherla, Ocna Mureş, Alba Iulia, Vințul (fostă posesiune a capitlului din Alba Iulia), *Monora*, Aiud, Deva, *Branichka*, Jdioara, Lipova, *Világos (Şiria)*, Şoimuş, Ineu, Făgăraş, şi districtele Lugoj şi Caransebeş[23].

O imagine detaliată a stării şi alcătuirii domeniului fiscal ne-a rămas dintr-o descriere contemporană din anul 1603. De Alba Iulia țineau la această dată 14 localități dintre care trei (*Tupanfalva, Biztra* şi *Muska*) erau pustii de mai multă vreme. Cele trei posesiuni furnizau viste-

[19] *Ibidem*, p. 780.
[20] *Ibidem*, I, p. 497-498.
[21] Leonardus Basilius, *Naratio De Rebus Transylvanicis (1599-1604)*, în *Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române 1590-1630. Documente externe*, Radu Constantinescu (ed.). Bucureşti, 1981, p. 319-320.
[22] *MCRT*, V, doc. I, p. 77-78.
[23] *Ibidem*, doc. XXXVII, p. 168-169.

riei doar câteva sute de florini şi nici nu puteau să întreţină caii oştenilor şi a comandanţilor acestora cu fân şi ovăz. De aceea *Tupanfalva, Biztra* şi *Muska* au fost acordate baronului Hansen Adam von Hoffkirchen în schimbul a 3.000 de florini. Nici starea celorlalte aşezări nu era mult mai bună, singurul venit considerabil fiind taxele percepute la un pod peste Mureş. În cuprinsul domeniului se mai aflau şi câteva vii ce aduceau un venit demn de menţionat. Acest domeniu mai beneficia şi de dijma datorată de câteva scaune săseşti: Sighişoara, Rupea, Sibiu, şi Sebeş. Domeniul Făgăraşului avea 60 de aşezări, de la care se strângeau 1.515 florini. De Făgăraş mai ţineau şi 20 de sate săseşti din scaunul Şeica Mare care erau dijmuite la vin, grâne, ovăz şi miere. De asemenea domeniul nobiliar Comana aparţinea de această judecie deşi avea încă un *şpan* propriu. Erau datoare să facă robotă satele Comana de Sus şi de Jos, Veneţia de Sus şi de Jos, Căciulata şi Lupşa. În cazul Gherlei sunt pomenite doar trei localităţi, târgurile Gherla şi Mintiu alături de un sat. Veniturile domeniului sunt completate de pătrimea dijmei preoţeşti pe vin, grâne, şi alte produse din Bistriţa precum şi din câştigurile morilor ce aparţin cetăţii. Domeniul cetăţii Deva era alcătuit din târgul cu acelaşi nume şi 12 sate, cu menţiunea că târgul a fost înnobilat de principele Sigismund Báthory ocazie cu care alte 30 de sate au fost alăturate domeniului. Situaţia domeniului cetăţii Lipova îi rămâne necunoscută autorului deoarece aici nu s-a putut realiza o consemnare a veniturilor din cauza atacurilor turceşti care se succedau aproape zilnic. Într-o situaţie oarecum similară se afla şi Ineul unde deşi erau menţionate patru aşezări se adăuga că acestea erau aproape pustii. Lugojul şi Caransebeşul aveau împreună 14 localităţi, dintre care cel puţin două erau târguri; toate acestea au suferit devastări de pe urma incursiunilor organizate de turci[24]. Participarea Transilvaniei la războiul antiotoman s-a dovedit prea costisitoare pentru principe. Sigismund Báthory s-a arătat foarte risipitor cu bunurile fiscale donând numeroase sate nobililor care l-au susţinut. Astfel din districtul Beiuş au fost donate unor particulari 57 de sate, iar de pe domeniul cetăţii Oradea, după asediul din 1598, au fost înstrăinate alte 19 sate[25]. În cadrul Dietei ţinute la Alba Iulia la începutul anului 1603 generalul Basta, în încercarea de a rezolva problemele de aprovizionare şi plată a oştirii sale, a decretat retrocedarea tuturor donaţiilor făcute de fostul principe din domeniul fiscal[26]. Aplicarea acestor măsuri rămâne îndoielnică deoarece Habsburgii au pierdut în anul următor controlul asupra Transilvaniei. Starea domeniului fiscal în această perioadă reflectă foarte fidel situaţia politică şi numeroasele distrugeri cauzate de războaie şi de prezenţa trupelor străine în ţară. Spre deosebire de a doua jumătate a secolului al XVI-lea domeniul apare mult diminuat, din cauza daniilor făcute de ultimul principe şi din cauza războaielor care au lăsat numeroase sate fără locuitori. Domeniile cele mai afectate sunt cele ale cetăţilor de margine din părţile de sud-vest situate în apropierea frontierei cu turcii care, acum că Transilvania era sub stăpânire habsburgică, aveau un motiv în plus să îi devasteze teritoriile.

Moartea lui Ştefan Bocskay, la începutul anului 1606, a prilejuit o dispută pentru ocuparea tronului princiar între Valentin Drughet de Homonna, desemnat succesor de către defunctul principe şi sprijinit în primă fază de către Poartă, şi Sigismund Rákóczi preferat de Stări. Favoritul naţiunilor privilegiate a fost cel care în cele din urmă a avut câştig de cauză şi a obţinut chiar şi acordul sultanului pentru ocuparea tronului ardelean. Valentin Drughet nu a renunţat cu uşurinţă la pretenţiile sale, mai mult a reuşit să îi atragă de partea sa pe căpitanii cetăţilor Huszt şi Chioar care au ieşit pentru o perioadă de sub controlul Transilvaniei. Pentru recuperarea acestor posesiuni Stările ardelene şi principele l-au trimis pe Pancraţiu Sennyei într-o misiune diplomatică la Viena, pentru a cere arbitrajul împăratului în această chestiune[27].

---

[24] *Ibidem*, doc. XLII, p. 212-214.
[25] *Ibidem*, doc. XLVIII, p. 238-240.
[26] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, Acte şi scrisori*. Bucureşti, 1929, VII, doc. 86, p. 106.
[27] *MCRT*, doc. LXX, p.529.

Gabriel Báthory, succesorul lui Sigismund Rákóczi, s-a arătat la fel de neglijent şi risipitor cu proprietăţile princiare ca şi unchiul său Sigismund, intrând de câteva ori în conflict cu Dieta pe această problemă. Domeniul cetăţii Gurghiu şi domeniul Brâncoveneşti (*Vécs*) fuseseră donate lui Nicolae Bocskay, comite de Sătmar din septembrie 1608 şi căpitan al cetăţii Satu Mare, unul dintre sfetnicii apropiaţi ai lui Gabriel Báthory. Adunarea de Stări de la Mediaş dispută însă dreptul de proprietate al lui Bocskay de Bocskó asupra celor două domenii ce aparţinuseră înainte fiscului şi îl somează să se înfăţişeze la următoarea Adunare de Stări pentru a clarifica această situaţie[28].

În primăvara anului 1614 avea loc o întâlnire la Cluj între reprezentanţii Stărilor şi doi reprezentanţi ai împăratului de la Viena: comitele de Bereg Francisc Daroczy şi comisarul Eric Lassota. Transilvănenii continuau să solicite câteva teritorii din nordul ţării ocupate de Habsburgi, mai exact cetăţile Huszt, Chioar şi oraşul Baia Mare. Ardelenii au întâmpinat însă un refuz, trimişii imperiali argumentând că cetăţile au fost ocupate cu armele de sub stăpânirea turcilor, în acel moment (anul 1613) ţara fiind practic ocupată de forţe turceşti şi de tătari. Cetatea Huszt era estimată cu domeniul ei la suma de 60.000 de florini[29].

Odată cu domnia principelui Gabriel Bethlen se deschide un nou capitol în evoluţia domeniul princiar din Transilvania. Deşi nu şi-a început domnia sub cele mai bune auspicii, Bethlen a reuşit pe parcursul domniei sale să crească puterea economică a principatului şi să îi sporească prestigiul extern. Pe plan intern autoritatea princiară a crescut în detrimentul Stărilor care au fost în mod abil înlăturate de la luarea deciziilor însemnate. Consolidarea autorităţii princiare s-a făcut prin creşterea veniturilor directe ale statului (minele, ocnele de sare, şi celelalte venituri ale domeniilor fiscale) ce nu depindeau de deciziile Dietei. Veniturile domeniului princiar au avut o evoluţie spectaculoasă pe parcursul domniei lui Bethlen. Dacă în anul 1613 aceste domenii nu aduceau niciun profit, în anul 1628 veniturile lor s-au ridicat la suma de 25.000 de florini pe an şi în 1629 la mai mult de 40.000 de florini[30].

Alcătuirea domeniului fiscal a rămas în esenţă aceiaşi, Husztul şi Chioarul au fost cedate Transilvaniei în urma semnării tratatului de la Tirnavia (6 mai 1615), şi în luna iulie a anului 1615 au reintrat efectiv în stăpânirea unor căpitani transilvăneni[31]. Celelalte domenii erau: Gherla, Gilău, Cluj Mănăştur, Alba Iulia, Deva, Făgăraş, Gurghiu, Caransebeş, Lugoj, Lipova, Ineu şi cetatea Bran. Bethlen a luat decizia de a revizui toate donaţiile făcute după 1588, readucând astfel numeroase posesiuni în proprietatea fiscului, iar Dieta a fost nevoită să consimtă[32].

Nemulţumirea Dietei faţă de politica fiscală a principelui a crescut şi mai mult în condiţiile în care creştea numărul iobagilor fugiţi de pe domeniile nobiliare pe cele fiscale. Această situaţie este semnalată în Dieta de la Sighişoara din anul 1616 unde se menţionează faptul că numeroşi iobagi intră în rândul darabanţilor de pe lângă cetăţile principelui. De asemenea este pomenit cazul cetăţii Huszt ce atrage numeroşi iobagi de pe domeniile nobililor maramureşeni[33].

Întreprinderile politico-militare ale principelui Bethlen (campaniile împotriva Habsburgilor şi ocuparea tronului Ungariei) au necesitat sume mari de bani, sume pe care principele le-a obţinut şi prin zălogirea unor cetăţi, de importanţă strategico-militară mai redusă, cu domeniile lor. Astfel la 24 august 1619 în cancelaria princiară de la Alba Iulia era emis un act prin care Marcu Cercel primea cetatea Dezna împreună cu domeniul ei alcătuit din 23 de sate întregi şi

---

[28] *Ibidem*, VI, 1880, doc. XXV, p. 192-193; Enikö Rüsz-Fogarasi, *Un alt Ştefan Bocskai*, în Tudor Sălăgean, Melinda Mitu (coord.), *Principele Ştefan Bocskai şi epoca sa*. Cluj Napoca, 2006, p. 64.

[29] *Ibidem*, doc. XXV, p. 469-470.

[30] Katalin Péter, *Two Aspects of War and Society in the Age of Prince Gábor Bethlen of Transylvania*, în János. M. Bak; Béla K. Király (coord.), *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Modern Hungary*. New York, 1982, p. 536.

[31] *MCRT*, VII, doc. XXIX, p. 274-277.

[32] *Ibidem*, doc. XXX, p. 281.

[33] *Ibidem*, doc. LVII, p. 392.

două părți de sate. Acest domeniu era estimat la valoarea de 15.000 de florini[34]. Un alt domeniu, mai valoros, a fost zălogit de către principe în această perioadă Elisabetei Zolyómi. Este vorba de domeniul cetății Solumkeu (Șinteu), alcătuit din 24 de sate întregi și alte 8 părți de sate, zălogit pentru suma de 100.000 de florini. La 31 octombrie 1622 domeniul era confirmat în proprietatea lui Gavrilaș Movilă, fostul domn al Țării Românești, soțul Elisabetei Zolyómi[35].

Politica de întărire a domeniului fiscal a continuat cu succes și în timpul principilor din familia Rákóczi. Astfel că după eforturile susținute ale tatălui său Gheorghe Rákóczi al II-lea stăpânea în mod direct 15-20% din suprafața întregii țări[36]. În anul 1650 domeniul fiscal era alcătuit în felul următor: Alba Iulia - 36 de sate din care unul este pustiu, Chioar - 93 de sate din care unul este părăsit, Gurghiu - 22 sate, Gilau - 14 sate, Cluj-Mănăștur - 2 sate, Huszt - 11 sate, Gherla - 50 așezări, Făgăraș - 61 de așezări, Oradea - 151 sate, Zlatna - 13 sate întregi și o parte de sat, Deva - 40 de sate, Ineu - 17 sate și o porțiune de sat (din anul 1650 domeniul Ineului a crescut la 28 de sate întregi și două părți de sate), Lugoj și Caransebeș - 26 de așezări. După 1650 aproape toate domeniile au fost lărgite cu sate noi sau cu părți de sate[37].Cu ocazia elaborării culegerii de legi *Aprobatae Constitutiones* în 1653 a fost stabilit și statutul domeniilor și cetăților fiscale. Deși acestea erau administrate de principi, erau considerate proprietatea țării, și prin urmare se interzicea donarea sau vinderea lor[38]. Era de asemenea reluată prevederea din anul 1615 referitoare la redobândirea bunurilor fiscale înstrăinate după anul 1588. În continuare bunurile fiscale puteau fi date doar temporar în folosința unor particulari[39]. Un alt articol enumera condițiile în care o moșie putea ajunge în proprietatea fiscului: infidelitate, contract sau *defectum seminis*. Proprietățile ajunse în stăpânirea fiscului după anul 1650 nu mai erau considerate fiscale și ele puteau fi vândute sau donate după bunul plac al principelui[40]. Iobagii domeniilor fiscale erau supuși dărilor publice asemenea iobagilor de pe domeniile nobiliare, iar în anumite districte puteau fi judecați de instanțele comitatense[41].

Campania din Polonia 1657-1658 întreprinsă de Gheorghe Rákóczi al II-lea s-a dovedit un răsunător eșec politic și militar care a adus țara în ruină. Efectul economic al acestui eșec a fost de asemenea devastator și s-a resimțit câteva decenii la rând. În anul 1669 principele Mihail Apafi I se plângea de situația dificilă în care se găsește țara, căreia îi lipsesc și veniturile pentru trimiterea solilor la Poartă, fapt atât de necesar pentru păstrarea păcii. În lipsa veniturilor sale statul suferă de slăbiciune, iar această slăbiciune este datorată mai ales pierderii domeniilor fiscale, care au ajuns pe mâinile unor particulari mai ales după dezastrul campaniei din Polonia[42]. Astfel după mai bine de jumătate de secol autoritatea princiară în Transilvania se găsea încă odată în situația dificilă creată de lipsa resurselor economice controlate în mod direct.

În timpul principelui Mihai Apafi I domeniul fiscal a fost refăcut într-o bună măsură. De administrarea acestuia se ocupa principesa Anna Bornemisza care a realizat și un jurnal ce cuprinde veniturile domeniilor fiscale precum și ale celorlalte surse ce constituiau monopolul princiar (dijma, tricesima, ocnele de sare) pentru anii 1667-1690. Din însemnările principesei rezultă că între anii 1667-1672 domeniile fiscale erau următoarele: Făgărașul (veniturile curții din Porumbac sunt menționate separat), Alba Iulia, Zlatna, Vinț, Deva, Gurghiu, Gherla, Chioar, *Kapnikbanya*, Săcuieni, Iernut, Blaj (*Balásfalvi*), Cătina (*Katonai*), Dumbrăveni, Gănfălău (*Gálfálvi*)[43]. O însem-

---

[34] Andrei Veress, *Documente*, IX, 1937, doc. 164. p. 203-204.
[35] *Ibidem*, doc. 201, p.251.
[36] Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari (coord.), *Istoria Transilvaniei.*, II, Cluj-Napoca, 2005, p.145.
[37] *MCRT*, XI, doc. VIII, p. 105-112.
[38] *Constituțiile Aprobate*, Titlul 5, Art. I. p.78.
[39] *Ibidem*. Titlul 8, Art. I. p. 80-81.
[40] *Ibidem*, Art. IV, p. 82.
[41] *Ibidem*, Art. VIII, p. 83.
[42] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I, București, 1987, p. 500-501.
[43] Béla Szádeczky, *I Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói*. Budapest, 1911, p. 6-72.

nare din anul 1673 indică un număr de 128 de porți fiscale. Se estimează că în această perioadă o poartă fiscală cuprindea în jur de 10 iobagi. Distribuția porților fiscale era următoarea: Alba Iulia - 25, Vințul de Jos - 5½, Blaj - 12, Zlatna - 30½, Gherla - 5, Ernea, Gănfălău - 1, Deva - 9, Iernut - 3, Dumbrăveni - 13, Cătina - 4, Gurghiu - 9, Chioar - 11[44]. În intervalul 1673-1679 pe lângă domeniile menționate mai sus apar și Hunedoara, Huszt și Odorhei[45], între 1680-1685 Ciucul[46], iar din 1685 Ciceul[47].

O pierdere însemnată pentru domeniul fiscal, dar și pentru sistemul defensiv al țării, a fost cucerirea cetății Oradea de către turci în anul 1660. Pe de altă parte noile achiziții au fost mai puține, excepție face domeniul Hunedoarei intrat în stăpânirea fiscului în anul 1685. Înainte Hunedoara fusese unul dintre cele mai întinse domenii particulare din Transilvania cuprinzând două târguri, Hunedoara și Hațeg, și un număr de 27-34 de sate întregi sau părți. Printre vechii proprietari ai domeniului se numărau familiile: Török, Bethlen de Iktar și Tököly[48].

În timpul domniei principelui Mihail Apafi I se mai poate sesiza o evoluție socială inedită ce privește domeniile fiscale. Pentru a-și întări autoritatea principele face apel la populația domeniilor fiscale, dispusă să se alăture aparatului militar specific acestui areal (pușcași, darabanți, libertini etc.) în schimbul scutirii de sarcinile iobăgești. În această perioadă se înregistrează o creștere importantă a acestor grupuri semi-privilegiate cu obligații militare, care însă afectau forța de muncă de pe aceste domenii[49].

Pe lângă faptul că erau o sursă de venit pentru vistieria princiară, domeniile fiscale, cu cetățile din cuprinsul lor, erau adevărate simboluri ale autorității princiare. Starea domeniului fiscal reflecta în mod fidel puterea militară a țării. Doar un domeniu întins și bine administrat era capabil să întrețină o garnizoană suficient de numeroasă și reparațiile necesare unei cetăți de margine. O distincție clară între bunurile fiscale moștenite de fiecare principe la urcarea pe tron și proprietățile familiale ale fiecărui principe în parte este greu de făcut, deoarece acestea erau administrate de obicei împreună. Domeniile fiscale deși erau îndeobște considerate proprietatea țării erau de fapt controlate direct de către principi, care în unele cazuri nu au ezitat să le privească ca și pe proprietățile lor private dispunând de ele după bunul lor plac.

Aspects Regarding the Evolution of the Fiscal Estate in the Autonomous Principality of Transylvania

Abstract

Consisting of land domains, usually surrounding a fortress, the fiscal estate was the material basis for the political authority of any Transylvanian prince. The fiscal estate was formed in the first decades of the autonomous principality as the domains of the Catholic Church were secularized after the Diet of Sebeș in 1556. For the next century and a half the fiscal estate had a complex evolution, reflecting the military, political and economical situation of each reign. The strong rulers were concerned with the expansion of the domain (John Sigismund Zápolya, Steven Báthory, Gabriel Bethlen, George Rákóczi I and Michael Apafi I) while the others did not hesitate to donate large parts of the fiscal estate as a mean of obtaining political support from the nobility. The ruling classes of Transylvania had a great interest in the evolution of the fiscal estates as they considered it "state propriety". Aside from being an income source for the treasury, the fiscal estates, especially those surrounding a fortress, had an important role in maintaining border defense. A large and efficiently administrated domain was able to supply the local garrison and to cover for all the reparation and maintenance of the fortress.

---

[44] *Ibidem*, p. 276-277.
[45] *Ibidem*, p. 267-271.
[46] *Ibidem*, p. 444.
[47] *Ibidem*, p. 504.
[48] Maria Ursuțiu, *Relații agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, în *AIIACN*, 26, 1983-1984, p. 159-166.
[49] Ionuț Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania Princiară*. Cluj Napoca, 2005, p. 50.

HORAȚIU GROZA

PALATUL VOIEVODAL DIN TURDA ÎN DOCUMENTE MEDIEVALE ŞI MODERNE

Keywords: *Turda, voivode's palace, Transylvania, Bàthory family*

Cuvinte cheie: *Turda, Palatul Voievodal, Transilvania, familia Bàthory*

Studiu introductiv. Considerată cea mai veche clădire civilă din zonă, Palatul Voievodal reprezintă un simbol şi totodată o emblemă a municipiului. Dintre edificiile civile ridicate în perioada medievală, Palatul, şi mai apoi Primăria Veche construită în stil renascentist târziu au făcut parte din clădirile etajate ale oraşului ce se mai păstrează şi astăzi. Mult mai modeste au fost în schimb celelalte construcţii civile din acea perioadă. Întregul fond de locuinţe era format în majoritate din case construite din lemn, din semibordeie sau bordeie cu acoperişuri din paie, fapt ce a contribuit cu siguranţă la punerea în valoare a construcţiilor publice zidite din piatră de dimensiuni mai mari. Odată cu finalizarea lucrărilor de construcţie la biserica catolică de la începutul secolului XVI, piaţa mare a oraşului se închide pe latura ei nordică. Nucleul oraşului medieval este înconjurat treptat de clădiri din piatră care nu s-au mai păstrat.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1566-1567), oraşul este descris de către călătorul străin Giovan Andrea Gromo ca *„un târguşor ce avea case arătoase din piatră, cu străzi frumoase."* Este momentul când au fost ridicate o serie de edificii sub forma unor mici palate. Construite de-a lungul timpului, unele au fost amplasate în dreptul Pieţii Târgului din centrul medieval al oraşului. Astfel de proprietăţi au posedat familiile nobiliare: Wesselényi, Mikó, Csipkés, Naláczi, Korda etc.[1] Alături de acestea au existat cu siguranţă, ca şi în toată Transilvania de altfel, şi alte construcţii ridicate din piatră de către pătura înstărită a oraşului.[2]

După reconstrucţia ce a urmat atacurilor devastatoare de la Turda din cadrul evenimentelor revoluţiei antihabsburgice conduse de principele Transilvaniei Francisc Rakoczi II (1704-1711) când oraşul a fost ocupat, prădat şi incendiat de o parte a trupelor imperiale dislocate în această zonă aflate sub conducerea colonelului danez Tiege,[3] Turda, denumită şi *"Universitas oppidi nobelium Thordae"*, număra 1200 de case, multe dintre ele chiar frumoase, *fiind locuite numai de nobili*, relatează Johann Lehmann (? - 1794) "directorul" unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava), într-una din numeroasele sale călătorii întreprinse în Transilvania.[4]

Valoarea istorică, arhitecturală şi artistică deosebită a celei mai vechi clădiri medievale civile din zonă ce s-a păstrat a atras atenţia încă de la începutul existenţei sale călătorilor străini care au peregrinat prin această zonă a Transilvaniei, iar mai apoi cercetătorilor, istoricilor şi nu în ultimul rând numeroşilor turişti care au vizitat localitatea.

Începând cu sfârşitul secolului XIX când preocupările pentru istoria naţională sunt tot mai intense, Palatul Voievodal intră în atenţia istoricilor şi cercetătorilor. Puţini au fost cei care i-au acordat un spaţiu aparte în publicaţiile şi revistele de specialitate care au apărut de-a lungul

---

[1] Balázs Orbán, *Torda város és környéke*. Budapest, A Pesti Könyvnyomda Rt., 1889, p. 169 şi 319.

[2] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II. Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1970, p. 345-346. (în continuare *Călători străini..*)

[3] Camil Mureşan, *Monumente Istorice din Turda*. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968, p. 17.

[4] *Călători străini...*, vol. X, partea I, 2000, p. 589.

timpului.[5] Deşi a avut mai multe destinaţii, în perioada medievală fiind locaţia Casei Cămării de Sare a ocnele din Turda iar ulterior a avut mai multe funcţionalităţi, noi i-am păstrat titulatura de Palat Voievodal dată de literatura secolului XIX, termen folosit şi astăzi de către mulţi dintre specialişti.

Călători străini prin Turda. Despre o clădire importantă şi impunătoare existentă în Turda, pe parcursul mai multor secole ne-au rămas o serie de însemnări făcute de personalităţi ale timpului care au călătorit prin Transilvania, în misiuni diplomatice sau cu diverse alte scopuri.

După renovarea radicală de la sfârşitul secolului XVI, cunoaştem exact destinaţia acestei clădiri: ea era Casă a Cămării de Sare, dar a avut şi alte destinaţii.[6] Nu ştim cu certitudine dacă înaintea acestor modificări, vechea Casă a Cămării de Sare a avut sediul pe aceeaşi locaţie pomenită de documentele sfârşitului de secol XVI. Avem unele informaţii sporadice despre existenţa ei, ştiri oferite de diverşi călători străini care au vizitat Transilvania s-au au avut misiuni diplomatice în această zonă.

Primele informaţii ne sunt oferite de Hans Dernschwam, originar din Boemia, care a călătorit prin Transilvania în anul 1528. De la el aflăm de existenţa unei case goale la Turda în care nu se află nimic şi care este posibil să fi fost vechea Casă a Cămării. Locaţia acestei construcţii, *„cu uşile şi încuietorile în stare proastă"* nu este precizată, presupunem însă că este vorba de Palatul Voievodal. Alături de casă era un grajd din zidărie de piatră ce putea adăposti 100 de cai, construcţie ridicată de fostul comite al cămărilor de sare Iacob Tornali.[7]

În scurta perioadă de administrare a Transilvaniei de către habsburgi, petrecută la mijlocul secolului XVI, unul dintre oficialii curţii, Georg Werner, a fost desemnat să întocmească un raport minuţios despre situaţia cămărilor de sare din Transilvania. Datorită informaţiilor oferite în notele sale aflăm ştiri indirecte despre Casa Cămării de Sare de la Turda.[8]

În raportul întocmit în lunile martie-aprilie 1552 se vorbeşte despre existenţa unei Case a Cămării de Sare la Turda. Din document reiese că aceasta nu îşi avea locaţia în preajma ocnelor de sare unde erau amintite: o locuinţă mică unde locuiau magulatorii, chepeliştii şi distribuitorul seului, un grajd pentru cai, patru şoproane şi fierăria.[9] Locaţia acesteia, specifică raportul, era la o distanţă de 3-4 jugăre de ocne, în oraş, fiind prezentată destul de succint de către autorul acestui raport.[10]

Casa Cămării avea o curte încăpătoare şi pustie. Clădirea era într-o stare precară de conservare, la data aceea păstrându-se doar zidurile şi acoperişul, fapt datorat neglijenţei celor care au administrat-o, specifică Werner.

Tezaurarul George Martinuzzi, administratorul cămărilor de sare din Transilvania, a menţinut la Turda în acea perioadă în locul cămăraşului (la Casa Cămării) un singur diac de socoteli (contabil), care s-a refugiat apoi la Oradea.[11] Cămara era administrată în anul 1552 de către nobilul George Hanvay din comitatul Gőnőr ce fusese administrator şi la Cămara din Ocna Sibiului, fiind numit de către generalul Castaldo, comandantul trupelor imperiale.[12] Comisarii imperiali au numit în fruntea acestei cămări pe Ioan Vaday din Cluj care era retribuit cu 200 de florini anual, întreţinere şi nutreţ pentru caii lui, iar contabil pe Andrei Balogh din Turda.[13]

---

[5] Balázs Orbán, Domokos Harmath, Kalmán Lux, Coriolan Petranu, Virgil Vătăşianu, Camil Mureşan, Elisabeta Vass, Horaţiu Groza etc. sunt doar câţiva dintre cercetătorii şi istoricii care au atins această problematică.

[6] Erzsèbet Vass, *A tordai sőkamaraház*, in *Aluta*, XXII, 1998, p. 39-58.

[7] *Călători străini..*, vol. I, 1968, p. 268.

[8] *Călători străini..*, vol. II, p. 14.

[9] *Ibidem*, p. 19-20.

[10] *Ibidem*, p. 19.

[11] *Ibidem*, p. 18.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 45.

Mărturia cea mai importantă a acestui raport pentru noi este aceea că această cămară, considerată cea mai importantă din Transilvania, *"obişnuia să-şi aibă reşedinţa, în **casa regească** ce se numeşte Casa Cămării, comitele acestei cămări şi care era în fruntea şi a celorlalte cămări de sare"*.[14] Acest fapt demonstrează încă odată importanţa acestui edificiu şi indirect ne sugerează prin titulatura ce i-a fost conferită că aici au locuit şi oficialităţi importante ale Transilvaniei.

Misionarul catolic Antonio Possevino, în misiunea sa diplomatică din Transilvania din primăvara anului 1583, aminteşte de existenţa unui castel vechi la Turda.[15] De asemenea importanţa localităţii şi indirect existenţa unei locuinţe importante ne este relevată de relatarea francezului Jacques Bongars (1554-1612) în călătoria sa de studiu întreprinsă în Transilvania. Acesta, după o noapte petrecută la Turda, îl întâlneşte pe Paul Gyulai (Paulus July), secretar al regelui Poloniei Ştefan Báthory (1576-1586), fost principe al Transilvaniei între anii 1571-1575.

Conrad Iacob Hiltebrandt (1629-1679), trimis al regelui Suediei Carol X Gustav, în călătoria sa prin Transilvania amintea în însemnările sale de existenţa unei case deosebite la Turda unde a luat masa alături de principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi II pe data de 20 august 1656.[16]

În secolul al XVIII-lea avem ştiri indirecte despre existenţa unei clădiri în care erau cazate misiunile diplomatice şi misionarii aflaţi în trecere prin Turda. Astfel pe 12 aprilie 1738, un călugăr misionar anonim, de la mănăstirea franciscană din Glatz (Boemia), secretarul vizitatorului general al provinciei franciscane din Transilvania Rocus Ulbricht, este bine primit de către un anumit domn Edelberg, administrator general al salinelor de la Turda în acea perioadă, fiind cazat peste noapte cel mai probabil în clădirea Casei Cămării de Sare. Cu siguranţă că anexele acesteia funcţionau în acea perioadă, misionarul împreună cu suita lui fiind aprovizionaţi a doua zi pentru călătorie cu diverse alimente, carne, vin şi plăcinte.[17]

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe data de 5 iulie 1765, eruditul abate iezuit, belgianul Francois Xavier de Feller (1735-1802), în călătoria întreprinsă în Transilvania, este găzduit de administratorul salinei de la Turda.[18] Nu sunt date detalii legate de starea clădirii şi a anexelor acesteia.

În vara anului 1780, arheologul şi numismatul italian Domenico Sestini (1759-1832), în călătoria întreprinsă în Transilvania este bine primit şi ospătat de cămăraşul Iosif Hodor (*salis oficii perceptor*) şi de către administratorul Ignaţiu Dollinger, probabil tot în Casa Cămării de Sare, unde se afla sediul administrativ.[19]

Poarta monumentală. Revenind la informaţiile pe care le deţinem ştim că proaspăt renovata construcţie avea o curte mare (largă, lată) orientată pe direcţia E-NV, accesul în aceasta făcându-se printr-o poartă înaltă construită din piatră, ce avea o deschidere sub formă de boltă. Poarta era protejată la partea superioară cu un acoperiş din şindrilă în podul căruia se afla un porumbar ce avea forma unui turnuleţ (lucarnă), des întâlnit şi la porţile secuieşti.[20] O uşă din lemn permitea accesul din acesta spre un alt porumbar ce era situat tot în podul porţii de intrare în curtea palatului [21] (fig. 1).

---

[14] *Ibidem*, p. 18.
[15] *Ibidem*, p. 551.
[16] *Călători străini..*, vol. V, 1973, p. 560.
[17] *Călători străini..*, vol. IX, 1997, p. 217.
[18] *Ibidem*, p. 571.
[19] *Călători străini..*, vol. X, partea I, p. 367.
[20] Balász Orbán, *op.cit.*, p. 343. Conform spuselor lui Orbán Balász, în tradiţia secuiască porumbeii erau consideraţi simbol al iubitorilor de oaspeţi.
[21] După cum se vede şi într-una dintre fotografiile ce înfăţişează clădirea şi poarta monumentală, publicate către istoricul maghiar în monografia amintită, se poate observa un mic acoperiş care protejează poarta de intemperii, unde se găseau porumbarele menţionate.

Pe frontonul porţii era amplasată o inscripţie din piatră scrisă în limba latină împreună cu un blazon ce conţinea însemne heraldice aparţinând familiei Báthory. Inscripţia şi blazonul nu s-au mai păstrat în această locaţie, deoarece în anul 1883 poarta a fost demolată de către autorităţile vremii din cauza stării avansate de degradare, iar materialul rezultat din demolarea acesteia a fost refolosit la ridicarea altor construcţii.[22]

Inscripţia din piatră ce se afla incastrată pe frontonul porţii atesta o refacere a clădirii probabil în anul 1588, dacă ar fi să dăm crezare celor relatate de Orbán Balász în monografia localităţii. La data demolării porţii de intrare, survenită în anul 1883, odată cu degajarea molozului rezultat, inscripţia a dispărut. Trei ani mai târziu, în peregrinările sale Balász a descoperit cea mai mare parte dintre fragmentele acestei inscripţii pe malul râului Arieş, aruncate pe un teren viran ce aparţinea gaterului de stat. Textul inscripţiei s-a păstrat în întregime fiind copiat de către Balász înainte de demolarea porţii de la intrare pe când strângea materiale şi informaţii necesare editării monografiei Turzii şi a împrejurimilor acesteia. Tot de la el s-au păstrat şi descrierile amănunţite ale porţii, ale însemnelor heraldice, dar şi ale curţii împreună cu o parte din acareturile care au existat în secolul al XIX-lea şi care astăzi sunt imposibil de reconstituit deoarece au fost desfiinţate iar pe spaţiul respectiv s-a extins oraşul modern de azi.

Istoricul ungur a primit din partea primarului Turzii promisiunea depozitării într-unul dintre spaţiile Primăriei a tuturor fragmentelor aparţinătoare acestei inscripţii, fragmente ce se găseau aruncate unele peste altele fiind supuse degradării, până când se va inaugura la Turda un muzeu care să le adăpostească.[23] Se pare că această promisiune a fost onorată din moment ce pe faţada estică a clădirii deasupra intrării principale au fost încastrate toate aceste fragmente, care spre surprinderea noastră s-au păstrat aproape în forma copiată şi redată în lucrarea sa. Inscripţia este în limba latină şi conţine următorul text:

>>REGNAN [TE] ILLUSTRISSIMO DNO DNO SIGISM [UNDI] BÁTHORY DE SOMLIO
VAJVODA REGNI TRANSIL [VANIAE] GUBERNATORE MAGCO
[MAGNIFICO] DNO JOANNE
GICY, CAMERAR [IO] GASPARE BARTEKOCY PORTA LAPIDEA ERECTA EST A.D.MDLXXXVIII.
A....FACIEN. NEMINEM TIMENUS. <<

Textul păstrat al inscripţiei a fost redat de către noi într-un articol publicat de curând.[24] Textul actual al inscripţiei nu are inserat anul renovării clădirii şi are câteva lipsuri faţă de ceea ce a prezentat Orban în lucrarea sa.[25]

La partea superioară a frontonului porţii, spune Balász, exista un însemn heraldic cu *un înger pe un glob ce ţinea pe un scut o emblemă unde erau reprezentaţi trei dinţi de balaur întorşi spre stânga.*[26] Deasupra acesteia se puteau vedea urmele unei coroane rupte, iar pe fiecare parte a emblemei era reprezentat câte un vultur.[27] Deoarece această descriere relativă nu poate fi verificată în momentul de faţă, nu ştim cărei familii nobiliare îi aparţin însemnele heraldice.

---

[22] Balász Orbán, *op.cit.*, p. 343.
[23] *Ibidem*, p. 344.
[24] Horaţiu Groza, *Un monument de arhitectură medievală: Palatul voievodal din Turda*, in *AMN*, 45-46, II, 2008-2009, p. 237.
[25] Balász Orbán, *op.cit.*, p. 344.
[26] *Ibidem*. Cei trei colţi de balaur descrişi de Balász sunt de fapt cei trei colţi de lup ai familiei Bathory care sunt consideraţi armele de neam ale voievodului. Vezi, Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*. Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, 1977, p. 130.
[27] Balász Orbán, *op.cit.*, p. 344.

Blazonul sculptat în piatră de calcar are o formă trapezoidală şi are dimensiunile de 0,62 m (baza mică) x 0,70 m x 0,90 m (baza mare), laturile suportului din piatră fiind uşor curbate. Acesta a fost montat ulterior, odată cu inscripţia amintită, pe faţada de est, la etajul clădirii, deasupra balconului, probabil la renovările de la începutul secolului trecut.

Blazonul se află astăzi într-o stare avansată de degradare şi necesită restaurare imediată. Însemnele heraldice, câte au mai rămas, sunt greu vizibile, intemperiile punându-şi amprenta şi nu în ultimul rând factorul uman care în perioada comunistă a vrut să ascundă vechile însemne nobiliare, prin martelarea şi acoperirea acestora cu tencuieli din mortar (fig. 3).

Poarta de intrare care era prevăzută cu „acces pietonal", dădea într-o curte largă unde se găseau împrăştiate numeroase vestigii romane, în special capiteluri, baze şi fuse de coloane în ultimul sfert al veacului al XIX-lea, când a fost vizitată de către Orbán Balázs. De aici provin două fragmente de inscripţie, unul din marmură ce avea inscripţionat următorul text: MANVS VIXIT. Celălalt fragment, provenit dintr-un relief mai mare din gresie, avea reprezentată figura lui Apolo. Piesele au aparţinut Colecţiei Téglás şi au fost achiziţionate în cea mai mare parte în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX.[28]

Curtea, anexele şi grădina. Curtea, în care se găseau şi acareturile, era împrejmuită probabil cu ziduri înalte, la nord aflându-se incinta fortificată a bisericii, refăcută parţial sub principii Gabriel Bethlen (1613-1629) şi Gheorghe Rákóczi I (1630-1648). Fortificaţia a suferit distrugeri în timpul luptelor purtate de Mihai Viteazul (1593-1601) şi de nobilimea maghiară răsculată, precum şi în vremurile tulburi care au urmat pentru Transilvania după asasinarea domnitorului, când armata împăratului Rudolf condusă de generalul imperial George Basta s-a dedat la grave excese, incendiind şi devastând oraşul.[29] În aceşti ani caracterizaţi de instabilitate politică şi presăraţi cu numeroase conflicte armate, construcţiile medievale civile şi ecleziastice din Turda Veche şi Turda Nouă au avut de suferit mari distrugeri. Dintre incendii, cele din anul 1658 şi 1660-1661 se pare că au afectat Palatul în mod serios. Incursiunile tătarilor din acei ani au distrus şi incendiat mai multe oraşe din Transilvania.

Un alt eveniment care s-a soldat cu distrugeri importante a avut loc la începutul secolului al XVIII-lea în războiul purtat între curuţi şi lobonţi când Turda a fost incendiată, jefuită şi prădată în repetate rânduri sub domnia principelui Transilvaniei Francisc Rákóczi II (1704-1711). Distrugerile suferite au avut drept consecinţă pierderea rolului economic jucat în comercializarea sării.[30]

Este limpede faptul că pe lângă edificiile importante ale oraşului au avut de suferit distrugeri majore atât fortificaţia şi biserica reformată cât şi construcţiile aflate în apropiere cum este şi cazul Palatului Voievodal care atunci avea destinaţie de Casă a Cămării de Sare a ocnelor de la Turda. Un plan de restaurare şi refacere a acestei incinte fortificate şi a întregii zone a fost întocmit de către autorităţile habsburgice încă din anul 1710. Incinta trebuia refăcută la sud de biserică, dar nu ştim dacă acest plan a fost vreodată pus în aplicare.[31] Alte renovări ale fortificaţiei au avut loc sub domniile principilor Gabriel Báthory (1608-1613), Gabriel Bethlen (1613-1629) şi Gheorghe Rákóczi I (1630-1648).

În prima jumătate a secolului al XVII-lea Turda îşi revine după devastările amintite mai sus şi după epidemiile de ciumă şi holeră ce au urmat acestora, fiind repopulată cu soldaţi eliberaţi din armată în anul 1619, iar în anul 1665 cu refugiaţi din Caransebeş, Lugoj şi Oradea.[32]

---

[28] Istvan Bajusz, *Colecţia de antichităţi a lui Téglás Istvan din Turda*, in *AMP*, IV, 1980, p. 370-371.

[29] Camil Mureşan, *op.cit.*, p. 24. Un strat de arsură a fost sesizat şi în stratigrafia unor secţiuni arheologice. Cu siguranţă şi acest edificiu a avut de suferit de pe urma incendiilor de la începutul secolului al XVI-lea.

[30] Rudolf Wolf, *Torda város tanácsi jegizökönyve 1603-1608*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1993, p. 6.

[31] Planul cu propunerea de restaurare a fost descoperit în arhivele din Viena.

[32] Balász Orbán, *op.cit.*, p. 143, 144 şi 146.

Pentru redresarea situaţiei demografice aceştia au fost stimulaţi de numeroasele privilegii acordate de către principii Transilvaniei, începând cu Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I, Gheorghe Rákóczi II (1648-1657) şi Mihail Apaffi (1662-1691), astfel încât Turda devine oraş nobiliar în anul 1662, cu toate drepturile şi privilegiile cuvenite.[33]

Treptat, rolul de apărare al fortificaţiei scade şi în scurt timp aceasta îşi pierde orice utilitate militară, o parte cade în ruină, iar altă parte a fost probabil demolată pentru a face loc noilor construcţii. Implicit, împrejmuirea curţii Palatului are şi ea de suferit. Zidurile sunt diminuate ca înălţime, atât în partea de nord[34] cât şi pe latura de est, acolo unde la sfârşitul secolului al XIX-lea, pe locul vechii porţi de intrare şi a zidului care o susţinea, a fost ridicată o împrejmuire modernă[35] care astăzi nu mai există, fiind asimilată de construcţii. Zidul nordic al fortificaţiei, care era totodată şi cel sudic al curţii palatului, a fost redus din înălţime după spusele lui Orbán Balász până la 1,5 stânjeni (aproximativ 2,85m). În prelungirea zidului era amplasat un contrafort din piatră ridicat pe colţul de sud-est al palatului. Tot pe acel colţ era amplasată şi o poartă din lemn care făcea legătura între curtea palatului şi biserica reformată.[36] Istoricul ungur susţine că deasupra acesteia era vizibilă o inscripţie, astăzi dispărută, care informa despre intervenţiile de renovare care au avut loc în anul 1588 sub domnia principele Sigismund Báthory (1581-1597; 1599-1602). Informaţia nu a putut fi verificată, autorul neprecizând sursa de proveniență a textului iar resturi sau fragmente ale acestei inscripţii nu au fost descoperite.[37] Această poartă, amplasată pe această locaţie înaintea vizitei lui Orbán Balász, era realizată din lemn şi făcea corp comun cu contrafortul de sud-est al edificiului care era realizat din zidărie din piatră după cum am menţionat. Contrafortul era adosat exact pe colţul clădirii cu o prindere pe zidurile de est şi de sud în formă de coadă de rândunică. Partea superioară a acestuia, conform unei fotografii executate la începutul secolului XX, ajungea până la mijlocul ferestrelor de la etajul clădirii (fig.3).

Informaţii preţioase despre cum arătau curtea şi acareturile edificiului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sunt prezente într-un document datat 2 aprilie 1660.[38]

Într-o listă de inventar întocmită de scribii cancelariei principelui se spune că în această curte mare se aflau două grămezi de lemne, folosite probabil pentru încălzitul încăperilor edificiului şi a unor anexe şi o fântână ce avea acoperişul realizat din şindrilă, amplasamentul acesteia din urmă fiind greu de localizat în prezent.

Un alt document datat 17 ani mai târziu ne oferă mai multe detalii. Fântâna avea un acoperiş din şindrilă iar materialul folosit la construcţia acesteia a fost piatra. La nivelul solului fântâna avea o împrejmuire realizată din acelaşi material deasupra căreia era montată o roată cu mâner. Roata folosită la trasul apei avea la capătul rolei două inele din fier necesare prinderii funiei care cobora în fântână. Aici se mai găsea o funie şi o cuvă din piatră, ultima fiind utilizată pentru stocarea unei anumite cantităţi de apă necesară diverselor activităţi prestate de către personalul auxiliar.[39]

Potrivit acestui document, curtea era împrejmuită pe latura sudică cu un gard din nuiele lipit cu chirpici, pe aceeaşi linie situându-se măcelăria, grajdul şi un zid mare din piatră, probabil cel al incintei fortificate.[40] Nu deţinem informaţii legate de dimensiunile acestor anexe.

---

[33] Vass Erzsèbet, *op.cit.*, p. 40.

[34] Văzut dinspre curtea Wesselenyi, zidul era construit din blocuri mari din piatră fasonată. Balász Orbán, *op.cit.*, p. 348.

[35] *Ibidem.*

[36] *Ibidem.*

[37] REGNAN [TE] ILLUSTRISSIMO PRIN [CIPE] D.D. SIGISM [UNDO] BATHORY VAIVODA TRAN [SILVANIAE] GUBERNATORE MAGCO [MAGNIFICO] D.JOAN [E] GICY OPUS HOC FACTUM CAMERAR. JOA [NE] LRATO [LITTERATO] KOLOSVARI AD MDLXXXVII, conform Balász Orbán, *op.cit.*, p. 348.

[38] *Az erdély káptalan országos levéltára: A tordai sókamaraház 1660-as leltári listája.* Budapest, Magyar Országos Levèltár, Lymbus XVI/1, (în continuare MOL, *Lymbus, XVI/1*).

[39] *Kolozsmonostori Konvent Levéltára. A tordai sókamarahaz 1677-es leltári listája.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, Urbaria Folia 786-890 (în continuare MOL, *Folia Urbaria*).

[40] *Ibidem.*

Deşi latura nordică a curţii şi a anexelor din această parte nu sunt specificate, este posibil ca aici să-şi fi avut amplasamentul bucătăria Casei Cămării de Sare care este amintită în document.[41]

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, curtea mare a Casei Cămării era compartimentată. Aici era amplasată o poartă mare, cu două canaturi, construită din scândură, foarte deteriorată, care avea sistemul de închidere realizat din 2 balamale din fier forjat şi un zăvor din lemn. Poarta avea în componenţa ei o uşă mai mică ce avea prevăzut un sistem de închidere ce consta dintr-un zăvor din fier dotat cu lacăt cu cheie.[42]

Cele mai numeroase informaţii referitoare la anexele acestei clădiri ne-au fost oferite de scribii Cancelariei Mari, Diósi Gáspár şi Pávai János, care din porunca principelui Transilvaniei Acaţiu Barczai (1658-1660) au inventariat toate bunurile mobile şi imobile ale Casei Cămării de Sare din Turda împreună cu toate dependinţele sale.[43] Este momentul de când ne parvin primele ştiri legate de bucătăria Casei Cămării care conform descrierii se afla într-o stare bună, avea două uşi solide din lemn şi o poartă prevăzută cu un zăvor.[44] Două decenii mai târziu, alte documente oferă mai multe informaţii legate de această construcţie. Materialul folosit la ridicarea bucătăriei a fost piatra, iar acoperişul acesteia era din şindrilă de bună calitate. Intrarea se făcea pe o uşă simplă ce avea balamale şi întăriturii din fier pe care erau montate două obloane rabatabile prevăzute de asemenea cu balamale. Aici, în anul 1552 exista un bucătar care locuia permanent, fiind plătit anual după cum se putea face înţelegerea.[45] Pentru achiziţionarea unor alimente care nu puteau fi produse în grădina şi gospodăria proprie şi necesare bucătăriei erau alocaţi 200 de florini anual iar uneori chiar mai mult.[46]

Inventarul tuturor bunurilor mobile ce se aflau în toate aceste anexe, precum şi cele din Casa Cămării de sare, au fost prezentate într-un studiu scris în limba maghiară de către arhitecta Vass Erzsébet, în anul 1998[47] şi reluat într-un volum care cuprinde mai multe articole de specialitate editat câţiva ani mai târziu.[48] Toate aceste bunuri mobile prezente în inventarele realizate de scribii Cancelariei care se aflau la acea dată în încăperile şi anexele clădirii au fost trecute la notele prezentului studiu.

O altă anexă existentă în curtea Casei Cămării de Sare era măcelăria, construită din trunchiuri drepte din lemn (bile) şi acoperită cu paie; accesul în aceasta se făcea printr-o uşă prevăzută cu un oblon rabatabil dotat cu balamale şi întăriturii din fier.[49] În imediata apropiere a acesteia era amplasat un cuptor funcţional, folosit probabil la coptul pâinii, ceea ce indică aici şi existenţa unei brutării. Locaţia acesteia nu este specificată în documentele de epocă - fiind posibil situată undeva pe latura de nord a curţii (n.a.).[50]

Activităţile auxiliare ale Cămării erau variate, gospodărirea acesteia necesitând personal auxiliar. Aşa cum vom arătă în cele ce urmează, la Casa Cămării exista o adevărată gospodărie în care pe lângă activităţile strict administrative, cele agricole şi de creştere a animalelor deţineau un rol important.

---

[41] *Ibidem.*

[42] *Ibidem.*

[43] MOL, *Lymbus, XVI/1.*

[44] *Ibidem.* Este posibil ca bucătăria să fi avut o curte mică proprie.

[45] *Călători străini..*, vol. II, p. 321.

[46] *Ibidem*, p. 39.

[47] Vass Erzébet, *op.cit.*

[48] Vass Erzsébet, *A tordai sókamaraház*, în *Aranyos-vidék magyarsága.* Cluj-Napoca, Kriterion, 2006.

[49] MOL, *Folia Urbaria.* În bucătărie se găseau: o masă deteriorată, mai multe bănci de diferite dimensiuni, o masă cu sertar, o covată de dospit aluatul, un picior de covată, două site, o căldare rea, două covăţici, un proţap mare şi unul mic ambele din fier, o tigaie din fier şi un ciubăr.

[50] MOL, *Lymbus XVI / 1.* În măcelărie se găsea la data inventarierii: o masă caracteristică brutăriei folosită la sortarea aluatului necesar pentru fabricarea pâinii. În brutărie se găseau diverse obiecte: un jug din lemn prevăzut cu un lanţ (posibil instrument de tortură), un dulap, o bancă, o ramă de fereastră, un cuptor, o plită spartă şi o uşă.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea este amintită existenţa unor construcţii de mici dimensiuni special amenajate aflate atât în incinta curţii cât şi în spatele clădirii, acolo unde se întindea grădina istorică. Grajdul din curte, amintit de documentul datat în anul 1660, era construit probabil din piatră, după cum este descris 17 ani mai târziu, o parte a acestuia fiind realizată din şipci de lemn.[51]

Starea edificiului şi implicit a tuturor acestor acareturi se îmbunătăţeşte vizibil în anii ce au urmat incendiilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, datorită unor renovări efectuate. La doar două decenii de la acest incendiu avem menţionate numeroase schimbări şi modificări la o parte dintre anexe. Astfel, grajdul este descris de un alt document în detaliu. Construit din piatră, construcţia avea trei uşi simple prevăzute cu balamale ce conţineau întăriturii din fier forjat şi era acoperită cu şindrilă. În interior se găseau două rânduri de iesle. Pe toată lungimea grajdului, pe faţada acestuia, era construit un pridvor din lemn. Grajdul se prelungea cu o construcţie rudimentară care avea acelaşi rol, construită din chirpici şi prevăzută cu o uşă simplă ce avea balamalele din fier, în interiorul căreia se găsea o singură iesle. În continuarea acestei construcţii mai exista un şopron care era utilizat ca adăpost pentru atelaje.[52]

În fundul curţii, la vest, se afla amplasată clădirea Casei Cămării de sare. Din holul acesteia, printr-o uşă construită din lemn, prevăzută cu balamale şi întăriturii metalice, situată pe zidul vestic, coborând nişte scări din lemn se putea intra pe o uşă simplă în prima dintre cele trei grădini existente.[53] Situată pe latura dinspre apus a clădirii, îngrădită pe una dintre laturi cu un zid din piatră ce continua cu un gard din nuiele lutuit cu chirpici în unele părţi, grădina este prezentată detaliat în document. Aceasta era cultivată pe o suprafaţă mai întinsă cu zarzavaturi, restul fiind cultivată cu soiuri nobile de viţă de vie.[54] În grădină, în anul 1660 este semnalată existenţa unei pergole degradate din lemn, ce avea în componenţă câteva şipci.[55] Pergola a fost refăcută ulterior, fiind utilizată ca suport pentru vita de vie.[56] De asemenea, în această grădină erau plantate numeroase soiuri de pomi fructiferi.[57]

Documentele veacului al XVII-lea ne informează de existenţa unei gropi (grote) construită special în scopul păstrării gheţii. La inventarele făcute de către scribii cancelariei se menţionează existenţa şi funcţionalitatea acesteia, fiind găsită plină cu gheaţă şi acoperită cu paie. Cu siguranţă că existenţa unei asemenea gropi presupunea o amenajare a terenului în acest scop. În urma cercetărilor arheologice efectuate la exteriorul clădirii în anul 1997, pe latura nordică a ieşindului dinspre vest, în caseta C_4, a fost descoperită o mică fundaţie din zidărie de piatră de formă rectangulară adosată la fundaţia clădirii (fig.4). Distanţa dintre aceasta şi latura vestică a ieşindului dinspre nord este de 4m. Această amenajare folosită probabil în scopul păstrării gheţii a fost amplasată în imediata apropiere a vechii intrării din fosta grădină, într-un loc propice, locaţia aleasă permiţând păstrarea acesteia pentru o perioadă mai îndelungată de timp. La un moment dat s-a renunţat la această amenajare, fiind folosită ulterior până în perioada modernă ca şi latrină.[58]

---

[51] *Ibidem.* În grajd se găsea lemn pentru construcţii: 18 foastene, 4 trunchiuri ce puteau fi folosite pe post de stâlpi, 10 grinzi pentru acoperiş, două tocuri de uşă, diverse obiecte provenite de la atelaje, laterale de car şi un ax pentru căruţă.

[52] MOL, *Folia Urbaria.* În grajdul prevăzut cu târnaţ erau depozitate 12 scânduri, iar în şopronul care era adosat la grajduri erau depozitate: o grapă din lemn şi o sanie aflată în stare bună.

[53] Urme ale existenţei acestei uşi nu s-au mai păstrat. La studiul de parament s-a observat, în zona fostelor scări ce permiteau accesul la etajul edificiului, o urmă de boltă. Cu siguranţă că aceasta a fost desfiinţată la una din renovările mai importante, atunci când probabil s-a renunţat la accesul în grădină pe această parte.

[54] MOL, *Folia Urbaria.* În această grădină se găseau cultivate: ceapă, salată şi usturoi.

[55] MOL, *Lymbus XVI / 1.*

[56] MOL, *Folia Urbaria.*

[57] *Ibidem.* În această grădină erau plantaţi pomi fructiferi precum meri, vişini şi pruni.

[58] Cercetarea arheologică a scos la iveală numeroase fragmente ceramice medievale şi moderne.

Dimensiunile acestei amenajări sunt relativ modeste (2,40 m x 2 m la exterior), interiorul fiind de 1,9 m x 1,1 m iar adâncimea de -1,95 m.[59] Latura de vest a zidăriei acesteia s-a păstrat parțial, o porțiune fiind dezafectată odată cu adosarea unuia dintre contraforturile clădirii la una dintre renovările ulterioare ale imobilului.

Aproape de malul pârâului este descris un iaz de dimensiuni mici care în anul 1677 nu era funcțional. Probabil că acesta a fost creat artificial prin devierea cursului de apă existent în apropiere. Pe malul acestuia se afla o masă ce era prevăzută cu un picior, construită din piatră, fiind utilizată de personalul care participa la activitățile strict legate de gospodărirea grădinilor, dar poate și la servirea unor gustări în aer liber oaspeților Casei Cămării de Sare.[60]

A doua grădină, învecinată cu cea descrisă mai sus, era cultivată cu zarzavaturi de primăvară și împrejmuită cu un gard din nuiele prevăzut cu o ușă simplă ce dădea în așa numita *„grădina cu șură"*. Grădina era îngrădită cu un gard confecționat din nuiele lipite (lutuite) cu chirpici care era întrerupt pe unele porțiuni de gard viu din spini. În zona gardului, la exterior, este menționată existența unui șanț.[61]

Intrarea în cea de a treia grădină se făcea printr-o poartă mare din scândură, realizată în două canaturi, pe una dintre laterale fiind inserată o ușă mică simplă. În grădină se afla amplasată o șură acoperită cu paie, construită pe un cadru din lemn ce avea doi dintre pereți realizați din nuiele. Tot în această grădină exista la acea dată un grajd, construit pe un cadru din lemn ce avea pereții împletiți cu nuiele, unul dintre aceștia fiind orientat spre pârâul existent pe latura de vest. Grajdul avea trei uși cu țâțâni din lemn, iar în interiorul acestuia erau amplasate două iesle și o cantitate de fân echivalentul a două care. Existența unui personal calificat pentru toate aceste lucrări nu poate fi pusă la îndoială. Existența unui grădinar este certificată într-un raport din anul 1552. Acesta avea întreținerea asigurată iar plata anuală era făcută la învoială.[62]

Pe latura ce dădea spre curtea cămării exista o despărțitură pentru vite, îngrădită bine de jur-împrejur cu un gard din lemn (probabil din țăruși), bătut și proptit bine, pe care era amplasată o ușă simplă. Gospodărirea Casei Cămării era deservită de patru argați care aveau în custodie numeroase bunuri mobile.[63] Printre sarcinile acestora se numărau și creșterea animalelor de care Casa Cămării nu ducea lipsă. Existau aici la acea dată: 6 boi, 2 vaci cu câte 2 viței, o junincă, 1 vițel de un an, 6 porci de un an, 12 porci mai mari, 12 găini, 1 cocoș și 6 gâște.[64]

În momentul de față locația exactă a „grădinii istorice" și întinderea sa reală este extrem de dificil de determinat. Cu siguranță că suprafața și întinderea grădini erau mult mai mari la data fondării edificiului decât astăzi. Relația dintre terenul fostei grădini a Palatului pe atunci Casă a cămării de sare (actualmente curtea interioară a Muzeului de Istorie) și Pârâul Racului care face o cotitură chiar în dreptul clădirii s-a schimbat radical, astfel încât în cei 400 de ani de la data edificării, datorită eroziunilor, cea mai mare parte a grădinii a dispărut. Sistemul de îndiguiri realizat de-a lungul anilor a distrus și taluzul în pantă al grădinii, astăzi distanța dintre pârâu și clădire nedepășind 15 m. Digul construit între anii 1994-1996 a rezolvat problema erodării malului. Pe locația acestuia a mai existat un dig vizibil la sfârșitul secolului al XIX-lea, construit în scopul susținerii malului de răsărit al văii cu piatra provenită din demolarea zidurilor de apărare, care la o numită dată necunoscută nouă, a fost dezafectat.[65]

---

[59] Trebuie ținut seama de depunerile acumulate în timp care sunt ce cca 1 m.

[60] MOL, *Folia Urbaria*.

[61] *Ibidem*.

[62] *Călători străini...*, vol. II, p. 21.

[63] MOL, *Folia Urbaria*. Printre bunurile inventariate, se găseau: două care echipate cu toate uneltele necesare lucrărilor agricole, două pluguri funcționale, două brăzdare plate din fier pentru plugurile amintite, două fiere lungi și un topor pentru cioplit.

[64] *Ibidem*. Porcii crescuți aici au fost duși la Cojocna, probabil la Cămara de Sare de acolo.

[65] Balász Orbán, *op.cit.*, p. 348.

Configuraţia terenului din zona văii demonstrează că vechea albie era situată la vest de cea actuală. Un alt impediment existent în dorinţa de a contura vechea grădină îl constituie relaţiile de proprietate care pe parcursul secolelor s-au definitivat, în vecinătate s-a dezvoltat centrul civic al oraşului iar în jurul edificiului s-au ridicat alte construcţii care la rândul lor au astăzi statut de monumente istorice.

Conform informaţiilor deţinute putem presupune că primele două grădini ar putea fi localizate la vest de clădire, spre pârâu, iar cea de a treia care era prevăzută şi cu poartă de intrare ar fi putut fi amplasată probabil undeva pe latura de nord vest a acesteia.[66]

Alte anexe aparţinătoare edificiului. Nici una dintre anexele aflate cândva în curte nu mai există astăzi. Alte anexe au fost construite cu siguranţă de-a lungul timpului şi în spatele edificiului, acolo unde se întindea grădina acestuia. Urme de fundaţii au fost descoperite pe latura de vest a acestuia. Cu timpul, din diferite cauze şi în diferite perioade ale istoriei, aceste anexe au fost dezafectate. Locaţia celor mai multe dintre aceste construcţii este incertă, inventarele realizate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea care ne informează de existenţa lor neprecizând locul exact unde au fost construite.

Dependinţele situate pe latura de est a edificiului. Pridvorul exterior (târnaţul). Amplasat pe faţada clădirii, pridvorul era poziţionat în partea de nord a balconului, mai precis lângă pilonul nordic al acestuia. Pridvorul se prezenta în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sub forma unui coridor deschis pe lateral, cu un acoperiş refăcut de curând din şindrilă.[67] Legătura dintre balcon şi pridvor era făcută cu ajutorul unei scări exterioare la capătul căreia se găsea o uşă simplă prevăzută cu balamale din fier forjat. Pridvorul era amplasat pe latura estică a clădirii pe direcţia nord-sud fiind adosat la aceasta şi ducea la treptele care deserveau intrarea în beciul clădirii sub care se găseau depozitate numeroase obiecte şi materiale nefolositoare şi degradate.[68] Pridvorul continua spre nord până la o uşă care dădea într-o cămară folosită pentru depozitarea cerealelor (găbănaşul). Din găbănaş aveai acces la o latrină rudimentară care nu avea nici uşă, nici scaun.[69]

Cămara de cereale avea montată o uşă din lemn şi avea în interior un inventar bogat.[70] Documentul ne înştiinţează de existenţa unei uşi aparţinătoare acestei cămări. Inventarul cămării din acest document informează şi de existenţa unei camere de copt. Nu ştim dacă această uşă ducea la camera de copt. Ştim doar că în această cameră se afla o vatră de foc şi o sobă dărâmată prevăzută cu uşă.

Intrândul la subsolul edificiului a fost realizat din zidărie de piatră păstrată parţial. Urmele acestei construcţii au fost redescoperite odată cu degajarea vechii intrări a beciului, în timpul cercetărilor arheologice efectuate în anul 1998.[71] (fig.5). Elevaţia acestei construcţii este cunoscută din fotografiile şi gravurile de epocă care s-au păstrat (fig.6). La renovările radicale ce au avut loc în secolul al XIX-lea, când edificiul şi-a pierdut din importanţă, unul dintre beciuri, cel situat în extremitatea de nord, a fost dezafectat şi umplut cu pământ, moment în care şi construcţia ce suprapunea beciul a fost demolată. Cu siguranţă că aceste transformări au fost generate de afectarea gravă a stării fizice a construcţiei (fig.7).

---

[66] În ce priveşte cea de a treia grădină, documentul dă de înţeles că aceasta îşi are locaţia spre curtea Casei Cămării de Sare, partea de sud fiind proprietatea Bisericii Reformate.

[67] MOL, *Lymbus XVI / 1.* În pridvor se aflau două paturi deteriorate şi două scânduri.

[68] *Ibidem.* La intrarea în beci erau depozitate „trei lemne de ferestre", două scaune şi un picior de masă, toate deteriorate.

[69] MOL, *Folia Urbaria.*

[70] MOL, *Lymbus XVI / 1.* Cămara era prevăzută cu uşă din lemn şi avea ca obiecte de inventar: un suport din lemn în gradene, un suport pentru un butoi cu oţet, două butoaie din lemn deteriorate, o uşă stricată, o uşă şi o tablă pentru horn, o scândură, o altă uşă deteriorată despre care se spune că ar fi aparţinut unei încăperi de la etajul clădirii.

[71] Zidurile au fost descoperite şi de către Lux Kalman, la renovarea făcută la începutul secolului XX, fiind trecute pe una dintre planşele desenate.

Cercetarea arheologică preventivă a relevat faptul că acest intrând în beciurile edificiului, realizat din piatră, nu este ţesut cu fundaţia clădirii, fiind construit ulterior. Cercetările arheologice din secţiunea S_5 au confirmat existenţa unei construcţii din lemn situate la nivelul superior al acestui intrând, urme ale lemnăriei prăbuşite fiind depistate odată cu degajarea vechii intrări.

Toate consemnările făcute pe parcursul acestor secole demonstrează clar că acest imobil care a fost vreme îndelungată Casă a Cămării de Sare, a avut o importanţă deosebită atât pentru comunitatea din arealul Turzii, dar mai ales pentru Principatul Transilvaniei.

Lista ilustraţiilor

Fig.1 – Palatul Voievodal şi Poarta Monumentală în secolul XVIII.

Fig.2 – Palatul Voievodal la începutul secolului XX.

Fig.3 – Blazonul martelat sculptat în piatră a familiei Bathory.

Fig.4 – Grota de gheaţă (sec. XVII), folosită ulterior ca latrină, descoperită în cercetarea arheologică.

Fig.5 – Intrândul la subsol şi vechea intrare în beciurile clădirii descoperită în cercetarea arheologică.

Fig.6 – Palatul Voievodal la sfârşit de secol XIX. Latura de est a construcţiei neetajate suprapune intrândul în beciurile clădirii, fiind dezafectată la renovările din al doilea deceniu al secolului XX.

Fig.7 – Cercetarea arheologică din anul 1998. Imagine cu beciul dezafectat la începutul secolului XX.

The Voivode's Palace of Turda in Medieval and Modern Records

Deemed the most ancient civil building in the area, the Voivode's Palace is both a symbol and an emblem of the municipality, pertaining to the medieval storied buildings of the city that are still preserved. Mentioned in the descriptions made by foreign travelers on various diplomatic missions in Transylvania, its image is completed by other important medieval documents from the end of the seventeenth century that present many details on the building's features, appurtenances, and on the activity that unfolded inside.

The palace drew the attention of foreign travelers starting with the sixteenth century. Based on the information they provided and the study of medieval records and especially of works drafted by the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth, one can produce a general view of the building as it stood more than 300 years ago. Over the centuries, all records prove that the construction was for a long time the Salt House and had special importance for both the local community and especially for the Principality of Transylvania.

Fig. 1

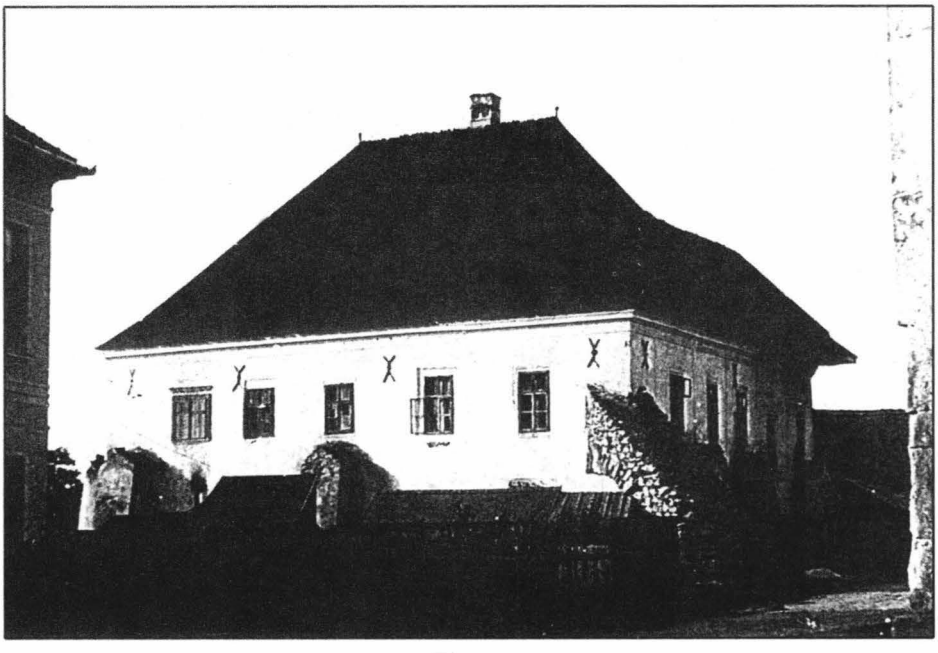

Fig. 2

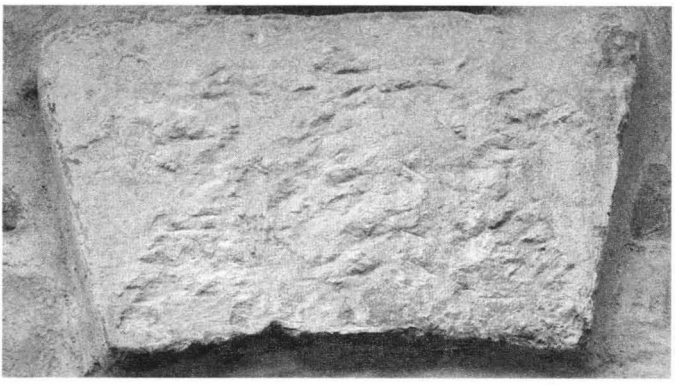

Fig. 3

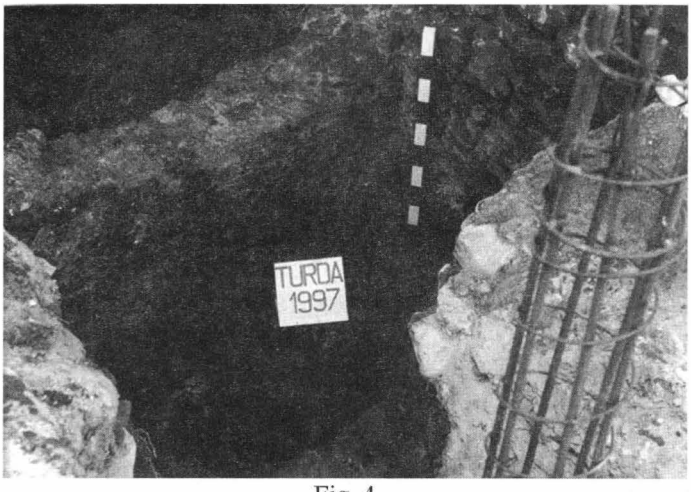

Fig. 4

Fig. 5

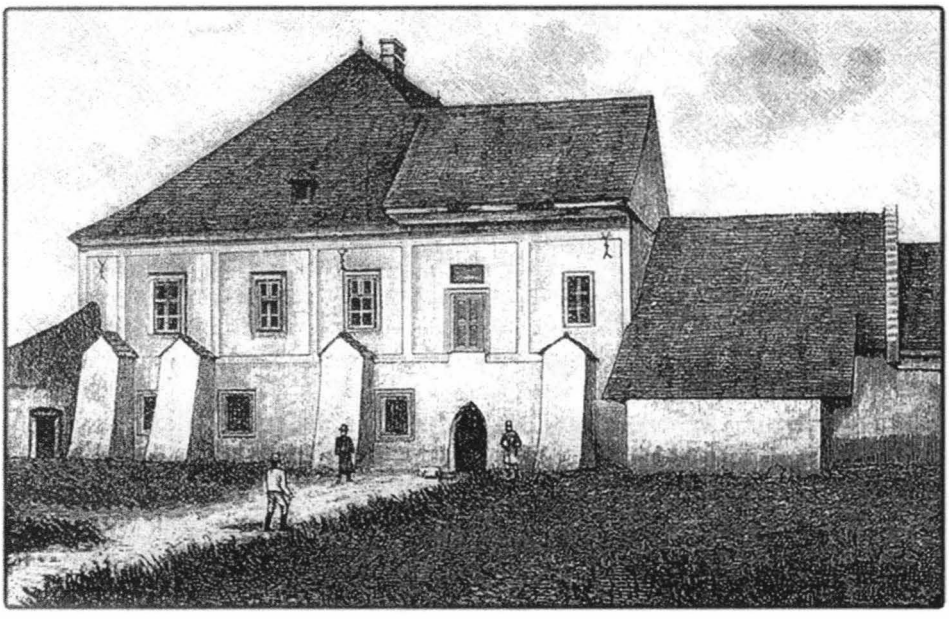

Fig. 6

Fig. 7

TUDOR SĂLĂGEAN

BISERICĂ, CULTURĂ ŞI ACTIVITATE POLITICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN COMITATUL CLUJ ÎN SECOLELE AL XVIII-LEA ŞI AL XIX-LEA. STUDIU DE CAZ: COMUNA JUCU

Keywords: *local history, cultural developement, Greek Catholic Church, education, Ştefan Pop Timandi, George Barițiu.*

Cuvinte cheie: *istorie locală, dezvoltare culturală, biserica greco-catolică, educație, Ştefan Pop Timandi, George Barițiu.*

Preliminarii. De-a lungul celei mai mari părți a evului mediu Jucul a fost stăpânit de familia Suki, una dintre cele mai puternice şi mai bogate din nordul Transilvaniei. Familia era, foarte probabil, de origine germană, fiind aşezată în Transilvania în secolul al XIII-lea. Ea şi-a luat numele de la acela al localității în care îşi aveau reşedința. Hramul bisericii ctitorite de această familie la Jucu, azi dispărută, era Sf. Leonard, extrem de rar întâlnit în bazinul dunărean. Onomastica timpurie a familiei cuprinde, de asemenea, o serie de nume de origine germană (Abel, Albert, Leonard etc.). Ultimii descendenți ai familiei Suki s-a stins în secolul al XVIII-lea. Pe locul în care fusese amplasată reşedința familiei din Cluj, a fost ridicat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, palatul Petricevich-Horváth – astăzi Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Sub stăpânirea familiei Suki, Jucul medieval a cunoscut o perioadă de înflorire şi prosperitate. În secolul al XIV-lea existau aici heleşteie (piscine), unul dintre acestea cu două ramificații. Spre comparație, pe întreg domeniul abației benedictine de la Cluj-Mănăştur, unul dintre cele mai mari din Transilvania, sunt atestate în epocă doar două asemenea heleşteie. Documentele menționează, de asemenea, existența a două mori, aducătoare de venituri însemnate. Sunt menționate, de asemnea, livezile cu diferiți pomi fructiferi, o atenție specială fiind acordată cireşilor, a căror fructe erau comercializate pe piața Clujului. În 1368 sunt atestate la Jucu două curți (*curia*) nobiliare, una dintre acestea aparținându-i lui Elye, fiul lui Nicolae, iar cealaltă fraților Mihail şi David, fiii lui Barnaba[1]. Numărul acestor reşedințe a crescut la cel puțin şase până în secolul al XV-lea, indicii în acest sens putând fi regăsite în mențiunile referitoare la nobilii din această familie.

La 10 aprilie 1332 este atestată, la Jucu, cea dintâi şcoală sătească din Transilvania, care dispunea de o clădire proprie (*domus scolaris*)[2]. Informații interesante despre românii din Jucu deținem din 1482, an în care sunt menționați trei cnezi români, Dumitru, Ioan şi Roman, cel mai de vază dintre aceştia fiind cnezul (*kenezius*) Dumitru din Jucul Românesc.

Unirea românilor din Transilvania cu biserica Romei, înfăptuită în perioada 1698-1701, nu fără o vie frământare în rândurile clerului şi ale maselor țărăneşti, a fost un eveniment cu consecințe de o mare însemnătate atât pentru istoria neamului românesc din Transilvania, cât şi, în particular, pentru dezvoltarea istorică a Jucului. La doar câteva decenii de la realizarea sa, clerul român unit era deja în măsură să îşi afirme calitatea de purtător de stindard al cauzei naționale, impulsionând dezvoltarea învățământului şi a culturii româneşti şi contribuind în mod

[1] *DRH* XIII. 509-512.
[2] *DIR* V. 264-266, 568-570.

decisiv la începerea unei noi etape în emanciparea națională a românilor din provinciile intrate, prin tratatul de la Karlowitz (1699), sub stăpânirea Imperiului Habsburgic. Pentru atragerea românilor la Unirea cu Biserica Romei, autoritățile imperiale nu s-au dat în lături de la a îmbina promisiunile cu presiunile și chiar cu forța, în cazurile în care aceasta părea să fie, în conjunctura respectivă, cea mai directă cale de rezolvare a situației. Privilegiile și scutirile promise românilor nu s-au realizat, până la urmă, decât în parte. Această parte a fost însă suficientă pentru a transforma preoțimea română unită (al cărei exemplu a fost urmat, nu după mult timp, și de către ortodocși) într-o elită culturală capabilă să se manifeste ca forță conducătoare a luptei pentru emanciparea națională a neamului românesc din Ardeal.

Marele sinod convocat de mitropolitul Athanasie Anghel pentru adoptarea unei decizii în problema Unirii s-a desfășurat la Alba Iulia, în anul 1701. Au participat 30 de protopopi și un mare număr de preoți, unii dintre aceștia în calitate de "jurați", adică asesori ai Scaunelor protopopești, alții aduși doar pentru a da adunării, printr-o prezență cât mai numeroasă, aspectul unei solemnități deosebite. Athanasie le-a cerut celor prezenți să se solidarizeze cu decizia pe care o adoptase, și să își exprime această aderare printr-un jurământ depus atât față de persoana sa, cât și față de soborul Bisericii. Cei prezenți s-au executat întocmai, fiecare dintre aceia care au luat parte la sobor subscriind la următoarea hotărâre: *„Noi soborul, toți protopopii Țării Ardealului, facem în știință tuturor cui să cuvine a ști: precum noi pohtim pre sfinția sa, mitropolitul nostru Athanasie, să-și ție scaunul în pace, cu cinste, precum ș-au ținut și alții; venitul vlădicesc precum au fost obiciaiu mai demult să-l strângă. Dintr-alți mireni sau streini nime să aibă a să mesteca în lucrurile vlădicești fără știrea soborului nostru. Pentru care lucru ne-am iscălit și numele nostru tot soborul, ca să fie de credință și o am întărit cu peceți, precum să arată mai jos..."*[3]. Urmează o lungă listă de semnatari, în rândul cărora apare și numele preotului *Ștefan din Jucul de Jos* care, asemeni celorlați participanți, se obliga *„să se țină"* de protopopul său, Iov din Chizdia, și să împlinească voia vlădicii Athanasie[4]. Înfățișarea diplomatică a acestui act, formulele întrebuințate, aranjarea semnăturilor – în a căror ordine preotul Ștefan din Jucu figurează la poziția a 41-a – și aprobarea cu jurământ de către fiecare semnatar a importantei decizii luate, toate împreună dovedesc că actul acesta autentic, redactat cu autoritatea marelui sobor, a fost confirmat în toată regula prin iscăliturile și pecețile tuturor celor prezenți. Prin cererea comună ca nimeni „dintre mireni sau streini" să nu se amestece în treburile vlădicești „fără știrea soborului" participanții solicitau, implicit, și menținerea instituției sinodale[5].

Fără a mai analiza detaliile acestei importante decizii, ne limităm la a sublinia pentru moment faptul că, în pofida tuturor aspectelor negative legate de modalitatea de înfrângere a unei rezistențe izvorâte din dorința firească a păstrării legilor străvechi, Unirea cu biserica Romei a deschis o nouă etapă în istoria religioasă, politică și culturală a românilor din Transilvania. Pentru locuitorii Jucului, al căror preot, Ștefan, a participat în mod nemijlocit la adoptarea acestei decizii, Unirea cu biserica Romei a adus după sine și începuturile implicării lor în lupta de emancipare națională a românilor transilvăneni.

Protopopul Ștefan Pop Timandi și rolul său în mișcarea de emancipare națională condusă de Inochentie Micu-Klein. Noua calitate a Jucului, aceea de centru regional pe harta mișcării naționale românești, a fost afirmată încă de la mijocul secolului al XVIII-lea, în împrejurări legate de activitatea episcopului unit Ioan-Inochentie Micu-Klein. Începând chiar de la numirea sa în scaunul episcopal (1728) și până în momentul chemării sale la Viena, de către împărăteasa Maria Tereza, pentru a da socoteală de „tulburările" pe care era acuzat că le-ar fi

[3] S. Dragomir, *Românii din Transilvania si Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile Unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, Bucuresti, 1963, p. 82.
[4] *Ibidem*, p. 86.
[5] *Ibidem*, p. 88-89.

provocat (1744), Inochentie Micu a asaltat Curtea Imperială, Guberniul şi Dieta Transilvaniei cu nenumărate cereri şi memorii, în care reclama, cu o îndrăzneală de care nici unul dintre predecesorii săi nu dăduse până atunci dovadă, acordarea de drepturi naţionale pentru întregul popor român. El solicita, între altele, egala îndreptăţire a românilor cu celelalte „naţiuni" ale Transilvaniei, dreptul lor de a fi reprezentaţi în Dieta şi în Guberniul acestei provincii, dreptul de a urma şcoli şi de a practica meserii, dreptul de liberă strămutare a iobagilor români etc. Argumentele sale erau bazate, pentru întâia dată în istoria mişcării naţionale, pe temeiurile dreptului istoric şi ale celui natural: românii erau cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, nobili urmaşi ai coloniştilor romani; ei erau, de asemenea, cei mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei, iar contribuţia lor la sarcinile publice şi la apărarea ţării era, în consecinţă, mai mare decât a celorlalte „naţiuni". Un *Supplex libellus* înaintat împărătesei în anul 1744 sintetiza toate aceste cereri naţionale, el constituind şi cauza imediată a convocării sale la Viena de către autorităţile imperiale care urmăreau să pună capăt tumultoasei sale activităţi.

Unul dintre cei mai importanţi colaboratori ai lui Inochentie Micu de-a lungul episcopatului său a fost protopopul de Jucu, Ştefan Pop Timandi. Ridicat la rangul de notar episcopal, protopopul Ştefan Timandi a obţinut din partea Papei, la intervenţia lui Inochentie, şi titlul onorific de *„protonotar apostolic"*[6]. Mai mult decât atât, în momentul plecării sale la Viena, Inochentie l-a instalat pe Ştefan Timandi în funcţia de *vicar general* (locţiitor al episcopului) *pentru Transilvania de Nord*. În jumătatea de sud a Transilvaniei, o însărcinare similară fusese acordată protopopului Nicolae Pop de Biia[7]. Plecat la Viena în iulie 1744, însoţit de capelanul său Petru Pavel Aaron, Inochentie Micu a călătorit pe itinerariul obişnuit: Blaj – Alba Iulia – Aiud – Turda – Cluj. Pe drumul către Dej, el s-a oprit la staţia de la Jucu a Poştei Imperiale, al cărei magistru, Ioan Timandi, îi era, de asemenea, un colaborator apropiat. El a profitat de această ocazie pentru a-l instala pe Ştefan Timandi în înalta (deşi temporara) funcţie cu care-l însărcinase şi pentru a-i da instrucţiunile necesare pentru buna îndeplinire a acesteia. De asemenea, ca o dovadă a deplinei încrederi pe care o manifesta faţă de mai vârstnicul său colaborator, Inochentie Micu l-a lăsat aici, la Jucu, în îngrijirea lui Ştefan Timandi, pe nepotul său Ioan Micu-Klein, pe care dorea să îl ferească de persecuţiile autorităţilor şi de orice alte acte de vrăjmăşie din partea numeroşilor săi duşmani. Ioan Micu-Klein a rămas la Jucu timp de aproape trei ani, timp în care el şi-a desăvârşit educaţia sub îndrumarea cărturarilor din familia Pop Timandi. Hotărât să devină călugăr basilitan, el a plecat, în 1747, la Roma, unde l-a servit cu devotament pe unchiul său exilat, în momentele cele mai grele ale existenţei acestuia.

În timpul vicariatului protopopilor Ştefan Pop Timandi de Jucu şi Nicolae Pop de Biia (1744-1745), Unirea românilor cu biserica Romei a trecut prin clipe de grele încercare, ca urmare a presiunilor autorităţilor habsburgice şi a acţiunilor ostile venite din partea adversarilor Bisericii de curând înfiinţate. Într-o scrisoare confidenţială trimisă episcopului exilat la 8 martie 1745, apropiaţii acestuia îi relatau evenimentele dramatice care se desfăşurau în dieceză: bisericile greco-catolice din cele două vicariate erau luate cu forţa de către duşmanii Unirii, care le spălau ca şi cum ele ar fi fost infestate prin utilizarea lor de către uniţi; s-a ajuns chiar până acolo, încât pavimentele bisericilor au fost înlăturate, pentru ca noii lor utilizatori *„să nu calce pământul care fusese călcat de catolici"*[8]. Obligaţi să ia măsuri împotriva unor asemenea acţiuni, izvorâte, în cea mai mare parte a lor, din nemulţumirile faţă de nerespectarea de către oficialităţi a promisiunilor făcute în momentul încheierii Unirii, cei doi vicari s-au văzut nevoiţi să asigure

---

[6] Fr. Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma. 1745-1768*, Cluj-Napoca, 1997, II/1, p. 53.

[7] *Ibidem*, II/1., p. 31.

[8] *„Tolgono i scismatici violentemente alli cattolici uniti le chiese, le lavano come se in officiarle fossero state da essi pollute et arrivano fino a scavare i pavimenti delle medesime, per non calcar quella terra che da cattolici è stata calcata"* – *ibidem*, II/1., p. 49.

autoritățile habsburgice din ce în ce mai îngrijorate de atașamentul lor față de Unire, condiționat însă de aplicarea celei de a doua *Diplome leopoldine* a Unirii. O adunare consacrată acestui scop s-a desfășurat la Gherla, la 21 mai 1745. Fiind prezidată de către vicarul episcopal Ștefan Timandi de Jucu (*generalis vicarius et protonotarius Stephanus Páp Timándi*) la ea au luat parte 18 protopopi[9]. În pofida numeroaselor probleme cu care s-au confruntat, cei doi vicari ai episcopului Inochentie Micu i-au rămas credincioși chiar și după ce acesta, intrând în conflict cu autoritățile imperiale, a fost nevoit să se refugieze la Roma (ianuarie 1745).

În vara anului 1745, Inochentie Micu a desemnat un nou vicar episcopal, în persoana fostului său secretar Petru Pavel Aaron, din partea căruia se aștepta o atitudine mai hotărâtă în susținerea revendicărilor naționale. După cum însuși Inochentie avea să recunoască mai târziu, această numire s-a dovedit a fi o gravă eroare: nu numai că Petru Pavel Aaron nu a continuat mișcarea inițiată de Micu, dar, în înțelegere cu autoritățile habsburgice, el a acționat pentru temperarea ei. În același an 1745 sau în cel următor, 1746, protopopul Ștefan Pop Timandi a încetat din viață, locul său fiind luat de fiul său, Gheorghe Pop Timandi, care s-a dovedit un colaborator la fel de dârz și de apropiat al episcopului exilat. Inochentie Micu a întreținut cu acesta o intensă corespondență, cerându-i să facă cunoscute întregului cler mesajele pe care el le transmitea din exilul său italian. Astfel, în noiembrie 1746, episcopul se adresa lui Gheorghe Pop Timandi – dar și protopopilor Avram Pop din Daia și Nicolae Pop din Balomir – cerându-le să îndemne poporul la ascultare și supunere și să-i aștepte cu încredere întoarcerea în mijlocul diecezei sale[10]. În iulie 1747, răspunzând mesajelor de îmbărbătare care îi soseau din țară, Inochentie se adresa protopopilor Gheorghe Timandi de Jucu și Ioan Săcădate de Blaj, asigurându-i că nu are intenția să demisioneze, în pofida presiunilor în acest sens venite din partea Curții vieneze[11]. Demn de reținut este faptul că o mare parte a corespondenței episcopului exilat – și mai cu seamă scrisorile circulare adresate de el întregului cler – era răspândită în întreaga Transilvanie de către Ioan Timandi, magistru al poștei din Jucu și, prin urmare, funcționar al administrației imperiale. Cu complicitatea acestuia, Inochentie Micu a reușit să facă cunoscută întregului cler unit excomunicarea pronunțată, în august 1747, împotriva lui Petru Pavel Aaron, devenit între timp un colaborator al autorităților habsburgice[12]. La Jucu s-au oprit, de asemenea, în iulie 1747, Grigore Maior și Silvestru Caliani, cei doi emisari trimiși de Inochentie Micu, de la Roma, cu misiunea de a comunica protopopilor Timadi și Săcădate așa-numitul „*al doilea decret*" al episcopului, al cărui conținut a rămas necunoscut până astăzi. În continuare, cu sprijinul celor doi, ei urmau să organizeze un mare sinod al clerului unit care să îndeplinească porunca sa de destituire a lui Aaron și de instalare, în funcția de vicar episcopal, a lui Nicolae Pop Balomireanu[13]. Datorită opoziției autorităților, care doreau să împiedice cu orice preț înlocuirea lui Aaron, un asemenea sinod general nu a putut fi organizat. S-au ținut, în schimb, o serie de adunări regionale în care hotărârile episcopului exilat au fost aduse la cunoștința întregului cler, fiind discutate și căile pe care românii ar fi trebuit să le urmeze pentru obținerea drepturilor lor. Cele mai importante din seria acestor adunări au fost cele desfășurate, la 12 septembrie 1747, în localitățile Jucu și Daia.

Adunarea de la Jucu a reunit clerul unit din întreaga Transilvanie de Nord, regiune socotită până atunci de către Guberniul transilvănean ca fiind mai ferită de mișcările împotriva Unirii și mai puțin ostilă față de Aaron. Din acest motiv, desfășurarea adunării a provocat, în

---

[9] *Ibidem*, II/1, p. 31.
[10] *Ibidem*, I/1., p. 67.
[11] *Ibidem*, I/1., p. 94.
[12] *Ibidem*, I/1., p.99.
[13] *Ibidem*; I/1., p. 100-101. Petru Pavel Aaron i-a denuntat chiar autoritatilor habsburgice pe „*misionarii noștri sosiți recent de la Roma*" (Grigore Maior si Silvestru Caliani), acuzându-i ca ar fi organizat o „*conspirație*" împotriva sa – *Ibidem*, I/1., p. 112.

secţia catolică a Guberniului, o vie îngrijorare. Aceasta cu atât mai mult cu cât participanţii la această adunare – la fel ca protopopii reuniţi la Daia – au ţinut să sublinieze, în spiritul celor susţinute de episcopul lor, vechimea imemorială a românilor în Transilvania. De asemenea, ei solicitau ridicarea episcopiei unite la rangul de arhiepiscopie şi înlăturarea teologului iezuit – care fusese, dealtfel, el însuşi excomunicat de Inochentie încă din anul 1745. Mai mult decât orice, protopopii şi clerul unit şi-au făcut cunoscut sprijinul faţă de marele exilat, declarând cu fermitate că, dacă cineva l-ar sili să renunţe la episcopat, *„poporul român va renunţa chiar la Unire"*[14]. Îngrijorate de amploarea pe care o luase mişcarea de susţinere a lui Inochentie Micu, autorităţile au numit o comisie însărcinată cu anchetarea acestor adunări, din care făcea parte şi vicarul episcopal destituit, Petru Pavel Aaron. Dar, cu toate eforturile depuse de autorităţi, şi în pofida faptului că preşedintele Comisiei era Guvernatorul Transilvaniei, contele Johann Haller, nu au putut fi culese mărturisiri incriminatoare despre adunările de la Daia, Blaj, Sebeş, Alba Iulia şi Jucu[15].

Continuând să protesteze împotriva interdicţiei impuse lui Inochentie Micu de a se înapoia în ţară, protopopii uniţi din Transilvania – cu toţii, de această dată! – s-au adunat în martie 1748, la Jucu de Mijloc, unde au luat măsuri de continuare a mişcării lor de împotrivire. Ei s-au adresat, de această dată, nunţiului apostolic din capitala Imperiului, monseniorul Valenti, cerându-i să intervină pe lângă Papă pentru a obţine readucerea lui Inochentie în mijlocul diecezei sale[16]. Această încercare, la fel ca şi cele anterioare, s-a izbit din nou de împotrivirea împărătesei Maria Tereza, care i-a interzis episcopului unit revenirea în patrie, obligându-l să rămână în exil până la sfârşitul vieţii (1768).

Reforme administrative şi tulburări sociale în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. În cursul călătoriei sale în Transilvania din anul 1783, împăratul Iosif al II-lea îşi exprimase deschis hotărârea de a desfiinţa deosebirile şi diferenţele dintre naţiunile care locuiau în acestă provincie. Potrivit mărturiei lui Michael Conrad von Heydendorff, împăratul *„şi-a fixat ca principiu să desfiinţeze diferenţa dintre naţiuni în Transilvania"*[17]. În acest amplu şi complex cadru al reformelor iosefine menite să înlăture tensiunile şi divergenţele dintre naţiunile Transilvaniei s-a înscris şi reorganizarea administrativă din 1784, măsură care avea în vedere ansamblul social în diversitatea aspectelor sale. Prin această măsură, localităţile componente ale comunei Jucu au fost arondate celui de-al doilea cerc (Clujul de Jos) al comitatului Turda, devenit, ca urmare a reorganizărilor efectuate în această perioadă, cel mai întins comitat al Transilvaniei (9776 kmp, cu o populaţie de peste 162.000 de locuitori). Satele Jucu de Jos (Also Suk), Jucu de Sus (Felsö Suk) şi Jucu de Mijloc (Nemes Suk) făceau acum parte din plasa Cojocna, împreună cu localităţile Cojocna, Corpadea, Rediu, Aiton, Apahida, Someşeni, Dezmir, Cara, Pata, Boju, Gheorghieni şi Sânnicoară, în timp ce Gădălin (Kötelend) şi Vişea (Visa) erau încorporate în plasa Căianu, împreună cu satele Căianu, Vaida Cămăraş, Ghirişu Român, Suatu de Jos, Suatu de Sus, Mociu, Chesău, Pălatca, Petea, Legii, Aruncuta, Iuriu de Câmpie şi Bărăi[18]. Potrivit statului de funcţiuni al comitatului, adoptat în adunarea generală din 18 octombrie 1784, calitatea de substitut al vicecomitelui pentru cercul Clujul de Jos era deţinută de Ştefan Szeplaki, în timp ce jude al nobililor, în cadrul aceluiaşi cerc, devenea Alexandru Szentpáli. Subordonat perceptorului regesc general era, în cadrul aceleiaşi diviziuni administrative, perceptorul cercual George Domokos. În ceea ce priveşte plasa Cojocna, în cadrul ei funcţiona, în calitate de vicejude al nobililor, Alexandru Egri, în timp ce funcţia de comisar de plasă îi revenea lui Ioan Orbány. Aceleaşi funcţii administrative erau deţinute, în plasa Căianu, de către Iosif Kászoni,

---

[14] *Ibidem*, I/1., p. 110-111.
[15] *Ibidem*, II/1., p. 375-384.
[16] *Ibidem*, I/1., p. 133.
[17] A. Răduţiu, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda*, în N. Edroiu, P. Teodor (coord.), *Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 77.
[18] *Ibidem*, p. 90-91.

respectiv Beniamin Egri[19]. Aceştia au fost, prin urmare, funcţionarii care au pus în aplicare, în timpul desfăşurării marii răscoale din Munţii Apuseni, măsurile care vizau preîntâmpinarea extinderii acesteia în regiunile Câmpiei, unde viaţa iobagilor nu era cu nimic mai uşoară decât aceea a moţilor care se ridicaseră cu armele împotriva exploatării. Această reformă imperială a fost primită cu ostilitate de nobilimea transilvăneană conservatoare, care au văzut în ea un factor favorizant al marii ridicări a ţăranilor din toamna anului 1784. Meditând asupra acestei măsuri, Iosif al II-lea a întreprins, şi în anii care au urmat, o serie de reforme direcţionate cu predilecţie asupra suprastructurii administrative şi judiciare. Aceste măsuri reformatoare au fost însă anulate de reacţiunea nobiliară după moartea împăratului, în anul 1790.

Răscoala moţilor din Munţii Apuseni a avut un puternic ecou în Câmpia Transilvaniei. Nobilimea era îngrijorată de posibilitatea extinderii mişcărilor ostile, căci ţăranii simpatizau cu răsculaţii şi aşteptau sosirea lor. Astfel, într-o scrisoare a lui Wass Miklós, expediată din Miheşul de Câmpie, la data de 23 decembrie 1784, putem citi că iobagii din Jucu de Jos şi din Jucu de Mijloc „sunt în gardă împreună cu cei din Dezmir şi satele înconjurătoare" pentru a se alătura răscoalei[20].

În vara anului 1790, după moartea împăratului Iosif al II-lea, nobilii din nordul Transilvaniei au reînceput să se înarmeze, şi-au achiziţionat arme de foc şi tunuri, plănuind să se adune la Jucu, într-o mare tabără militară, pentru a-şi pune în aplicare programul politic conservator. Acţiunea era efectuată în convergenţă cu nobilii din sudul Transilvaniei, care pregăteau o adunare similară pe câmpia Vinţului. Îngrijorate de posibilitatea izbucnirii unui război civil, autorităţile militare austriece au luat măsuri de preîntâmpinare a acestuia[21]. Măsurile cele mai importante au fost cele politice, ele având drept rezultat anularea reformelor lui Iosif al II-lea şi readucerea românilor în starea de iobăgie.

O mare personalitate a istoriei şi culturii naţionale: George Barițiu[22]. Născut la 12/24 mai 1812, în casa preotului greco-catolic Ioan Pop Bariț din Jucu de Jos, originar dintr-o familie de nobili armalişti din ţinutul Chioarului, George Barițiu este personalitatea prin intermediul căreia numele localităţii Jucu a fost definitiv înscris în marea carte a istoriei neamului. Potrivit autobiografiei sale, redactată în anul 1885, „*George Barițiu alias Popu, descendente dintr-o familie veche de aşa numiţi nobili armalişti (Kleinadel) din districtul Cetăţii de Piatră (Kövár vidéke), care odinioară fusese militarizat aproape întreg, este fiul întâi născut al parochului românesc greco-catolic Ioan, din soţia sa Ana, fiică a parochului greco-oriental Simion Cornea, de origine din Moldova*"[23]. George Barițiu şi-a petrecut la Jucu doar cel dintâi ani al vieţii. Părintele său, Ioan Pop Bariț, a funcţionat aici ca preot între anii 1810-1813, primii din cariera sa. În anul 1813, el s-a transferat, în aceeaşi calitate de preot greco-catolic, în satul Petrindul de Mijloc din apropierea Turzii, unde a activat până în anul 1869, când a trecut la cele veşnice. Potrivit celor scrise de fiul său George, în necrologul publicat de acesta în revista „Transilvania" (nr. 12/1869, p. 141), Ioan Pop Bariț fusese „*un adevărat ardelean, concrescut cum am zice cu munţii şi cu văile patriei sale, astfel încât lui îi era peste putinţă ca să-şi facă idee de vreo altă patrie, care să se poată asemăna cu Transilvania lui*"[24].

---

[19] *Ibidem*, p. 95-96.

[20] A. Magyari, *Frământări ţărăneşti în Câmpia Transilvaniei în timpul răscoalei lui Horea*, în N. Edroiu, P. Teodor (coord.), *Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 165.

[21] D. Prodan, *Rascoala lui Horea*, Bucuresti, 1984, II, p. 648.

[22] D. Prodan,*Gheorghe Bariț*, în Idem, *Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări*, Bucureşti, 1991, p. 326-337; Şt. Pascu, I. Chindriş (ed.), *Gheorghe Bariț şi contemporanii săi*, vol. I-VIII, Bucureşti, 1981-1987; V. Netea, *George Barițiu. Viaţa şi activitatea sa*, Bucureşti, 1966; N. Edroiu, *George Barițiu (1812-1893). Contribuţie genealogică şi onomasiologică*, în Idem, *Studii de genealogie*, I, Cluj-Napoca, 2000, p. 94 – 132.

[23] Publicată de C. Diaconovich, în volumul *George Barițiu. 12/24 mai 1812 – 1892. Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892*, Sibiu, 1892, p. 1.

[24] Apud N. Edroiu, *George Barițiu...*, p. 100.

La Petrindul de Mijloc şi-a petrecut George Barițiu cei mai frumoşi ani ai copilăriei. Acolo a început să învețe şi carte, învățători fiindu-i nimeni alții decât tatăl său şi bunicul său din partea mamei, Simion Cornea, moldovean de origine. Şcoala a început-o mai întâi la Trascău (Rimetea), pentru ca în anul 1824 să intre la Gimnaziul din Blaj, unde a învățat până în 1827. De acolo a trecut la Colegiul piarist din Cluj, ale cărui clase superioare țineau pe atunci loc de învățământ superior de filosofie. Numele de Bariț, după cum spune în autobiografia sa, îl dăduseră profesorii aceluiaşi colegiu încă tatălui său (*Baricz*), sub cuvânt că sunt prea mulți Pop, Popescu, Popovici în şcoală şi nu-l mai pot distinge. În 1831, el a plecat la Blaj, pentru a-şi face studiile de teologie, potrivit unei tradiții deja adânc înrădăcinate în familia sa. După terminarea studiilor, în 1834, a fost numit profesor la clasele de filosofie ale liceului din Blaj, unde a predat însă fizica, materie care nu prea îl atrăgea. Aşa se face că, în 1836, el a profitat de cea dintâi oportunitate pentru a părăsi Blajul, în momentul în care negustorii români din Braşov l-au chemat pentru a preda la şcoala lor. Aici, la Braşov, a activat Barițiu până în anul 1845, şi tot aici şi-a întemeiat şi familia, căsătorindu-se (1841) cu Maria Velisar, împreună cu care a avut nouă copii[25].

Tot la Braşov îşi va începe George Barițiu marea sa luptă de ridicare a poporului român, de înlăturare a odiosului cuvânt „tolerat", care îl revolta încă de pe băncile şcolii. În 1838, plin de îndrăzneală tinerească, Bariț începe să tipărească la Braşov cele două periodice ale sale: „*Gazeta de Transilvania*" şi „*Foae pentru minte, inimă şi literatură*". A avut de învins nenumărate dificultăți, nu în ultimul rând financiare, pe care a reuşit însă să le depăşească cu sprijinul negustorilor români din Braşov. După revoluția de la 1848, în anii grei ai absolutismului, publicațiile sale au fost suspendate, iar redactorul lor îndepărtat pentru cerbicia de care dădeea dovadă în susținerea cauzei naționale. În 1852, Barițiu găseşte însă un nou mijloc de răspândire a ideilor sale, prin intermediul *Calendarelor* sale, care apar până în 1865. În 1877 se mută de la Braşov la Sibiu, noul centru al acitivității culturale şi politice româneşti, unde îşi continuă publicistica prin revista „*Transilvania*" (pe care o edita încă din 1868) şi prin ziarul de acțiune politică „*Observatorul*". Pentru a-şi lărgi orizontul, şi-a început încă din tinerețe călătoriile în Apus. În 1839, în tovărăşia lui Iacob Mureşianu, face primul drum la Viena, oraş pe care, de-a lungul vieții sale, îl va vizita de nenumărate ori. În 1845 călătoreşte în Germania. În 1852 face o călătorie mai lungă decât toate celelalte, vizitând Franța, Belgia şi Elveția. Călătoriile lui ulterioare sunt tot mai numeroase, atât în Țara de dincolo de munți, cât şi în Apus.

Momente de maximă răspundere şi spirit de sacrificiu dar, în acelaşi timp, şi clipe încărcate de glorie nepieritoare a trăit Barițiu în timpul revoluției de la 1848-1849. În mai 1848 el era, împreună cu Simion Bărnuțiu, vicepreşedinte al Adunării Naționale de pe Câmpia Libertății de la Blaj. A fost, de asemenea, membru al delegației însărcinate cu prezentarea hotărârilor Adunării în fața Dietei de la Cluj şi, mai târziu, membru marcant al „Comitetului de pacificațiune". Libertatea națională nu reprezenta însă decât o parte a marelui său crez; ea trebuia să fie însoțită de eliberarea țărănimii din jugul iobăgiei. De aceea, în momentul desființării iobăgiei în Transilvania, Barițiu exclama: „*Piară-i şi numele şi toată suvenirea ei, de trei ori piară acel blăstăm de robie păgânească, înfierătoare de oameni şi de creştini*". Prin „Gazeta de Transilvania", Barițiu a participat activ la revoluția din Țara Românească, la evenimentele revoluționare din Moldova, afirmându-se ca adevărata conştiință vie a aspirațiilor întregului neam românesc. A gustat Barițiu, în timpul războiului civil, şi din pâinea amară a refugiului, în pofida faptului că locul în care se retrăsese după cucerirea Sibiului de către trupele lui Bem era nu altul decât Țara Românească. Duşmănit de ciocoimea valahă pentru atitudinea sa în problema țărănească, duşmănit şi de autoritățile ruseşti de ocupație pentru atitudinea sa față de politica țaristă, Barițiu este arestat, amenințat cu moartea, transferat dintr-o închisoare în alta, până în

[25] Dintre care au supraviețuit cinci: un băiat, Ieronim, şi patru fete.

momentul în care, ajuns la Cernăuți, este eliberat la intervenția fraților Hurmuzaki și adăpostit la moșia lor, Cernăuca.

După 1849, Bariţiu se afirmase deja în calitatea de conducător recunoscut al naţiunii române. În 1863, el a intrat în Dieta Transilvaniei, în calitate de deputat „regalist"; în anii următori va fi numit chiar, în două rânduri, membru al Senatului Imperial. În 1861, este membru fondator al „Astrei", care adoptă programul său de acţiune şi îl alege în funcţia de cea mai mare răspundere: aceea de secretar. Se numără, de asemenea, printre membrii fondatori ai „Societăţii Academice" din Bucureşti, devenită, în 1879, Academia Română. Sunt ani în care, în paralel cu activitatea sa de om politic şi organizator cultural, Bariţiu îşi redactează marile sale opere. Cea mai importantă dintre acestea, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani încoace*, ne înfăţişează, în toată amploarea lor, luptele de redeştepare din veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea, şi cu deosebire evenimentele anului 1848 şi ale deceniilor care au urmat acestora, până la 1883, evenimente la care el însuşi fusese martor sau participant.

George Bariţiu s-a stins din viaţă în anul 1893, lăsând în urmă o imensă moştenire culturală, naţională şi politică. David Prodan, cel mai mare istoric român al ultimei jumătăţi de secol, caracteriza această moştenire în felul următor: *„Nouă, celor de azi, Gheorghe Bariţ ne-a lăsat moştenire o operă care constituie o nestemată, imensă, inepuizabilă documentaţie pentru epoca sa, dar şi un nesecat izvor de învăţăminte. Ne-a lăsat însă, cu deosebire, exemplul vieţii sale: pasiunea pentru muncă, lupta pentru mai multă lumină, pentru continuu progres, optimismul său neînduplecat, încrederea în virtuţile şi puterea de viaţă a poporului român, o inimă caldă, care a bătut mereu în acelaşi ritm cu a poporului său"*[26].

Urmaşi ai familiei Bariţiu la Jucu. Transferul preotului Ioan Pop Bariţ la Petrindul de Mijloc nu a însemnat întreruperea tuturor legăturilor cu Jucu a familiei Bariţiu. Potrivit genealogiei întocmite de Nicolae Edroiu, urmaşi ai acestei familii au continuat să trăiască la Jucu până în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Astfel, Iustina Bariţiu (1844-1928) – fiica lui Alexandru (1815-1883), fratele lui George Bariţiu, şi a Elenei Ciurileanu – s-a căsătorit, în 1864, cu Vasile Popescu (1833-1908), preot în Jucu de Jos. Doi dintre cei cinci copii ai acestora, George şi Iuliu, au devenit avocaţi la Turda, iar cea mai mică dintre fiice, Virginia, s-a stabilit, prin căsătorie, în localitatea Ceanu Mic. În schimb, Leontina (1875-1947), fiica mijlocie, a continuat să rămână la Jucu de Jos, devenind soţia lui Ioan Pop (1867-1943), preotul-paroh al acestei localităţi. Ioan şi Leontina Pop au avut trei fiice: Silvia, Veturia şi Elvira. Prima dintre acestea, Silvia, a fost căsătorită cu avocatul clujean Emil Mureşanu, împreună cu care a avut doi copii; unul dintre aceştia, Liviu Mureşanu (1920-1943), ofiţer aviator, a căzut la datorie în timpul celui de-al doilea Război Mondial. Veturia (1898-1972), fiica mijlocie, a devenit soţia profesorului şi cărturarului turdean Teodor Mureşanu, fiul acestora fiind marele profesor al Universităţii clujene şi director al Institutului de Istorie din Cluj, academicianul Camil Mureşanu[27]. În ceea ce o priveşte pe mezina Elvira (1903-1971), ea a rămas în localitatea de origine şi a continuat tradiţia familiei, căsătorindu-se cu Izidor Deacu, preotul din Jucu de Jos. Aşadar, vreme de două secole, prin diferiţi reprezentanţi ai ei, această familie cu un rol atât de important în istoria culturală şi politică a românilor din Transilvania şi-a păstrat, aproape fără întrerupere, legăturile cu localitatea în care a văzut lumina zilei marele George Bariţiu.

Biserică şi cultură naţională în secolul al XIX-lea. De activitatea preoţilor din Jucu – mulţi dintre ei descendenţi ai familiei Bariţiu, sau înrudiţi prin alianţă cu aceasta – este legată continuarea tradiţiei participării la marile momente ale luptei naţionale şi de luminare a poporului, inaugurate în epoca lui Inochentie Micu-Klein. Biblioteca bisericii din Jucu de Jos devenise, în această perioadă, una dintre cele mai importante biblioteci parohiale din comitatul

[26] D. Prodan, *op. cit.*, p. 337.
[27] N. Edroiu, *op. cit.*, p. 101.

Cluj, având în alcătuirea un mare număr de cărţi bisericeşti, dar şi alte tipărituri. O parte a vechilor manuscrise şi tipărituri provenind din această bibliotecă se află astăzi în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca: printre acestea se numără un *Molitvenic* slavon, manuscris din secolul al XVII-lea; *Noul Testament* tipărit la Bucureşti în anul 1703, tradus de Antim Ivireanul; un *Ceaslov* de la Râmnic şi un altul de la Sibiu, ambele tipărite în secolul al XVIII-lea; numeroase fragmente de cărţi bisericeşti. Se mai păstrează, de asemenea, două exemplare din *Teologia moralicească* a lui Samuil Micu, împreună cu lucrarea lui Dimitrie Vaida, *Cuvântări în onoarea Excelenţii sale Ioann Bobb*, tipărită la Blaj, în anul 1813. Din aceeaşi bibliotecă mai făceau parte: un *Apostol* tipărit la Bucureşti, în 1683, intrat în posesia bisericii din Jucu de Jos în anul 1826; *Liturghii*, Bucureşti, 1729; *Octoih*, tipărit la Râmnic, 1742; *Evanghelia* de la Blaj, 1765 – carte intrată, iniţial, în biblioteca mănăstirii Nicula, de unde a fost cumpărată de nobilul Seki Ioan şi donată bisericii din Jucu de Jos (1811); *Penticostarionul* de la Blaj, 1768, donat bisericii din Jucu de Jos de unul dintre ierarhii Episcopiei Făgăraşului (1772); *Triodionul* de la Blaj, 1771; *Strastnicul* de la Blaj, 1773, dăruit bisericii din Jucu de Jos, în anul 1804, de însuşi episcopul Ioan Bobb, şi adus în localitate de către Gabor Ştefan, dascălul satului; *Triodionul* de la Blaj, 1813[28]. Un inventar al bunurilor parohiei, realizat la 22 noiembrie 1932, consemna existenţa a 17 cărţi vechi româneşti (două *Evanghelii*, două *Evholonghioane*, două *Liturghiere*, două *Mineie*, trei *Octoihuri*, două *Penticostare*, doi *Apostoli*, o *Psaltire* şi un *Strastnic*)[29], unora dintre acestea pierzându-li-se însă urma în deceniile care au urmat. Biserica din *Gădălin* dispunea, la rândul ei, de o bibliotecă nu lipsită de importanţă şi valoare. Inventarul realizat la 31 decembrie 1932 consemnează existenţa unei *Biblii* vechi, a *Cazaniei* din 1669 şi a *Mineiului* de la Blaj, din 1838, împreună cu şase tomuri ale matricolei pentru botezaţi, cununaţi şi morţi, ţinută cu începere din anul 1826. În biblioteca parohială erau, de asemenea, înregistrate cărţi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea[30]. În realitate, numărul cărţilor acestei parohii depăşea cu mult sumarele şi neglijentele înregistrări ale inspectorilor perioadei interbelice. O cercetare sistematică a pus în lumină, existenţa următoarelor: *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, 1699; *Evanghelia* de la Râmnic, 1746; *Triodionul* de la Râmnic, 1761; *Penticostarionul* de la Blaj, 1768, cu însemnarea: "*Această sfântă carte o amu luat încă preţul banilor care au fost dat de la Împăratu pe sama popilor şi pe sama besericii lor unite la popa Ghiorghie din satul Gădălin, 1747*"; *Evanghelia* de la Blaj, 1776, cu însemnarea "*Marcu Anică a cumpărat cartea pentru biserica din Vişea în anul 1862*" (cartea ajungând însă, ulterior, la o dată greu de precizat, în posesia bisericii din Gădălin); *Biblia* de la Blaj, 1795; *Evanghelia* de la Blaj, 1817; două exemplare ale *Strastnicului* de la Blaj, 1817[31]. Nici o menţiune, aşadar, despre *Cazania* din 1669 sau despre *Mineiul* din 1838, dispărute probabil în deceniile tulburi care au urmat.

De propăşirea culturii româneşti este legată activitatea şcolilor confesionale care şi-au desfăşurat activitatea în localităţile care alcătuiesc, astăzi, comuna Jucu. În legătură cu acestea dispunem, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de câteva date referitoare la modalitatea de retribuire a învăţătorilor. Astfel, *Instrumentele de dotaţiune şcolară* ale Jucului de Jos şi Jucului de Sus, păstrate în fondul arhivistic al Mitropoliei Blajului, ne dezvăluie faptul că, în anul 1865, cele două sate întreţineau o şcoală comună, situată în Jucu de Sus. Învăţătorul beneficia de o locuinţă şi o grădină de 1000 de stânjeni, situate în imediata vecinătate a edificiului şcolar şi de un salariu anual de 80 de florini. El mai primea de asemenea, din partea comunităţii, 70 de

---

[28] Graţiana Alicu, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (II)*, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 797-799.

[29] Suzana Andea, A. Andea, *Consemnări de carte românească veche în inventare bisericeşti din Transilvania*, în *ActaMN*, 26-30, II (Istorie), 1989-1993, p. 549.

[30] *Ibidem*, p. 548.

[31] Graţiana Alicu, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (III)*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 774-775.

ferdele mari de bucate şi 2 stânjeni de lemne de foc[32]. Învăţătorul din Jucu de Mijloc primea din partea comunităţii săteşti, în acelaşi an 1865, un salariu de 60 de florini şi 35 de mierţe de porumb boabe. În ceea ce-i priveşte pe învăţătorii din Gădălin şi Vişea, aceştia primeau ca plată pentru prestaţia lor 60, respectiv 30 de florini anual, suplimentaţi prin acordarea a 40, respectiv 30 de mierţe de porumb boabe[33].

Revoluţia de la 1848. Precedate de importantele mişcări ţărăneşti care au izbucnit în întreaga Transilvanie încă de la începutul primăverii, marile evenimente revoluţionare de la 1848-1849 nu au ocolit nici ele Jucul. Aceste mişcări, întreţinute de propagandiştii revoluţionari, erau concretizate în întruniri ţinute în semiclandestinitate, prezidate mai cu seamă de către preoţii locali, asupra cărora autorităţile revoluţionare maghiare făceau presiuni cu scopul de a-i determina să îi atragă pe credincioşi în sprijinul revoluţiei declanşate la 15 martie. Pentru a preîntâmpina succesul unor asemenea presiuni, preoţii români din comitatul Cluj, care, în imensa lor majoritate, rămăseseră credincioşi casei de Habsburg, au recurs la o stratagemă legală: adunându-i pe ţărani, ei i-au îndemnat să jure credinţă Împăratului; în momentul în care, după votarea „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria de către Dieta clujeană (30 mai 1848), autorităţile maghiare au pretins depunerea jurământului faţă de noua „patrie", ţăranii au refuzat să o facă, invocând actul lor de fidelitate faţă de împărat[34]. Ţăranii din jurul Clujului au luat şi ei parte, prin reprezentanţii lor, la marea Adunare Naţională de la Blaj (3/15 mai 1848). Ei au întreţinut, însă, şi pe plan local o atmosferă revoluţionară care îl determina pe contele János Bethlen să scrie, în aceste momente dramatice, următoarele: *„noi aici în Transilvania, dar mai ales la Cluj, ne aflăm pe vârful unui vulcan în preajma erupţiei. Revolte şi o conspiraţie îngrijorătoare printre români, căreia îi cunosc doar sensul, nu şi detaliile, se extind până aproape de porţile oraşului"*[35].

Ca urmare a persecuţiilor la care au fost supuşi de către reprezentanţii în teritoriu ai guvernului maghiar, un mare număr de români din Transilvania de Nord au căzut pradă răzbunării nobiliare. În aceeaşi perioadă par să se fi desfăşurat represaliile împotriva populaţiei româneşti din Jucu. Potrivit unei tradiţii orale consemnate de învăţătorul Bazil Chiorean, maghiarii ar fi incendiat biserica din Jucu de Sus în timpul unei slujbe religioase. Uşile bisericii au fost blocate, iar credincioşii din interior au fost arşi de vii[36].

Şi după încheierea revoluţiei din 1848-1849, Jucul a rămas unul dintre centrele acţiunii naţionale din Transilvania de Nord. În cursul lunii octombrie 1849 s-a desfăşurat, la Jucu de Jos, o importantă reuniune reprezentanţilor comunităţilor româneşti din Jucu de Jos, Jucu de Sus, Jucu de Mijloc, Gădălin, Apahida, Someşeni, Pata, Cara, Boju şi Cojocna, în cursul căreia fruntaşii mişcării naţionale româneşti Florian Micaş, Ioan Maiorescu şi Ladislau Ciupe au fost împuterniciţi să apere la Viena, în cadrul delegaţiei naţionale, drepturile naţiunii române. În importantul document de împuternicire emis cu acest prilej[37], semnatarii – 55 de reprezentanţi ai comunităţilor româneşti din localităţile mai sus menţionate – începeau prin a-şi reafirma susţinerea faţă de conţinutul *Petiţiunii* înaintate împăratului Francisc Iosif la 25 februarie 1849, precum şi faţă de memoriile care-i urmaseră acesteia la 12 martie, 18 şi 30 iulie acelaşi an. În continuare, locuitorii celor 10 sate, care avuseseră atât de mult de suferit în zilele Revoluţiei, îşi expuneau doleanţele şi revendicările politice imediate, precum şi nemulţumirile faţă de noua turnură pe care o luaseră evenimentele din Transilvania în toamna anului 1849. Ei solicitau, în

---

[32] S. Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală (1850-1867)*, Cluj, 1994.
[33] *Ibidem*, p. 171, 179.
[34] L. Maior, *1848-1849. Români şi unguri în revoluţie*, Bucureşti, 1998.
[35] *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, C., Transilvania, vol. IV, p. 425.
[36] Bazil Chiorean, *Monografia comunei Jucu – satele Jucu de Sus, Jucu de Mijloc, Jucu Herghelie*, lucrare de grad, 1972, p. 30.
[37] S. Retegan (coord.), *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1848-1919. Documente (8 august 1849 – 31 decembrie 1851)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 144-147.

primul rând, ca „*Maiestatea Sa să se îndure a denumi un organ stătătoriu, măcar din trei indivizi, prin care naţiunea română să stea în raport nemijlocit cu Gubernatoriul civil şi militar al ţării şi cu Comisarul Împărătesc*", autorităţi provinciale care nu contribuiseră cu nimic, până în acel moment, la atât de mult aşteptata îndreptare a stării naţiunii române. Ei protestau, de asemenea, împotriva formării unei „*Ţări Săseşti*" şi a unor „*Districte maghiare în părţile în care românii sunt într-o maioritate cu totul precumpănitoare*". Una dintre marile nemulţumiri ale naţiunii române era legată de instalarea, de către autorităţile habsburgice, a unor funcţionari imperiali recrutaţi din rândurile „*rebelilor*" care acţionaseră cu atâta cruzime împotriva conducătorilor ei. Românii solicitau, în consecinţă, „*ca la posturi să se cheme numai de aceia care au rămas pururea neclătiţi în credinţa către Împăratul şi au dat probe în faptă despre credinţa lor şi mai vârtos aceia cari, luptându-se, au susţinut causa Monarhiei chiar sub guberniul rebelilor*". În încheiere, reprezentanţii comunităţilor româneşti din cele zece localităţi făceau precizarea că „*trimişii şi împuterniţii noştri, înfăţişând la Sacratul Tron al Maiestăţii Sale aceste cereri şi proteste ale noastre, vor da consiliarilor Maiestăţii Sale lămuriri pe larg despre starea de astăzi a Transilvaniei, în care încă nu vedem nimic ce ar sămăna cu realizarea principiului de egalitatea naţiunilor, fără care nu să va întoarce niciodată în inimile credincioşilor români aceia mulţămire pe care ştim că o doreşte Maiestatea Sa*". Aceste rânduri, care se constituiau în expresia unei speranţe din ce în ce mai palide şi învăluite de îndoieli, reprezentau şi un avertisment la adresa politicii duplicitare a autorităţilor imperiale, care se arătau, din nou, gata să îi sacrifice pe credincioşii lor supuşi români pentru realizarea unor deşarte proiecte de colaborare cu aristocraţia maghiară. Sunt semnale evidente ale insatisfacţiei românilor din Transilvania faţă de soarta care le fusese rezervată la capătul unor ani grei de lupte şi încercări. Plecaţi spre capitala Imperiului în noiembrie 1849, reprezentanţii naţiunii române au trebuit să suporte aici, ca în atâtea alte dăţi, o nouă şi cruntă dezamăgire, care nu a făcut decât să-i îndârjească şi să le orienteze, cu timpul, eforturile către singura direcţie de acţiune care se putea dovedi încununată de succes. Ei au învăţat, şi cu această ocazie, că împlinirea deziderateloor naţionale putea deveni posibilă doar în momentul în care naţiunea română se va decide să îşi ia soarta în propriile sale mâini.

Mişcarea memorandistă. În primăvara anului 1894, pe măsură apropierii datei stabilite pentru procesul memorandiştilor, tinerimea universitară transilvană a iniţiat o vastă acţiune propagandistică menită să asigure mobilizarea nemijlocită a poporului în vederea participării acestuia, în număr cât mai mare, la manifestaţiile de susţinere a inculpaţilor proiectate a se desfăşura pe străzile Clujului. Tinerii studenţi de la 1894, unii dintre ei deveniţi mai târziu mari oameni politici, s-au achitat cu cinste de această însărcinare. „*Rolul nostru* – îşi va aminti, mai târziu, Alexandru Vaida-Voevod – *a fost să cutreierăm satele ţinutului nostru de origine, încurajând pe cei timizi, întărindu-i în credinţă pe cei însufleţiţi şi asigurând prezentarea la Cluj, în ziua procesului, a unei mulţimi cât mai impozante de români*"[38]. Programul de acţiune al tinerimii universitare a fost, însă, unul de o amploare mult mai vastă. Organizaţi într-un *Comitet provizoriu al tineretului din Ungaria şi Transilvania*, organism alcătuit special în scopul mobilizării cât mai ample a tuturor segmentelor societăţii româneşti în sprijinul memorandiştilor, tinerii universitari au organizat la Sibiu, la 9-10 aprilie 1894, o consfătuire prezidată de Elie Dăianu, care a adoptat un program de acţiune care va fi pus întocmai în practică în săptămânile următoare. Printre acţiunile preconizate a se desfăşura în sprijinul memorandiştilor se numărau: acţiuni ale preoţilor aparţinând ambelor confesiuni în vederea mobilizării credincioşilor; mobilizarea „*în masse*" a locuitorilor din comunele mai apropiate de Cluj; „*la tot casul şi din toate comunele locuite de români să se trimită comitetului naţional la Cluj pe zilele de pertractare adrese de*

[38] V. Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania şi Banat*, Bucureşti, 1947, p. 222.

aderență, iscălite și de femei"; „*manifestațiuni naționale*" în data de 3/15 mai, „*cu serbări bisericești și școlare în amintirea acelei zile măreațe*"[39] (este vorba despre aniversarea adunării de pe Câmpia Libertății din Blaj).

Un impresionant număr de adeziuni colective („adrese de aderență") au fost trimise inculpaților în procesul memorandist de către românii din localitățile Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. La 23 aprilie/5 mai 1894, locuitorii Jucurilor adresau și ei memorandiștilor o asemenea scrisoare de adeziune a preoților uniți Aureliu Pop și Vasiliu Popescu:

„Injuriele, maltratările, persecuțiunile și insultele departe de a potea teroriza, ne agită și înverșună.

În atari împrejurări date repetând cu străbunul nostru clasic Tacit: „dedimus profecto grande patientiae documentum: et, sicut vetus aetas vidit, quid in servitute, adempta per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere", recunoaștem și constatăm ca espresiunea simțemintelor, doririlor și dorerilor noastre cuprinsul Memorandumului sușternut Înaltului tron Împărătesc din Castelul Împărătesc al Vienei, pre fruntariul căruia stă săpată inscripțiunea lapidară: „Justitia est Regnorum fundamentum", de unde a venit deja de atâtea ori și așteaptă și acum dreptate pooporului românesc după zicala sa îndatinată: „Dzeu să ajute dreptatei!"

De când lumea, întru eluptarea și realisarea oricărei idei sublime și întru revindecarea oricărei cause măreațe s-a pretins abnegarea de sine, ma și martiriu; și portatorii atarei idei și causei măreațe, maltratați, persecutați, ma insultați, de regulă au căzut victime nevinovate.

Atare cas onorific se petrece și repețește acum și cu viața Preastimaților Dvoastre, ca membrii ai comitetului centrale al partidului Naționale românesc.

Împrejurare pentru carea ne ținem de datoria plăcută de a Vă saluta pentru abnegarea de sine și nepregetul în lupta pentru esistintia Naționale. Onoare Vouă! martirii poporului român!!! În foc se lamurește aurul!!!

În legătură apoi cu astă împrejurare de altă parte onoare și foaiei "Tribuna" carea merită numele binemeritat de "Tribuna" poporului român!

Nomen et omen!!!

Dat Jucuri în ziua martiriului Sântu Georgiu 1894"[40]

Mai importantă poate decât scrisoarea propriu-zisă este lista semnatarilor acesteia, elocventă mărturie asupra amplorii pe care a luat-o susținerea mișcării memorandiste de către jucani. Astfel, din Jucu de Sus, scrisoarea a fost semnată de Aureliu Pop, preot greco-catolic; Alesandru Trenca, învățător; Păcurariu Alexa, Baciu Mitru, Baciu Ilie, Mărginean Ioan, Cioban Vasilică, Uscatu Ioan, Cioban Maftei, Misan Ioan tânărul, Ormenean Ioan, Baciu Ioan al lui Filip, Apahidean Vasilică, Baciu Teodor, Misan Simeon, Cuibus Simeon, Baciu Ioan a lui Andrișoae, Dezmerean Petru, „*prin Aureliu Pop, scriitor de nume din Jucul Superior*". Din Jucu de Jos: Vasiliu Popescu, preot greco-catolic; Ioan Pop, teolog abs(olvent); Demetriu Popescu, învățător confesional; Iustina Popescu; Leontina Pop născută Popescu; Anica Câmpeanu; Ana Raffa; Pavel David; Irimie David; Mihai Dregan; Ioan Staniște; Vasilie Dregan; Simion Suteu; Vasilie Suteu; Teodor Moldovan; Partenie Oprea; Valeriu Roh; Mihai Suteu; George Pojar; Ioan Gârbicean; Partenie Staniște; Teodor David; Ana Crișan; Vasilie David; Petru Ghirișan –

[39] Nicolae Josan, *Adeziunea populară la mișcarea memorandistă (1892-1895). Mărturii documentare*, București, 1996, p. 19-21, 100-102.
[40] *Ibidem*, p. 222-223.

„locuitori în Jucul Inferior, prin Ioan Pop". Necesitatea ultimelor menţiuni de la finalul fiecăreia dintre cele două liste se explică prin lipsa de ştiinţă de carte a celei mai mari părţi a semnatarilor acestui document. Dintre cei 43 de semnatari ai documentului, doar treisprezece au fost în măsură să îşi scrie ei înşişi numele, ceilalţi treizeci „semnând" scrisoarea, potrivit obiceiurilor timpului, prin simpla trasare a unui semn al crucii.

O telegramă de adeziune mai scurtă ca întindere a venit şi din partea puţinilor locuitori români ai satului Vişea:

„Către Măritul Comitet al Partidului Naţional Român. Nici temniţa, nici moartea nu ne va despărţi de Voi, prea iubiţii noştri representanţi. Înainte cu bărbăţie, noi Vă urmăm. Vişea, 6 Mai 1894"[41].

Semnatarii adeziunii sunt: Basiliu Albu, preot greco-catolic, Teodor Pestea, Ioan Moldovan senior, Ioan Moldovan junior, Partenie Bonţidean, Vasilie Tulucu, Alesandru Chiţia, Irimie Tămaşiu, Ioan Petrişiu şi Teodor Moldovan. O listă nu foarte lungă, care mărturiseşte, pe de altă parte, şi o anumită lipsă de înţelegere faţă de noile curente ale epocii, a anumită tendinţă de conservare a unei mentalităţi de tip patriarhal: Vişea este unul dintre puţinele sate transilvănene în care nu a fost urmată recomandarea tinerimii universitare de a fi strânse şi semnăturile de adeziune ale femeilor.

Aproape la fel de concis este şi textul scrisorii de adeziune a locuitorilor din Gădălin:

„Către Măritul Comitet al Partidului Naţional Român. Cuprinsul Memorandului e espresiunea inimei poporului Român şi pentru realisarea lor vom lupta cu bărbăţie până la moarte. Fiecare român conştiu de sine trebue să facă aceasta. Iar pre Voi vrednici representanţi ai noştri cari de presente staţi pre banca acusaţilor, pentru apărarea drepturilor poporului românesc, Vă salutăm din inimă şi ca încurajare Vă zicem că cu voi alăturea şed 3 milioane de români. Gădălin, 6 Mai 1894"[42].

Lista semnatarilor de aici este foarte lungă, dovadă a existenţei unei solidarităţi naţionale cultivate de elita intelectuală a epocii: Basiliu Hopârtean, preot greco-catolic; Vasiliu Berlianu; Vasilie Pop; Ioan Feşnicu cu fiii Iosif, Andrei, Vasilică şi Maria; Gregoriu Pop şi soţia Ana; Gavrilă Pop şi Irina; Vasilică Pagleşianu cu soţia Marişca şi fiii Ioan, Maria, Todor, Onuţiu şi Alexandru; Vasilică Blaga şi soţia Maria; Lazăr Blaga şi soţia Axenie cu fiii Valeriu, Lazăr şi Gregoriu; Marişca Cadar şi fiul Anania; Ioan Corpodean şi soţia Marişca, fiii Axente, Ana, Maria şi Trifon; Georgiu Baraian; Gligor Nechita; Iuonaş Bucur cu fiii Ioan, Alexandru şi Dochiţia; Teodor Miron şi Maria; Zaharie Miron şi Anuca; Gregoriu David şi Anuca; Vasilică Rusu şi Maria; Ioan Rusu şi Marina; Vasilică Moldovan şi Anica; Niculau Cheran şi Maria; Petru Muraşanu; Iovian Rafa şi Maria; Niculau Muraşanu; Ilisie Rusu şi Ilişca; Pantilimon Rusu şi Xenia; Ioan Pop şi Dochiţia cu fiii Vasilică, Gregoriu, Alexandru, George; Andrei Feşnicu şi Emilia; Vasilică Herţeg; Mitru Dan; Niculau Pagleşanu şi Anuca; Petru Berlian şi soţia Florica; Ioan Camaraşianu şi Palaghia; Petru Timbuş şi Maria; Andrei Berlian şi Anişca; Ioan Turcu şi Florica; Chimu Turcu şi Iliana; Simion Timbuş şi Florica; Iosif Radu şi Marişca; Ioan Timbuş; Ioan Feşnicu şi Maria; Vasilică Pacurariu; Axente Corpodean; Teodor Pacurariu şi Lina; Vasilică Pojaru şi Florica; Ioan Berlian şi Maria; Gavrila Chira şi Anuca; Ioan Dreganu şi Axenia; Vasiliu Sacară şi Maria; Teodor Sacară şi Maria; Toderaş Mureşan şi Todorica; Teodor Feşnicu şi Maria; Pascu Pescariu şi Marişca; Simion Pescariu şi Lina; Simion Tinteanu şi Marişca; Ioan Miron şi Irina; Vasilică Feşnicu şi Anuca; Ştefan Păcurariu şi Ana; Alexandru Meşter şi Lina; Vasilie Berlian şi Lina; Roman Pacurariu şi Anica; Teodor Corpodean şi Dochiţia; Georgiu Mureşan şi Marişca; Floare Cojognean şi Maria; Luchian Cojognean şi

[41] *Ibidem*, p. 235.
[42] *Ibidem*, p. 220-221.

Susana; Aurel Feşnicu; Maftei Feşnicu; Ioan Bârleanu; Nicolau Moldovan; Teofil Moldovan; Teodor Boghia; Vasilie Vişan; Ioan Rusu şi Todosia; Gregoriu Miron; Ioan Tinteanu şi Ana cu Filimon, Gavrilă, Vasilică şi Ioan; Iuliu Nobili; Tanasie Păcurariu; Ioan Feşnicu.

La data de 6 mai 1894 („Duminica Tomii"), potrivit recomandărilor detaliate ale *Comitetului provizoriu*, preoţii e au vestit credincioşilor, în biserici, marea însemnătate a procesului care urma a se desfăşura la Cluj. A doua zi, luni, 7 mai – ziua începerii marelui proces de la Cluj – în biserici a fost ţinut un mare serviciu divin în care credincioşii au rostit rugăciunea *„ca Dumnezeu să ajute dreptăţii"*[43]. Amplele manifestări împotriva „şovinismului sălbatic" îndreptat împotriva „celui mai credincios popor al Casei Habsburgilor" au culminat în data de 15 mai, când, în bisericile din Jucu au fost organizate „manifestaţiuni naţionale cu serbări bisericeşti şi sociale" în amintirea „zilei măreţe" a marii adunări naţionale de la Blaj, din 3/15 mai 1848[44].

Unirea din 1918. Mişcările din toamna anului 1918, încununate prin proclamarea, la Alba Iulia (1 Decembrie 1918), a Unirii Transilvaniei cu România, i-au antrenat, după cum era de aşteptat, şi pe locuitorii români ai Jucului, conduşi de intelectualitatea din această comună. La mijlocul toamnei celui din urmă an al marelui război, când şubreda construcţie a monarhiei dualiste începuse să îşi dovedească fatalele slăbiciuni, românii din comitatul Cluj, împreună cu aceia din întreaga Transilvanie, au decis să îşi ia soarta în propriile mâini şi să acţioneze cu hotărâre pentru împlinirea măreţului ideal al unirii tuturor românilor. La 30 şi 31 octombrie 1918, tinerimea universitară din Cluj, sub conducerea avocatului Amos Frâncu, a hotărât, împreună cu ofiţerii şi intelectualii prezenţi, instituirea administraţiei româneşti la Cluj, înfiinţarea Consiliului şi a Gărzii Naţionale. La 2 noiembrie 1918 s-a desfăşurat o mare adunare a românilor din oraş şi din comunele învecinate; au participat nu doar civili, ci şi militari reveniţi de pe fronturile Marelui Război. S-a hotărât refuzarea supunerii faţă de Consiliul Naţional Maghiar şi de organele acestuia, înfiinţarea Senatului Naţional Român – în frunte cu dr. Amos Frâncu, dr. Emil Haţieganu şi dr. Elie Dăianu – şi, de asemenea, a Gărzilor Naţionale româneşti în fiecare dintre comunele comitatului Cluj[45]. Toate aceste evenimente au avut loc într-o atmosferă de agitaţie revoluţionară, provocată de condiţiile de viaţă din ce în ce mai dificile şi de influenţa evenimentelor din Rusia. Încă în vara anului 1918, un număr de locuitori din Jucu, Feiurd şi Mera, ajutaţi de câţiva prizonieri ruşi evadaţi, au atacat şi devastat castelul de vânătoare al contelui Arthur Teleki, însuşindu-şi bunurile pe care le-au găsit acolo[46]. La sfârşitul lunii noiembrie, sătenii din Jucu, conduşi de soldaţi reveniţi de pe front, s-au prezentat la castelul contelui Geza Teleki, de unde au ridicat un număr de 100 de oi. În momentul în care oamenii contelui au încercat să intervină, soldaţii i-au ameninţat cu împuşcarea[47]. Confruntat cu asemenea manifestări, prefectul maghiar al Clujului s-a văzut nevoit să solicite Ministerului de Război din Budapesta, în cursul aceleiaşi luni, un număr de trei avioane de luptă, echipate cu mitraliere, cu ajutorul cărora spera să poată menţine situaţia sub control[48]. Din fericire pentru locuitorii satelor din apropierea Clujului, această solicitare nu a putut fi onorată.

În acest climat de insecuritate generală, românii din Jucu au acţionat, potrivit directivelor primite de la Senatul Naţional, pentru crearea propriilor organe de conducere. În ziua de 10 noiembrie, după liturghie, locuitorii din Jucu de Jos s-au întrunit la şcoala din localitate. Au participat, potrivit mărturiilor epocii, *„bărbaţi, femei, tineri, bătrâni, prunci, precum şi militari reveniţi de pe deosebitele fronturi, în frunte cu docentele* (învăţătorul)", acesta din urmă fiind

---

[43] *Ibidem*, p. 100-102.
[44] *Ibidem*, p. 101.
[45] Daniela Comşa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii şi Marea Unire*, Cluj-Napoca, 1998, p. 26-28.
[46] C. Enea, L. Botezan, *Mişcări ţărăneşti din judeţul Cluj în anii primului război mondial*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 344.
[47] *Ibidem*, p. 349.
[48] *Ibidem*, p. 352.

Bazil Poruţiu, probabilul autor al singurei relatări pe baza căreia se poate face, astăzi, reconstituirea manifestării[49]. Preotul Ioan Pop din Jucu de Jos, venit în mijlocul mulţimii, a rostit o cuvântare presărată cu adagii latine şi cu exemple erudite culese din trecutul apropiat şi îndepărtat. Efectul acestei cuvântări pare să fi fost unul impresionant: *„poporul plângea cu hohot sub impresia celor auzite"*. *„În semnul acesta vei învinge"*, a exclamat atunci, teatral, oratorul şi, în acest moment, şi-a făcut apariţia învăţătorul Bazil Poruţiu, purtând *„mândrul nostru drapel"* tricolor. *„Ovaţiile să păreau a nu mai conteni. Unii plângeau, alţii îngenunchind se rugau, iar alţii sărutau drapelul, entuziasmul la culme"*. Preotul a început să intoneze imnul revoluţionar paşoptist *„Deşteaptă-te române"*, ridicând astfel, potrivit autorului relatării, însufleţirea pe culmi şi mai înalte. *„Întreg poporul iasă după stindard şi preot la stradă şi parcurge străzile comunei, cântând de să zguduia văzduhul, până la casa comunală, unde să formează garda naţională din 20 bărbaţi şi tineri foşti militari"*. În lipsa unor reprezentanţi ai forurilor superioare, preotul a fost acela care, după o cuvântare în care sublinia semnificaţia momentului, a primit jurământul Gărzii Naţionale. În continuare, împreună cu notarul comunal *„şi cu alţi inteligenţi* (= intelectuali)", participanţii s-au îndreptat către satul vecin *Jucu Superior* (Jucu de Sus). Aici, în faţa bisericii, a avut loc o nouă adunare, în cursul căreia s-a cântat „Deşteaptă-te române" şi s-a dat, din nou, cuvântul aceluiaşi neobosit părinte Ioan Pop din Jucu de Jos.

Două săptămâni mai târziu, la 15/28 noiembrie 1918, s-a desfăşurat, din nou la Jucu de Jos, consfătuirea Reuniunii Învăţătorilor din comitatul Cluj, care a hotărât desemnarea lui Bazil Poruţiu, preşedintele „despărţământului", ca delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Iată şi textul complet al acestui document:

„CREDENŢIONAL.

Subsemnaţii adeverim, că dl. Basiliu Poruţiu C, docente în Jucul Inferior este esmis din partea mai jos indicatei corporaţiuni ca delegat al ei în Marea Adunare Română, ce se va convoca în acest an, şi în alte Mari Adunări Naţionale Române, cari eventual se vor mai ţinea în decursul anului următor. Dat din adun/area/ *Reun*/iunii/ *ţinută în Jucul inf*/erior/ *la ziua de 28 Nov. c*/urs/ *n*/ou/ *1918. Pentru Basiliu Poruţiu Cantor-docente în Jucul Inferior"*.

Semnează: *„Joan Haţiegan, protopop, Preşedinte on*/orar/ (al Despărţământului Învăţătoresc); *Zaharie Blaga, notar*; *Nicolae Fătu, martor*; *Baziliu Poruţiu, înv*/ăţător/ *preş*/edinte al/ *Despărţământului"*.

Cine a fost acest *docente* Bazil Poruţiu, reprezentantul oficial al învăţătorilor din comitatul Cluj, dar şi al locuitorilor din Jucu, la Marea Adunare Naţională de la 1 Decembrie 1918? Acesta era fiul lui Simion Poruţiu (1867-1932), învăţător confesional greco-catolic la şcoala românească din Turda Veche şi secretar particular al dr. Ioan Raţiu. Înainte de 1918, Simion Poruţiu fusese arestat de către autorităţile maghiare de nu mai puţin de 49 de ori. Bazil Poruţiu s-a născut la 2 ianuarie 1878, în localitatea Ceanul Mic, şi a urmat, potrivit unei tradiţii de familie, Şcoala normală din Blaj. A activat, ulterior, atât în calitatea de învăţător, cât şi în aceea de funcţionar de stat. După 1919 a fost numit director al Şcolii Primare nr. 4 din Cluj, pentru ca, din 15 octombrie 1923, să devină revizorul şcolar al judeţului Cojocna. S-a stins din viaţă la Cluj, la 30 decembrie 1945, după o viaţă pusă în serviciul educaţiei tinerelor generaţii şi a idealului naţional[50].

Luând în considerare istorica decizie a Marii Adunări Naţionale de la 1 Decembrie 1918, Înaltul Comandament Aliat a permis, la 14 decembrie 1918, trupelor române să depăşească linia de demarcaţie de pe valea Mureşului, stabilită prin Convenţia de Armistiţiu de

---

[49] *1918 la români. Documentele Unirii*, vol. VII, Bucureşti, 1989, p. 505-506.

[50] Daniela Comşa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *op. cit.*, p. 90-93; *Clujeni ai secolului 20. Dicţionar esenţial*, Cluj-Napoca, 2000, p. 266 (V. Lechinţan).

la Belgrad, din 13 februarie acelaşi an. La 19 decembrie, armata română şi-a reluat înaintarea către zona Cluj – Dej. Trupele române au intrat în Cluj la 24 decembrie 1918 şi, în zilele următoare, au ocupat poziţii în câteva puncte cheie din comunele învecinate. Astfel, Anul Nou 1919 a găsit întreaga vale a Someşului Mic sub controlul militar al Armatei Române.

Romanian church, culture and political activity in the county of Cluj in the eighteenth century and nineteenth century. A case study: the Jucu district

Abstract

At the beginning of the 18th century, the priest Stephen from Lower Jucu was among the signatories of the act of union of Transylvanian Orthodox Church with Rome (1701). One of his followers, Stephen Pop Timandi, parish priest and archpriest of Jucu, received from the pope the honorary title of "apostolic protonotary" and was named deputy bishop for Northern Transylvania at the departure of Bishop Innocent Micu Klein to Vienna and Rome. In Jucu was also housed, during the exile of Innocent Micu, his nephew and closest relative, John Micu-Klein. On 12 September 1747, in Jucu took place a council of the representatives of the Greek Catholic church in Northern Transylvania, with the aim to communicate to all clergy the decisions taken by Innocent Micu-Klein in his Roman exile. In March 1748 took place in Middle Jucu a council of the Greek Catholic archpriests of Tansilvania who asked the Holy See to intervene so that Innocent Micu be able to return to lead his diocese. In Jucu was also born, on 12/24 May 1812, George Baritiu, a personality of Romanian culture, one of the leaders of the Transylvanian revolution of 1848-1849. Descendants of the Bariţiu family continued to live in Jucu until the last decades of the twentieth century. Among the political actions during the Revolution of 1848-1849 we may refer to the meeting hold at the Lower Jucu in October 1849, in which 55 Romanian delegates from the valley of Somesul Mic have empowered Florian Micaş, Ion Maiorescu and Ladislau Ciupe to represent their interests as members of the national delegation empowered to submit to the Emperor Francis Joseph a memorandum containing the claims of the Romanians in Transylvania. Decades later, on 23 April / 5 May 1894, the Romanian inhabitants from Lower and Upper Jucu signed a supporting letter to the Memorandum Movement leaders, who were to be judged in a political process in Cluj .

OVIDIU MUNTEAN

ECOURILE REVOLUȚIEI PAȘOPTISTE DIN TRANSILVANIA ÎN PUBLICISTICA FRANCEZĂ (1849-1851)

Keywords: *Révolution de 1848, Transylvanie, écrits français, l'exil après la Révolution de 1848, la polémique entre les Roumains et les Hongrois*

Cuvinte cheie: *Revoluția de la 1848, Transilvania, scrieri franceze, exilul postpașoptist, polemica româno-maghiară*

Necesitatea unei mai bune cunoașteri în capitalele Europei a conduitei politice și militare a românilor din Transilvania a fost sesizată încă din timpul evenimentelor de la 1848-1849. Lipsa unei propagande proprii a revoluției, precum și o anume ignoranță a cabinetelor europene pe marginea pozițiilor adoptate acum de românii transilvăneni, l-au făcut pe Al. C. Golescu să-i ceară lui Avram Iancu o atitudine mai energică în acest sens pentru a face cunoscută cauza lor în Europa, prin luptă dar și prin diplomație[1]. Într-adevăr, o parte a presei din capitala Franței a prezentat în acești ani revoluția slavilor de sud și românilor ca operă a camarilei imperiale iar revoluția maghiară ca propagatoare a liberalismului și civilizației occidentale. Aici, absența unei propagande revoluționare românești, mai ales pentru Transilvania, a fost suplinită de publicațiile emigrației poloneze, în special de revista *La Pologne* (iun. 1848 - ian. 1851) care în paginile ei a apărat revoluția română și cea sârbă de calificarea „reacționare", formulată în unele ziare franceze, pe motiv că susțineau cauza austriacă[2].

Dar, alături de dezbaterile din presa franceză, prestigiul și importanța revoluției maghiare în opinia occidentală, greșelile acesteia în raporturile cu națiunile din Monarhia habsburgică și atrocitățile războiului civil, problema federalizării popoarelor din Europa centrală și sud-estică, intervenția militară a Rusiei în Principatele dunărene și în Transilvania reprezintă o serie de probleme vizate și de lucrările apărute la Paris pe marginea fenomenului revoluționar din această zonă și care fac obiectul analizei noastre.

Din seria acestor scrieri merită amintită lucrarea lui Hilaire-Léon Sazerac din anul 1849 care face elogiul revoluției maghiare și amintește pe scurt faptul că izbucnirea revoluției franceze la 24 februarie 1848 și propagarea ei în Europa a fost de fapt pretextul așteptat de Ungaria. Deoarece națiunea maghiară nu și-a pierdut niciodată „sentimentul naționalității", autorul este convins că ea s-a ridicat imediat la luptă împotriva austriecilor tocmai pentru „a rupe legăturile devenite prea apăsătoare"[3].

---

[1] „Frate Iancule! Românii din Ardeal sacrifică viața pentru naționalitate și ei nu caută să trimeată oameni la Paris, Berlin, Viena, Francfort spre a culege rodul ce trebuie să iasă din lucrările sfințite cu sângele a mii de români și cu averea a sute de sate pustiite. În zadar va semăna cineva dacă nu ne vom gândi la secerat. [...] Acum ori niciodată putem face și treaba noastră, facând pe aceea a altora. Această împrejurare favorabilă este trimisă de providință românismului. Să căutăm ca românul, murind pentru Împărat, să moară și pentru națiunea sa, încât, precât este de însemnătate mare a avea arme în mână și a onora cu triumfuri pe bravii noștri apărători, onorându-ne pe noi înșine când onorăm bravura și eroismul lui Iancu, pe atâta este și pana în mâna omului ce nu cere decât pâne de toate zilele spre a stoarce foloasele bravurei pe calea diplomatică." Alexandru C. Golescu de la Zlatna către Avram Iancu la Câmpeni, 18 ian. 1849, în vol. Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*. București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, vol. II, p. 1009-1010.

[2] Nicolae Bocșan, *Ecourile revoluției române din 1848-1849 în presa emigrației poloneze* în *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1993, p. 121.

[3] H. L. Sazerac, *La Danube illustré. Pour faire suite à Constantinopole ancienne et moderne, au Voyage en Syrie ....* Paris, H. Mandeville, 1849, vol. I, p. XIV.

Pe parcursul derulării evenimentelor, informații contradictorii despre intervenția rusească în Principatele dunărene și mai ales pătrunderea lor în Transilvania începeau să fie vehiculate de presa franceză. La începutul lunii februarie 1849, intrarea ruşilor în Sibiu este adusă la cunoştința opiniei publice de ziarul *Le Siècle* care ulterior, în numărul din 27 februarie, considera că armata rusă de intervenție complică mult situația în acestă zonă. Este amintit efortul diplomatic al Angliei de a modera comportamentul arogant al Rusiei în Principate precum și faptul că Franța a trimis o notă asemănătoare cabinetului de la St.-Petersburg[4]. La începutul lunii martie, într-un articol de fond, ziarul revenea cu informații despre ocuparea Braşovului de către militarii ruși despre care se spune că au fost chemați de generalul austriac Puchner „la insistențele saşilor și ale românilor"[5].

Dealtfel, problema prezenței militare ruse la gurile Dunării și în Transilvania și implicațiile ei asupra politicii europene a fost pe larg dezbătută și în lucrările apărute pe parcursul anului 1849, avându-se în vedere o anume sensibilitate a opiniei publice franceze față de acțiunile în forță ale Imperiului țarist[6]. În lucrarea publicată la Paris în toamna anului 1849, W. Rey făcea o analiză a situației geopolitice din această zonă considerând că „în acest moment apariția forțelor ruse în Ungaria și în Transilvania este avanpremiera necesară a unei viitoare înrobiri a Turciei, iar fiecare lovitură de tun trasă de ruși pe Dunăre şubrezeşte ceea ce a mai rămas din vechea putere otomană"[7]. Autorul preciza în continuare că alianța dintre Austria și Rusia a fost determinată de liberalismul lui Kossuth, iar situația geopolitică creată era evident în avantajul Rusiei deoarece prin înfrângerea revoluției maghiare a împiedicat „o posibilă unire dintre unguri și austrieci ce i-ar fi putut zădărnici planurile de cucerire la sud de Dunăre". Unul din capitolele interesante ale cărții are în vedere situația existentă în Transilvania și Ungaria și poziționarea fiecărei etnii în raport cu evenimentele revoluționare în desfăşurare. Analiza politică efectuată demonstrează o bună cunoaştere a situației națiunilor din Ungaria și Transilvania, unde inferioritatea numerică a maghiarilor a încercat să fie contrabalansată de aceştia printr-o „presiune crescândă asupra poparelor supuse, și de aici această tensiune permanentă, astfel încât simple chestiuni de limbă au putut genera cinsprezece ani de tulburări și în final războiul"[8].

Criticile la adresa ideologiei maghiare îi vizează apoi pe publiciştii unguri care au întreținut prin textele lor acestă orientare, deoarece vorbind despre populația țării nu au avut în vedere decât interesul maghiarilor, diminuând cu bună ştiință ponderea numerică și negând asuprirea națională a celorlalte etnii. „Să nu ne mirăm deci - continuă autorul - că aceşti nefericiți au trebuit să se arunce în brațele Austriei și influenței ruse. Acestă polemică lipsită de dreptate a fost singura întreținută de scriitori și jurnaliști cum sunt Kossuth, Lucas, Pulsky și alții. Adevărul a fost sacrificat nevoilor unei stăpâniri brutale și multe plângeri au rămas înăbuşite"[9]. Refuzul maghiarilor de a recunoaşte drepturi individualităților naționale, „fanatismul maghiarilor care a făcut să tremure pentru existența lor toate celelalte naționalități", refuzul de a fi ascultați în Dieta provinciei și declararea deputaților saşi „dezertori și trădători de patrie" sunt cauzele principale care au dus aici la conflictul dintre nobilime pe de o parte și saşi și români pe de alta. Atitudinea românilor transilvăneni, crede autorul, a fost influențată de cea a saşilor, dar lipsa de unitate a celor două popoare a avut drept consecință ruinarea saşilor din Sibiu și Braşov. Nu lipsesc însă și

---

[4] *Le Siècle. Journal politique, littéraire et d'économie sociale*, nr. 57, 28 februarie 1849, p. 5.

[5] Ibidem, nr. 63, 6 martie 1849, p. 1.

[6] William Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie (1839-1848)*. Paris, Genève, Joel Cherbuliez, 1849; Paul de Bourgoing, *Carte ethnographique, historique et strategique des contrées hongroises, slaves, moldo-valaques et allemandes de l'empire autrichien impliquées dans la guerre actuelle*. Paris, impr. de Gerclès, 1849. Vezi și Michel Cadot, *La Russie dans la vie intelectuelle française (1839-1856)*, Paris, Fayard, 1967, p. 160 s.q.

[7] Rey, *op. cit.*, p. 211.

[8] Ibidem, p. 100.

[9] Rey, *op. cit.*, p. 100.

anumite informații false și aprecieri eronate la adresa românilor despre care se spune apoi că, deși inamici ai secuilor, „au jefuit și spânzurat în districtele sașilor în loc să se unească cu aceștia împotriva teribilului general Bem"[10]. Dar, dincolo de ele, cartea lui W. Rey din 1849 are o atitudine favorabilă naționalităților din Transilvania și Ungaria în opoziție cu revoluția maghiară despre care spune că a nesocotit drepturile acestora. Mai mult, din perspectiva receptării în Franța a fenomenului revoluționar din această parte a Europei, el critică pe unii scriitori străini, mai ales francezi, care „seduși de aparențele revoluționare ale unui anume partid al maghiarilor au aprobat, fără a face distincție, tot ceea ce era împotriva Austriei, fără a ști că asuprirea celor slabi a fost elementul fundamental al acestui plan de război"[11].

În această privință, opinia sa era împărtășită și de demersul publicistic al lui Hippolyte Desprez din cursul anilor 1848-1849, atât în revista *La Pologne*[12] cât și *Revue des Deux Mondes*[13], unde realizează o informare corectă a opiniei publice franceze despre respingerea cererilor românești și rezistența românilor față de uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Opiniile sale au fost reunite, un an mai târziu, în lucrarea în două volume referitoare la populațiile Austriei și Turciei[14]. Ea cuprinde printre altele și două studii publicate de el anterior, într-unul publicat în ianuarie 1848 Desprez anticipând apropiata izbucnire a revoluției în spațiul românesc. Acest studiu cu opiniile lui Desprez despre români, sintetizând în același timp idealurile de unitate și independență ale românilor de la 1848, constituie cea mai importantă dintre lucrările publicistului francez. La curent cu aspirațiile de emancipare ale celorlalte popoare din sud-estul Europei aflate sub dominația străină, cu planurile de eliberare națională ale polonezilor inițiate la Paris de Adam Czartoryski, publicistul francez a călătorit prin țările române în iarna anului 1846 însoțind pe Woronicz-Werner, trimisul principelui polonez cu misiunea de a realiza o înțelegere între popoarele asuprite din cadrul Imperiului habsburgic, între maghiari pe de o parte, slavi și români pe de altă parte[15].

Tot în anul 1850, apărea la Nantes o impresionantă lucrare intitulată *Războiul din Ungaria în 1848 și 1849*[16] în paginile căreia era descrisă conjunctura politico-militară din Ungaria și Transilvania de la sfârșitul lunii martie 1848 și până în octombrie 1849. Amintirea proaspătă a unor evenimente dramatice din cursul războiului civil, îi prilejuiește lui Félix Martin o serie de reflexii în încercarea de contura cauzele imediate care au dus la ruptura dintre maghiari, pe de o parte, și restul naționalităților din Ungaria și Transilvania pe de alta.

Se poate spune că încă din deceniile premergătoare revoluției pașoptiste în publicistica franceză s-au conturat o serie de particularități etnice specifice spațiului intracarpatic. Este vorba, în primul rând, de o puternică atomizare a populației în comunități etnice închise, subliniată în repetate rânduri în operele franceze ca fiind consecința raportului stabilit de-a lungul veacurilor între învingatori, învinși și alogeni. Apoi, autorii francezi încearcă confecționarea unei specificități proprii pentru etniile de aici puternic consolidate în timp prin ascendența istorică, tradiții și limbă[17]. Și operele franceze din anii 1849-1851 preiau această reprezentare schematică și încearcă

---

[10] Ibidem, p. 108.

[11] Ibidem, p. 100.

[12] Bocșan, *op. cit.*, p. 119-120.

[13] Ibidem, p. 1082; H. Desprez, *Les généraux dans la guerre de Hongrie. Campagne de Bem et Dembinski*, în *Revue des Deux Mondes*, Livraison de 15 dec. 1849, p. 1036-1039.

[14] H. Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie. Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des Roumains et des Polonais.* Paris, Comptoir des imprimeurs-unis, 1850, vol. I-II.

[15] Liviu Maior, *O pagină din legăturile franco-române. Hippolyte Desprez călător în țările române*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, 1968, fasc. 2, p. 103-113.

[16] Félix Martin, *Guerre de Hongrie en 1848 et 1849*. Nantes, L. et A. Guéraud, 1850.

[17] Vezi Ovidiu Muntean, *Observatori francezi despre naționalitățile din Transilvania până la 1848*, în vol. *Studii de istoria Transilvaniei. Omagiu Profesorului Pompiliu Teodor*. Cluj-Napoca, Ed. Accent, 2000, p. 258-262.

fixarea comunităților etnice într-un cadru geografic bine delimitat în interiorul provinciei. Astfel, F. Martin în capitolul consacrat descrierii Transilvaniei în anul 1848 îi plasază pe unguri în vestul şi centrul provinciei, pe secui la est, pe saşi în sud, în timp ce românii ocupă alte teritorii din sud şi est. Tot el consideră Banatul ca fiind o adevărată „grădină a Ungariei" locuită de un milion de români, în timp ce aceeaşi cifră este avansată şi pentru românii trăitori în Transilvania. Al doilea popor cu care românii împart teritoriul provinciei sunt ungurii care, în opinia lui F. Martin, ar fi în total o jumătate de milion, la care se adaugă secuii – „copiii curajoşi ai armatei lui Attila abandonați pe frontiera estică" – în număr de o sută şaptezeci de mii de indivizi. Ponderea numerică a saşilor transilvăneni – „rasă republicană cu oroare de orice formă de noblețe care n-au uitat că sunt germani şi privesc spre Occident" – este estimată la circa trei sute de mii de suflete. Pentru populația saşilor, aceeaşi cifră este estimată şi de W. Rey care mai apreciază că în Transilvania trăiesc „cel puțin o jumătate de milion de maghiari sub numele de secui"[18].

Astfel conturate, comunitățile etnice au avut o atitudine diferită față de evenimentele revoluționare din Viena şi Pesta. În capitolul intitulat *Războiul din Transilvania,* F. Martin credea că momentul inițial care a declanşat ruptura între ele a fost poziția lor diferită față de anexarea provinciei la Ungaria prin hotărârea Dietei de la Cluj, dominată de unguri şi de secui. Ideea centrală a analizei sale era legată de comportamentul saşilor, a treia națiune suverană după unguri şi secui, care au refuzat să accepte decretul Dietei. „Obligați să aleagă între Austria şi Ungaria ei s-au decis în mod natural pentru Imperiu: ei erau de origine germană iar simpatiile lor îi împingeau spre un popor din propria familie"[19].

În schimb, atitudinea românilor față de hotărârile Dietei de la Cluj era explicată mult mai nuanțat. Românii, spune F. Martin, au înțeles că venise momentul eliberării de sub jugul sub care fuseseră ținuți de către celelalte trei popoare. El mai precizează că „încă înainte de declanşarea revoluției vieneze românii adresaseră nenumărate plângeri în legătură cu acest subiect dar de fiecare dată în zadar. Reînoindu-şi cererea s-au angajat să accepte actul de alipire a provinciei la Ungaria dacă vor fi şi ei ascultați. Refuzați de către unguri şi tratați ca şi sârbii şi croații, românii transilvăneni s-au ridicat imediat împotriva asupritorilor ascunzându-şi dușmănia sub aparențele fidelității față de Austria, deci se vor găsi alături de saşi sub flamura Imperiului, în opoziție cu ungurii şi cu secuii"[20].

Scriind aceste rânduri F. Martin se dovedeşte un bun cunoscător al problemelor interne generate de evoluția fenomenului revoluționar. Poziția sa este întrucâtva asemănătoare cu aceea a publicistului francez H. Desprez pe care-l citează în paginile lucrării sale. Nici baroana Rose Blaze de Bury, într-o lucrare publicată la Paris în 1851[21], nu îşi ascunde ostilitatea față de modul în care ungurii au tratat aspirațiile naționale ale fiecărei etnii din Imperiu. Vorbind despre ruptura dintre croați şi unguri, autoarea considera că națiunile slave au avut de suferit o cumplită tiranie pe care opresorii unguri au impus-o invocând cauza sublimă a libertății. „În numele acestei libertăți, Transilvania – sau cum se exprima tratatul de anexare țara până acum cunoscută sub acest nume - a fost impinsă spre distrugere, pentru ca Ungaria să se poată îmbogăți din resturile ei". Autoarea detaliază sumar condițiile în care a fost trimis în Transilvania comisarul regal Nicolas Vay, înzestrat cu „puteri executive extraordinare pentru a înfrânge orice răzvrătire sau, altfel spus, orice tendință națională"[22]. În continuare, referindu-se într-un capitol la confruntările militare din Serbia, este introdusă o notă ce evocă dramatismul evenimentelor din Transilvania.

---

[18] Rey. *op. cit.*, p. 102.
[19] Martin, *op. cit.*, p. 91.
[20] Martin, *op. cit.*, p. 91.
[21] Blaze de Bury, *Voyage en Autriche, en Hongrie et en Allemagne pendant les événements de 1848 et 1849.* Paris, Charpentier, 1851.
[22] Ibidem, p. 335.

Aici este descrisă o întâmplare petrecută la Gherla cu scena unei execuții sumare a românilor de către gărzile ungurilor, atitudinea jignitoare a acestora față de cântecele naționale românești dar și bilanțul pierderilor umane suferite de români în anii revoluției[23].

Și în viziunea lui F. Martin războiul civil din Transilvania este un război de exterminare a cărui istorie nu prezintă de o parte și de alta decât un șir de atrocități reciproce. Secuii, cărora le este asociată imaginea strămoșilor lor huni, au jefuit și transformat în cenușă satele pe unde au trecut. Austriecii s-au arătat la fel de cruzi ca și adversarii lor, deoarece după cucerirea unui sat unguresc au forțat femeile să danseze goale în fața lor și apoi le-au masacrat. Surprinși de unguri au fost uciși la rândul lor. Autorul constata mai apoi că, la sfârșitul anului 1848, situația militară era favorabilă ungurilor fiindcă, cu excepția câtorva trupe aflate sub comanda colonelului Urban care mai rezistau, partida austriacă nu se mai menținea decât în regiunile sudice numite Sachsenland, unde era reprezentată de un guvern compus din comandantul austriac Puchner, din zece deputați sași și zece deputați români[24].

Paginile următoare sunt consacrate expunerii pe larg a intervenției armatei generalului polonez Bem în Transilvania. În ceea ce privește acest ultim aspect, el considera că intrarea rușilor în Transilvania s-a datorat cererii făcute de comandamentul austriac în urma demersurilor făcute de episcopul Andrei Șaguna în numele românilor și de prof. Gottfried în numele populației săsești.

Bucuria românilor și a sașilor s-a transformat în mâhnire profundă o dată cu succesul armatelor lui Bem, iar după cucerirea Sibiului autorul constata că „jugul de fier de dinainte de război a devenit unul de plumb pentru populația românească". Acest lucru s-a datorat formării gărzilor mobile ungurești și secuiești care, în Sachsenland și în ținuturile românești, au săvârșit atrocități comparabile cu represiunea generalului Turreau din Vendeea de la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Pentru a fi mai convingător, F. Martin inserează mărturia unui ofițer englez publicată în prestigiosul ziar *Times*. Arestat de unguri la Cluj, în decembrie 1848, va fi condus spre frontiera cu Moldova. Aflat în închisoare la Tg. Mureș, ofițerul englez este martorul uciderii unui preot român, a nepotului său precum și a zece sași chiar de către soldații însărcinați să-i păzească. A doua zi, în 12 martie 1849, escorta sa găsește într-o poiană cadavrele altor șaptesprezece români împușcați recent de către secui care, spune ofițerul, își exprimau ulterior mulțumirea că astfel există mai puțini români pe pământ[25].

Informațiile despre rezistența românească din Munții Apuseni sub conducerea lui Avram Iancu sunt eronate. Vorbind despre represaliile românilor în fața actelor de cruzime comise de maghiari este amintit faptul că o legiune română (Landsturm) condusă de un „agent fiscal numit Ianko" a străbătut ținuturile ungurești „hăituind precum lupii pe nobilii maghiari, incendiind și distrugând castelele acestora", precum și de un caz de violență fizică împotriva unui maghiar relatat după *Gazeta oficială* din Pesta[26].

Finalitatea introducerii unor asemenea episoade menite să evidențieze dramatismul confruntărilor este de a confirma concluziile publicistului francez potrivit cărora oribilele lupte

---

[23] „Je rappelerai aussi en passant la façon dont les Valaques (Roumâns) de la Transylvanie furent traités. A Szamos Ujvar *trois cent Roumâns* furent condamnés à mort dans un seul jour, et dans un seul jour on en fusilla cent cinquante. A chaque décharge les Madjars criarient: «*Canta te decepte, te Romane!* » On calcule que des 2,400 villages roumâns de la Transylvanie, il n'y pas un où dix a douze habitans pour le moins n'aient été exécutés par les Madjars, dont les victimes parmi les Roumâns seuls s'élèveraient a quelque chose comme 35 à 40,000 individus". de Bury, *op. cit.*, p. 361. Și ofițerul austriac Georges de Pimodan este de părere că războiul din Ungaria a distrus populația civilă amintind despre numărul mare de văduve în Croația, Slavonia, Banat și Transilvania. Vezi Georges de Pimodan, *Souvenirs des campagnes d'Italie et de Hongrie.* Paris, Allouard et Kaeppelin, 1851, p. 257.

[24] Martin, *op. cit.*, p. 93-94.

[25] Martin, *op. cit.*, p. 104-105.

[26] Ibidem, p. 289.

din Banat şi Transilvania vor rămâne o pată de sânge în istoria secolului al XIX-lea. Conflictele latente dintre comunităţile din acest spaţiu de-a lungul istoriei, relaţiile încordate generate de cele mai diverse cauze îi vor contura pentru Transilvania imaginea unei provincii nenorocite. Sunt amintite succint atacurile turcilor şi tătarilor din Evul mediu precum şi disputele religioase din sec. al XVI-lea. De asemenea, răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan este considerată o adevărată jacquerie română în cursul căreia ţăranii au jefuit şi incendiat castelele nobililor şi au ucis fără milă inamicii. Exemplul acesteia, se spune, a fost urmat şi astăzi când populaţiile Transilvaniei au declanşat un război nimicitor.

În finalul descrierii revoluţiei din Transilvania, Felix Martin face referire la încercările generalului Bem de a atrage sub steagul său populaţia românească din Moldova şi la legăturile acestuia cu „conducătorii democraţiei din Moldova, Goleska, Eliade şi alţii". Proclamaţia adresată de el locuitorilor din Moldova, în care-i chema să se ridice împotriva ruşilor, nu a avut aici nici un rezultat datorită se spune „fricii de răzbunarea lor şi barbariilor comise de cuceritorii Transilvaniei împotriva conaţionalilor de aici, din care o parte fuseseră forţaţi să se refugieze"[27]. Vorbind despre corespondenţa dintre generalul Bem şi Lajos Kossuth sunt amintite tentativele de conciliere între maghiari şi români din vara anului 1849 şi propunerea făcută de Nicolae Bălcescu şi Cezar Bolliac[28] de a forma o legiune românească. Semnarea la 16 iulie 1849 a Proiectului de pacificare de la Seghedin ce cuprindea „concesii făcute românilor" a fost un act de dreptate, remarca autorul. Prin prevederile sale „s-au eliminat revendicările nejustificate ale maghiarilor ce ridicaseră împotriva lor celelalte popoare supuse", dar această tentativă a venit prea târziu ca să mai aibă consecinţe practice pe câmpul de luptă pentru cauza maghiarilor[29]. Ultimele pagini sunt consacrate dezagregării unităţilor revoluţionare maghiare sub loviturile ruşilor după bătălia de la Albeşti-Sighişoara (31 iulie 1849), capitulării generalului Görgey Arthur la Şiria, exaltării figurii de erou naţional a generalului Bem şi execuţiei celor treisprezece generali la Arad.

Analiza politică efectuată demonstrează o bună cunoaştere a situaţiei românilor din Transilvania, prin informarea opiniei publice franceze despre „uniunea Transilvaniei cu Ungaria decisă la Cluj" şi rezistenţa românilor şi saşilor împotriva acestui act arbitrar. Consideraţiile finale nuanţează totuşi câteva aspecte privind conduita românilor şi sârbilor în revoluţie, mai ales după dezamăgirile produse în rândul popoarelor din Monarhia habsburgică de Constituţia din 4 martie 1849. Soluţia aleasă de ei, de alianţă cu Austria, a fost oarecum nefastă deoarece, crede autorul, „astăzi slovacii, sârbii, croaţii şi românii blestemă guvernul imperial şi nu îşi ascund sentimentele ostile faţă de el"[30]. Această lucrare, publicată la un an după înfrângerea revoluţiilor de pe continent, tinde să amendeze vechiul clişeu al imobilităţii şi atitudinii pasive în politică ale românilor. „Românii par să fi fost treziţi de ultimul război. În fruntea lor sunt oameni curajoşi, adevăraţi conducători de briganzi, cruzi şi viteji. Este momentul, spun ei în Jurnalul Bucovinei, de a începe să fie luată în considerare o naţiune care pe pământul austriac numără trei milioane şi jumătate de indivizi"[31].

Dezbaterea de idei pe marginea conduitei politice şi militare a românilor din Transilvania la 1848 va continua în Franţa în vara anului 1851 cu un moment semnificativ. Este vorba de polemica survenită între Dumitru Brătianu (1817-1892) şi Dániel Irányi (1822-1892) în ziarul parizian *La Presse* care a publicat în paginile sale schimbul de replici între cei doi protagonişti sub forma unor scrisori. Cele patru scrisori au fost ulterior adunate de editorul francez Henri Valleton şi publicate sub forma unei broşuri, având o mică introducere datată 16 octombrie

[27] Ibidem, p. 205.
[28] „MM. Boleses et Bolliok". Ibidem, p. 208.
[29] Martin, *op. cit.*, p. 208.
[30] Ibidem, p. 295.
[31] Ibidem, p. 298.

1851[32]. Aici, el explică cititorilor motivele care l-au determinat să adune aceste scrisori și să le dea publicității, făcând precizarea că ultima scrisoare a lui D. Brătianu este inedită deoarece *La Presse* a refuzat să o publice. H. Valleton crede că motivul acestui refuz este numai faptul că scrisoarea era foarte lungă și lasă să se înțeleagă că cei de la ziarul susmenționat nu pot fi bănuiți de partizanat politic ori de „amabilități condamnabile". Convins că „maghiarii și românii doresc cu înflăcărare o grabnică și desăvârșită împăcare, astfel încât o dată recunoscute erorile care i-au dezbinat în trecut ei le vor stopa cu ușurință în viitor", el cere publiciștilor și presei democratice franceze să sprijine prin sfaturile lor această reconciliere în beneficiul cauzei libertății împotriva despotismului. De asemenea, mai cere maghiarilor și românilor să citească și să reflecteze la ideile cuprinse în cele patru scrisori deoarece „dacă le înțeleg și le pun în aplicare Europa occidentală le va fi recunoscătoare, dacă nu, victoria nu poate fi obținută cu acte de vitejie îndrăznețe dar neinteligente"[33]. Publicarea broșurii a fost prilejuită și de momentul sosirii în portul francez Marsilia a lui Lajos Kossuth, care se afla în drum spre Anglia în prima parte a lunii octombrie 1851. Henri Valleton critică în final atitudinea guvernului celei de-a doua Republici franceze pentru că nu a permis exilatului ungur să traverseze Franța – „focarul revoluției europene" –, deși a fost primit cu entuziasm la Marsilia.

Polemica dintre cei doi a avut ca punct de plecare manifestul adresat românilor în iunie 1851 de Comitetului Democratic European, manifest reprodus atât de periodicele franceze (*La Presse, Le National, Le Siècle*) cât și italiene (*Italia del popolo, Il Progresso*) la recomandarea lui Giuseppe Mazzini[34]. Citind această proclamație, Dániel Irány, fost secretar al Comitetului de salvare publică de la Pesta la 1848, se adresa redactorului ziarului *La Presse* convins că trebuie să facă o observație pe marginea unei afirmații tendențioase referitoare la patria sa și anume: „Ungaria a uitat că o vastă idee de egalitate îndreptată spre slavi și români, putea singură să fie demnă de victorie". El declara că va înfrunta pe orice slav ori român care ar susține că slavii și românii au fost excluși de la vreuna din libertățile proclamate de revoluția maghiară la 1848, și chiar înainte, că ar fi existat o diferență între naționalitatea ungară și celelalte naționalități din regat. Cauzele insuccesului revoluției maghiare constau – după părerea lui Irányi – în aceea că popoarele au înțeles pe frații lor maghiari dar conducătorii acestor popoare nu i-au ascultat și au folosit naționalitatea drept un pretext. Sârbii au luat armele nu pentru a rămâne uniți cu maghiarii, ci pentru a se detașa de Ungaria și a depinde direct de Coroana imperială. Conducerea revoluției maghiare nu putea admite așa ceva pentru că ar fi însemnat o sinucidere. Aceeași condiție a fost pusă și de către sașii din Transilvania. „În ceea cei privește pe români – continua autorul – fac mărturisirea dureroasă că, în afară de intrigile și vicleniile imperialilor, desfășurarea deplorabilă a războiului s-a datorat neîncrederii și neînțelegerii lor. Au existat în tabăra românilor, dar și a sârbilor, oameni sincer devotați cauzei națiunii lor și a libertății, dar este regretabil că evenimente dureroase au împiedicat ori au amânat împăcarea". După revoluție, ungurii au uitat urile, războaiele fratricide și trecutul și privesc spre viitor, nevroind privilegii pentru ei, ci drepturi egale cu toate naționalitățile din Ungaria: „Oricare ar fi aspirațiile lor, noi suntem gata a le înțelege, cu unica condiție ca ele să nu fie opuse independenței, unității și libertății patriei noastre comune"[35].

Prima scrisoare de răspuns a lui Dumitru Brătianu era publicată în coloanele ziarului francez la 4 iulie 1851. În primele ei rânduri, omul politic român afirma că a întârziat răspunsul deoarece a fost nevoit să revină la Paris unde a consultat documentele istorice de care avea

---

[32] *Lettres hongro-roumaines*, prefață de Henri Valleton. Paris, Imprimerie d'Ad. Blondeau, 1851, 47 p. Broșura la care facem trimiterile se află în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, nr. inv. M. 9418.

[33] Ibidem, p. II.

[34] Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*. București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 195.

[35] *Lettres...*, p. 9-10.

neaparată nevoie în argumentația sa. El constata că D. Irány nu a citit cu calm manifestul Comitetului Democratic European dacă putea să afirme că în Ungaria naționalitățile s-au bucurat de toate drepturile, la fel ca ungurii. Manifestul n-a fost deloc sever cu ceea ce presupune Irány din motivele lesne de înțeles ale spiritului de conciliere, dar nu putea să nu reflecteze asupra cauzelor care au împiedicat popoarele să fraternizeze și să învingă în anii revoluției. Deoarece mulți unguri par să ignore nedreptățile făcute dintotdeauna românilor, D. Brătianu încearcă, în numele interesului comun, să le arate și să-i oblige să le recunoască și condamne ei înșiși. El se folosește de documentele maghiare citite în sejurul parizian pentru a argumenta convingător faptul că românii au fost considerați ca tolerați în propria lor țară[36]. La 1848, guvernul maghiar a obținut prin forță decretarea de către Dieta Transilvaniei a uniunii cu Ungaria. Românii, întruniți la Blaj, au cerut ca problema încorporării Transilvaniei la Ungaria să fie supusă votului unei Diete reprezentative, rezultată din alegeri și au contestat decizia acestui for politic în care ei nu erau reprezentați. Cu argumente evidente se demonstra apoi necesitatea ridicării la arme a românilor din Transilvania pentru a-și dobândi astfel dreptul refuzat la existență națională. Pentru nedreptățile făcute românilor, D. Brătianu afirma că el și conaționalii săi nu doresc răzbunare ci înțelegere pentru cauza comună a libertății și lansa un apel: „Maghiari, Providența v-a dat deja un teribil avertisment. Luați aminte. Nu întristați mai mult democrația cu *regatul vostru istoric și cu dreptul de cucerire*, și strângeți cu sinceritate, cu dragoste, mâna frățească pe care v-o întindem... Vouă, mai ales, emigranților maghiari mă adresez deoarece o mare responsabilitate apasă asupra voastră"[37].

În cea de-a doua scrisoare trimisă ziarului *La Presse*, D. Irány afirma că nu putea lăsa fără răspuns cele scrise de D. Brătianu, „un român din Valahia", deoarece a folosit „expresii injurioase". El nu crede că cele scrise de D. Brătianu reprezintă poziția oficială a emigranților români, așa încât va răspunde personal preopinentului său și consideră polemica iscată ca fiind o problemă personală, străină celor două națiuni[38]. D. Irány căuta apoi să acrediteze ca legitime actele Dietei de la Cluj din mai 1848 care proclamase unirea Transilvaniei cu Ungaria, aceeași dietă care de fapt abolise drepturile feudale și consacrase libertatea religioasă, drepturile politice și respectul tuturor naționalităților: „Uniunea înseamnă putere. După secole de separare, cu toții ne-am reunit pentru a proteja mai bine Constituția, libertățile comune. Românii din Transilvania de odinioară s-au opus; conducătorii lor angajați de Curtea imperială i-au atâtat și au derutat spiritele în profitul abolutismului austriac. De aici a izbucnit războiul pentru totdeauna deplorabil"[39]. În continuare, D. Brătianu era acuzat direct că dorește dezmembrarea Ungariei, desprinderea tuturor naționalităților în tot atâtea state independente și detașarea teritoriilor locuite de români și unirea lor la Moldova și Tara Românească, iar acestea împreună cu alte provincii românești să se constituie într-un singur stat sub numele de România. Conchizând, el exprima în final deviza întregii emigrații maghiare care consta în alianță intimă și confederație fraternă cu țările dunărene dar cu condiția integrității teritoriale a Ungariei, restabilită în frontierele sale istorice de la începutul sec. al XVI-lea[40].

La rândul său, D. Brătianu constata că în polemica angajată nu este vorba de un român ori de un maghiar care-și dispută problemele personale. În cuvintele lui Irány există de fapt o întreagă mentalitate a exilului maghiar, răspândită în scris prin broșuri și în presă, potrivit căreia numai ungurii ar forma o națiune iar românii și slavii, nefiind decât naționalități în opinia acestor

---

[36] Printre lucrările consultate D. Brătianu amintește cartea lui Benkö Józef din 1791 intitulată *Diaete sive rectius comitia Transsilvanica*, colecția de legi *Approbatae Constitutiones* și cronicile medievale *Gesta Hungarorum* și *Legenda sfântului Gerard*. Vezi *Lettres...*, p. 13 și p. 38.

[37] *Lettres...*, p. 18.

[38] Ibidem, p. 19.

[39] Ibidem, p. 23.

[40] Ibidem, p. 29.

publiciști, vor trebui să suporte în mod necesar supremația maghiară și să își dea acordul ca teritoriile locuite de ei să fie un teritoriu maghiar[41]. Este cât se poate de evident că alipirea Transivaniei la Ungaria în anul 1848 s-a făcut fără români și contra voinței lor, ignorându-le protestele. Dumitru Brătianu mărturisește că fără să insiste atât de mult asupra nedreptăților făcute poporului român în trecut, cât și la 1848, totuși nu poate să nu constate că ridicarea la arme a românilor din Transilvania și Banat a fost consecința acestor nedreptăți și a violențelor exercitate împotriva lor. Austria s-a bucurat, desigur, de opacitatea politică a conducătorilor revoluției maghiare în ceea ce privește problema națională.

Faptul că emigrantul ungur justifica pretențiile asupra românilor și teritoriilor locuite de ei pe considerentul existenței milenare a statului maghiar și susținea că provinciile românești n-au fost constituite într-un stat aparte îl făcea pe D. Brătianu să scrie: „Chiar dacă ar fi fost încorporați la Ungaria nu de o mie de ani, dar de două mii de ani, de la începutul lumii, nu se poate explica argumentat de ce ungurii n-au asimilat alte popoare în acest răstimp și n-au realizat nici o unitate. Românii sunt și la mijlocul veacului al XIX-lea tot români, iar ungurii tot unguri"[42]. Românii din Transilvania erau constituiți într-un bloc etnic în continuarea celui din Moldova și Țara Românească: „Dacă voi ignorați elementele constitutive ale patriei, citiți, vă rog, adresa Comitetului democratic european către români, și veți cunoaște acele elemente și veți vedea că ele sunt aceleași la românii de dincolo și de dincoace de Carpați și că limba, care este dealtfel unul din semnele cele mai definitorii ale naționalității, nu este sigurul lucru care să fie comun tuturor românilor; și veți înțelege din clipa aceea că românii nu pot avea decât o singură patrie și nu vă veți mai mira că ei vor toți să fie reuniți într-un singur corp al națiunii, la care nu vor ajunge decât cu prețul sângelui lor"[43].

Pe același ton, omul politic român constata în lunga sa scrisoare că emigranții maghiari, foștii conducători ai revoluției de la 1848, puneau românilor dilema: fie cu ei contra Austriei, fie contra lor alături de Austria. Românii vor fi categoric împotriva celor care se vor strădui să dea o a doua ediție a revoluției de la 1848. Ungurii vor putea lupta alături de celelalte popoare pentru libertate numai renunțând la ideea unui stat maghiar constituit contra principiilor democratice, incompatibile cu asemenea erori. Din momentul în care s-a încercat reconstituirea vechiului stat maghiar, prin anexarea cu forța a unor teritorii care aparținuseră Austriei de câteva secole, revoluția maghiară s-a compromis, și aceasta încă de la început - scria D. Brătianu în finalul răspunsului său[44].

Schimbul epistolar dintre cei doi a fost de natură să aducă unele clarificări în cercurile de opinie franceze cu privire la situația politică și militară din Transilvania în anii revoluției. Merită subliniat însă faptul că la Paris românii din Transilvania au avut în persoana lui D. Brătianu un apărător redutabil al cauzei lor, înzestrat cu o desăvârșită eleganță a condeiului și un mare rafinament intelectual. În aceeași perioadă, o situație similară o întâlnim și la Viena unde lipsa de bunăvoință și interes pentru români din partea autorităților a fost contracarată prin eforturile lui Ioan Maiorescu și ale deputaților români, astfel încât aici s-a reușit prin publicarea rapoartelor prefecților români[45] o îmbunătățire sensibilă a imaginii acestora în opinia publică și cercurile politice vieneze.

---

[41] Ibidem, p. 31.
[42] *Lettres*..., p. 40.
[43] Ibidem, p. 44.
[44] Ibidem, p. 44-47.
[45] *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, Viena, Druck von Carl Gerold und Sohn, vol. II, 1850, 236 p. Lucrarea se află și în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, nr. inv. M. 12474.

Les échos de la Révolution de 1848 en Transylvanie dans les écrits français (1849-1851)

Résumé

Les écrits les plus importants qui se réferent à la situation particulière de la province pendant les années de la révolution de 1848 ont été publiés par W. Rey et Felix Martin. Le premier auteur estime que, en Transylvanie, de nombreux conflits entre les nationalités ont existé même dans la période antérieure lorsque les députés de la Diète ont discuté sur la langue officielle de la province. Le déclenchement de la révolution a aggravé cette situation et finalement a conduit à la guerre civile. Egalement, dans son livre intitulé *Guerre de Hongrie en 1848 et 1849*, Felix Martin fait une bonne analyse sur les événements politiques et militaries. Il considere que la cause des combats sanglants entre les nationalités de la province a été l'annexion de la Transylvanie à la Hongrie. Cette mesure a été décidée à Cluj par une majorité des députés hongrois, sans tenir compte de l'avis d'autres nationalités comme les Saxons et les Roumains.

D'autre part, l'opinion publique française a été informée sur les événements par la polémique de presse qui a eu lieu en 1851 entre Dumitru Brătianu et Dániel Irányi. Initialement, les texts ont été publiés dans le journal *La Presse* et puis ont été recueilles par Henri Valleton dans une brochure intitulée *Lettres hongro-roumaines*. En exil à Paris après la Révolution de 1848, D. Brătianu écrivait que les Roumains de Transylvanie a dû se battre pour leurs droits nationaux parce que même s'ils étaient les plus nombreux habitans de la province, leur position sur l'union de la Transylvanie avec la Hongrie a été ignorée. A son tour, Dániel Irányi (ancien révolutionnaire hongrois) a accusé les dirigeants roumains qu'ils non pas pris en compte les droits accordés à tous habitans de la province par la révolution hongroise et ont soutenu l'alliance des roumains avec l'Empire des Habsbourg.

MELINDA MITU

MOŞTENIREA MUZEALĂ A LUI TELEKI SÁNDOR

Keywords: *history of patrimony, 1848 Revolution, modern era, contemporary era, Teleki Sándor, cult of heroes*

Cuvinte cheie: *istoria patrimoniului, revoluţia de la 1848, epoca modernă şi contemporană, Teleki Sándor, cultul eroilor*

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca deţine numeroase bunuri culturale donate de personalităţi politice sau culturale din secolul al XIX-lea. Printre aceste personalităţi se remarcă, în primul rând, reprezentanţii marilor familii aristocratice din Transilvania.

În lucrarea de faţă ne propunem să prezentăm contribuţiile contelui Teleki Sándor – cunoscut participant la Revoluţia maghiară de la 1848 – la îmbogăţirea patrimoniului muzeal ardelean. Numeroase piese cu valoare istorică sau culturală aflate în patrimoniul muzeului de istorie din Cluj (arme, medalii, steaguri şi mai ales relicve ale Revoluţiei de la 1848) se leagă de numele său. În acest articol vom încerca să evidenţiem drumul pe care l-au parcurs aceste obiecte (prin intermediul Muzeului de Relicve ale Revoluţiei de la 1848 din Cluj) până în sălile de expoziţie ale muzeului de istorie clujean[1].

1. Contele Teleki Sándor şi constituirea colecţiei sale de bunuri culturale din timpul Revoluţiei de la 1848. Contele Teleki Sándor (1821-1892) a avut o viaţă lungă şi un destin deosebit de spectaculos[2]. Nu întâmplător, renumitul romancier maghiar Jókai Mór observa cu umor şi admiraţie faptul că, în cei treizeci de ani de când se cunoşteau, el a scris romane, în timp ce Teleki a făcut romane! Teleki „a petrecut şi s-a luptat alături de toate naţiunile civilizate şi barbare ale continentului – scria Jókai –, cunoscând gloria şi atrăgând necazurile, trecând prin focuri de artilerie, furtuni ale mării şi hoarde ale creditorilor[3]."

Teleki Sándor s-a născut la Cluj, în anul 1821. A efectuat studii de drept, la Liceul Piarist din Cluj, şi de filosofie, la Universitatea din Berlin. În calitatea lor de reprezentanţi ai unei vechi familii nobiliare ardelene, părinţii săi ar fi dorit să-şi vadă fiul în slujba Curţii vieneze.

---

[1] Pentru istoria Muzeului de Relicve ale Revoluţiei de la 1848 şi pentru modul în care o parte din patrimoniul acestuia a ajuns în posesia actualului muzeu de istorie din Cluj-Napoca vezi Melinda Mitu, *Date cu privire la istoria Asociaţiei şi a Muzeului de Relicve ale Revoluţiei de la 1848 din Cluj*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 35-36. II / Istorie, 1999, p. 359-368; Melinda Mitu, *Relicvele Revoluţiei la muzeu*, în Melinda Mitu, Ovidiu Muntean, *Rememorând Revoluţia. 1848-2008*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, p. 4-15.

[2] Pentru viaţa contelui Teleki Sándor vezi: Jókai Mór, *Teleki Sándor. Koltó. Egy európai múzeum* (Teleki Sándor. Coltău. Un muzeu european), în *Jókai Mór összes művei* (Jókai Mór. Opere complete). Budapest, 1897, vol. 61; *Teleki Sándor emlékezései.* (Amintirile lui Teleki Sándor), ed. Görög Lívia. Budapest, 1958; *Teleki Sándor: Emlékezzünk régiekről. Emlékezések és levelezés.* (Teleki Sándor: Să ne amintim de cele vechi), ed. Csetri Elek. Bucureşti, 1973; Csetri Elek, *„Mulatott és harcolt" (Petőfi Sándor arisztokrata barátja és mecénása – Teleki Sándor)* („A petrecut şi s-a luptat" – Teleki Sándor, prietenul aristocrat şi protectorul lui Petőfi Sándor), în *Forrás*, Kecskemét, 1998, nr.10, p. 67-77; Dávid Lajos, *Teleki Sándor és a Teleki-ház* (Teleki Sándor şi Casa Teleki), în *Művelődés*, mai 2005, p. 4; Dávid Lajos, *Kalandok és legendák gróf Teleki Sándor életében* (Aventuri şi legende din viaţa contelui Teleki Sándor), în *Művelődés*, mai 2005, p. 11-14; *Gróf Teleki Sándor aradi rabsága és hadbírósági pere* (Detenţia contelui Teleki Sándor la Arad şi procesul său la Curtea Marţială), conferinţa sculptorului László Dinyés din Budapesta, susţinută cu ocazia „Zilelor Teleki", Casa Teleki, Baia Mare, 2009.

[3] Jókai, *op. cit.*, p. 335.

Destinul lui Sándor va fi marcat însă de ideile de emancipare socială şi naţională ale vremurilor în care trăia, idei cu care intrase în contact îndeosebi în urma călătoriilor sale prin Europa, desfăşurate între anii 1841-1847[4].

Adept al opoziţiei liberale maghiare, Teleki se va remarca în anii 1848-1849 ca una dintre cele mai importante figuri ale Revoluţiei maghiare din Transilvania. Va fi căpitan şi deputat al Chioarului, iar mai apoi guvernator al Ardealului, fiind numit în această funcţie înaltă de către Kossuth, în octombrie 1848. Teleki a parcurs şi o remarcabilă carieră militară în armata generalului Iosif Bem, în cadrul căreia a ocupat funcţii de conducere şi a primit gradul de colonel[5].

Ocupând aceste poziţii, Teleki s-a afirmat, în timpul războiului civil din Transilvania, ca un adversar redutabil al taberei austriece şi, implicit, al românilor pro-habsburgici. În conştiinţa istorică maghiară el se bucură însă de mult respect. Poetul Petőfi Sándor l-a numit „contele războinic"[6], considerându-l un vajnic luptător pentru apărarea principiilor revoluţionare şi democratice.

După înfrângerea revoluţiei, în august 1849, Teleki a fost întemniţat în Cetatea Aradului, unde i-a întâlnit pe cei treisprezece generali ai armatei revoluţionare maghiare, executaţi de autorităţile austriece, în data de 6 octombrie 1849, sub acuzaţia de trădare[7].

Colonelul Teleki a scăpat de execuţie, fiind condamnat la moarte doar în data de 15 ianuarie 1850, moment în care se afla deja în emigraţie, în Franţa. Datorită condamnării, a fost nevoit să trăiască în exil timp de 18 ani, până în anul 1867[8].

Personalitatea sa a impresionat mulţi politicieni şi oameni de cultură ai vremii, atât din ţara lui de origine, cât şi din Occidentul european. În anii exilului, contele Teleki a petrecut mult timp la Paris, apoi în insulele Jersey şi Guernsey, ajungând în relaţii amicale cu romancierii Alexandre Dumas-tatăl şi fiul, cu poetul Victor Hugo şi compozitorul Franz Liszt. În anul 1859 s-a alăturat cauzei *Risorgimento*-ului italian, devenind un bun camarad al lui Giuseppe Garibaldi şi colonel în armata acestuia[9].

După reîntoarcerea sa în patria natală, Teleki a ocupat din nou funcţia de căpitan al Chioarului şi s-a stabilit pe domeniul său de la Coltău (jud. Maramureş). Aici, în castelul său, iar mai târziu (la începutul anilor 1880) în reşedinţa sa din Baia Mare, contele Teleki a adunat o colecţie impresionantă de relicve ale Revoluţiei de la 1848, arme, medalii, steaguri, precum şi tablouri sau alte obiecte de artă, cumpărate sau primite cu ocazia călătoriilor sale.

Colecţia sa valoroasă a atras atenţia multor contemporani. De exemplu, romancierul Jókai Mór scria despre preţioasele sale tablouri în ulei realizate de artişti italieni, despre colecţia de desene în acuarelă primite de la Victor Hugo, precum şi despre „antichităţile a căror valoare este înmiită de numele posesorilor lor de odinioară: obiecte care au aparţinut unor poeţi, artişti şi prinţi, arme din bătălii memorabile, fragmente rupte din spânzurători renumite, primul baston al lui Garibaldi, de care s-a folosit în bătălia de la Aspremonte, colecţii de documente, unicate inestimabile, albume de fotografii cu portretele unor mari personalităţi politice şi religioase, porţelanuri, o colecţie de piele presată (de origine spaniolă) de o frumuseţe inegalabilă" etc. „Dacă lumea ar avea cunoştinţă de toate aceste rarităţi de valoare universală – afirmă Jókai în încheiere –, acest lucru ar putea conduce la ruină până şi un colecţionar englez sau, datorită faptului că ele nu sunt de vânzare, l-ar putea transforma într-un hoţ"[10].

Colecţiile lui Teleki au fost semnalate şi prezentate în presa băimăreană a vremii, în special în gazeta *Nagybánya és Vidéke* (*Baia Mare şi împrejurimile*). De exemplu, în numărul

---

[4] Csetri, *op. cit.*, p. 68-69; Dávid, *Teleki Sándor...*, p. 4.
[5] Csetri, *op. cit.*, p. 69; Dávid, *Teleki Sándor...*, p. 4; idem, *Kalandok és legendák...*, p. 12.
[6] Poetul Petőfi Sándor a fost bun prieten şi camarad de luptă cu Teleki în vara anului 1848. Vezi Csetri, *op. cit.*, p. 70-74.
[7] Vezi *Erdély története* (Istoria Transilvaniei), vol. III.
[8] Dávid, *Teleki Sándor...*, p. 4; idem, *Kalandok és legendák...* p. 12.
[9] Csetri, *op. cit.*, p. 68; Dávid, *Teleki Sándor...*, p. 4.
[10] Jókai, *op. cit.*, p. 336.

din 1 septembrie 1889 al revistei, istoricul Schönherr Gyula se referea la piesele din „acest adevărat muzeu" al contelui, vizitate de multă lume încă din timpul vieţii acestuia[11]. Alături de „arme, steaguri, săbii şi medalii, mai vechi şi mai noi", Schönherr Gyula amintea şi obiectele personale care i-au aparţinut lui Giuseppe Garibaldi (un baston şi o cămaşă roşie) sau lui Iosif Bem (un valtrap şi o ploscă din piele)[12].

„O relicvă impresionantă, ţinută sub un abajur de sticlă – scria Schönherr în continuare – o constituie şi legătura de paie pe care au dormit ultima oară cei treisprezece martiri"[13].

În alte numere ale gazetei *Nagybánya és Vidéke* sunt amintite „brăţări", „toate medaliile colonelului decedat", „sigiliul său oficial şi numeroase alte relicve interesante ale revoluţiei"[14].

Imediat după moartea contelui Teleki, survenită în luna mai a anului 1892, o bună parte a colecţiilor sale – îndeosebi piesele care aminteau perioada revoluţiei – vor fi donate de urmaşii săi Muzeului de Relicve ale Revoluţiei de la 1848, care şi-a deschis porţile la Cluj, în data de 19 septembrie a aceluiaşi an.

Aceste evenimente au fost relatate pe larg de gazeta *Nagybánya és Vidéke*. În numărul din 3 iulie 1892 sunt inserate informaţii cu privire la intenţiile donatorilor[15], iar din numărul apărut în data de 27 august aflăm că relicvele revoluţionare au fost transferate efectiv către muzeul ce avea să se deschidă la Cluj[16].

2. Muzeul de Relicve ale Revoluţiei de la 1848-1849 din Cluj. Muzeul de Relicve ale Revoluţiei de la 1848-1849 din Cluj a funcţionat ca şi instituţie de sine-stătătoare între anii 1892-1902. După această dată, colecţiile sale au fost gestionate de alte instituţii sau asociaţii culturale maghiare clujene, cum erau Muzeul Carpatin (Erdélyi Kárpát-Múzeum), Muzeul Ardelean (Erdélyi Múzeum) sau Societatea Ardeleană pentru Cultura Maghiară (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület[17].

Dintr-un inventar întocmit în 18 februarie 1949[18], ştim că la acea dată colecţia fostului Muzeu de Relicve ale Revoluţiei de la 1848 deţinea 658 de bunuri culturale[19]. Aproximativ jumătate din totalul pieselor erau obiecte de artă (picturi, desene, sculpturi), precum şi tipărituri sau diferite ilustraţii. Acestea reprezentau scene de luptă, precum şi numeroşi protagonişti ai revoluţiei, cum ar fi Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Teleki Sándor, Iosif Bem, Avram Iancu etc., dar şi figuri mai puţin cunoscute, ofiţeri şi soldaţi de rând din fostele unităţi de honvezi[20].

Cealaltă jumătate a colecţiei era alcătuită din arme, ghiulele, steaguri, diferite obiecte de echipament militar, sigilii, uniforme şi accesorii de uniforme militare, cocarde, bancnote şi monede din perioada Revoluţiei, obiecte folosite sau confecţionate în detenţie de diverşi prizonieri. Multe dintre acestea se încadrau într-un mod mai special în categoria „relicvelor revoluţionare", atestând genul de interes al întemeietorilor colecţiei: este vorba de grămăjoare de pământ, frunze sau flori, culese de pe câmpurile de luptă, locurile de execuţie sau de pe mormintele eroilor.

---

[11] [Schönherr Gyula]. *A műtörténeti kiállításról* (Despre expoziţia de istoria artelor), în *Nagybánya és Vidéke*, 1 septembrie 1889.

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem.*

[14] *Nagybánya és Vidéke*, 3 iulie 1892, apud Dávid, *Kalandok és legendák...*, p. 13.

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem*, p. 14.

[17] Mitu, *Date cu privire la istoria...*, p. 364-365; Mitu, *Relicvele Revoluţiei...*, p. 8-14.

[18] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára* (Inventarul fostului Muzeu de Relicve 1848-49), Cluj, 18 februarie 1949, 28 pagini dactilografiate, nesemnat, mss., MNIT Cluj. Lista a fost întocmită, probabil, cu ocazia depozitării colecţiei la Arhiva Muzeului Ardelean, într-o clădire de pe str. Mihail Kogălniceanu nr. 8., unde în anii 1950 va funcţiona Arhiva Istorică a Academiei Române, filiala Cluj.

[19] De fapt, este vorba despre 658 de poziţii de inventar. La unele poziţii se află inventariate mai multe obiecte (de exemplu: mai multe ghiulele sau gloanţe la un singur număr).

[20] Vezi poziţiile de inventar 1-216, 261-396, 495-507, 643-648.

Un loc deosebit îl ocupau obiectele care au aparținut unor personalități ale revoluției maghiare sau române, printre care se număra și tunul „Decebal", al lui Avram Iancu[21].

În urma transferurilor succesive ale colecției Muzeului de Relicve, survenite pe parcursul schimbărilor politice din secolul al XX-lea (de exemplu în anii 1948-1949, 1960 și 1976), aceasta va trece din administrarea asociației EMKE și a Arhivei Muzeului Ardelean în gestiunea Arhivei Istorice a Academiei Române, a Sfatului Popular Orășenesc Cluj și, în fine, în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. De-a lungul acestui traseu, doar o parte a exponatelor colecției inițiale a ajuns în depozitele muzeului clujean. Este vorba mai ales de piesele tridimensionale (arme, sigilii, uniforme, echipament militar, obiecte confecționate de deținuți în închisorile autorităților autriece etc.) pe care le aminteam în rândurile de mai sus, în timp ce tablourile, litografiile, manuscrisele sau gazetele din timpul revoluției au ajuns în patrimoniul altor instituții de cultură, cum ar fi Muzeul de Artă, Arhivele Naționale din Cluj, Biblioteca Filialei Academiei sau Biblioteca Centrală Universitară din același oraș[22].

3. Bunuri culturale din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei care pot fi atribuite colecției lui Teleki Sándor. De la bun început, trebuie subliniat faptul că soarta colecției Teleki, respectiv numărul și identitatea exactă a obiectelor donate, nu pot fi reconstituite cu exactitate. Cu toate acestea, vom încerca, în cele ce urmează, să alcătuim un inventar al pieselor istorice care au aparținut, în modul cel mai probabil, contelui revoluționar, pe baza unor indicii și dovezi indirecte.

Nu deținem, din păcate, o listă a obiectelor din donația originală, efectuată în 1892. „Obiectele memoriale" ale contelui Teleki sunt amintite, la modul general, în tipărituri clujene din primele decenii ale secolului al XX-lea[23], dar fără ca din acestea să rezulte numărul obiectelor și cu atât mai puțin inventarul acestei colecții.

S-au păstrat mai multe liste de inventar redactate în anii 1949[24], 1960[25] și 1976[26], care înregistrează bunurile culturale „moștenite" de la fostul Muzeu de Relicve ale Revoluției de la 1848. Pe baza acestora, putem reconstitui o parte din traseul parcurs de majoritatea bunurilor culturale tridimensionale, dar nu aflăm multe date cu privire la modul în care au ajuns aceste piese în posesia fostului Muzeu de Relicve.

Coroborând însă mărturiile lăsate de Jókai Mór și Schönherr Gyula, informațiile din presa vremii și inventarele din anii 1949, 1960 și 1976, deducem că o mare parte a armelor, a obiectelor confecționate în închisorile austriece și a obiectelor personale ale unor revoluționari, deținute în prezent de muzeul clujean, provin din colecția inițială a contelui Teleki.

Analiza biografiei contelui Teleki ne arată, de exemplu, faptul că acesta a fost un colaborator apropiat al lui Kossuth Lajos și al lui Iosif Bem, iar revoluționarul radical Táncsics Mihály a fost educatorul personal al lui Teleki în copilărie și în adolescență[27]. Putem presupune

---

[21] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára.* Tunul „Decebal" al lui Avram Iancu este menționat la poziția 460. Acest tun (47 x 48 x 71 cm) se află în prezent în patrimoniul Muzeului Național de Istorie din București.

[22] Mitu, *Date cu privire la istoria...*, p. 367; Mitu, *Relicvele Revoluției...*, p. 14.

[23] Vezi *Vezető Kolozsvár városában* (Călăuză prin orașul Cluj), ed. Rigler Gusztáv, Filep Gyula. Cluj, Tip. Ajtai K. Albert, 1903, p. 29. Lucrarea atestă funcționarea Muzeului de Relicve din Cluj în sala de scrimă și gimnastică din Piața Széchenyi.

[24] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára.*

[25] Două *Procese verbale de predare-preluare*, din 20 și 22 august 1960, semnate de Stelian Vieru, cercetătorii Andrei Ioan Dani și Géza Starmüller, respectiv martorii Anna Mária Lakatos și Julieta Fries. Cele două procese-verbale au fost întocmite cu ocazia transferării colecției Muzeului de Relicve ale Revoluției de la 1848, de la Arhiva Istorică a Academiei Române, filiala Cluj, la Sfatul Popular al Orașului Cluj. Procesele-verbale conțin una, respectiv trei pagini dactilografiate.

[26] Proces-verbal din 27 mai 1976, încheiat cu ocazia preluării colecției fostului Muzeu de Relicve din 1848, amplasată în Turnul Croitorilor, de către Muzeul de Istorie al Transilvaniei.

[27] Csetri, *op. cit.*, p. 68.

aşadar, că samovarul şi trusa de birou aparţinând lui Kossuth, harta militară şi panaşul lui Iosif Bem[28], precum şi tacâmurile şi faţa de masă folosite de Táncsics Mihály în închisoarea din Buda au intrat în posesia lui Teleki şi au fost donate ulterior, de urmaşii acestuia, Muzeului de Relicve ale Revoluţiei de la 1848 din Cluj.

Colecţia Muzeului de Relicve conţinea numeroase tablouri sau ilustraţii tipărite cu figurile lui Kossuth[29] şi Bem[30]. Inventarul din 1949 menţionează o serie întreagă de asemenea reprezentări, care pot proveni din colecţia iniţială a lui Teleki Sándor, dar despre a căror soartă nu mai ştim astăzi nimic.

Tot din colecţia lui Teleki pare să provină şi o gravură miniaturală (4,5 cm x 5,4 cm) reprezentând cetatea Kufstein, înrămată în catifea albastră de către contesa Teleki Blanka (verişoara lui Teleki Sándor), în timpul detenţiei sale în faimoasa închisoare austriacă[31].

Contesa Teleki Blanka a fost fondatoarea primei şcoli gimnaziale de fete cu predare în limba maghiară, deschisă în anul 1846, la Pesta. După înfrângerea Revoluţiei de la 1848, contesa Teleki a ajutat şi tăinuit o serie de revoluţionari condamnaţi la moarte. Din acest motiv, precum şi datorită corespondenţei sale cu cercurile revoluţionare din emigraţie, tribunalul militar austriac o condamnă la zece ani de detenţie. A fost închisă până în anul 1857, în închisorile din Brünn, Olmütz şi Kufstein. Din acest ultim loc provine respectiva gravură miniaturală, care poartă, pe verso, însemnarea contesei Teleki: *Kufstein Tirólba[n]. Teleky Blanka grófnőtől emlékül* (Kufstein din Tirol. Amintire de la contesa Blanka Teleky)[32].

Din colecţia contelui Teleki trebuie să provină şi ultima ţigară a generalului Vécsey Károly[33], precum şi legătura de paie care în inventarele actualului muzeu de istorie clujean figurează cu menţiunea: „Legătură de stuf din celula unui revoluţionar"[34]. În mod clar, aceasta este aceeaşi piesă pe care o menţionează Schönherr Gyula în 1889 („provenită din ultimul loc de odihnă al celor treisprezece martiri"). În inventarul din 1949 ea figurează ca „legătura de paie din celula generalului Damjanich"[35], acesta fiind unul dintre cei treisprezece generali executaţi de autorităţile austriece la Arad, în data de 6 octombrie 1849.

În 24 august 1849, contele Teleki Sándor a fost închis şi el în Cetatea Aradului, alături de alţi ofiţeri ai armatei revoluţionare maghiare. Prizonierii de rang înalt puteau circula în interiorul cetăţii. În acest fel, Teleki a devenit martor al tuturor evenimentelor importante desfăşurate acolo, cum a fost procesul intentat celor 13 generali ai armatei maghiare, precum şi execuţia acestora. În ziua de dinaintea execuţiei Teleki a apucat să-şi ia rămas bun de la camarazii săi, moment pe care îl va relata mai târziu, în anii de exil.

---

[28] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára*: samovarul şi trusa de birou ale lui Kossuth la poziţiile 235 şi 236 (în inventarul actual la numerele: M 6604 şi M 6608). Ambele piese au fost prezentate în cataloagele expoziţiilor aniversare dedicate revoluţiei, respectiv în *„Fényesebb a láncnál a kard..." Emlékkiállítás az 1848-49 évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára*, Budapest, 1999, p. 207 şi în Mitu, Muntean, *op. cit.*, p. 82. În *Inventarul* din 1949, harta militară şi panaşul lui Bem figurează la poziţiile 329 şi 331, iar în inventarul actual la numerele: M 6730 şi M 6562. Piesele au fost prezentate în Mitu, Muntean, *op. cit.*, p. 44, 82. În *Inventarul* din 1949, tacâmurile şi faţa de masă ale lui Táncsics Mihály figurează la poziţiile 610 şi 611, iar în inventarul actual la numerele: M 6609a şi M 6610. Piesele au fost prezentate în *„Fényesebb a láncnál a kard..."*, p. 205 şi în Mitu, Muntean, *op. cit.*, p. 84.

[29] Vezi *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára*, poziţiile: 9, 63, 213-214, 344, 379, 381, 384, 389, 392, 395, 495-500. Sculpturi care îl reprezintă pe Kossuth vezi la poziţiile : 204, 207-208, 211.

[30] *Ibidem*, poziţiile: 18, 73, 74, 343, 396, 644-647.

[31] Pentru Teleki Blanka vezi Csetriné Lingvay Klára, *Nagyasszonyaink. Kiemelkedő női személyiségek Erdély és a Partium történetében*, Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 2001, p. 160-170.

[32] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára*, poziţia 231. În inventarul actual figurează la numărul de inventar M 6631. Piesa a fost prezentată în Mitu, Muntean, *op. cit.*, p. 92, poziţia 46.

[33] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára*, poziţia 641. În inventarul actual figurează la numărul de inventar M 6607. Piesa a fost prezentată în *„Fényesebb a láncnál a kard...."*, 1999, p. 204 şi în Mitu, Muntean, *op. cit.*, p. 88, poziţia 34.

[34] Număr de inventar M 6617.

[35] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára*, p. 11, poziţia 240.

Ca urmare, este foarte probabil ca Teleki (cel care, după cum scrie Dávid Lajos, președintele Asociației Teleki, „vâna relicve încă din timpul detenției de la Arad, în cazematele cetății"[36]) să fi fost primul care a colecționat aceste mărturii ale trecutului revoluționar, ajunse astăzi în patrimoniul muzeului de istorie clujean.

4. Bunuri culturale din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei care provin cu certitudine din colecția contelui Teleki Sándor. Din perioada detenției contelui Teleki la Arad provin și piesele muzeale despre care putem afirma în mod cert, pe baza unor dovezi directe, că au aparținut fostului revoluționar.

În primul rând, este vorba despre un relief în lemn, cioplit de însuși contele Teleki Sándor, precum și de nouă bucăți de lemn, provenite de la spânzurătorile generalilor maghiari executați la Arad.

Cel dintâi obiect este o placă dreptunghiulară de lemn (14 cm x 11,5 cm, grosime: 2,2 cm), pe care contele Sándor Teleki a cioplit, în relief înalt, crucea și simbolurile Răstignirii, în perioada detenției sale în cetatea Aradului. Pe cele două laturi ale plăcii sunt gravate două inscripții: *Aradivár* (Cetatea Aradului) și *1849 Xbr 29-kén* (29 octombrie 1849). Pe reversul plăcii se distinge o însemnare a contelui Teleki László, fiul lui Teleki Sándor și donatorul de mai târziu al obiectului, cu privire la autorul reliefului și al celor două inscripții gravate: *Édesapám faragta aradvári fogságában. Gr. Teleki László.* (*Sculptat de tatăl meu, în perioada detenției sale din Cetatea Aradului* și semnătura: *Contele Teleki László*)[37].

Celelalte obiecte, respectiv cele nouă bucăți de lemn provenite din spânzurătorile generalilor martiri de la Arad, se află într-o cutie de hârtie (îmbrăcată cu material textil), sub sticlă. Cutia are dimensiunea de 25 cm x 36 cm, grosimea: 5 cm, iar lungimea bucăților de lemn variază între 17, 9 cm și 9 cm.

Este cunoscut faptul că în data de 6 octombrie 1849 cei 13 generali ai armatei revoluționare maghiare, prinși și întemnițați la Arad, au fost executați, patru prin împușcare și nouă prin spânzurare.

Deși în zilele noastre aceste „relicve" ar putea stârni controverse, probabilitatea ca ele să fie autentice și să provină chiar din locul execuției generalilor maghiari este foarte mare. Cea mai sumară analiză a mentalităților elitei din epoca romantică, pentru care onoarea, devotamentul și sentimentul datoriei reprezentau valori capitale, ne îndreptățește să credem acest lucru.

Fragmente din spânzurătorile de la Arad au început să fie păstrate imediat după execuție. Societatea maghiară a acceptat cu greu înfrângerea de la Șiria și curmarea bruscă a oricărei năzuințe de libertate de către autoritățile austriece. Maghiarii și-au onorat liderii politici și militari încă în timpul revoluției, iar cultul eroilor s-a accentuat și mai mult după înfrângerea acesteia, pe tot parcursul secolului XIX-lea. Numeroși particulari, precum și organizațiile culturale au început să colecteze obiecte de folosință cotidiană ale eroilor de odinioară sau alte lucruri legate de personalitatea acestora. Un exemplu concludent al dorinței de a păstra vie amintirea foștilor revoluționari l-a constituit și înființarea Muzeului de Relicve ale Revoluției de la 1848, la Cluj. În acest context se înscrie și demersul contelui Teleki, de colectare și conservare a obiectelor rămase de la cei 13 generali martiri, inclusiv a fragmentelor din spânzurătorile de la Arad.

Cutia în care au fost ele păstrate conținea și o etichetă cu antetul Muzeului de Relicve ale Revoluției de la 1848, care ne dezvăluie în mod indubitabil proveniența pieselor și identitatea donatorului. Eticheta poartă următoarele mențiuni: *Câte o bucată din cele nouă spânzurători ale martirilor de la Arad. Lăsământul Teleki Sándor.* De asemenea, fragmentele de spânzurători au fost amintite și în inventarul din anul 1949.

---

[36] Dávid, *op. cit.*, p. 13.

[37] În inventarul din 1949 piesa apare la poziția 642. Obiectul (nr. inventar actual M 6632) a fost prezentat în cataloagele *„Fényesebb a láncnál a kard...."*, p. 204 și *Rememorând Revoluția...*, p. 92.

*

Alte piese care trebuie să fi provenit din colecţia iniţială a contelui Teleki Sándor sunt portretele, sculpturile, fotografiile sau ilustraţiile care îl înfăţişează pe conte sau pe alţi membri ai familiei Teleki. Acelaşi lucru îl putem spune despre documentele legate de viaţa şi activitatea fostului revoluţionar, documente care în 1949 făceau parte dintr-o colecţie unitară şi erau menţionate în inventarul alcătuit în anul respectiv, dar care astăzi nu se mai regăsesc în patrimoniul muzeului nostru.

Inventarul din 1949 menţiona, aşadar, un bust din ghips, o fotografie şi un portret al contelui[38]. Mai erau amintite un desen reprezentându-l pe generalul Iosif Bem, dăruit contelui Teleki de către renumitul desenator clujean István Sárdi[39], precum şi două documente legate de personalitatea contelui. Este vorba despre „un manuscris ministerial, din 6 mai 1849, de conferire a decoraţiei contelui Teleki Sándor"[40] şi de o „adeverinţă-manuscris eliberată de contele şi colonelul Teleki Sándor pentru honvedul Károly Beckel, la Cluj, în 1849"[41].

În prezent, aceste documente nu se află în patrimoniul muzeului de istorie clujean, tot aşa după cum nici portretele unor membri ai familiei Teleki (József, László şi Blanka)[42] sau desenele realizate de Teleki Blanka în închisoarea de la Kufstein[43] – toate acestea menţionate în inventarul din 1949 – nu se mai regăsesc în inventarele actuale. Este posibil ca ele să fi ajuns în patrimoniul altor instituţii culturale din Cluj, cum ar fi Arhivele Naţionale, Biblioteca Filialei Academiei sau Biblioteca Centrală Universitară.

*

În concluzie, putem reţine că o parte semnificativă din bunurile culturale mobile legate de Revoluţia de la 1848 şi aflate în patrimoniul actual al muzeului de istorie din Cluj provin din colecţia alcătuită odinioară de fostul revoluţionar maghiar Teleki Sándor.

În primul rând, deşi nu deţinem acte de donaţie care să ne ajute la identificarea fără echivoc a bunurilor care provin din colecţia Teleki, totuşi, pe baza scrierilor lui Jókai Mór, Schönherr Gyula sau a gazetei *Nagybánya és Vidéke*, precum şi a unor evidenţe întocmite în anii 1949 şi 1976, putem afirma că o serie de arme, obiecte confecţionate în închisorile austriece sau obiecte personale ale unor revoluţionari de la 1848 au făcut parte, cu mare probabilitate, din colecţia iniţială a contelui Teleki.

În al doilea rând, există câteva piese care provin cu siguranţă din colecţia Teleki, prin intermediul Muzeului de Relicve ale Revoluţiei de la 1848, respectiv un obiect confecţionat în detenţie de Teleki însuşi, precum şi nouă fragmente de lemn din spânzurătorile generalilor maghiari executaţi la Arad în octombrie 1849.

În al treilea rând, putem afirma că a mai existat o categorie de obiecte colecţionate de Teleki, constând din ilustraţii, sculpturi, documente, care sunt amintite în inventarul din 1949, dar care nu se mai află astăzi în patrimoniul muzeului de istorie din Cluj.

Cert este faptul că la scurt timp după reprimarea Revoluţiei a început un proces de colecţionare a obiectelor legate de aceste evenimente. Contele Teleki Sándor a fost unul dintre primii iniţiatori ai acestui cult al eroilor, care va îndeplini o funcţie ideologică importantă în deceniile care vor urma. Ca urmare a eforturilor sale, patrimoniul muzeal ardelean s-a îmbogăţit cu o serie de piese extrem de preţioase, în calitatea lor de relicve ale Revoluţiei.

---

[38] *A volt 1848-49-es Ereklye Múzeum Leltára*, poziţiile 479, 42, 135.
[39] *Ibidem*, poziţia 18.
[40] *Ibidem*, poziţia 108.
[41] *Ibidem*, poziţia 340.
[42] *Ibidem*, poziţiile 121, 126, 139, 140, 145, 147, 149, 153.
[43] *Ibidem*, poziţiile 102, 146, 150, 151.

O parte a pieselor colecționate odinioară de contele ardelean au fost etalate în cadrul expozițiilor organizate în anii 1998-1999[44] și 2008-2009[45], cu ocazia aniversării a 150, respectiv 160 de ani de la Revoluția din 1848.

Teleki Sándor's museum-related legacy

Abstract

The paper presents count Teleki Sándor's contributions to the enhancement of museum patrimony in Transylvania. He was a well-known participant in the Hungarian Revolution of 1848. Numerous objects of historical or cultural value preserved in the collection of the History Museum in Cluj (weapons, medals, flags, and especially relics of the 1848 Revolution) are connected to his name. The present paper brings to light the road these objects took until they reached the exhibition rooms of the History Museum in Cluj, through the mediation of the Museum of Relics from the 1848 Revolution in the same city. Part of the items once collected by the Transylvanian count under discussion were displayed in exhibitions organized in 1998-1999 and 2008-2009, on the anniversaries of 150 and 160 years since the 1848 Revolution.

[44] *„Fényesebb a láncnál a kard..."* (Sabia strălucește mai frumos ca lanțul), expoziție comemorativă organizată cu ocazia aniversării a 150 de ani de la Revoluția din 1848, Budapesta, 1998.
[45] Expoziția comemorativă *Rememorând Revoluția*, Cluj, 2008.

HORAȚIU BODALE

THE ROMANIANS, THE ITALIANS AND THE NATIONAL IDEAL

Keywords: *Romanians, Italians, Risorgimento, Garibaldi, voluntarism*

Cuvinte cheie: *români, italieni, Risorgimento, Garibaldi, voluntarism*

In the second half of the 19th century, military cooperation between the Romanians and the Italians was present under various forms, from the idealistic plans of forming a joint military legion with the Italians in 1848 – 1849, with the mission of fighting alongside the Hungarian revolutionaries, to the enthusiasm of the Romanian volunteers who joined Garibaldi on his way to Sicily in 1860, or the desideratum of the Romanian prisoners taken by the Austro-Hungarian army on the Italian front to form a military unit capable of fighting alongside the Entente cordiale, in 1917.

Sharing the same principles and national values, the Italians and the Romanians have considered that, on one hand, by helping each other they had more chances to succeed, and, on the other hand, fulfilling the national ideals of one of the two nations would create a legitimating precedent for the other.

If the year 1848 – 1849 marked a year of insurrectional failures and the crystallization of some guiding ideological concepts, the years that followed were characterized by joint efforts of the European revolutionaries to materialize such concepts, through some political strategies that were adequate for the proposed purposes by romantic heroism, and the development of a speech filled with identity symbols.

The voluntarism of those years is justified by the existence of some intellectual generations, who turned into political people and idealistic revolutionaries. The military cooperation between nations like the Italians and Romanians, among others, was possible because of a new typology of space representation, as physical boundaries were no longer uncrossable frontiers, and the notion of homeland implies the same symbolic valence and values both in Rome, and in Bucharest or Iaşi.

The new generations of revolutionaries, regardless of nationality, study together at the leading European universities, share the same ideas, attend common political clubs, and the battlefield is wherever they think that social-political relations have become anachronistic.

Garibaldi's campaign from 1860 provided the decisive impetus to the process of the unification of Italy. Taking advantage of a generous influx of young idealistic revolutionaries and the specific national liveliness, this campaign emphasized, through a series of military victories, the selfless heroic spirit of the participants and the impressive vocational and principled stature of Garibaldi.

Representing the transition from the low number of troops who disembarked at Marsala, whose victories all the way to Palermo are known as the expedition "of the Thousand", to the army organized according to rigorous military rules of the Battle of Milazzo, numerous heterogeneous insurrectional groups joined the initial formations. This amorphous mass of people, driven more by spirit then by science, was joined by approximately 1500 non-Italian fighters, who turned it into a European campaign. Some of these groups were organized according to national principles and formed legions of single national titles, although they also

included other nationalities in lower numbers, among which were the Polish and Romanians, who, although significant in number, did not form distinctive national legions. Thus, the legion that bore the Hungarian name was only partially Hungarian, just like the French, English, or Swiss Legions.

The reconstruction of the revolutionary events was facilitated by the fact that some participants-observers adhered to Garibaldism, who either participated directly in the development of Garibaldi's campaign, or wrote in their notes or memoirs published afterwards about the things some Garibaldi followers had told or seen.

Romanian followers of Garibaldi left no notes, no letters were found, mainly because a large number of these people were simple, and left no memoirs.

In his memoirs, Garibaldi wrote of some valuable fighters from all over Europe, but did not explicitly mention the Romanians. The history of the division most of them belonged to includes in its lists of the dead and wounded many Romanian names, but it does so without pointing out their role in the campaign[1].

The fact that the Italian memoirists of Garibaldi's campaign do not mention the Romanians is because none of them were members of the units who disembarked initially; they came to Sicily afterwards, when the units had spread throughout the island. Engaged in continuous traveling, they could not witness the constitution of the Hungarian Legion, which was founded in the capital of Sicily on July 16, 1860, and which included numerous Romanians, who came from various battalions, which continued to disembark in Sicily. Another explanation is that, for instance, Giulio Adamoli, a memoirist, was stationed at the Headquarters, which were usually visited only by army corps commanders, none of whom were Romanian; the officers of the General Staff did not include any Romanians, either[2]. Although not relevant in terms of certifying the presence and number of the Romanians in Garibaldi's army, Italian memoirism is essential for the study of military behavior, allowing the reconstruction of the genesis and progress of Türr's Hungarian Legion, and the battles it fought during the campaign.

Romanian historiography does not have certified numbers concerning the Romanians who joined Garibaldi's army; Italianists Claudiu Isopescu[3] and Alexandru Marcu[4] made some estimations, of questionable plausibility, considering the fact that they were based on data and numbers from after 1860 when, for example, the Türr Division was no longer used on the battlefield, but to suppress the acts of brigandage committed in Sicily and southern Italy, and its members were quite different.

The assessment of approximately 200 Romanians participating in the battle of Volturno, number suggested by Claudiu Isopescu, is considered exaggerated by Gaetano Falzone, who says that: "Certainly a lot of Transylvanians fought alongside Garibaldi, but it's unlikely that all of them considered themselves Romanian"[5].

Angelo Tamborra tells of the existence of some Romanians among the Garibaldi's troops, mentioning the fact that many among them were Romanians from Transylvania who had deserted the Austrian army and chose to join Garibaldi[6]. Colonel Vigevano, the author of a history of the Hungarian Legion, considers names such as Stoica, Filimon, Grancea as being

---

[1] Carlo Pecorini Marconi, *Storia della 15-a Divisione Türr.* Florence, Sansoni, 1876, p. 530.

[2] Giulio Adamoli, *Riccordi di un voluntario. Da San Martino a Meniana.* Milan, Arti Grafiche, 1892, p. 146-149.

[3] Claudiu Isopescu, *Saggi romeno-italo-ispanici.* Rome, 1943, p. 187-189.

[4] Alexandru Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în istoria renaşterii politice a României 1848-1877 (Conspirators and Conspiracies in the History of Romania's Political Renaisance 1848-1877).* Bucharest, 1930, p. 13.

[5] Gaetano Falzone, *Sicilia 1860.* Palermo, 1862, p. 265.

[6] Angelo Tamborra, *Garibaldi e l'Europa*, in *Atti del XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano.* Rome, 1961, p. 458.

Hungarian, although he admits that some of the soldiers were not Hungarian; he still cannot find any Romanians, "error" which can be explained by the time when this paper was published[7].

We find a specific mention of the presence of the Romanians in the liberal Bucharest newspaper of C.A. Rosetti, "The Romanian", which pointed out particular facts concerning the methods of recruitments for the Hungarian Legion, remarking the fact that there were a lot of Transylvanian Romanians fighting in this legion, and also cautioning about the Magyarization of the names, but also presented warfare chronicles, or attempted to inspire patriotic sympathy for the Italian cause. It mentioned the war actions of some important Romanians, such as Captain Ion Mircea's during the battles of Volturno, or the Romanians' desire to form a distinct unit[8].

The fact that a lot of Romanians died during Italian Risorgimento, conquering under the "Hungarian" name the right to Italian gratitude, is also certified by Giovenalle Vegezzi Ruscalla from Turin, who admits in his writings the role played by Romanians in the battles of southern Italy. Considering all the fighters who formed the Hungarian legion as Hungarians was not due to willful negligence or incompetence, but to the usage for denomination of the cartographic representation of Hungary as a political entity, which also included non-Hungarian nationalities.

As far as the history of the Hungarian Legion is concerned, it was founded by Garibaldi's decree on July 16, 1860; it was, in fact, one infantry company, made of 47 people, out of which 12 Romanians. On July 24, out of 71 people forming the troop, 20 were Romanians, the others being identified as Hungarians, Czechs, Slovaks, Croats, Poles, Italians, Germans and Swiss, while on August 23 there were 118 soldiers.

After the disembarking of August 29 in continental Italy, we find the Italian Legion, led by Eber la Cosenza, on September 7, participating in a series of official ceremonies; then, on September 10 they embark at Paola for Naples, where they are quartered in the Granili barracks. After two days in Naples, the Hungarian Legion heads for Santa Maria, the final destination being Caserta, where they arrive on October 22. From a roll from September 2, 1860 we find that the unit was made up of 107 soldiers, out of which: 48 Hungarians, 18 Romanians, 17 Italians, 10 Czechs and Slovaks, 5 Germans, 2 Austrians, 2 French, 2 Swiss, and 1 Croat. The cumulative nominal lists of the two infantry companies of the legion give us on October 1 the following ethnic composition: 57 Italians, 57 Hungarians, 23 Germans, 22 Romanians, 14 Slovaks and Czechs, 8 Austrians, 7 English, 6 Poles, 4 Swiss, 4 Croats, 1 Finn, 1 French, 1 Lithuanian, and 1 Swede[9].

At the review of November 13, 1860, when the southern army had been dissolved, out of the total of 197 members of the infantry companies, the Italians and Hungarians were now 57, followed by 19 Germans, 17 Romanians, 12 Poles, 9 Czechs, 4 Swiss, and 2 Croats. The Hungarians represented approximately 30% of the troop total. On August 9, the first cavalry squadron of the southern army allocated to the Hungarian Legion, was made up of 28 hussars without horses, and registered a significant increase around August 23, when we find a total of 118 soldiers[10].

The cavalry, for which we have precise and detailed notes signed by Lieutenant Nicolae Dunca from Maramureş, an Adjutant Major, contains, in the first ten days of September, a total of 75 or 76 people, who come to be real cavalrymen in Calabria, where they receive horses; the total doubles in Caserta, around the time of the battle of Volturno, when it consists of 141 members[11].

---

[7] Attilio Vigevano, *La Legione Ungherese in Italia (1859-1867)*. Rome, Alma Publishing House, 1924, p. 88.

[8] These reports apeared in *Românul (The Romanian)*, between October 1861 and January 1862.

[9] Ştefan Delureanu, *Romani alături de Garibaldi în expediţia celor O Mie (Romanians together with Garibaldi in the Expedition of the Thousand)*, in *Revista de Istorie (History Magazine)*, 10, volume 35, 1982, p. 1130.

[10] *Ibidem*, p. 1131.

[11] *Ibidem*.

The picture of the ethnic composition of the cavalry unit is as follows: on August 18, in Messina the squadron consisted of 37 people, out of which 6 officers.

Among the 31 names forming the troop there are: 13 Hungarian, 3 Romanian, 8 Germanic, 3 Czech, 2 Croatian, and one Polish name. On October 1 we find a troop of 126 people, out of which: 54 Italians, 45 Hungarians, 10 Romanians, 8 Germans, 4 Poles, 3 Croats, and 2 Czechs. The officers are Hungarian, both for the infantry and the cavalry units.

The role of the legion that included the largest number of Romanians could be defined as brilliant, since, traveling from Caserta to Santa Maria on the day of the battle of Volturno, as reserve for Garibaldi's army, it generally contributed to the victory of the revolutionary army. Giovanni Alessandri, the Head of the General Staff, tells that during those events the cavalrymen distinguished themselves; although a small number, they attacked four times a much larger enemy, while the legion's infantry heroically resisted the attack of the Neapolitan troops, causing important losses[12].

The actions that distinguished the soldiers of the Hungarian Legion were followed by the recognition of the merits on the battlefield; Captain Ioan Sumlai was one of the three officers of the legion's infantry who received a medal for the valor proven on the battlefield, and he was Romanian; the other two medals were awarded to the commander and his adjutant; the captain received a Sardinian silver medal. Gabriel Badici was among the soldiers who received honorary mentions. The total number of people from the legion's infantry and cavalry who received special praise for their merits in the battle of Volturno was 23, among which 10 officers[13].

Another form of military merit recognition is rank promotion; in this case we can mention Ioan Sumlai, who was a lieutenant and was promoted to captain, 1st class, and Nicolae Dunca, whose progress from tenente to primo tenente, capitano, and capitano de prima classe we can accurately follow. Similar interpretation can be given to the gradual promotion to the rank of sergeant of soldiers Ion Beltegar, Ştefan Lupea, Iuliu Pop, Nicolae Stan, and Adam Crăciun.

As far as the losses are concerned, the general dead and wounded list includes Filimon Crişan, who died on October 11 in the Marina hospital, and Rafael Grancea, who died on October 12 in the Del Carmine hospital, as Hungarians, obviously because they belonged to the Hungarian Legion. A nominal list of the dead and wounded of the Eber brigade includes Nicolae Stoica as dead, and Filimon Crisan and Rafael Grancea as wounded, although they had already died. They are all reported as Hungarians. The total number of the legion's losses after Volturno was 18 dead, out of which 10 were unidentified, and 8 had no first names, and 32 wounded.

During his research at the *Archivio di Statto di Torino*, Ştefan Delureanu identified a list of names of the Romanians who were part of Garibaldi's army[14], out of which three officers, Sublieutenant Gheorghe Sajo and Captain Ioan Şumulai from the infantry, and Captain Nicolae Dunca from the cavalry. Other specialties and units outside the legion include: Major Alexandru Buda, Sublieutenant Ion Fircea, Captain Mircea Ion, Lieutenant Ştefan Matia, Captain Ion Pop, and Sublieutenant Ion Pascal Pop. At the beginning of December, therefore after the dissolution of Garibaldi's army, another name is added, that of Sublieutenant Daniel Şerban.

The following soldiers and non-commissioned officers were members of the infantry of the Hungarian Legion during the Sicily and southern Italy campaign:
Iuliu Andrei, Ion Anghel, Gabriel Badici, Iosif Balint, Ştefan Balint, Ion Biriş, Ştefan Biriş, Ion Beltegar, Vladislav Bogdan, Ion Boroş, Paul Boroş, Ion Boteanu, Ludovic Boteanu, Ion Burcean, Nicolae Burcean, Ştefan Ciontoş, Adam Crăciun, Filimon Crişan, Ion Crişan, Dionisie Doboşi, Rafael Grancea, Ştefan Groza, Iosif Hentiu, Ştefan Lupea, Andrei Mihai, Francisc

[12] Giovanni Alessandri, *Brigata Eber. Diario*. Rome, 1887, p. 180-201.
[13] Stefan Delureanu, *op. cit.*, p. 1133.
[14] In fact, of the Hungarian Legion.

Mitruț, Iosif Pop, Iuliu Pop, Martin Pop, Mihai Repeș, Mihai Șanta, Francisc Saras, Toader Saras, Ion Simion, Simion Simion, Ștefan Simion, Niculae Stan, Niculae Stoica, Ion Șerban, Nicolae Șerban. Besides Ion Anghel and Martin Pop, who were transferred from the cavalry, the cavalry included: Albert Bălean, Anton Borza, Mihai Dobra, Ștefan Matei, Mihai Odor, Matei Pavlovici, Gabriel Pop, Iuliu Perhelean, Iosif Raicu, Gabriel Rațiu, Anton Stoian, Ion Suciu, and Gheorghe Topal.

Besides the names of these Romanians who have been identified as participants in Garibaldi's expedition, a relevant number can be identified from other sources, such as the Austrian archives. Some of the enlistment dates are subsequent to the dissolution of the southern army. While we are not sure that some of the people took part in the campaign of "the Thousand", their participation in Garibaldi's 1862 action in Rome is clear. We specify the following names: Alexandru Andea, Gabriel Balaș, Carol Banu, Gheorghe Bîrsan, Iosif Boroș, Alexandru Botar, Paul Comșa, Ion Cosma, Vladislav Dane, Iosif Daneș, Francic Daneș, Ignat Doman, Mihai Farago, Anton Hossu, Albert Iordan, Iuliu Lucaci, Iuliu Mocioni, Ion Munteanu, Iosif Novac, Iosif Paloș, Gheorghe Popdan, Dionisie Sitar, Anton Rachias, Paul Suciu, Paul Talaba, Iosif Tămaș, Stavru Teohari, and Anton Troițan. The participation in the Rome campaign only meant that the Romanians also wanted to take part in the glory of entering the ancient city and turning it into the capital of a secular state, based on the principle of national self-determination.

The Romanians were present in all the war actions in which Garibaldi's army units were involved. Their glory is both national, and Italian or European. The expressions of the Romanian participation in the Italian revolutionary expedition were the constant increase in the numbers subsequent to the Thousand, whose reunion with their remaining core created the Southern Army; the political-diplomatic and military contribution to the constitution and development of the Hungarian Legion and other of Garibaldi's units,; the participation in the Sicily actions, until the liberation of the island; and, after the disembarking in Calabria, all the war actions in southern and central Italy.

Although the formation of a national identity military unit proved to be a practically impossible desideratum, the fact that the Romanians reunited in different components of an army such as Garibaldi's proves that shared values bring with them shared purposes, regardless of nationality or the name of the unit one is a part of.

The significantly larger number of Romanians coming from Transylvania or Banat than from the Principalities who joined Garibaldi's army can be explained not by a difference of opinions, but by the different political circumstances. The enlistment of the former was facilitated by the existence of some Austrian garrisons, which included regiments with obvious Romanian national characteristics[15].

Therefore, the Austrian military administration decided to station the Italian Bianchi and Stassoldo regiments in Timișoara and Sibiu, and to make the Romanian 50th and 61st regiments garrison troops in Venice and Treviso[16]. The desertions from such units created both on the Italian, and the Transylvanian and Hungarian territories reservoirs of potential recruits for future revolutionary actions.

Another reason why the Principalities' contribution to Garibaldi's forces was limited was that by 1860 there was no more Romanian revolutionary migration, and its representatives were returning to the new state, formed on January 24, 1859, while the Polish or Hungarian

---

[15] Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitate dinastică la identitate națională (Habsburgs and Romanians. From Dynastic Loyalty to National Identity)*. Bucharest, Enciclopedica Publishing House, 2006, p. 105-115.

[16] Sorin Mitu, *Carbonari și tribune: interferențe revolutionare româno-italiene (Carbonari and Tribunes: Romanian-Italian Revolutionary Interferences)*, in *Transilvania mea (My Transylvania)*. Iași, Polirom Publishing House, 2006, p. 361.

migration was well represented in western Europe; however, through the tolerance shown to the recruitment on the Principalities' territory, the Romanians allowed the Italian revolutionary armies to increase their numbers.

The Romanians' enlistment in the same volunteer unit as the Hungarians, and their military cooperation with them, as well as with the other nationalities represented in such unit and the Southern Army, such as Czechs, Slovaks, Poles, Croats, Greeks, Italians, and other nationalities, correspond to the European vocation of the national political ideas in the 19th century. The direct correlation between ideology, as a manifestation of political theories, and political action, represented by the activities of the secret societies, and especially the battles fought by revolutionary armies, which were motivated to fight by a shared creed, and not due to a recruitment system that was mandatory or promised material rewards (soldier's pay), was an element that characterized revolutionary romanticism in the 19th century.

The Romanian volunteers from Garibaldi's armies turned the fight to achieve different national goals into a way of life and even a profession; we find many of them in Garibaldi's troops who begin the failed Rome campaign in 1862, but we also find them within the northern troops during the American Civil War, tying their destinies to principles such as freedom and equal rights regardless of skin color; we also find these volunteers in the Romanian army, which fights for independence in Bulgaria in 1877-1878. They even fight in such exotic places as Latin America, a region where both civil wars, and battles for borders succeeded rapidly during the entire 19th century. A classic example is that of the Dunca brothers, who fought from Italy to America, and then returned home to fight the Romanian War of Independence.

In conclusion, we can say that the generalized European revolution from 1848-1849, although defeated from a military point of view, led to the opening of new battlefronts from Italy to Poland, fronts which did not lack volunteers, who were ready to sacrifice themselves in order to achieve their goals; and the Romanians could make no exception.

Românii, italienii şi Idealul Naţional

Rezumat

Secolul XIX este perioada de efervescenţă maximă a tot ceea ce înseamnă afirmarea identităţii naţionale şi lupta pentru unitate. Românii şi italienii se regăsesc, în acest context mobilizator, de aceeaşi parte a baricadei, ambele popoare dorindu-şi formarea unor state naţionale proprii. Empatia şi colaborarea revoluţionară fac să regăsim în rândurile armatelor garibaldine numeroşi români, care au considerat că luptând pentru cauza Italiei unificate, servesc un ideal mai larg, acela al afirmării la scară europeană a conştiinţei naţionale.

STELIAN MÂNDRUȚ

PROFESORI ŞI BURSIERI AI ŞCOLII ROMÂNE DE LA ROMA ÎN EPOCA INTERBELICĂ*

Keywords: *Romanian Academy, universities, the Romanian School in Rome, the Romanian School in Paris, superior education, academic migration, scholarships.*

Cuvinte cheie: *Academia Română – Universitatea – Şcoala Română din Roma – Şcoala Română de la Paris – învăţământ superior – migraţie academică – burse.*

Momentul însemnat petrecut în deschiderea culturală spre Europa a României întregite în debutul deceniului trei al secolului XX, prin inaugurarea Şcolilor Române în capitalele Franţei şi Italiei, drept consecinţă a iniţiativei unor personalităţi marcante precum Nicolae Iorga şi Vasile Pârvan, a fost consemnat şi discutat în literatura de specialitate[1] tratând despre reţeaua de cultură românească în străinătate şi formarea elitei sale ştiinţifice în mari focare ale civilizaţiei continentale.

Evoluţia României în intervalul abordat a impus necesara sa racordare în palier cultural-spiritual la marile curente şi orientări europene, prin înfiinţarea şi activitatea unor instituţii de profil novator, cu menirea de a se integra efortului de recuperare în extins areal informaţional şi formaţional. Bursierii incluşi astfel fazei de documentare în arhive şi biblioteci, contribuiau efectiv la validarea menţionatei intenţii, fapt care incumba un sistem de solide date în difuzarea, la reîntoarcerea lor în ţară, a valorilor occidentale asimilate, îndeosebi în centre de sorginte latină.

Un asemenea context prielnic a motivat alegerea făcută cu privire la reprezentativitatea Parisului şi Romei în planul multiplelor interferenţe civilizatorice. Capitala Italiei se impunea în peisajul ştiintific intern şi extern al epocii interbelice printr-o complexitate de cauze obiective şi subiective, relevată de existenţa şi acţiunea unor aşezăminte de tradiţie în spaţiu şi timp (Şcolile franceză, engleză, americană etc.), de arhive, biblioteci, galerii de artă şi monumentale vestigii patrimoniale ale lumii romane, prin specialişti, autohtoni şi străini, ai învăţământului universitar local şi naţional, care au conlucrat la extinderea spiritului interpretativ privind valorile culturii trecute şi prezente, dincolo de fruntariile Peninsulei. Generaţii de tineri studioşi provenite din

---

* Versiunea în italiană a apărut în *Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice*, 3 (2006), 2008, p. 141-158.

[1] George Lăzărescu, *Prezenţe româneşti în Italia*, Bucureşti, 1995; Idem, *Şcoala Română din Roma*, Bucureşti, 1996, 2002; Ioan Ungureanu, *Şcoala Română din Roma şi unele probleme ale slujitorilor ei reieşite din corespondenţă*, în *Carpica*, 26, 1997, nr. 1, p. 282-299; Veronica Turcuş, *Le Role des bibliographies italo-roumaines dans les recherches des liens culturels-historiques entre les Roumains et les Italiens*, în *Transylvanian Review*, 7, 1998, nr. 1, p. 96-103; Idem, *Alexandru Marcu şi cultura italiană în România interbelică. Profil bio-bibliografic*, Cluj-Napoca, 1999; Idem, *Contribuţii la istoria raporturilor culturale româno-italiene în perioada interbelică. Alexandru Marcu şi Şcoala Română din Roma*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 46, 2001, nr. 1-2, p. 177-195; Dinu Adameşteanu, *L'Accademia di Romania (Scuola Romena di Roma) la fine dell' attivita scientifica (1945)*, în *Ephemeris Dacoroman"*, 11, 2000, p. 17-19 *[EDR]*; Alexandru Barnea, *Identités et l'histoire récente entre Bucarest et Rome*, în *Annuario*, 4, 2002, p. 234-242; Ion Bulei, Carmen Burcea, *La cultura romena in Italia fra le due querre le istituzioni*, în *Romania e Romània, lingua e cultura romena di fronte all' Occidente*, Udine, 2003, p. 291-311; Nicolae Edroiu, *Il contributo della Scuola Romena di Roma alla formazione di scuole storiche in Romania*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 42, 2003, nr. 1-4, p. 235-239; Veronica Turcuş, *Alexandru Marcu (1894-1955). Viaţa şi opera*, Bucureşti, 2004; Carmen Burcea, *Diplomaţie culturală. Prezenţe româneşti în Italia interbelică*, Bucureşti, 2005; Veronica Turcuş, *G. G. Mateescu (1892-1929), director al Şcolii Române din Roma. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 2008.

multe țări au cercetat diverse domenii specifice: arhitectura, arheologia, filologia, pictura, sculptura, religia etc., beneficiind de atmosfera creatoare existentă ca un act reflex demonstrat de seria de organisme științifice și suita de savanți cuprinși în academii, universități, instituții, cu menirea să redescopere elemente componente ale civilizației europene, valorificate prin sârguința de durată a pleiadei de cercetători formați și informați la Roma.

Capitala Italiei încetățenise vreme îndelungată tradiția unei riguroase și susținute activități științifice. Posibilitățile de studiu se vădeau infinite prin valorizarea arhivelor și a bibliotecilor, deținătoare de bogate și inedite materiale documentare, prin frumusețile naturale zonei aferente, cu un interes aparte pentru arheologi și artiști, care aflau, astfel, prototipuri ale artei și culturii latine, deprinse prin excursii de studii efectuate fie în arealul strict limitat urbei, fie în cuprinsul întregii țări, preponderent la Pompei și în Sicilia.

Între nenumăratele institute de profil existente la Roma în debutul anilor '20 interbelici a figurat și Școala Română, cu menirea asumată, potrivit regulamentului de înființare[2], de a contribui la întărirea raporturilor culturale reciproce și a oferi posibilități speciale de perfecționare pentru mulți „tineri învățați și artiști ", în variate domenii: limbă și literatură, clasică și modernă, istorie, arte plastice etc., în regim de internat academic, cu disciplină strictă individuală și socială, atât morală cât și științifică.

Conform paragrafelor referitoare la organizarea sa internă, scopul urmărit consta atât în augmentarea cercetării arheologice în areal restrâns și extins din țările mediteraneene, cât și în stabilirea unor relații mutuale cu instituții similare din Capitală (americană, austriacă, belgiană, engleză, franceză, germană, olandeză, spaniolă etc.). Cele două secții, fondate la minimă distanță în timp (1922, 1924), devenite ulterior trei, în 1925 (istorico-arheologică, filologico-literară, artistică), trebuiau să conducă la dezvoltarea unor profesii, minim cunoscute ori exercitate în patria de origine a bursierilor. Inițial era vizată formarea de specialiști în domeniul arheologiei romane și istoriei artelor, de cercetători care să abordeze confluențele istorice dintre regatele Peninsulei italice și Țările Române în evul mediu și epoca modernă, prin studii aprofundate la Roma, Vatican ori în alte localități, precum Florența, Genova, Livorno, Pisa, Veneția etc. Un rol esențial în activitatea de diriguire a muncii științifice, prin stabilirea temelor de plan, a călătoriilor de documentare, excursiilor arheologice și istorico-artistice la monumente din Roma și împrejurimi ori din întreaga Italie (Neapole, Siena, Sicilia etc.), revenea directorului instituției.

Segmentul privitor la membrii Școlii certifica modalitatea lor de recrutare, prin recomandare, pentru secțiile istorico-arheologică și filologico-literară, și prin concurs, pentru cea artistică (arheologi/arhitecți-restauratori de monumente și pictori/sculptori). Propunerile celor mai distinși doi licențiați ori doctori în specialitate, făcute de cele patru Facultăți de Litere a Universităților din București, Cernăuți, Cluj, Iași, aveau loc în luna iunie, pe baza ofertei de lucrări personale cu caracter original, înfățișată de candidați și examinată de comisia de resort, care proceda la enunțarea calificativului îndreptățind calitatea de bursier pe durata unui singur an, la început, pentru ca, mai apoi, să se generalizeze practica admisă a prelungirii stagiului la doi ani. Cei reușiți aveau obligația să-și documenteze activitatea prin memorii trimestriale și lucrări anuale, publicate în cele două periodice proprii („Ephemeris Dacoromana" I/1923- și „Diplomatarium Italicum" I/1925-). Tinerii studioși mai erau datori să conferențieze în cadrul și în afara Școlii („cameratele" organizate cu invitații străini, ca și expozițiile de artă vernisate), în legătură cu anumite chestiuni specifice, cercetate sub directa îndrumare a secretarului științific, cele mai meritorii abordări fiind tipărite ulterior în revistele menționate. Biblioteca, cu specific inițial de „romanism oriental", găzduită până în anul 1933, în sediul provizoriu de pe Via del Cavaliere 11, a deținut un loc esențial în formarea cultural-științifică a generațiilor de bursieri, prin fondurile sale de cărți și periodice, sporite continuu în

[2] Vezi în *Monitorul Oficial*, nr. 105, 13 august 1921, p. 4150-4152.

urma donaţiilor survenite din partea unor organisme publice sau private, interne ori externe capitalei Italiei. Controlul moral-ştiinţific al Academiei Române era dublat material de subvenţiile bugetare ale ministerelor de resort (artă, externe, instrucţie publică), care asigurau cuantumul burselor şi finanţarea veniturilor reclamate de existenţa şi acţiunea Şcolii Române de la Roma. [3]

Instituţia de cultură diriguită succesiv, în cursul deceniului trei interbelic, de profesorii V. Pârvan (1921-1927), George G. Mateescu (1927-1929) şi Emil Panaitescu (1929-1940), a avut o evoluţie sinuoasă din motive obiective, reflectată îndeosebi de rapoartele elaborate în urma vizitei întreprinse de Ioan Bianu (1927), ori de cele redactate cu privire la situaţia ei anuală. Segmentele dedicate activităţii ştiinţifice relevau tocmai simpatia şi sprijinul constant survenite din partea savanţilor italieni şi a învăţaţilor străini din Roma, care au cooperat cu membrii Şcolii Române şi au ţinut prelegeri, îndeosebi cu menire introductivă, pentru a face mai perceptibil locul şi rolul monumentelor şi săpăturilor arheologice în înţelegerea rostului aşezământului, în descifrarea şi revendicarea descendenţei latine a poporului român. Se confirma acum importanţa reuniunilor ştiinţifice-artistice în extinderea relaţiilor cu aşezămintele similare, dar şi efortul individual al fiecărui tânăr studios în parte, certificat prin contribuţia sa în varii domenii: filologie, istorie, artă etc.[4]

Epoca directoratului savantului arheolog, istoric al antichităţii şi filosof al istoriei, V. Pârvan (1882-1927), deopotrivă cunoscut şi apreciat în lumea academică din ţară şi străinătate, a însemnat conexiunea seriilor de membri ai Şcolii Române de la Roma, cu mecanismul vieţii ştiinţifice din capitala Italiei şi întreaga Peninsulă. Fost bursier şi cercetător vreme îndelungată în centre reprezentative ale continentului, V. Pârvan a reuşit să fructifice relaţiile sale de specialitate şi să impulsioneze astfel contribuţia unor figuri marcante în palier local/naţional şi internaţional, la evoluţia profesională a stipendiaţilor instituţiei în cei dintâi ani de funcţionare. Raporturile sale cu conducătorii aşezămintelor similare (americană, engleză, franceză) pentru frecventarea bibliotecilor şi studierea colecţiilor, cu profesorii de la Universităţile din Roma sau de pe cuprinsul ţării, cu specialiştii arheologi italieni ori străini, dezvoltate şi în calitatea deţinută de titular al unor societăţi de profil,[5] au condus gradat la extinderea calitativ-cantitativă a evantaiului de conferinţe, dezbateri, prelegeri, excursii de informare la diferite şantiere arheologice, canalizate într-un bine definit scop informativ şi formativ. Foşti elevi şi actuali emuli ai cărturarului, sprijiniţi eficient în propria lor afirmare profesională: Şt. Bezdechi, Al. Busuioceanu, G. Călinescu, Hortensia şi Vladimir Dumitrescu, Gr. Florescu, S. Lambrino, G. G. Mateescu, P. Nicorescu, Al. Marcu, Em. Panaitescu, D. Popescu, Gh. Ştefan, Ecaterina şi Radu Vulpe etc,[6] au beneficiat de dialogul ştiinţific necesar în urma contactului intermediat cu personalităţi de vază ale timpului: C. Ricci, istoric de artă, director general al antichităţilor şi artelor frumoase din Italia, dar şi al Institutului arheologic italian; R. Paribeni, arheolog şi istoric al antichităţii, diriguitorul muzeului naţional al Termelor şi conducătorul săpăturilor arheologice din Roma, care a promis şi încurajat practica pe teren; L. Mariani, titularul Catedrei de arheologie de la Universitatea din capitala Italiei şi şef al muzeului Capitoliului, împreună cu asistentul său, arheologul G. Lugli, devenit între timp secretar al Şcolii Române (1922-1931); G. Q. Giglioli, directorul muzeului naţional de la Valle Giulia, care a dispus oferta pentru bibliotecă, diapozitive şi fotografii pe seama membrilor; ori alţi specialişti arheologi, istorici ai antichităţii ori de artă, precum: L. Antonelli, A. Bartoli, A. Bertini, G. Boni, M. del Corte, G. Calza, G. Cardinali, E. Pais, G. Pinza, E. G. Rizo, G. de Sanctis etc. Nu poate fi omis nici aportul liderilor altor reputate Şcoli vecine: E. Male (franceză), Th.

---

[3] Idem, vezi capitolele II, III şi VI, p. 1451, 1452; Arhivele Naţionale, fond Ministerul Instrucţiunii, nr. 874, f. 93: Bucureşti, 9 septembrie 1940.

[4] "*Analele Academiei Române*", 50 (1929-1930), Bucureşti, 1930, p. 56-58: şedinţa publică din 17 ianuarie 1930. *[AAR];* vezi şi în "*Buletinul Asociaţiei Academice "V. Pârvan" a foştilor membri ai Şcoalei Române din Roma*", 5, 1932-1933, p. 9-13. *[BAAVP]*

[5] Vasile Pârvan. *Corespondenţă şi acte*, Bucureşti, 1973, p. 224, 226, 237, 238, 248, 256, 265-266.

[6] Idem, p. 431.

Ashby (engleză), D. Curtis (americană), W. Amelung (Institutul arheologic german) sau alții: J. Carcopino, L. Curtius, A. Munoz, F. Tenney etc. Insistențele depuse la Vatican au condus în final la obținerea sprijinului oportun în extinderea cercetării istorice în arhive, biblioteci și muzee dependente de existența Sfântului Scaun. Astfel că, seria de cursuri inițiată treptat de V. Pârvan în debutul anilor `20, între altele, pe subiectul originii artei italice, a fost augmentată calitativ de conferințele tematice expuse în februarie 1924 (G. Cardinali, R. Paribeni, E. Pais) și februarie-martie 1925 (G. Giglioli, E. Pais, A. Strong, F. Tenney, A. Venturi). Cu îndreptățit temei recunoșteau mulți dintre foștii săi studenți și doctoranzi, admiratori și prieteni, cu toții bursieri, faptul de devoțiune profesională și dăruire umană a dascălului, în a-și ajuta discipolii în studiul de doi ani efectuat în mediul roman/italian, constituit din monumente, muzee, biblioteci, arhive, instituții de cultură și civilizație etc.[7]

Următorii conducători ai destinelor Școlii Române din capitala Italiei au continuat și amplificat truda ilustrului lor antecesor, într-o dublă calitate conștient asumată: de învățăcei și colaboratori, în diverse specialități și sub directa sa îndrumare, dar și de stipendiați ai instituției de la Roma, orientați efectiv și afectiv de același pomenit magistru.

Astfel, G. G. Mateescu (1892-1929) și-a făcut studiile universitare la București, a elaborat un strălucit doctorat sub conducerea lui V. Pârvan, a conlucrat cu acesta în cercetările pe teren efectuate în Dobrogea și Banat, specializându-se în antichități clasice și epigrafie. Fost bursier al Școlii (1923/1925), a devenit docent și apoi conferențiar la Facultatea de Litere a Universității din Cluj, pentru a fi desemnat ulterior, datorită contribuțiilor sale de profil, apreciate în plan european, drept succesor al maestrului său la conducerea organismului din capitala Italiei. A fost un activ membru al unor societăți științifice din Peninsulă, preluând și amplificând tradiția predecesorului, colaborând la elaborarea unor monumentale volume în epocă, binevenit prilej de a extinde legăturile create de V. Pârvan în cercurile istoriografice interne și externe țării găzduitoare, angrenând, astfel, contribuția altor notabile personalități în activitatea specifică lăcașului de cultură diriguit între anii 1927-1929: A. Bernier, M. Duruy, J. Kubitschek, F. Ribezzo, G. De Sanctis, G. Seure etc. [8]

Em. Panaitescu (1885-1958) și-a finalizat pregătirea de specialitate, începută în străinătate, la București, sub oblăduirea aceluiași V. Pârvan, al cărui fidel elev și continuator a fost atât la Cluj, în calitate de titular al Catedrei de istorie antică și director al Institutului de studii clasice, cât și la Roma, drept urmaș al regretatului G. G. Mateescu la direcția Școlii Române (1929-1940), al cărei bursier fusese între anii 1923/1924. Arheolog și istoric al antichității, a elaborat contribuții notabile în plan conceptul metodologic privind cercetarea arheologică în Transilvania, daco-geți, provincia și imperiul, Columna lui Traian și chestiunea românilor din Istria. [9]

Un prim segment, orientativ stabilit și certificat printr-un total estimat la 34 persoane, este recompus acum pe baza unor surse edite, în schema aleatoriu sugerată,[10] tocmai în ideea de a ilustra anumite repere specifice menirii asumate de către stipendiații instituției pe traseul anilor `20 interbelici.

---

[7] Vezi în Emil Panaitescu, *Vasile Pârvan*, Roma, 1930; Alexandru Busuioceanu, *Vasile Pârvan, gânditorul*, București, 1933; *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934; au mai evocat în scris persoana și personalitatea sa următorii membrii: D. Berciu, E. Condurachi, Hortensia și Vladimir Dumitrescu, B. Mitrea, Șt. Pascu, D. M. Pippidi, I. I. Russu, Gh. Ștefan, Ecaterina și Radu Vulpe, în calitate de editori ai operei sale.

[8] Ion Clopoțel, în *Societatea de Mâine*, 5, 1928, nr. 2, p. 42-43; Omagiu, în *Idem*, 6, 1929, nr. 11, p. 186-190; Ioachim Crăciun, *Activitatea științifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu, 1920-1930*, Cluj, 1936, p. 201; *Clujeni ai secolului 20. Dicționar esențial*, Cluj-Napoca, 2000, p. 196.

[9] Vasile Christescu, *Cine conduce Școala Română din Roma?*, București, 1937, p. 26-33; I. Crăciun, *op.cit.*, p. 198-199; *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 249-250; Clujeni... *op.cit.*,p. 240.

[10] Ani de studii; Nume, prenume, date cronologice; Instituția susținătoare; Titlu științific; Domeniu concret; Validare practică; vezi referințe în:*BAAVP*, 13-15, 1940-1943, p. 3-47; *Bibliografia istorică a României*, vol. I, IV-XII/1-2 (1944-2008), București, 1970-2010; Enciclopedia...*op.cit.*; G. Lăzărescu, *op.cit.*, p. 135-136,192-196; precum și felurite dicționare și enciclopedii de personalități, publicate recent.

1922/1924: Marcu, Alexandru (1894-1955), Bucureşti, dr., filologie/literatură-istorie, Universitatea Bucureşti; *Mateescu, Gheorghe C.*(1892-1929), Cluj, docent, arheologie-istorie, Univ. Cluj; *Nicorescu, Paul* (1890-1964), Iaşi, prof., arh.-ist., Univ. Iaşi; *Panaitescu, Emil* (1885-1958), Cluj, prof., arh.-ist., Univ. Cluj; *1924/1925: Bezdechi, Ştefan* (1888-1958), Cluj, prof., fil.-lit., Univ. Cluj; *Busuioceanu, Alexandru* (1895-1961), Bucureşti, arte plastice/istoria artei, Univ. Bucureşti; *Isopescu, Claudiu* (1894-1956), Cernăuţi, fil.-lit., Univ. Roma; *1924/1926: Florescu, Grigore* (1892-1960), Bucureşti, arh.-ist., Univ. Bucureşti; *Vasiliu, Virginia* (1898-1975), Iaşi, arh.-ist., Univ. Bucureşti; *Vulpe-Dunăreanu, Ecaterina* (1901-?), Bucureşti, arh.-ist., Şcoala Superioară de Arte Frumoase, Iaşi; *Vulpe, Radu* (1899-1982), Bucureşti, arh.-ist., Univ. Iaşi; *1925/1926: Balmuş, Constantin* (1898-1957), Iaşi, dr., fil.-lit., Univ. Iaşi; *Florescu, Grigore*; *1925/1927: Buta, Nicolae* (1887-1968), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *Călinescu, George* (1889-1965), Bucureşti, fil.-ist., Univ. Iaşi; *Daicoviciu, Constantin* (1898-1973), Cluj, arh.-ist., Univ. Cluj; *Grămadă, Nicolae* (1892-1961), Cernăuţi, dr., fil.-ist., Univ. Iaşi; *Popescu, Ion Anton* (-?-), Bucureşti, ist. art., arhitect, Bucureşti; *Teodoru, Horia* (1894-1976), Paris, ist. art., arhitect, Bucureşti; *1926/1928: Doboşi, Alexandru* (1899-1951), Cluj, fil.-ist., profesor, Cluj; *Dumitrescu, Hortensia* (1901-1982), Bucureşti, arh.-ist., Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti; *Dumitrescu, Vladimir* (1902-1991), Bucureşti, arh.-ist., Muz. Naţ. Antic.; *Mesrobeanu, Anton* (-?-), Iaşi, fil.-ist., prof., Iaşi; *Moga, Ioan* (1902-1950), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *Radu, Constantin* (-?-), Bucureşti, fil.-ist., prof., Focşani; *Ştefan, Gheorghe* (1899-1980), Bucureşti, arh.-ist., Muz. Naţ. Antic.; *Zoppa, Constantin* (-?-), Cernăuţi, arh.-ist., prof., Cernăuţi; *1927/1929: Balş, Ştefan* (1902-?), Bucureşti, ist. art., arhitect, Bucureşti; *Paşca, Ştefan* (1901-1957), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *1929/1931: Aniţescu, Grigore* (-?-), Iaşi, fil.-ist., Univ. Iaşi; *Chelsoi-Cristea, Maria* (1909-?), Bucureşti, art. pl.., pictor, Bucureşti; *Costescu, Emanoil* (-?-), Bucureşti, ist. art., arhitect, Bucureşti; *Găzdaru, Dumitru* (1897-1991), Iaşi, dr., fil.-ist., Univ. Iaşi; *Găzdaru, Maria* (-?-), Iaşi, fil.-ist., prof., Iaşi; *înainte de 1930/1931: Diculescu, Leon* (-?-), Bucureşti, fil.-ist., prof., Predeal.

Pe întreaga durată a deceniului patru interbelic, capitala Italiei surprindea plăcut gândul şi fapta tinerilor aflaţi la specializare, prin cadrul adecvat perfecţionării lor profesionale, conturat de însăşi patrimoniul arhitectonic roman, de instituţiile culturale existente (academii şi universităţi), de reţeaua de arhive, biblioteci, expoziţii, galerii de artă, în conjugare cu suita de şcoli străine şi mănunchiul de profesori-specialişti în variate domenii. Îngemănând fructuos factorii tradiţie şi inovaţie, prin ceea ce interpretau şi concretizau în planul cercetărilor proprii, bursierii români se simţeau benefic afectaţi în devenirea lor ştiinţifică, de valorile cultural-civilizatorice percepute vizual şi asimilate hermeneutic, într-un propice context de informare şi formare în cadrul Şcolii Române. Cu toţii beneficiau de un identic program de studii, elaborat metodic, marcat de frecvenţa liberă la cursuri şi seminarii, pregătirea teoretică şi practică fiind legic urmată de redactarea obligatorie a două lucrări, de excursiile documentare în perimetrul Romei şi provincie, dar şi de conferinţele necesare de audiat ori susţinut la reuniunile desfăşurate în cadrul instituţiei. Modalităţile clasice de contact cu publicul studios din interiorul/exteriorul capitalei Italiei (articolele publicate în „Ephemeris Dacoromana" şi „Diplomatarium Italicum", prelegerile, expoziţiile etc.) au suportat modificări calitative prin inserţia semnificativ contributivă a grupului sporit de specialişti italieni şi străini, mulţi dintre ei binecunoscuţi deja: Th. Ashby, F. Cumont, L. Curtius, E. Male, A. Munoz, dar şi alţii, precum A. Gerkan, subdirectorul Institutului arheologic german, J. Richmond, conducătorul Şcolii engleze, E. Strong etc. Reuniunile comune au abordat chestiuni legate de antichităţi italice şi topografie romană, de anumite descoperiri arheologice (A. Mezulli la Salerno), (E. Iosi la San Sebastian), edificii antice la Largo Argentina (M. Longo), Mercati Traiani (C. Ricci – A. Collini), restaurarea modernă de vechi monumente (M. del Corte la Pompei), interferenţe spirituale româno-italiene (C. Isopescu, Al. Marcu, R. Ortiz, Al. Tzigara-Samurcaş) ori chiar dezbaterea participării unor membri la congrese de

specialitate (D. Bodin, N. Corivan, Bologna, 1935, și T. Onciulescu, Venezia, 1936), sub conducerea unor versați dascăli îndrumători (C. M. Val Cismon, A. Ghisalberti etc).[11]

Intervalul temporal menționat apărea elocvent creionat în rapoartele de activitate înaintate periodic Academiei Române de către directorul Em. Panaitescu. Partea științifică includea date relevante despre existența celor două reviste proprii, programul comun realizat de toți stipendiații, excursiile de lucru organizate în colaborare cu multe nume de rezonanță: A. Bartoli, G. Calza, A. Colini, M. del Corte, G. Q. Giglioli, E. Iosi, M. Langhi, A, Maiuri, O. Mengarelli, C. Ricci etc., prelegerile și ilustrațiile de monumente sau săpături, cu invitați de marcă, precum A. Hudsen, T. Ashby, reuniunile de specialitate („camerate"), urmate de recepții de ordin social, cu un dublu scop, de comunicări și discuții, dar și de tangențe amicale între colegi, ca și lucrările elaborate în legătură cu diverse subiecte privind istoria, topografia sau arheologia Latium-ului antic, Dacia și provinciile învecinate, restaurări și studii de biserici bizantine etc. [12]

Existența și acțiunea Școlii Române de la Roma fusese impulsionată benefic în acești ani de finalizarea edificiului din Valle Giulia, conform planurilor arhitectului P. Antonescu, care permitea, prin cele două etaje, 12 camere, loc pentru bibliotecă, arhiva foto și muzeu, un renăscut context spațial, adeverit de augmentarea numărului de membri (12 în 1932), de constanța apariției publicațiilor de profil, tematizarea acțiunilor specifice (conferințe-excursii) pentru anii I (antichitate/monumente) și II (monumente medievale, Renaștere, modernism), organizarea primei expoziții a secției artistice (arhitectură, pictură, sculptură) și a bogatului program de diverse expuneri, precum cel avansat în lunile februarie-martie 1934, odată cu participarea unor nume importante ale lumii științifice italiene și europene: A. Boethius, L. Curtius, A. Maiuri, B. Nogara, R. Paribeni etc. Un element însemnat în schema de conducere efectivă a instituției îl constituia secretarul permanent, G. Lugli, extrem de activ încă de la fondare (1922-1931), nevoit însă, datorită onorării invitației de a ocupa catedra de topografie romană la Universitatea din Roma, să-și restrângă prerogativele și să dețină numai funcția de consilier științific (1931-1934), până la aflarea unui succesor pe măsură. [13]

Într-un atare context practico-teoretic, determinat de solicitarea profesorului G. Lugli de a fi absolvit de atribuțiile „consilieratului științific" (1931-1934), dar și de respectarea prevederilor regulamentare, un cumul de factori obiectivi și subiectivi a acționat conjugat pentru ca, din toamna anului 1934, soarta istoricului de artă Virgil Vătășianu, fost bursier între 1930/1931, să dobândească un alt făgaș existențial, prin revenirea sa la „Accademia di Romania", cu sarcini modificate pentru două intervale temporale (1934-1936 și 1938-1946).

Acesta a deprins componentele structurii administrației încă din debutul noului an universitar 1934-1935, tocmai atunci când o altă generație de tineri studioși se prezenta la sediul din Valle Giulia. Rutina dobândită în plan tehnic se corobora cu efortul de coordonare științifică a membrilor cuprinși în cele trei secții, cu precădere cea artistică, validându-se îndeosebi în orientarea studiului în arhive, biblioteci, ateliere, galerii, în organizarea conferințelor și a expozițiilor personale ori colective.

Putem afirma cu temei că secretarul permanent figura între artizanii suitei de prelegeri, de elevată ținută științifică, desfășurată în incinta bibliotecii Școlii, între lunile ianuarie - martie 1935, reunind participanți de renume, precum: B. Biagetti, B. Calloso, F. Hermann, G. J.

---

[11] V. Christescu, *op.cit.*, p. 15-17, 20-23; Dumitru Bodin, *Conferințe despre Români, la Roma,* în *Revista Istorică Română*, 3, 1933, nr. 4, p. 447-448; Idem, *Școala Română din Roma, la 15 ani de viață*, în *Idem*, 7, 1937, nr. 1-2, p. 243-247.

[12] *AAR*, 51 (1930-1931), București, 1931, p. 212-215: ședința generală din 26 mai 1930.

[13] E. Panaitescu, *Prefazione*, în *EDR*, 5, 1932, p. VII-XI; Idem, în *Ibidem*, 6, 1935. p. IX-XI; *AAR*, 52 (1931-1932), București, 1932, p. 107: ședința ordinară din 26 februarie 1932: raport D. Gusti despre festivitatea inaugurării din ianuarie 1933; *Idem*, 53 (1932-1933), București, 1944, p. 19: ședința publică din 3 februarie 1933; G. Lăzărescu, *op.cit.*, 1996, p. 38, 58, 63, 102-103, 132.

Hoogewerff, A. Munoz, R. Papini, etc.[14] Cercetătorul fenomenului artei româneşti, cu precădere medievale, îndruma constant activitatea câtorva serii de bursieri, cu accentul cuvenit repetat pentru cei din cadrul „secţiei artistice", îndrumaţi atât în redactarea lucrărilor obligatorii, în elaborarea prelegerilor de specialitate, cât şi în extinderea orizontului lor mental, cu prilejul excursiilor de studii organizate în aria internă şi externă capitalei Italiei.

Zeci de cărţi poştale, existente în fondul său personal, depun grăitoare mărturie în acest sens. Gânduri şi sentimente alese, colegiale, de respect şi recunoştiinţă surveneau acum, în spaţiu şi timp: *1934:* septembrie, Paris, Lupu; *1935:* 18 aprilie, Bucureşti, Dumitru Bodin, Gheorghe I. Caragaţă, Francisc Pall; 24 aprilie, Venezia, Grigore Ionescu; 23 august, Graz, Nicolae Corivan; 1 decembrie, Iaşi, Gr. Ionescu; *1936:* 25 februarie, Bucureşti, Gabriela şi Richard Bordenache; 6 martie, f. loc., Nicolae Cucu; 22 martie, f. loc., Gh. I. Caragaţă, Marina Lupaş; 7 mai, Târgu Mureş, Dorin Popescu; 16 mai, Napoli, în grup: Emil Condurachi, J. şi N. Cucu, Gheorghe Grosu, Petre Iroaie, George Ivănescu, M. Lupaş, Fr. Pall, Nicolae Stoica; 16 mai, Napoli, Gh. Grosu, M. Lupaş; 21 mai, Napoli, în grup: Gh. Grosu, M. şi N. Lupu; 7 iunie, Firenze, în grup: E. Condurachi, Gh. I. Caragaţă, G. Ivănescu, N. Stoica, Vasile Toma; 8 iunie, f. loc., Ion Cucu, Virgil Gheorghiu; 13 iulie, Viterbo, N. Cucu; 1 noiembrie, Roma, în grup: Gh. I. Caragaţă, M. Lupaş, Gheorghe Vinulescu; 14 noiembrie, f. loc., în grup: Cucu, Grosu, M. Lupaş; *1937:* 19 martie, Roma, V. Gheorghiu, G. Lugli, Alexandru Marcu. [15]

Desigur că V. Vătăşianu a avut o contribuţie semnificativă la orientarea temelor de arheologie clasică şi preistorică, de istorie antică şi filologie clasică, de studii şi documente în legătură cu trecutul Românilor şi relaţia lor cu Occidentul, publicate de bursieri în cele două reviste amintite. Acelaşi a influenţat, în plan conceptual şi metodologic, preocupări referitoare la istoria artei, tipărite în anuarele menţionate, sau ilustrate, vizual şi estetic, în cuprinsul celor şase serii de conferinţe de popularizare în ciclul dedicat problematicii istoriei artei româneşti şi universale, ca şi în expoziţiilor realizate de membrii secţiei de profil (arhitecţi, pictori, sculptori). Articolele apărute acum în peisajul ştiinţific local şi extins, ca şi abordările artistice expuse criticii de specialitate, încorporau o dublă menire, asumată odată cu girul competent al „secretarului permanent" şi directorului instituţiei: a) a face cunoscută latura interpretativă şi inedită a materialului cercetat; b) a integra trecutul românesc şi arta respectivă în ansamblul civilizatoric european, prin apariţia contribuţiilor într-o limbă de circulaţie şi difuzarea lor adecvată într-un elevat mediu de spiritualitate continentală.

Tripticul informativ şi formativ, alcătuit din lucrările publicate, conferinţele susţinute în cadrul Şcolii pe teme stabilite în funcţie de fiecare domeniu în parte, şi excursiile de documentare la monumente de artă şi arhitectură din Roma şi provincie, a sorgimentat devenirea profesională a unor viitoare personalităţi ale ştiinţei şi culturii româneşti.

Următoarea încercarea de eşalonare cronologico-alfabetică surprinde alte caracteristici proprii tinerilor studioşi perieghezaţi şi aproximaţi la un număr de 45 persoane în răstimpul anilor `30 interbelici.

1930/1931: Christescu, Vasile (1902-1939), Bucureşti, dr., arh.-ist., Univ. Bucureşti; *Vătăşianu, Virgil* (1902-1993), Cluj, dr., ist.art., Şcoala Română, Roma; *1930/1932: Decei, Aurel* (1905-1976), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *Pârvulescu, Titus* (1907-?), Bucureşti, fil.-ist., prof., Bucureşti; *înainte de 1931/1932: Gheorghian, Constantin* (-?-), Cernăuţi, fil.-ist., prof., Cernăuţi; *1931/1932: Floca, Octavian* (1904-1983), Cluj, arh.-ist., Muzeu, Deva; *1931/1933: Berza, Mihail* (1907-1978), Iaşi, fil.-ist., Şcoala Română, Roma, prof., Bucureşti; *Ionescu, George* (1982-?), Bucureşti, ist.art., arhitect, Bucureşti; *Ionescu, Grigore* (1904-1992), Bucureşti, ist.art., arhitect,

[14] Em. Panaitescu, *op.cit.*, în *EDR*, 6, 1935, p. XI.

[15] Arhiva Fundaţiei "Virgil Vătăşianu", plic *Italia-Cluj, de la diverşi*, f.f.; Idem, plic *Ilustrate diverse*, f.f.; Idem, plic *Italia-Roma*, f.f. [AFVV]

București; *Pippidi, Dionisie M.*(1905-1993), București, arh.-ist., Univ. București; *înainte de 1932/1933: Șerbu, Cezar* (-?-), Iași, fil.-ist., prof., Dorohoi; *1932/1933: Constantinescu, Mac* (1900-1979), București, art. pl., sculptor, București; *Mihăescu, Haralambie* (1907-1985), Iași, fil.-ist., Univ. Iași; *1932/1934: Lascu, Nicolae* (1908-1988), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *1933/1935: Berza, Anna* (-?-), București, art. pl., pictor, București; *Bodin, Dumitru (*1904-1978), București, fil.-ist., Univ. București; *Caragață, Gheorghe* (1907-1978), Iași, fil.-ist., Univ. Roma; *Corivan, Nicolae* (1904-1979), Iași, fil.-.ist., prof., București; *Lupu, Nicolae* (1905-?), București, ist. art., arhitect, București; *Russu, Ioan I.* (1911-1985), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *Tudor, Dumitru* (1908-1982), București, arh.-ist., prof., Câmpulung; *între 1933/1938: Berciu, Dumitru* (1907-1998), București, arh.-ist., prof., București; *înainte de 1934/1935: Avakian, Grigore* (-?-), București, fil.-ist., prof., Turnu Severin; *1934/1936: Iroaie,Petru* (1907-1984), Cernăuți, fil.-ist., Univ. Palermo; *Macrea, Mihail* (1908-1967), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *Pall, Francisc* (1911-1992), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *1935/1936: Popescu, Dorin* (1904-1987), București, dr., arh.-ist., Muz. Nat. Antic.; *Vinulescu, Gheorghe* (-?-), Cluj, fil.-ist., prof., București; *1935/1937: Condurachi, Emil (*1912-1987), Iași, arh.-ist., Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie, București; *Cucu, Nicolae* (1907-?), București, ist. art., arhitect, București; *Grosu, Cristea* (1906-?), București, art. pl., sculptor, București; *Ivănescu, Gheorghe* (1912-1987), Iași, fil.-ist., Univ. Iași; *Lupaș, Marina* (1913-1998), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *Stoica, Nicolae* (1903-?), București, art. pl., pictor, București; *1936/1938: Iorga, Valentin* (1912-1977), București, ist. art., arhitect, București; *Mitrea, Bucur* (1909-1995), București, arh.-ist., prof., Găești; *Țopa, Leon* (1912-?), Cernăuți, ist. art., Univ. București; *înainte de 1937/1938: Bordenache, Richard* (1905-1982), București, ist. art., arhitect, București; 1937/1938: *Băicoianu, Zoe* (1910-1987), Paris, art. pl., sculptor, București; *1937/1939: Berea, Dimitrie (*1908-1975), București, art. pl., pictor, Roma; *Ciurea, Dumitru* (1914-?), Iași, fil.-ist., Univ. Iași; *1938/1940: Pertzache, Vasile* (?-1943), București, ist. art., arhitect, București; *Sabău, Ioan* (1911-?), Cluj, dr., fil.-ist., Univ. Cluj; *1939/1941: Berlescu, Dumitru* (1909-1974), Iași, fil.-ist., Univ. Iași; *Drăguțescu, Eugen* (1914-1993), București, art.pl., pictor, Roma.

La peste un deceniu și jumătate de la înființare și în conjunctura în care inițiative de modificare a principiilor incluse în regulamentele proprii de funcționare existau și în cazul altor instituții identice din capitala Italiei, chestiunea reorganizării Școlii Române se referea acum la redefinirea țelului asumat inițial, la relația de conlucrare cu alte organisme similare, la probleme legate de diriguirea propriu-zisă și la reelaborarea unor schimbate traiecte de studiu academic. Se avea în vedere tocmai reușita combinării interdisciplinare a cercetării arheologice și arhivistice în cicluri distincte, care să includă candidați, recrutați pe noi baze și într-un răgaz prelungit de până la trei ani, dintre licențiații și doctorii cei mai capabili ai facultăților de profil din cadrul celor patru universități. Fără a se omite integrarea, prin concurs, a absolvenților Școlilor de Belle Arte și ai Academiei de Arhitectură. Astfel că, proiectul de restructurare viza primordial augmentarea rolului intrinsec și ponderea deținută de membrii, prin cercetările efectuate în arhive, biblioteci, pe șantiere arheologice ori în laboratoare artistice, pentru a deprinde atmosfera culturală italiană și a răspândi cunoștiințele despre civilizația și spiritualitatea românească.

Instituția oferea putința dezvoltării stipendiaților într-un dublu palier, atât de sorginte individuală, prin cercetări efectuate în arhive și biblioteci, fructificate oportun în cuprinsul celor două publicații de specialitate, cât și colectivă, prin periegheze științifice întreprinse în capitală și zona Latiumului, excursii documentare anuale desfășurate între lunile noiembrie-martie, onorate profesional de contribuția substanțială a exegetului G. Lugli, serii de conferințe despre cultura românească și arta antică/creștină ori expoziții artistice proprii titularilor secției respective. Într-o plastică caracterizare făcută de Em. Panaitescu în mesajul adresat colegului său I. Lupaș (Roma, 7 noiembrie 1939), bursierii erau menționați ca fiind marcați de neschimbate intensități lucrative în varii domenii, dând dovadă de o remarcabilă inteligență și vrednică hărnicie, chiar și în

împrejurări improprii, în care nesiguranţa şi neîncrederea în viitorul afirmării lor, constituiau o problemă dificil de rezolvat pe seama societăţii româneşti. [16]

Rapoartele de activitate înaintate periodic Academiei Române de către directorul sus citat subliniau momente importante din existenţa şi acţiunea membrilor şi colaboratorilor Şcolii. Alături de vestiţi specialişti italieni, precum A. Bartoli, G. Jacobi, implicaţi în programul de ilustrare a monumentelor medievale, ca şi în organizarea călătoriilor de studii în Sicilia, se aflau şi mulţi dintre conferenţiarii care au rostit alocuţiuni pe teme diverse şi au înfăţişat rezultate personale în tărâmul arheologiei, istoriei şi artelor, oferind astfel şansa cunoaşterii temeinice a multor chestiuni ştiinţifice actuale. Corpul referenţilor, compus din profesori universitari, directori de muzee, expoziţii, galerii artistice ori din conducători ai unor instituţii analoge (S. Bocconi, G. Calza, J. Carcopino, A. Collini, P. Ducati, G. Q. Giglioli, G. Giovannoni, E. Gyerstad, V. Mariano, B. Pace), a constituit un concret exemplu şi imbold, prin competenţa şi pertinenţa expunerilor înfăţişate stipendiaţilor şi participanţilor străini invitaţi la întâlnirile conviviale.

Toate aceste mărturii au relevat statornica preocupare a conducerii Şcolii Române din Roma, în preajma şi după declanşarea războiului mondial, de a funcţiona normal şi conform tradiţiei impusă de regulament, în pofida seriei de dificultăţi privitoare la truda cotidiană şi la menţinerea neschimbată a programului de ilustraţii, de monumente şi muzee, în interiorul şi exteriorul capitalei Italiei.

Şocul evenimenţial belic fusese direct resimţit de întregul personal, care încearca, la diferite nivele de acţiune, să propună diverse soluţii de temporară remediere, în împrejurarea în care, subvenţia acordată rămânea drastic redusă anual tocmai datorită restricţiilor financiare. Exprimările verbale şi scrise se refereau voalat atât la complexa situaţie politică internă din ţară, cât mai ales la vizibila intenţie a conducerii Academiei Române de a revizui legea de organizare a Şcolilor din străinătate, în vederea extinderii cadrului lor de activitate, în special a celei de la Roma, îndrituită a avea o prezenţă mult mai reală în propagarea valorilor cultural-ştiinţifice româneşti în Italia. [17]

Conform regulamentului, V. Vătăşianu îşi asuma, în calitate de „locţiitor", conducerea destinelor instituţiei situată pe Valle Giulia, între noiembrie 1940 – ianuarie 1941, după rechemarea istoricului Em. Panaitescu şi numirea filologului Dumitru Găzdaru, dar şi între aprilie – octombrie 1941, după revocarea acestuia şi până la sosirea celui legal desemnat în persoana profesorului Scarlat Lambrino.

Cu studii universitare în străinătate şi fost membru al Şcolii Române (1929/1931), D. Găzdaru (1897-1991) a dezvoltat meritorii contribuţii de filologie romanică la Facultatea de Litere a Universităţii ieşene, până la numirea în postul de conducere de la Roma. Succesorul său în funcţie, S. Lambrino (1891-1964), un alt component al generaţiei de discipoli şi continuatori ai demersului organizatoric şi ştiinţific iniţiat de către V. Pârvan în capitala Italiei, a fost ultimul director consemnat între anii 1941-1947. Bursier al Şcolii (1922/1923), ulterior titular al Catedrei de istorie antică, epigrafie şi antichităţi la Universitatea din Bucureşti, membru corespondent al Academiei (1934), director al Muzeului Naţional de Antichităţi (1938), el a beneficiat de o vastă experienţă în domeniu, materializată atât prin lucrările publicate, cât şi prin evoluţia şcolii istorice de profil, mulţi dintre învăţăceii săi devenind nume de rezonanţă în ţară şi străinătate.[18]

Misiunea lui V. Vătăşianu de a dirigui Şcoala în intervalul marcat de dificultăţi, de a asigura un flux evolutiv normal şi o adecvată instruire profesională pe seama tinerilor studioşi, tot mai diminuaţi cifric şi calitativ, fusese îngreunată de noua lege emisă la data de 17 mai 1941,

---

[16] Arhiva Bibliotecii Mitropoliei din Sibiu, fd. *Prof. I. Lupaş*, nr. 1473; E. Panaitescu, *Prefazione*, iunie 1938, în *EDR*, 8, 1938, p. IX, X;

[17] *AAR*, 61 (1940-1941), Bucureşti, 1942, p. 27-28.

[18] Enciclopedia...*op.cit.*, p. 150, 196.

cu privire la organizarea și funcționarea instituției. Demersurile sale repetate nu păreau deloc ilogice și singulare în împrejurarea în care, problema sistării parțiale ori totale a activității și evacuarea ei propriu-zisă, se puneau acut în vara anului 1943 din pricina mersului evenimentelor.

Rezoluția finală privind urgentarea actului închiderii Școlii și repatrierea membrilor ei includea un pasaj care stipula rămânerea la fața locului a unui personal restrâns numeric (director, subdirector, secretar, bibliotecar), însărcinat să vegheze asupra valorilor materiale depozitate și să îi reprezinte științific personalitatea în dialogul cu lumea academică română și italiană. Opinia frecvent vehiculată, conform căreia, în cazul ocupării Romei de către trupele anglo-americane, „Accademia di Romania" trebuia să solicite ocrotirea morală și protecția juridică a Sfântului Scaun, a determinat ca Vaticanul să manifeste predispoziția necesară. Gestul de bunăvoință fusese premers atât de faptul că edificiul de pe Valle Giulia găzduise numeroși stipendiați, arheologi, artiști, istorici, teologi, care au întreprins studii de specialitate în instituțiile catolice locale și au inițiat utile relații interumane și profesionale, cât și datorită insistențelor profesorului Em. Panaitescu, devenit între timp „consilier special" al Legației de pe lângă Curia Papală. [19]

În atari condiții total neprielnice, Școala rămânea lipsită de majoritatea tinerilor studioși, reîntorși degrabă în țară, dar și amenințată de diminuarea mobilității ei științifice, îndeosebi în toamna și iarna anilor 1943-1944. Activitatea cu caracter public (conferințe, cursuri) a stagnat din aceleași motive, augmentată de seria restricțiilor legale impuse din cauza războiului. Unica disponibilitate de dialog efectiv cu lumea exterioară o constituia biblioteca, singura rămasă validă din cele ale tuturor organismelor acreditate în capitala Italiei, oferind necesarul de lectură pentru pregătirea unui infim număr de bursieri și cititori italieni. Prelegerile reduse la un număr restrâns de personalități reprezentative locale, compuse din specialiști arheologi, precum G. Calza, A. Collini, ori istorici de artă, ca M. Bettini, C. R. Morey, directorul Școlii americane, luau ades forma unor reuniuni intime, menite a permite menținerea normală a legăturilor cu lumea științifică și comunicarea unor aspecte privitoare la dezvoltarea relațiilor culturale și spirituale româno-italiene.

Situația dată făcând aproape imposibilă ființarea de sine stătătoare a instituției, conducerea ei a fost obligată, în debutul anului 1944, să sondeze termenii unei eventuale convenții de protecție juridică, morală și materială cu Sfântul Scaun. Semnatarii unui prim acord încheiat în șase puncte, S. Lambrino și B. Nogara, directorul general al monumentelor, muzeelor și Galeriei Pontificale, au prevăzut și notificat o soluție aplicabilă în caz extrem, și anume ca, în absența forțată a directorului ori subdirectorului, tandemul compus din profesorul G. Lugli și „secretarul" V. Vătășianu să poată îndruma destinele așezământului. Desigur că impedimentele create de starea de fapt generală au afectat existența personalului existent (Scarlat Lambrino, Sever Pop, Virgil Vătășianu, Dinu Adamesteanu), ca și a celor doi unici bursieri (Ion Guția, filolog și Iosif Iliu, pictor), întreaga activitate a instituției rămânând total paralizată între anii 1944-1945, dar și în continuare.[20]

Rapoartele anuale înaintate de S. Lambrino atât Academiei Române, cât și Ministerului Educației Naționale, dezvoltau succint crâmpeie importante ale situației resimțite de cei rămași în cadrul Școlii. Mesajul oficial redactat în 29 mai 1945 se referea la truda constantă a membrilor consemnați, dar și la reușitele celor din conducere, materializate într-un studiu al secretarul V. Vătășianu, teza de doctorat a bibliotecarului D. Adamesteanu, lucrarea „Gramatica limbii române", a subdirectorului S. Pop (1901-1961) și seria de conferințe rostită de către semnatar la diferite societăți cultural-științifice din capitala Italiei.

---

[19] G. Lăzărescu, *op.cit.*, 1996, p. 220-223, 225-226; *România - Vatican. Relații diplomatice*, Vol. I (1920-1950), București, 2003, p. 181, 217-220.

[20] AFVV, dos. *Roma...*, f.f.: adrese oficiale schimbate între S. Lambrino, B. Nogara și Mons. Montori: Roma, 3, 12 iunie și 24, 26 septembrie 1944; Roma, 17 octombrie 1944, S. Lambrino către V. Vătășianu; vezi și în România-Vatican...*op.cit.*, p. 273, 277, 281, 285, 286, 287, 295-296.

Memoriul pentru anii 1945-1946 menţiona gradata remediere a situaţiei generale şi continuarea muncii cotidiene de cei patru membri din conducere şi doi stipendiaţi. Programul de conferinţe publice a fost reluat în luna mai 1946, găzduit de aceaşi incintă a bibliotecii, şi a inclus aportul unor binecunoscute personalităţi ale vieţii culturale romane: B. Nogara, A. Grenier, directorul Şcolii franceze, E. Sjögvist, conducătorul Institutului suedez, A. Monteverdi, profesor la Universitatea din Roma, alături de contributorii interni instituţiei (S. Lambrino, S. Pop, V. Vătăşianu). Cu toţii au participat la reincluderea „Accademiei di Romania" în fluxul renaşterii interferenţelor benefice la nivelul organismelor străine din capitala Italiei. Se sublinia astfel demersul specialiştilor instituţiei în extinderea activităţii ştiinţifice, aflată în conexiune cu revigorarea altor organisme omonime (americană, engleză, franceză etc.), prin seria de conferinţe publice şi suita de lucrări în curs de elaborare.[21]

Un ultim tronson elaborat în funcţie de elementele depistate, tinde să cuantifice numeric şi să fixeze parametrii existenţiali ai celor 6 bursieri regăsiţi în cursul anilor `40 belici şi postbelici.

1940/1941: Ciureanu, Petre (-?-), Bucureşti, fil.-ist., Univ. Genova; *1940/1942: Adameşteanu, Dinu* (1913-2004), Bucureşti, arh.-ist., Şcoala Română, Roma; *Pascu, Ştefan* (1914-1998), Cluj, fil.-ist., Univ. Cluj; *1941/1942: Barnea, Ion* (1913-2004), Bucureşti, dr., arh.-ist., Muz. Naţ. Antic.; *1942/1944: Guţia, Ioan* (1917-1948), Cluj, fil.-ist., Univ. Roma; *Iliu, Iosif* (1916-?), Cluj, art. pl., pictor, Roma.

Literatura de specialitate a abordat cu parcimonie subiectul evoluţiei reţelei de cultură şi civilizaţie românească în Europa interbelică şi a recunoscut în mod indubidabil efectul benefic manifestat de existenţa şi acţiunea celor două Şcoli inaugurate la Paris şi Roma, asupra continuităţii procesului făuririi segmentului elitei ştiinţifice autohtone, într-un modificat context geopolitic central şi sud-est continental.

Fenomenul menţionat de racordare la mari curente şi orientări spirituale a fost semnificativ instituţionalizat în debutul anilor `20 ai veacului XX, prin tocmai încercarea de a capta şi difuza setul de valori occidentale, asimilat gradat de către generaţii de tineri studioşi, în diferite centre ale lumii de origine latină, anglo-saxonă etc. Tentative de integrare şi raliere au existat sporadic până atunci, la modul individual sau colectiv, dovadă fiind faptul că mulţi dintre membrii iniţiali ai Şcolii Române din capitala Italiei şi-au început ori desăvârşit studiile superioare, odată cu dobândirea titlului academic, în medii universitare germane şi austriece (Şt. Bezdechi, V. Christescu, Berlin; D. Găzdaru, Marburg; Em. Panaitescu, München; N. Grămadă, V. Vătăşianu, Viena etc.). După cum indiscutabil se manifestă apetitul de continuă perfecţionare şi în urma specializării la Roma, în intenţia elaborării doctoratului sau a augmentării lui, la instituţia omonimă din capitala Franţei, îndeosebi pe durata anilor `20 şi `30 interbelici (D. Popescu, V. Vasiliu; N. Corivan, soţii Ecaterina şi Radu Vulpe; D. M. Pippidi; D. Berlescu; Fr. Pall; Em. Condurachi, N. Lascu; I. I. Russu etc.). Neomiţând faptul că mulţi dintre aceşti citaţi istorici (arheologi, medievişti, modernişti) şi filologi, au beneficiat de minime repere conceptual-metodologice în legătură cu problematica de cercetat în cei doi ani de studii, aprofundată totuşi prin intermediul tripticului contributiv alcătuit din lucrările realizate în interpretare proprie şi inedită, din seria de conferinţe de specialitate şi expoziţii de profil, dar şi din suita de excursii de documentare ştiinţifică.

Tematica analizată şi concretizată treptat, în spaţiu şi timp, în articole, studii şi volume, a fost stabilită tocmai în funcţie de domenii specifice unei tradiţionale abordări hermeneutice înfăţişată de un renumit corp de profesori şi specialişti, italieni şi străini, reuniţi în instituţii marcante ale peisajului cultural al Italiei interbelice: antichităţi clasice, arheologie, epigrafie, istorie, medie, modernă, ştiinţe auxiliare (arhivistică, cronologie, diplomatică, paleografie etc.).

---

[21] AFVV, dos. *Roma...*, f.f.: Scuola Romena di Roma. Accademia di Romania. Programma delle Conferenze: februario-maggio 1946; vezi şi în *AAR*, 65 (1945-1946), Bucureşti, 1947, p. 9-10: şedinţa din 15 iunie 1945; *Idem*, p. 260-263: şedinţa din 22 mai 1946.

Astfel că fracțiunile de elite intelectuale formate la Roma între anii 1921-1947, au generat la rândul lor un plus de acribă și doctă informație specializată, mulți dintre reprezentanții ei devenind veridici creatori de școală atât la scară restrânsă zonal/național (București, Cluj, Iași, arhive, institute de cercetare, muzee, universități etc.) și pe tărâmuri profesionale exact delimitate (arheologie romană, greco-bizantină, medievală, epigrafie latină clasică, științe speciale, istorie medie și modernă, istoria artei etc.), cât și în cea extinsă continental, prin diverse personalități afirmate în varii arii culturale, îndeosebi în epoca postbelică (D. Adameșteranu, D. Berea, R. Bordenache, Al. Busuioceanu, Gh. Caragață, P. Ciureanu, E. Drăgușescu, I. Guția, P. Iroaie, C. Isopescu, S. Lambrino, Em. Panaitescu, S. Pop etc.).

Cu riscul angajat de a recurge la ierarhii arbitrar subiective, încercăm să eșalonăm pe câteva direcții tematice orientative, mănunchiul de însemnate figuri ale științei și culturii românești, care a beneficiat de o elevată informare și formare academică la Școala Română din Roma în perioada interbelică: I/ arheologie clasică și preistorică: D. Adameșteanu, I. Barnea, D. Berciu, E. Condurachi, C. Daicoviciu, Hortensia și Vladimir Dumitrescu, Gr. Florescu, M. Macrea, G. G. Mateescu, B. Mitrea, P. Nicorescu, Em. Panaitescu, D. Popescu, Gh. Ștefan, D. Tudor, soții Ecaterina și Radu Vulpe etc.; II/ istorie antică și filologie clasică: C. Balmuș, M. Berza, Șt. Bezdechi, O. Floca, N. Lascu, H. Mihăescu, Șt. Paşca, D. M. Pippidi, I. I. Russu; III/ istoria românilor: D. Berlescu, D. Bodin, G. Călinescu, N. Corivan, D. Ciurea, A. Decei, D. Găzdaru, N. Grămadă, C. Isopescu, Gh. Ivănescu, Al. Marcu, I. Moga, Fr. Pall, Șt. Pascu; IV/ istoria artelor: Al. Busuioceanu, V. Vătășianu; istoria arhitecturii: Șt. Balș, R. Bordenache, N. Cucu, Gr. Ionescu, N. Lupu, I. A. Popescu, H. Teodoru; pictură: D. Berea, Maria Cristea E. Drăgușescu, I. Iliu, N. Stoica; sculptură: Zoe Băicoianu, M. Constantinescu, C. Grosu .

Contribuția diriguitorilor instituției în decursul vremii (V. Pârvan, G. G. Mateescu, Em. Panaitescu, D. Găzdaru, S. Lambrino/S. Pop), a secretarului permanent G. Lugli, însoțit de cei doi cunoscuți „secundanți"(V. Vătășianu și Mihail Berza), în coroborare cu obolul științific manifestat de pleiada de iluștrii savanți italieni și străini aflați la Roma în anii interbelici, au făcut ca interacțiunea dintre idee și faptă să rodească oportun în planul raporturilor bilaterale româno-italiene, și nu numai, prin demersul constructiv al seriilor de bursieri care au investigat diverse subiecte din aria istoriei, filologiei și artelor frumoase.

Cu toții au probat necesitatea menținerii dialogului profesional și a perfecționării continue, în spațiu și timp, în credința întronării coexistenței mutuale între națiuni, bazată pe accentuarea primordialității virtuților culturii întregii umanități.

Școala Română de la Roma și prima ei serie de membri, pornită la drum în final de secolul XX, din inițiativa unor urmași ai cărturarilor împliniți elitist în epoca interbelică, reprezintă un grăitor mesaj și o sugestivă punte către mileniul trei viitor, în care România se implică prin oferta intelectuală a tinerilor studioși nutrind speranța deplinei lor validări într-un firesc mediu de civilizație și spiritualitate universală.

Teachers and scholars of the Romanian School in Rome in the interwar period

The evolution of interwar Romania has imposed its cultural and spiritual connection to the European guidelines. Fellows joined to qualitative phase accumulation in the two schools from the capital of France and Italy which have worked together on similar values in the facility certification of Latin origin. The representative character of Rome in terms of interference fields facilitated the generation of youth studies to investigate specific areas, to benefit from a series of scientific organizations and suite of scientists in approach to rediscover the component of valid elements of the European civilization. The author has illustrated this segment by a few samples of scholars, being stratigraphied for the interval between the years 1922/1924 - 1942/1944, which validated the need to maintain professional dialogue and continue scientific improvements in space and time.

TOTH SZILÁRD

RELAȚIILE DINTRE ORGANIZAȚIILE POLITICE ALE MINORITĂȚII MAGHIARE, GERMANE ȘI EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Keywords: *Hungarian minority, Hungarian Party, parliamentary elections, electioneering, electoral fraud, democracy.*

Cuvinte cheie: *minoritate maghiară, partid maghiar, alegeri parlamentare, proces electoral, fraudă electorală, democrație.*

Obiectivul acestui studiu este analiza strategiei politice a organizațiilor politice ale diferitelor minorități naționale din România în perioada interbelică. În cazul studiului de față mă voi mărgini doar la o scurtă prezentare a formării partidelor politice ale minorităților naționale din România interbelică și voi pune mai mult accentul pe strategia lor politică, în special în ceea ce privește evoluția relațiilor dintre acestea. Nu mă voi implica nici în polemica definirii corecte minorităților respective ca minorități etnice, etno - culturale , minorități de limbă, rasă și de religie sau minorități naționale, deoarece această problemă nu figurează printre obiectivele acestui studiu și mai ales că este o problemă prea vastă, ca să poată fi dezbătută pe larg în cadrul acestuia[1]. Am ales doar aceste trei minorități, deoarece acesteau au avut cel mai important rol în viața economică, socială, culturală și politică a României interbelice.

Problema minorităților etnice și naționale în Europa Centrală și de Sud-est a fost foarte delicată și înainte de secolul XX., dar odată ajunși în acest secol, problemele se precipită cu o repeziciune incredibilă. Ultimii ani ai Monarhiei Austro-Ungare , confruntată cu grave probleme etnice au lăsat de înțeles, că această formă de guvernământ nu are viitor, dar venirea primului război mondial și destrămarea Monarhiei Austro-Ungare au creat probleme și mai serioase noilor formațiuni politice din zonă, cît și celor vechi, care au avut "norocul" să "moștenească" teritorii aparținând defunctei monarhii. Situația din Europa Centrală și de Sud-est a devenit foarte complicată și pentru că în această zonă de convietuire îndelungată a mai multor etnii n-a permis organizatorilor Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920) să traseze noile hotare delimitând clar grupurile etnice existente (și nici în cazurile posibile nu întotdeauna au respectat aceste hotare), și drept consecință statele din zonă au „intrat în posesia" unor mari grupuri etnice minoritare. Cehoslovacia, Regatul Sârbo - Croato - Sloven, Polonia și nu în ultimul rând și România au fost "beneficiarele" unor astfel de grupuri masive de minorități. Minoritățile din Cehoslovacia reprezentau 34,6 % din totalul populației. Situații asemănătoare avem și în alte două state : Polonia cu 31,2 % și România cu 28,8 %.[2] Pentru a sesiza gravitatea problemei să menționăm doar numărul total al minorităților din Europa Centrală și de Sud-est după Conferința

---

[1] Pentru această problemă vezi o prezentare scurtă, dar foarte intresantă in Ivan Adrian, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919-1930). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania, teză de doctorat*, manuscris, Cluj-Napoca, 2003, p.78-93.

[2] Galántai József, *Trianon and the protection of minorities*, Budapest,1989,p.14-20. De menționat că datele privind România sunt conform recensământului din 1930, deci putem afirma, că procentul în 1920 a fost și mai mare din cauza emigrării substanțiale a populației aparținând minorităților etnice. Numai în Ungaria au imigrat din România între 1918-1924 197.035 de persoane de naționalitate maghiară. Pentru detalii vezi: Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, Budapest, 1941, p. 17-18.

de Pace de la Paris era de peste 32.000.000 şi reprezenta peste 23,6 % din populaţia statelor implicate.[3] Coreografii acestei noi Europe Centrale şi de Sud Est au sesizat această problemă şi au încercat să remedieze, sau mai bine zis să preîntâmpine aceste probleme prin „Tratatul minorităţilor" care trebuia şi a fost semnată de statele implicate în această problemă.[4]

Minoritatea maghiară din România a fost cea mai importantă din punct de vedere demografic, şi, după cum vom vedea, a avut un rol destul de important în viaţa politică din România în perioada interbelică. Minoritatea maghiară în primii ani postbelici, a adoptat o atitudine politică pasivistă , pentru a ajuta, pe cât posibil, delegaţia maghiară de la Conferinţa de Pace de la Paris. O implicare activă în viaţa politică din România ar fi însemnat recunoaşterea de facto şi acceptarea noilor schimbări teritoriale survenite primului război mondial. Ori, atât liderii politici maghiari de la Budapesta, cât şi cei ai maghiarilor din Transilvania şi Banat, mai sperau la o schimbare a situaţiei existente. Din aceste motive au hotărât să adopte o poziţie politică pasivistă, care şi-a pierdut logica după semnarea Tratatului de pace de la Trianon (4 iunie, 1920). Acum minoritatea maghiară din România a realizat că se situează în interiorul graniţelor unui alt stat, se află în minoritate şi trebuie să participe activ la viaţa politică din România, dacă vrea să-şi îmbunătăţească situaţia. Participarea activă în viaţa politică rămânea singura alternativă viabilă pentru ei.

Din aceste considerente la data de 9 ianuarie 1921 a luat fiinţă filiala din Cluj a Uniunii Maghiare cu scopul de a reprezenta minoritatea maghiară din România în relaţiile ei cu statul şi cu Liga Naţiunilor[5]. Un avânt în plus curentului activist a fost dat de articolul-manifest al lui Kós Károly intitulat „ Kiáltó szó"[6] (" Glasul care strigă") apărut la 23 ianuarie 1921, care încerca să mobilizeze minoritatea maghiară încă ameţită de noile schimbări teritoriale şi care refuza să accepte realitatea existentă. Însă o parte a liderilor maghiari, în special cei care au jucat un rol politic în fosta Monarhie Austro-Ungară (Grandpierre Emil, Ugron István, Bethlen György), nu erau adepţii acestei tendinţe activiste şi doreau satisfacerea cererilor minorităţii maghiare cu ajutorul opiniei publice internaţionale. Adepţii activismului politic nu erau de acord cu această tactică şi au înfiinţat la Huedin la data de 5 iunie 1921 Partidul Popular Maghiar (Magyar Néppárt), avându-l ca preşedinte pe avocatul Albrecht Lajos şi ca secretar pe Kós Károly[7]. Avem de a face cu primele divergenţe pe plan politic din interiorul minorităţii maghiare din România.

Această acţiune separatistă a Partidul Popular Maghiar a creat îngrijorări serioase grupării conservatoare care punea bazele Uniunii Maghiare, dar, până la urmă, diferenţele au fost înlăturate şi după o îndelungă pregătire, la 6 iulie 1921 a luat fiinţă Uniunea Maghiară avându-l ca preşedinte pe baronul Jósika Samu, preşedinte executiv fiind Haller Gusztáv, iar vicepreşedinţi Ugron István, Grandpierre Emil, Béldy Kálmán, Ferenczy Géza, Albrecht Lajos. Secretar a devenit Kós Károly[8]. După cum se poate observa, diferenţele de opinie din sânul minorităţii maghiare au fost înlăturate şi în Uniunea Maghiară au fost incluşi, chiar în funcţii de conducere (Albrecht Lajos vicepreşedinte, Kós Károly secretar) şi susţinătorii activismului politic, fondatorii Partidului Popular Maghiar. Activitatea Uniunii Maghiare nu a fost prea îndelungată, deoarece, a fost suspendată de autorităţile române la data de 30 octombrie 1921 conform unui vechi decret ministerial maghiar care interzicea asocierea politică pe baze etnice. Această decizie a dus din nou la fărâmiţarea politică a minorităţii maghiare.

---

[3] Galántai József, *op.cit.*,p.14-20.

[4] Polonia, Cehoslovacia şi Grecia l-au semnat la 10 septembrie 1919, Regatul Sârbo-Croato-Sloven la 5 decembrie 1919, România, după mai multe tergiversări, la 9 decembrie 1919. Pentu detalii vezi: Galántai József, *op.cit.*,p.53-89.

[5] Mikó Imre, *op.cit.*, p. 17-19.

[6] Kós Károly, *Kiáltó szó*, Kolozsvar, Lapkiado Rt., 1921; vezi textul în limba română *Maghiarii din România şi etica minoritară*, edit. Nastasă Lucian, Salat Levente, Cluj, 2003, p. 45-51.

[7] Mikó Imre, *op.cit.*, p. 20-23.

[8] *Ibidem*, p. 24.

Astfel, Partidului Popular Maghiar, care propaga cu mare dârzenie activismul politic, odată cu apropierea alegerilor din 1922 şi-a reînceput activitatea şi a organizat la 15 ianuarie un congres național la Cluj, unde l-a ales ca preşedinte pe Kecskeméthy István, profesor la Teologia Reformată din Cluj. Pe 12 februarie, tot la Cluj, a luat ființă Partidul Național Maghiar, avându-l ca preşedinte pe episcopul unitarian Ferencz József şi ca secretar pe Székely Endre. Ulterior, la 5 august 1922 preşedinte a fost ales adevăratul creator al mişcării, Grandpierre Emil[9]. Minoritatea maghiară din România era din nou divizată. Până la urmă, grație puterii de convingere a lui Jósika Samu, minoritatea maghiară s-a prezentat la urne unitar sub steagul Uniunii Maghiare. Dar până la crearea unui partid unic, care să reprezinte interesele minorității maghiare drumul era lung şi anevoios. Uniunea Maghiară a fost din nou suspendată de autorități şi Partidul Național Maghiar încerca să îi suplinească lipsa. Avea însă un concurent de seamă în Partidului Popular Maghiar.

Diferendele dintre cele două grupări politice au fost până la urmă aplanate şi la data de 28 decembrie 1922 , prin fuziunea Partidului Popular Maghiar cu Partidul Național Maghiar a luat ființă Partidul Maghiar, ca organizație politică a tuturor maghiarilor din România[10]. Preşedinte a fost ales Jósika Samu. Astfel, minoritatea maghiară din România avea în sfârşit un reprezentant unic în viața politică.

Dar probleme o să mai apară cu diferitele tentative disidente ale unor lideri nemulțumiți cu rolul lor în Partidul Maghiar şi cu direcția în care se îndreaptă acesta. Cele mai periculoase dintre acestea au fost Partidului Popular Maghiar, reînființat în 1927, şi Uniunea Economică Maghiară (Magyar Gazdasági Szövetség/Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület), sau Partidul Maghiar al Micilor Agrarieni (Magyar Kisgazdapárt/Magyar Parasztpárt)[11] înființat în 1933. La acestea se mai adăuga Madosz (Magyar Dolgozók Szövetsége) şi grupurile disidente ale lui Krenner Miklós sau Bernády György, cât şi grupul din jurul lui Bánffy Miklós.[12]

Toate aceste grupuri disidente şi partide politice au avut darul de a crea confuzie în rândul electoratului maghiar şi de a îngreuna activitatea Partidului Maghiar, care, în pofida tuturor criticilor aduse de specialişti şi de contemporani, a fost organizația politică reprezentativă a minorității maghiare din România şi a jucat cel mai important rol nu numai dintre partidele minorității maghiare, cât şi dintre toate partidele minoritare, atât din punct de vedere cantitativ (la alegerile din 1928, considerate de specialişti cele mai „curate" din perioada interbelică[13], a ocupat locul doi după Partidul Național Țărănesc, devansând chiar şi Partidul Național Liberal), dar şi din punct de vedere calitativ. Deputații şi senatorii Partidului Maghiar, chiar dacă au fost deseori acuzați, că provin din vechea elită politică a Austro-Ungariei şi reprezintă interesele nobilimii maghiare, au fost personalitățile reprezentative ale intelectualității maghiare, cu o pregătire ireproşabilă şi cu o activitate pe măsură în cadrul Parlamentului României. Cu toate acestea, ei au fost deseori priviți cu neîncredere, acuzați de tendințe revizioniste, ceea ce le-a subminat deseori credibilitatea.

Minoritatea germană din România avea unele dezavantaje față de cea maghiară, mai ales datorită handicapului numeric şi a răspândirii ei pe un teritoriu foarte extins, de la germanii din Bucovina, la şvabii din Banat şi Crişana, până la saşii din Transilvania. Aceasta reprezenta

---

[9] *Ibidem*, p. 26.

[10] *Ibidem*, p. 40-41.

[11] Din cauza utilizării a mai multe denumiri în literatura de specialitate pentru aceeaşi formațiune politică, deosebirile fiind cauzate de durata lor efemeră, de problemele traducerii lor în limba română, cât şi de schimbarea frecventă a denumirii acestora dau mai mute variante apărute în literatura de specialitate. Miko Imre utilizează „Magyar Parasztpart", pe când Virgil Pană „Magyar Kisgazdapart". Pentru detalii vezi Mikó Imre. op.cit., 166-167 şi Pană Virgil, *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918 şi 1940. Drepturi şi privilegii*, Tg-Mureş, 1996, p. 104-105; Bárdi Nandor, *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között*, in *Regio*, 1996, 3, p. 155-159.

[12] Mikó Imre, *op.cit.*,p. 166-167 ; Bárdi Nandor, *op.cit.*, p. 158-159.

[13] Dogan Mattei, *Dansul electoral în România interbelică.*, în *Revista de cercetări sociale 1995*, nr. 4, p. 5-17.

un dezavantaj din punctul de vedere al organizării politice şi a câştigării a cât mai multe locuri în Parlament, dar avea şi un avantaj enorm, care contrabalansa situaţia : din cauză că minoritatea germană din România nu reprezenta un procent atât de mare ca minoritatea maghiară şi mai ales faptului, că minoritatea germană nu era expusă unor tendinţe revizioniste din simplul motiv, că patria-mamă nu era în apropierea graniţelor României, aceştia beneficiau de o încredere sporită faţă de minoritatea maghiară.

Din aceste cauze, liderii politici români erau mult mai dispuşi să colaboreze şi să facă concesii minorităţii germane, decât celei maghiare, care, în ochii unor politicieni români, nu dispuneau de „prezumţia de nevinovăţie" şi erau mereu suspectaţi de tendinţe revizioniste.

În octombrie 1918, Comitetul Central al Partidului Naţional Săsesc şi-a reluat cu intensitate activitatea, după stagnarea din timpul războiului. Pe baza Hotărârii de la Mediaş, saşii şi-au continuat viaţa politică în cadrul statului român, păstrându-şi intacte vechile organizaţii[14]. La începutul anului 1919, organele politice săseşti au trecut printr-o mică criză datorată faptului, că liderii politici ai minorităţii germane sufereau de o criză de încredere. Apropierea primelor alegeri parlamentare de după război i-a determinat pe liderii saşiilor să înceapă organizarea politică a tuturor germanilor din România. La propunerea liderilor bucovineni Alfred Kohlruss şi Alois Lebouton, au convocat la 8 iunie 1919, la Sibiu, o conferinţă care a hotărât formarea unei organizaţii politice germane unice[15]. Astfel s-au pus bazele Uniunii Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumanien), organizaţia politică a întregii minorităţi germane din România. Rolul principal în crearea acestei formaţiuni politice l-au avut Adolf Schullerus, preşedintele Consiliului Naţional Săsesc, Hans Otto Roth, secretarul Consiliului Naţional Săsesc, Rudolf Brandsch şi alţi lideri saşi de la Sibiu[16]. Nucleul Uniunii Germanilor din România, după cum se poate observa, o constituiau saşii, atât datorită experienţei politice şi organizatorice, cât şi datorită poziţiei lor centrale din punct de vedere geografic.

La 21 noiembrie 1919, cei 11 reprezentanţi ai saşilor în primul parlament al României Mari, împreună cu cei 10 parlamentari şvabi şi cu reprezentanţii germanilor din Bucovina şi Basarabia au format Partidul Naţional German din România Mare (Deutsche Volkspartei in Grossrumanien), care era de fapt grupul parlamentar al celor 26 de aleşi ai minorităţii germane din România. Preşedintele partidului a fost ales Rudolf Brandsch, vicepreşedinte senatorul şvab Karl von Moller, iar secretar Hans Otto Roth[17].

În septembrie 1921, la Cernăuţi, s-a definitivat acţiunea de constituire a Uniunii Germanilor din România Mare (Verband der Deutschen in Grossrumanien), care reunea comunităţile germane din Transilvania, Banat, Bucovina, Basarabia şi Vechiul Regat. Aceasta îşi propunea să coordoneze acţiunile politice ale organizaţiilor naţionale ale saşilor, şvabilor şi germanilor din România Mare[18]. Şi aici se poate sesiza dominaţia saşilor din Sibiu, preşedintele uniunii fiind ales Rudolf Brandsch, iar Hans Otto Roth secretar.

În cazul minorităţii evreieşti din România prima dată trebuie să discutăm despre Uniunea Evreilor Pământeni (U.E.P.), care, deşi nu era un partid politic, a avut un rol covârşitor în organizarea evreilor din România, fiind prima şi cea mai importantă organizaţie a iudaismului român. În 1919 şi-a sfătuit aderenţii să se abţină de la alegeri, deoarece nici un partid politic nu-şi luase un angajament pentru apărarea intereselor evreieşti. În 1920, în pofida distanţei ideologice care o separa de Federaţia Sionistă, Uniunea Evreilor Pământeni a acceptat propunerea acesteia de a se prezenta pe o listă comună la alegeri, constituind *Blocul Evreiesc*. Contrar aşteptărilor, rezultatele au fost modeste şi nici unul din candidaţi nu a fost ales. Unitaea dintre

---

[14] Vasile Ciobanu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni.1918-1944*, Sibiu, 2001, p.159-160.
[15] Pană Virgil, *op.cit.*, p. 139; Vasile Ciobanu, *op.cit.*, p. 160.
[16] Vasile Ciobanu, *op.cit.*,p.160.
[17] *Ibidem*, p. 162.
[18] Pană Virgil, *op.cit.*, p. 141; Vasile Ciobanu, *op.cit.*, p. 166.

unioniști și sioniști a fost efemeră, iar pentru alegerile din 1922 , Uniunea Evreilor Pământeni a adoptat o politică față de care va rămâne întotdeauna fidelă: a semna pacte electorale cu partide politice românești și a se opune creării unui partid evreiesc[19].

La 20 februarie 1923 Uniunea Evreilor Pământeni s-a transformat în *Uniunea Evreilor Români*, avându-l ca președinte pe Wilhelm Filderman[20], dar a refuzat să se transforme într-un partid politic, preferând acordurile electorale cu diverse partide românești și respingând pe cele cu partidele minorităților naționale.

Liderul sionist A.L.Zissu cerea încă din 1919 crearea unui partid evreiesc, dar această idee a devenit populară abia după 1924. Doi ani mai târziu, la 4 februarie 1926, s-a format la București primul *Club Național Evreiesc*, reunind aderenți de toate tendințele sioniste. În 1928, odată cu intrarea în parlament a patru sioniști, aceștia au format *Clubul parlamentar evreiesc.*[21] În 1930 s-a format *Partidul Evreiesc* din Regat, care s-a transformat la 4 mai 1931 în *Partidul Evreiesc din România.* La alegerile din iunie 1931 a obținut 64.193 voturi (2,19%), și cinci mandate[22]. La alegerile din iulie 1932 au obținut 2,26% și tot cinci mandate.

Primul congres al *Partidul Evreiesc din România* a avut loc la data de 7 noiembrie 1933. Crearea *Partidul Evreiesc din România* a nemulțumit Uniunea Evreilor Români, dar și pe liderii Partidului Maghiar, deoarece ambele formațiuni au pierdut o parte a bazei lor electorale (evreii din Transilvania erau considerați maghiari de către Partidului Maghiar, și o parte din ei chiar se declarau „evrei unguri")[23].

Minoritățile naționale din România, deși, teoretic aveau aceleași scopuri și interese, adică revendicarea drepturilor minorităților naționale, au ales strategii politice diferite pentru asigurarea victoriei. O colaborare strânsă între ele ar părea la prima vedere logică, normală și binevenită, dar situația nu a fost atât de simplă. Deoarece procentul minorităților naționale din România Mare era de 28 %[24], din care marea majoritate era reprezentată de cele trei minorități sus – menționate, realizarea unui *bloc minoritar* ar fi reprezentat o forță remarcabilă în viața politică românească. Interesele organizațiilor politice ale minorităților, cât și abilele manevre politice ale partidelor românești (mai ales ale Partidului Național Liberal, a Partidului Național Țărănesc și a Partidului Poporului) au zădărnicit această posibilitate.

Organizațiile politice germane și evreiești nu doreau să se expună acuzației de iredentism, ce ar fi decurs dint-o alianță cu Partidul Maghiar. Fiecare partid al minorităților naționale avea altă strategie politică. *Partidul Evreiesc din România* era de altfel în conflict deschis cu Partidul Maghiar din cauza competiției lor de a câștiga voturile evreilor maghiari, și candida la alegeri singură. *Uniunea Evreilor din România* prefera acordurile electorale cu diverse partide românești și respingând pe cele cu partidele minorităților naționale. Minoritatea germană, respectând tradițiile sale în domeniu, se baza pe înțelegeri electorale cu partidele la guvernare (mai ales cu liberalii), încercând în acest fel să câștige cât mai multe drepturi minorității germane. Această politică a fost favorizată și de partidele românești (mai ales de liberali), care încercau să împiedice orice solidarizare a minorităților naționale din România și să submineze pozițiile minorității maghiare cu ajutorul celei germane. Acest „realpolitik" al minorității germane a fost vehement contestat de liderii minorității maghiare din România, dar până la urmă nu poate fi condamnată unilateral, deoarece ei au făcut ce credeau de cuviință pentru a asigura interesele minorității pe care o reprezentau și au avut rezultate mai mari, decât reprezentanții minorității maghiare.

---

[19] Carol Iancu, *Evreii din România 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, București, 2000, p. 214-216.
[20] *Ibidem*, p. 216.
[21] *Ibidem*, p. 220.
[22] *Ibidem*, p. 220.
[23] *Ibidem*, p. 223.
[24] Galántai József, *op.cit.*,p. 14-20.

Minoritatea maghiară a avut o poziție totalmente diferită. Între 1918 şi 1922 a adoptat o poziție pasivistă, sperând într-o finalizare mai favorabilă a Conferinței de Pace de la Paris, iar şocul semnării tratatului de la Trianon a creat mare confuzie în elita politică a ei. Până la urmă, treziți la realitate după acest şoc, au început crearea organizațiilor politice ale minorității maghiare, dintre care Partidul Maghiar a devenit cea mai puternică. Acesta între 1922 şi 1928 a avut o strategie asemănătoare cu cea a minorității germane şi evreieşti, semnând acorduri electorale cu partidele româneşti, cu o marea deosebire, prin faptul că au refuzat din start orice colaborare cu Partidul Național Liberal. Acest refuz de colaborare cu Partidul Național Liberal s-a datorat faptului, că întotdeauna liberalii au fost cei mai "zgârciți" în promisiuni. Singura personalitate a Partidului Maghiar, care era adeptul de neclintit al pactului cu liberalii a fost Bernády György, dar nu a fost în stare să schimbe strategia politică a partidului. El era convins, că doar un acord ferm cu Partidul Național Liberal, forța dominantă a vieții politice interbelice, va aduce avantaje durabile minorității maghiare. Ceilalți lideri ai Partidului Maghiar, în special preşedintele Ugron Istvan, erau adepții acordurilor cu Partidul Poporului şi Partidul Național Țărănesc.

În această perioadă trebuie de remarcat, că avem singurul acord electoral dintre două partide politice ale minorităților naționale din România interbelică. Deoarece liberalii promiteau doar mandate, nu şi ameliorarea situației minorităților, Partidul Maghiar a finalizat negocierile cu Uniunea Germanilor. Astfel, în iunie 1927 liderii celor două organizații , Bethlen György şi Hans Otto Roth, au semnat acordul electoral[25]. Acest unic acord electoral între Partidul Maghiar şi Uniunea Germanilor nu a avut efectul scontat din cauza fraudei electorale masive a Partidului Național Liberal. Partidul Maghiar a câştigat 10 locuri în Camera Deputaților, iar Uniunea Germanilor 5, dar locurile au fost reîmpărțite ulterior conform protocolului semnat: 8 pentru maghiari, 7 pentru germani (deşi minoritatea maghiară era de două ori mai numeroasă, decât cea germană). În Senat Partidul Maghiar a câştigat un singur mandat (în legislativul precedent au avut 12 senatori!), iar Uniunea Germanilor 2 mandate. „Blocul minoritar" nu a avut efectele scontate pentru nici unul dintre semnatari (mai ales datorită fraudei electorale), iar în anul următor s-a destrămat datorită faptului, că Uniunea Germanilor a încheiat un acord electoral cu Partidul Național Țărănesc, proaspăt ajuns la putere.

Considerând, că acordurile electorale n-au avut rezultatele dorite, începând din 1928 Partidul Maghiar s-a prezentat la alegeri pe listă proprie, pe când Uniunea Germanilor, Uniunea Evreilor din România şi Partidul Evreiesc din România au rămas adepții acordurilor electorale cu partide româneşti.

Colaborarea dintre organizațiile politice ale minorităților naționale din România interbelică au fost îngreunate pe de o parte de strategiile politice diferite (spre exemplu, refuzul Uniunii Evreilor din România de a semna acorduri electorale cu organizații politice ale minorităților naționale, orientarea aproape permanentă a organizațiilor politice germane şi evreieşti către partidele de la guvernare, sau aproape permanenta neîncredere a elitei politice a minorității maghiare în Partidul Național Liberal, etc.), pe de altă parte de conflictele de interese dintre aceste organizații minoritare (spre exemplu conpetiția dintre Partidul Maghiar şi Partidul Evreiesc din România pentru câştigarea voturilor "evreilor maghiari" din Transilvania, sau dintre Partidul Maghiar şi Uniunea Germanilor pentru a câştiga sprijinul şvabilor maghiarizați din Banat şi Crişana, etc.), dar şi de "implicarea" partidelor politice româneşti, care încercau să împiedice consolidarea politică a minorităților prin diferite acțiuni diversive (spre exemplu în 1925 Partidul Național Liberal a reuşit să atragă în rândurile sale o grupare a şvabilor în frunte cu deputatul Michael Kauch[26]; sau Partidul Poporului al lui Averescu, încercând să se extindă şi în Transilvania, a căutat aderenți în cadrul minorității germane, convingând un sas din Seleuş, de

[25] Mikó Imre, *op.cit.*, p. 70-71; Bárdi Nándor, *op.cit.*, p. 158-159.
[26] Vasile Ciobanu, *op.cit.*, p. 174.

lângă Sighişoara, să candideze pe lista guvernamentală, care chiar a încercat crearea unei Uniuni Ţărăneşti - *Bauerbund*, dar ideea a fost vehement combătută de presa germană, spre a nu periclita unitatea saşilor[27]; sau încercări asemănătoare ale Patidului Naţional Ţărănesc în rândurile minorităţii maghiare, etc.).

La acestea se mai adaugă politica uşor „antiminoritară" a unor organizaţii politice româneşti şi lideri politici români. Cât de sincere erau aceste sentimente mai ales faţă de minoritatea maghiară din România, pe care o acuzau mereu de iredentism (şi nu se poate nega, că existau maghiari care împărtăşeau asemenea sentimente, dar o generalizare este foarte periculoasă!), greu putem sesiza şi analiza, dar este de remarcată o discuţie pe această temă la data de 22 iulie 1933 dintre Preşedintele Consiliului de Miniştri, Al. Vaida-Voievod şi ambasadorul Ungariei la Bucureşti, cu ocazia căreia Al. Vaida-Voievod afirmă că este convins de faptul, că o mare parte a politicienilor români, cât şi liderii minorităţii maghiare duc această politică (cu accentuată tentă naţionalistă) numai din raţiuni pur electorale.[28] Această problemă nu poate fi clarificată din prisma unei singure declaraţii şi nu este obiectivul meu să-l clarific, dar este cert faptul, că o colaborare între partidele politice ale minorităţilor naţionale a fost aproape inexistentă din cauza faptului, că minoritatea maghiară din România a fost mereu acuzată de iredentism, ceea ce a îndepărtat celelalte partide ale minorităţilor naţionale de ea. Exceptând singurul acord electoral din iunie 1927 dintre Partidul Maghiar şi Uniunea Germanilor, nu avem alte concretizări ale colaborării dintre organizaţiile politice ale minorităţilor naţionale din România, fiecare dintre ele încercând să-şi urmeze propriul drum, să-şi aplice propria strategie politică, care în multe cazuri a contravenit intereselor celorlalte minorităţi.

Relations between the Hungarian, German and Jewish political organizations in inter-war Romania

Abstract

The Romanian Parliament elections during the interwar period were highly animated especially due to the countless methods and possibilities of vitiation of the results. Each political party had at its disposal such instruments and methods, but they were most effectively used by the governing party which was responsible for organizing the elections. We may witness a permanent governmental pressure (censorship, curfew, the use of the army, the police, and the gendarmerie in order to prevent access to the ballot boxes for the opposition's electors or to intimidate them or arrest the representatives of the opposition, use large quantities of alcohol to influence the voters, etc.) These methods created a remarkable oscillation of the numbers of votes (and parliamentarians) of some governing parties at given elections which on other occasions fell into the opposition. The most eloquent of such cases is that of the National Liberal Party, which in 1920 was in the opposition. It had received 6,8% of the votes, but in 1922 it was called to power a couple of weeks before the elections and won 60,3% of the votes, dropping down to 7,3% in 1926 only to rise once more to 61,7% and drop again down to 6% in 1928.

In such an electoral context it is very interesting to follow the political strategies of the Hungarian Party. The Hungarian minority from Romania was constantly stigmatized, being accused of irredentism, and at times considered to have been even communists. This marked also the political strategies of the Hungarian Party which, although wanted to make a common front of the minorities(germans, israelits), these kept away from a possible association with *irredentists,* thus being able to make a short term alliance only with the German Party in 1927. The Romanian political parties avoided also an alliance with the Hungarian Party, exception was only the People's Party, which did not have a very big or stable electoral. Due to these reasons the Hungarian Party was forced to fight for the rights of the Hungarian minority without allies.

---

[27] *Ibidem*, p. 165.

[28] Vezi Magyar Országos Levéltár (Arhivele de Stat ale Ungariei), fond: Külügyminisztérium (Ministerul de Externe), K-63, 241. csomo, 27 / 4 tetel – 1933, 933. sz.

ARTUR LAKATOS

CÂTEVA PREMISE PRIVIND VIZITA LUI NIXON ÎN ROMÂNIA

Keywords: *Richard Nixon, Nicolae Ceauşescu, United States, Cold War, diplomacy*
Cuvinte cheie: *Richard Nixon, Nicolae Ceauşescu, Statele Unite, Războiul Rece, diplomaţie*

Fără îndoială, vizita preşedintelui Richard M. Nixon din 1969 a avut un impact considerabil asupra dezvoltării afacerilor externe româneşti. A avut loc într-un anumit context al Războiului Rece, în perioada denumită în mod convenţional „détente", un context internaţional în care ţările mai mici din jurul celor două superputeri încearcă să se afirme şi într-un alt plan decât cel al satelitului unei alte ţări. Nu era altfel nici în cazul României unde conducătorul ţării, Nicolae Ceauşescu, a promovat imaginea unei politici independente de Uniunea Sovietică, natura acestor mişcări fiind dezbătute pe larg în prezent de către experţi în relaţii internaţionale şi analişti politici. Întrebarea se pune în felul următor: oare cum se poate caracteriza politica externă a României în perioada ceauşistă? Este vorba de politică de independenţă reală de Uniunea Sovietică, de o politică de independenţă formală, de autonomie sau a rămas pur şi simplu un satelit? Această problemă este dezbătută şi de cartea lui Aurel Brown, care susţine că nu poate fi vorba de independenţă în cazul diplomaţiei româneşti, numai de autonomie în acţiuni, deoarece România a rămas tot timpul membru al Tratatului de la Varşovia şi a Pieţei Comune, însă chiar el admite într-un pasaj că la comandă sovietică România a fost criticată de presa est-europeană pentru recunoaşterea Germaniei de Vest[1]. Care este însă atunci explicaţia? Pentru a înţelege acest lucru trebuie trecută în revistă politica externă a României comuniste, cu mişcările majore ale acesteia.

Cert este că în urma stalinizării brutale a României şi politica externă a României a fost subordonată intereselor Uniunii Sovietice într-un cadru monolitic, lucru care se va schimba însă treptat după moartea lui Stalin[2]. În condiţiile climatului de confruntare, deşi SUA niciodată n-a avut o imagine negativă la nivelul mentalului colectiv a românului simplu, totuşi, în propaganda oficială, SUA este privită ca un inamic. Faţă de acesta, primii ani ai domniei lui Ceauşescu aduc o schimbare importantă.

Comuniştilor români le-a convenit îndepărtarea Chinei de Uniunea Sovietică şi răcirea relaţiilor acestora, deoarece se putea manifesta puţin mai liber în cadrul blocului comunist astfel încât să evite intervenţia militară sovietică, nepunând însă în pericol natura regimului. În România dejistă n-au avut loc evenimente de genul revoluţiei din Ungaria din 1956, şi zvâcnirile acestuia pe planul diplomaţiei nu reprezentau sub nici o formă un pericol asupra comunismului sau a Uniunii Sovietice, ce a putut să permite acestei ţări o oarecare autonomie în acţiuni[3]. Deoarece România era înconjurată din toate părţile de alte ţări socialiste, nu exista riscul că comunismul autohton va pieri din cauza unor acţiuni combinate a forţelor anticomuniste din ţară şi a Occidentului, iar posibilitatea rezistenţei antisovietice era şi ea redusă. Astfel Dej a delegat

---

[1] Aurel Braun, *Romanian Foreign Policy since 1965. The Political and Military Limits of Autonomy*. New York, Praeger Publishers, 1978, p. 11.
[2] Roger Kirk, Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomaţia absurdului. 1985-1989*. Bucureşti, Editura Silex, 1995, p. 14.
[3] Braun, *op. cit.*, p. 110.

ambasador în Albania în 1963, când toate celelalte țări est-europene boicotau această țară la ordin sovietic[4]. Totodată se fac și primele mișcări spre Occident. Un moment important din acest punct de vedere are loc în aprilie 1964, când Comitetul Central al partidului comunist din România afirma că România este un stat neutru în disputa sino-sovietică și că dorește să stabilească și să dezvolte relații comerciale cu toate țările de pe glob, indiferent de natura regimului lor social[5]. În ceea ce privește manifestarea României pe plan politic extern, se poate spune că nu se comporta ca vasal sovietic, dar nici ca unul chinez. Acest lucru este vizibil mai ales în ședințele ONU, unde își manifestă simpatia față de acele țări pe care le considera progresiste în perspectivă socialistă. Astfel România votează împreună cu Uniunea Sovietică primirea Angolei în cadrul Națiunilor Unite, în timp ce China nu participă la vot. Pe de o altă parte, când trebuia criticată invazia Cambodgiei de către Vietnam, România va vota împotriva Uniunii Sovietice, alături de China și Statele Unite[6]. Este adevărat însă și faptul că acest lucru se întâmplă spre sfârșitul anilor șaptezeci, în anii șaizeci încă votul românesc nefiind prea diferit de cel sovietic. Până în 1967 o singură dată a votat reprezentantul României în mod diferit de cel sovietic, în cazul tratatului de proliferare a armelor nucleare. Nu se poate spune însă nici că România n-ar fi practicat în această perioadă o diplomație spectaculoasă, fiind primul stat european care a stabilit legături cu Frontul de Eliberare a Palestinei și care cere împreună cu Uniunea Sovietică ca PLO-ul să poate participa la ședințele Consiliului de Securitate al ONU. Pe planul cooperării europene România are în 1965 un proiect de stabilire a unui bloc format din statele mici europene[7].

Pe de altă parte, România reprezenta interes pentru politica Statelor Unite, dar nu unul major. O dată cu asumarea rolului de putere globală, Statele Unite ale Americii trebuia să țină cont de realitățile din diferitele regiuni ale lumii, între care și de cele din Europa de Est, zona de influență a marelui rival, Uniunea Sovietică. În perioada de început a Războiului Rece, după ce se producea stalinizarea țărilor mici din Europa centrală și de est, conform principiului de *containment*, Statele Unite tratau România comunistă ca fiind o parte integrantă a blocului sovietic, deci inamic clar. Din această cauză, una din principalele direcții a politicii SUA în acești ani era slăbirea economică a URSS și a sateliților acestuia[8]. Cu timpul însă acest lucru s-a schimbat, politica SUA a devenit mai nuanțată, și o dată cu conferința la nivel înalt de la Geneva, a devenit vizibil mai flexibilă[9], una din consecințe fiind că multe țări, între care și sateliți sovietici, vor fi admiși în această perioadă în ONU. Mai ales doctrina Eisenhower, devenită celebră prin termenul *rollback* va fi avea care va introduce dinamism în relațiile SUA cu țările socialiste din Europa, precum și o mult mai mare atenție față de manifestările și tradițiile specifice ale acestora,care erau percepute ca o posibilă unealtă în slăbirea influenței sovietice din interior. Între altele s-a trezit și interesul față de România, despre care Kennan scrie într-o telegramă din 1952:

„...dintre toate națiunile satelite (Uniunii Sovietice n. n.) națiunea română este cea care are cele mai puțin bune sentimente față de Kremlin. Dar situația este reciprocă. Iar sovieticii îi tratează ca atare"[10].

Aceste referiri puteau să trezească sentimentele de simpatie ale celor care făceau politica de externă pentru America, dar nu se poate spune că România ar fi fost un caz izolat. Unii aveau

---

[4] Braun, *Ibidem*, p. 4-5.
[5] Kirk, Răceanu, *op. cit.* p. 15.
[6] R. Weiner, *Romanian Foreign Policy and the U. N.*, New York, Praeger Publishers, 1984, p. 22.
[7] Weiner, *Ibidem*, p. 45.
[8] Liviu Țârău, *În căutarea României: Recomandările făcute Departamentului de Stat de către Robert H. Thayer, ministrul SUA la București la încheierea miniunii sale în România (februarie 1958)*. în *România și relațiile internaționale...*, p. 228.
[9] Ibidem, p. 229.
[10] Moscow Dispatch No 1363, 4 June 1952 to Secretary of State, Library Of Congress. Records of the US Department of State "Internal Affairs of Romania 1950-1954". Decimal File 866. Reel No 5. apud Liviu Țârău, *op. cit.*, p. 230.

simpatii deosebite față de Polonia și Cehoslovacia, aceste țări fiind considerate de multă vreme aliații Occidentului, „băieți buni", care prin brutalitatea Armatei Roșii au fost nevoiți să fie parte a blocului socialist; Iugoslavia lui Tito, deși conducătorul acestuia era la rândul lui un dictator sângeros, era percepută încă din 1948 ca fiind o țară mai bună decât toate celelalte, deoarece Tito a avut curajul să i se opune lui Stalin, iar propaganda care se făcea imaginii iugoslave era una în general pozitivă în Occident; Ungaria a căpătat o simpatie enormă în urma revoluției din 1956, înăbușită cu brutalitate în sânge de către tancurile sovietice; și așa mai departe. Percepția României se schimbă în foarte bine mai ales în anii șaizeci.

Fără îndoială, politica lui Ceaușescu de a încerca să fie cât mai vizibil pe planul politicii mondiale a contribuit într-o foarte mare măsură în atragerea atenției SUA asupra României. Conform lui Weiner, personalitatea lui Ceaușescu domina politica externă, ridicându-se asupra diferitelor grupuri de interese, și acest lucru era cu atât mai vizibil, cu cât Ceaușescu iubea întâlnirile de vârf și diplomația la nivel global[11]. Acest lucru nu izvora neapărat din dorința de a aduce schimbări în bine asupra României, ci a avut un mare rol și ambiția individuală, acea grandomanie care a devenit insuportabilă spre sfârșitul anilor optzeci. De fapt, multe din practicile lui Ceaușescu nu erau originale, ci preluate de la alți, care puteau servi ca drept model: Stalin, Hruşciov sau Tito. De exemplu, diplomația „zburătoare", călătoriile lungi cu avionul care culminau la destinație cu o primire grandioasă, era introdusă în politica mondială de Hruşciov. Ceaușescu putea să aibă ca model și pe ministrul de externe din anii interbelici, diplomatul de mare valoare, Titulescu, care, deși era reprezentantul unei țări mici, putea să asume datorită calităților lui oratorice și diplomatice un rol de actor principal pe scena relațiilor internaționale, mai ales pe terenul Uniunii Națiunilor. Dar toate eforturile lui Ceaușescu ar fi fost în zadar, luând în considerare forța și importanța limitată a României pe plan global, dacă nu exista fie bunăvoință subiectivă, fie interes (sau amândouă) din partea Statelor Unite de a îmbunătăți relațiile cu ea. Iar pentru a înțelege motivația acestuia, trebuie cunoscută în primul rând gândirea diplomatică a unuia din cei mai inteligenți președinți pe care a avut SUA pe durata istoriei lui, Richard Nixon, și a colaboratorului său principal pe acest plan, Henry Kissinger.

Kissinger și Nixon erau de acord în privința faptului că poziția Statelor Unite pe planul politicii mondiale este departe de a putea fi numită hegemonică, și Uniunea Sovietică pe plan militar, iar Europa de Vest și Japonia pe plan economic poate să fie challenger. După părerea lui Kissinger, problema cea mai mare era Uniunea Sovietică, care nu mai este de mult superputere regională, ci una globală, iar pentru a reduce sau chiar a neutraliza pericolul de mult nu mai este nevoie de containment, ci de negocieri, de cooperare, de ajutoare acordate Uniunii Sovietice pe plan economic, pentru care în schimb se poate pretinde reducerea armamentului acestuia. Totodată Kissinger acorda un rol primordial și Chinei comuniste[12], idee a cărei genialitate va fi reflectată în evenimentele începutului deceniului al optulea din acest secol. Abilul diplomat se gândea pe mai multe planuri, fiind adeptul Realpolitikului și punând în fața mijloacelor militare mijloacele diplomatice. Imagina ca fiind ideală o lume multipolară, în care Uniunea Sovietică nu se poate comporta ca o putere revoluționară, reducându-i mult astfel agresivitatea[13]. Totodată era conștient și de faptul că în Europa centrală și de est comunismul n-are rădăcini ideologice sau tradiții, sistemul fiind introdus în mod forțat de către sovietici. Iar pentru a-și realiza planurile, profesorul de la Harvard a primit ajutorul lui Nixon.

Cu ocazia cuvântării ținute la ceremonia de preluare a președinției Nixon a accentuat: este gata să înceapă era negocierilor cu lumea comunistă. Nixon era împotriva comunismului,

---

[11] Weiner, *op. cit.*, p. 7.

[12] Walter La Feber, *America, Russia and the Cold War 1945-1996*, New York, Cornell University Press, 1997, p. 258.

[13] Ronald E. Powaski, *The Cold War. The United States and the Soviet Union*. New York, Oxford University Press, 1998, p. 168-169.

dar era conştient de responsabilităţile preşedinţiei şi dorea să promoveze interesele SUA, chiar şi dacă preţul acestui lucru era să facă înţelegere cu lumea comunistă[14]. Se gândea în perspective, pe mai multe planuri simultane, a căror scop erau acelaşi: promovarea cât mai bine posibilă a intereselor SUA, iar pe termen lung, urmărea înfrângerea definitivă a comunismului. Într-una din cărţile lui prezintă publicului în felul următor concepţia privind combaterea comunismului:

"... nu trebuie să comitem greşeala să concurăm cu comunişti numai pe acele terenuri pe care ei le aleg. Trebuie să extindem competiţia dincolo de cursa înarmării, puterea armelor, productivitatea fabricilor, cu alte cuvinte, peste materialismul rigid. Moştenirea noastră culturală şi spirituală, dedicaţia noastră pentru libertăţi individuale, credinţa noastră în drepturile popoarelor să-şi aleagă acel sistem economic, social şi politic pa care îl vor- acestea sunt cele mai tari arme a guvernării libere şi slăbiciunea fatală a regimurilor dictatoriale. Trebuie să extindem competiţia pe amândouă laturi a Cortinei de Fier şi să o adâncim.

dar nevoia noastră cea mai mare este să învingem comunismul într-o altă zonă. Cea mai mare forţă a comunismului nu e puterea lui militară, obsesia lui cu dezvoltarea economică, sau apelul la ideologie. Este mai mult acel sentiment misionar, dorinţa de a câştiga, iar astfel îi aruncă adepţi în orice bătălie.

Noi, ca lideri în această luptă, trebuie să decidem ce e bine... Istoria spune că suntem pe partea cea bună. În ciuda succeselor temporale ale dictatorilor, soarta finală a omului este să fie liber. Marele om de stat şi înţelept indian, Rajagopaladahari mi-a spus în 1953: " Comunismul este sortit eşecului deoarece principiile sale sunt contrare cu natura umană. ' Omul are nevoie de Dumnezeu, iar comunismul este ateu. Omul vrea să fie liber, comunismul îl face sclav. Omul îşi venerează mândria individuală, iar comunismul îl colectivizează..."[15].

Ca şi Kissinger, şi Nixon vedea China comunistă ca având rol foarte important în lume şi totodată şi pentru el Détentu-ul era ce necesar[16]. Chiar din primul an al preşedinţiei lui a îmbunătăţit imaginea prin anunţarea unei schimb de atitudini faţă de folosirea armelor chimice şi biologice[17], dând astfel un semn foarte clar la toată lumea: cine doreşte să negocieze cu Statele Unite, are cu cine.

Ca să poţi colabora cu cineva în interes comun, nu trebuie neapărat să-ţi placă de individ, iar acest lucru este şi mai valabil în cazul binelui comunităţii. Astfel că Nixon putea să petreacă câteva zile în compania unor dictatori, dacă binele SUA cerea acest lucru.

„Nicolae Ceauşescu a fost un dezastru economic şi un monstru politic, dar în politica externă a avut sclipiri de geniu, care au transformat România dintr-un chibiţ pasiv pe scena internaţională într-un jucător capabil să marcheze goluri în confruntarea între Est şi Vest din anii războiului rece", scrie Silviu Brucan despre capacităţile lui Ceauşescu în ceea ce priveşte relaţiile internaţionale[18]. Fără îndoială, datorită unei anumite conjuncturi, curajul lui Ceauşescu privind înfruntarea Uniunii Sovietice pe mai multe planuri şi ambiţiile lui de a se afirma pe scena mondială ca un actor de prim rang au adus un prestigiu imens României în perioada anilor şaizeci şi şaptezeci, mai ales în Ochii Occidentului.

Guvernele din Statele Unite şi din Europa de Vest urmăreau cu mult interes încă din timpul vieţii lui Gheorghiu-Dej politica de autonomie a acestuia[19] şi credeau că Ceauşescu este omul potrivit pentru realizarea unei deschideri a lumii comuniste, un punct de plecare pentru

---

[14] Ronald Powaski, *op. cit.*, p. 167.

[15] Richard Nixon, *Six Crises*, Washington D.C.,The Richard Nixon Library Edition, 1990, p 220.

[16] John Spanier, *American Foreign Policy since World War II*, Washington D. C., Congressional Quarterly Inc, 1988, p. 192.

[17] Robert W. Elroy, *Moralitatea în politica externă americană*, Bucureşti, Editura Paideia, 1992, p. 204.

[18] Silviu Brucan, *O biografie între două revoluţii: de la capitalism la socialism şi retur*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 137.

[19] Thomas Kunze, *Nicolae Ceauşescu. O biografie*. Bucureşti, Editura Vremea, 2002, p. 217.

negocieri corecte. Ceauşescu era privit cu multă simpatie în Occident, astfel poate să apare în Washington Post cu ajungerea lui la putere un articol în care se spunea că în România, puterea *„a fost concentrată în mâinile tânărului naţionalist secretar general, Nicolae Ceauşescu"*[20]. Iar acţiunile acestuia pe planul politicii externe, precum şi relativa liberalizare în România, au întărit acest sentiment de simpatie. Asemenea acţiuni au fost neîntreruperea relaţiilor diplomatice cu Israelul din timpul războiului de şase zile, recunoaşterea Germaniei Federale ca stat şi mai ales, atitudinea lui Ceauşescu privind invazia trupelor Tratatului de la Varşovia în Cehoslovacia. La data de 21 august 1968 Ceauşescu se adresează mulţimii şi spune: „Problema alegerii căilor construcţiei socialiste este problema fiecărui partid, a fiecărui stat, a fiecărui popor", precum şi „Întregul nostru partid, poporul român în ansamblul său, consideră intervenţia militară în Cehoslovacia drept o eroare profundă"[21].

Reacţii la aceste atitudini n-au întârziat să apare. Pe de o parte, deşi nici o clipă nu s-a pus în mod real problema unei intervenţii sovietice în România, nici măcar întreruperea relaţiilor diplomatice sau sancţiuni economice, relaţiile româno-sovietice se vor înrăutăţi vizibil, chiar dacă nu într-un mod grav. Astfel, România a devenit un fel de paria al Tratatului de la Varşovia, mai ales după 1968, nefiind invitată la conferinţe de vârf, iar relaţiile personale Ceauşescu-Brejnev erau chiar duşmănoase. Conform lui Edward Behr, Ceauşescu chiar ar fi dat ordin Securităţii ca să fie întocmit un dosar despre activităţile lui Brejnev, cu accent deosebit pus mai ales pe crimele acestuia în slujba lui Stalin de după război, când acesta era primul secretar al Republicii Moldova[22]. Cu ajungerea la putere a lui Ceauşescu, a scăzut şi volumul comerţului cu Uniunea Sovietică, cea ce după Bahry-Clark a ilustrat clar îndepărtarea României de Uniunea Sovietică[23]. Din ordin sovietic, România era atacată de către presa altor ţări din jur din cauza mutărilor lor Ceauşescu, de exemplu un val de critici vehemente s-au lansat când România a recunoscut Germania de Vest[24]. Întâlnirile Lui Ceauşescu cu Tito şi prietenia celor doi era iarăşi un motiv de supărare pentru sovietici, iar referirile Kremlinului la adresa "pactului balcanic" erau violente, ba chiar ameninţătoare. În Occident se circulau zvonuri că România ar fi semnat un acord secret cu Iugoslavia[25]. Oricum, nu se poate vorbi despre o răcire critică a relaţiilor româno-sovietice, nici măcar de dizidenţă românească, deoarece România, cu toate acţiunile ei spectaculoase, a rămas membră în Piaţa Comună şi în Tratatul de la Varşovia. Unde însă uşa larg deschisă se închide pe jumătate, se pot deschide uşi noi, iar Occidentul aprecia foarte mult manifestările politice de independenţă ale lui Ceauşescu.

Semnele de încurajare nu întârziau să apare, şi o serie de lideri occidentali au început să facă gesturi vizibile de apreciere, iar contactele diplomatice s-au îmbunătăţit vizibil. Acest lucru nu era posibil fără naţionalismul cadrelor de conducere a României, care aveau acelaşi punct de vedere ca şi Ceauşescu şi doreau o independenţă mai accentuată faţă de Uniunea Sovietică şi o deschidere spre Vest. Astfel, în perioada 1965-1970 şi-a limitat vizitele diplomatice la vizitele anuale la Moscova şi la vizitarea altor capitale din Europa de Est, cei care au dezvoltat mai mult relaţiile spre Occident fiind primul ministru Maurer şi Corneliu Mănescu[26]. Nu se ştia încă, până unde merge toleranţa ursului sovietic, însă treptat s-a descoperit, că acesta faţă de România, din motive logice, dar încă neanalizate în întregimea lor, era destul de tolerant. Aşa că diplomaţia bună şi acţiunile spectaculoase şi excentrice ale lui Ceauşescu au început să atragă oameni cu

---

[20] *Washington Post*, July 25,1965.

[21] Catherine Durandine, *Nicolae Ceauşescu. Adevăruri şi minciuni despre un rege comunist*, Bucureşti, Editura Nemo, 1999, p. 97.

[22] Edward Behr, *Sărută mâna pe care n-o poţi muşca*. Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 183.

[23] Weiner, *op. cit.*, p. 8.

[24] Braun, *op. cit.*, p. 2.

[25] Braun, *Ibidem*, p 114.

[26] Ed. Michael Radu, *Eastern Europe and the Third World*, New York, Praeger Special Studies, 1981, p. 237.

rang înalt din Occident în vizită în România. Astfel a venit în România charismaticul şi respectabilul preşedinte francez, Charles de Gaulle, între 14-18 mai 1968, care cu o foarte mare probabilitate vedea în Ceauşescu un om cu ambiţii asemănătoare lui, nu doreşte să comporte ca vasalul superputerii conducătoare iar prin această atitudine a lui, poate reprezenta un posibil viitor aliat în anumite contexte. Vizita respectabilului general a fost pregătită cu o grijă extrem de mare[27] şi fiind un succes, a reprezentat o reclamă bună pentru regimul lui Ceauşescu, fără să irite prea mult pe tovarăşi sovietici. Nici atitudinea lui faţă de intervenţia sovietică în Cehoslovacia n-a rămas fără ecou: la numai câteva zile după invadarea Cehoslovaciei, Michael Stewart, ministrul de externe a Marii Britanii a venit în vizită în România[28]. Cea mai mare consacrare a venit însă cu vizita conducătorului superputerii capitaliste, a preşedintelui Richard Nixon la Bucureşti.

Ceauşescu îl dorea de mult pe preşedintele Americii la Bucureşti, din motive de prestigiu şi nu numai. De fapt, l-a avut pe Nixon în România în 1967, nu în calitate de preşedinte, ci ca un fost vicepreşedinte, adică cetăţean american simplu, fără funcţii deosebite, care călătorea ca persoană privată. Iar cu această ocazie Ceauşescu a făcut o mişcare foarte inteligentă, care o să aibă consecinţe fericite. Nixon, nepopular în acel moment în ţara sa, era umilit rău în alte ţări, fiind tratat în Uniunea Sovietică ca simplu călător iar în Polonia i s-a interzis accesul, fiind declarat persona non grata, a fost primit cu mare ceremonie la Bucureşti, Ceauşescu organizându-i o primire călduroasă[29], demnă de un înalt funcţionar. Deşi a fost pus în mişcare şi aparatul care făcea ca manifestările să fie cât se poate de prietenoase în mod vizibil, probabil că şi simpatia bucureştenilor faţă de America, marele oponent al vecinului " rău" sovietic, a jucat un mare rol în manifestarea dragostei sincere faţă de o personalitate americană. Nixon cu această ocazie notează în memoriile lui: "*oriunde mergeam, oamenii ne întâmpinau ca manifestări de prietenie.*" Iar acest lucru nu va fi uitat de Richard Nixon, nici când o să devine preşedinte.

Pe un alt plan, al diplomaţiei de la Washington, au avut loc şi mai multe evenimente cu caracter confidenţial, care au netezit calea unei mai bune înţelegeri între cele două ţări. În 26 iunie 1967, primul ministru al României, Maurer a făcut o vizită oficială la Casa Albă, iar la numai după trei zile de la primirea lui Nixon, ambasadorul român în SUA, Corneliu Bogdan se întâlnea cu preşedintele Johnson[30]. În această perioadă deşi se poate vorbi de o relativă deschidere a conducerii americane faţă de România, nu se poate spune că ar fi existat un interes deosebit din partea superputerii faţă de această ţară mică, mai ales că pe primul plan al interesului se afla războiul din Vietnam. Totodată însă schimbarea atitudinii americane se manifesta în acordarea a mai multor credite României, precum şi permisiunea de a exporta mai multe produse în România[31]. Pe 8 iulie 1968, România şi SUA au semnat un acord de lărgire a contactelor ştiinţifice şi tehnologice dintre cele două ţări[32]. Schimbarea majoră însă o să vină cu ajungerea la putere a lui Nixon.

Lui Ceauşescu îi plăcea să studieze personalitatea altor lideri, iar Nixon nu făcea o excepţie. A fost şi el studiat de dictatorul român , chiar înainte să fie primit în 1967 cu onoare în Bucureşti, conform spuselor generalului Pacepa. Fostul general de Securitate face şi el legătura între acest moment şi faptul că Nixon era dornic să viziteze România apoi ca preşedinte[33]. Ceauşescu specula această slăbiciune a lui Nixon pentru România, instruindu-l pe ambasadorul

---

[27] Durandin, *op. cit.*, p. 93-95.
[28] Behr, Edward, *op. cit.*, p. 187.
[29] Kirk, Răceanu, *op. cit.*, p. 16.
[30] Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relaţii româno-americane*, Iaşi, Institutul European, 2002, p. 261.
[31] Kirk, *op. cit.*, p. 15.
[32] Harrington, *op. cit.*, p. 267.
[33] Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons*, Washington D. C., Regnery Gateway, 1987, p. 99.

român la Washington, Corneliu Bogdan ca să-l invite pe Nixon încă din luna februarie a anului 1969. Nu exista o invitație oficială scrisă, Bogdan îl invita prin viu grai pe Nixon, într-un mod foarte insistent, dar totuși precaut și respectuos, reînnoind invitația în fiecare lună, dorind să obțină ca Nixon să viziteze mai întâi România, și numai după acela să se ducă la Moscova[34].

La început, Nixon ignora invitația, cel puțin asta este părerea autorilor lucrării de sinteze foarte valoroase referitoare la relațiile româno-americane, Harrington și Courtney. Probabil însă că nu era vorba de dezinteres, numai că realistul președinte al SUA nu supraaprecia importanța României. Nixon a preferat să viziteze mai întâi aliați de încredere ai Statelor Unite din Europa de Vest să negocieze cu Moscova în vederea unei ieșiri corecte, fără pierderea prestigiului din războiul din Vietnam. Nu a obținut însă cea ce vroia, iar după ce nu mai vedea nici o șansă că Uniunea Sovietică va arăta bunăvoință față de tentativele SUA, a hotărât să accepte invitația lui Ceaușescu, cu toată opoziția Departamentului de Stat, a cărei conducere era categoric împotriva acestei vizite, deoarece se temeau că vizita ar dăuna relațiilor americano-sovietice[35].

De ce tocmai România? De ce nu o altă țară din Europa de Est? În timpul cultul personalității lui Ceaușescu, în decembrie 1982 a apărut următorul text în „Cronica", atribuit lui Nixon, citat de Anneli Ute Gabányi:

„În momentul în care am început în anul 1969, turneul în jurul lumii, am spus lui dr. Kissinger și celorlalți care se ocupau de pregătirea vizitei că o etapă a acestuia trebuie să fie România. Kissinger m-a întrebat: de ce România? Am spus: pentru că acolo este președintele Ceaușescu și noi acolo am putea învăța ceva. Consider că nu este doar un simplu compliment afirmând că președintele Ceaușescu, prin înțelegerea atât de profundă a marilor probleme ale lumii, poate contribui și contribuie la soluționarea problemelor globale celor mai arzătoare ale omenirii."

Totuși, autoarea ține să precizeze că acest text nu este de găsit nici în memoriile lui Nixon și nici în ale lui Kissinger[36]. E posibil ca asemenea cuvinte n-au fost rostite de Nixon. Este foarte puțin probabil că Nixon ar fi vrut să învață ceva de la Ceaușescu- în acest caz, vizita ar fi fost mult mai lungă, sau ar fi avut loc vizite mult mai dese- și nici că ar fi fost atât de entuziasmat de *„înțelegerea atât de profundă a marilor probleme ale lumii"* de către un mic dictator megaloman. Nu trebuie însă exclus nici factorul emoțional, deși nu trebuie supraestimat nici acesta.

În primul rând, rebelul din blocul sovietic nu era atât de important pentru forța pe care îl reprezenta, ci pentru că era o posibilă punte spre o altă țară, foarte importantă pentru conceptul despre lume nixonian și kissingerian: China. Pentru făuritori politicii externe americane din această perioadă era un scop major scoaterea Chinei comuniste de pe orbita sovietică și urmăreau cu satisfacția neînțelegerile teritoriale și ideologice sino-sovietice, pe care vroiau să le exploateze cât se poate de bine. Pentru Nixon și Kissinger conta mai puțin că Mao Zedong era un dictator sângeros, ci faptul că această putere poate fi transformat din dușman ideologic în aliat strategic împotriva Moscovei. Iar folosit ca canal de comunicare, România părea să a fi convenabilă. Kissinger scrie într-unul din cărțile lui: *„Ne gândeam că Beijingul ar putea să prefere o țară comunistă ca canal: am ales România"*[37]. Într-o altă carte de-al lui Kissinger pomenește de faptul că Ceaușescu ar fi acceptat rolul de intermediar, dar chinezi refuzau acest lucru, deoarece erau prea neîncrezători , temând de penetrația prea bună a structurilor românești de către agenți secreți sovietici[38].

Nu era de neglijat nici imaginea creată de acțiunile României, poziția de autonomie pe care acesta încerca să adopte. Acest lucru trebuia încurajat, iar pentru Nixon era important să dea

---

[34] Harrington, *op. cit.*, p. 273.
[35] Harrington, *Ibidem*, p. 274-276.
[36] Anneli Ute Gabányi, *Cultul lui Ceaușescu*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 364.
[37] Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Boston, Toronto, Little Brown and Company, 1982, p. 46.
[38] Idem, *White House Years*, Boston, Little Brown and Company, 1979, p. 181.

o înțepătură sovieticilor, un semn că se pot crea neplăceri și pentru sovietici în zona lor de influență, așa cum au fost create neplăceri și americanilor în zonele lor de influență. Am avut posibilitatea de-a discuta cu profesorul Dennis Deletant, bun cunoscător atât a țării noastre, cât și a Occidentului, a cărui părere este că Nixon și consilieri lui și-au dat seama foarte bine de poziția de autonomie adoptată de Dej, continuată de Ceaușescu și doreau să încurajeze Ceaușescu în sensul continuării acestei linii, și considerau totodată că România poate să devină un "*ghimpe în coasta sovieticilor*"[39]. Un alt expert recunoscut al relațiilor internaționale, Jeszenszky Géza, fostul ministru de externe maghiar, considera că Nixon avea două motive de a acorda interes României: primul era profitarea de orice neînțelegere din cadrul blocului sovietic, și un mesaj de atenționare dat Uniunii Sovietice, care în această perioadă era din ce în ce mai activ în Africa și America Latină. În timpul convorbirii noastre excelența sa a ținut să amintească și de acea opinie idealist-realistă din gândirea americană care spune, că cât timp o dictatură este de neclintit, prietenia americană poate fi de mare folos celor asupriți din țara respectivă, deoarece prin mijloace pașnice se pot face presiuni subtile asupra regimului în scopul liberalizării acestuia[40]. La Catherine Durandin apar mai multe citate, care însă n-au referințe, care sugerează că pentru conducerea americană era importantă perspectiva neliniștirii sovieticilor în cazul țărilor din Europa de Est. Conform acestor citate, Nixon i-ar fi spus lui Kissinger „Henry, cred că i-am putea înțepa pe amicii noștri de la Moscova multiplicând vizitele noastre în țările Europei de est." Tot în același context, Kissinger spunea despre Nixon: „Principalul său obiectiv erau sovietici, căci ei erau convinși că noi jucăm un joc chinezesc." Un consilier de-al lui Nixon ar fi adăugat: " Nixon avea nevoie de un Holly-joker pe masă și de cărți tari"[41]. Kissinger pomenește și el de acest motiv, considerând că acesta era una din cele două mari motive de vizită, adică tachinarea sovieticilor. Kissinger era de acord și el cu această mișcare, deoarece era conștient de faptul că comunismul est- și central-european este unul forțat de sovietici asupra popoarelor și cât timp sovietici încearcă să întoarcă țările vest-europene împotriva Statelor Unite, i se părea normal ca Statele Unite să utilizeze exact același metodă în Europa de Est[42]. Acest obiectiv strategic dacă se realiza putea să aibă consecințe asemănătoare conflictului sino-sovietic, și trebuia încercată, cât timp nu reprezenta nici un risc major.

Și, până la urmă, nu se poate neglija într-adevăr, nici factorul emoțional, faptul că România avea de ce să-i fie dragă lui Nixon. Este clar, că dacă individul avea posibilitatea de a alege, nu alegea o țară ca destinație unde înainte era umilit, ci una în care era respectat și se simțea bine. Este adus ca argument și de Kissinger faptul că Nixon era bine primit în România și din acest motiv dorea să-l viziteze și ca președinte[43], informația fiind preluată și de Pacepa[44].

După ce decizia a fost luată la nivel de vârf, Kissinger a luat legătura prin telefon cu Corneliu Bogdan în 21 iunie și i-a adus la cunoștință că președintele american pleacă în iulie la un turneu în jurul lumii și l-a întrebat dacă ar putea fi primit în București în data de 2-3 august. În decursul a 48 de ore, în 23 iunie a venit răspunsul oficial că guvernul României îl primește cu bucurie pe președinte, deși trebuie amânată din această cauză congresul general de partid, la care a fost invitată și o delegație sovietică de rang înalt. În mod oficial vizita a fost anunțată în SUA la 28 iunie, și Kissinger a spus presei, că această vizită nu este o mutare antisovietică[45]. Kissinger între timp s-a întâlnit și cu doi specialiști în probleme românești: cu profesorul de științe economice John Montias de la Yale și cu profesorul de istorie Stephen Fischer-Galați din Colorado, cu

[39] Dennis Deletant, Interviu dat autorului.
[40] Jeszenszky Géza, Interviu dat autorului.
[41] Durandin, *op. cit.*, p. 98.
[42] Kissinger, *White House Years*..., p. 155.
[43] Kissinger, *Ibidem*, p. 156.
[44] Pacepa, *op. cit.*, p. 99.
[45] Kissinger, *White House Years*..., p .156.

care a discutat mai pe larg, fiind conştient de nevoia unei strategii bune. Publicul românesc a fost informat despre vizită prin televizor la data de 4 iulie, când a fost difuzată un material de 50 de minute cu ocazia zilei naţionale a SUA şi totodată a început şi propaganda de presă[46].

Vizita lui Nixon a fost mediatizată pe larg atât de presa de propagandă românească, cât şi de presa occidentală. Deşi acele momente care nu erau accesibile presei nu pot fi în acest moment reconstituite după materiale de arhivă româneşti, acestea fiind inaccesibile după 34 de ani de la evenimente, însă din fericire în cazul americanilor aceste materiale se află - majoritatea lor - pe Internet, scanate şi puse la dispoziţia tuturor celor interesaţi. Pe baza profilului de presă şi a materialelor arhivistice aflate în posesia bibliotecii Fundaţiei Nixon se poate reconstitui destul de bine marea parte a evenimentelor, povestea discuţiilor aflate în presă şi a celor oficiale sau neoficiale, mai confidenţiale, dar care nu se desfăşurau între patru ochi.

România nu era prima staţie a turneului din jurul lumii, şi nici ultima: Nixon în drumul lui spre casă a mai oprit în Marea Britanie. Vizita nu a fost foarte lungă, dar a fost urmărită cu atenţie deosebită. Pregătirile de primire au început cu mult înainte de sosirea primului om al Americii, dar în presa scrisă nu exista o propagandă deosebită, accentul fiind pus pe realizările economiei, mai ales pe plan industrial, a României. În data de 4 iulie însă Ceauşescu adresează o telegramă într-un ton foarte călduros lui Nixon, telegrama apărând pe prima pagină a ziarului Scânteia[47]. Motivaţia este clară: nu trebuia enervat nici chiar până la o limită critică nici ursul sovietic. Nu se poate spune însă că românii de rând nu primeau informaţii bune şi precise privind politica mondială, deoarece ultimele pagini ale cotidianului naţional erau dedicate ştirilor internaţionale. Dennis Deletant ca observator imparţial de cetăţenie engleză avea impresia tot timpul că Ceauşescu era profund marcat de reacţia negativă a lui Brejnev privind atitudinea lui referitoare la invazia în Cehoslovacia, şi tot timpul căuta să obţine garanţii, cel puţin la nivel declarativ din partea americanilor privind statutul aparte a României, chiar dacă ţara lui era membră în Tratatul de la Varşovia[48]. America însă era departe, iar Uniunea Sovietică era ţară vecină şi prietenă, gata oricând să intervine în cazul în care realizările socialismului ar fi fost în pericol, aşa că trebuia luată mai încet cu propaganda. Asta însă nu înseamnă că nu ar fi fost ascunse referiri de simpatie în ziare asupra americanilor, şi chiar asupra preşedintelui Nixon.

Luna iulie era o lună foarte agitată pentru preşedintele Consiliului de Stat, Nicolae Ceauşescu, acesta efectuând vizite în mai multe judeţe. Numai cu o zi înainte însă de vizita lui Nixon a primit un grup de profesori americani, care însă au venit într-o calitate deosebită: făceau parte din seminarul profesorilor pentru pace. La primire au luat parte şi Ion Gheorghe Maurer, Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu, Ştefan Voitec, Dumitru Popescu, Mihai Dalea. Erau prezenţi şi alte persoane importante din ierarhia comunismului român, cum erau ministerul afacerilor externe, Corneliu Mănescu, Pompiliu Macovei, preşedintele Comisiei de Stat pentru Cultură şi Artă, ministrul învăţământului Ştefan Bălan, preşedintele Academiei, Miron Nicolescu şi Miron Constantinescu. Nu era întâmplătoare această „comisie" numeroasă de primire, deoarece indiferent de felul desfăşurării convorbirilor la nivel de vârf - în privinţa cărora Ceauşescu putea să aibă speranţe mari, dar nu putea să fie sută la sută sigur - trebuia obţinută, pentru orice eventualitate, sprijinul acestor domni respectabili, membri ai mişcării pentru pace. Şi acest lucru chiar a avut loc, deoarece convorbirea lui Ceauşescu cu Jerome Davis, conducătorul grupului trăda o pregătire foarte bună a dictatorului român, care spunea exact cea ce vroia să audă oaspetele preţios.

Ca şi în cazul altor evenimente, atât Scânteia, cât şi cotidianul în limbă maghiară, Igazság reproduceau textul exact în acelaşi stil şi mod, iar traducerea în maghiară se făcea cu preluarea perfectă a textului românesc. Ceauşescu, fiind pregătit să spună cuvinte dragi urechilor unor activişti idealişti de pace, au spus printre altele:

---

[46] Harrington, *op. cit.*, p. 278.
[47] *Scânteia*, 4 iulie 1969, p. 1.
[48] Interviu realizat cu Dennis Deletant.

„Am auzit că grupul dumneavoastră face parte din Seminarul pentru Pace din Statele Unite ale Americii. Noi, români, apreciem în mod deosebit pe toți cei care își consacră eforturile luptei pentru înțelegere și pace între popoare". Nu uită nici să facă referire la un eveniment recent, care putea mângâia mândria oricărui american, chiar dacă acesta nu era un patriot în sensul clasic al cuvântului: ajungerea omului pe Lună, referirea fiind plasată însă într-un cadru general: *„În condițiile de astăzi, când popoarele obțin succese mari în dezvoltarea forțelor de producție, a științei și culturii, când omul a pătruns în Cosmos și a ajuns pe Lună, dezvoltarea colaborării între state, salvgardarea păcii constituie una din cele mai arzătoare probleme ce preocupă întreaga omenire, care trebuie să-și găsească rezolvarea."*

Apoi a luat cuvântul conducătorul grupului, Jerome Davis, care după ce a rostit cuvintele de curtoazie, a trecut repede la întrebări, prima fiind referitoare la o problemă spinoasă, cel al războiului din Vietnam, în legătură cu care Ceaușescu putea să exprimă dorința tuturor conducători socialiști, bineînțeles în termeni limbii de lemn, care puteau să-i bucure foarte mult pe naivi activiști pentru pace. Începând cu remarca că nu dorește să se amestece în seminarul oaspeților distinși, trebuie să declare că este de acord cu concluzia că Statele Unite trebuie să se retragă imediat și în mod necondiționat din Vietnam. Ceaușescu a primit astfel posibilitatea să spune că „în ce privește poziția guvernului român, este cunoscut că de la început ne-am pronunțat împotriva acestui război, pentru încetarea lui, pentru retragerea trupelor SUA din Vietnamul de sud, astfel ca poporul vietnamez să poată hotărî singur asupra dezvoltării sale- inclusiv asupra problemei unificării - fără nici un amestec din afară. Și astăzi avem aceeași poziție. Noi considerăm că, cu cât se va ajunge mai repede la încheierea războiului, la retragerea trupelor, cu atât va fi mai bine pentru interesele păcii generale."

Aceste fraze pompoase au făcut o impresie profund plăcută asupra americanului, care și-a exprimat bucuria în legătură cu poziția conducătorului român și și-a exprimat speranța în faptul că Ceaușescu va încerca și va reuși să-l convingă pe Nixon despre necesitatea încetării războiului. În răspunsul lui, Ceaușescu primadată a aruncat mingea înapoi pe terenul oaspeților, exprimând că „după părerea mea, sarcina revine poporului american, deci și dumneavoastră; noi vă urăm să obțineți rezultate cât mai bune... „și a trecut repede la ilustrarea marilor realizări al economiei românești, despre care a vorbit mai pe larg, legătura între cele două subiecte fiind faptul că nu existe probleme între cele două țări, Statele Unite și România. Profesorul Davis a fost impresionat într-un mod plăcut și de acest răspuns, trecând la întrebări mai generale, la care însă era ușor să se răspunde în limba de lemn, dând chiar posibilitatea lui Ceaușescu să facă o retorică anticapitalistă moderată, exprimând gândul că până la urmă socialismul va învinge capitalismul peste tot în lume, dar până atunci trebuie să se realizeze o conviețuire pașnică între cele două sisteme. Răspunsurile profesorului Davis nici nu aveau cum să fie mai bune decât au fost pentru oficiali români, făcându-le o propagandă mai valoroasă decât cea autohtonă prin afirmațiile sale făcute, dintre care trebuie citate numai două: „înțeleg că Statele Unite ar trebui să dezvolte comerțul cu România, cu China, cu toate țările lumii; prin acesta ar ajuta la promovarea păcii" și cuvintele finale de mulțumire adresate lui Ceaușescu: „Vă mulțumim foarte mult pentru contribuția pe care o aduceți la înțelegere, la pace"[49].

Ceaușescu a înregistrat fără orice îndoială, un succes cu ocazia acestei întrevederi. Pentru a înțelege mai mult acest lucru, trebuie înțeleasă atitudinea idealiștilor luptători pentru pace, care au deseori inclinația ca să-și schimbe politica propriei lor țări în primul rând, iar accentuând neajunsurile din propria lor țară, deseori nu fac diferența între politica acestuia, chiar dacă este una democratică, și adversari acestuia cu regim totalitarist, în naivitatea lor aducând la același nivel neajunsurile administrative și juridice din țara lor- neajunsuri care există în orice

[49] *Scânteia*, 1 august 1969, p. 1. 5; *Igazság*, 1969 Augusztus 1, p. 1, 7.

țară, deoarece până în prezent, sistemul social și politic perfect, care să asigure bunăstare și prosperitate reală tuturor cetățenilor, nu a fost descoperit- cu represiunile dintr-un stat totalitar. Iar astfel acești oameni binevoitori s-au transformat într-un oarecare sens într-o coloană a cincea a sistemului socialist, și în propagandiști unor dictatori vicleni, cum era și Nicolae Ceaușescu. Deoarece este foarte greu de crezut că fostul ucigaș de la Slatina și activistul de partid cu mână de fier și viitorul tiran sângeros tocmai în această perioadă ar fi avut o criză de personalitate, care l-ar fi transformat în campionul păcii mondiale. Dar nici nu era atât de important realitatea, cât imaginea creată, mai ales pe plan propagandistic. Prin discursul foarte inteligent, Ceaușescu a obținut bunăvoința și sprijinul acestor oameni, așa cum va obține și cel al lui Nixon în zilele în care urmează.

În ziua următoare, președintele american a aterizat pe aeroportul Otopeni, recent terminat cu deținuți comuni și inaugurat. Între cei care asistau la coborârea lui din avion se afla și Dennis Deletant, bursierul doctorand din partea Marii Britanii în București, care era interpretul prestigiosului companie de televiziune americană, American Broadcasting Corporation (ABC), care avea o echipă puternică de jurnaliști, la fel cum și celelalte două companii, National Broadcasting Corporation (NBC) și Columbia Broadcasting Corporation (CBC)[50]. După ce a fost felicitat de Ceaușescu, Nixon a rostit un discurs lung în jurul orei 12:40 la Otopeni, în care a ținut să-și exprimă fericirea simțită asupra primirii călduroase și a ținut să vorbească despre vizita lui din 1967, cu ocazia căruia a avut discuții „foarte folositoare" cu oficialitățile românești. A ținut să se refere însă și asupra faptului că vizita lui este una istorică, fiind prima vizită a uni președinte american în România, prima vizită a unui președinte american într-o țară socialistă din această regiune a Europei. După acesta a vorbit despre un subiect foarte plăcut urechilor comuniștilor români, mai exact a făcut referiri asupra aterizării astronauților americani pe Lună, și și-a exprimat speranța în realizarea unei păci juste mondiale. „Cred că dacă oamenii au putut ajunge pe Lună, pot ajunge la o înțelegere și aici, pe Pământ." Răspunsul lui Ceaușescu a fost și ea unul prietenos, din care a reieșit speranța că se poate realiza o cooperare cu avantaje reciproce pe plan economic, cultural și științific, totodată exprimându-și acea părere care va servi ca bază a represiunilor interne: inviolabilitatea suveranității naționale, care trebuie să fie baza cooperării internaționale și a unui sistem de securitate mondială[51].

În presa românească se observă vizibil interesul acordat vizitei acestui oaspete foarte important, mai ales prin faptul că acestui subiect îi sunt dedicate primele pagini, în 3 și 4 august în întregime, iar imaginea creată lui Nixon este cât se poate de favorabilă, fă dă se treacă însă la ridicarea în slăvi al acestuia. Presa comunistă română a făcut o evoluție mare, în decursul deceniilor imaginea creată președintelui american, fiind în vremurile bune – în anii începutului războiului rece – principalul „ațâțător la război", capul imperialiștilor cei răi care probabil că nu aveau altă treabă decât să caute să-i necăjească pe săraci comuniști, într-un om ca oricare altul, ba chiar mai mult, o figură jovială, binevoitoare. În ziua sosirii președintelui în România apare un articol intitulat „Președintele Statelor Unite ale Americii, Richard Nixon, sosește azi în țara noastră". În subtitlu se ține să se afirme că vizita este efectuată la invitația lui Ceaușescu (lucru infirmat de memoriile lui Kissinger și de opera bine documentată a lui Harrington și Courtney, care însă nu erau publicate), iar articolul conține de fapt o scurtă biografie a președintelui. Chiar la începutul prezentării se ține să afirme că Nixon s-a născut într-o familie de mici fermieri (deci este de origine „sănătoasă", conform ideologiei de partid comunist) și elogiază rezultatele bune ale acestuia din timpul studiilor, și pomenește de faptul că a luptat în război. Trece relativ repede peste primii ani de activitate politică a acestuia, deoarece nu ar fi fost foarte plăcut să se mediteze asupra anticomunismului oaspetelui de rang înalt. Se afirmă că în momentele de suferință ale

[50] Interviu cu Dennis Deletant.

[51] www.nixonfoundation.org, *Public papers of President Richard Nixon.* 1969 August, 307.

preşedintelui Eisenhower, Nixon „a îndeplinit cu competenţă funcţiile cheie ale preşedintelui." Alte cuvinte de laude la adresa personalităţii acestuia se găsesc în frazele care se referă la campania electorală din 1968, când activităţile desfăşurate de el scot „în evidenţă calităţile sale de om politic". Un alt articol (care poate fi perceput şi fiind continuare primului, aflându-se chiar în acelaşi coloană cu acesta) urează bun venit în titlu preşedintelui Americii şi este semnat de N. Rădulescu. Articolul vorbeşte frumos despre realizările poporului american „cunoscut la noi, ca şi în întreaga lume, pentru capacităţile sale creatoare." Ideea principală este cea a păcii în general, care oferă autorului ocazia să ridice în slăvi politica României, care joacă un rol activ în promovarea ideii de pace pe plan mondial şi citează din discursul lui Ceauşescu rostit nu de mult la Cluj – discurs publicat şi el la vremea lui – care se referă la dorinţa de colaborare cu America pe planul ştiinţific, cultural şi economic. Apare şi ideea intangibilităţi suveranităţii naţionale în articol[52].

În legătură cu aceste două articole, mai ales cu cea primul, trebuie menţionat un lucru. Desigur, unui oaspete nu i se poate face un portret negativ, dar totuşi, Richard Nixon era o personalitate cu o biografie care putea să fie prezentată într-un mod simpatic fără să trebuiască ca cel care făcea acest lucru să se abată de la linia ideologică socialistă. Se putea accentua originea „micului fermier", care până la urmă, deşi este preşedintele statului cel mai imperialist din lume (de altfel, expresia de imperialism lipseşte cu desăvârşire din presa acestor zile, fiind preferat termenul mai moderat şi deloc jignitor capitalist) este un fiu al poporului. Ziariştii români au avut noroc cu acest lucru, de exemplu ar fi fost mult mai greu să-l prezinte pe John Kennedy într-un asemenea context, despre acesta fiind ştiut că este fiul unei familii foarte bogate, cu mari tradiţii în lumea banului şi al capitalului. De altfel era un noroc mare şi din punctul de vedere a conducerii române că trebuia negociat cu Nixon şi nu cu un bogătaş din clasele superioare ale societăţii americane, aparatcikii comunişti simţind în general un dispreţ amestecat cu ură faţă de reprezentanţii claselor bogate, sentimentul izvorând dintr-un complex de inferioritate, amestecat cu invidie faţă de indivizii care au pornit dintr-o poziţie mai avantajoasă. Iar puritanul Nixon era o figură mult mai convenabilă pentru prezentările de propagandă decât orice alt preşedinte american de dinaintea lui.

În presa zilelor următoare primele două pagini al cotidianului „Scânteia" sunt dedicate informării publicului privind evenimentele vizitei lui Nixon. La fel se întâmplă în cazul ziarului „Igazság", care, fiind de un format mai mic, dedică mai multe pagini acestui lucru, dar nu neapărat primele poziţii (de exemplu, în numărul din data de 2 august articolul de gardă este dedicată pregătirilor pentru congresul de partid, iar articolele laudative lipsesc).[53] Din data de 3 august încep însă prezentările pe larg ale evenimentelor care au avut loc în timpul vizitei lui Nixon.

Astfel, sunt reproduse discursurile ţinute atât de Ceauşescu, cât şi de Nixon, fără cenzură, aceste discursuri putând fi verificabile şi în Biblioteca prezidenţială Nixon. Reportajele sunt corecte, fără substrat ideologic vizibil şi descriu evenimentele vizibile, pe tot parcursul prezenţei în ţară a preşedintelui american. Articolele au mai mult un ton oficial, narativ, folosind epitete foarte rar, şi chiar şi atunci când se folosesc, sunt folosite în context în care s-ar integra perfect şi în alte împrejurări, vorbind de „deosebită cordialitate", „atmosferă de înţelegere reciprocă", etc. Se fac fotografii nu numai cu cei doi lideri pe primul plan, ci apare şi o fotografie pe prima pagină a celor doi cu soţiile lor, iar o înştiinţare mai scurtă, dar deloc neglijabilă de pe pagina a doua vorbeşte despre primirea doamnei Patricia Nixon de Elena Ceauşescu, ocazie cu care prima doamnă a vizitat palatul pionerilor[54]. Impresiile tânărului interpret Dennis Deletant erau că, într-adevăr, atmosfera era extrem de prietenoasă şi cordială la nivel înalt, şi nu numai din punctul de vedere al românilor, dar şi din spusele americanilor reieşea acest lucru. Din

[52] *Scânteia*, 2 august 1969, p. 1.
[53] *Igazság*, 1969 augusztus 2.
[54] *Scânteia*, 3 august 1969, p. 1-2.

anturajul numeros al lui Nixon făceau parte cei mai importanți oameni de-ai lui, Haldermann, Ehrlichmann și Kissinger, pe lângă mulți alți experți, grupul de negociatori români nefiind nici el mai puțin numeros, pe primul pan aflându-se însă foarte clar cei doi președinți: din spusele lui Deletant reiese ceea ce reieșea și din presă, adică că Ceaușescu era pe departe figura dominantă a românilor, și în mijlocul atmosferei de prietenie, a reușit să impună un ton de egalitate cu americanii. Am ținut să întreb de personalitatea Elenei Ceaușescu, însă se pare că în aceste vremuri ea nu era o personalitate atât de marcantă cum va deveni în anii optzeci[55], deși a avut importanța ei fiind soția președintelui Consiliului de Stat. Desigur, a avut și ea rolul ei în primirea înaltei oaspete, însă nu a exercitat o influență atât de vizibilă asupra negocierilor soțului ei.

Sunt interesant de analizat toasturile spuse cu ocazia dineului oficial oferit în clădirea Consiliului de Stat de către Ceaușescu înalților oaspeți, ocazie cu care în lungile discursuri ale celor doi au fost rostite câteva fraze care pot să ofere câteva indicii referitoare la modul de decurgere a negocierilor. Nixon și-a rostit discursul la ora 9:30, și chiar la început, în formula de curtoazie a ținut să menționeze că nicăieri nu a avut parte de o primire atât de călduroasă cum a avut parte în România – nici nu trebuia să mintă deloc – și de faptul că a fost profund impresionat de acest lucru. A vorbit despre asemănările dintre România și Statele Unite, care amândouă se bucură de o diversitate geografică, despre națiunile în componența cărora se găsesc mai multe popoare în cazul amândurora (desigur, aici, conform concepției americane despre națiune, folosește termenul în sensul ei de locuitori ai unei țări, cei aparținând la o națiune fiind cetățenii unei țări, și nu în sensul ei etnolingvistic), a vorbit însă și de diferențe. De faptul că cele două țări au două sisteme sociale diferite, dar acest lucru nu trebuie să influențeze în sens negativ relațiile. După ce a vorbit despre idealul păcii, a intrat pe subiecte mai specifice, luând pe rând problema păcii în Asia, Europa și Orientul Mijlociu. În legătură cu Asia a ținut să precizeze că trebuie asigurată securitatea, independența și dezvoltarea națiunilor Asiei, iar Statele Unite va lua asupra ei povara necesară pentru realizarea acestui lucru, dar nu spunea, în ce sens, aici afirmația lui poate fi interpretabilă. În cazul Europei a pus clar vizibil accentul pe necesitatea negocierilor și rezolvarea disputelor în acest mod, exprimând dorința Statelor Unite privind negocierea problemelor armelor strategice. A vorbit și de necesitatea unei păci în Orientul Mijlociu, nu a exprimat însă cum dorește să realizeze exact acest lucru. După acestea, a ținut să se întoarcă asupra unui discurs mai general: astronauți pe Lună, primirea călduroasă care nu era adresată atât persoanei lui sau a soției, cât poporului american, ca să-și încheie discursul cu cuvintele lui Eminescu. Răspunsul lui Ceaușescu a fost și el lung, iar în introducerea acestuia, conducătorul României a ținut să se refere la marile realizări ale socialismului român, sistem care a fost instaurat după ce țara a scăpat de jugul fascist, atât datorită propriei lupte, cât și ajutorului altor popoare, cum era și cel american. A ținut mult să prezinte cu mândrie, în stilul și vocabularul caracteristic cuvântărilor oficiale interne, realizările socialismului pe planul social, științific și cultural, foarte înțelept însă, nu a intrat în detalii plictisitoare. A felicitat și el aterizarea omului pe Lună, subliniind că în acest lucru vede o victorie a minții umane, un rezultat al cercetării pașnice. A intrat însă și pe terenul discursului ideologic, precizând că România pune accent, ca țară socialistă, pe dezvoltarea relațiilor cu alte țări socialiste, care împărtășesc același sistem social, dar dorește dezvoltarea relațiilor și cu alte țări, de pe tot globul pământesc. A exprimat poziția României referitoare asupra războiului din Vietnam, însă într-un mod în care nu putea să-și jignească oaspeții în mod vizibil, când a vorbit de faptul că speră că negocierile de la Paris vor conduce la retragerea trupelor din țară și că poporul vietnamez va primi posibilitatea să-și decidă soarta liber. În legătură cu Orientul Apropiat, a intrat în alte detalii și a vorbit despre necesitatea retragerii trupelor israeliene din teritoriile ocupate. Acestea însă erau trecute în revistă, dedicând mai mult spațiu problemei securității de pe continentul european. Și-a exprimat poziția că situația

[55] Interviu cu Dennis Deletant.

ar fi influențată favorabil de o conferință europeană generală a statelor de pe continent. Pe sfârșitul discursului a ținut să aprecieze faptul că România și Statele Unite vor putea colabora împreună pentru cauza păcii mondiale, pentru o lume fără război, iar după ce aceste cuvinte mărețe au fost spuse, a propus toastul pentru victoria păcii în lume și pe sănătatea celor prezenți[56].

Ziua următoare a continuat vizita, gazdele organizând un program plin oaspeților. Au continuat convorbirile oficiale, din care se găsesc în presă numai referiri generale privind subiecte foarte generale, cum ar fi problema păcii și extinderea bunei colaborări. Ceaușescu a ținut să-și ducă oaspetele prin București, să-i arate proiectul cartierului în construcție Titan și să-l ducă să viziteze Muzeul Satului[57]. Și Kissinger, care de obicei nu acordă importanță mare acestor detalii, a ținut să menționeze că Nixon a vizitat o piață și o școală de dans popular și că a dansat cu Ceaușescu, cea ce i-a determinat pe ziariștii „New York Times" să scrie cu entuziasm că Statele Unite sunt simpatizate în Europa de Est[58]. Atmosfera deci era extrem de prietenoasă, mai ales între cei doi lideri, iar cu ocazia pozelor, „fotografii se chinuie să înalțe statura mică a românului, când cei doi sunt fotografiați împreună"[59].

Cu ocazia mesei oficiale în 3 august, au fost rostite alte discursuri de către cei doi lideri, care însă nu au apărut în ziarul „Scânteia", deși puteau fi publicate. Aceste discursuri nu conțineau tente agresive de politică, au avut mai mult un stil glumeț, caracteristic oamenilor care recent s-au eliberat de un mare stres. Nixon a vorbit despre faptul că îi pare rău că nu i-a putut primi pe oaspeți în clădirea Ambasadei Americane, care este prea mică și neîncăpătoare, și de hotărârea lui de a construi o clădire mai mare, iar „după ce am văzut splendidul proiect de locuințe din Titan, sunt sigur că vom găsi un arhitect bun pentru reședință." O specialitate a mesei era că toate gustările erau realizate din alimente aduse din America, iar muzica a fost oferită de trupa de muzică a U. S. Air Force din Wiesbaden. Răspunsul lui Ceaușescu nu a fost mai lipsit de haz și de prietenie, când și-a cerut scuze pentru programul prea plin, deoarece nu și-au lăsat oaspeții să se odihnească și amenințat că poate că ar trebui desființate cele două blocuri militare, și competiția să fie transferată pe planul muzicii[60].

Înainte de plecare, în drumul spre aeroport, Nixon a mai făcut un gest frumos și impresionant: s-a dat jos brusc din mașină și a început să dea mână cu mulțimea înconjurătoare, exemplul lui fiind urmat și de Ceaușescu, care probabil era fericit că putea să demonstreze și printr-un eveniment spontan lui Nixon simpatia românilor față de America[61].

La 3:53 Nixon s-a adresat pentru ultima oară cu această ocazie românilor pe teritoriul românesc, pe aeroportul Otopeni, ocazie cu care a rostit câteva cuvinte de mulțumire lui Ceaușescu, și și-a exprimat speranța în viitor. Răspunsul lui Ceaușescu a fost și el unul scurt, foarte cald și prietenos, iar dacă Nixon și-a terminat cuvântarea cu cuvinte românești („Trăiască prietenia noastră. La revedere"), Ceaușescu i-a urat „bon voyage"[62]. Acestea fiind spuse, președintele american și anturajul său au urcat în avion. Din ziarul „Igazság", din ziua următoare, putem afla că înainte să ajungă acasă, s-a mai oprit pe o bază militară din Anglia[63].

Vizita lui Nixon a fost efectuat cu mult fast și energie, atât din partea americană, cât mai mult din partea română, care avea speranțe foarte mari în legătură cu acest eveniment. După ce Nixon a părăsit țara în siguranță, Ceaușescu avea toate motivele să fie satisfăcut: a reușit să organizeze o primire fastuoasă, de zile mari, fără incidente, ocazie cu care și-a putut afirma

---

[56] www.nixonfoundation.org, *Public Papers of President Richard Nixon.* 1969 august, 308.
[57] *Scânteia*, 4 august 1969, p. 1-2.
[58] Kissinger, *White House Years*..., p. 157.
[59] Durandin, *op. cit.*, p. 98.
[60] www.nixonfoundation.org, *Public Papers of President Richard Nixon.* 1969 August, 309.
[61] Durandin, *op. cit.*, p. 98.
[62] www.nixonfoundation.org, *Public Papers of President Richard Nixon.* 1969 August, 310.
[63] *Igazság*, 1969 augusztus 5.

poziție de lider independent de superputerea comunistă, primind șeful de stat a superputerii din tabăra cealaltă, iar în urma primirii reușite și călduroase, la fel ca și în urma concluziilor negocierilor, putea să aștepte numai la bine din partea acestuia. Nu s-a pus însă deloc accent propagandistic asupra acestui succes în zilele următoare vizitei, probabil din două mari motive: nu trebuia exagerată importanța unei vizite simple – așa trebuia să creadă vecinii, că nu a fost vorba decât de o vizită simplă, nimic mai mult – astfel degradându-se în fața occidentului și creând dușmani în lagărul socialist, iar al doilea era un motiv mult mai prozaic și intern: trebuia pusă accent pe organizarea grandiosului congres de partid.

În luna august 1969 a avut loc un eveniment major atât în istoria României, cât și al războiului rece: era prima ocazie cu care un președinte american în calitatea lui de președinte a vizitat România și era prima ocazie cu care un președinte american a vizitat o țară comunistă din Europa de Est. Nu era însă vorba de o simplă vizită oficială, fără miză, ci a avut consecințe importante.

Conducerea americană a fost pe deplin satisfăcută de vizită. Nixon a vrut în primul rând două lucruri: să dea un avertisment sovieticilor ca să nu mai fie atât de siguri în propria lor ogradă[64] și să găsească un eventual mesager spre China. Se știe că Ceaușescu ar fi acceptat rolul de intermediar, însă nu era acceptat acest lucru de către chinezi[65]. Chiar și așa, gestul lui Ceaușescu a fost apreciat de conducerea americană, chiar dacă în această fază nici măcar Nixon nu avea maximă încredere în Ceaușescu. Cel puțin asta reiese din memoriile lui Kissinger, care scria că în 1969 în decursul întrevederilor era pregătit ca ceea ce se spunea să ajungă la urechile liderilor sovietici, așa că a spus că Statele Unite doresc să realizeze relații bune atât cu Uniunea Sovietică cât și cu China.[66] Iar primirea oferită de guvernul României, dar mai ales de către poporul român a impresionat puternic și pe oameni foarte calmi și realiști cum era Kissinger, care scria: „copleșitoarea exuberanță a primirii făcute lui Nixon a fost desigur inspirată și în parte organizată de guvern. Dar chiar dacă această primire a fost pregătită, ea rămâne o demonstrație extraordinară a independenței României față de Uniunea Sovietică. Ar fi fost greu, dacă nu chiar imposibil, să creeze emotivitatea, bucuria, calitatea umană exteriorizată de această manifestație publică. Era profund mișcător răspunsul emoțional dat de populația unui stat comunist salutând în felul acesta prima sa șansă de a-l întâmpina pe președintele unei națiuni care, pentru mulți dintre acești oameni, continua să întruchipeze, la fel ca în secolul al nouăsprezecelea, simbolul democrației și al libertății omului"[67].

Observatorul englez a văzut că populația României aștepta foarte mult de la vizita președintelui american[68]. O liberalizare mai accentuată, o viață mai bună, efecte benefice exercitate de influența americană asupra politicii cadrelor din conducerea țării. Cert este că Statele Unite a și făcut multe de acum încolo pentru România. În timpul vizitei s-au înțeles asupra stabilirii reciproce de centre culturale, apoi în noiembrie s-a semnat o înțelegere de schimb, cea ce a permis schimbul de cadre și de studenți, care puteau să studieze în cealaltă țară. În 1970 SUA a acordat ajutor semnificativ după valul de inundații din România[69]. Au urmat și importante favoruri economice: în 1971 România a fost primită în GATT, în 1972 în FMI și în Banca Mondială[70]. Una din consecințele imediate a fost și inițiativa câtorva congresmeni de-a forma un lobby și a

---

[64] Interviu cu Dennis Deletant.

[65] Henry Kissinger, *Years of Upheavel*..., p. 46.

[66] Idem, *White House Years*. Boston, Little Brown and Company, 1979, p. 699.

[67] Kissinger, *White House Years*..., p. 157-158 apud Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 250.

[68] Interviu cu Dennis Deletant.

[69] *United States foreign policy. 1969-1970 A report of the Secretary of State*, Washington D.C., Department of State Publication, 1971, p. 30.

[70] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*. București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 141.

face demersuri insistente pentru acordarea clauzei națiunii cele mai favorizate României[71]. Ceaușescu a fost primit de Nixon la rândul lui în Statele Unite de două ori, în octombrie 1970 și în decembrie 1973[72]. Imaginea favorabilă a lui Ceaușescu a persistat și după căderea lui Nixon, Jimmy Carter prezentându-l la rândul lui ca personaj pozitiv cu ocazia primirii lui[73].

Sovieticii au reacționat în mod negativ asupra evenimentelor. Brejnev și Kosighin au și boicotat în mod deliberat al X-lea Congres pentru a arăta nemulțumirea lor pentru amânarea acestuia și primirea lui Nixon la București[74]. Din surse sigure se știe că KGB-ul de acum încolo a acordat o atenție specială României: din agenții lor plasați în 1971 cei mai mulți a fost plasați în România, 13 în total, față de numai 7 în Iugoslavia, 7 în Germania de Est, 4 în Ungaria și 3 în Bulgaria. Cu ocazia vizitei lui Ceaușescu la Beijing, Uniunea Sovietică a reacționat cu manevre militare la granița cu România[75]. Relațiile însă nu s-au deteriorat nici o clipă într-un mod critic, iar la rândul ei, România era foarte folositoare pentru Uniunea Sovietică ca un fel de cal troian în lumea occidentală. Din interviul realizat de reporterii televiziunii maghiare „Duna TV" cu Pacepa se știe că Securitatea a folosit simpatia recent apărută în Occident pentru infiltrarea economiilor acestor țări cu spioni, care au furat o mulțime de tehnologii bune, care pe filieră românească au ajuns și în posesia sovieticilor[76]. Relațiile româno-sovietice au rămas tot timpul, până la căderea lui Ceaușescu, relativ corecte, dar mai puțin bune decât relațiile sovieticilor cu alte țări în jur, cel puțin la vedere, Ceaușescu fiind un individ util, dar de neîncredere pentru lideri sovietici.

Nu este de neglijat nici simpatia și prietenia lui Nixon față de Ceaușescu, care a apărut în urma vizitei. Acest lucru se datora probabil nu atât faptului că Nixon ar fi fost convins de calitățile bune ale lui Ceaușescu în cât privește morala – președintele realist probabil nu a avut nici un dubiu în privința dictatorului – cât pentru faptul că a văzut în el un om cu care se poate comunica în viitor, pe baza unor negocieri raționale. Ceaușescu, la rândul lui, era conștient de simpatia și prietenia lui Nixon față de el și era foarte supărat după ce în urma cazului Watergate Congresul l-a silit pe Nixon să demisioneze, deoarece el investise speranțe pe termen lung în acest om[77]. Prietenia însă nu s-a terminat după căderea lui Nixon, cei doi ținând o corespondență bună. Ceaușescu, cu ocazia aniversării de 65 de ani, în 1983, a primit următoarea telegramă de la Nixon:

„Încă de prima dată când ne-am întâlnit și am discutat împreună în 1967, am urmărit evoluția dumneavoastră ca om de stat. Vigoarea, spiritul independent, inteligența ascuțită și în special priceperea dumneavoastră de a acționa cu măiestrie atât în problemele interne, cât și internaționale, vă situează în primele rânduri ale liderilor lumii.

Spun acesta acum, deoarece în momentul în care veți sărbători aniversarea zilei de naștere, veți atinge acea culme proprie oricărui mare lider. La 65 de ani, majoritatea oamenilor sunt gata de pensionare, dar pentru mulți dintre cei mai mari lideri ai lumii anii cei mai eficienți și mai productivi încep de acum încolo.

Sunt sigur că cele mai bune momente pentru dumneavoastră vor veni în a doua decadă ca președinte, continuând același curs îndrăznet și independent pe care l-ați hotărât pentru poporul dumneavoastră. Doamna Nixon mi se alătură, trimițându-vă cele mai calde felicitări și cele mai bune urări dumneavoastră, și capabilei dumneavoastră soții, tovarășa Elena, și celorlalți membri ai familiei"[78].

---

[71] Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane*, Iași, Institutul european, 2002, p. 281.
[72] RKirk, Răceanu, *op. cit.*, p. 16.
[73] *A kémfőnök becsűlete*. Duna Televizió, 2004 (Interviu realizat cu generalul Ion Mihai Pacepa)
[74] Harrington, Courntey, *op. cit.*, p. 282.
[75] Cristopher Andrew, Vasili Mitrohin, *The Mitrokhin Archives. The KGB in Europe and the West*, Allen Lane, The Penguin Press, 1999, p. 352.
[76] *A kémfőnök becsűlete*, *loc. cit.*
[77] Pacepa, *Red Horizons*..., p. 274.
[78] *Scânteia*, 29 ianuarie 1983, apud Anneli Ute Gabányi, *op. cit.*, p. 45.

Desigur, nu toată lumea din rândul occidentalilor sau a intelectualilor prooccidentali din țările socialiste se bucurau pentru proaspăta prietenie româno-americană. Domnul Jeszenszky Géza, valorosul diplomat și expert al relațiilor internaționale mi-a povestit într-una din convorbirile noastre că intelectualii din Ungaria erau dezamăgiți de faptul că președintele Americii promovează prietenia cu un dictator ieftin[79]. Iar cu venirea la putere în SUA a lui Ronald Reagan și politica americană se va schimba vizibil față de dictatorul român megaloman, iar cu această ocazie nici prietenia lui cu Nixon nu va mai conta. Ambasadorul lui Reagan la București, David B. Funderbunk, scrie despre relația de prietenie și admirație reciprocă dintre Ceaușescu și Nixon în felul următor:

„Probabil că Ceaușescu și fostul președinte Nixon sunt prieteni și se admiră reciproc, deoarece ambii au o atracție asemănătoare pentru putere, pentru luarea și păstrarea acesteia. Nixon a jucat un rol de seamă în aceea ce privește acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate României și are o considerație deosebită pentru Ceaușescu. Evident, acestea au început atunci când Ceaușescu, dintotdeauna globtrotter și gazdă a invitaților la București, l-a primit bine pe Nixon în România în 1967, înainte ca acesta să fi fost ales președinte și pe când părea că se află la pământ din punct de vedere politic. Nixon și-a amintit de invitația respectivă și de covorul roșu întins de București. Iar atunci când Nixon a devenit primul președinte american care a vizitat România comunistă, i s-a oferit o primire de erou, înscenată de Ceaușescu. Bineînțeles că românii s-au bucurat în mod sincer, primindu-l pe cel care pentru ei simboliza America. Nixon și Kissinger au fost convinși, aparent, că în Ceaușescu se poate avea încredere. Ei credeau că astfel se pot folosi de el. În realitate, el s-a folosit de ei. De-a lungul anilor, Nixon a rămas în contact cu Ceaușescu și chiar a călătorit în România în 1982. În timpul acelei vizite eu mă aflam la Washington, așa că nu am fost personal de față.

Nixon și-a exprimat stima sa față de Ceaușescu în declarații, cărți și scrisori. De exemplu, în ianuarie 1983, Nixon i-a trimis o scrisoare de felicitare cu ocazia zilei de naștere. În scrisoare, o copie a căreia mi-a fost transmisă împreună cu originalul care trebuia dat mai departe, Nixon îi scria lui Ceaușescu ca unuia dintre cei mai mari lideri ai lumii și care ar duce, într-adevăr, o politică externă independentă[80].

Până aici sunt afirmațiile diplomatului. Marea lor majoritate sunt adevărate, însă unele sunt discutabile. Astfel, este greu de crezut că Nixon ar fi fost păcălit de Ceaușescu, adeptul Realpolitikului să nu-și fi dat seama despre ce fel de individ era vorba. Ceaușescu era însă folositor în felul lui în acele vremuri, iar mai târziu, buna colaborare nu a fost uitată. Cert este că legătura a fost păstrată și au mai discutat, chiar și după ce Nixon nu mai era președinte, probleme destul de importante. Pentru acest lucru este dovadă scrisoarea lui Nixon către Ceaușescu în 3 mai 1984, când acesta își exprimă satisfacția supra situației că colonelul John V. Brennan și fostul procuror general John Mitchell lucrează pentru ministerul de industrie ușoară a României[81]. Se poate afirma, în concluzie, că această relație amicală a fost folositoare atât României, cât și persoanei lui Ceaușescu. De foarte multe ori, adevăratele avantaje vin din asemenea întâlniri și din bunăvoința subiectivă a unora în stare să ajute. Iar acest fapt acum, când România este pe calea cea bună pentru integrarea ei în structurile euroatlantice, fiind deja membră NATO și în Uniunea Europeană, dar când pe paleta politicii mondiale se observă o regrupare a forțelor și a intereselor, când alianțele vechi sunt pe cale aparentă de destructurare și altele sunt create de anumite împrejurări, diplomația eficientă, bazată pe învățăturile trecutului, mai ales a celui mai apropiat, poate fi de primă importanță pentru orice țară, mai ales pentru țările mici cum este și România.

---

[79] Interviu cu Jeszenszky Géza.

[80] David B. Funderbunk, *Un ambasador american între Departamentul de Stat și dictatura comunistă din România 1981-1985*. Constanța, Editura Daion, 1994, p. 115-116.

[81] www.gulfinvestigations.net/document475.html

Certain Premises Regarding Nixon's visit in Romania

Abstract

The topic of this paper is an important moment of Romanian foreign policy's history, August 4 1969, the moment of the first official visit of an American President in Romania. By our paper, we tried to present the visit's premises, its course and its consequences too, in the environment of Cold War's International Relation's main characteristics. Following to a short introduction, the study presents the main moments of the visit's itself, concentrating on their significance. An exhaustive research, based on official documents, memoirs, press and interviews, tries to reveal why this event was so important by itself, and how did it contributed to development of American-Romanian diplomatic relations, and also its impact on international environment of those times.

The Communist dictator of Romania, Nicolae Ceausescu, had his own great ambitions in International Life, to act like an important leader, recognized and respected all over the world. And even if Romania's power and influence were limited, there was a certain international and geopolitical conjuncture which made this small East-Central-European country important for the high officials of the United States, during the détente. It is very probable that Nixon never overestimated Ceausescu's megalomania, but at that very best moment, a US presidential Visit in Romania could have many meanings and important significance. First of all, it represented a good message to all the partisans of the détente, and Romania could represent two new opportunities: a nail in the ribs of the Soviet Union and a diplomatic bridge toward Maoist China. In our paper, we tried to realize a synthesis of these major events.

ISTORIA ARTEI

ANA-MARIA GRUIA

WINGED SAMSON AND POPULAR ICONOGRAPHY IN SIXTEENTH-CENTURY TRANSYLVANIA

Keywords: *Samson, stove tile, popular iconography, sixteenth century, Transylvania*

Cuvinte cheie: *Samson, cahle, iconografie populară, secolul al XVI-lea, Transilvania*

We all knew biblical Samson was strong and fierce, that he had supernatural powers, but that he could fly, that is novel! We knew that Samson, overcome with the Spirit of God, slew a lion with his bare hands, defeated an army with a donkey's jaw bone, and destroyed a temple[1], but not that he had wings. Yet, a series of related sixteenth-century stove tiles from Transylvania depict the biblical hero with long hair, in full body armor, holding down a lion with his knee and opening its mouth with his bare hands, and strangely enough, Samson seems to have wings. We might never know what the medieval beholders of such images made of this, but we can take a closer look at this intriguing group of tiles and explain the possible reasons for the scene's popularity and for such iconographical "misunderstandings".

On the territory of the Medieval Kingdom of Hungary 19 stove tiles decorated with the scene in which Samson is fighting the lion have been discovered, making him one of the most popular Old Testament characters to be depicted on tiles there. Most of them are unique representations (such as those in Buda, Banská Stiavnica, Nitra, and two unknown locations)[2]. Others are just mentioned in the existing literature, but no image has been published. Some of them were popular enough to be produced and used in more than one location in the same area and to be copied after distant and prestigious models. In Varaždin, identical tiles have been discovered both in the area of the castle and in the old town (both green glazed and unglazed items)[3]. They have perfect analogies among the tiles produced for St. Stephen's cathedral in Vienna around 1500. In Vienna, on one side of a crest corner tile with a small sculpture of a woman in a turban holding a shield decorated with the image of St. John, Samson wearing a turban and with a moustache is fighting a lion in an identical pose (Fig. 1)[4]. The same headdress, facial characteristics, and costume are found on tiles decorated with the image of St. Christopher from tiles in Vienna and Ružica. Similar tiles were reportedly found in Buda (but not included here because no further data is available on them), showing the connections between Hungary

---

[1] Gregory Mobley, *Samson and the liminal hero in the ancient Near East*. New York, T&T Clark, 2006, p. 2.

[2] Soon to be published in my forthcoming book *Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*, CEU Press (henceforth Gruia, *Religious Representations*...). For tiles from Tranylvania depicting Samson, see Adrian Andrei Rusu, *Cahle din Transilvania (VI). Câteva piese figurate de la Sighişoara*, in *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*. Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2008 (henceforth Rusu, *Cahle din Transilvania (VI)*), p. 252-254.

[3] Mira Ilijanić, *Urbanizam Graditeljstvo Kultura. Zbornik radova*. Varaždin, Gradski Muzej Varaždin, 1999, p. 263, fig. 1, p. 264; *Županija varaždinska u srednjem vijeku/Die Gespanschaft Varaždin im Mittelalter*. Varaždin, Tiva Tiskara, 1999, p. 54, cat. 112; *Iz srednjega u novi vijek. Varaždinski stari grad i project bastion*. Zagreb, Gradski Muzej Varaždin, 2008, p. 49, fig. 115.

[4] Rosemarie Franz, *Die Kachelofen -- Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung bis zum Ausgang des Klassizismus*. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1969 (henceforth Franz, *Die Kachelofen*...), fig. 108; Yvonne Hackenbroch, *Stove Tiles from Austria*, in *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 9, 1964, p. 310-312, fig. 4.

and Austria by the time of King Matthias Corvinus' death[5]. Specialists have interpreted the facial characteristics of both Samson and Christopher as being the portrait of a typical Hungarian, implying that wherever the motif was first created, it took as source of inspiration the oriental turban and the moustache considered typical for Hungarian men[6]. If the tiles from Varaždin are copied after those in Vienna or Buda, the motif was transmitted over a distance of ca. 300 kilometers, indicating their importance and the prestige associate to them.

Varaždin Vienna

Fig. 1. Tile and tile fragment depicting Samson, with turban and moustache, fighting the lion.

Nevertheless, Samson fighting the lion seems to have been the most popular in Transylvania (11 out of the 19 tiles), and all occurrence from this province can be delegated to two groups of related tiles[7]. Certain iconographic elements are, as shown below, common to the

[5] Imre Holl, Pál Voit, *Alte ungarische Ofenkacheln*. Budapest, Corvina Verlag, 1963 (henceforth Holl, Voit, *Alte ungarische Ofenkacheln*), p. 39.

[6] Franz, *Die Kachelofen...*, p. 55.

[7] Stove-tiles created with the same mold, even if used in very distant places, are all *original products*, directly connected to each other. Some may have less sharp relief and details due to the wearing out of the mold. The demand was often greater than the tiles created with one mold could cover, however, so the copying of tiles was widely practiced. A tile can be used as positive mold to create an entire series of negative molds and with them a series of *copies* may be created. The copy is ca. 30% smaller than the original (because the clay shrinks during each drying and firing up to 10-15% and the process takes place twice), but bears the same decoration. A copy can be used to create another mold and thus other copies, so the process can be repeated several times. A category in between a copy and an imitation is created when small corrections are made to the raw copy by incision or modeling. Sometimes pottery masters created *imitations* of other tiles. The two objects are never identical, but filtered by the master's memory, ability, and imagination. Originals, copies, and imitations all fall in the category of *directly connected tiles*. In the case of originals and copies the mould is the direct connection and in the case of imitations, the master is the connection. There are also *indirectly connected tiles*, inspired by a common image, usually by prints, but not related to each other in any other way. I translated the terms related to copying from German, from the seminal writing of Judit Tamási, *Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1995.

two groups. They are all later products, dated to the sixteenth century, created in a simplified and not very talented manner. Two more fragments, discovered in Cluj – St. Peter and Sibiu, were reported as depicting the same scene, but the first is too small for a positive identification[8], while the latter remains unpublished[9].

The first group comprises five directly related tiles that have been discovered in Bodogaia (Harghita County)[10], in a village house in Cecheşti (Harghita County)[11], another in Rugăneşti (Harghita County)[12], and in the cellar of a late medieval market town house in Cristuru Secuiesc (Harghita County)[13]. One other fragment is preserved in the Museum of Odorheiu Secuiesc (Harghita County) (Fig. 2)[14]. All of them are probably unglazed and were used in lower social contexts in the Szekler region of eastern Transylvania. Potters and workshops are attested for the same period in Cristuru Secuiesc[15] and the production center of this group of stove tiles seems to have been located there. The iconography is fully Renaissance, with the main scene under a semicircular arch decorated with human masks in the corners. Samson, an older vigorous man with a beard and moustache, wears a small cap and a costume with short sleeves, collar and buttons. Bodogaia, Cecheşti, and Rugăneşti are all villages around Cristuru Secuiesc, while Odorheiu Secuiesc is 25 kilometers away. The transmission of this motif is therefore restricted to a small geographic area in the Szekler region of southeastern Transylvania:

Bodogaia

Cristuru Secuiesc

Rugăneşti

[8] The fragment actually shows the bent knees of a character wearing a mantle, but the group of tiles we will discuss later all include Samson's left knee bent differently, in a straight angle. Elek Benkő, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei*. Kolozsvár, Erdélyi Muzeum Egyesület, 2004, p. 59, 103, fig. 13.

[9] Rusu, *Cahle din Transilvania (VI)*, p. 252, note 21, p. 253, note 23.

[10] Imre Holl, *Renaissance-Ofen (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn V)*, in *Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae*, 45, 1993, p. 294, fig. 70; Elek Benkő, István Ughy, *Székelykereszturi kályhacsempék 15-17. század*. Bucharest, Kriterion Könyvkiadó, 1984 (henceforth Benkő, Ughy, *Székelykereszturi kályhacsempék...*), p. 47; Daniela Marcu Istrate, *Cahle din Transilvania şi Banat de la începuturi până la 1700*. Cluj-Napoca, Editura Accent, 2004 (henceforth Marcu Istrate, *Cahle...*), p. 181.

[11] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 185; Benkő, Ughy, *Székelykereszturi kályhacsempék...*, p. 50-51 (illustration not published but tile mentioned as belonging to this iconographic group).

[12] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 265, 470, fig. A1; Horst Klusch, *Zauber alter Kacheln aus Rumänien*. Sibiu, Herausgegeben von Demokratischen Forum der Deutschen in Rumänien, 1999 (henceforth Klusch, *Zauber alter Kacheln...*), p. 36, fig. 44; Benkő, Ughy, *Székelykereszturi kályhacsempék...*, p. 58, plate 23.

[13] Elek Benkő, Attila Székely. *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*. Budapest, Nap Kiadó, 2008 (henceforth Benkő, Székely, *Középkori udvarház...*), p. 253-255, fig. 120.

[14] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 245, 437, fig C1.

[15] Benkő, Ughy, *Székelykereszturi kályhacsempék...*

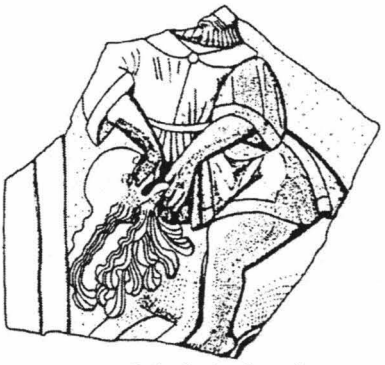

Odorheiu Secuiesc

Fig. 2. Tiles depicting Samson fighting the lion under a semi-circular arch decorated with human masks.

The second group of tiles from Transylvania, which is of interest here, is composed of indirectly related tiles dated to the sixteenth century. The six items are imitations of the same motif. The original seems to be the tile discovered at Roşia (Sibiu County), the only one dated to the end of the fifteenth century and the beginning of the next[16]. Samson is depicted in full armor, opening the mouth of the lion and leaning his left bent leg on the animal's back. The upper part of the tile represents an arch and has two heraldic shields in the corners, one inscribed with a star. As. A.A. Rusu noted, the general composition of this tile resembles that of the previous group, i.e. the characters depicted under an arch with two decorative elements in the upper corners (shields and masks, respectively)[17], although it does not denote any clear relation between them. Archaeologists consider the discovery context in Roşia the house of a Saxon leader (*greb*). A transformation of the motif decorated two other tiles, one found in a secondary position at the castle in Vinţu de Jos (Alba County)[18] and the other among the ruins of a manor house in Cristuru Secuiesc[19]. There are significant differences: the image is flipped horizontally, the arch and the shields have disappeared, and the background is decorated with lines that suggest wings, or a mantle (inconsistent with the scene). In Vinţu de Jos the recovered fragments, both unglazed and with green glaze, suggest the existence of minimum 10 and maximum 12 tiles of the sort, some with slight differences indicating the use of different molds. Despite looking very similar, the tiles in Vinţu de Jos and Cristuru Secuiesc are probably not copies but also imitations, taking into consideration the added border and the confusing dimensions (Vinţu de Jos: 30.3 x 20.8 cm, Cristuru Secuiesc: 27.3 x 21.2 cm.).

Another variant decorated a tile kept in Sighişoara (Mureş County)[20] and a fragment discovered among the ruins of the manor house in Racoşul de Jos (Braşov County)[21]. On the two unglazed tiles, Samson is turned to the right and the background suggests more of a vegetal decoration. Again, the very similar tiles still display diverging details and thus seem to be imitations and not copies of each other.

---

[16] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 264, p. 531; Klusch, *Zauber alter Kacheln...*, p. 87, fig. 26; Thomas Nägler, *Un depozit de plăci ornamentale descoperit la Roşia (raionul Sibiu)*, in *Culegere de Studii şi Cercetări*, 1, 1967, p. 146, fig 6. Preserved in the collection of the Brukenthal Museum, Sibiu, inv. no. 8355.

[17] Rusu, *Cahle din Transilvania (VI)*, p. 253.

[18] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 286, p. 495, fig. 67, 67 a, b. Preserved in the collection of the National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca, without an inventory number.

[19] Benkő, Székely, *Középkori udvarház...*, p. 251, p. 252, p. 254, fig. 119. Discovered in the manor house excavated in Kriza János St., no. 23.

[20] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 272, p. 476, fig. B3. Preserved in the collection of the History Museum in Sighişoara, without an inventory number. An illustration of the preserved fragments and not the drawing in Rusu, *Cahle din Transilvania (VI)*, p. 261, fig. 3.

[21] Marcu Istrate, *Cahle...*, p. 449, fig. 110.20.

A previously unpublished tile is preserved, in several fragments, in the collection of the general school in Războieni-Cetate (Alba County)[22]. This unglazed tile resembles more the previously discussed items from Vinţu de Jos and Cristuru Secuiesc, and despite its worn-out relief one fragment clearly depicts the character's tassets and (probably) a sword. The exact place of discovery of this item remains unknown, but it must have been local, probably on the territory of the medieval settlement. Războieni is located 60 km from Alba-Iulia.

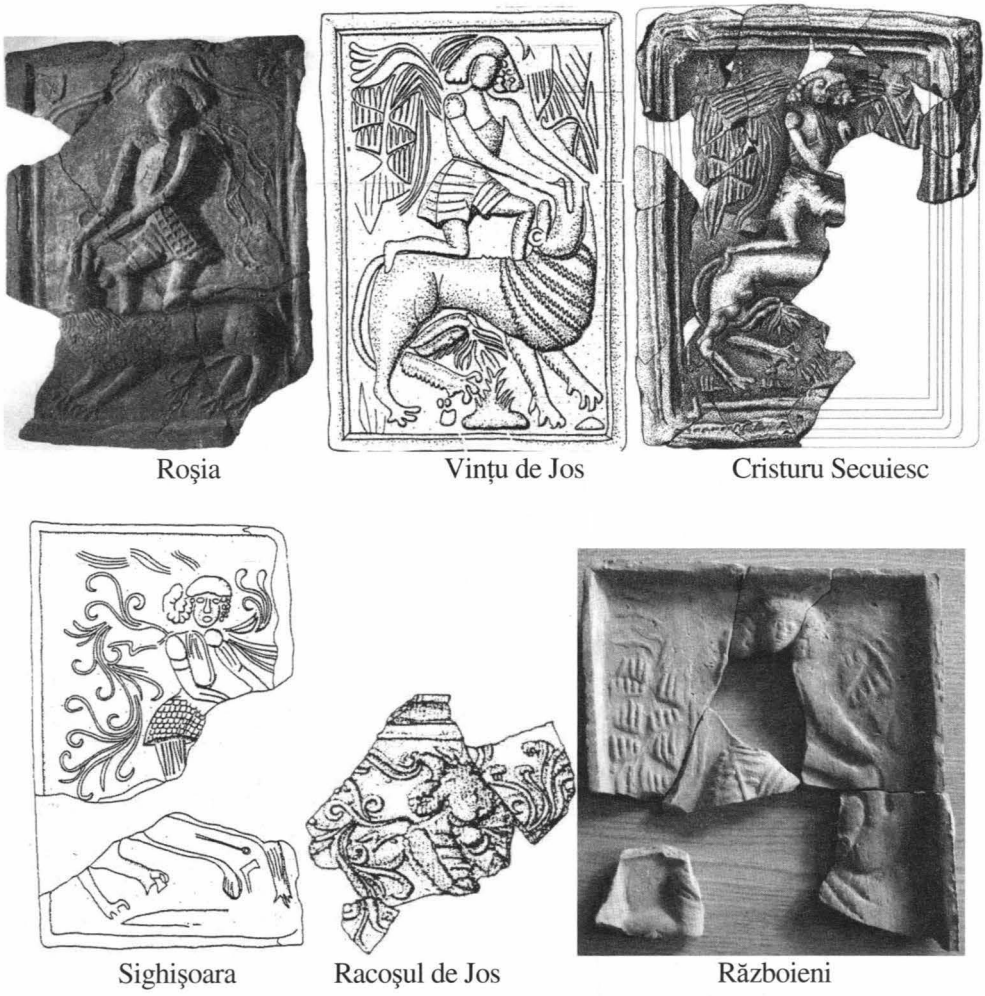

Fig. 3. Group of indirectly-related tiles depicting Samson fighting the lion.

All the discovery sites are located in southern Transylvania around the cities of Alba Iulia, Sibiu and Cristuru Secuiesc. The most similar tiles (Vinţu de Jos - Cristuru Secuiesc, Sighişoara - Racoşul de Jos) were used on sites 148 and 73 kilometers away, respectively. Racoşul de Jos and Vinţu de Jos are the farthest away, 200 kilometers from one to another. Compared to the previous group, these variants circulated over wider distances, but still a relatively restricted area. It is also probable that they were produced locally, considering the fact that they lack close parallels elsewhere and the archaeologically excavated tile workshops

[22] I thank my colleague Rada Varga for indicating this tile to me and for sharing the photograph.

previously mentioned in Cristuru Secuiesc. The tile in Vinţu de Jos is a product of another workshop active in the area, since a great collection of tiles have been recovered on the site and the lion in this scene is almost identical to another item found there illustrating a literary episode, the fight between the knight and the lion against the dragon[23]. The discovery site in Roşia might have also functioned as a pottery workshop, or the lot might have belonged to a traveling master since it also included a tile mold.

As for the contexts in which this group of tiles was used, they are also more diverse and of a higher status compared to the first discussed group. The house in Roşia might have functioned as a manor house owned by a Saxon leader or as a workshop because several types of tiles were found there and also a mold. The place of discovery in Racoş was a manor house and Vinţu de Jos a castle. If the tile from the Museum in Sighişoara was found in the same German city then it might have been used in an urban house and the tile in Războieni might have been discovered in a local town house as well.

Taking into consideration the dating of this group of tiles in the sixteenth century, it might be useful to look at the religious status of the sites in question, trying to determine if this Old Testament motif was preferred because of a Protestant taste for certain images or not. In the case of Roşia, if the site was the manner house of a Saxon *greb*, he might have been Lutheran, but there is no evidence for this except for the preference of Transylvanian Saxons for this religious denomination[24]. If the site was a pottery workshop, the religion of the owner is not very relevant since he probably worked "on demand". It is known that the owner of the castle in Vinţu de Jos was George Martinuzzi, a Catholic prelate, while the manor house in Racoş was owned in the fifteenth and sixteenth century by the Sükösd family until it was destroyed by a fire in 1624. In the sixteenth century the Sükösds were probably Protestant. The tiles kept in Sighişoara and Războieni might have been discovered in the respective medieval settlements, but there is no way of knowing who were those who bought and used them, nor their religious beliefs. It is nevertheless relevant to note that the tiles under discussion were used by both Catholics and Protestants, indicating the fact that this motif, despite being taken from the Old Testament and thus more likely to have been preferred by Protestants, was primarily a matter of fashion and availability, circulating freely across ethnic and confessional borders.

But let us return to the iconography of the scene, as it is rendered on this group of tiles. The Old Testament episode (Judges 14:4-6)[25] recounts that

> Samson went down to Timnah with his father and mother. When he got to the vineyards of Timnah, a young lion came at him, roaring. The Spirit of GOD came on him powerfully and he ripped it open barehanded, like tearing a young goat. But he didn't tell his parents what he had done.

The scene exemplifies *par excellence* the virtue of fortitude, when the hero, inspired by the spirit of God, performs an outstanding feat of strength and power. The Biblical text does not offer any details on how Samson was dressed, but during the Middle Ages it was a common

---

[23] On Vinţu de Jos, see Adrian Andrei Rusu, *Gotic şi Renaştere la Vinţu de Jos. Documente de cultură materială din Transilvania secolelor XIII-XVII.* Cluj-Napoca-Satu Mare, Gedo SRL, 1998; on the depiction of the fight of the knight and the lion against the dragon (a key episode of Chrétiene de Troyes' *Chevalier au lion*) on tiles from Vinţu de Jos and Făgăraş, see *Matthias Corvinus 1443-1458-2008. Exhibition Catalogue.* Cluj-Napoca, Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, 2008, p. 41, fig. 7-8. The resemblance noted by A. A. Rusu in *Cahle din Transilvania (VI)*, p. 254.

[24] Joachim Bahlcke, *Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570-1620)*, in *The Reformation in Eastern and Central Europe*, ed. Karin Maag, p. 72-91. Aldershot, Scolar Press, 1997; Konrad Gündisch, *The History of Transylvania and the Transylvanian Saxons*, cap. 4, la http://www.sibiweb.de/geschi/7b-history.htm; for a chapter dedicated to the impact of the Reformation on the iconography of stove tiles in the former territory of the Hungarian Kingdom see Gruia, *Religious Representations*... (Chapter 8).

[25] http://www.biblegateway.com/passage/?search=Judges+14%3A4-6&version=MSG.

practice to "update" such accounts and make their heroes wear medieval dress and armor. Such is the case with the Transylvanian stove tiles under discussion. Samson is depicted as a fashionable fighter, in full body armor. The tiles render fine details of his cuirass, shoulder, elbow and knee protection plates, and his tassets. But what makes reference to the Biblical story is the fact that he wears no helmet, but his long hair (in which his strength resided) is depicted flowing freely around his head. On the tile from Roşia, a ribbon seems to flow from the back of his head and over his left shoulder. The later tiles, loosing in detail, replace this element with more or less intricate designs which suggest, instead of a ribbon or a mantle, the fact that Samson has wings. One explanation might be the fact that the masters copying and imitating tiles like that from Roşia did not know or did not understand the depicted scene and mistook Samson for an angel. It is known that details are often lost during the mechanical copying of tiles in the creation of new molds for new series of tiles. This copying of a tile and then impression of a series of new items in the mold thus created leads to the diminishing of the relief and the loss of details and precision. The process can be complicated even more if the copied tile was glazed, with the liquid glaze having filled some of the original relief.

There are other examples when tiles show knights with wings, due to similar faulty copying procedures. A representation of the popular knight in tournament motif, originally created by the royal workshops of Buda to decorate the stoves of the royal palace[26], has been discovered in Bistriţa[27]. The Transylvanian tile, not related but only distantly reminding of the original, differs in various elements. The knight on horseback, in full armor and holding a lance, is turned to the right and the architectural background of the original motif is replaced by a background decoration consisting of lines that suggest wings or flames behind the knight and grass in the foreground. In this case the wings seem to be not invent a miss-interpretation of an existing element (like the ribbon or mantle in Samson's case), but a simple erroneous addition.

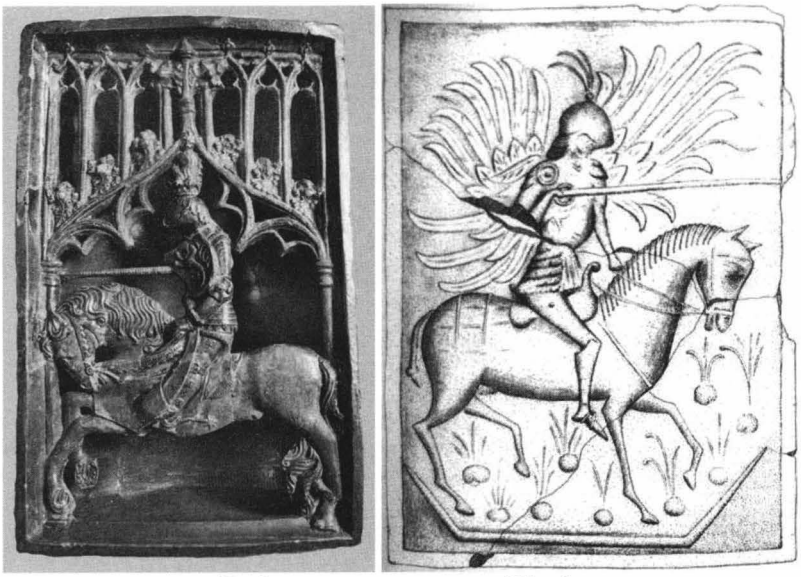

Buda Bistriţa

Fig. 4. Stove tiles depicting knights in tournament.

[26] See the analysis of the entire series and the full bibliography in Ana Maria Gruia, *Tiles Decorated with the Knight in Tournament in the Kingdom of Hungary*, in *Acta Musei Brukenthal*, 4, 2009, p. 203-221. Photo taken by the author with permission of the History Museum in Buda.

[27] Vasile Mizgan, *Cahle cu cavaler în turnir descoperite la Bistriţa*, in *Revista Bistriţei*, 15, 2001, p. 136, fig. 5.

The above mentioned example makes us turn to another connection, that between Samson and other knightly heroes depicted on tiles. Unlike the first group of tiles discussed here, the depiction of Samson in full body armor stresses his knightly virtues. Fifteen-sixteen-century tiles indicate the popularity of depictions reflecting the values of knightly culture, showing in details the arms, armor and tack elements fashionable during that period, worn by St. George, St. Ladislas, Samson and anonymous riders. As a Byzantine reminiscence, St. George and St. Ladislas are sometimes depicted on tiles wearing mantles[28]. This element of dress is iconographically symbolic of strength, dignity, and ultimately of royal character[29]. These saints and Old Testament characters become in popular vision true heroic fighters, all inspired by divine power, thus a misunderstood element in the image, conferring them wings, can only underline such a perception.

Misunderstood or not, Samson was a popular figure on tiles in sixteenth-century Transylvania. As presented above, these items fall in two iconographic groups which nevertheless show considerable inner variation, indicating the use of several distinct molds. Despite the fact that some tiles decorated with the same episode in the Old Testament character's life show him slaying the lion in a similar position, namely holding the animal down with one knee, the two groups in Transylvania are products original to that province (at that time an autonomous principality). In the territory of the former Realm of Saint Stephen, tiles decorated with the image of Samson mounted or kneeling on the back of the lion have been discovered in the royal palace of Buda[30], an unknown location[31], and in the town hall or a burgher house in the upper Hungarian town of Nitra[32] (Fig. 5), but none of them served as models for the tiles discovered in Transylvania, who remain thus unique.

Buda unknown location Nitra

Fig. 5. Tiles with Samson killing the lion by mounting or stepping on the animal.

---

[28] On a detailed analysis of Byzantine elements in the depiction of St. George on tiles see Ana Maria Gruia, *Saint George on Medieval Stove Tiles from Transylvania, Moldavia and Wallachia. An Iconographical Approach*, in *Acta Musei Napocensis*, 41-44, 2004-2007, p. 231-254 and *Studia Patzinaka*, 3, 2006, p. 7-48 (at www.patzinakia.com).

[29] Georg Swarzenski, *Samson killing the lion. A medieval bronze group*, in *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, 229, 1940, p. 72.

[30] Péter Havassy, *Gerencsérek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék. Az Alföldről és peremvidékéről*, Gyulai Katalógusok 11. Gyula, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 2002, p. 111, cat. 214, fig. 214; Holl, Voit, *Alte ungarische Ofenkacheln*, p. 64, cat. 2, fig. 2; Imre Holl, *Középkori kályhacsempék Magyarországon I*, in *Budapest Régiségei*, 18, 1958, p. 215-216, fig. 6.

[31] www.imareal.oeaw.ac.at/realonline, no. 013723 (interestingly sharing with tiles in Transylvania the composition placed under a semicircular arch decorated in the upper corners with two vegetal motifs). The database dates the tile to the fifteenth century but the Renaissance style and composition suggest a later dating, to the sixteenth century.

[32] Mário Bielich, Marián Samuel, *Kachlice*, in *Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeologie o minulosti Mostnej ulice v Nitre*, ed. Gertrúda Březinová, Marián Samuel, et. al. Nitra, Archeologický ústav SAV v Nitre, 2007, fig. 86/b, 99d.

Samson înaripat şi iconografie populară în Transilvania secolului al XVI-lea
Rezumat

Un grup de cahle de secol XVI din Transilvania îl reprezintă pe Samson luptându-se cu leul, însă, în mod curios, eroul veterotestamentar pare să fie redat cu aripi. Articolul trece în revistă reprezentările lui Samson pe cahle în Regatul Ungariei, oprindu-se asupra celor din Transilvania. În această provincie, devenită în secolul cu pricina principat autonom, se pot identifica cu certitudine 11 astfel de cahle, care formează două grupuri iconografice. Unul, cu caracteristici puternic Renascentiste, era creat şi folosit într-o regiune restrânsă din Secuime (Bodogaia, Cecheşti, Rugăneşti, Cristuru Secuiesc, Odorheiu Secuiesc) iar altul pe o zonă ceva mai amplă, Alba-Sibiu-Cristur (Roşia, Sighişoara, Racoşu de Jos, Vinţu de Jos, Cristuru Secuiesc, Războieni-Cetate, cahla din această din urmă locaţie fiind până acum inedită). Acest de al doilea grup, cuprinzând cahle indirect înrudite, îl reprezintă pe Samson aparent înaripat, probabil datorită unei erori de copiere, prin interpretarea greşită a mantiei eroului.

CLAUDIA M. BONȚA

GRAFICĂ SATIRICĂ DE SECOL XVIII ÎN COLECȚIILE MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI. WILLIAM HOGARTH ŞI „CELE PATRU MOMENTE ALE ZILEI"

Keywords: *Satirical, graphics, 18th century, William Hogarth, London.*

Cuvinte cheie: *grafică satirică, secolul al XVIII-lea, William Hogarth, Londra.*

Colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca adăpostesc o serie de lucrări grafice valoroase, între care ne-au reținut atenția ciclul de gravuri „*Cele patru momente ale zilei*" realizate după picturile omonime ale lui William Hogarth. Importantă personalitate culturală engleză a secolului al XVIII-lea, William Hogarth (1697 - 1764) a evoluat într-o perioadă în care artiştii englezi încercau să depăşească condiția de artizani, aspirând la statutul de artist, acordat doar artiştilor flamanzi, germanici sau italieni care activau în Anglia. De formație gravor, artistul a activat ca ilustrator independent de prin 1720 iar mai târziu, prin anul 1728, se afirmă şi în pictură. Succesul de public a fost însoțit de piratarea lucrărilor sale, fapt ce l-a transformat într-un apărător al drepturilor de autor, reuşind să obțină legiferarea interzicerii reproducerii operelor de artă fără consimțământul autorilor prin petiția aprobată de parlament sub numele de *Legea Hogarth*[1]. Teoretician al artei, precursor al genului artei secvențiale prin seriile narative de desene pe subiecte morale moderne, William Hogarth a militat activ pentru o şcoală engleză originală de pictură care să demonstreze măreția britanică. *Britofilul*, cum se semna uneori, se recunoştea naționalist şi francofob convins[2], fascinat de oraşul său natal, Londra, pe care-l imortalizează în operele sale. Cronicar al timpului său, Hogarth era adeptul unui nou gen de pictură, generic numit *conversation pieces*, ce combina pictura scenelor de gen olandeze cu satira englezească, pigmentat prin inserții datorate rafinamentului rococo-ului franțuzesc. Instantanee ale vieții cotidiene, operele sale ironizează societatea mondenă prin teme familiare: secvențele narative atacă subiecte morale servindu-se de portrete caracteriale şi momente dinamice izbutind deopotrivă un discurs moralizator şi o artă pentru toți. Seriile realizate de el despre evoluția unor personaje („*Progresul unei curtezane*," „*Cariera unui escroc*," „*Mariaj la modă*") cunosc un mare succes datorită gravurilor realizate după acestea. Spirit pragmatic şi întreprinzător, Hogarth va reuşi să obțină independența financiară grație multiplicării acestor gravuri care se dovedesc totodată şi un mijloc ingenios de educație prin artă[3]. Analiza fină a epocii sale şi percepția caricaturală ce răzbat din creațiile sale au fost frecvent catalogate drept realism usturător însă bogăția anecdotică a subiectelor şi expresivitatea personajelor se combină într-o creație originală, veridică şi extrem de actuală.

Catalogată drept o „*frescă socială amplă a societății londoneze a timpului*," seria de patru picturi din 1736 grupate sub genericul *Cele patru momente ale zilei* prezintă un nou

---

[1] William Hogarth - J.B. Nichols, *Anecdotes of William Hogarth: written by himself.* Londra, 1833, p. 1, 6-7, 13; Horace Walpole - William Gilpin - John Ireland - Charles Lamb - Thomas Phillips & co., *Biographical Essay on the Genius and Works of Hogarth,* în Hogarth - Nichols, *Anecdotes....*, p. 121-123, 131.

[2] Hogarth - Nichols, *Anecdotes...*, p. 42, 62-64; Walpole & co., *Biographical....* p. 134-135, 141.

[3] Elke Linda Buchholz (coord.), *Arta - Istoria vizuală a artelor plastice.* Bucureşti, 2008, p. 292-293; Hogarth - Nichols, *Anecdotes....* p. 8-51; Anaïs Le Fèvre-Berthelot, *"William Hogarth". La Clé des Langues 2007.*(Lyon:ENS LYON/DGESCO).ISSN2107-7029.*http://cle.ens-lyon.fr/1179765563743/0/fiche_article/ 2.03. 2010.*

concept, diferit de narațiunile consecutive anterioare: patru instantanee londoneze fără legătură între ele, concepute să reprezinte într-o manieră umoristică dimineața, amiaza, seara și noaptea[4]. Executată la comanda lui Jonathan Tyers în 1736, seria era destinată decorării nișelor superioare de la proprietatea acestuia, Vauxhall Gardens, însă picturile originale vor fi vândute la licitație, iar scenele vor fi reproduse la Vauxhall Gardens de Francis Hayman, *Seara* și *Noaptea* rămânând expuse până prin 1782[5]. Considerate de specialiști „*parodii ale clasei de mijloc*"[6], scenele nu adoptă tonul sever al judecăților morale prezent în alte cicluri ci ridiculizează moravuri prezentând cu umor secvențe cotidiene. Gravurile publicate în anul 1738 sunt imagini în oglindă ale picturilor, copiate cu atenție de pe picturi și inversate în cursul procesului de imprimare[7]. Se pare că William Hogarth a executat desenele însă cel puțin una dintre gravuri nu este realizată de el: *Seara* a fost gravată de Bernard Baron[8] după desenele artistului[9].

Dimineața[10]

Stampa prezintă o scenă surprinsă în zori în piața *Covent Garden*[11], cu animația tipică primelor ore ale zilei când precupeții își pregătesc gălăgioși marfa adusă la vânzare. Un ceas ce indică ora[12] și inscripția plasată dedesubt, *Sic transit gloria mundi*, oferă coordonatele momentului. Pe strada trezită la viață, prin aglomerația și zumzetul pieței, trece grăbită o cucoană trecută, excesiv de elegantă pentru ora matinală, spre catedrala *Sfântul Paul* ce se înalță maiestuoasă în fundal. În urma cucoanei un băiat zgribulit duce cartea de rugăciuni, semn că cei doi se grăbesc la slujba de dimineață din biserica ridicată de faimosul arhitect Inigo Jones. Femeia pare vădit deranjată de spectacolul străzii, acaparată încă de petrecăreții adunați de taverna *The King Cofee House* a cărei fațadă acoperă parțial porticul palladian al catedralei londoneze. Cârciumă faimoasă în epocă, *The King Cofee House* era un local cu o reputație dubioasă[13], încă aglomerat de cheflii de peste noapte care profitau de programul stabilimentului ce era deschis până în zori. Un scandal pare în plină desfășurare în pragul tavernei unde se îmbrâncesc un grup de persoane dinspre care zboară în stradă o perucă, semn că spiritele sunt tot mai încinse, gata să treacă la violențe fizice. Imune la zarva din cârciumă, două cupluri se îmbrățișează impudic în fața unui foc ce încălzește un grup de cerșetori. Femeia înfruntă înțepată bătaia vântului ducându-și dezaprobator evantaiul la gură la vederea cuplurilor destrăbălate însă ignoră complet sărmana cerșetoare care cere ajutor. Gestul e menit a sublinia ipocrizia și falsa pioșenie a personajului ce mimează morala creștină fără a o pune de fapt în aplicare. De-a lungul vremii Hogarth s-a remarcat prin ingeniozitatea detaliilor din operele sale și prin modul în care fiecare element al imaginii contribuie cu un rol bine gândit în povestea pe care intenționează să o prezinte. În acest caz, cheia întregii imagini o constituie vestimentația femeii: rochia care în pictura originală este de un galben aprins zugrăvește rapid caracterul personajului ce se prezintă la slujba de dimineață

---

[4] Ian Gordon, *The Four Times of Day and Strolling Actresses dressing in a Barn*, în *The Literary Encyclopedia*, 2003, *http://www.litencyc.com/php/sworks. php?rec=true&.UID=12979/6.05.2010.*

[5] *Account of Paintings by Hogarth*, în Hogarth - Nichols, *Anecdotes*..., p. 358; Ronald Paulson, *Hogarth: High Art and Low, 1732-1750*. Vol. II, Cambridge, 1992, p. 127-128; Walpole & co., *Biographical*..., p. 123.

[6] Ronald Paulson, *Hogarth*. New Haven, 1971, p. 404.

[7] Această inversare conduce la confuzii asupra orelor exacte arătate de ceasuri la gravurile executate după picturile *Dimineața* și *Amiaza*.

[8] Bernard Baron, 1696-1762, gravor de origine franceză stabilit în Londra, v. Ulrich Thieme - Felix Becker (ed.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike Biss Zur Gegenwart*. Vol. II, Leipzig, 1908, p. 514.

[9] Charles Lamb, *Essay on the Genius and Character of Hogarth*, în Hogarth - Nichols, *Anecdotes*..., p. 91-117.

[10] MORNING, nr. inv. F 8242, dimensiuni 34,9 x 25,8 cm (Fig. 1).

[11] *A Chronological Catalogue of Hogarth's Prints. With an Account of Variations and Principal Copies*, în Hogarth - Nichols, *Anecdotes*..., p. 198.

[12] Imaginea în oglindă a gravurii alterează ora de pe ceasul din pictura originală ce indică ora 7 și 5 minute.

[13] Jenny Uglow, *Hogarth: a life and a world*. New York, 1997, p. 303-305.

gătită ca de bal. Discrepanța dintre vârsta personajului și rochia țipătoare ori panglicile lungi ale bonetei creionează un personaj ridicol, lipsit de simțul măsurii: o bătrână caraghioasă ce se face de râs împodobindu-se ca o tinerică. Se prezintă conștiincioasă la biserică și pare scandalizată de libertinajul chefliilor considerându-se astfel o bună creștină, însă nu se sinchisește deloc de suferințele celor din jur: îl târăște nemiloasă după ea pe micul servitor înfrigurat fără să arunce o privire femeii nevoiașe. Rochia strălucitoare apare ca o reflecție a focului viu ce arde în piață, stabilind interesante corespondențe între aceste spații luminoase. Tușe închise, apăsate, conturează imaginea pieței, reflectând fidel cromatica picturilor care colorează doar anumite zone ale imaginii, evidențiindu-le. Astfel, târgoveții sunt doar o masă cenușie, un grup de umbre ce populează spațiul pieței. Coloristic nici cerșetoarea nu există, persoanele vizibile pentru femeie sunt tocmai grupul de depravați ce sugerează punctele de interes și gândurile prea puțin evlavioase ale acesteia. Interesant mesajul imaginii în care nici un personaj nu apare tocmai pozitiv: artistul condamnă vehement pietatea ipocrită fără a aproba „sincera" destrăbălare. Dinamismul aglomerat al pieței este echilibrat cu grijă de partea arhitecturală, mai aerată. Fundalul este definit de un șir de clădiri descrise detaliat, cu arhitectura maiestuoasă acoperită de un strat fin de zăpadă ce indică anotimpul momentului descris: iarna. Ca o precizare anecdotică, biografii lui Hogarth[14] susțin că prototipul personajului feminin din *Dimineața* a fost mătușa artistului, care l-a dezmoștenit indignată când a văzut imaginea.

Amiaza[15]

Pe un fundal dat de biserica londoneză *St. Giles in the field* sau *Capela Franceză* de pe Hog Lane[16], gravura surprinde o stradă aglomerată la orele amiezii, la momentul ieșirii unui grup masiv de persoane de la slujba de dimineață, direct în zona animată de personaje prinse în ocupațiile cotidiene. Șanțuletul rigolei din mijlocul străzii împarte în două nu doar străduța pietruită ci și grupurile de oameni ce par a aparține unor lumi diferite, ce nu se amestecă: grupul credincioșilor ieșiți de la slujba religioasă ce se preling spre casă de-a lungul zidurilor bisericii și cel al londonezilor de rând, acaparați de rutina zilnică. Grupul credincioșilor, alcătuit din emigranți hughenoți ce se refugiaseră în Anglia de prigoana religioasă din țara lor[17] prezintă personaje bine îmbrăcate, îngrijite, mici nobili sau burghezi ce oferă imaginea unei comunități ordonate, cu femei acoperite, bărbați galanți și copii ascultători. Antipatia față de francezi răzbate în portretele afectate ale hughenoților care, cu toată corectitudinea lor nu câștigă simpatia autorului, adversar al fațadelor autoimpuse. De cealaltă parte sunt descriși londonezii ce se manifestă necenzurat: un cuplu în plin scandal revarsă pe geam resturi de mâncare, doi tineri[18] se giugiulesc fără rezerve în văzul lumii, iar copiii țipă și mănâncă de pe jos. Personajele din această jumătate de stradă evoluează cu desăvârșire sub semnul firmelor tavernei: o femeie fără cap și un cap retezat de bărbat așezat pe o farfurie – două simboluri ale lipsei judecății care îi determină să se comporte atât de necontrolat. O lume haotică, gălăgioasă, scăpată de sub control, cu certuri, idile și risipă, contrapusă unui univers bine ordonat, rigid și duplicitar. Toate personajele sunt preocupate, nimeni nu este atent, singurul care ne privește drept în ochi este preotul din pragul bisericii. Oamenii trec îngândurați ori surâzători după slujbă, complet imuni la scenele de pe cealaltă jumătate a străzii, o *splendidă izolare* ce face trimiteri la francofobia lui Hogarth și la naționa-

[14] Ronald Paulson, *Hogarth's Graphic works*. Londra, 1965, p. 152; Uglow, *Hogarth*..., p. 303-305.
[15] NOON; nr. inv. F 8243, dimensiuni: 34,9 x 25,6 cm (Fig. 2).
[16] *A Chronological*..., p. 198.
[17] *Ibidem*.
[18] Cuplul interrasial amintește de „importul" de servitori de culoare din coloniile britanice, de statutul legal neclar al acestora și de disputele asupra sclaviei din Anglia secolului al XVIII-lea, v. James Walvin, *Black ivory: slavery in the British Empire*. Oxford, 2001, p. 10-20.

lismul francez ce refuză arogant integrarea în noua patrie. Dacă indisciplina londonezilor frapează, enclava hughenotă apare autosuficientă şi deloc exemplară, o comunitate afectată de tare ascunse, aşa cum sugerează un grup de bârfitoare bătrâne ce comentează transportate atenţiile galante ale gentlemanului din faţă pentru doamna cochetă de alături. Toată scena este surprinsă într-o perspectivă îngustată, o posibilă aluzie la drumul îngust spre mântuire şi cel larg, din faţă, unde evoluează toate personajele negative, alegorie a drumului spre pierzanie. Turla unei biserici profilată înalt pe cer cu orologiul care bate ora[19] vorbeşte plastic despre momentul scadenţei pentru fiecare, Judecata de Apoi.

Seara[20]

Scena aleasă pentru *Seara* are loc pe fondul unui peisaj colinar atent investigat, într-un ambient rustic, cu ferme din piatră umbrite de copaci uriaşi. Un han aglomerat, ce are drept firmă portretul unui bărbat sub care scrie *Sir Hugh Middleton*[21] şi frontispiciul aparţinând unui faimos teatru londonez[22] spre care se îndreaptă grăbită o femeie oferă localizarea exactă: un centru popular de amuzament pentru clasa de mijloc, faimos pentru apele termale, pe malul New River, *Sadler's Wells*[23]. O vacă mulsă de un personaj invizibil, acoperit complet de corpul animalului, situează momentul scenei în amurg, când cireada revine la fermă de la păscut. Pe malul apei, lângă câteva conducte din lemn abandonate, un cuplu priveşte lung în depărtare aşteptând ambarcaţiunea care urmează să-i transporte înapoi acasă. Femeia corpolentă, masivă şi transpirată stă proţăpită în faţă, cu o mănuşă într-o mână, vizibil afectată de căldură, făcându-şi vânt cu un evantai cu scene mitologice desfăşurat în cealaltă mână. Bărbatul[24] pirpiriu stă retras în spate, mai scund şi plăpând, cu o fetiţă extenuată în braţe şi priveşte pierdut în zare, cu ochii înlăcrimaţi, sărutând absent fetiţa pe păr. Nu întâmplător coarnele vacii din spate răsar deasupra capului bărbatului, sugerând statutul acestuia de încornorat, fapt întărit şi de imaginea câinelui, simbolul fidelităţii, ce stă cu capul plecat în jos, lângă cei doi. În spatele cuplului, copiii: o fată ce ţipă răutăcios şi vrea să lovească un băieţel care fuge plângând. Pe fondul unei seri călduroase de vară, necruţătorul Hogarth observă şi descrie cu acuitate o lume dominată de femei ce se impun în faţa bărbaţilor: fata ce terorizează băieţelul, femeia ce-şi „striveşte" psihologic soţul, grupul predominant numeric al femeilor din tavernă.

Noaptea[25]

O străduţă îngustă şi aglomerată, parcă sugrumată de construcţii, se profilează strident pe fundalul unei pieţe largi, dominată de un monument ecvestru estompat de distanţa mare. Identificat drept *Statuia ecvestră a lui Carol I* (1633) de Hubert Le Sueur, monumentul amplasează scena în apropiere de intersecţia *Charing Cross*, din centrul Londrei, locul unde se înalţa

---

[19] Ora ce apare în pictura originală este 11.30.

[20] EVENING, nr. inv. F 8244, dimensiuni: 34,7 x 25,4 cm (Fig. 3).

[21] Sir Hugh Myddleton (Middleton), 1560-1631, baronet (din 22 octombrie 1622), bijutierul oficial al regelui James I şi antreprenor care şi-a legat numele de proiectul ambiţios ce viza aducerea apei curate în Londra la 1613 prin construcţia canalului New River (conductele din lemn abandonate pe malul râului fac referire la această lucrare), v. E. Kimber – R. Johnson, *The baronetage of England: A genealogical and historical account of all the english baronets*. Vol. II, Londra, 1771, p. 462-463.

[22] Frontispiciul *Sadler's Wells* aparţine teatrului public deschis aici de Richard Sadler în anul 1683, v. Philip H. Highfill - Kalman A. Burnim - Edward A. Langhans, *A biographical dictionary of actors, actresses, musicians, dancers, managers & other stage personnel in London, 1660-1800*. Vol. XIII, 1991, Southern Illinois University, p. 165-166.

[23] *A Chronological...*, p. 199.

[24] În pânza originală, personajul masculin are degetele pătate de vopsea albastră, fapt ce indică apartenenţa sa la breasla vopsitorilor, v. *A Chronological...*, p. 199; Ronald Paulson *Hogarth's Harlot: Sacred Parody in Enlightenment England*. Baltimore, Maryland, 2003, p. 292-293.

[25] NIGHT, nr. inv. F 8471, dimensiuni: 34,7 x 24,8 cm (Fig. 4).

acesta[26]. Deşi imaginea este surprinsă după lăsarea întunericului, vacarmul pare încă de nestăpânit. Cu o privire chinuită şi resemnată, un personaj sprijină un beţiv conducându-l spre casă la lumina unui felinar. Şorţurile celor doi trădează apartenenţa la o lojă francmasonă. Beţivul, un francmason din ierarhia superioară[27], vociferează şi îşi agită bastonul. Secvenţe independente compun treptat naraţiunea: sub privirile amuzate ale unui copil, o mână aruncă de la o fereastră situată la etaj conţinutul oalei de noapte direct în stradă, peste francmasoni. În atelierul spiţerului intens luminat de o mulţime de lumânări, bărbierul rade cu briciul un client ţinându-l de nas; grimasa de pe chip trădează durerea şi sunetele scoase de bietul om. La lumina unei lumânări un personaj chel şi mustăcios goleşte conţinutul unui butoi mic într-unul mai mare. Un grup de sărmani dorm sub o tejghea de lemn iar un poznaş încă treaz înteţeşte flacăra torţei. Un foc aprins în mijlocul străzii provoacă un accident, răsturnarea diligenţei sosite în viteză în zona ce adăpostea în epocă o staţie de poştă. Firma de pe portieră ne edifică asupra Companiei de diligenţe, *Salisbury Flying Coach*; vehiculul răsturnat în praf şi fum are osia frântă spre groaza pasagerilor ce urlă după ajutor. Fiecare personaj evoluează într-o lume circumscrisă de problemele proprii, sub semnul individualismului meschin ce blochează orice interferenţă între grupurile descrise. În registrul superior al imaginii se reflectă parţial aglomeraţia stradală prin numărul mare de firme ce par să se înfrunte de pe clădiri: *Bagnio* şi *The New Bagnio, The Earl of Cardigan* şi *Rummer and Grapes*.[28] În fundal statuia ecvestră veghează solemn asupra haosului dar marţialitatea acesteia este complet contrabalansată de grupul ce traversează piaţa, un căluţ umil care trage o căruţă supraîncărcată cu mobilă. O seară oarecare[29] în Londra, la lumina iradiată de câteva repere: focul din drum, torţa aprinsă, felinarul luminos şi mulţimea de lumânări din cabinetul spiţerului a cărui firmă stă ridicată în sus, ca o săgeată spre cer.

Fascinanta călătorie în timp oferită de Hogarth prin intermediul ciclului *Cele patru momente ale zilei* ne transpune într-o Londră pitorească, cu bune şi rele, dar mereu veridică. Peisajele urbane sunt dinamizate de scene pline de sevă, de un realism simplu şi firesc. Personajele sunt limitate de microuniversul propriu pe care par incapabile să-l depăşească, total absorbite de micile bucurii ori drame personale, complet indiferente la lumea din jur. Profund ancorat în timpul său, William Hogarth a criticat moravurile societăţii londoneze de secol XVIII într-un mod inovativ şi spiritual. Scenele expresive, concentrate, sunt descrise prin detalii semnificative ce evidenţiază anecdoticul momentului. Spiritul de observaţie, talentul vibrant şi capacitatea de sintetizare ale artistului au concurat în definirea unor teme de actualitate într-un registru caustic rar întâlnit în arta majoră de până atunci. Debordant sau sumbru, vaporos sau trivial, tonul creaţilor hogarthiene se dovedeşte a fi mereu adaptat, izbutind să redea crâmpeie din viaţa reală, momente banale dar definitorii ce creionează genial un spaţiu şi o epocă bine definite: Londra secolului al XVIII-lea.

---

[26] *A Chronological...*, p. 199; Paulson, *Hogarth's Graphic...*, p. 155.

[27] Francmasonul poartă la gât un *colan de maestru venerabil* caracteristic şefilor de lojă; este un magistrat din Loja lui Hogarth, Sir Thomas de Veil, extrem de nepopular în epocă pentru măsurile împotriva vânzătorilor de gin, considerate ipocrite din cauza puternicei sale înclinaţii spre băutură. v. *A Chronological...*, p. 199.

[28] *Pocalul şi strugurii.*

[29] *Noaptea* face referire la data de 29 mai şi la sărbătoarea publică a Restaurării Monarhiei, numită *Oak Apple Day*, ce amintea prin frunzele de stejar afişate peste tot de stejarul regal în care s-a ascuns Carol al II-lea după înfrângerea de la Worcester din 1651, v. *A Chronological...*, p. 199; Paulson, *Hogarth...*, 1992, p. 127-128.

Satirical graphics of 18th century in The Art Collections of the National History Museum of Transylvania. William Hogarth's "Four Times of the Day"

Abstract

The paper analyses the set of prints that William Hogarth published in 1738 after his series of paintings *Four Times of the Day*. The engravings are mirror images of the four pictures completed in 1736. They depict in a humorous manner scenes of daily life in various locations in London at *Morning*, *Noon*, *Evening* and *Night*. The fascinate voyage in time speaks about a picturesque London, always lively, realistic and natural.

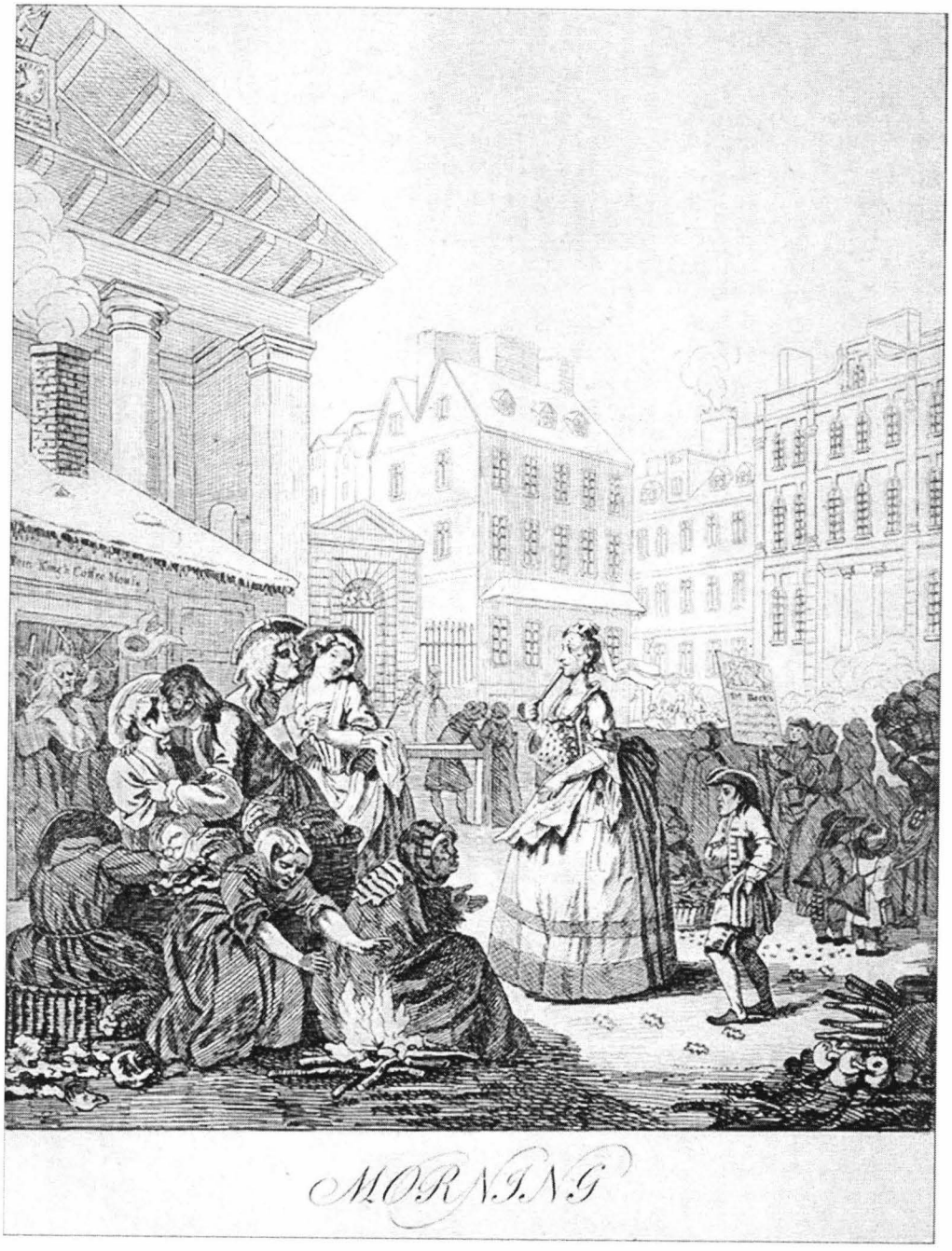

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

ANCA GOGÎLTAN

IMAGINEA ȚĂRĂNCII ÎN PICTURA ROMÂNEASCĂ DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX[1]

Keywords: *Romanian painting, peasant women, agrarianism, cultural nationalism, feminism*

Cuvinte cheie: *pictură românească, țărănci, agrarianism, naționalism cultural, feminism*

Un lung pasaj din memoriile Ceciliei Cuțescu-Stock (1879-1973)[2], figură importantă a lumii artistice bucureștene și una dintre primele femei din Europa care a deținut o catedră la o Academie Națională de Arte,[3] exprimă, printre altele, aprecierile acesteia pentru contribuția specifică a femeilor de la țară la crearea artei populare românești:

„Ca artistă, țăranca înfloreşte cu lână sau cânepă minunatele scoarțe, unde viziunea ei și simțul frumosului izvorând din dragostea naturii, care îi servește drept inspirație o fac înfăptuitoarea atâtor capodopere. Își aduce aminte de râul care șerpuiește prin câmpie, de pomii cu buchetele care se desenează pe luciul cerului sau de covoarele galbene și ruginii ale frunzelor de toamnă pe care le calcă. Acul se grăbește să le stilizeze pe fondul gălbui, roșu sau negru al țesăturii. Așa a îmbogățit țăranca comoara noastră de artă populară (netăgăduit mai mult prin variația lucrului ei decât bărbatul), ducându-i faima în străinătate și dându-ne prin aceasta un loc de frunte printre popoarele civilizate."[4]

Desigur ideile Ceciliei Cuțescu-Storck corespundeau punctelor de vedere ale feministelor din România care se străduiau să atragă atenția publică asupra valorii muncii țărăncilor, militând pentru drepturile acestora.[5] În spiritul unor asemenea convingeri artista sublinia în același text că „un popor care are femei de valoarea celei române, rămânând totuși atât de modeste și de devotate, ar trebui să se arate mai conștient de comoara ce posedă."[6]

Se poate sugera de asemenea că aprecierea creativității țărăncilor din rândurile de mai sus trădează mult mai mult decât opiniile feministe sau considerațiile estetice ale autoarei acestui text. Evocând mai departe o întâlnire a femeilor organizată de feminista transilvăneană Maria B. Baiulescu (1863-1941), la care a participat și regina Elisabeta a României (1843-1916), artista descria entuziasmul femeilor "de seamă" care veniseră la adunare „din toate unghiurile țării",

---

[1] Prezenta lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Agrarianismul în Europa Centrală și de Răsărit* coordonat de Universitatea Viadrina, Centrul de Cercetare a Istoriei Economice și Sociale a Europei Centrale și de Răsărit din Frankfurt pe Oder și susținut de Fundația Volkswagen, Germania.

[2] Prima ediție a memoriilor a apărut în anul 1943 fiind republicată în anul 2006. Vezi Cecilia Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*. București, Ed. Vremea, 2006.

[3] Cecilia Cuțescu-Storck a fost profesoară la Catedra de arte decorative, Școala de Belle Arte din București. Vezi Cornel Crăciun, *L'élite des femmes peintres dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres*, in *Colloquia*, III-IV, 1996-1997, nr. 1-2, p. 241-263 (aici p. 251). Vezi de asemenea Shona Kallestrup, *Art and Design in Romania 1866-1927. Local and International Aspects of the Search for National Expression*. East European Monographs. New York, Columbia Univ. Press, 2006, p. 133-134.

[4] Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*, p. 294.

[5] Cuțescu-Storck a militat pentru crearea, în anul 1917 la Iași, a *Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor*. Vezi Crăciun, *L'élite des femmes peintres...*, p. 246. Vezi de asemenea Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte 1838-1929*. Iași, Ed. Polirom, 2002, p. 30.

[6] Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*, p. 294.

fiind toate îmbrăcate în costume naționale pentru a onora întâlnirea cu regina.[7] Este de asemenea cunoscut faptul că fotografiile și picturile din epocă o înfățișau chiar și pe Regina Elisabeta a României îmbrăcată în costum național, obicei care a fost continuat de urmașa ei, Regina Maria.[8] Mai mult, așa cu demonstrează Kallestrup, aceasta din urmă a utilizat numeroase elemente de artă populară în decorarea reședințelor sale de la Copăceni, Palatul pescarului de la Scroviște, și castelul de la Bran.[9]

Exemplele menționate nu au menirea de a atrage atenția asupra importanței acordate de către elita feminină costumelor populare ca simbol național[10] ci doresc să sugereze existența unei anumite percepții culturale a elitei românești asupra femeilor de la sat și implicit a civilizației rurale.

Încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea numeroasele portrete și scene rurale create de pictori înfățișează imaginea unei lumi arhaice ai cărei locuitori trăiesc în armonie cu natura. Țărăncile apar de cele mai multe ori îmbrăcate în costume frumos decorate, preocupate de activitățile gospodărești, de familie, de ritualurile ortodoxe sau participând alături de bărbați la munca câmpului. Nu mă refer numai la picturile lui Nicolae Grigorescu (1838-1907)[11] de la sfârșitul secolului al XIX-lea ci și la imaginile țărăncilor lui Ștefan Dimitrescu (1886-1933) pictate în deceniul al treilea al secolului XX. Acestea se ocupă cu torsul sau cu țesutul, apărând reprezentate în costume frumos decorate.[12] Asemenea costume erau asemănătoare probabil cu cele care au constituit punctul de atracție al pavilioanelor românești la expozițiile internaționale, la care țara a participat începând cu cea de la Paris din anul 1867 și au fost incluse chiar și în expoziția din anul 1937.[13]

Cu toate acestea, dacă luăm în considerare producțiile literare ale unor scriitori reprezentativi ai naturalismului rural cum a fost Ioan Slavici (1848-1925) sau comentariile unor teoreticieni ai artei românești precum pictorul Francisc Șirato (1877-1953), se pare că această imagine ideală a satului, ca o civilizație materială și spirituală neschimbată, unde femeile își vedeau netulburate de activitățile lor domestice așa cum o făceau de veacuri, a fost departe de realitate. Se poate argumenta că persistența în timp a acestui adevărat miraj rural, cu accente mai mult idilice decât realiste, ne spune mai multe despre convingeri ale unor grupuri ale elitei românești decât despre țărani sau civilizația rurală.

În nuvela lui Slavici, intitulată *Gura satului* (1878), fenomenul schimbării apare doar sugerat în momentul în care Safta Mihului este întrebată de peținorii fiicei ei de unde a cumpărat frumoasele velințe înșirate în fața casei.

„Vai de mine! Eu să cumpăr? strigă Safta. M-a ferit Dumnezeu! Tot din casa mea!"[14]

---

[7] *Ibidem*, p. 290.

[8] Vezi de exemplu pictura reprezentând-o pe Principesa Elisabeta în costum popular creată în deceniul al 7-lea al sec. al XIX-lea de artistul american George Peter Alexander Healy (1813-1894) în Adrian-Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială în România secolului al XIX-lea*. București, Noi Media Press, 2008, p. 154. Vezi de asemenea fotografiile din *România în chipuri și vederi. La Roumanie en images. Showing Romania*. București, Ed. Cultura națională, 1926, p. 58, p. 72.

[9] Mai multe despre interesul Reginei Maria pentru arta populară ca motiv de decorație a spațiilor ei de locuit vezi la Kallestrup, *Art and Design...*, p. 172-186. Vezi fotografii ale unor interioare din castelul de la Bran în *La Grande Roumanie. Album Édité a l'Ocassion des Fêtes de l'Union 1929*. Paris, L'Illustration, 1929, p. 43, p. 63, p. 67.

[10] Cristina Tănase, *Mișcarea feministă reflectată în presa interbelică* în *Țara Bârsei*, 2008, p. 172-177 (aici p. 173) Vezi http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2009/02/tanase2008.pdf.

[11] Vezi Olivia Nițiș, *Femeia între liniște domestică și senzualitate în arta lui Grigorescu* în ed. Ioana Vlasiu, *Nicolae Grigorescu și Modernitatea*. București, Ed. Domino, 2008, p. 77-85.

[12] Dimitrescu a pictat în vara anului 1925 în ținutul Făgărașului și pe valea Oltului perioadă în care a produs o serie de tablouri cu tematică rurală precum *Casă țărănească*, *Odaia fiăcăului*, *Țărance țesând la război*, *Fete din Țara Oltului*. Vezi Beatrice Bednarik, *Ștefan Dimitrescu*. București, Ed. Meridiane, 1965, p. 18-19.

[13] Laurențiu Vlad, *Propaganda and Reception in the Construction of the Romanian National Identity: A Case Study on the International Exhibitions in Paris, 1867-1937* în ed. Sorin Mitu, *Re-searching the Nation: the Romanian File*. Cluj Napoca, International Book Access, 2008, p. 115-123.

[14] Ioan Slavici, *Nuvele*. Cluj Napoca, Ed. Dacia, 1981, p. 203.

Patru decenii mai târziu, într-un text scris în anul 1922 de pictorul Francisc Şirato, acesta deplângea decăderea gustului artistic şi chiar dispariția „artei poporane" subliniind necesitatea renaşterii acesteia.[15] Desigur, Şirato acorda un rol central elitei şi artiştilor în tot acest proces. Acesta scria alarmat că „de cînd drumul de fier aduce stămburi colorate, țăranca nu mai toarce şi țese, deci furca de tors, nemaiavînd întrebuințare, flăcăul nu mai <încristează> alta nouă, iar cea veche este dată negustorului ca să fie vîndută colecționarilor snobi la Bucureşti. [...] Satul se prennoieşte cu încetul, cu o oglindă aurie, sculptată rococo sau baroc, cu o <broşă> ce ia locul salbei, iar ghetele capătă toc <luchenz>, fotele ce se înfloresc cu trandafirii şi cu macii din caietele de broderie pe canava sînt înlocuite cu fustele de stambă sau chiar de mătase de croitoreasa de la bariera oraşului." Şirato exprima astfel nu numai temerile elitei româneşti în legătură cu schimbările lumii tradiționale săteşti, considerată depozitara trăsăturilor caracteristice ale națiunii, ci sugera şi faptul că femeile erau principalele agente ale acestor schimbări.[16]

Şi cu toate acestea, albumul trilingv, intitulat *România în chipuri şi vederi,* publicat în anul 1926 sub coordonarea lui Nicolae Iorga, care îşi propunea „să redea sintetic, imaginea cea mai fidelă a țării noastre cu tot ce are ea mai caracteristic"[17] abundă de imagini fotografice şi picturale ale țesăturilor populare, ale țărăncilor torcând şi țesând, purtând costume, reprezentative' din diverse zone ale țării, nu numai în momente de sărbătoare ci şi la muncă. Albumul mai conține, de asemenea, fotografii ale unor membri ai casei regale, Regina Maria şi copii ei Elisabeta şi Nicolae, îmbrăcați în costume populare, propagând vizual ideea suveranei apropiate de poporul ei.[18]

Trebuie ținut cont de faptul că ‚obsesia' artistică pentru țărani şi spațiul rural s-a produs într-o perioadă caracterizată prin schimbări majore pe plan politic, economic, social şi cultural care au fost hotărâtoare în procesul definirii şi redefinirii Națiunii Române. Acestea au fost impulsionate de evenimente politice cum a fost Unirea Principatelor (1859), dobândirea Independenței (1877/1878), proclamarea Regatului României (1881), Primul Război Mondial, Marea Unire din 1918 şi cel de-al doilea Război Mondial. Asemenea momente au intensificat dezbaterile intelectualilor în jurul problemei evoluției viitoare a țării, a esenței naționale şi al destinului istoric al poporului român.[19]

Toate acestea au contribuit la conturarea unor curente culturale şi ideologice de sorginte agrarianistă precum Semănătorismul, Poporanismul, Țărănismul, Gândirismul care situau în centrul analizei sau previziunilor lor de viitor, civilizația rurală. Aşa cum sublinia Katherine Verdery, prin discursurile unei părți ale elitei politice şi intelectuale româneşti, în perioada de la începutul secolului XX până la cel ce-al doilea Război Mondial, s-a ajuns la echivalarea țăranilor cu ideea de Națiune română.[20] La nivel discursiv, țărăncile au fost de cele mai multe ori incluse în noțiunea generalizatoare de țărani, popor sau națiune. Cu toate acestea, nu se poate ignora faptul că în perioada mai sus menționată ele au reprezentat un important subiect de inspirație şi emulație (chiar dacă numai la nivel exterior) pentru femeile din elita românească, literați şi artişti

---

[15] Francisc Şirato, *Prospecțiuni plastice. Studii. Schițe de portret. Cronici.* Bucureşti, Ed. de Stat pentru Literatură şi Ştiință, 1958, p. 53-39.

[16] *Ibidem*, p. 54.

[17] Vezi prefața albumului *România în chipuri şi vederi*, p. 7.

[18] *Ibidem*, p. 58, 65, 72. Vezi de asemenea Roland Prügel, *„König aller Rumänen". Visualisierung der Monarchie unter Ferdinand und Maria in Groß-Rumänien*, în eds. Arnold Bartetzky, Marina Dimitrieva, Stefan Troebst, *Neue Staaten-Neue Bilder? Visuelle Kultur im Dienst staatlicher Selbstdarstellung in Zentral-und Osteuropa seit 1918*. Köln, Weimar, Viena, Ed. Böhlau, 2005, p. 87-98.

[19] Zigu Ornea, *Tradiționalism şi modernitate în deceniul al treilea*. Bucureşti, Ed. Eminescu, 1980, p. 100.

[20] Katherine Verdery, *The Production and Defense of „the Romanian Nation," 1900 to World War II* în ed. Richard G. Fox, *Nationalist Ideologies and the Production of National Cultures*. Washington, American Anthropological Association, 1990, p. 81-111 (aici p. 94).

şi au constituit publicul ţintă al reformatorilor sociali şi culturali, al discursului bisericesc şi al reprezentantelor mişcării de emancipare a femeilor.[21]

Prezenta lucrare îşi propune să urmărească felul în care la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX, reprezentări ale ţărăncilor în pictura românească au contribuit, alături de creaţia literară şi discursul cultural naţionalist şi feminist, la conturarea şi exprimarea vizuală a unui set de percepţii ale elitei intelectuale despre femeile de la ţară şi implicit despre civilizaţia rurală. Imaginile picturale ale ţărăncilor au fost mai mult decât manifestarea unei mode. Ele au jucat un rol cultural şi ideologic prin semnificaţiile care li s-au atribuit câteodată chiar de către pictori, dar mai des de către criticii şi amatorii de artă.

Mă voi concentra asupra unor lucrări semnate de pictori renumiţi nu numai pentru viziunea lor asupra lumii rurale ci şi pentru comentariile apărute în epocă referitor la reuşita lor în vizualizarea artistică a sufletului, caracterului sau vieţii poporului român (şi implicit al femeilor de la ţară). Este vorba de mai ales de Nicolae Grigorescu, Octav Băncilă (1872-1944), Camil Ressu (1880-1962), Ştefan Dimitrescu (1886-1933), Ion Theodorescu Sion (1882-1939), Rodica Maniu Mützner (1890-1958) şi Dimitrie Ghiaţă (1888-1972). Aşa cum voi arăta, aceştia au creat adevărate imagini iconice de ţărănci care nu au rămas constante din punct de vedere stilistic şi iconografic de-a lungul timpului. Ca semnificaţie ele au oscilat între domesticitate şi senzualitate, între pasivitate şi activitate (hărnicie, creativitate, spirit comercial etc.) în cadrul familiei, al comunităţii şi al naturii, cu care femeile erau de multe ori asociate vizual. Imaginile novatoare au exprimat luările de poziţie ale artiştilor în relaţie cu reprezentări deja existente iar analiza contextului apariţiei lor poate sugera cauzele sociale, culturale şi istorice ale schimbărilor apărute în producţia artistică a acestor imagini specifice.[22]

Ţărăncile, costumul lor şi semnificaţia lui naţională. Dacă privim unele din portretele şi scenele rurale pictate la sfârşitul secolului al XIX-lea de Grigorescu cum este *Ţăranca torcând* (1874)[23] sau *Ţărancă din Muscel* (1874-1875)[24], precum şi alte lucrări ale unor artişti cum a fost Nicolae Vermont (1866-1932),[25] Ipolit Strâmbu (1871-1934)[26], sau picturile din perioada interbelică ale impresionistului Samuel Mützner (1884-1956)[27] observăm că multe din femeile de la ţară îşi poartă urciorul cu apă, torc, cos, meditează sau lucrează îmbrăcate în minunate costume decorate estetic. Ele poartă marame sau basmale fine, sunt împodobite cu cercei, mărgele sau cu salbe. Frumuseţea costumelor lor estompează, de cele mai multe ori, lipsa de veridicitate a unor asemenea reprezentări.

Un comentariu dintr-o scrisoare din anul 1910 a tatălui ‚pictoriţei ţăranilor' Rodica Maniu, adresată prietenului său socialistul Constantin Mille (1861-1927), sugerează faptul că

---

[21] Interesul acestora pentru ţărănci este evidenţiat de susţinerea, mai ales în perioada interbelică, a unor publicaţii care li se adresau în mod direct cum au fost revistele *Femeia satelor* şi *Albina*. Vezi Cristina Tănase, *Mişcarea feministă reflectată în presa interbelică*, p. 172. Vezi http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2009/02/tanase2008.pdf.

[22] Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge, Polity, 1996, p. 54-57, p. 227. Vezi de asemenea Jeremy F. Lane, *When Does Art Become Art? Assesing Pierre Bourdieu's Theory of Artistic Fields*, în eds. David Inglis, John Hughson, *The Sociology of Art. Ways of Seeing*. New York, Palgrave, 2005, p. 30-42 (aici p. 38-40).

[23] Vasile Drăguţ, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Romanian Painting*. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1977, p. 184.

[24] George Oprescu, *N. Grigorescu*, vol I. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1961, p. 213-214, fig. VII. Vezi de asemenea catalogul *La Peinture Roumaine 1800-1940*. Anvers, s.a. Petraco-Pandora, 1995, p. 68, fig. 13.

[25] Amelia Pavel, Radu Ionescu, *Nicolae Vermont*. Bucureşti, Ed. Academiei, 1958, p. 41, fig. 21.

[26] Vezi de exemplu pictura *Ţărancă cosând* prezentată la expoziţia din anul 1915 a Tinerimii Artistice în catalogul *La Peinture Roumaine...*, p. 164, fig. 92. Vezi de asemenea Teodora-Corina Teacă, *Artişti post-grigorescieni în jurul lui 1900*, în ed. Ioana Vlasiu, *Nicolae Grigorescu şi Modernitatea*. Bucureşti, Ed. Domino, 2008, p. 55-65 (aici p. 61).

[27] Viorica Andreescu, *Samuel Mützner*. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1974, p. 24-25. Vezi de asemenea reproducerea picturii *În grădină*, 1930 în catalogul *Culorile avangardei. Arta în România 1910-1950. The Colours of the Avantgarde. Die Farben der Avantgarde*. Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2007, p. 165.

imaginea picturală a costumului popular nu a fost necondiționat percepută de către publicul amator de artă prin prisma valorii sale de simbol național:

„Fata mea Rodica lucrează pe capete. Va avea un frumos salon la București. Ca intelectual mă întreb firește: fi-va înțeleasă? E tot sufletul românesc al Olteniei în ce pictează acum. Figurile oltenești sunt mai voluntare și mai energice ca aiurea, rasa e mai curată. Natura e foarte variată, bogată și frumoasă. Dar costumele? O, nu. Femeile din Romanați odată măritate, poartă fesuri pe cap, iar oltenii au cămăși lungi cu poalele scoborâte până la călcâie. Toate acesta estetice nu sunt.[...] Plăcea-vor și celor ce nu le-au văzut pe aici?"[28]

Se poate argumenta, astfel, că percepția vizuală a costumului femeilor de la țară a fost un fenomen construit în timp, iar elita intelectuală și artistică a avut contribuții semnificative în tot acest proces.

Contribuțiile pictorilor ‚etnografi'. Multă vreme în secolul al XIX-lea imaginea picturală a țăranilor a fost dominată de o viziune etnografică care punea accent pe pitorescul și varietatea tipologică a costumelor purtate de acestea. O asemenea percepție a fost motivată de concepția herderiană asupra importanței identitare a creației populare, căreia i se atribuia rolul de sursă a unicității culturii unui popor. Produsele artistice ale fotografilor și pictorilor ‚etnografi' ai secolului al XIX-lea veneau în completarea preocupărilor intelectualilor de recuperare a creației muzicale și folclorice românești. Costumele populare au devenit, astfel, elemente ale patrimoniului cultural, mai ales după Unirea Principatelor din anul 1859.[29]

Luând în considerare producția vizuală a epocii se poate constata că imaginea costumelor populare, cu valoare de simbol național, intrase deja în repertoriul artei culte pe la mijlocul secolului al XIX-lea, prin intermediul compozițiilor alegorice. Un exemplu reprezentativ în acest sens este pictura *România revoluționară* (1850) a lui Constantin Daniel Rosenthal (1820-1851) care o înfățișează pe soția de origine engleză a revoluționarului de la 1848 C. A. Rosetti (1816-185), Maria Rosetti (1819-1893), într-o alegorie romantică a Revoluției de la 1848. Aceasta apare îmbrăcată într-o minunată ie, cusută cu fir roșu și cu o bogată salbă de galbeni la gât, purtând pe cap o maramă fină care-i încadrează părul despletit.[30] Și mai sugestivă, prin iconografia și semnificația ei, poate fi considerată lucrarea *Unirea Principatelor* (1859) de Theodor Aman (1831-1891). Aceasta prezintă imaginea a două tinere care își dau mâna sub o mică cruce ținută deasupra capului de către una dintre ele.[31] Se observă, prin urmare, că ambele tablouri vizualizează Națiunea prin femei, rol atribuit acestora în perioada Romantică a constituirii națiunilor. Costumele populare bogat împodobite, în care sunt îmbrăcate reprezintă în mod evident semnele vizuale ale identității specifice ale Națiunii, în timp ce tinerețea și frumusețea lor sugerează vitalitatea și promisiunea unui viitor strălucit.

Spre deosebire de reprezentările alegorice, menite să stimuleze anumite sentimente prin intermediul unor convenții vizuale, imaginile de tip etnografic ale țăranilor, produse după mijlocul secolului al XIX-lea, privilegiau aspectele exterioare. Se consemnau detaliile de îmbrăcăminte, pitorescul culorilor, tipicul zonal al costumelor și fizionomiilor, ocupațiile domestice și statul social al țăranilor. Pictorii erau mai puțin interesați de trăsăturile individuale ale femeilor reprezentate. În acest mod apar înfățișate țărancile din lucrările unor pictori documentariști precum Carol Popp de Szathmary (1812-1888),[32] Amadeo Preziosi (1816-1882)[33] și elvețianul

---

[28] Viorica Andreescu, *Rodica Maniu*. București, Ed. Meridiane, 1987, p. 10.

[29] Ioan Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*. București, Ed. Meridiane, 1986, p. 100.

[30] Drăguț, Florea, Grigorescu, Mihalache, *Romanian painting*, p. 146-149.

[31] La o privire atentă se poate observa că femeia din dreapta (care după trăsăturile costumului reprezintă Valahia), are o poziție dominantă în pictură ea fiind cea care o ia de mână pe cealaltă tânără (Moldova) și cea care ține deasupra capului celeilalte crucea. Vezi catalogul *La Peinture Roumaine...*, p. 89, fig. 18.

[32] *Ibidem*, p. 196-205. Vezi de asemenea Maria Constantin, *Costumul popular femeiesc în stampele pictorului Carol Popp de Szathmary*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 19, 1972, p. 18-30.

[33] Ionescu, *Artă și document*, p. 185-196. Vezi de asemenea Marin Nicolau Golfin, *Amadeo Preziosi*. București, Ed. Meridiane, 1976, p. 21, fig. 151, 152, 154, 161, 169.

Henri Trenk (1818-1892)[34] dar şi la Gheorghe Tattarescu (1820-1894) în acuarelele produse de acesta pentru un proiectat album menit să ilustreze Naţiunea.[35]

Lucrările de acest gen au fost motivate nu numai de curiozitatea şi mirarea tipică călătorilor sau de interesul crescând al intelectualilor şi artiştilor pentru cultura populară românească ci şi de intenţia de prezervare vizuală a unor modele cu valoare identitară care se pierdeau. Acest fapt este sugerat de comentarii precum cel al pictorului Constantin I. Stăncescu (1837-1909) din anul 1887. Potrivit acestuia, producţia vizuală a artiştilor de la mijlocul secolului al XIX-lea a avut nu numai meritul de a „arunca primele seminţe de artă pe pământul românesc" ci şi menirea de a contribui la „păstrarea formei unor costume, care dispar, care au dispărut chiar de tot".[36]

Aşa cum sugera şi Stăncesu, datele economice demonstrează că la sfârşitul secolului al XIX-lea şi mai ales la începutul secolului XX tot mai puţine ţărănci mai produceau ele însele asemenea costume şi ţesături tradiţionale.[37] Dezvoltarea industriei uşoare ca şi importurile de produse mai ieftine mai ales din Imperiul Austro-Ungar au dus la decăderea, şi apoi la dispariţia meşteşugurilor tradiţionale în jurul anului 1900.[38] În unele zone, de exemplu, ţesutul artizanal încetase aproape de tot pentru că producţia de in şi cânepă, (considerată mai puţin profitabilă decât grâul sau porumbul, destinate masiv exportului), s-a diminuat iar lâna devenise tot mai scumpă tot din cauza exportului.[39]

În aceste condiţii, preocuparea elitei româneşti pentru prezervarea artei populare a stimulat o varietate de discursuri şi iniţiative atât pe plan ştiinţific, cultural-artistic, naţionalist cât şi al mişcării de emancipare a femeilor. Tipic pentru perioadă a fost interesul pentru colectarea modelelor decorative şi muzealizarea obiectelor de artă populară. În ţările Europei Centrale şi de Răsărit aceste iniţiative se leagă de fenomenul etno-naţionalist care, potrivit istoricului ceh Miroslav Hroch, s-a dezvoltat în etape succesive de-a lungul secolului al XIX-lea, perioada romantică de constituire a identităţii lor naţionale.[40] Acest fapt a dus la apariţia asociaţiilor culturale, a colecţiilor şi muzeelor etnografice precum şi la întocmirea unor impresionante documentaţii ale motivelor decorative. Aşa au fost, de exemplu, volumele despre ornamentica maghiară ale lui József Huszka (1854-1934), publicate la sfârşitul secolului al XIX-lea sau cele despre arta populară maghiară de la începutul secolului XX ale lui Dezső Malonyay (1866-1916).[41]

Semnificaţia motivelor decorative ţărăneşti a depăşit modestele cadre ale originii lor rurale, transformându-se în subiect al dezbaterilor şi interpretărilor intelectuale. Ornamentele obiectelor create de ţărani şi de ţărănci au fost considerate manifestări formale ale unui limbaj artistic naţional de către specialişti ai unor ştiinţe precum etnografia, etnologia şi istoria de artă, aflate în plin proces de constituire şi instituţionalizare.[42]

---

[34] Ionescu, *Artă şi document*, p. 167-175.

[35] Vezi de exemplu acuarelele reprezentând *Ţărani din Muntenia*. *Ibidem*, p. 166.

[36] Vezi C. I. Stăncescu, conferinţă la Ateneu despre "Artele plastice în România între anii 1848-1878", apud Adrian-Silvan Ionescu, *Artă şi document*. Bucureşti, Ed Meridiane, 1990, p. 196.

[37] Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947*. Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 183.

[38] *Ibidem*, p. 163.

[39] *Ibidem*, p. 183.

[40] See Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der ntionalen Bewegung vei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellscahftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Praga, Univ. Karlova, 1968, passim; Anne-Marie Thiesse, *La creation des identities nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*. Paris, Éditions du Seuil, 1999, p. 159. Vezi de asemenea Tamás Hofer, *Construction of the 'Folk Cultural Heritage' in Hungary and Rival Versions of National Identity*, în *Ethnologia Europaea*, 21, 1991, p. 145-170 (aici p. 145).

[41] Katalin Sinkó, *Viták a nemzeti ornamentika körül 1873-1907*, în *Romantikus Kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Budapesta, Hild-Ybl Alapitvány, 2004, p. 399-433 (aici p. 432).

[42] Vezi Zoltán Fejös, *"Ethnological" or "Aesthetic"? Notes on the National Antiquities and Early Ethnographic Collecting and Muzealization in Hungary*, în eds. Ernő Marosi, Gábor Klaniczay, *The Nineteenth-Century Process of "Muzealization" in Hungary and Europe*. Budapest, Collegium Budapest Workshop Series 17, 2006, p. 197-211 (aici p. 201).

Pentru unii dintre primii istorici ai artei populare românești cum a fost Nicolae Iorga (1871-1940), aceasta constituia o etapă premergătoare a artei culte. Țesăturile, de exemplu, au fost interpretate de acesta drept produsul hărniciei și creativității țărăncilor române care conțineau elemente identitare esențiale ale națiunii române și reprezentau dovada unității și continuității istorice a poporului. Într-un text publicat în anul 1926 Iorga argumenta că printr-o „simplă comparație între caracterele artei preistorice din regiunea Dunării și Carpaților și între caracterele distinctive ale podoabelor cămășilor și șorțurilor, pe care le poartă azi țăranii români sau care se pot vedea pe covoarele lor, - de o atât de bogată varietate de tonuri și de desenuri, de o atât de liberă și frumoasă originalitate, - podoabe pe care le țes mâinile agile ale țărancelor dela un capăt la celalt al țării; - constați îndată punctele esențiale ale acestei identități".[43] Așa cum demonstrează Ioana Vlasiu și Roland Prügel, mai ales după Unire, în deceniul al treilea al secolului XX, preocuparea pentru descoperirea identității românești în artă a generat intense teoretizări privind caracteristicile artei populare. Alături de lucrările lui Iorga și Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872-1952) contribuții importante în domeniu au fost aduse de istoricul de artă George Oprescu (1881-1969) și de criticul de artă Ștefan Nenițescu (1897-1979) care au pus și problema raporturilor acesteia cu arta modernă.[44]

Interesul, admirația și sentimentele de responsabilitate ale elitei românești pentru arta populară au stimulat, de asemenea, mutarea producției artizanale la oraș în ateliere destinate producției de piață precum și preluarea ei de către profesioniști. Albumul de modele produs de fotograful bucureștean Ioan Niculescu (?) în anul 1893 este nu numai un exemplu al preocupărilor din epocă pentru documentarea cusăturilor femeilor ci și al eforturilor de a păstra un canon al artei populare românești.[45] Niculescu își promova lucrarea subliniind că modelele culese de el sunt necesare nu numai la sate ci mai ales pentru școlile de fete și femeile măritate să le folosească drept model pentru a purta cu plăcere „în locul stămburilor streine arse și răscoapte, (...) costumul nostru tradițional, frumos și trainic, care ne-a fost păstrat din vechime de către moșii, strămoșii noștri, după cum ni s-a păstrat și limba."[46]

Interesant de observat este faptul că discursul valorizator al portului țărănesc de către elita orașelor nu dispare nici în deceniul al patrulea al secolul XX. În cazul elitei feminine românești transilvănene semnificația patriotică a costumului popular a fost foarte puternică transformându-se, după Unirea din 1918 dintr-un mijloc de diferențiere față de celelalte națiuni și un semn de modestie din partea femeilor de la oraș, într-un simbol național unificator.[47] Într-un articol din revista *Femeia satelor* din anul 1935 feminista Maria B. Baiulescu își îndemna ‚iubitele surori de la sate' să poarte și să cinstească cu sfințenie portul popular care li se datora lor, acesta constituind o legătură între femeile din toate clasele societății.[48] Este inutil de subliniat faptul că discursul legat de producerea și purtarea costumului popular se referea numai la femei nu și la bărbați, deși se știe că unii dintre politicienii național-țărăniști[49] cum era Ion Mihalache

---

[43] Nicolae Iorga, *Arta populară și arta istorică a românilor*, în *România în chipuri și vederi*, p. 15-19 (aici p. 15, p. 18). Vezi capitolul V despre cercetările privind arta populară în Vlad Țoca, *Istoriografia românească de artă în perioada interbelică*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, Universitatea "Babeș-Bolyai", 2008, p. 175-188.

[44] Ioana Vlasiu, *Anii '20, tradiția și pictura românească*. București, Ed. Meridiane, 2000, p. 30-36. Vezi de asemenea Roland Prügel, *Im Zeichen der Stadt. Avangarde in Rumänien 1920-1938*. Köln, Weimar, Vien, Ed. Böhlau, 2008, p. 178-183.

[45] Alte asemenea inițiative apar menționate în Vlad Țoca, *Incursiuni în domeniul artei populare*, în coord. Marius Porumb, Aurel Chiriac, *Sub zodia Vătășianu. Studii de istoria artei*. Cluj-Napoca, Ed. Neremia Napocae, 2002, p. 181-184 (aici p. 181).

[46] Apud Ionescu, *Artă și document*, p. 209-210.

[47] Vezi Tanya Dunlap, *Astra and the Appeal of the Nation: Power and Authonomy in Late-Nineteenth-Century Transylvania*, in *Austrian History Yearbook*, 34, 2003, p. 215-246 (aici p. 242).

[48] Maria B. Baiulescu, *Portul nostru național românesc*, în *Femeia satelor*, 1, 1935, nr.1, p. 6.

[49] Nicolae Tonitza, *Scrieri despre artă*. București, Ed. Meridiane, 1962, p. 53.

(1881-1963) sau membrii Legiunii Arhanghelului Mihail precum Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), umblau îmbrăcați în costume populare din motive evident propagandistice.[50]

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, textile ‚ca la țară' au fost (re)produse în atelierele unor asociații filantropice feminine ca de exemplu *Furnica*, *Domnița Maria* și *Țesătoarea* precum și în școlile de meserii pentru fete. Așa cum arată Kallestrup, aceste instituții au fost susținute de Regina Elisabeta apoi de Prințesa Moștenitoare Maria precum și de multe din femeile din elită, militante ale mișcării de emancipare. Ele considerau munca artizanală drept un mijloc potrivit de asigurare a existenței femeilor sau tinerelor fără venituri pe lângă contribuția lor la păstrarea tradițiilor românești.[51] La toate acestea s-a adăugat nou înființata Secție de Arte Decorative de la Școala de Belle Arte din București (1906) unde, așa cum am menționat la început, Cecilia Cuțescu-Stork a deținut o catedră din anul 1916 până în anul 1941. Aceasta a constituit cadrul oficial în care tehnicile și modelele vernaculare au devenit surse de inspirație pentru producții care căutau să contureze un stil cu adevărat național în artele decorative.[52]

Cu timpul, preluarea inițiativelor private și artistice de către producția industrială, cum a fost cazul fabricilor de olărie *Cocioc* și *Troița* din București, ca și intervenția gustului artistic educat au dus, potrivit pictorului Francisc Șirato, la „imitații, stângăcii voite și naivități artificial provocate", modificând mesajul artistic inițial al creatorilor populari.[53] Analizând acest fenomen Șirato concluziona în textul deja amintit din anul 1922: „olăritul trecut în fabrici degeneră devenind marfă ieftină" iar „stilizarea scolastică a elementelor din folclor nu duce la nimic".[54]

Același autor atrăgea atenția asupra faptului că toate aceste inițiative au fost manifestări ale unui curent cultural care a dus la generalizarea aprecierii ‚artei poporane' de către elita românească. Obiecte de la țară au intrat în muzee de artă și colecții private precum cea a amatorului și criticului de artă Alexandru Bogdan-Pitești (1866-1922), unul dintre primii colecționari care a apreciat arta populară la noi.[55] Mărturie a acestui fenomen stau și numeroasele imagini picturale de atelier și de interioare cum sunt cele ale lui Arthur Segal (1875-1944) unde apar covoare românești sau pictura intitulată *Interior* (1928) de Jean Alexander Steriadi (1880-1956) unde decorul este constituit de o combinație de țesături țărănești și de covoare orientale.[56] Varietatea naturilor statice cu obiecte populare pictate de Ion Theodorescu-Sion, de exemplu, trădează și ele apetența unui anumit gen de public pentru asemenea reprezentări. Un bun exemplu este lucrarea intitulată *Roz și roș* (1924) reprezentând o compoziție cu o farfurie țărănească și un urcior cu flori viu colorate în roșu și roz. Imaginea amintește titlul unei poezii a lui Octavian Goga (1881-1938) și a fost reținută chiar de acesta pentru Ion I. Lapedatu (1876-1951, ministru al finanțelor în 1926-1927) din expoziția pictorului în anul 1925.[57] Chiar și George Călinescu (1899-1965) face aluzie la acest fenomen în romanul *Enigma Otiliei*, publicat în anul 1938, atunci când descrie casa de la țară a moșierului Pascalopol, decorată într-un stil căutat „sumbru, masiv și cu o solemnitate rustică."[58]

Pictorul Nicolae Tonitza (1866-1940), la fel ca Șirato, a fost foarte critic față de respectiva modă care a făcut din arta populară un fenomen de masă. Ea a ajuns astfel un element des întâlnit în decorația locuințelor de burghezi cu pretenții culturale și patriotice. Într-un articol

---

[50] Vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle 1918-1930*. Ithaca, London, Cornell Univ. Press, 1995, p. 281.

[51] Kallestrup, *Art and Design...*, p. 139.

[52] *Ibidem*, p. 138.

[53] Șirato, *Prospecțiuni plastice...*, p. 50-51.

[54] *Ibidem*, p.58.

[55] Theodor Enescu, *Scrieri despre artă*, în ed. Ioana Vlasiu, *Artă și context cultural în România primelor trei decenii ale secolului XX*, Vol II. București, Ed. Meridiane, 2003, p. 97-100; Vlasiu, *Anii '20...*, p. 31.

[56] Amelia Pavel, *Pictura românească interbelică, un capitol de artă europeană*. București, Ed. Meridiane, 1996, p. 42-43. Vezi de asemenea catalogul *La Peinture Roumaine...*, fig. 116, p. 179.

[57] Doina Schobel, Hariton Clonaru, *Ion Theodorescu-Sion*. București, Muzeul de Artă al R.S.R, 1971, p. 94, fig. 86.

[58] Vezi George Călinescu, *Opere 3. Enigma Otiliei*, Vol. 1. București, Editura pentru literatură, 1966, p. 102.

publicat în *Cuvântul liber* în anul 1920, Tonitza ironiza modul ‚ingenios' în care doamna Cleopatra A., tânăra soție a unui colonel de intendență, „știuse să înfrățească – în <sala rustică> - strungăria țăranului bănățean cu decorațiunea rece, severă și totuși elegantă a două fotolii <empire> și a unui capricios birou <Louis XIV>."[59] Artistul punea eșecul acestui fenomen pe seama distanței culturale dintre intelectualii, promotori ai naționalismului românesc și creatorii populari. După părerea lui această distanță se observa și pe plan politic. În anul 1938, făcând aluzie probabil la politicienii național țărăniști și la membrii Gărzii de Fier care în timpul virulentei campanii electorale din anul 1937 se aliaseră cu Partidul Liberal într-un pact de neagresiune electorală, Tonitza scria: „chiar dacă s-ar înfășura în <tricolor> sau ar umbla cu cămașa afară din pantaloni" (cum o făceau, de altfel, unii politicieni național-țărăniști) asemenea „toreadori ai naționalismului românesc", care nu cunoșteau sufletul poporului prin intermediul artei sale, „nu aveau ce căuta la conducere".[60]

Potrivit aceloraşi critici, înțelegerea profundă a poporului nu putea fi generată decât de originea țărănească și de sensibilitatea primară a unora dintre artiști, cum a fost și Grigorescu.[61] Alții, cum a fost Theodorescu-Sion și-au reconstituit această origine, reluând contactele cu lumea satului de unde părinții acestuia plecaseră înainte de nașterea lui.[62] Câțiva ani la rând, din anul 1909, Theodorescu-Sion a călătorit și a pictat subiecte legate de împrejurimile Sibiului, Pianul de Jos, Abrud și poalele Apusenilor, locurile de origine ale părinților săi.[63]

Chiar dacă nu erau de proveniență rurală directă, pictorilor preocupați de reprezentarea lumii satului le erau atribuite trăsături țărănești în critica de artă semnată de Tonitza, care a fost unul dintre promotorii ideii necesității depășirii viziunii grigoresciene prin exprimarea modernă a specificului național în arta românească. Astfel, Theodorescu Sion era caracterizat prin „temperament de moț, îndirjit după brazda strămoșească"[64] iar Ștefan Dimitrescu era comparat de același Tonitza cu un țăran podgorean: „masca artistului acestuia, pârguită la soarele bun care coace rodul binefăcător al viei – prestează ceva din sănătatea podgoreană a flăcăului născut și hoinărit pe solurile grase și ospitaliere ale Prutului."[65]

Tonitza relua astfel o idee care s-a format în lumea creatorilor și amatorilor de artă încă de la apariția primelor comentarii apreciative la adresa operei lui Grigorescu de la începutul secolului XX și anume că cei care puteau exprima cel mai bine sufletul poporului erau artiștii, cei care aveau contact direct cu acesta.[66]

Imagini picturale ale țărăncii și semnificațiile lor cultural-naționale. În monografia dedicată lui Grigorescu în anul 1910, scriitorul Alexandru Vlahuță (1858-1919) ne atrage atenția că locul cel mai important în galeria de figuri pictate de acesta este ocupat de „țăranca noastră" al cărei portret fizic și moral era asociat de scriitor cu adevărata imagine a româncei.[67] Prin prisma vizualului, Vlahuță evoca țăranca „tînără, sănătoasă, puternică – românca *neaoșă* în figura ei blîndă, în ținuta ei cuviincioasă, în căutătura ei cuminte, în mersul ei ușor și elegant, fără umbră de cochetărie, în portul țesut și-mpodobit de ea, curat, simplu, cinstit, ca sufletul și viața ei toată."

---

[59] Descrierea detaliată a vizitei artistului la colonelul A. este menită să întregească imaginea eclectismului de prost gust al gazdelor. Artistul fu servit cu un ceai suculent „garnisit cu brînză de burduf, șocolată Marquis, țuică de Văleni, biscuiți englezești, fursecuri, petit-fururi, icre negre și fondante..." Vezi Tonitza, *Scrieri despre artă...*, p. 172.

[60] Textul intitulat *Arta populară și cosmopolitismul politicienilor burghezi* a fost publicat în *Insemnări ieșene* în anul 1938. Vezi Tonitza, *Scrieri despre artă...*, p. 53, 190.

[61] Șirato, *Prospecțiuni plastice...*, p. 110-111.

[62] Vezi Schobel, Clonaru, *Ion Theodorescu-Sion*, p. 27.

[63] *Ibidem*, p. 64.

[64] Tonitza, *Scrieri despre artă*, p. 152.

[65] *Ibidem*, 122.

[66] Se cuvine totuși subliniat faptul că artistul nu se referea la toți reprezentanții artelor frumoase ci doar la cei care nu făceau concesii publicului consumator de artă și nu acceptau „estetica patriotarzilor de cafenea". *Ibidem*, p. 124.

[67] Alexandru Vlahuță, *Pictorul Nicolae Grigorescu*. București, Ed. Tineretului, 1969, p. 87.

O asemenea imagine idealizată a țărăncii a fost perpetuată masiv de pictorii postgrigorescieni. Astfel, numeroasele picturi cu țărănci, produse la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, precum și interpretările acestora, au contribuit la fundamentarea vizuală a unor percepții specifice legate de femeile de la țară cum este ideea frumuseții, modestiei, hărniciei și creativității lor native.

În viziunea elitei intelectuale românești, frumusețea țărăncii era dublată în mod obligatoriu de moralitatea ei. Vlahuță sublinia că țăranca este ‚cuminte', afirmație susținută de contrastul vizibil al canonului de redare a senzualității diferitelor femei în opera lui Grigorescu și nu numai la el. Ea apare reținută în cazul țărăncilor române, a căror ținută corporală și îmbrăcăminte sunt modeste și corecte, comparativ cu senzualitatea evidentă a țigăncilor, exprimată prin poziția corporală provocatoare și decolteul generos. Așa cum subliniază și Olivia Nițiș, în cazul țigăncilor senzualitatea era considerată o caracteristică a rasei.[68] Ideea apare reprezentată și la alți pictori ca de exemplu la Nicolae Vermont (1866-1932) în portretele intitulate *Țărancă* și *Țigancă cu stânjenei* (1916).[69] Contrastul este evident și la Ștefan Luchian (1868-1916), deși mult mai simplificat și interiorizat ca expresie în portretul țigăncii *Safta florăreasa* (1895) și în imaginea intitulată *Florăreasă,* prezentat la expoziția *Tinerimii Artistice* din anul 1910. Această lucrare înfățișează o femeie, probabil de la periferia orașului, a cărei condiție modestă este indicată nu numai de îmbrăcămintea grosolană și de fața îmbrobodită ci și de poziția ei ghemuită pe pământ lângă florile pe care le vinde.[70]

Desigur, în această imagine Luchian a sugerat mai ales viziunea dezrădăcinării țăranilor care, încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea își părăsiseră în număr mare satele de origine, sporind pătura sărăcimii orașelor.[71] Cu toate acestea, este clar că ajungând să întruchipeze Națiunea, imaginea țărăncii nu putea decât să fie cuviincioasă, morală și reprezentativă. Puterea modelatoare a unor asemenea percepții se observă într-o lucrare realizată în perioada interbelică de artista Lucia Demetriade Bălăcescu (1895-1979), probabil în timpul studiilor sale la Paris din anii 1919-1922.[72] Aceasta a folosit costumul popular pentru a propune o nouă lectură picturii Olimpia (1863) de Édouard Manet (1832-1883). În lucrarea intitulată *Olimpia românească,* Bălăcescu înfățișează, ca și Manet, o tânără femeie sprijinită de perne, pe un pat, având lângă ea o servitoare care îi aduce buchete de flori. Spre deosebire de predecesoarea ei franceză, aceasta apare îmbrăcată într-o cămașă albă, decorată cu cusături purtând o salbă de galbeni la gât, și își acoperă pudic picioarele goale cu un ștergar țărănesc.[73] Îmbrăcămintea țărănească precum și gestul acoperirii schimbă complet mesajul lucrării. Dintr-o etalare triumfală a frumuseții corpului feminin, care la Manet se conturează îndrăzneț pe fondul închis al tabloului, prin intermediul stilului personal, al costumului popular și prin estomparea sexualității femeii care o reprezintă, Bălăcescu apropriază imaginea transformând-o într-o reprezentare modernă și totodată adecvată a Națiunii Române.

Faptul că asemenea constructe cultural-naționale, fundamentate vizual mai ales de picturile lui Grigorescu, au persistat în timp și dogmatizarea lor este indicată de descrierea lucrării *Țărancă din Muscel* de către istoricul de artă George Oprescu (1881-1969). În monografia dedicată pictorului în anul 1961 Oprescu sublinia că Grigorescu „a ales un model de o frumusețe *caracteristic românească*, punînd în valoare ovalul feței, linia apăsată a sprîncenelor,

---

[68] Nițiș, *Femeia între liniște domestică și senzualitate...*, p. 80.

[69] Amelia Pavel, Radu Ionescu, *Nicolae Vermont*. București, Ed. Academiei, 1958, p 43 fig. 22; p. 78, fig. 63.

[70] Vezi imaginile în Vasile Drăguț, *Luchian*. București, Ed. Meridiane, 1968, p.15, 55.

[71] Acest motiv apare și în alte picturi ale lui Luchian precum imaginea *Bătrânul cerșetor* (1898) sau în pictura *Mahalaua Dracului* (1899) care prezintă sărăcia și mizeria celor care locuiau la periferia orașului. *Ibidem*, p. 19, 25. In general despre mutațiile sociale de la începutul secolului XX vezi în Hitchins, *Rumania*, p. 181.

[72] Vezi Iulian Mereuță, *Lucia Dem. Bălăcescu*. București, Ed. Meridiane, 1970.

[73] *Ibidem*, p. 5.

tăietura arcuită a pleoapelor." Potrivit aceluiași autor, limbajul formei și mai ales al culorii sugerau caracterele vieții lăuntrice ale țărăncii acestea fiind „vioiciune șăgalnică, temperată de demnitate și discreție."[74]

Imaginile artistice cu țărănci, îmbrăcate în costume frumos decorate, lucrând, cosând, torcând sau țesând au fost produse timp îndelungat, încorporând variate conotații sociale și culturale. Una dintre ideile des vizualizate, nu numai în pictură ci și în fotografiile care apar în albumul *România în chipuri și vederi,* este că țăranca se duce la muncă sau socializează, torcând.[75] Torsul devenea astfel un atribut al țărăncii și o modalitate picturală de a o asocia cu natura. Asemenea imagini au reprezentat vechiul concept al femeii ca natură și nu cultură contribuind astfel la idealizarea acesteia.[76]

În lucrarea *Fata cu zestrea ei* (realizată înainte de 1891) Grigorescu înfățișează o tânără țărancă care parcă abia s-a oprit din lucru. Așezată pe o laviță, sprijinindu-se de o ladă de zestre, înconjurată de o mulțime de țesături multicolore ea are lângă ea furca și fuiorul de tors. Descrisă de Oprescu drept „fericită, gânditoare, cu brațele ridicate și cu mâinile sub cap, într-o atitudine de uitare de sine," istoricul de artă completează în mod firesc povestea sugerată de către artist; ea „așteaptă ce va să vie, adică pe tînărul bărbat sau pe peținorii lui".[77] Imaginea vizualizează parcă un întreg pasaj din nuvela *Gura satului* (1878) în care Slavici prezenta amănunțit lăzile de zestre ale Martei Mihului care erau „împodobite cu flori tăiate în scândură de tei, erau pline de altițe, de catrințe, de trîmbe de pînză și de albituri cusute gata, pline erau și acoperite cu fel de fel de velințe lucrate cu mult meșteșug [...]."[78] Acestea constituiau un motiv evident de mândrie pentru stăpâna casei nu numai pentru că erau dovada unei gospodării îmbelșugate sau pentru că sugerau hărnicia, o calitate importantă a fetei de măritat.[79] Semnificativă este în aceste cazuri sugestia păstrării vechilor obiceiuri care erau o garanție a omologării sociale și a continuării funcționării neperturbate a lumii sătești, cu legile și ritualurile ei specifice.

Galeria de imagini ale țărăncilor asociate cu ideea de creație textilă sau îmbrăcate în costume populare frumos decorate nu se oprește la lucrările de acest gen ale lui Grigorescu.[80] Deși desculță și mai sărăcăcioasă ca aparență, tânără țărancă care toarce apare la fel de idealizată într-o lucrare a lui Ștefan Luchian din anul 1896, prin expresia feței și ținuta elegantă a corpului. În monografia dedicată pictorului în anul 1924, Virgil Cioflec (1876-1948) o descria astfel: „subțire strânsă'n brâu, cu capul dat pe spate, cu cămașa înfoiată înclinând capul legat pe sub bărbie într'o cârpă; sveltă, cu picioarele goale, într'o mișcare grațioasă, merge torcând și fusul sfârâie."[81]

De altfel, se poate constata faptul că marea majoritate a reprezentărilor picturale care ilustrează activitățile femeilor de la țară, produse la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, au un caracter idealizant. Impresia aceasta este indusă atât de poza grațioasă sau de ținuta împodobită a protagonistelor cât și de lipsa sugestiei greutății muncii depuse de acestea. Vlahuță o descria pe tânăra care poartă apă din lucrarea *Munca la câmp* de Grigorescu (1894)

---

[74] George Oprescu, *N. Grigorescu,* Vol I. București, Ed. Meridiane, 1961 p. 213-214, fig. VII. Vezi de asemenea catalogul *La Peinture Roumaine...*, p. 68, fig. 13.

[75] Vezi de exemplu imaginea picturii lui Grigorescu *Țărancă torcând lâna* păstrată în Muzeul de la Brașov în catalogul *La Peinture Roumaine...*, p. 123, fig. 51. Vezi de asemenea *România în chipuri și vederi,* p. 52, 54, 85. O reprezentare a unei țărănci care toarce apare și în fresca *Idilă* de Nicolae Vermont care decorează Palatul Uniunii Compozitorilor. Pavel, Ionescu, *Nicolae Vermont,* p. 75, fig. 59.

[76] Vezi de asemenea Nițiș, *Femeia între liniște domestică și senzualitate...*, p. 79.

[77] George Oprescu, *Nicolae Grigorescu, maturitatea și ultimii ani.* București, Ed. Meridiane, 1970, p.65-66, fig. 119.

[78] Slavici, *Nuvele,* p. 204-205.

[79] *Ibidem,* p. 205.

[80] Nițiș, *Femeia între liniște domestică și senzualitate...*, p. 79.

[81] Virgil Cioflec, *Luchian.* București, Cultura națională, 1924, p. 8.

astfel: „Sub un cer de iulie, pe un şes întins, reavăn încă de roua dimineţii, răsare, ca o zână a florilor, ţăranca tânără, voinică, zveltă, rumâna Rodică, ce vine de la fântână cu donița plină pe umăr [...]."[82] Un exemplu la fel de ilustrativ este şi pictura *Ţăranca cu urciorul* de Nicolae Vermont în care femeia care parcă pozează cu urciorul în mână este îmbrăcată într-un costum frumos decorat şi poartă o bogată salbă de galbeni la gât.[83] Menite inițial să surprindă cotidianul vieţii simple de la ţară, asemenea imagini picturale ale ţărăncilor au ridicat banalul la rang de artă, idealizându-l şi multiplicându-l prin nenumăratele lucrări de acest gen produse de urmaşii lui Grigorescu.

Tocmai acest tip de idealizare a imaginii vieţii rurale a fost contestată de o nouă generație de artişti la sfârşitul primului deceniu al secolului XX. Impulsurile pentru schimbare au fost determinate nu numai de popularizarea discursului poporanist, care atrăgea atenția asupra realităților dure din mediul rural, prin revista *Viața românească* (1906),[84] ci mai ales de imaginea triumfului oficial al conservatorismului artistic la Expoziția Jubiliară de la Bucureşti din anul 1906[85] şi de şocul evenimentelor Revoltei ţăranilor din anul 1907.[86]

Prin lucrările prezentate la cea de-a IX-a expoziție a asociației *Tinerimea Artistică* din anul 1910, o nouă generație de pictori printre care se aflau Camil Ressu, Cecilia Cuțescu-Storck, Ion Theodorescu-Sion şi sculptorul Constantin Brâncuşi (1876-1957) au exprimat concepții stilistice noi. Astfel, ei căutau să impună schimbarea radicală a artei româneşti chiar în cadrul uneia din instituțiile care reprezenta conservatorismul acesteia şi anume asociația *Tinerimea Artistică*.[87] Într-un articol scris în anul 1910, Ressu exprima crezul acestei noi generații subliniind că viziunile lor au fost generate de ţeluri pur artistice şi mai puțin de un program angajat naționalismului cultural, reprezentat la vremea respectivă de curentul semănătorist.[88] De observat este şi faptul că artistul respingea în acelaşi timp influența poporanismului, „aşa cum poporanismul a început să fie la modă în literatură".[89] Şi cu toate acestea, nu se poate ignora faptul că aparența personajelor rurale reprezentate atât de Ressu cât şi de alți artişti din aceeaşi perioadă cum este Iosif Iser (1881-1958)[90] sau Ion Theodorescu Sion poate fi corelată cu anumite tipuri ţărăneşti descrise de Mihail Sadoveanu (1880-1961) în nuvele precum *Mormântul unui copil* (1905) şi *La noi în Viişoara* (1906). Catalogate drept personaje realiste de către teoreticianul poporanismului Garabet Ibrăileanu (1871-1936), potrivit acestuia ţăranii din creația sadoveniană se caracterizau prin „rezistență şi tăcere"[91] aşa cum reprezentarea vieţii dure a ţăranilor era sugerată vizual de pictorii Ressu, Iser sau Theodorescu-Sion prin caracterul static, expresia îngândurată şi aspră a personajelor din lucrările lor.

Important de subliniat este faptul că prin viziunea acestor artişti, stilul şi iconografia imaginii ţărăncilor s-a modificat; în picturile lui Camil Ressu, de exemplu, acestea apar masive,

---

[82] Lucrarea decorează Palatul Băncii Naționale din Bucureşti. Apud Petre Oprea, *Itinerar inedit prin case vechi din Bucureşti*. Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1986, p. 205, 209.

[83] Pavel, Ionescu, *Nicolae Vermont*, p. 41, fig. 21.

[84] Zigu Ornea, *Poporanismul*. Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 103.

[85] Vezi Kallestrup, *Art and Design in Romania...*, p. 88-100.

[86] Vezi Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907 Origins of a Modern Jaquerie*. Leiden, E.J. Brill, 1974, p. 229-237.

[87] Despre momentul expoziției *Tinerimii Artistice* din anul 1910 vezi la Theodor Enescu, „Momentul 1910 în istoria artei moderne româneşti" în Enescu, *Scrieri despre artă...*, p. 9-28. Vezi de asemenea Barbu Brezianu, *Brâncuşi în cultura şi critica românească. 1898-1914*, în *Pagini de artă modernă românească*. Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1974, p. 59-106 (aici p. 81-83).

[88] Gheorghe Cosma, *Camil Ressu*. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1967, p. 5.

[89] *Ibidem*.

[90] Vezi de exemplu lucrările *Două ţărănci, Ţărani şi Oameni buni* (1916) în Marin Mihalache, *Iosif Iser*. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968, p. 14-15, p. 21, fig. 9-10, fig. 18.

[91] Garabet Ibrăileanu, *Opere*. Ediție critică de Rodica Rotaru şi Al. Piru. Bucureşti, Ed. Minerva, 1974, vol. 1, p. 243.

robuste, serioase, realiste ca stil. Cu toate acestea, în ciuda schimbării de stil se observă faptul că anumite teme iconografice, cum este cea a țărăncilor torcând sau îmbrăcate în costume populare decorate, se regăsesc și la pictorii acestei generații deși apar mai rar și în alte contexte iconografice. Ressu trebuie invocat din nou cu imaginea țărăncilor torcând dintr-o lucrare datată în anul 1911[92] precum și cea a țărăncilor îmbrăcate în costume populare, șezând demne, dar cu fețe lipsite de expresie lângă o troiță din tabloul *Țărănci din Vlaici-Olt* (nedatat).[93] Semnificativ este faptul că noile reprezentări transmit de multe ori o senzație de pasivitate și patriarhal comparabilă cu cele din operele naturaliste sau impresioniste.

Aceeași concepție artistică, care înlocuiește idilismul cu realismul imaginii se regăsește, după Primul Război Mondial, la pictorul Ștefan Dimitrescu. Rezultând din dorința artistului de a participa la revoluționarea stilului românesc în artă,[94] siluetele femeilor reprezentate de acesta sunt realizate monumental și sobru. Așa cum sugerează Beatrice Bednarik, acestea exprimau pe deplin viziunea artistului despre țărani, pe care Dimitrescu îi vedea pictural „în mare, în stil grav și foarte simplu. El are alb și vreo două roșuri sau, mai mult alb și negru. Sînt două trei mișcări care-i revin continuu. Gesturi mari, calme caracterizează pe țăran."[95]

Lucrarea intitulată *Țărance țesând la război* (1925) arată preocuparea și concentrarea asupra lucrului a două femei, îmbrăcate în portul tradițional din Sălișteu cu cămăși lungi albe, năframe și catrințe negre.[96] Prin stilul simplu și riguros construit, Dimitrescu transformă imaginea activității creatoare feminine într-o compoziție puternic decorativă.[97]

Probabil nu este întâmplător faptul că în deceniul care a urmat Unirii, când discuțiile despre specificul artei românești au fost foarte intense,[98] Dimitrescu a ales ca model țărăncile din Sălișteu, un vechi centru meșteșugăresc transilvănean locuit de români, situat în Mărginimea Sibiului. Selectarea acestui loc cu valori identitare românești poate fi asociată preocupărilor generale ale intelectualilor români din această perioadă de a întări cultural legăturile cu restul teritoriului unificat. Fenomenul a fost observat și de Kallestrup în legătură cu creșterea importanței acordate studierii arhitecturii vernaculare transilvănene. În perioada de după Unire, aceasta putea servi aceluiași scop, ca element de inspirație unificator.[99] În acest nou context cultural-politic și național, țărăncile țesând reprezentau nu numai specificul unui loc aparte; ele vizualizau într-un limbaj pictural modern ideea tradiției populare perpetuate de femeile dintr-o zonă care devenise un bun cultural al României Mari.

Este important de subliniat, însă, faptul că asemenea tendințe realiste ca stil au coexistat cu idealizarea aparenței fizice și a ocupațiilor țărăncilor care au continuat chiar și în perioada interbelică. Aceasta este evidentă în lucrările unor pictori impresioniști precum *Frumoasa Bucovină* (1932) de Arthur Verona (1868-1946)[100] sau pictura *În grădină* (1930) a lui Samuel Mützner.[101] Prin frumusețea costumelor și albul imaculat al țesăturilor, pe lângă atitudinea

---

[92] Cornel Crăciun, *Universul familiei în pictura românească*, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 1, 2004, p. 325-336 (aici p. 328).

[93] Vezi imaginea picturii din colecția Zambaccian în catalogul *Muzeul Zambaccian*. București, Ed. Meridiane, 1966, fig. 57.

[94] Alături de Ressu, Tonitza, Theodorescu-Sion, Oscar Han etc., Dimitrescu a fost unul dintre artiștii care au constituit gruparea *Arta Română* în anul 1918. Beatrice Bednarik, *Ștefan Dimitrescu*. București, Ed. Meridiane, 1965, p. 4.

[95] *Ibidem*, p. 5

[96] *Ibidem*, p. 5.

[97] *Ibidem*, p. 4.

[98] Vezi Vlasiu, *Anii '20...*, passim. Vezi de asemenea Prügel, *Im Zeichen der Stadt...*, p. 172-183.

[99] Kallestrup, *Art and Design...*, p. 170.

[100] Vezi catalogul *La Peinture Roumaine...*, fig. 82.

[101] Viorica Andreescu, *Samuel Mützner*. București, Ed. Meridiane, 1974, p. 24-25. Vezi de asemenea Tudor Octavian, *Pictori români uitați*. București, Ed. Noi, 2003, p. 137 și reproducerea picturii *În grădină* în catalogul *Culorile avangardei...*, p. 165.

delicată şi artificială, ţărăncile din tablourile lui Mützner par să înfăţişeze mai degrabă orăşence travestite decât personaje reale ale satului românesc. Scenele rurale ale lui Verona sugerează spectacole teatrale regizate cu multă atenţie pentru efectul etnografic.[102] Interesant de observat, însă, este faptul că ţărăncile apar idealizate şi în reprezentările pictorilor care îşi propuneau înlăturarea idilicului şi crearea unui stil autentic românesc. Exemple reprezentative sunt personajele din scenele rurale produse de Ion Theodorescu-Sion, Francisc Şirato sau Olga Greceanu (1890-1978), mai ales în deceniul al treilea al secolului XX. Siluetele prelungi sau construite masiv (cazul lui Şirato) ale ţăranilor şi ţărăncilor înfăţişaţi de aceştia se remarcă prin efectul decorativ dar şi prin lipsa de individualitate.[103]

Numeroasele imagini ale ţărăncilor torcând, ţesând, cosând sau desfăşurând activităţi casnice precum căratul apei, spălatul rufelor, îngrijirea copiilor au contribuit la plasarea domeniului de activitate al femeilor cu precădere în spaţiul domestic. Astfel, rolul şi poziţia lor socială erau definite vizual în legătură cu familia şi gospodăria.

Lucrări narative cum este *Vatra de la Rucăr* de Grigorescu (1870), unde într-un interior simplu (şezând pe o laviţă lângă un leagăn atârnat de grindă) apare o tânără ţărancă alăptându-şi copilul,[104] accentuează percepţia condiţiei domestice dar şi a celei materne a femeii de la ţară.[105] Patru decenii mai târziu lucrarea lui Ressu *Ţărănci în curte* (1912-1913), surprinde şi ea un moment cotidian din viaţa femeilor. În ograda unei gospodării rurale, unde în prim plan se vede un copil ghemuit pe pământ cu capul acoperit cu caracteristica căciulă din blană de miel, două femei îmbrăcate în cămăşi cusute şi catrinţe decorate cu flori s-au oprit parcă în timp din treburile domestice sugerate de ciubărul din mâna uneia dintre ele.[106] Desigur, ţărăncile lui Ressu nu sunt poetice sau frumoase, ca cele pictate de Grigorescu, ci masive, stângace şi chiar neatrăgătoare. Ele par mai degrabă obosite şi copleşite de muncă şi cu toate acestea imaginea serveşte la fel de bine la fundamentarea viziunii domestice şi materne asupra ţărăncilor.

Faptul că femeia îşi desfăşura activităţile zilnice avându-l lângă ea pe copilul încă mic a fost o realitate în viaţa multor femei din mediul rural fiind ilustrată în lucrări precum desenul în cărbune realizat de Luchian intitulat *La fântână* (1897) sau chiar în imagini ale unor momente tensionate cum este pictura *La împărţitul porumbului* (1906).[107] Aceeaşi idee apare subliniată şi de Ressu, mai mult de trei decenii mai târziu, prin prezenţa mamei cu copilul în braţe aflată în centrul grupului de ţărani de la marginea câmpului din pictura intitulată *Odihnă la câmp* (1930).[108]

Servind aceluiaşi scop idealizator majoritatea imaginilor picturale ale familiei de ţărani prezintă familia restrânsă, formată din tată, mamă şi unul sau cel mult doi copii. Aşa apare familia din pictura *Întoarcerea de la târg* (1924) de Theodorescu-Sion sau cea din lucrarea mai-sus amintită a lui Ressu *Odihnă la câmp* (1930).[109]

Analizând reprezentări ale maternităţii rurale din perioada de sfârşit a secolului al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului XX, se poate sugera faptul că viziunea picturală atribuia imaginii mamei cu copilul mai degrabă semnificaţii biblice. Astfel, Nicolae Vermont transformă momentul botezului din pictura cu acelaşi nume (1898) într-o adevărată Adoraţie a pruncului de către tânăra mamă şi personajele care-l înconjoară.[110] Un exemplu relevant este şi reprezentarea

---

[102] Teacă, *Artişti post-grigorescieni în jurul lui 1900*, p. 63.
[103] Schobel, Clonaru, *Ion Theodorescu-Sion*, p. 89, fig. 78; p. 107, fig. 97.
[104] Oprescu, *N. Grigorescu*, p. 215.
[105] Prin anumite elemente precum puşca şi geanta bărbatului atârnate pe perete sunt indicate domeniile diferite de activitate ale femeilor şi bărbaţilor. Vezi Niţiş, *Femeia între linişte domestică şi senzualitate...*, p. 80.
[106] Cosma, *Camil Ressu*, p. 60.
[107] Drăguţ, *Luchian*, p. 16, 28-29. Vezi de asemenea lucrarea *Spălătoreasă* (nedatat) deşi aceasta înfăţişează probabil o femeie modestă de la periferia oraşului în Ioan Alexandru, *Luchian*. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1978, fig. 57.
[108] *Ibidem*, p. 26.
[109] Schobel, Clonaru, *Ion Theodorescu-Sion*, p. 102, fig. 94.
[110] Vezi Pavel, Ionescu, *Nicolae Vermont*, p. 31, fig.14.

iconică a *Maternității* de Cecilia Cuțescu-Storck unde mama, care are capul acoperit cu o năframă ca o țărancă, formează parcă un singur trup (modelat prin linii decorative, sinuoase) cu copilul mic pe care-l ține în poală. Nu întâmplător, ei apar plasați într-un spațiu simbolic sub o ramură de măslin pe un câmp acoperit de flori.[111] O idee asemănătoare este transmisă de imaginea mamei care își veghează copilul dormind din pictura *Maternitate* (1933) de Ștefan Dimitrescu. Figura orientală a acesteia, drapată în îmbrăcămintea întunecată, se profilează monumental pe dealurile și satul din fundal iar atenția femeii este total captată de băiatul blond care doarme în leagănul simplu de lemn.[112]

Regăsindu-se masiv și la alți pictori din perioada interbelică cum este Dimitrie Ghiață,[113] asemenea reprezentări contrastează flagrant cu relatările despre numărul mare de copii, mortalitatea infantilă ridicată și condițiile mizere de viață în care trăiau aceștia împreună cu majoritatea familiilor de țărani. Realitatea apare descrisă în ziarele vremii cum este articolul didactic adresat gospodinelor din mediul rural apărut în publicația *Femeia Satelor* din anul 1936. Autoarea acestuia Elvira Damian nota:

„Am stat acum câțiva ani, din întâmplare în casa unei tinere țărance și de când am văzut ce am văzut acolo nu m-am mai mirat că la noi mor atâția copii. Dormeau cinci într-o cameră, se încălzea zi și noapte și geamurile nu se deschideau aproape niciodată. Pe polițe erau așezate gutui și busuioc în grindă dar toate la un loc nu reușiau să înlocuiască mirosul aierului stricat de atâtea ori inspirat și expirat. La noi există încă credința că păduchii se fac din ploaie și de aceea țăranii se feresc de spălatul capului. Țăranca își spală copii pe față cum dă D'zeu și apoi îi trimite să se joace în praful de pe drum. Am văzut în mijlocul verii copii cu căciuli de oaie în cap ca să nu răcească. Notez că nu este un caz unic ci aceasta este situația în general."[114]

O asemenea imagine realistă a sărăciei și mizeriei vieții de la țară nu are corespondent pictural în arta românească din această perioadă deși în grafică accentele de critică socială sunt vizibile încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.[115]

Cu toate acestea, este interesant de menționat faptul că evocarea de mai sus amintește o pictură produsă un an mai târziu de artistul bulgar Stoyan Venev (1904-1989) intitulată *Familia* (1937), o dovadă certă că, la vremea respectivă, sărăcia rurală nu avea caracteristici naționale. Lucrarea înfățișează interiorul unei case mizere în care se odihnesc pe un pat de paie 6 adulți și un copil mic. Un sugar doarme într-un leagăn de pânză atârnat de grindă iar la picioarele oamenilor apar un câine, o pisică încolăcită pe o sobă și o găină slăbănoagă care ciugulește pe podea. Lucrarea prezintă mai degrabă o tentă umoristică și de grotesc prin poziția corpurilor grosolane ale țăranilor și detaliile anecdotice (găurile din ciorapii lor sau faptul că bărbații dorm cu căciuli în cap) și cu toate acestea imaginea sărăciei este foarte convingătoare.[116] Paralela devine și mai interesantă dacă luăm în considerare de faptul că Bulgaria, la fel ca România interbelică, a fost una dintre țările în care doctrina agrarianistă a jucat un rol important nu numai în politică ci și în viața culturală și socială. Ea a fost impusă ca ideologie oficială prin obținerea conducerii politice

---

[111] Drăguț, Florea, Grigorescu, Mihalache, *Romanian Painting*, p. 223.

[112] Crăciun, *Universul familiei...*, p. 327.

[113] Vezi imaginea tabloului *Mamă cu copil* (1937) în Maria Preutu, *Ghiață D.* București, Ed. Meridiane, 1977, p. 66, fig. 42. Un exemplu interesant este și pictura *Țărani* (1940) de basarabeanul Max Gamburd (1903-1954) care a participat intens la viața artistică a capitalei începând cu 1933. Lucrarea reprezintă parcă o imagine rurală a Sfintei Familii. Vezi Cornel Crăciun, *Structuri ale imaginii în pictura românească interbelică*. Cluj-Napoca, Presa Univ. Clujeană, 1998, fig. XXIV. Vezi de asemenea Octavian, *Pictori români uitați*, p. 144-145.

[114] Elvira Damian, *O bună gospodină*, în *Femeia Satelor*, 1936, p. 4.

[115] In secolul al XIX-lea imagini reprezentative au fost create de exemplu de pictorul Theodor Aman. Vezi de exemplu *În fața casei* (nedatat, 1875?), *Popas la munca câmpului* (1875) și *Adunați la mămăligă* (1876) în Florea, *Theodor Aman*, p. 33, p. 35, p. 41.

[116] *Sofia – Europe. Bulgarian Painting (1900-1950) in the Context of European Art*. Sofia, National Art Galllery, 1997, p. 197.

în anul 1920 de către *Uniunea agrariană națională bulgară* (1901) în frunte cu Alexander Stambolijski (1879-1923), unul dintre principalii teoreticieni ai agrarianismului bulgar.[117]

Se poate constata, astfel, că imaginea artistică a familiei în pictura românească ignora complet realitatea natalității ridicate din mediul rural și mortalitatea infantilă la fel de ridicată, probabil din aceeași dorință de poetizare a realităților rurale. Contrariant este însă faptul că asemenea imagini persistă într-o perioadă în care studiul sociologic al lumii satului se intensifică prin eforturile lui Dimitrie Gusti și al echipelor de studenți formate în cadrul *Seminarului de Sociologie* condus de acesta.[118] În anul 1929 dintr-o asemenea grupă de cercetare a făcut parte și artista Margareta Sterian (1897-1993) care a produs o serie de portrete ale țăranilor și copiilor din Făgăraș pe care le-a prezentat la Expoziția organizată în urma campaniei monografice de la Drăguș.[119] Trebuie de asemenea amintit faptul că funcționarea micii gospodării țărănești care depindea de familia țărănească lărgită și pe care își bazau previziunile de viitor în perioada interbelică, era foarte valorizată de economiștii țărăniști precum Virgil Madgearu (1887-1940).[120]

O analiză a imaginilor reprezentând participarea femeilor la muncile câmpului duce la aceeași concluzie și anume că foarte puțini pictori au vizualizat realitatea dură a muncilor agricole. Cazul cel mai tipic este cel al lui Grigorescu care nu a reprezentat munca în sine aproape deloc ci doar a sugerat-o. Descrierea lui Vlahuță a lucrării sale *Munca la câmp* este foarte sugestivă pentru că indică atât percepția poetică a muncilor agricole cât și diviziunea activităților între femei și bărbați: „în fund, se văd brazdele de iarbă cosite de curând, femei la adunat, bărbați la rostul stogurilor, boi la tânjală, toată mișcarea, toată larga priveliște a celei mai frumoase dintre muncile câmpului – strânsul, căratul și clăditul fânului. Poezia muncii."[121]

De fapt, majoritatea imaginilor artistice prezintă munca țărăncilor ca o participare decorativă sau ca momente de interacțiune veselă feminină la un efort colectiv. Asemenea percepții sunt sugerate prin imagini de seceriș sau culesul recoltei cum apar la Verona (*La seceriș*, 1907) și mai târziu la Rodica Maniu (*La săpatul viei*, *La culesul viei*),[122] și Samuel Mützner (*La treierat*, *La culesul viei*, 1932).[123] Nici măcar Ressu nu accentuează efortul muncii femeilor ci îl sugerată prin poze statice și impunătoare mai ales în lucrările produse în perioada interbelică. Alături de țăran țăranca este transformată într-un personaj eroic dar este și integrată în comunitatea țărănească. Așa apare femeia cu urciorul din planul al doilea al lucrării *Cosași odihnindu-se* (1925) și mai ales cele două personaje feminine cu sapa în mână din pictura *Două țărănci* (nedatată).[124]

În realitate datele economice demonstrează că munca femeilor de la țară era foarte dură și nu se limita deloc la ocupațiile casnice. Cererea crescută de produse agricole pentru export către sfârșitul secolului al XIX-lea a dus la intensificarea exploatării forței de muncă țărănești, aceasta implicând masiv munca femeilor.[125] Așa cum subliniază Ștefania Mihăilescu, din recensământul profesiunilor din anul 1913 reiese că din totalul populației active de 4.392.262, un

---

[117] John D. Bell, *Peasants in Power. Alexander Stambolijski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1977, passim.

[118] Vezi Paul H. Stahl, *Școala sociologică de la București. Sociologia și istoria*, în *Revista Română de Sociologie*, 2001, New Series XII, nr. 3-4, p. 243-254.

[119] Vezi Olga Bușneag, *Margareta Sterian*. București, Ed. Meridiane, 1977, p. 28, fig. 8.

[120] Virgil Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism: contribuții la studiul evoluției sociale românești*. Ediție de Ludovic Bathory. Cluj, Ed. Dacia, 1999, passim.

[121] Oprea, *Itinerar inedit*, p. 209.

[122] Andreescu, *Rodica Maniu*, fig. 46-47.

[123] Octavian, *Pictori români uitați*, p. 131, p. 151.

[124] Cosma, *Camil Ressu*, p. 25, p. 27.

[125] Peter Gunst, *Agrarian Systems of Central and Eastern Europe*, în ed. Daniel Chirot, *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*. Berkeley, Los Angeles, London, Univ. of California Press, 1989, p. 53-251 (aici p. 73).

procent de 43,4%, erau femei.[126] Numărul celor care lucrau în agricultură era aproape egal cu cel al bărbaților, ridicându-se la 1.574.919 de femei.[127] Concentrarea muncii acestora în domeniul agriculturii a rămas aproape la fel de ridicată în timp; în anul 1930 din 8.244.000 de locuitori ocupați în agricultură, 50,7% erau femei față de 43,3% bărbați. România se situa, din acest punct de vedere, pe primul loc comparativ cu alte țări europene.[128]

Nu se poate contesta faptul că noua generație de pictori a introdus nu numai viziuni stilistice noi ci și o serie de schimbări iconografice, indicând modificarea (chiar și parțială) a mesajelor lucrărilor lor sub impactul realităților economice și culturale. În picturile produse în secolul XX participarea femeilor în cadrul vieții comunității țărănești devine tot mai mult vizualizată. Momentele excepționale de sărbătoare cum apăreau idealizate la Grigorescu (*Hora*, 1863-1864)[129], Aman (*Brâulețul*, 1879 ?)[130], Vermont (*Hora*, 1916)[131] sau Verona (*Petrecere câmpenească*, 1915)[132] sunt înlocuite cu cele de interacțiune cotidiană.

Considerat de Tonitza drept „un pictor modern, care nu are însă nici o relație cu așa numita pictură modernă <națională> (*nomina odiosa*)",[133] Ressu reprezintă țărăncile incluse în comunitatea de țărani în momente banale în picturi precum *Țărani la prânz* (1912-1913) sau *Țărani în barcă* (1915) sau în momente ale muncii la câmp din perioada interbelică.[134] O mai mare noutate iconografică, însă, o constituie ilustrarea rolului femeilor în păstrarea credinței și ritualurilor ortodoxe. Acesta apare vizualizat deja înaintea primului Război Mondial în lucrarea *Țărănci în biserică* (1912)[135] de Ressu, care exprimă pietatea unui grup de femei de la țară care participă la liturghie într-o biserică ortodoxă, îmbrăcate în frumoase costume de duminică. De asemenea este sugerată prin prezența în prim plan a țărăncii din cortegiul funerar din lucrarea *Înmormântare la țară* (1912) de același artist. Schema compozițională a acestei lucrări a fost influențată de pictura *Procesiune* (1900) a francezului Lucien Simon (1861-1945) și reprezintă ca și în cazul picturii franceze, vizualizarea păstrării ritualurilor religioase la țară într-o lume modernă în care credința juca un rol tot mai puțin important.[136]

Dacă în picturile de la sfârșitul secolului al XIX-lea muncile domestice ale femeilor precum căratul apei sau spălatul erau imaginate de cele mai multe ori ca ocupații solitare, ele au devenit momente de socializare feminină în lucrările produse în primele decenii ale secolului XX. Imaginea țărăncilor care spală la râu din picturile Rodicăi Maniu-Mützner (*Spălătorese*, 1918)[137] sau cele care poartă apa din lucrările lui Theodorescu-Sion (*Pe malul apei*, 1923; *La albit pânza*, 1924) sunt reprezentative pentru stilul modern și construcția decorativă a acestei teme, în deceniul care a urmat Marii Uniri din 1918. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că ele sugerează același idilism al vieții femeilor accentuând identificarea lor cu natura. Preocupat de crearea unui stil caracteristic românesc, Theodorescu-Sion a înfățișat imaginea femeilor luând apa de la izvor și pentru potențialul simbolic al temei, în seria de lucrări inspirate de ideea izvorului și a sacrificiului feminin din *Legenda Meșterului Manole*.[138]

---

[126] Vezi Mihăilescu, *Din istoria feminismului...*, 14-15.
[127] *Ibidem*, p. 14.
[128] *Ibidem*, p. 15.
[129] Oprescu, *N. Grigorescu*, vol. 1, p. 107, fig. 67.
[130] Florea, *Theodor Aman*, p. 39.
[131] Pavel, Ionescu, *Nicolae Vermont*, p. 76, fig. 61.
[132] Vezi catalogul *La Peinture Roumaine...*, p. fig. 81.
[133] Tonitza, *Scrieri despre artă*, p. 152.
[134] Cosma, *Camil Ressu*, p. 18, 19.
[135] *Ibidem*, p. 17.
[136] Vezi imaginea în catalogul *Culorile avangardei...*, p. 150. Descrierea altor exemple precum tabloul *Liniște pioasă* (1910) de Ressu apare la Crăciun, *Universul familiei...*, p. 333.
[137] Vezi imaginea în catalogul *Culorile* avangardei, p. 171.
[138] Schobel, Clonaru, *Ion Theodorescu-Sion*, p. 86, fig. 71.

Ținând cont de puternica tendință de idealizare a civilizației rurale în arta românească nu este surprinzător faptul că, în general, în toată perioada analizată țăranca a fost reprezentată cu precădere ca o femeie tânără. Vlahuță echivala tinerețea și frumusețea cu etnicitatea considerând că Grigorescu a pictat puține țărănci bătrâne pentru că „bătrânețea, mai ales la femei, șterge adesea caracterul etnic al figurii."[139] În perioada de sfârșit a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, țăranca bătrână apare mai degrabă înfățișată în chip de victimă a sărăciei sau a exploatării societății capitaliste decât ca o membră respectată a familiei țărănești. Bătrânețea femeii de la țară sau a celei de condiție modestă apare valorizată pictural în perioada interbelică doar atunci când este vorba de portrete ale mamelor pictorilor. Exemple sugestive sunt portretul Ioanei Ursu, originară din localitatea Pianul de Jos, mama lui Theodorescu-Sion[140] și cel al mamei lui Ștefan Dimitrescu, o femeie văduvă din Huși care și-a crescut singură fiul.[141] Există puține cazuri în care bătrânеții femeii i se asociază conotații negative. Un exemplu sugestiv este pictura lui Rudolf Schweitzer Cumpăna (1886-1975) *Gurile rele ale satului* (1924) care configurează plastic imaginea unui grup de femei care bârfesc, prin îngroșarea anumitor trăsături anatomice până la grotesc.[142]

Pictat în mod realist, portretul țărăncii bătrâne reprezentată în chip de victimă accentuează viziunea suferinței, neputinței și pasivității acesteia. Într-o pictură intitulată *Muncitori la masă,* realizată în anul 1888 de Vermont sub influența școlii de la München unde a studiat, artistul înfățișează un bărbat și o femeie a căror aparență sugerează originea lor rurală. Blidul țărănesc de mâncare, ziarul *Lupta* care se văd pe masa la care stau așezați precum și imaginea brațelor descărnate ale bărbatului și fața suptă și osoasă a femeii completează povestea celor două personaje. Detaliile sugerează viața dificilă și lipsurile în care se zbat.[143] Trebuie observat și faptul că atitudinea bărbatului este mai degrabă îndârjită pe când figura femeii transmite impresia de resemnare și pasivitate a victimei.

Pictura lui Octav Băncilă (1872-1944) intitulată *Cina* (nedatată) este un alt exemplu sugestiv. Ea prezintă un interior țărănesc sărăcăcios în care doi bătrâni, un bărbat și o femeie, stau la o măsuță joasă și împart mâncarea dintr-un blid.[144] Atmosfera din pictura lui Băncilă vizualizează parcă descrierea momentului cinei țăranilor dintr-o nuvelă de Vlahuță. La fel ca în pictură, personajele din nuvelă stau așezate în jurul unei mese mici, rotunde cu picioarele scurte, la licărirea unui opaiț.

„În ochii lor stinși, pe fețele lor trase, e spaimă și disperare. Li-i frică parcă să se uite unul la altul. Oftînd, Safta frînge-n trei o bucată de mămăligă rece, care se-ntinde. În mijlocul mesei e o strachină, pe fundul căreia a mai rămas o țîră de mojdei, dar nimenea nu-ntinge și nimenea nu scoate-o vorbă. Vîntul dudue-n horn. Afară fulgueşte mereu. Grivei urlă-n poartă, a jale ș-a pustiu."[145]

Asemănarea dintre imaginea picturală și cea literară nu este întâmplătoare. Călinescu observa faptul că, în general, în nuvele lui, Vlahuță executa în mare programul socialiștilor, iar vederile socialiste ale lui Băncilă sunt, de asemenea, cunoscute.[146] De altfel, într-un interviu din

---

[139] *Ibidem*, p. 88.

[140] Vezi *Portretul mamei artistului* (1919-1920) în Schobel, Clonaru, *Ion Theodorescu-Sion*, p. 81, fig. 62.

[141] Vezi imaginea tabloului intitulat *În bucătărie* (expus 1921) în Bednarik, *Ștefan Dimitrescu*, p. 14-15.

[142] Gheorghe Poenaru, *Schweitzer Cumpăna*. București, Ed. Meridiane, 1969, p. 16, fig. 6.

[143] Pavel, Ionescu, *Nicolae Vermont*, p. 17, fig. 3.

[144] Vezi reproducerea tabloului *Cina*, ulei pe carton, Muzeul de Artă Ploiești în Ruxandra Dreptu, *Băncilă*. București, Ed. Meridiane, 1987, fig. 44.

[145] Apud George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru. București, Ed. Minerva, 1982, p. 556.

[146] *Ibidem*, p. 556. Vezi de asemenea Maria Epure, *Octav Băncilă*. București, Ed. de stat pentru literatură și artă, 1956, p. 4.

ziarul *Rampa* din anul 1914 pictorul își declara adeziunea la crezul artistic al scriitorului subliniind că „opera de artă trebuie să fie sinceră sau după o expresie a poetului Vlahuță, onestă."[147]

În afară de Luchian și transilvăneanul Aurel Popp (1879-1960) Băncilă a fost unul dintre puținii artiști care au subliniat duritatea muncii și vieții țăranilor deși mai ales către sfârșitul vieții sale picturile nu sunt constante ca mesaj de critică socială. În cazul lui Luchian, a fost nevoie de contactul cu realitatea cruntă a țăranilor înfometați și nemulțumiți în anul 1905 la Chiajna și de evenimentele Revoltei din 1907 pentru ca percepția țărăncii în câteva lucrări ale lui să se schimbe radical. Ea a devenit victima muncii epuizante așa cum apare în lucrarea *După muncă spre casă* (1905),[148] partenera de protest a bărbatului din cunoscuta pictură *La împărțitul porumbului* (1906)[149] și victima colaterală a represiunii răscoalei din *Episod din Răscoala din 1907*.[150]

Ideile lui Băncilă sunt o urmare directă a contextului în care a trăit. Acesta crescuse în casa surorii lui mai mari, Sofia și a cumnatului său Ioan Nădejde (editorul revistei *Contemporanul*) nu numai într-o atmosferă de convingeri socialiste ci și feministe.[151] Astfel, nu este de mirare faptul că reprezentarea *Fetei torcând* (nedatată) de Băncilă este una din puținele imagini realiste în cadrul acestui tip iconografic. Protagonista, desculță, îmbrăcată sărăcăcios, care toarce mergând pe uliță cu capul în pământ, este mai degrabă imaginea sărăciei și grijilor țărăncilor decât vizualizarea frumuseții, hărniciei și gingășiei lor.[152] În picturile *Țărani cu roaba* (1913) sau *Dimineața la sapă* (1915) țăranca apare reprezentată încovoiată de greutatea efortului fizic, participând la munci agricole epuizante alături de bărbat pe când în lucrarea *Seceriș* (nedatată) de Aurel Popp ea se transformă într-o viziune a forței prin silueta masivă, ridicând spicele de grâu la fel ca bărbatul alături de care muncește.[153]

Concluzii. În perioada de sfârșit a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, dominată de curentele cultural-naționaliste de sorginte agrarianistă precum Semănătorismul, Poporanismul, Țărănismul și Gândirismul, viziunea artistică a pictorilor asupra femeilor de la țară a contribuind la conturarea și reprezentarea anumitor stereotipuri privitoare la imaginea țărăncii, la locul și rolul ei în cadrul familiei de țărani, al civilizației rurale. Imaginile picturale i-au atribuit țărăncii roluri specifice în cadrul culturii românești a vremii cum a fost cel de păstrătoare a tradițiilor și obiceiurilor lumii rurale. Scopul unor asemenea reprezentări a fost să impună imaginea unei civilizații țărănești patriarhale impermeabile la schimbările produse de industrializare și capitalism, unde femeile și-au păstrat în mod firesc locul și rolul tradițional.

Deși au avut intenția să schimbe imaginea idilică a vieții rurale, reprezentările generației de pictori care au impus o nouă imagine a țăranilor în jurul anului 1910 nu au modificat, de fapt, percepția constituită anterior. De altfel, pictorii care făceau și critică de artă precum Șirato, Ressu sau Tonitza, care în anii '20 susțineau necesitatea adaptării stilului pictorilor români la cerințele exprimării spiritului național în artă, criticau tehnica picturală și nu subiectele reprezentate. Șirato, de exemplu, explica neadecvarea luminii și atmosferei din România la tehnica impresionistă, care făcea ca reprezentările „să devină impersonale", înstrăinându-se de public prin aspectul lor incomplet.[154] Tonitza, la rândul lui, condamna producția repetitivă a pictorilor ‚furnizori de artă națională' acuzându-i de lipsă de sinceritate și individualitate creatoare. Textele lui sugerează, de asemenea, faptul că această producție a fost susținută timp îndelungat de gustul publicului care prefera idilicul și era mai puțin interesat de realism în artă.[155]

---

[147] Dreptu, *Băncilă*, p. 13.
[148] Alexandru, *Luchian*, fig. 22.
[149] *Ibidem*, fig. 23.
[150] *Ibidem*, fig. 19.
[151] Dreptu, *Băncilă*, p. 13
[152] *Ibidem*, fig. 36.
[153] Raoul Șorban, Zoltan Banner, *Aurel Popp*. București, Ed. Meridiane, 1968, p. 67.
[154] Vezi Șirato, *Prospecțiuni plastice...*, p. 65.
[155] Tonitza, *Scrieri despre artă*, p. 48. In anul 1930 într-o cronică artistică din revista *Viața Românească* Tonitza sublinia critic că "publicul mare bucureștean a delirat la apariția specificului românesc inventat de un domn

Desigur modificările iconografice în operele pictorilor mai-sus amintiți s-au mişcat în acelaşi cadru strict al idealizării lumii satului şi a țăranilor. În perioada interbelică în special operele lui Ressu şi Theodorescu-Sion, care porneau de la conceptul de ‚Tradiție' ca instanță normativă, au fost criticate de reprezentanți ai avangardismului românesc cum erau Ion Vinea (1895-1964) şi Marcel Iancu (1895-1984).[156] Cu toate acestea, Prügel constată că nici artiştii avangardişti nu au respins complet rolul inspirator al tradiției; atât Vinea cât şi Iancu credeau că exista o oarecare apropiere între ornamentele artei populare şi construcțiile abstracte ale artei avangardiste. Această concepție artistică se regăseşte, de exemplu, în lucrarea lui Iancu *Țărancă vânzând ouă* (1930)[157] care reprezintă de fapt una din temele iconografice des întâlnite şi la Dimitrie Ghiață, un pictor al cărui interes pentru lumea rurală a fost mai puțin supus unor preocupări teoretice. Este vorba despre vizualizarea activităților comerciale ale țărăncilor care îşi vindeau produsele la oraş (*Țărancă la piață*, 1925; *Țărănci la piață*, 1935).[158] Asemenea lucrări anihilează senzația de lume imobilă şi patriarhală impusă de pictorii tradiționalişti, sugerând modificările petrecute în lumea satului sub impactul capitalismului, aflat în plin proces de dezvoltare.

The image of the peasant woman in the Romanian painting at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century

Abstract

During the last decades of the nineteenth and in the beginning of the twentieth century the Romanian artistic creation abounded in images of peasant women dressed in decorated costumes, gracefully nursing their children as well as performing domestic and agrarian activities. Even if around 1910 a new generation of artists tried to impose more realistic depictions, the latter continued to idealize the countryside, including women's appearance and their roles in the rural household and economy. Such depictions contrasted with the harsh conditions of the peasants' life in Romania and the child mortality which was especially high in rural areas. The present article tries to explore the role of images in creating and expressing specific views about Romanian peasant women. The persistence in time of idealistic representations of the countryside is related to the dominant agrarianist ideas, supported by a large number of Romanian intellectuals and politicians in the last decades of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. Obviously, these ideas played an important role in the visual construction of the image of peasant women as an ideal representation of the Romanian Nation.

Brumărescu şi a chiuit în fața pânzelor d-lui Arthur Verona [...]." Vezi Tonitza, *Cronica artistică. Despre precursorii oficiali şi despre premiul național de pictură*, în *Viața Românească*, 22, 1930, nr. 4-5, p. 120-123 (aici p. 122).

[156] Prügel, *Im Zeichen der Stadt...*, p. 216.

[157] Pavel, *Pictura românească interbelică...*, fig. 46.

[158] Preutu, *Ghiață D.*, p. 2, fig. 1; p. 13, fig. 5.

NUMISMATICĂ ŞI MEDALISTICĂ

FRANCISC PAP

TRADIȚIE TRANSILVANĂ ÎN MONEDA UNICĂ DE CIRCULAȚIE. MONEDA POLONEZĂ ÎN TEZAURELE MONETARE TRANSILVANE.

Keywords: *single currency, Transylvania, Polish currency, commercial traffic, monetary treasures*

Cuvinte cheie: *monedă unică, Transilvania, monedă poloneză, trafic comercial, tezaure monetare*

Astăzi se tot vorbește, se scrie, se declară, se intervievează despre euro, moneda unică europeană creată de Uniunea Europeană și care este deja adoptată într-o serie de țări europene membre ale acestei uniuni; ea urmează să fie adoptată de alte țări membre. Din punctul de vedere, însă, al istoricului, asemenea unitate monetară nu este o invenție a epocii noastre. Într-un fel specific, ea a fost mereu precedată în istorie de monede ce aveau, ce-i drept, emitenți pentru toată lumea atunci cunoscută (în antichitate), ca și de monede emise de diferite foruri în epoci mai târzii. Asemenea monede aveau un rost, un scop și un rezultat bine definite: ele erau monede de circulație. Circulație de tot felul, dar mai cu seamă comercială internațională, adică utilizate ca echivalent de marfă, în vânzări și cumpărări. Nu dorim să epuizăm, de data aceasta, gama unor asemenea monede pentru Transilvania, ci să ne referim – acum – la una din speciile monetare utilizate într-o anumită vreme: în evul mediu și mai ales în epoca modernă, și într-un spațiu geografic bine hotărnicit, cel al Transilvaniei medievale și moderne. Bibliografia numismatică mai recent apărută[1] ne face cu putință acest lucru și, în condițiile actuale, ne și obligă să-l facem.

Pentru început (adică în cadrul studiului de față), e vorba de moneda poloneză aflată în circulație în Transilvania și Banat mai ales în veacurile XV – XVIII. De ce considerăm că aceasta este o monedă de circulație cu valoare de echivalent – laolaltă cu moneda transilvăneană și cea maghiară – în spațiul și perioada istorică indicate? (O întrebare neplăcută pentru toți istoriografii retrogrizi, dar absolut necesară în continuarea studiilor, și în specialitatea noastră...)

Răspunsul este: pentru că monedele transilvăneană, maghiară și poloneză au fost deopotrivă acceptate în circulația monetară transilvană. Dovadă: tezaurele monetare păstrate și publicate, cuprinse în Repertoriul numismatic amintit.

Observații preliminare:

1. Vom trece doar în fugă peste aspectele monetare structural aparținătoare de cele trei feluri de monede prezente reglementar în circulația monetară transilvană (etalon monetar, greutate, finețe). Ele seamănă mult, deși nu sunt identice; erau însă deopotrivă acceptate în circulație (nu conștient, ci grație emisiunilor în cauză).

2. Vom considera întreaga masă monetară găsită drept rezultat al activității de schimb, dar fiind conștienți că – în mai mică măsură – poate fi vorba și despre alte activități istorice:

---

[1] E vorba de cartea noastră intitulată *Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului sec. 11 – 20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat sec. 11- 20*, apărută la Cluj-Napoca sub egida Editurii clujene Casa cărții de știință în anul 2002, realizată ca rezultat al muncii depuse timp de zeci de ani de cercetătoarea științifică Iudita Winkler și de mine, cuprinzând fișele descoperirilor numismatice până în anul 2000, fișe care constituiau puncte de pornire pentru studiile noastre numismatice (publicate când împreună, când separat) desfășurate în timpul acelor zeci de ani în cadrul Institutului de istorie și arheologie din Cluj (al cărui angajat era Iudita Winkler) și al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (al cărui angajat eram eu).

prezență monetară datorată activității diplomatice, salarii (așa cum au fost ele în lunga perioadă a începutului de salarizare), războaie sau mișcări militare, chiar prezență întâmplătoare etc.

Convențională este socotirea raportului *real* al averii deținute de proprietar (proprietari), raport situat între averea completă despre care poate fi vorba și tezaurul monetar găsit, egal cu o frântură de diferite proporții a averii complete (averilor complete). Raportul real avere-tezaur poate fi divers, chiar proporția avere-tezaur poate fi diversă; mânuitorul tardiv *pe hârtie* nu are însă de ales: el trebuie să opereze (în cifre și mai ales în proporții) cu tezaurul monetar și poate doar să facă supoziții privitoare la avere.

*

Repertoriul nostru numismatic cuprinde un număr total de aproximativ 300 tezaure monetare pentru secolele XV – XVIII, din care 252 pentru anii 1467 – 1753, conținând și (sau uneori exclusiv) monedă poloneză. În circulația monetară transilvană întâlnim mai frecvent tezaure ce cuprind și monedă de schimb transilvană, maghiară, împreună cu cea poloneză, în peste 40 (exact 41) de cazuri (adică tezaure monetare). Întâi de toate, vom încerca să lămurim, de ce asemenea concomitență în circulația monetară. Subliniem aspectul circulației monetare, întrucât s-ar putea spune că relativa inferioritate a monedei poloneze de schimb față de monedele maghiară și transilvăneană constituia un impediment în circulația monetară[2]. Situația circulației este însă mai complexă: nu întotdeauna și nu toate valorile nominale poloneze erau mai slabe decât cele transilvănene și maghiare[3]. Pe de altă parte, circulația monetară transilvană în tot cursul secolului al 17-lea nu era prea bogată în monedă de schimb autohtonă, așa că moneda poloneză, în special poltura preferată mai cu seamă în a doua jumătate a secolului, era obișnuită în mâna vânzătorului-cumpărătorului transilvan, care nu cântărea fiecare piesă ce-i trecea prin mână, mai ales că orientarea monedelor transilvăneană, maghiară și poloneză erau totuși foarte apropiate.

Dar în cele ce urmează nu urmărim să intrăm în amănunte tehnice, ci pe baza Repertoriului dorim să arătăm situația reală, pe cât posibil cifrică, a prezenței diverselor valori nominale ale monedei de schimb poloneze în circulația monetară a Transilvaniei.[4] Ne stau la dispoziție datele prețioase oferite de Repertoriu, din care cu acest prilej ne vom referi la secolele 15 – 18.

Am amintit deja că toate cele trei emisiuni monetare *împreună* le întâlnim într-un număr de 41 tezaure monetare. Spre a fi mai concreți, vom căuta în continuare să precizăm datele exacte sau măcar perioadele prezenței celor trei feluri de emisiuni, ca și – în mare – valorile nominale emise de cele trei foruri.

O serie de tezaure cuprinzând toate cele trei emisiuni se încheie încă în secolul al XVI-lea sau în primii ani ai secolului al XVII-lea, arătând că circulația monedei poloneze și de tip polonez, laolaltă cu cele transilvăneană și ungară, a avut loc în Transilvania încă în veacul al XVI-lea. Trecerea în revistă a acestui fel de tezaure demonstrează – ceea ce era și de așteptat – că

---

[2] Având în vedere mai ales diferențele de etalon monetar (Münzfuss) și greutate monetară între cele trei feluri de emisiuni. V. în legătură cu aceasta Huszár Lajos, *Az erdélyi pénzverés története*, în *A történeti Erdély*. Budapest, 1936, p. 507, 514-515 (pentru etalonul monetar și greutatea monedei transilvănene): id., *A magyar pénzverés története a 16. és 17. században, în Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből*, I. kötet, Miskolc, 1982, p. 73, 75; id., *CNH* III/I, p. 45-46 (pentru etalonul monetar și greutatea monedei emise de statul ungar); id., *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI- XVII. században*, în *NK*, LXVIII-LXIX (1969-1970), p. 59-6 (în continuare: *A lengyel pénzek forgalma...*); id., *CNH* III/I, p. 51-52 (privind valoarea în circulație, etalonul monetar și greutatea monedei poloneze); Buza János, *Dukát-tallér-dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig*, în *In memoriam Barta Gábor*, Pécs, 1996, p. 473-479 (privind circulația monedei poloneze și în special circulația, rolul monedei poloneze de triplu groș).

[3] Huszár arată (*A lengyel pénzek forgalma...*, p. 58) că circulația triplilor groși, a pieselor de șase groși și a orților în Ungaria era netulburată, din pricină că etalonul lor monetar era mai bun decât al pieselor ungare, spre deosebire de circulația jumătăților de groși, a groșilor și a polturii poloneze. Buza demonstrează că (mai ales în anii 1608-10) datele tehnice ale triplilor groși polonezi erau foarte apropiate de cele ale pieselor omonime transilvănene (*op. cit.*, p. 277-278).

[4] De data aceasta, includem în acest termen și Partiumul, ca și Banatul românesc.

încă în acest veac în Transilvania au circulat mai mult piesele de tripli groşi[5], dar pe lângă care există şi tezaure monetare încheiate în acelaşi secol cu circulaţie concomitentă şi de jumătăţi de groşi, groşi şi groşi laţi polonezi sau de tip polonez[6]. Piesele poloneze sau de tip polonez de şase groşi, orţi şi mai ales polturi circulă în Transilvania laolaltă cu emisiunile analoage transilvănene şi ungureşti mai ales în secolul al 17-lea[7]. Pe lângă aceste valori nominale – răspândirea nefastă a polturii şi în Ungaria fiind scoasă în evidenţă de Huszár[8] – mai erau prezente concomitent cu monedele transilvăneană şi ungară alte nominale poloneze şi de tip polonez (timpfi, denari, multipli de creiţari, şilingi), mai ales în secolul al XVII-lea, dar – potrivit mărturiei tezaurelor monetare păstrate – mai puţin masiv.

Tezaurele monetare păstrate şi publicate în Repertoriu nu dovedesc o grupare geografică clară şi univocă. Ele sunt răspândite în întreagă Transilvania. De asemenea, nu putem să le diferenţiem pe oraşe (de diferite mărimi) şi pe sate. Apar şi oraşe comerciale mai de seamă, ca Baia Mare, Clujul, Sibiul, Oradea (ieşind în afara cadrului politic al Principatului transilvan, dar intrând în aria comerţului extern al acestuia), alături de care apar şi *oppida* de nelipsit din ruta comerţului, ca de pildă Huedinul, Şimleul Silvaniei sau Sighetul, dar şi simple localităţi rurale. Localităţile rurale reprezentate îşi aveau, fiecare, „ieşirea" la unul din centrele comerciale mai frecventate ale vremii. Moneda poloneză alăturată celei transilvănene şi celei ungureşti este mai frecventă în a doua jumătate a sec. XVI şi în prima jumătate a sec. XVII, dar apare şi în a doua jumătate a acestui din urmă veac. Este în special cazul ortului şi mai ales al polturii, dar găsim în această parte de veac şi piese de şase groşi[9]. Uneori, polturile se menţin – în ciuda interdicţiilor – şi la începutul sec. XVIII[10].

Să vedem acum câte ceva despre prezenţa diverselor nominale poloneze independent de asocierea lor cu monedele transilvăneană şi maghiară în circulaţia monetară a Transilvaniei secolelor XV – XVIII. Aici deja – vrând-nevrând - intrăm în domeniul cifrelor. Vom arăta mai întâi că în perioada 1467/68 – 1753 Repertoriul numismatic stabileşte: e vorba de un număr mare

---

[5] Ca în cazul tezaurelor monetare de la: Baia Mare cuprinzând 1o5 piese (Rep p. 31), Cireşoaia (Rep p. 57), Dioşod (Rep. p. 74, cu emisiuni de Lituania şi Riga), Huedin Cetatea Veche (Rep. p. 88), Oradea cu 242 piese (Rep. p. 116, având şi emisiuni lituaniene, de Riga, de Gdańsk), Şmig (Rep. p. 159), Vişea (Rep. p. 187, aproape exclusiv cu piese de tripli groşi transilvănene şi poloneze).

[6] Tezaurul monetar de la Huedin Cetatea Veche (Rep. p. 88), Luncani (Rep. p. 101, cu jumătăţi de groşi şi groşi, piese de Prusia, Gdańsk, Elbląg), Părău (Rep. p. 124, cu jumătăţi de groşi şi groşi polonezi, de Gdańsk, de Prusia, de Riga, de Elbląg,de Lituania şi de Legnica-Brzeg), Petrinzel (Rep. p. 127, având şi groşi laţi de Polonia şi de Prusia), Ruşi (Rep. p. 138, pe lângă denari ungureşti şi cu jumătăţi de groşi şi groşi polonezi), Şimleul Silvaniei cu 421 piese (Rep. p. 158, cuprinzând şi jumătăţi de groşi şi groşi emişi în Polonia, Lituania, Prusia), Şmig (Rep. p. 159, având printre altele şi piese de jumătăţi de groşi şi groşi emise în Riga şi Prusia), Zagăr (Rep. p. 189, tezaur ce cuprinde şi jumătăţi de groşi de Polonia şi Swidnica).

[7] Printre altele, în tezaurele monetare de la Baia Mare cu 769 (748) piese (Rep. p. 33, emisiuni poloneze), Bistra (Rep. p. 4o, un ort polonez, piese poloneze de şase groşi şi polturi), Diosig cu 1515 piese (Rep. p. 73, cu şase groşi prusieni, de Riga, de Elbląg, emisiuni suedeze din timpul lui Gustav Adolf II, emisiuni de Brandenburg), Măgheruş cu 97 piese (Rep. p. 1o2, având şi piese poloneze de şase groşi), Pălatca (Rep. p. 123, cu multe polturi poloneze), Peceiu (Rep. p. 125, cu polturi de Polonia şi Rusia), Ploscoş (Rep. p. 128, cu un ort polonez), Sânmihaiul de Pădure (Rep. p. 144, cu orţi polonezi şi prusieni), Senereuş cu 477 piese (Rep. p. 148, având şi polturi poloneze, de Lituania şi de Swidnica), Sighet cu 5432 piese (Rep. p. 15o, cuprinzând şi piese de şase groşi şi multe polturi poloneze, apoi de Elbląg, de Riga, de Livonia, de Brandenburg, de Suedia, de Lituania), Sighişoara cu 98o piese (Rep. p. 151, având în compoziţie şi orţi, polturi, piese de şase groşi de Polonia), Suatu (Rep. p. 154, cu şase groşi polonezi şi polturi emise în Polonia, Elbląg, Riga, Prusia), Teiuş (Rep. p.168, cu polturi poloneze), Vale (Rep. p. 181), Varviz (Rep. p.182, având piese poloneze de şase groşi şi multe polturi poloneze, de Elbląg, de Riga, de Suedia, de Brandenburg), Zagăr (Rep. p. 189, cu un mare număr de şase groşi şi polturi emise în Polonia, Elbląg, Suedia, Brandenburg, Livonia).

[8] În *CNH* III/I, p. 51, ca şi în *A lengyel pénzek forgalma...*, p. 61, el arată scăderea valorică rapidă a acestui nominal şi pericolele apărute în circulaţia monetară de pe urma scăderii; constatările, făcute pentru Ungaria, sunt valabile şi pentru Transilvania, unde şi tezaurele monetare din Repertoriu indică o difuziune largă şi masivă a acestei monede.

[9] De exemplu, la Sighişoara (Rep. p. 151) sau Zagăr (Rep. p. 189).

[10] La Teiuş (Rep p. 168).

de tezaure monetare, cu un total de 248.985 de monede[11]. Aici intră un număr de 262 tezaure monetare cu aproape 154.000 de monede, strict pentru perioada în cauză[12], ca şi peste 95.ooo de monede din tezaurele monetare începute mai de vreme sau terminate mai târziu[13]. Numărul total de monede poloneze din toate aceste tezaure este de 90.910, în proporţie de peste 38,67 % din totalul monedelor perioadei 1467/68 – 1753, perioadă în care aceste monede poloneze sunt prezente în Repertoriu[14].

Cât priveşte circulaţia monedei poloneze şi de tip polonez, pe baza Repertoriului se poate spune că această monedă începe să aibă circulaţie în Transilvania încă din secolul al 16-lea, la fel ca în Ungaria; circulaţia ei continuă de-a lungul întregului veac următor şi încetează cu desăvârşire în secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere al emitentului, iată cum se repartizează această circulaţie:

1) Polonia: 5576o + x piese
2) Prusia: 5788 + x piese
3) Brandenburg: 192o piese
4) ? (neprecizate): 17o7 + x piese
5) Riga: 1356 piese
6) Lituania: 1152 piese
7) Suedia (în timpul lui Gustav Adolf II şi al Cristinei): 1151 + x piese
8) Elbląg: 1142 piese
9) Swidnica (sec. 16). 112o piese
10) Gdańsk: 751 piese
11) Legnica-Liegnitz: 68 + x piese
12) Livonia: 55 piese
13) Brzeg-Brieg: 25 piese
14) Liegnitz-Brieg – Wohlau: 25 piese
15) Curlanda: 24 piese
16) Prusia-Brandenburg[15]: 18 piese
17) Liegnitz-Brieg – Öhlau: 18 piese
18) Liegnitz – Goldberg: 8 piese
19) Brandenburg-Neumark: 8 piese
20) Liegnitz – Cold: 2 piese
21) Brandenburg – Stettin: 1 piesă

Cronologic, aceste piese urmează evoluţia istorică. Astfel, piesele de Swidnica (jumătăţi de groşi şi groşi) apar numai în prima jumătate a secolului al XVI-lea, piesele suedeze (care urmează liga poloneză) sunt prezente numai în secolul al XVII-lea. Monedele emise în Swidnica (Schweidnitz), cunoscute ca având în ele foarte puţin argint pur, au în Transilvania o circulaţie destul de intensă în ciuda calităţii lor proaste (sau, poate, tocmai din cauza calităţii). Este remarcabilă circulaţia relativ intensă a pieselor prusiene, prezente în Transilvania mai masiv în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar (mai ales polturile) şi în prima jumătate a veacului al XVII-lea, mai puţin în a doua sa jumătate. În această din urmă perioadă ele sunt asociate cu piese de Brandenburg, parte constitutivă a Prusiei.

---

[11] V. lucrarea noastră în manuscris *A polgárosodás érmei Erdélyben [Monedele transformării burgheze în Transilvania]*, cap. III, p. 7.

[12] După calculele noastre de acum, 269 tezaure monetare, cu un număr total de 235.073 monede.

[13] În total 63 de tezaure monetare, 59 fiind cu data începerii înainte de 1467/68, iar 4 mergând după 1753. Numărul total al monedelor din cadrul acestor tezaure este, conform calculelor făcute acum, de 1o6.851 + x.

[14] Exact: 38,673093 %.

[15] Conform înregistrărilor. Probabil Brandenburg.

Din punct de vedere al valorii nominale, în circulația monetară transilvană predomină – așa cum era și de așteptat – polturile emise în prima jumătate a sec. XVII[16] care se ridică la impresionanta cifră de 39.656 de piese. Ele sunt urmate de monedele de șase groși, tot o obișnuință a sec. XVII (10.332 de piese) și, de aproape, de triplii groși emiși încă în sec. XVI, dar circulând intens și în veacul următor (9.368 de piese). Dar o prezență și mai intensă și constantă de-a lungul secolelor XVI și XVII o constituie cea a groșilor (13.126 de piese), precum și a jumătăților de groși (4451 de piese). Mai ales în a doua jumătate a sec. XVI, apar în circulație groșii lați (425 + x bucăți). Piesele neidentificate (2316 bucăți) apar în ambele secole, orții (517 bucăți) și timpfii (54 de piese), precum și monedele de patru groși (57 bucăți) constituie o prezență tipică pentru sec. XVII. În același secol apare un relativ impresionant număr de șase creițari (551 de piese), dar identificăm și un număr de 75 de șilingi. Piesele de trei fileri (739 bucăți) fac parte din circulația târzie a sec. XVII. Monedele de trei creițari (446 de piese), puținele subdiviziuni de taleri (39 bucăți de 1/6 taleri și 2 piese de ¼ de taleri) apar mai mult în sec. XVII. Am lăsat la urmă – pentru valoarea lor și în circulația transilvăneană – monedele de aur, al căror număr (43 de piese) arată că aici nu erau frecvente, cel puțin cu intermediul monedei poloneze, în sec. XVI-XVII, operațiunile monetare de mare valoare[17]. O serie de valori nominale reprezentate mai slab numeric întregesc tabloul circulației monetare poloneze și de tip polonez în Transilvania veacurilor XVI-XVII.

Am pomenit la început de utilizarea monedei de acest tip – așa cum reiese acest lucru din tezaurele monetare publicate apărute până în momentul redactării Repertoriului – cu frecvență putem spune zilnică în circulația monetară a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. Aceasta nu însemnează că în Transilvania erau necunoscute celelalte emisiuni monetare europene (vom acorda atenție acestui aspect cu altă ocazie). Înseamnă însă că publicul vânzător-consumator socotea moneda poloneză ca mijloc circulator obișnuit, utilizând-o deopotrivă cu celelalte monede ale vremii, dar având-o mai la îndemână, în traficul comercial cotidian. Repertoriul nostru numismatic constituie o dovadă evidentă în acest sens.

The single currency in Transylvanian tradition. Polish currency in Transylvanian monetary treasures

Abstract

The Polish currency was commonly used in Transylvania during the 16th and 17th centuries, even if many other European monetary issues were known here as well. The selling and consuming audience thought that the Polish currency was more convenient to the daily commercial traffic. The numismatic repertory made by the author provides relevant arguments in this regard.

[16] Amănunte despre polturi în Huszár, *A lengyel pénzek forgalma...*, mai ales p. 58-59 și *CNH* III/I, p. 51.

[17] Revăzând monedele provenite din Țările de Jos în aceeași perioadă, vom detecta o altă situație a circulației monedei de aur în Transilvania.

CLAUDIA M. BONȚA

RELIGIOZITATE BAROCĂ: IMPACTUL TEMELOR SACRE ÎN MEDALISTICA CENTRAL-EUROPEANĂ. SECOLELE XVII-XVIII

Keywords: *baroque, medals, biblical episodes, religious scenes, Christian sensibility*
Cuvinte cheie: *baroc, medalii, episoade biblice, scene religioase, sensibilitate creștină*

Epocă de profundă religiozitate, secolele XVII și XVIII se raportează permanent la dimensiunea creștină, credința fiind una dintre puținele constante ale vieții. Arta barocă oferă un șir impresionant de creații pe teme religioase, Biserica Catolică reprezentând cel mai important patron al artelor în epocă, îndeosebi sub imboldul Contrareformei. Prin definiție zonă preponderent laică, medalistica nu s-a putut sustrage complet tematicii religioase care își pune discret amprenta asupra imaginilor gravate în metal. Scenele de inspirație religioasă și episoadele biblice sunt ceva mai rare în reprezentările medalistice unde sunt preferate citate emblematice din Biblie sau anumite elemente simbolice (*ochiul divin* atoatevăzător, *Manus Dei*, crucea etc.) atent selecționate pentru încărcătura aluzivă. Arareori, subiectele sacre care ating sensibilitatea creștină pot fi regăsite pe unele medalii, exemple convingătoare fiind scenele redate pe unele piese selectate din colecțiile Cabinetului Numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca:

* Medalie emisă în anul 1657 de către electorul de Bavaria, ducele Ferdinand Maria de Wittelsbach, pentru decesul împăratului Ferdinand al III-lea (fig. 1),[1] Av.: scenă de inspirație religioasă datată 1657. Tânărul duce Ferdinand Maria[2] oferă în genunchi, cu capul descoperit, globul cruciger *Fecioarei cu pruncul Isus* în brațe, așezată pe un tron format din nori. Pruncul face gestul binecuvântării sub privirea atentă a Fecioarei încoronate; ambii au nimburi în jurul capului. Prototipul iconografic din imagine, *Pantanassa* sau *Împărăteasa tuturor* este una dintre cele mai vechi și răspândite reprezentări de sorginte bizantină, preluat și în iconografia catolică: Maica Domnului stă așezată pe un tron, ținând pe genunchi Pruncul ce face gestul binecuvântării. Fecioara, singura perfectă printre ființele născute pe pământ, veghează împreună cu Hristos asupra destinelor lumii. Medalia este fin divizată în două planuri de stema electorului de Bavaria[3] timbrată de coroana princiară: într-o parte, zona profană, descrisă simplu, ferm și linear, redă silueta electorului cu a sa mantie de hermină. De cealaltă parte zona celestă, definită de contururi eterice, vaporoase și fine, linii sinuoase ce formează elegante arabescuri sugerând un spațiu de spiritualitate puternică, imaterială. Schema compozițională a medaliei de față nu consti-

---

[1] Medalie din metal comun, fără semnătură de gravor; D=41,1 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 72605.
Av.: semicircular: ♦ O♦ MARIA♦ ORA♦ PRO♦ ME♦. În câmp: ♦16 57♦; scenă de inspirație religioasă.
Rv.: ♦D· G♦/ FERDINANDVS/ MARIA SVP: ET INF· BAV: AC SVP: PAL: DVX·/ CO: PAL: RHE: S: R: IMP·/ ARCHID: ET· ELECT: ATQ·/ POST· EXCESS: DIVI·/ FERDI: III· AVG:/ VICARIVS· LAND:/ LEICHT: EÇ/ ❧

[2] Ducele Ferdinand Maria de Wittelsbach, 1636-1679, a fost conducătorul Bavariei și prinț elector al Sfântului Imperiu între 1651-1679, v. Albert M. Hyamson, *A Dictionary of Universal Biography of all ages and of all people*, Londra, 1960. p. 207.

[3] Stema electorului de Bavaria: scut scartelat având în cartierele I și IV scut pe negru încărcat cu leu rampant pe aur, încoronat, armat și limbat pe roșu; în cartierele II și III scut încărcat cu benzi romboidale pe argint cu azur; scut peste tot pe roșu cu globul cruciger de aur.

tuie o noutate[4] însă calitatea execuției, eleganța grafică și ingeniozitatea sugestivă detașează categoric scena de seria de imagini banale și mecanice de pe alte piese metalice ale epocii, generic numite *Madonnentaler*[5] ce au în comun reprezentarea de tip *Pantanassa*, raportată la *Mariensäule* din München,[6] statuia aurită a *Fecioarei cu Pruncul* realizată de sculptorul flamand Hubert Gerhard.[7] Venerată drept *Patrona Bavariae*,[8] Fecioara era figurată cu copilul Isus în brațe, ce binecuvântează cu dreapta și are în mâna stângă globul cruciger. Încoronată, cu sceptrul ridicat, Fecioara stă în picioare pe o semilună,[9] ca *Regina Cerurilor*.

* Medalie emisă de Carol al VI-lea cu prilejul anexării Siciliei (fig. 2),[10] Rv.: ilustrarea unui binecunoscut episod biblic în care Isus este provocat de farisei și irodieni. Secondat de doi dintre apostoli, Isus ține în palma stângă o monedă iar cu dreapta indică spre ea, rostind spre *iscoditorii*[11] aflați în fața sa care îl ascultă curioși: *„Dați, dar, cezarului ce este al cezarului, și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu!"*[12] Figurile respectă iconografia clasică referitoare la scena biblică atât în ceea ce privește vestimentația cât și în fizionomia personajelor: Isus cu plete, barbă și creștetul nimbat, îmbrăcat în haina de lumină drapată larg, iar fariseii și irodienii cu robă și tichie, barbă rară și atitudine fățarnică. Accentele antisemite ale perioadei pot fi ușor recunoscute în mica scenă care prezintă grupul *iscoditorilor* conform stereotipului evreului viclean, folosit drept țap ispășitor în multe situații. Dispunerea laterală, simetrică și distanțată reliefează antiteza dintre personaje. Prăpastia ce desparte cele două grupuri compacte este înviorată de imaginea îndepărtată a unui oraș fortificat, aluzie teritorială la cele ce se cuvin cezarului. În exergă un putto timorat susține scutul încărcat cu stema Regatului Siciliei insulare;[13] neatent la scena care se desfășoară deasupra sa, un al doilea putto termină de inscripționat legenda ovală înconjurată de cunună de laur care umple elegant spațiul.

---

[4] Pe aversul unui ducat emis la 1644 de tatăl și predecesorul ducelui Ferdinand Maria, Maximilian I, supranumit cel Mare (1573-1651), apare o scenă similară, gravată cu stângăcie, ce îl înfățișează pe ducele Maximilian îngenuncheat, cu capul descoperit și sabia la șold rugându-se sub aceeași legendă (*O MARIA ORA PRO ME*) Fecioarei cu Pruncul ce stă așezată pe tron și ține piciorul pe semilună, stema electorului de Bavaria fiind figurată pe revers.

[5] Serie de monede (îndeosebi taleri) sau medalii ce au gravat pe avers sau revers imaginea Fecioarei cu Pruncul, de tipul *Pantanassa*, *Regina Cerurilor*.

[6] Statuia *Fecioarei cu Pruncul* (1593) de Hubert Gerhard, destinată inițial altarului catedralei din München, Frauenkirche, a fost amplasată în vârful Coloanei Mariei, *Mariensäule*, ridicată în München (în piața numită mai târziu Marienplatz) pentru a celebra sfârșitul invaziei suedeze din timpul Războiului de 30 de ani, în anul 1638. Ridicat la porunca ducelui Maximilan I al Bavariei, monumentul era completat de patru grupuri statuare alegorice executate de Ferdinand Murmann, aflate la baza coloanei înalte din marmură roșie: pe fiecare colț, câte un putto ce încarna poporul din München lupta cu *Războiul* (Leul) și nenorocirile cu chip de fiară aduse de acesta: *Foamea* (Dragonul), *Ciuma* (Baziliscul sau șarpele-cocoș otrăvitor) și *Erezia* (Șarpele). Monumentul a servit drept model lungului șir de Coloane închinate Fecioarei Maria în epocă, v. Richard Bauer, *Gesichte Münchens: vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München, 2008, p. 73; Gary B. Cooper – Franz A. J. Szabo (ed.), *Emboldiments of power: building baroque cities in Europe*, Berghahnbooks, 2008, p. 180-181.

[7] Hubert Gerhard (c. 1550- mort cândva înainte de 1621), artist flamand format în Italia, la Florența, activ în spațiul germanic, la Augsburg, München, Innsbruck, v. John Onians (ed.), *Atlas of world art*, Londra, 2004, p. 171.

[8] Supranumele *Patrona Bavariae* apare drept legenda unor piese din seria *Madonnentaler*.

[9] Postura apare în revelațiile sfântului Ioan: *În cer s-a arătat un semn mare: o femeie învăluită în soare, cu luna sub picioare și cu o cunună de douăsprezece stele pe cap* (Apocalipsa 12:1).

[10] Medalie semnată de gravorul german Georg Wilhelm Vestner (1677-1740); metal comun, D=43,5 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 72685.

Av.: V·; semicircular: CAROLVS VI· D· G· ROM· IMP· SEMP· AVG·. În câmp: portret tip bust, orientat spre dreapta, al lui Carol al VI-lea.

Rv.: semicircular: DATE QVAE SVNT CAESARIS. CAESARI QVAE DEI DEO. În exergă: IN DE/ SICILIA LEGI/TIMO REGI SVO/ RESTITVTA. În câmp: scenă de inspirație religioasă.

[11] Luca 20:20-21.

[12] Matei 22:21; Marcu 12:17; Luca 20:25.

[13] Scutul Regatului Siciliei insulare: scut sfâșiat în săritoare cu nuiele pe aur și roșu respectiv câmp de argint cu acvila monocefală limbată pe negru.

* Medalie emisă în anul 1687 în cinstea victoriei de la Mohács:[14] prin intermediul unei faimoase parabole creştine, *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul*, este prezentată încleştarea armată dintre două imperii. Sunt punctate momentele cheie ale bătăliei de la muntele Harsány, a doua bătălie de la Mohács, care a pus faţă în faţă forţele imperiale conduse de ducele Carol al V-lea de Lorena[15] cu armata otomană aflată sub comanda lui Süleyman paşa. Preambulul marii confruntări este redat pe avers iar lupta propriu-zisă pe revers. Medalia istoriseşte în mod original cum austriecii au înaintat prudent de-a lungul Dunării, dincolo de râul Drava care separa cele două armate, în timp ce poziţiile turce de la Trah, Darda şi Essek au fost întărite; căutând un loc strategic pentru confruntare, imperialii au pornit spre Siklós iar turcii i-au atacat în apropiere de Mohács. Bătălia a marcat un punct de cotitură în istoria europeană, înfrângerea declanşând o gravă criză în interiorul imperiului otoman, criză abil speculată de austriecii care şi-au întins stăpânirea asupra unor largi teritorii: Ungaria, Transilvania şi mare parte din Slavonia.[16] Av. (fig. 3a): într-un peisaj colinar străbătut de cursul unei ape (Dunărea) cu maluri mlăştinoase, este surprins debutul înfruntării dintre un cavaler şi un dragon. Centrat în imagine, dragonul stăpâneşte teritoriul pe care apar câteva indicaţii topografice: *TRAH*; *DARDA*; *ESSEK*. Cavalerul apare în stânga imaginii, pare proaspăt sosit în aceste locuri, gata de luptă, cu sulița ațintită spre fiara ce-şi arată colţii. Calul cambrat pe picioarele dinapoi are valtrap din hermină iar călăreţul este echipat în costum militar roman: tunică scurtă, armură, coif cu penaj învolburat. Chipul ascuns de scut priveşte atent spre dragon pregătindu-şi grijuliu lovitura. Doi câini care atacă la unison îl însoţesc pe războinicul ocrotit simbolic de razele ochiului divin. Rv. (fig. 3r): o scenă extrem de familiară din iconografia creştină ce se desfăşoară sub razele ochiului atoatevăzător: *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul*. Supranumit *purtătorul de biruinţă,* Sfântul Gheorghe este cel care a învins răul, reprezentat de balaur şi a adus victoria credinţei, binelui, adevărului şi dreptăţii.[17] Imaginea surprinde momentul culminant al luptei: răpus la pământ de sulița care l-a străpuns prin gură, balaurul este atacat de cei doi câini, unul îi sfâşie gâtul iar celălalt şi-a înfipt cu putere colţii în coapsa lui. În agonie, fiara priveşte cu capul întors spre necruţătorul cavaler. Calul cabrat pe picioarele dinapoi asistă interesat la scena ce se desfăşoară la picioarele sale. Cavalerul, cu chipul parţial acoperit de viziera coifului, este bine protejat de scutul cu însemnele Austriei[18] pe care îl mânuieşte cu mâna stângă. Diagonala ascendentă a suliței, punctul central al scenei, pare axa unei mişcări dinamice care implică toate personajele: câini, dragon, cal şi cavaler. Realismul reprezentării constă în principal în grija cu care este tratată anatomia animalelor şi mai puţin în figura personajului vag individualizat, sinteză a virtuţilor romano-creştine ale imperialilor. Scena

---

[14] Medalie semnată de gravorul german Philipp Heinrich Müller (1650/1654-1718/1719); metal comun, D=45,0 mm, colecţia Esterházy, nr. inv. N 72407.

Av.: P· H· M·; semicircular: ARTE PROVOCATVR. În câmp: TRAH; DARDA; ESSER; scenă de inspiraţie religioasă. În exergă: 22· IVLY 1687.

Rv.: P· H· M·; semicircular: APERTO MARTE NECATVR. În câmp: HARSSE; MOHAZ; scenă de inspiraţie religioasă. În exergă 12· AVG: 1687.

[15] Carol al V-lea duce de Lorena, 1643-1690, comandantul trupelor imperiale în campania de pe Rin, avansat la gradul de mareşal în 1676, învingător în marile bătălii de la finele secolului XVII: Kahlenberg (1683, bătălia pentru Viena), Buda (1686), Mohács (1687), v. André Corvisier – John Childs (ed.), *A dictionary of military history and the art of war*, Oxford, 1994, p. 131.

[16] Michael Hochedlinger, *Austria's wars of emergence 1683-1797*, Londra, 2003, p. 159-160; Stephen J. Lee, *Aspects of European History, 1494-1789*, Londra, 1984 (reprint), p. 81.

[17] Iconografia clasică îl înfăţişează pe sfântul Gheorghe călare pe un cal, străpungând cu sulița un balaur. Inspiraţia se găseşte în legenda pioasă conform căreia sfântul Gheorghe a salvat cetatea Silena (Selena, Selene) din provincia Libia terorizată de un balaur. Povestea, popularizată prin *Legenda Aurea* (hagiografia dominicanului Jacobus de Voragine din secolul XIII), a fost considerată de-a lungul vremii o metaforă a luptei oamenilor cu diavolul, v. Joseph Fontenrose, *Python: a study of Delphic myth and its origins*, Los Angeles, 1980 (reprint), p. 515-520; Anna Brownell Jameson, *Sacred and Legendary Art*, vol. II, 2009 (reprint), p. 390-404; Leonid Ouspensky - Vladimir Lossky, *The meaning of icons*, New York, 1982, p. 137.

[18] Stema Austriei: scut pe roşu tăiat de brâu de argint.

evoluează într-un peisaj de câmpie brăzdat de râuri, o mlaștină pe fundal muntos, grijuliu localizată prin cele două toponime, *MOHAZ*, Mohács, la poalele muntelui Harsány, *HARSSE*. Superba scenă de luptă, de un dinamism captivant, se inspiră puternic din lunga serie de opere dedicate subiectului în cauză, citând îndeosebi creația pictorului aulic Hans von Aachen,[19] *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul*.

* Medalie emisă pentru alegerea și încoronarea lui Iosif I ca rege roman la 1690 (fig. 4),[20] Rv.: portret oficial al lui Iosif I[21] îmbrăcat în costum ceremonial, cu coroana pe cap și mantia imperială cu guler de hermină peste vestminte. Arhiducele stă îngenuncheat pe o pernă cu ciucuri cu mâinile împreunate a rugăciune, scăldat de razele ochiului lui Dumnezeu, într-o postură ce sugerează calitatea suveranului de *uns al lui Dumnezeu*, relația directă dintre monarhie și divinitate. Scenele de rugăciune, modalitatea cea mai simplă și expresivă de descriere a pietății personajelor sunt între cele mai frecvente reprezentări de sorginte religioasă în medalistică, variantele compoziționale prezentate de gravori fiind destul de inventive.

* Medalie emisă în anul 1711 cu prilejul încoronării lui Carol al VI-lea ca împărat roman și a victoriei imperiale de la Cardona (fig. 5),[22] Av.: celebrarea încoronării servește drept pretext pentru o scenă de rugăciune în ambientul sacru al unei biserici. Carol al VI-lea[23] încoronat, cu sabia la șold și mantou lung se roagă îngenuncheat în fața unui altar pe care tronează un crucifix cu un Christ răstignit. În fundal se sfătuiesc cinci personaje masculine, doi principi electori cu mantouri și bonete princiare și trei nobili cu peruci lungi și mantii scurte. Sunt punctate prompt elementele arhitecturale care definesc spațiul interior al unei biserici: altarul și crucifixul, stâlpii canelați ce îl delimitează, masa cu acoperământul simplu cu franjuri. În planul îndepărtat, între colonete, se întrevede o nișă ce adăpostește statuia unui sfânt. Moda redării unor interioare de biserici s-a impus în artă prin pictura flamandă de la finele secolului al XVI-lea și din secolul al XVII-lea, devenind un gen aparte datorită unei serii de pictori care s-au specializat, deseori exclusiv, în aceste subiecte.[24]

* Medalie emisă în anul 1767 pentru însănătoșirea Mariei Teresia (fig. 6),[25] Rv.: îngenuncheată în fața unui altar simplu, o femeie acoperită de văluri lungi arde tămâie într-o cădelniță. Privirea spre cer și gestul patetic prin care personajul mulțumește cu mâna pe inimă marchează intensa

---

[19] Hans von Aachen, 1552-1615, pictor flamand numit în 1592 de împăratul Rudolf al II-lea pictorul oficial al curții imperiale din Praga, titlu păstrat și în epoca împăratului Mathia, v. Jürgen Müller, *Concordia Pragensis Karel van Manders Kunsttheorie im Schilder-Boeck*. München, 1993, p. 197-215.

[20] Medalie de argint realizată în colaborare de gravorii Georg Hautsch, care semnează aversul și Lazarus Gottlieb Lauffer, reversul; D=45,5 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 57253.

Av.: G· H·; semicircular: VIDETE REGEM IN DIADEMATE· IN DIE LÆTITIÆ CORDIS SVI. CANT· 3·. În câmp: portret frontal al lui Iosif I.

Rv.: LGL·; semicircular: DABO TIBI, VT NVLLVS FVERIT SIMILIS TVI. 2. PARAL. 1. În exergă: IOSEPH. I. D. G. ELECT. ET./ CORON. REX ROMAN. AVG. VIND. MDCXC·. În câmp: scenă de inspirație religioasă. Pe cant: DEVS PATRIS TVI ERIT ADIVTOR TVVS, ET BENEDICET TIBI· GEN· XLIX. 25· *

[21] Iosif I de Habsburg, 1678-1711, împărat al Sfântului Imperiu romano-german între 1705-1711.

[22] Medalie din metal comun, fără semnătură de gravor; D=49,4 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 72479.

Av.: semicircular: VAGINA ERUMPENS ENSIS RUIT AUGUR IN HOSTES·. În câmp: scenă de inspirație religioasă.

Rv.: semicircular: PACE SVSPECTA TVTIVS TALE BELLVM. TAC. În exergă: CORONATIONIS DIE SER/VATA CARDONA 22 DEC:/ MDCCXI. În câmp: scenă de bătălie.

[23] Carol al VI-lea de Habsburg, 1685-1740, împărat al Sfântului Imperiu romano-german între 1711-1740.

[24] Între cei mai importanți pictori ce s-au dedicat pictării unor interioare de biserici se numără Hendrick van Steenwyck cel Bătrân (mort în 1603), Peeter Neeffs cel Bătrân (1578-1656), Hendrick van Steenwyck cel Tânăr (1580-1649), Pieter Jansz Saenredam (1597-1665), Emanuel de Witte (1617-1692), Peeter Neeffs cel Tânăr (1620-1675).

[25] Medalie din argint, fără semnătură de gravor; D=25,1 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 56152.

Av.: circular: M· THERESIA· D· G· R· IMP· HU· BO· REG·. În câmp: portret tip bust, orientat spre dreapta, Maria Teresia.

Rv.: semicircular: DEO CONSERVATORI AUGUSTAE·. În exergă: OB REDDITAM PATRIÆ/ MATREM· 22· IVLII·/ 1767·. În câmp: scenă de inspirație religioasă.

încărcătură spirituală a momentului. Imaginea pare un relief plat al cărui punct focal îl constituie altarul poziționat oblic, spre care suntem grijuliu conduși de lanțurile lungi ale cădelniței ce emană vălătucii aromați de fum.

Repere care focalizează atenția, simbolurile creștine sunt omniprezente și transmit voalat anume mesaje ori puncte de vedere privilegiate de comanditar, prin soluții grafice adaptate cerințelor. Larga paletă a simbolurilor sacre articulează cu energie spirituală medaliile insuflându-le o căutată forță dramatică. Textul legendelor alătură numele imperial de formularea clasică *Dei Gratia* ce punctează dimensiunea creștină și catolică, nelipsită din repertoriul medalistic unde îmbracă forme diverse precum *ochiul divin atoatevăzător*, *Manus Dei*, crucea, *Agnus Dei*, ființele angelice sau personificările.

* Medalie din 1690, dedicată încoronării lui Iosif I ca rege roman (fig. 7),[26] Rv.: razele ochiului divin scaldă generos spada cu vârful în sus înconjurată de un vrej din ramuri de măslin și încununată de deviza lui Iosif I, *Amore et Timore*. *Ochiul atoatevăzător*, simbol al Dumnezeului atoateștiutor și omniprezent, este un element preferat în medalistica central-europeană, reprezentat după iconografia Renașterii târzii, în interiorul unui triunghi cu raze de lumină în jur, ca emblemă a *infinitei sfințenii a Trinității*. *Ochiul unic* fără pleoape este simbolul esenței și al cunoașterii divine, reprezentând percepția supranaturală.[27] Triunghiul era emblema lineară a lui Dumnezeu și al Sfintei Treimi iar cercul radiant de raze constituia simbolul eternității.[28]

* Medalie dedicată cuplului imperial Mathias și Anna de Austria, suverani ai Imperiului romano-german (fig. 8),[29] Rv.: imaginea oferă o reprezentare extrem de frecventă în decursul secolului al XVI-lea când se prefera ca Dumnezeu să fie figurat doar de numele său înscris cu litere ebraice în interiorul unui triunghi.[30] Inscripția în ebraică, tetragrama יהוה [31] emană raze asupra acvilei bicefale limbate cu simbolurile imperiale: globul cruciger (între capete), sceptrul și sabia (depuse la picioarele acvilei). Doi îngeri susțin coroana imperială deasupra globului și întind câte o coroană radiantă spre fiecare dintre capetele acvilei. Deși execuția este marcată de un oarecare grad de schematism, încărcătura simbolică a elementelor conferă calități neașteptate medaliei.

* Medalie din anul 1687, dedicată încoronării lui Iosif I ca rege al Ungariei (fig. 9),[32] Av.: Iosif I, un copilandru cu bucle scurte, apare într-un portret din față privind spre stânga, cu Ordinul Lâna de Aur la gât. Din nori o *Manus Dei* ține deasupra capului său coroana Sfântului Ștefan. Privirea vie și surâsul abia perceptibil surclasează orice obiecție artistică. *Manus Dei, Dextera Domini, Mâna din nori* sau *Mâinile divine*, sunt folosite ca un simbol al lui Dumnezeu Tatăl, ca pecete a

---

[26] Medalie din metal comun, fără semnătură de gravor; D=47,1 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 72541.
Av.: text sub coroană susținută de putti: IOSEPHUS/ REX UNGARIÆ/ CORONATVS/ IN REGE ROMANORV/ AVGVSTÆ XXVI· IAN:/ ·MDCXC·.
Rv.: semicircular: AMORE· ET· TIMORE·. În câmp: imagine simbolică.

[27] Jean Chevalier – Alain Gheerbant, *Dicționar de simboluri*, vol. II, București, 1995, p. 363.

[28] Adolphe Napoleon Didron, *Christian Iconography or The history of Christian art in the Middle Ages*, vol. I, Londra, 1851, p. 231-232.

[29] Medalie semnată de gravorul german Christian Maler, activ în prima jumătate a secolului al XVII-lea; metal comun, D=41,0 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 72561.
Av.: semicircular: MATH: ROM: IMP: CAES. ET ANNA AVSTR. În câmp: portret dublu, Mathias și Anna de Austria.
Rv.: C M/ C· PRI· CÆ·; semicircular: FVLGORE IMPERII ROMANI HÆC ÆRA CORVSCANT. În câmp: imagine simbolică cu elemente din iconografia creștină și simboluri ale puterii imperiale.

[30] A. N. Didron, *Christian...*, p. 231-232.

[31] Tetragrama *YHVH* sau transcrierea ebraică a numelui lui Dumnezeu, *Yahve*, יהוה yōd (י)-hē (ה)-vāv (ו)-hē (ה).

[32] Medalion oval din argint, semnat de medalistul Friedrich Kleinert (1633-1714): D=61,4 x 76,2 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 71996.
Av.: semicircular: IOSEPHUS *der Erste König in Ungarn.* MDCLXXXVII. În câmp: portret frontal al lui Iosif I încoronat de *Manus Dei.*
Rv.: circular: IOSEPH *wird wachsen. Wie an einer Quelle.1 Buch Mose in ·49·.* În câmp: IOSEPH; WIEN; PRESPVRG; OFFEN; ESSEK; DONAW; DRAW; peisaj simbolic dominat de pomul vieții.
Pe cant: AUSTRIA/LLER EXTENDETUR/ HREN IN/ ST ORBEM/ STERREICH VNIVERSVM/ OLL *FK*

omniprezenței Creatorului. A fost unicul simbol pentru Dumnezeu în timpul primelor opt secole ale Bisericii şi reprezintă un semn al stăpânirii lui Dumnezeu şi al protecției sale asupra oricărei creaturi avându-şi originea în frecventele referiri la *Mâna lui Dumnezeu* din Biblie: [33] „...*Mâna Dumnezeului nostru este binefăcătoare pentru toți cei ce aleargă la El, iar asupra tuturor celor ce-L părăsesc este puterea Lui şi mânia Lui!*"[34]

* Medalie emisă în anul 1627 pentru încoronarea lui Ferdinand al III-lea ca rege al Boemiei (fig. 10),[35] Rv.: deviza împăratului Ferdinand al III-lea, *Pietate et Ivstitia*, dispusă în jurul unor elemente simbolice menite a ilustra pios textul devizei - o balanță, simbol al Justiției, având brațul redat ingenios sub forma unui crucifix pe care este răstignit un Christ. Găsim foarte interesantă figurarea crucii drept braț pentru balanță şi melanjul între semnificațiile celor două: salvarea prin credință (*crucea*) şi dreapta judecată (*balanța*) cu trimiteri spre puterea laică imperială dar şi spre *Judecata de Apoi*, o aluzie la arhanghelul Mihail cântărind în balanță sufletele celor morți. Deşi oarecum constrânşi de spațiul mic al medaliei şi de elementele simbolice limitate, gravorii au reuşit să spargă monotonia reprezentărilor şi să se joace cu dispunerea grafică a simbolurilor, oferind un amalgam plastic de embleme imperiale şi creştine.[36]

* Medalie dedicată alegerii şi încoronării lui Iosif al II-lea[37] ca rege roman,[38] un exemplu de reprezentare simbolică, o aglomerație de elemente cheie care alcătuiesc o compoziție eclectică sugestivă. Av. (fig. 11a): deasupra unui peisaj montan, între nori, străluceşte ochiul divin trimițându-şi razele înspre acvila bicefală dublu încoronată care poartă pe fiecare aripă o cruce: pe aripa dreaptă crucea dublă, patriarhală iar pe cea stângă crucea simplă, latină;[39] conotația creştină a simbolului este dublată de o aluzie teritorială.[40] În fiecare cioc acvila are o panglică inscripționată cu numele cuplului imperial, *Francisc I* şi *Maria Teresia*. Lateral, se văd două mâini, una de femeie întinzând un trandafir şi alta de bărbat cu o inimă timbrată de coroana princiară. Cele două mâini susțin panglica cu legenda semicirculară. Aglomerația barocă de simboluri, acurateța în gravare şi iconografia elaborată sunt cele trei repere pe care este construită imaginea. Reversul medaliei apare la fel de bine calculat (fig. 11r): sub ochiul divin strălucind dintre nori, acvila unicefală încoronată cu coroana imperială ține în cioc o panglică pe care scrie numele moştenitorului tronului, *Iosephe*. Pe aripa dreaptă poartă crucea simplă. Acvila este aşezată pe pomul vieții care are un frunziş stufos, 12 fructe şi poartă pe tulpină scutul Austriei. Gravorul a

---

[33] A. N. Didron, *Christian...*, p. 201-221.

[34] Ezra 8:22.

[35] Medalie din metal comun, fără semnătură de gravor; D=41,5 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 72587.
Av.: text sub coroană: FERDINANDVS III/ HVNGARIÆ· REX/ CORONA: IN REGEM/ BOHEMIÆ/ XXV. NOVEMB·.
Rv.: 16 – 27; deviza împăratului Ferdinand al III-lea, PIETATE ET IVSTITIA, cu elemente simbolice.

[36] Ferdinand al III-lea a emis o serie de medalii asemănătoare, cu mici diferențe: absența Christului de pe crucea simplă sau apariția acvilei ce asupreşte sceptrul şi spada ținând în cioc balanța-crucifix.

[37] Iosif al II-lea, 1741-1790, ales rege roman la 27 martie 1764, a fost încoronat la Frankfurt la 3 aprilie 1764. A domnit ca împărat al Sfântului Imperiu romano-german între 1765-1790.

[38] Medalie semnată de gravorul german Johann Leonhard Oexlein (1715-1787); metal comun, D=52,9 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 71932.
Av.: ŒXLEIN; semicircular: PRIMVLA VERIS IN CONCORDIA. În exergă: IOSEPHI II DIE NAT:/ 13· FEST: 19· ELECT: 27·/ MART:. În câmp: FLORENS GAVDIVM; FRANCISCI THERESIÆ; imagine simbolică.
Rv.: Œ·; semicircular: NON PROCVL A PROPRIO STIPITE POMACADVNT. În exergă: AB EMERICO IOSEPHO/ ELECT: MOG: CORON: 3·/ APRIL· FRANCOF:. În câmp: IOSEPHE; imagine simbolică.

[39] *Crucea patriarhală* (numită şi *greacă ortodoxă* sau *crucea Lorenei)*, cu traversă dublă, traversa inferioară fiind mai lată decât cea superioară (care reprezintă inscripția plasată pe cruce de Pilat din Pont) este o cruce ecleziastică ce apare alături de reprezentarea iconografică a patriarhilor şi a fost adoptată de cardinali şi arhiepiscopi ca o distincție ierarhică. *Crucea simplă* (*crux immissa, crux capitata, crux ordinaria*), cea mai frecventă în iconografie, este considerată drept simbolul creştinismului, amintind de sacrificiul Mântuitorului, Învierea şi speranța în viața veşnică, v. A. N. Didron, *Christian...*, vol. I, Londra, 1851, p. 367-405.

[40] *Crucea lorenă* face aluzie la titlul de duce de Lorena al lui Francisc I (1708-1765).

folosit din nou sensurile multiple ale simbolurilor, imperiale şi creştine: dedesubt, pe o terasă înverzită, un leu rampant încoronat, conturnat, cu coada bifurcată, ţine în laba senestra crucea dublă patriarhală iar în laba dextra o sferă, îndreptându-se spre pomul vieţii.[41] *Copacul vieţii*[42] este socotit ca un simbol al raporturilor care se stabilesc între pământ (unde îşi are înfipte rădăcinile) şi cer (spre care i se înalţă crengile), o *axis mundi* care acoperă întreg universul. Aflat în centrul Grădinii Edenului, acest copac al nemuririi[43] este păzit de heruvimi. Tradiţia iconografică prezintă arborele vieţii plin de rod, cu 12 fructe, în antiteză cu *pomul cunoaşterii* sau *al morţii* care este uscat, uneori cu urme de foc. Gustând din pomul cunoaşterii, Adam şi Eva pierd accesul la pomul vieţii şi mor.[44]

* Medalie emisă în anul 1750 de către *Asociaţia Fraţilor boemi şi moravi* pentru aniversarea de 50 de ani a lui Nicolaus Ludwig Zinzendorf (fig. 12),[45] Rv.: pe vârful unui munte numit *Herrnhuth*[46] tronează simbolul lui Isus Hristos, un miel nimbat, *Mielul blând* ce poartă un stindard pe care este brodată crucea. Steagul cu crucea reprezintă victoria lui Hristos asupra morţii; iconografia creştină identifică reprezentarea drept *Mielul Pascal* care duce crucea învierii.[47] Sacrificiul divin, ideea de jertfă, sunt frecvent ilustrate prin *Mielul Domnului, Agnus Dei*, ce ia păcatele lumii asupra sa, simbol al nevinovăţiei şi răbdării lui Isus.[48]

* Medalie din anul 1778, dedicată construirii unei biserici pe un teren salvat de la inundaţii din lunca Padului (fig. 13),[49] Rv.: pe malul Padului, sub strălucirea curcubeului, se înalţă un altar din piatră pe care este jertfit un miel. În fundal, ţărmul stâncos are pe un pisc o arcă pe care se vede o clădire-simbol, Biserica, neatinsă de inundaţii. *Curcubeul* este imaginea credinţei divine absolute, al iertării divine şi al reconcilierii. Simbolul este luat din Biblie, când după Potop Dumnezeu a pecetluit cu imaginea curcubeului pe cer promisiunea că nu va mai distruge pământul. Curcubeul reprezintă tronul lui Christ, simbol al Gloriei Sale şi al *Judecăţii de Apoi*, calea dintre lumi, medierea între lumea de aici şi cea de dincolo, reunirea a două jumătăţi separate, semn al restabilirii ordinii cosmice şi al unor evenimente fericite.[50]

---

[41] Imaginea redă grafic titlul oficial al împăraţilor din casa de Habsburg, apelând la simbolurile heraldice emblematice ale posesiunilor principale: împărat al Sfântului Imperiu - acvila încoronată; arhiduce al Austriei – scutul cu stema Austriei; rege al Boemiei - leul rampant încoronat, conturnat, cu coada bifurcată; rege al Ungariei - crucea dublă patriarhală. În acelaşi timp, sfera şi crucea sunt un simbol al triumfului şi domniei lui Isus asupra lumii.

[42] *Domnul Dumnezeu a făcut să răsară din pământ tot felul de pomi, plăcuţi la vedere şi buni la mâncare, şi pomul vieţii în mijlocul grădinii, şi pomul cunoştinţei binelui şi răului* (Geneza 2:9).

[43] *Domnul Dumnezeu a zis: „Iată că omul a ajuns ca unul din Noi, cunoscând binele şi răul. Să-l împiedicăm, dar, acum ca nu cumva să-şi întindă mâna, să ia şi din pomul vieţii, să mănânce din el şi să trăiască în veci."* (Geneza 3:22).

[44] Juan Eduardo Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, New York, 2002, p. 349.

[45] Medalie din metal comun, gravor neidentificat; D=29,4 mm, colecţia Esterházy, nr. inv. N 56420.

Av.: K; semicircular: NIC· LUDOVIC· GRAF· V· ZINZENDORF· GEB· 1700·. În câmp: portret tip bust, orientat spre dreapta, al contelui Nicolaus Ludwig Zinzendorf.

Rv.: semicircular: ZU EINEM ZEICHEN. În exergă: DER BOEHMISCH: I MAERISCHEN/ BRUEDER/ 1750. În câmp: HERRN/HUTH; imagine simbolică de inspiraţie religioasă.

[46] Nicolaus Ludwig Zinzendorf, 1700-1760, teolog eclectic controversat. A fost liderul *Asociaţiei Fraţilor boemi şi moravi*, o comunitate religioasă căreia i-a acordat azil pe domeniul său, Berthelsdorf, unde aceştia au construit aşezarea botezată simbolic *Herrnhuth*, v. Peter Anstadt, *Luther, Zinzendorf, and Wesley*, Fort Worth, 2005 (reprint), p. 11-14; August Gottlieb Spangenberg, *The life of Nicholas Lewis Zinzendorf: bishop and ordinary of the Church of the United (or Moravian) Brethren*, Londra, 1838, p. 39-41, 53-55, 63-67, 77-84, 504-511.

[47] A. N. Didron, *Christian...*, p. 318-337.

[48] *A doua zi, Ioan a văzut pe Isus venind la el şi a zis: „Iată Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatul lumii!"* (Ioan 1:29).

[49] Medalie semnată de medalistul francez Anton Guillemard (1760-1812); bronz, D=50,0 mm, colecţia Esterházy, nr. inv. N 57507.

Av.: A. GUILLEMARD F.; semicircular: M· THERESIA AVGVSTA. În câmp: portret sculptural Maria Teresia. Rv.: A.G.F.; semicircular: SIGNUM FOEDERIS. În exergă: IN AGRO MENSULÆ MAJORIS/ A PADI INUNDATIONE/ ILLAESO TEMPLUM A/ FUNDAM. AEDIFIC./ MDCCLXXVIII. În câmp: scenă simbolică de inspiraţie religioasă.

[50] J. Chevalier – A. Gheerbant, *Dicţionar...*, vol. I, Bucureşti, 1991, p. 420; Alva William Steffler, *Symbols of the Christian Faith*, Michigan, 2002, p. 118.

* Medalie emisă în anul 1738 și dedicată arhiepiscopului Emeric Esterházy (fig. 14),[51] Rv.: un impozant altar cu volute, decorat cu capete de putti, domină întreg câmpul medaliei. Pe altar se înalță un mănunchi de spice de grâu și un vrej de viță de vie între care arde un miel. Jertfa Mântuitorului și Euharistia, repere ale credinței creștine, sunt prezentate pe același spațiu minuscul printr-un artificiu compozițional ingenios. Flăcările șerpuitoare au un corespondent vizual în mlădioasele spice de grâu și vrejurile sinuoase cu ciorchinii bogați, elemente simbolice ce formează o veritabilă simfonie decorativă care umbrește cu succes expunerea aridă.

Nu lipsesc nici trimiterile medalistice la Vechiul Testament care redau teme sugestive și simboluri puternice, ingenios selectate spre a se potrivi evenimentului celebrat:

* Medalie din anul 1649, dedicată Păcii de la Regensburg (fig. 15),[52] Av.: piesa prezintă o analogie a Potopului biblic cu Războiul de 30 de ani. *Arca lui Noe*, simbol al Potopului, al Pedepsei divine dar și al promisiunii de mântuire, este subiectul principal al reprezentării. Trimiterile biblice sunt directe, apelul la iconografia creștină nu suportă nici o abatere de la schema clasică: pe o mare înspumată plutește Arca lui Noe având deasupra curcubeul sub al cărui arc un porumbel cu o ramură de măslin în cioc anunță finalul nenorocirii. *Corabia* este utilizată frecvent drept alegorie pentru Biserica-mamă iar Arca, prin structura specifică amintește de imaginea clasică a unei biserici fără turnuri. Stema orașului Regensburg,[53] figurată discret în zona de exergă localizează precis momentul care pune capăt potopului iscat de Războiul de 30 de ani: Pacea de la Regensburg.

* Medalie din anul 1789, dedicată succeselor obținute de generalul Laudon (fig. 16),[54] Rv.: pe o pajiște înverzită un trunchi retezat de stejar prinde viață prin două ramuri extrem de înfrunzite care cresc din el. Stejarul folosește drept soclu unei acvile ce ține în gheare o semilună conturnată. La baza trunchiului stau căzute trofee de război, steaguri, arme și un turban răsturnat a cărui pană din vârf lasă să se înțeleagă rangul înalt al posesorului. Gravorul apelează la un simbol cu multiple semnificații: cununa din stejar apărea alături de cununa de laur și cea de măslin în iconografia romană ca un însemn al învingătorului, o distincție ce onora personajele ilustre,[55] precum era cazul generalului Laudon.[56] O altă abordare era legată de iconografia biblică: creanga ce crește din trunchiul lui Ieseu reprezintă un simbol din Vechiul Testament: *Apoi o odraslă va ieși*

---

[51] Medalie semnată de gravorul Matthäus Donner, activ pe la mijlocul secolului al XVIII-lea; argint, D=23,4 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 56328.
Av.: M D; semicircular: EMERICUS E C· ESTERHAZY· A· E· S· S· R· I· P· P· R· H·. În câmp: portret tip bust, orientat spre dreapta, al arhiepiscopului Emeric Esterházy.
Rv.: semicircular: SACERDOS ITERVM. În exergă: MDCCXXXVIII. În câmp: scenă simbolică de inspirație religioasă.

[52] Medalie din argint, gravor neidentificat; D=33,2 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 57199.
Av.: V G; semicircular: CONSERVA· MVNERA· PACIS SANCTA· COLVMBA· ORBI. În câmp: scenă simbolică de inspirație religioasă.
Rv.: 1649/ REGENSPVRG/ ALGEMEINEN/ FRIDENS· VND/ DESWEGEN· DEN·/ 16· 8BRIS· GEHA/ LTENEN· DANCK/ FEST· GEDACH/ TNVS· S P Q R.

[53] Stema orașului Regensburg: scut pe roșu cu două chei de argint inversate și încrucișate.

[54] Medalie semnată de gravorul austriac Joseph Vinazer (1738-1814); argint, D=42,4 mm, colecția Esterházy, nr. inv. N 41045.
Av.: I· VINAZER· F·; semicircular: GEDEON LAVDONIVS EXERCITVS CAESAR. În câmp: portret tip bust, orientat spre dreapta, al generalului Laudon.
Rv.: semicircular: VENI· VIDI· VICI·. În exergă: MDCCLXXXIX. În câmp: imagine simbolică de inspirație religioasă.

[55] A. N. Didron, *Christian...*, p. 95.

[56] Gideon Ernest Laudon, 1716-1762, descendent al unei familii nobile scoțiene stabilite la Trotzen, în Livonia. Admirator al regelui prusac Friedrich al II-lea, a părăsit Rusia pentru a intra în serviciul acestuia însă a fost refuzat de acesta din cauza fizicului neatrăgător. A intrat în serviciul Austriei, unde s-a remarcat prin merite deosebite, avansând până la gradul de general, v. Wilhelm Zimmermann, *A Popular History of Germany – From the Earliest Period to the Present Day*, vol. IV, New York, 2010 (reprint), p. 1587.

din tulpina lui Isai şi un Vlăstar va da din rădăcinile lui.[57] *Stejarul*, considerat arborele regal, simbol al durabilităţii şi al rezistenţei neclintite în faţa persecuţiilor, apărea în iconografia creştină drept una dintre esenţele lemnoase care au fost folosite la Crucea Mântuitorului.[58]

* Medalie emisă în anul 1742 cu prilejul alegerii lui Carol al VII-lea ca împărat roman (fig. 17),[59] Rv.: sub razele strălucitoare ale soarelui, pe o platformă caroiată este aşezat *Chivotul Sfânt* străjuit la capete de două busturi de îngeri afrontate. Între aceştia o carte mare, grijuliu inscripţionată *Decalogus*, stă deschisă pe Chivot, amintind de rolul acestuia de adăpost pentru Tablele Legii. Gândită ca o compoziţie de linii fine juxtapuse, ce dau un joc asimetric implicând volutele din zona de exergă, caroiajul rectangular, rozetele întreţesute în romburi, mânerele orizontale şi razele ascuţite, scena simbolică face referire la augurii favorabili acestei domnii începute după o succesiune problematică.[60]

Religia a jucat un rol crucial în epoca barocă, influenţând puternic întreg spectrul vieţii cotidiene. Considerată artă minoră, medalistica lasă să transpară universul religios complex aferent secolelor XVII-XVIII. Lectura imaginilor de pe medalii captivează prin grija cu care sunt concepute semnificaţiile simbolice ale fiecărui element, prin modul în care sunt reflectate operele din artele majore dar şi graţie ingeniozităţii gravorilor care au inoculat unor suprafeţe reduse ca dimensiune o neaşteptată încărcătură spirituală.

Bibliografie specială:

Forrer, Leonard, *Biographical Dictionary of Medallist Coin-, Gem-, and Seal- Engravers, Mint- Masters &c. Ancient and Modern, with references to their works. B.C.500-A.D.1900*, vol. II-VIII, Londra, 1904-1916.
Forrer, Leonard, *Biographical Dictionary of Medallists, Coin-, Gem-, and Seal- Engravers, Mint- Masters &c. Ancient and Modern, with references to their works. B.C.500-A.D.1900*, vol. I, New York, 1970 (reprint).

Baroque religiosity: the impact of sacral themes in central-European medal study. 17th -18th century

Abstract

The impact of canvases made in the baroque era upon engravers of medals is notable: most of them have used them as inspiration in rendering some similar moments on the issued pieces displaying the registration of solemn moments. *Religiously inspired scenes* and biblical episodes are rarer in medal representations where certain symbolic elements (the *Divine all-seeing eye*, *Manus Dei*, *Agnus Dei*, cross etc.) are preferred or quotations from the Bible. Rarely, sacred subjects that reach the Christian sensibility can be found on some medals such as some of those selected for this paper.

---

[57] Isaia 11:1.

[58] Douglas Keister, *Stories in stone: a field guide to cemetery symbolism and iconography*, Utah, 2004, p. 62. Se considera că *Pomul cunoaşterii* sau *al morţii* a oferit lemnul pentru Crucea Mântuitorului iar acesta a răscumpărat viaţa veşnică. v. A. W. Steffler, *Symbols...*, p. 125.

[59] Medalie semnată de gravorul german Franz Andreas Schega (1711-1787); metal comun, D=43,8 mm, colecţia Esterházy, nr. inv. N 72734.

Av.: F· A· SCHEGA F·; semicircular: CAROLVS VII· D· G· ROM· IMP· SEMP· AUG·. În câmp: portret tip bust, orientat spre dreapta, al lui Carol al VII-lea.

Rv.: semicircular: UNIONE ET OBSERVATIA LEGUM. În exergă: IN MEM: ELECT:/ FACTA: FRANC:/ 24 IAN: 1742. În câmp: DE CA/ LO GUS; imagine simbolică de inspiraţie religioasă.

[60] Carol al VII-lea, 1697-1745, ajunge împărat al Sfântului Imperiu în 1742 după moartea lui Carol al VI-lea (1740) ce marca extincţia pe linie masculină a Casei de Austria. Luptele pentru tron dintre ramura iosefină şi cea carolină declanşează Războiul de Succesiune Austriac (1740-1748) ce se încheie în favoarea Mariei Teresia (1717-1780), fiica lui Carol al VI-lea, fondatoarea dinastiei de Habsburg-Lorena.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3a

Fig. 3r

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11a

Fig. 11r

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

MISCELLANEA

ANCA RAMONA HAPCA

IPOSTAZE ALE RELAȚIILOR POLITICE DINTRE MARAMUREȘENI ȘI BISTRIȚENI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA[1]

Keywords: *political relations; Maramureș; Bistrița; XVIth century; Bistrița archive; documents; medieval history of Transylvania;*
Cuvinte cheie: *relații politice; Maramureș; Bistrița; secolul al XVI-lea; arhiva Bistriței; documente; istoria medievala a Transilvaniei.*

În secolul al XVI-lea, Maramureșul și Bistrița au reprezentat din punct de vedere politic două entități teritoriale distincte (comitat versus district), din punct de vedere social putându-se vorbi de două comunități diferite în ceea ce privește etnia dominantă (români respectiv sași) iar din punct de vedere al dispunerii geografice, două teritorii invecinate aflate la intersecția cu drumurile comerciale majore. Și totuși, pentru perioada mai sus amintită, conform surselor istorice se poate observa existența unor relații între aceste unități teritoriale, relații care au avut un aport substanțial în evoluția istoriei.

O cercetare mai atentă a documentelor și a lucrărilor de specialitate privitoare la trecutul Maramureșului, respectiv al Bistriței relevă diferite aspecte privitoare la aceste raporturi. Se consideră necesar a supune discuției, încă de la începutul acestui studiu faptul că, problematica raporturilor dintre micro-regiuni nu a fost o temă pedilectă pentru istoriografia română. Astfel, cercetările noastre resimt lipsa unei lucrări de sinteză care să abordeze procesul complex al dezvoltării acestor relații sub toate aspectele sale componente, deși examinarea acestor interferențe are o importanța crucială pentru cercetarea istoriei Transilvaniei medievale.

Dinamica raporturilor dintre Maramureș și Bistrița este o temă mai puțin abordată de către istoriografia noastră, deși arhivele furnizează informații consistente care să ajute la o radiografiere a evoluției acestor relații.

Demersul de față își propune să prezinte doar câteva ipostaze ale relațiilor politice dintre comitatul Maramureș și districtul Bistriței din decursul secolul al XVI-lea, așa cum rezultă din analiza corespondenței purtate de oficialii celor două regiuni. Dat fiind faptul că o analiză a dinamicii acestor raporturi este o temă întinsă și complexă, care necesită o investigație riguroasă a unui volum de documente masiv și diversificat, articolul de față va creiona doar o analiză preliminară a relațiilor politice care să permită familiarizarea cititorului cu problematica abordată.

Viața în epoca medievală nu decurge lin și uniform, ci este perturbată de dezastre naturale, de epidemii și războaie. Evul mediu poate fi considerat un timp al apartenențelor, al loialităților, un timp al luptelor cu spaimele milenariste și al entuziasmului mistic, dar mai ales a comunității. Acesta se structurează pe temeiul unor solidarități diverse: religioase, etnice, economice, familiale și sociale[2].

---

[1] Autoarea dorește să mulțumească pentru suportul financiar din programul co-finanțat de PROGRAMUL OPERAȚIONAL SECTORIAL PENTRU DEZVOLTAREA RESURSELOR UMANE 2007 – 2013, Contract **POSDRU 6/1.5/S/4** – „STUDII DOCTORALE, FACTOR MAJOR DE DEZVOLTARE AL CERCETĂRILOR SOCIO-ECONOMICE ȘI UMANISTE".

[2] Florian Dumitru Soporan, *Națiunea medievală în Europa Centrală și de Est (secolele XIII-XVI)*. Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 14.

Societatea medievală transilvăneană, neuniformă şi neunitară se dezvoltă şi se divizează din punct de vedere teritorial în comitate nobiliare, scaune secuieşti, scaune şi districte săseşti, respectiv districte româneşti. Între aceste comunităţi teritoriale de nivel subregional au existat, aşa cum era de aşteptat, interferenţe politice, sociale, economice, etnice şi religioase care se reflectă şi în cultura acestora: românii, maghiarii, saşii şi secuii trăind pe acelaşi teritoriu, s-au influenţat reciproc[3]. Dezvoltarea acestor legături a avut loc treptat: la început au predominat schimburile comerciale, apoi intervin relaţiile politice, juridice, etc. Secolul al XVI-lea a fost pentru Transilvania o perioadă de puternice frământări politice, sociale şi religioase, o perioadă de accentuare a sensibilităţilor etnice, o perioadă în care raporturile dintre regiuni au avut un rol important în schimbările survenite în evoluţia istoriei. În această perioadă au loc o serie de evenimente în istoria Ungariei cu consecinţe importante pentru Maramureş şi Bistriţa. Tot acum pentru stăpânirea părţii nord-estice a Ungariei şi a Transilvaniei s-au purtat lupte continue între diferiţi pretendenţi la tronul Ungariei şi între aceştia şi pretendenţii la scaunul de voievod al Transilvaniei. În cadrul acestor lupte Maramureşul a avut un aport important datorită cetăţii Hust existentă pe teritoriul acesteia, în care deseori se refugiau familiile unor pretendenţi. De asemenea, cetatea Hust a avut vaste domenii şi venituri importante din ocnele de sare maramureşene fapt pentru care cetatea a atras adesea şi armate care o asediau şi care au jefuit satele maramureşene[4]. Pentru înţelegerea acestor ipostaze din viaţa societăţii medievale este necesară o analiză a dinamicii acestor relaţii şi a rolului avut de acestea în evoluţia economică, socială şi politică a Transilvaniei medievale.

Pentru cele două teritorii studiate, secolul al XVI-lea a reprezentat un secol de intense schimbări politice dat fiind faptul că în această perioadă are loc trecerea de la voievodat la principat, şi odată cu aceasta comitatul Maramureş, care nu a făcut parte din voievodatul Transilvaniei, e înglobat principatului. Tot în acest secol în perioada domniei lui Petru Rareş, Bistriţa cu Valea Rodnei au fost sub ascultare faţă de domnul Moldovei (Bistriţa e dăruită de regele Ungariei, Ioan Zapolya, lui Petru Rareş, domnul Moldovei, în 1527[5]). Toate aceste schimbări politice însă nu au împiedicat colaborarea dintre cele două teritorii vecine, ci dimpotrivă au determinat crearea unor relaţii complexe, dictate de buna vecinătate existentă între ele, dar mai ales dictate de interesul comun pentru apărarea în faţa pericolelor şi a invaziilor.

Pentru o mai bună înţelegere a temei abordate se cuvine o circumscriere a spaţiului vizat. Astfel, în demersul de faţă se va face referire la Maramureş ca entitate istorică situată din punct de vedere politico-administrativ şi geografic pe ambele maluri ale Tisei. În perioada studiată, acesta era împărţit în patru plase: Plasa de Sus, Plasa Cosău, Plasa Sighet şi Plasa de Jos. Din perspectiva limitelor geografice, Maramureşul avea ca hotare Carpaţii Păduroşi, Munţii Rodnei, Lăpuşului, Oaşului şi Bârjavei, iar pe câmpia Tisei se întindea până la Teceu. În 1454, se anexează Maramureşului şi ţinutul superior al văii Bârjava, cu cinci localităţi, care formau proprietăţile voievodului român din Ung[6].

Comitatul Maramureş avea în fruntea sa un comite suprem care făcea parte din sfatul regelui şi din Dieta ţării. Acesta avea atribuţii în confirmarea vicecomitelui ales de nobili în congregaţia comitatului şi era ajutat în îndeplinirea atribuţiilor sale de vicecomite şi de cei 4 juzi ai nobililor. Informaţii despre primul vicecomite al Maramureşului datează din 1383, iar mai târziu se creează „funcţiunea de al doilea vicecomite şi de substitut al primului, funcţiuni care sunt unite cu acelea de castelani sau pârcălabi ai cetăţilor Hust şi Coştiui"[7]. Printre funcţionarii

---

[3] Ioan Aurel Pop, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul.* Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 213.

[4] Mihai Marina, *Maramureşenii- portrete şi medalioane.* Cluj-Napoca, Ed. „Dragoş Vodă", 1998, p. 52-53.

[5] Nicolae Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei.* Bucureşti, Ed. Librăriei Socecu&Comp, 1899. p. XVII.

[6] Alexandru Filipaşcu, *Istoria Maramureşului.* Baia-Mare, Ed. „Gutinul", 1997, p. 15-17.

[7] *Ibidem*, p. 52-53.

mai importanţi ai comitatului se numărau şi asesorii juraţi (în număr de 12) cu atribuţii judecătoreşti. Ei formau împreună cu comiţii supremi sau cu locţiitorii lor (vicecomiţii) şi alături de alţi nobili desemnaţi instanţa de judecată comitatensă („sedes iudiciaria"). Problemele curente cu care se confrunta comitatul puteau fi rezolvate în cadrul congregaţiei generale nobiliare la care participau toţi nobilii din perimetrul comitatens[8]. Nobilii formau aşa-numita „Universitas Nobilium", exercitându-şi prerogativele în congregaţia generală care se convoca obligatoriu cel puţin o dată pe an. Congregaţia alegea 12 persoane, din care primii 4 primeau însărcinarea de pretori, iar ceilalţi îndeplineau funcţia de juraţi asesori („jurati assessores"). Aceştia împreună cu vicecomiţii formau aşa cum s-a mai amintit instanţa de judecată comitatensă („sedes iudiciaria"), care se convoca la fiecare 15 zile şi ale cărei şedinţe, pronunţate în public, se puteau apela la congregaţie[9]. În ceea ce priveşte nobilii, printre drepturile privilegiale principale ale acestora se numără şi dreptul de a nu fi arestaţi fără citare şi condamnare prin judecată prealabilă [10]. Maramureşul a aparţinut direct de regatul maghiar, fiind până în 1538 sub autoritatea palatinului, iar apoi prin pacea de la Oradea (24 februarie 1538) încheiată între împăratul Austriei Ferdinand I de Habsburg şi regele Ungariei Ioan Zapolya, comitatul trece în structurile administrative ale principatului Transilvaniei[11].

În ceea ce priveşte districtul Bistriţei, până în a doua jumătate a secolul al XV-lea, în fruntea sa se afla un comite regal a cărui persoană coincidea cu cea a comitelui secuilor. Odată cu desfiinţarea jurisdicţiei comiţilor regali din districtul Bistriţei, iar apoi cu obţinerea dreptului de alegere a juzilor, alături de organizarea religioasă şi regimul juridic comun, cu forul de apel la Sibiu, s-au creat premisele formării „Universităţii Săseşti"[12]. Toate problemele de ordin fiscal, administrativ şi juridic se reglementau în adunările districtuale periodice. Cu timpul puternica implicare a oraşelor în administraţia scaunelor, respectiv districtelor, a determinat preluarea întregii conduceri politice şi juridice a teritoriului respectiv. Oraşul Bistriţa a fost condus de un jude primar, 12 juraţi aleşi anual şi un centumvirat. Judele şi juraţii alcătuiau magistratul orăşenesc cu atribuţii de for executiv[13]. În domeniul juridic, magistratura era instanţa de apel pentru cauzele civile. Ca primă şi ultimă instanţă, magistratul hotăra în procesele criminale, de trădare sau de furt[14].

În perioada principatului, numărul satelor districtului Bistriţa ajunge la patruzeci şi patru, iar centrul districtului era oraşul liber regesc Bistriţa (în 1475 Bistriţei îi este dăruit domeniul Rodnei). Magistratul oraşului Bistriţa îndeplinea şi funcţia de cârmuire a districtului, fiind forul tutelar al locuitorilor din district[15].

Oraşul Bistriţa era amintit încă din secolul al XIV-lea printre primele patru-cinci oraşe mai mari din Transilvania, atât din punct de vedere al numărului populaţiei cât şi din punct de vedere al organizării politice şi urbane (după Braşov, Sibiu, Cluj, alături de Sighişoara)[16]. Din punct de vedere al populaţiei, din anul 1500, Bistriţa era pe locul patru, după Cluj, cu aproximativ 4500 locuitori fiind un important centru comercial şi meşteşugăresc[17]. Bistriţa avea o

---

[8] Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*. Vol. I, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 240, 287-288.

[9] Filipaşcu, *op.cit.*, p. 52-53.

[10] Ioan Ceterchi (coord.), *Istoria dreptului românesc*. Vol. I. Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1980, p. 479-480.

[11] Marian Nicolae Tomi, *Maramureşul istoric în date*. Cluj Napoca, Ed. Grinta, 2005, p. 53.

[12] Pop, Nägler, *op.cit.* vol I, p. 242-243, 291.

[13] Konrad G. Gündisch, *Patriciatul orăşenesc medieval al Bistriţei până la începutul secolului al XVI-lea*, în *File de Istorie*, nr. IV, 1976, p. 168.

[14] Pop, Nägler, *op. cit.*, vol. II, p. 179-180.

[15] *Ibidem*, p.175-177; Gündisch, *op. cit.*, p. 155.

[16] Ştefan Pascu, *Din trecutul istoric al oraşului Bistriţa*, în *File de Istorie*, vol. I, 1971, p. 14.

[17] Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Koln-Wien, 1988. p. 7-8 *apud* András Péter Szabó, *Besztercze Város Levéltárának Történetéhez*, în *Levéltari Közlémenyek*, 78, 2007, p. 99.

aşezare geografică propice fiind aşezată la intersecţia unor importante căi de comunicaţii. Vecinătatea cu Moldova şi relaţiile intense cu Polonia, pădurile bogate şi apropierea resurselor minerale de la Rodna, au determinat un cadru favorabil dezvoltării acesteia[18]. Bistriţa a avut o poziţie deosebită în relaţiile Transilvaniei cu Moldova.

Legăturile Maramureşului cu regiunile învecinate s-au făcut prin potecile şi drumurile şerpuitoare care trec dealurile şi munţii. Legăturile cu Transilvania se făceau fie prin pasul Rodnei spre Năsăud, fie spre Ţara Lăpuşului. Drumul spre Moldova se făcea prin Borşa, peste pasul Prislop, coborând în bazinul Bistriţei Aurii. Acesta este drumul pe care a trecut şi voievodul Bogdan înainte de a întemeia Moldova[19]. Drumul acesta, însă, devine impracticabil iarna, de cele mai multe ori maramureşenii fiind nevoiţi să treacă spre Moldova prin districtul Bistriţei. Drumul Suhardului, care lega Bistriţa de Moldova, era o arteră circulată permanent şi trecea de la Bistriţa la Rodna, peste munţii Suhardului, pe Valea Bistriţei spre Dorna. Existenţa unui drum care lega Bistriţa şi Rodna de Moldova este consemnat încă din secolul al XIII-lea, acest drum făcea legătura cu Haliciul[20].

Românii din Maramureş au fost în contact permanent cu cei din Transilvania mai ales după apariţia marilor târguri din Bistriţa [21]. Aceasta obţine dreptul de a ţine târg în fiecare an încă din 1353[22]. De altfel, târgurile vestite ale bistriţenilor atrăgeau nu număr mare de români din toate părţile.

Bistriţa a avut contacte strânse cu centrele din nordul Transilvaniei, cu funcţionarii comitatului şi nobilii, cu oraşele, târgurile şi satele din afara teritoriului săsesc până spre Baia Mare, Baia Sprie, precum şi cu oraşele din comitatul Maramureş [23]. Albert Berger considera că oraşul Bistriţa a întreţinut legături cu Moldova învecinată şi temporar şi cu Maramureşul.

O serie de informaţii concludente şi totodată valoroase despre legăturile maramureşenilor cu bistriţenii se găsesc în corespondenţa purtată de demnitarii celor două zone, existentă în cadrul fondului Primăriei oraşului Bistriţa, Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Cluj. Dintre scrisorile trimise de maramureşeni unele au fost publicate în diferite colecţii de documente integral, cum ar fi Colecţia Hurmuzaki[24] sau sub formă de regeste[25].

Aşa cum se poate observa din documente, pentru rezolvarea diferitelor probleme de ordin politic, social sau economic, oficialii comitatului Maramureş se adresau magistratului săsesc al Bistriţei ca „buni vecini şi prieteni", cele mai frecvente formule de adresare fiind: *prudens et circumspecte vir, domine amice ac vicine nobis semper observande*[26] sau *prudens et circumspecte domine, amice vicineque honorande*[27].

---

[18] Samuil Goldenberg, *Contribuţii la istoria Bistriţei şi a văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*, în *Studia Universitatis Babeş Bolyai*, 1960, Ser. IV, Fasc. 1 Historia, p. 59; Adrian Onofreiu, *Oraşul Bistriţa- habitat şi toponimie*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, vol. 34, 1995, p. 295.

[19] Ioan Ţelman, Ioana Mariş-Dăncus, Elisabeta Faiciuc, *Cuhea în istoria şi cultura Maramureşului.* Sighetu Marmaţiei, Ed. Muzeului Maramureşului, 2005, p. 25-26.

[20] Şerban Papacoste, *Politica comercială a Ţării Româneşti şi Moldovei în secolele XIV-XVI*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, X, 1983, p. 37, *apud* Gabriela Rădulescu, *Consideraţii cu privire la statutul politic al Bistriţei în secolele XIII-XV*, în revista *File de Istorie*, vol. V, 1988, p. 46-47.

[21] Filipaşcu, *op.cit.*, p. 88.

[22] *Documenta Romaniae Historica* seria C. vol. X, Bucureşti, 1977, Ed. Academiei Române, p. 205, nr.187.

[23] Albert Berger, *Urkunden- Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570.* Köln-Wien, 1986, vol. I, p. XXVI.

[24] *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki.* I–XXI. Supl. I–II. Bucureşti, 1887–1942.

[25] Albert Berger, *op. cit.*, vol. I-III.

[26] Nicolae Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu)*, vol. XV al Colecţiei Hurmuzaki, partea I, 1358 - 1600. Bucureşti, 1911, p. 688, nr. 1270.

[27] *Ibidem*, p. 686, doc. nr. 1267.

Comunicarea dintre aceste două teritorii vecine a avut un rol important în propagarea veştilor, în difuzarea de informaţii cu privire la diverse probleme existente, precum şi în schimbul de ştiri în legătură cu pericolele externe comune sau diferite mişcări de trupe. Alte subiecte ale corespondenţei dintre cele două regiuni au fost cele referitoare la rezolvarea diferitelor conflicte existente în cadrul populaţiei, cum ar fi cele judiciare (furturi, tâlhării, omoruri) sau a celor economice (legate de păscutul oilor, sau comerţul cu anumite produse). Intervenţiile demnitarilor pentru rezolvarea diferitelor probleme ale supuşilor, precum şi pentru apărarea intereselor acestora, a determinat crearea corespondenţei oficiale dintre autorităţile celor două unităţi teritoriale. Scrisorile acestora, referitoare la relaţiile politice din decursul secolului al XVI-lea oferă informaţii pertinente cu privire la principalele probleme politice ale epocii, cum ar fi năvălirea tătarilor, mişcările de trupe sau fuga domnului Moldovei. Aceste interferenţe politice, pe care le relevă corespondenţa demnitarilor, pot fi grupate în: schimburi de informaţii (veşti) cu privire la diferite evenimente de interes comun, trimiterea de solii şi însoţirea oficialilor.

Trebuie remarcat faptul că emiterea documentelor de către demnitari nu era constantă, ea fiind influenţată de evenimentele politice şi sociale ale epocii. Astfel se poate constata existenţa anumitor perioade de „tăcere" a documentelor, iar acest lucru poate fi determinat fie de pierderea/distrugerea lor, fie de apariţia unor pericole externe sau interne. De exemplu, se ştie că în cazul epidemiei de ciumă din 1573 au fost întrerupte contactele dintre Bistriţa şi Sibiu. Se pare că acest lucru este valabil şi pentru relaţiile bistriţenilor cu maramureşenii. Un alt lucru care se constată din analiza documentelor este faptul că există anumite probleme comune care determină amplificarea corespondenţei, cum ar fi fuga domnului Moldovei.

În ceea ce priveşte schimburile de informaţii, în general cererile vin din partea maramureşenilor care nu au beneficiat de o poziţie atât de privilegiată geografic ca şi bistriţenii. Cererile de veşti erau reciproce între cele două teritorii şi sunt specifice nu doar secolului al XVI-lea ci întregului ev mediu (există schimburi de veşti şi în secolul al XV-lea, al XVII-lea, etc).

Un exemplu elocvent în acest sens poate fi considerată problema legată de fuga domnului Moldovei, Iancu Sasul (1579-1582). În cadrul arhivei oraşului Bistriţa se păstrează o serie de scrisori trimise de maramureşeni către vecinii lor bistriţeni în legătură cu fuga domnului Moldovei. Se pare că zvonurile legate de această fugă apar încă din iulie 1582. Conform corespondenţei, comitele de Maramureş, Gaspar Kornis scrie din Sighet judelui primar al Bistriţei, Caspar Bwdaky, în legătură cu amânarea „adunării pentru hotar"[28] datorită zvonurilor legate de fuga domnului Moldovei, Iancu-Vodă în 3 iulie 1582. În cuprinsul scrisorii comitele Maramureşului afirmă: „Deci am acum de ştire că în Moldova este oaste şi că Voevodul ce este acum ar vrea sa fugă; ba încă am poruncă de la Măria Sa să-l supraveghez dacă iea încoace, să mă ieau după el..."[29]. Se pare că şi bistriţenii aveau aceeaşi poruncă încă din 1581, dată de către voievodul Transilvaniei, Cristofor Bathory, să-l oprească pe Iancu-Vodă dacă „ar încerca să fugă, fie şi în Maramureş" (document din 10 martie 1581)[30]. În 10 iulie 1582, Gaspar Kornis scrie o nouă scrisoare bistriţenilor despre gândul de năvălire la Bistriţa al domnului Moldovei, afirmând: „Deci mie aşa-mi vine ştirea că [voievodul Moldovei] ar fi în tabără în Rodna şi ar vrea să meargă spre Bistriţa"[31]. Comitele cere bistriţenilor ştiri sigure cu privire la această problemă („Şi te rog pe d-ta să-mi dai despre aceste lucruri ştiri sigure, fiindcă şi eu sunt aici la hotară supt munţi cu ochii în toate părţile"[32]). O nouă scrisoare în legătură cu aceeaşi problemă,

[28] Se referă la muntele de graniţă dintre cele două regiuni („Înţeleg ce zi ai hotărât d-ta cu işpanul ca să vă adunaţi pe munte să umblaţi hotarul"): Iorga, *op. cit.*, p. 686, nr. 1267.
[29] *Ibidem*, p. 686, nr. 1267.
[30] *Ibidem*, p.681, nr. 1261.
[31] *Ibidem*, p.687, nr. 1269.
[32] *Ibidem*.

fuga domnului Moldovei, este trimisă bistrițenilor pe 19 iulie 1582[33], tot de către Gaspar Kornis. Documentul relatează faptul că: „iată de mai mult de două luni îmi aduc tot astfel de ştiri că Voevodul Moldovei numai de aceia cutreieră țara ca, dacă se întâmplă să fugă de acolo, să ştie în care parte să apuce în siguranță". De asemenea, comitele cere sa-i fie trimise ştiri noi cu privire la problemă („Pe d-ta te rog, ca pe un bun, credincios vecin şi prieten şi domn prieten ... să-mi dai de ştire zi şi noapte. Eu mi-am trimes omul acolo la d-ta ... şi dacă d-ta vei afla ceva sigur, să-l trimeți la mine, zi ori noapte, tot una e"). Comitele subliniază printre altele şi poziția strategică a Bistriței făcând referire la apropierea de Rodna care le furnizează ştiri noi: „Iacă Rodna nu e departe de d-voastră. D-ta poți avea de acolo în fiecare zi ştiri tot mai noi"[34].

Conform documentelor vremii la sfârşitul lui august 1582 Sultanul Sinan paşa a decis mazilirea domnului Moldovei Iancu Sasul[35]. În septembrie 1582, Sigismund Bathory a ordonat saşilor din Bistrița să trimită puşcaşi la frontieră, în munți, pentru a opri fuga domnului Iancu Sasul în Ardeal[36]. Plecarea acestuia din Moldova a prilejuit „răscoala țăranilor de sub munți şi agitații printre juzii satelor din Maramureş, urmate de închiderea trecătorilor"[37].

Pentru că trecerea prin Transilvania i-a fost interzisă aşa cum s-a putut observa din documentele analizate, Iancu Sasul a încercat să fugă prin Polonia înspre Ungaria Superioară unde a cumpărat (în regiunea Zips) o proprietate. În drumul său prin Polonia însă, a fost prins şi arestat, lângă Sniatyn (localitate situată la intrarea în Pocuția) în 5 septembrie 1582, de către starostele N. Jazlowiecki. În 28 septembrie 1582 a fost decapitat, la porunca lui Ştefan Batory, la Liov încălcându-se astfel dreptul de azil politic pe care Polonia, prin tradiție, l-a oferit tuturor fugarilor din Moldova[38].

Un alt exemplu ilustrativ în legătură cu schimburile de veşti, de această dată privind mişcările de trupe, este scrisoarea căpitanului ardelean Francisc Nzakazo adresată bistrițenilor în 1564. Acesta le comunică celor din Bistrița informația conform căreia armata germana se găseşte la Baia Mare şi îi roagă să vegheze în toate părțile. De asemenea, le solicită trimiterea unor soldați atât spre Rodna cât şi spre Maramureş („...oastea nemțească a suit la munte pe la Baia Mare. De aceea să veghiați în toate părțile. Deci să trimiteți în sus spre Baia Rodnei şi să trimiteți d-v şi spre Maramurăş")[39]. Documentul este redactat în maghiară.

Tot în legătură cu mişcările de trupe este şi scrisoarea din 2 mai 1593, când Jurg Pogan „şpan de Maramureş şi Toma jurat" îi comunică lui Urban Weidner, primarul Bistriței şi lui Simion, pârcălabul din aceeaşi localitate faptul că armata de 1000 mercenari („oameni nămiți în bani") ce a trecut prin Maramureş a fost comandată de Gaspar Kornis. Maramureşenii amintesc şi faptul că emisarii trimişi în Polonia nu au de transmis veşti rele. Demnitarii maramureşeni cer autorităților din Bistrița să le comunice ce se petrece în Moldova. Corespondența confirmă faptul că, maramureşenii au oameni trimişi în Polonia de unde primesc veşti pe care le transmit bistrițenilor, iar aceştia la rândul lor, au oameni delegați în Moldova („Derept acea şi acmu

---

[33] *Ibidem*, p. 688, nr. 1270.

[34] *Ibidem*.

[35] Nicolae Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol XI *Acte din secolul al XVI-lea, relative la domnia şi viața lui Petru-Vodă Şchiopul: 1517-1612*. Bucureşti, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1900, p. LII.

[36] Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, p. LXXIV.

[37] Alexandru Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*. Bucureşti, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1989, p. 166.

[38] Tiberiu Ciobanu, *Domnitori români mai puțin cunoscuți*. Timişoara, Ed. Excelsior Art, 2005, p. 105-107; P.P. Panaitescu, *Sfârşit al lui Iancu Vodă Sasul*, în *Revista istorică*, X, nr. 7-9, Bucureşti, 1924, p. 171-173.

[39] Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond *Primăria oraşului Bistrița*, seria a II-a, nr. vechi 287; Iorga, *Documente privitoare*, XV, p. 593-594, nr. 1104.

avem om acolo [...] c-am înţeles că aveţi omiri în Moldua")[40]. Un detaliu deosebit de important care trebuie remarcat în cazul acestui document este faptul că este limba română.

Alte ştiri semnificative legate de năvălirea tătarilor au fost înregistrate şi în iulie 1594[41]. Veştile sunt confirmate de năvălirea unui număr de aproximativ 40.000 de tătari care atacă cetatea Hust. Aceasta va rezista asediului, iar tătarii se vor deplasa spre Sătmar de unde vor jefui teritoriile din jur, până în 1598 când se vor retrage spre răsărit, tot prin Maramureş[42].

Schimburile reciproce de informaţii reprezentau o constantă în epocă. Acestea aveau loc şi între alte comunităţi teritoriale de nivel subregional, schimburile dintre bistriţeni şi maramureşeni nereprezentând un caz izolat. Documentele vremii atestă faptul că bistriţenii ofereau informaţii despre situaţia din Maramureş şi magistratului oraşului Sibiu, cu care întreţineau o bogată corespondenţă. Un exemplu concludent în acest sens îl constituie scrisoarea celor din Sibiu, redactată în 25 februarie 1529, prin care aceştia cer judelui şi juraţilor oraşului Bistriţa trimiterea unor iscoade în Maramureş pentru a fi la curent cu evenimentele din acele regiuni[43]. Într-un alt document din 13 august 1529, magistratul oraşului Sibiu le solicită bistriţenilor, printre altele, şi veşti din Maramureş, Moldova şi Ungaria[44].

În ceea ce priveşte trimiterile de solii, un document din 1 iunie 1509 trimis de judele şi juraţii oraşului Sighet către magistratul oraşului Bistriţa, informează despre sprijinul pe care l-au oferit maramureşenii crainicilor veniţi din Bistriţa la porunca regelui şi trimişi în Polonia[45]. O altă scrisoare, referitoare la trimiterile de solii, este cea din 25 februarie 1529 trimisă de magistratul oraşului Sibiu către judele şi juraţii oraşului Bistriţa, prin care sibienii îi informează despre speranţa într-o apropiată revenire a regelui Ferdinand, căruia i s-a trimis o solie prin Maramureş spre Casovia[46]. Informaţii privind însoţirea oficialilor le oferă un document din 27 septembrie 1563 în care, Ioan Sigismund Zapolya roagă pe bistriţeni să-l ducă în siguranţă pe Francisc Ferufinus până la Hust înlesnindu-i astfel trecerea spre Polonia[47].

Din analiza preliminară a izvoarelor istorice prezentate se poate concluziona că, între comitatul Maramureş şi districtul Bistriţei în decursul secolului al XVI-lea au existat relaţii de bună vecinătate, marcate de interesul comun al celor două teritorii. Cu toate că este vorba de două tipuri de comunităţi distincte atât din punct de vedere al etnicităţii cât şi al organizării politico-administrative se poate discuta de o cooperare între cele două entităţi pentru perioada de timp studiată. Bistriţa deţine o poziţie geografică strategică, fiind aşezată în apropierea graniţelor cu Moldova şi la intersecţia unor importante căi de comunicaţii. Această poziţionare îi va permite obţinerea mult mai rapidă a diverselor informaţii cu privire la evenimentele politico-militare ce au loc. De aceea, de cele mai multe ori, solicitările de informaţii vin din partea maramureşenilor, care nu au beneficiat de o poziţie atât de privilegiată geografic ca şi vecinii lor bistriţenii. De exemplu, în cazul problemei legate de fuga voievodului Moldovei, maramureşenii afirmă: „Apoi cred că la dumneata sunt cunoscute afacerile Voevodului Moldovei [...]".[48]

Demersul de faţă a reprezentat doar o trecere în revistă succintă a unor aspecte care se consideră a fi importante pentru studierea dinamicii relaţiilor dintre comitatul Maramureş şi

---

[40] Georghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş, Alexandra Moraru, *Documente şi însemnări româneşti din secolul XVI.* Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1979, p. 204; Alexandru Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI et du début du XVII siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie).* Bucureşti, 1926, p. 46-47.

[41] Iorga, *Documente privitoare*, XV, p.724, nr. 1329.

[42] Tomi, *op. cit.*, p. 57-58.

[43] Berger, *op. cit.*, I, nr. 1101.

[44] *Ibidem*, I, nr. 1170.

[45] *Ibidem*, I, nr. 511.

[46] D.J.A.N.Cluj, *Fond P.O.B.*, seria a II-a, nr. vechi 237.

[47] *Ibidem*, seria a II-a, nr. vechi 280.

[48] Iorga, *Documente privitoare*, XV, p. 687, doc. nr. 1269.

respectiv districtul Bistrița și pentru care există surse arhivistice importante. Arhiva orașului Bistrița este una dintre cele mai bine întreținute arhive medievale și conține informații consistente pentru cercetarea relațiilor dintre entitățile teritoriale studiate. Acest subiect de actualitate rămâne unul deschis spre viitoare analize mai complexe și mai profunde asupra evoluției relațiilor la nivelul celor două regiuni.

Aspects of the Political Relations Between the Officials of Maramureș and those of Bistrița During the Sixteenth Century

Abstract

This study presents only some aspects of political relations between the County of Maramureș and the District of Bistrița during the sixteenth century, as reflected by the analysis of the correspondence between the officials of the two micro-regions. The search for documents and reference works relating to the past of Maramureș and Bistrița reveals many times and in different situations issues referring to these relationships. Even if the sixteenth century was for the two areas a period of intense political change, this did not prevent the communication between the two territories. On the contrary they determined the creation of some complex relationships dictated by good neighborly cooperation between them, but mostly dictated by common interests in defending against dangers and invasions.

A number of valuable information about the relations between the people of Maramureș and Bistrița can be found in the correspondence between officials from the two areas, kept in Bistrița City Hall Fund, existing in the Department of the National Archives from Cluj County. Among the letters sent from Maramureș, some have been published in various collections of documents in full, such as in the Hurmuzaki collection, or as abstracts. The communication between the two neighboring territories played an important role in: spreading news (mutual exchange of information on troop movements), solving various social problems, solving existing conflicts within the population, solving judicial problems (thefts, robberies, murders) and economic ones (related to sheep pasturing or trade products). Also, documents capture valuable information on main political issues of that era such as troop movements, the escape of the Moldavia prince, or the Tatar invasion.

Such political interference, which shows that documents can be grouped as follows: exchange of information (news) about various events, sending messengers and accompanying officials. The exchange of news between the two territories was mutual, specific not just to the sixteenth century, but also to the entire Middle Ages. In general, requests come from Maramureș which did not benefit from a geographical position so privileged as that of Bistrița. Although there are two distinct types of communities both in terms of ethnicity (Romanian and Saxons) as well as the political-administrative organization, we can talk about the cooperation between the two territorial entities. From a preliminary analysis of historical sources it can be considered that there were good neighborly relations between Maramureș County and Bistrița District during the sixteenth century, marked by the common interest of the two territories.

FRANCISC PAP

COMERȚUL CU SARE ÎN REGISTRELE TRICESIMALE CLUJENE (1599-1637)

Keywords: *salt trade, salt merchants, tricesima, Cluj, 17th century.*

Cuvinte cheie: *comerț cu sare, negustori de sare, tricesima, Cluj, secolul al XVII-lea.*

După cum reiese imediat din examinarea însumării comerțului cu sare pe perioada menționată în titlu, la Cluj avem de-a face în această perioadă numai cu scoaterea din oraș, respectiv exportul acestei mărfi. În această ipostază, trebuie precizat de la început că exportul de sare (scoaterea din oraș a sării) constituie un factor de seamă în balanța comercială a orașului (cel puțin, în varianta ei oficială) pe perioada dată, care, în decurs de aproape patru decenii din prima jumătate a secolului al XVII-lea, se prezintă de fapt (cu unele cifre foarte puțin mai mici la numărul total de scoatere-export) echilibrată. Aceasta înseamnă că aducerea (importul) de mărfuri se ridică cu aproximație la o sumă tricesimală egală cu aceea însumată a exportului (scoaterii) de mărfuri[1]. Exportul (scoaterea din oraș) în balanța comercială menționată: dintr-un total de aproape 100 de mărfuri, el este al 26-lea[2]. În schimb, în rândul produselor exportate, ocupă locul al 16-lea din totalul de 70[3].

Să examinăm mai pe îndelete anumite aspecte ale exportului de sare. Să le luăm mai întâi pe acelea care se oglindesc nemijlocit în registrele noastre, și în primul rând pe cele referitoare la intensitatea exportului (scoaterii) de sare, reflectată în tricesima percepută. Cea mai mare sumă anuală a tricesimei, de 31 florini și 72 denari, este înregistrată în anul 1616, și se datorează aproape în totalitate taxării la oficiul tricesimal a cantităților scoase din Cluj prin intermediar de soția lui Laurențiu Schmelzer, un active negustor clujean[4]. Dar despre persoanele negustorilor de sare vom discuta în cele ce urmează.

---

[1] V. această balanță comercială în *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599 – 1637)*, Bukarest-Kolozsvár, 2000 (în continuare: Kh), p. 71.

[2] Cu un total de 130 florini și 61 denari, ceva mai mic decât cel rezultat de pe urma calculelor noastre de acum (Kh, p. 663).

[3] Kh, p. 667. Trebuie notat că în rândul mărfurilor prezente *numai* la scoatere din oraș (export), sarea este a șasea, precedată de boi, vaci, miere, mied și vin. Notăm și mărfurile din care *covârșitoarea* majoritate a fost scoasă din oraș (exportată): ceara, încălțămintea (de diferite feluri); deși acest lucru pare pentru moment a nu fi important, el își are rostul în ansamblul comerțului clujean al perioadei. Împreună cu alte mărfuri ce urmează în total sării și din care ținem seamă acum numai de cele în întregime destinate scoaterii din oraș (și anume: cașul și brânza, pogăcile cu miere, seul, juncanii, carnea, taurii, uleiul de in, pâinea și cozonacul, sămânța de in, făina, untul, usturoiul ș.ă. – le-am citat în ordinea lor tricesimală descrescândă) indică faptul că negustorii clujeni își compensau în cea mai mare parte importurile (aducerile în oraș) cu exporturi (scoateri) de vite și produse necesare în ale alimentației. Se pare că este un obicei al vremii (și, probabil, al vremurilor anterioare și posterioare) înrădăcinat în Europa acelui timp. Desigur, în anumite limite geografice (în continent existau mai multe zone asemănătoare).

[4] (= Schmelzer, Smelcer, Smelczer Lőrinc). Prezent în actele și registrele clujene mai ales la sfârșitul secolului al XVI-lea (v. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 254) și începutul sec. XVII, în anul 1602 *dispensator* orășenesc (v. Pap Ferenc, *Kolozsvári német kereskedőpolgárok a 16-17. században*, în *Kulcsok Kolozsvárhoz*, Szeged, 2000, p. 90). Activ și în comerțul clujean cu Viena (v. Gecsényi Lajos, *Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján*, în Gecsényi Lajos, *Gazdaság, társadalom, igazgatás*, Győr, 2008, p. 279, 286): în 1603 a fost notat la oficiul vamal din Kittsee ca cel dintâi plătitor de taxă vamală pentru mărfurile cumpărate la Viena. În 1604, a fost dator orașului Cluj cu aproape 53 de florini (Kh, p. 134).

Cu toată suma record din anul 1616, în materie de export (scoatere din oraş) al sării se evidenţiază o creştere – se poate spune – uniformă în deceniul al patrulea de înregistrare tricesimală din secolul al XVII-lea, şi anume din anii 163o, 1632, 1634, 1635 şi 1636 în special. (Anul 1637, prezent cu o sumă mai mică, a fost de înregistrare incompletă). În 1630, se înregistrează suma de 5 florini şi 62 denari[5], în 1632 12,93 florini, în 1633 4,56 florini, în 1634 20,35 florini, în 1635 17,51 florini, în 1636 10,30 florini, în 1637 (ultimul an de înregistrare tricesimală păstrată astăzi[6]) 1,98 florini, înregistrare pe o perioadă mult mai scurtă decât un an.

Înregistrările păstrate ne oferă posibilitatea de a calcula preţul unei unităţi de sare de-a lungul a cca. 4 decenii. Până atunci, însă, trebuie să menţionăm – pe baza înregistrărilor – formele în care se păstrează sarea destinată exportului (scoaterii din oraşul Cluj) şi în care ea a fost vândută de producătorul (probabil) turdean negustorului clujean.

Sarea se scotea şi se vindea sub două forme principale: prima era sarea-gemă (kősó), căreia i se mai spunea şi piatră de sare[7], cea de a doua era sarea ca bolovan[8]. (Mai era şi o a treia formă, sarea măruntă, dar ea nu era luată în seamă la vânzare, neavând greutatea şi starea de agregaţie potrivite vânzării). Numai din înregistrările tricesimale putem deduce că amândouă formele sub care se vindea această marfă erau vehiculate de la producător la negustor în bucăţi de greutate egală. Pentru anul 1599, primul an de înregistrări clujene tricesimale existent astăzi, nu sunt notări ale vânzării-vămuirii de sare. Cu atât mai elocvente sunt înregistrările din anul 1602, primele care conţin şi date despre vânzarea sării. În acest an, nici o notare tricesimală nu menţionează forma (gemă sau bolovan), se notează doar *sare (só)*. Totuşi, putem lesnicios să deducem că e vorba de sarea-gemă, din care o bucată (de bună seamă, de greutate bine stabilită) este taxată cu tricesima de 0,02 denari. Dacă admitem că tricesima era de 1:30 din valoarea mărfii, atunci trebuie să decidem că o sare-gemă (de greutate pe care n-o cunoaştem) costa pe piaţă atunci o,6o denari[9]. Întrucât ea provenea, după toate probabilităţile, din ocnele de la Turda, trebuie să deducem că era vândută de producătorii-vânzători negustorului clujean cu o sumă – necunoscută cu exactitate – sub cea taxată cu tricesima ce reiese din registru, dar mai mică decât cea care ar fi venit din exploatări mai îndepărtate, căci altminteri negustorul clujean nu avea nici un interes s-o ducă şi s-o vândă dincolo de zidurile orăşeneşti (aici mai trebuie adăugate şi cheltuielile de „regie" ale negustorului – mijloace de transport, eventuali paznici etc.). Or, interesul pentru sarea vândută de negustorul clujean exista – după cum vom vedea – şi în cadrul Principatului, şi în afara acestuia. Acest interes era stârnit de buna calitate a mărfii[10], de preţul relativ redus, de prezenţa pe care se putea conta într-o arie bine determinată. Pentru cumpărător, vânzătorul era dat, cu experienţa sa în materie de valorificări. Negustorului clujean îi era mult mai mult la îndemână să valorifice marfă provenită dintr-o zonă relativ foarte apropiată, de bună seamă relativ accesibilă (nu avem informaţii despre locul unde a fost operată de producător vânzarea către negustorul clujean). Calitatea sării şi accesibilitatea (deci consideraţii de rentabilitate) trebuie să fi fost cele ce au primat în vânzarea sării turdene faţă de cea din celelalte ocne transilvănene către negustorul clujean.

---

[5] Se scad – cu mare probabilitate – 6 denari, înregistrare probabil greşită sau greşeală de copiere-tipar, de 0,26 denari în loc de 0,20 denari.

[6] Motivele în Kh, p. 5-6.

[7] De pildă, la D. Prodan (*Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, Bucureşti, 1968, p. 230, 508, 823 etc.; Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, II, Bucureşti, 1987, p. 62, 65, 68, 69, 119 etc.) cu referire şi la a doua jumătate a acestui din urmă veac.

[8] V. de pildă a doua lucrare citată a lui D. Prodan, p. 59, 62 etc.

[9] Mult mai scumpă, decât în anii '80 ai veacului anterior la Cluj (v. lucrarea deja citată a lui S. Goldenberg, p. 359).

[10] Registrul consiliului orăşenesc turdean menţionează calitatea deosebită a sării turdene. Cămara de sare din Turda era în tot veacul al XVII-lea cel mai important asemenea loc în întreg Principatul (v. *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Wolf Rudolf*, Kolozsvár, 1993, p. 11).

Că în cele mai multe cazuri, şi anume în cele ce se înşiruie de la primele înregistrări din anul 1602 şi până în anul celor din urmă, 1636, inclusive, negustorii clujeni erau tricesimați pentru forma sării-gemă. Dovada o constituie înregistrările tricesimale, care, de la tricesima de 0,02 denari din anul 1602, scad începând cu anul 1610 (înregistrările ce urmează) la 0,01 denar bucata, şi rămân la această vamă până la ultimele înregistrări de sare-gemă din 1636[11]. Aceste înregistrări nu menționează deseori forma de sare prezentată la oficiul vamal, dar tricesima încasată este aceeaşi ca şi pentru sarea menționată doar cu denumirea ei generică (*só*). Este, deci, vorba între anii 1602 şi 1636 de sarea-gemă (*kősó*). Abia în anul 1637 se taxează la oficiu probabil altă formă (a cărei greutate, din păcate, de asemenea n-o cunoaştem), şi anume bolovanul de sare (ung. *málha-darab*), pentru această formă percepându-se altă sumă tricesimală[12]. În cele două cazuri din 1637, taxarea se efectuează după suma declarată de negustori ca fiind cea de vânzare. Constatăm că tricesima percepută rămâne mult sub cea a bucăților de sare-gemă.

Să ne referim acum la direcțiile de scoatere a sării din oraş. Mai întâi trebuie notat că – la fel ca în multe alte cazuri de înregistrare tricesimală – marea majoritate a celor de care ne ocupăm acum nu specifică exact destinația mărfii, având în vedere probabil că, din punct de vedere al percepției vamale, ea nu prezenta interes şi că la vremea aceea destinația era prea cunoscută ca să mai fie menționată (o pierdere destul de grea pentru cercetătorul de astăzi). Aşa se poate explica nemenționarea destinației în 90 de cazuri ale tricesimării, nici măcar în plini ani '30, în care alte mărfuri se înscriu în mult mai multe cazuri cu destinație. În afara cazurilor cu destinație neprecizată, se menționează că sarea era dusă, în cadrul Principatului, la Carei (14 cazuri), restul luând mai ales calea Ungariei („Magyarország", fără altă precizare, 51 de cazuri, Oradea – pe atunci ținând de regatul Ungariei -, 2 cazuri, şi Debrețin – Debrecen, 2 cazuri), dar şi a Vienei (4 cazuri) şi a actualei Slovacii („Eperjes" – Prešov, pe atunci tot în Ungaria, 1 caz). Repartizarea în timp a acestor destinații duce la concluzia că, pe de o parte, sarea se scotea din oraş mai puțin în al doilea deceniu al secolului 17[13] şi mai mult după 1630[14], iar pe de alta că această marfă vândută de negustori clujeni era cumpărată numai într-o arie geografică limitată de „concurența" altor regiuni europene. Nu putem şti, care şi câte cazuri de taxare cu destinație neprecizată erau duse în direcții cu destinația precizată în alte cazuri, dar notările „oda ki" (acolo afară), „ki" (afară), „ki ez országból" (afară din această țară)[15] indică în orice caz scoaterea din oraş şi, probabil în numeroase cazuri, exportul.

Desluşiri interesante oferă şi examinarea negustorilor de sare. Ceea ce putem recunoaşte de la început, este faptul că doar câțiva, puțini, sunt aceia care sunt taxați tricesimal şi pentru alte

---

[11] Este – până acum – singura excepție cunoscută de noi în amplul proces de „revoluție a prețurilor" ajuns în părțile noastre; într-o serie de alte mărfuri se înregistrează o creştere de preț în anii '30 ai secolului al XVII-lea (v. Kh, p. 74-77).

[12] Un „malha darab" de sare în valoare totală de 1 florin este taxat cu 0,04 ½ florini, iar unul în valoare de 3 florini valorează tricesima de 0,13 ½ florini. V. Kh, p. 534.

[13] Sunt 3 cazuri de export în Ungaria (unul menționat în 1616 – împreună cu alte 9, foarte probabil, cu aceeaşi destinație –. Kh, p. 242-243) şi unul din 1619 (Kh, p. 311), două din 1618 la Viena (Kh,p. 301, 302) şi 25 cazuri în care nu se specifică destinația (1610-1618; Kh, p. 137-139, 141-142, 201, 209-211, 220, 240, 242-243, 301-302).

[14] În 1630 sunt 10 cazuri de export în „Ungaria" (fără a preciza oraşul; KH, P. 359, 367, 378, 389), 2 cazuri de export la Viena (Kh, p. 365), 2 cazuri la Debrețin-Debrecen (Kh, p. 389, 390) şi 1 caz în direcție-destinație neprecizată (Kh, p. 389; în 1632, 13 cazuri de export în „Ungaria" (Kh, p. 401, 402, 404, 420), 2 cazuri la Oradea (Kh, p. 408), 1 caz de scoatere a sării la Carei (Kh, p. 403); în 1633 9 cazuri în „Ungaria" (Kh, p. 432, 434, 439, 450), 2 cazuri la Carei (Kh, p. 446); în 1634, 7 cazuri de taxare a sării destinate „Ungariei" (Kh, p. 461, 473, 474, 476, 477, 478), 8 cazuri de taxare înspre Carei (Kh, p. 470), în 1635, 4 cazuri înspre „Ungaria" (Kh, p. 486, 498, 505), 1 caz spre Prešov (Kh, p. 488), 2 cazuri destinate Careiului (Kh, p. 496, 502) şi 30 de cazuri în care nu se specifică destinația (Kh, p. 486, 487, 492, 496, 502, 505); în 1636 se tricesimează 5 cazuri de scoatere a sării înspre „Ungaria" (Kh, p. 511, 517, 519, 520), 2 cazuri cu destinația Careiului (Kh, p. 514, 525) şi 10 cazuri cu destinația neprecizată (Kh, p. 511, 514, 519, 525, 529); în sfârşit, în 1637 sunt supuse taxării 1 caz pentru „Ungaria" (Kh, p. 534) şi 4 cazuri fără a li se preciza destinația (Kh, p. 534).

[15] Kh, p. 514, în anul 1636.

mărfuri (duse sau aduse)[16]. De regulă, asemenea negustori se înfăţişează la oficiul vamal, în afară de sare, cu vite, vin, uneori metale, rareori căciuli („süveg"), minerale şi de multe ori alimente, în special caş. În marea majoritate a cazurilor de taxare, se prezintă înaintea oficiului negustori care duc cu sine numai sare. În sensul acesta, putem detecta un început de specializare, determinată – după aparenţe – de un mediu favorabil de cumpărători şi, poate, de un transport mai lesnicios, mai puţin supus unor neprevăzuturi pe drum. Această constatare amendează întrucâtva afirmaţiile noastre anterioare despre lipsa, la vremea aceea, a unei specializări[17].

Deşi transportul sării nu se află printre priorităţile negustorilor clujeni, el ne dezvăluie legătura între producătorii turdeni şi aceştia din urmă, precum şi un rol bine hotărnicit al acestui transport în echilibrarea balanţei comerciale clujene în perioada dată, ceea ce nu este de loc de neglijat în studiul comerţului clujean al secolului al XVII-lea.

Salt trade in the tricesima records of Cluj (1599-1637)

Astract

Using as source the tricesima records, the paper analyzes the salt trade in Cluj between 1599-1637. Turning on a previous own statement, the author admits that a specialized category of salt merchants indeed existed in the city. The article reveals, at the same time, the connections between the Cluj salt merchants and the salt miners of Turda, and the role of the salt trade in improving the trade balance of the city.

[16] De pildă, amintita soţie a lui Laurenţiu Schmelzer în 1616, literatul Simion (Simon deák) în 1602, Gheorghe Moldovai (Moldovai György) în 1614 şi 1615 ş. a.

[17] Kh, p. 69.

PETRUȚA-MIOARA GHENESCU

CONTRIBUȚII LA ISTORIA BRESLELOR TRANSILVĂNENE

Keywords: *Transylvania, guilds, statutes, production, mentalities*

Cuvinte cheie: *Transilvania, bresle, statute, producție, mentalități*

Organizarea sub formă de breaslă a meşteşugurilor în aşezărilor rurale şi urbane din Transilvania s-a datorat unei evoluții economice, administrative şi politice[1]. Nu se cunoaşte concret momentul de turnură în care meşterii iau decizia înființării asociațiilor sau breslelor, doar efectele în timp ale acestora păstrate nouă prin statutele de organizare şi funcționare[2]. Datorită faptului că subdiviziunile procesului de creație, sau manufacturare, au suferit conflicte interne, prin prezența unui număr foarte mare de meşteri, care produceau acelaşi tip de marfă sau care abordau acelaşi demers al producției, la momentul înființării breslelor are loc o supra-specializare a producției şi a desfacerii de mărfuri, prin apariția ramurilor meşteşugăreşti, care aveau ca scop creşterea rentabilității producției, a calității şi a veniturilor proprii. Aceste ramuri meşteşugăreşti aveau în vedere etapele producției fixate prin statutele breslelor, atât de necesare, stabilind contribuția fiecărui meşter şi a fiecărui atelier în parte[3]. De aceea organizațiile breslaşe dintr-un oraş oarecare nu apar deodată pentru toate branşele meşteşugăreşti, ci pe măsură ce producția unei specialități a ajuns la un nivel mai înalt de dezvoltare şi pe măsură ce numărul meşterilor din aceeaşi branşă a crescut. Astfel, apariția breslelor meşteşugăreşti sub diferite nume[4] s-a datorat condițiilor istorice care au cerut formarea lor[5], scopul acestora nefiind altul decât acela de a apăra, de a proteja pe producător şi producția, de primejdia nobilimii feudale, de a elimina concurența neloială dintre meşteri şi de a ține în frâu şi supunere pe calfe şi ucenici.

În secolul al XIV-lea existau numeroase meşteşuguri orăşeneşti, precum: meşteşugurile alimentare (brutăritul, atestat în 1376 la Sibiu, Sebeş, Sighişoara, Orăştie era organizat în bresle; măcelăritul, meşteşug bănos, atestat spre sfârşitul secolului al XIV-lea şi răspândit în oraşele transilvănene, era neorganizat în bresle); meşteşugurile legate de încălțăminte şi îmbrăcăminte (pielăritul, având ca branşe: pielarii, tăbăcarii, cojocarii, blănarii, cizmarii, curelarii, mănuşarii, în perioada 1366-1367 era organizat în bresle separate, având aproximativ 6 branşe în oraşele deja amintite, pentru ca în 1376 să existe 19 bresle; Țesătoria-Postăvăritul având ca branşe: tunzători de postav, țesători de lână, țesători de pânză, este menționat în oraşe precum Braşov, Sibiu, Sighişoara, Bistrița, Oradea, Sebeş, Orăştie începând cu 1343, iar din 1376 era organizat în breaslă; Croitoria menționată la Cluj în 1323, iar în Sibiu, Sighişoara, Sebeş, Orăştie la 1376, era

---

[1] Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, *Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Editura Academie Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, p. 222

[2] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Cluj-Napoca, 1954, p. 80

[3] Daniela Dîmboiu, *Argintăria uzuală de la Baroc la Art Nouveau*, MMS, UBB, Cluj-Napoca, 2000, p. 10

[4] Din punct de vedere etimologic, cuvântul *breaslă* vine din slavonă „bratîstvo", şi înseamnă: *frăție, corporație*, termen găsit şi în limba germană „Der Breslas", cu sensul: *membru al unei bresle, soldat, muncitor, meseriaş*, cf. Alexandru Ciorănescu, *Dicționar Etimologic al Limbii Române*, Bucureşti, Editura SAECULUM I.O., 2007, p. 112. Din punct de vedere lingvistic, cuvântul *breaslă* reprezintă: *o asociație de meşteşugari din aceeaşi branşă, o corporație, frăție, o meserie sau profesie*, cf. *Dicționar explicativ al Limbii Române*, Editura Academiei Republice Populare Române, Bucureşti, 1954

[5] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile...*, p. 77

organizată în branşe diferite precum: croitorii şi croitorii de mantale, pălărierii); meşteşugurile legate de nevoile gospodăreşti (fierăria avea următoarele branşe: cuțitarii care se organizează în breaslă la 1376 în marile oraşe precum Sibiu, Cluj, Bistrița Sebeş, Orăştie, Sighişoara; căldărarii, cei care făceau ace, lăcătuşii şi săbierii; zidăritul-pietrăritul sunt atestate prin construcțiile de biserici, cetăți ardelene, existente în perioada secolelor XIII-XIV; lemnăritul, având următoarele branşe: rotarii, căruțarii, butnarii sau dogarii, la 1376 este organizat în breaslă; olăritul la 1376 în Sebeş şi Sibiu era organizat într-o breaslă aparte; funăritul în cele patru oraşe la 1376 era organizat în bresle); aurăritul (este menționat începând cu secolul al XIII-lea, dar ca organizare în breaslă doar din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în 1376 existând 19 bresle şi 25 de meserii în Sibiu, Sighişoara, Sebeş, Orăştie; la Sibiu, aurăritul este atestat din primele decenii ale secolului al XIV-lea[6]; Ceasornicăria apare începând cu secolul al XV-lea); armurăritul şi turnătoria (avea următoarele branşe: arcarii, turnătorii de tunuri care sunt menționați în Braşov la 1380, iar în Sighişoara la 1393; turnătorii de clopote sunt menționați începând cu anul 1350; nu se cunoaşte însă dacă au fost sau nu organizați în bresle); meşteşuguri diverse (lumânăritul sau ceritul este atestat începând cu anul 1373, meşterii de orgi sunt pomeniți pe la mijlocul veacului al XIV-lea; despre aceştia nu sunt date precise prin care să se facă menționea organizării în forma breslelor).

Astfel veacul al XIV-lea reprezintă perioada atestării documentare a primelor bresle orăşeneşti din Transilvania şi a organizării acestora pe baza unor statute, care reglementau toate problemele legate de producție şi desfacere, cu activitatea meşterilor şi apărarea împotriva concurenței şi a nobilimii feudale, a primejdiei din partea calfelor şi a ucenicilor, precum şi problemele legate de raporturile dintre bresle, autoritatea locală şi puterea centrală[7]. Din conținutul statutelor păstrate şi după măsurile înnoite, reiese faptul că breslele în cauză erau cu mult mai vechi decât data întocmirii statutelor respective[8].

Statute şi înnoiri de statute. Într-un document păstrat de la începutul anului 1367 se face menționea unor asociații meşteşugăreşti la Bistrița. Magistratul oraşului Bistrița, la 6 ianuarie 1367, ia unele măsuri cu privire la activitatea meşteşugarilor din acel oraş hotărând că orice lucrare de meşteşugar fie mică fie mare trebuie să respecte legea veche[9]. *Legea veche*, despre care se face menționea, era în vigoare, dar categoric anterioară discuției, ceea ce presupune existența mai veche a unor forme de organizare în breaslă, asociații sau congregații, subordonate aceloraşi reguli constituite în statute ce cuprindeau aceste *legi vechi* valabile, cu rol juridic.

Tot în acelaşi document se face menționea unei dispute dintre postăvari şi măcelari în perioada cuprinsă între anii 1360-1361, pentru dreptul de a vinde postav. Şi de data aceasta magistratul oraşului face menționea respectării *legii* privind procesul de producție şi prețul de desfacere al mărfurilor; de asemenea în document se mai hotărăşte ca meşteşugarii să nu refuze copiii oamenilor cinstiți care vor să învețe meseria, (bine ştiind din statutele ce ne-au parvenit faptul că, pe parcursul timpului, intrarea în bresle se făcea din ce în ce mai greu de către cei din exterior, de altă religie, etnie, sau altă clasă socială), ceea ce dovedeşte că teama de concurență era o realitate a vremii: *Noi, podgorenii şi meşteşugarii, întovărăşindu-ne toți laolaltă, ne legăm că vom sta împreună împotriva oricui ar vrea să calce această rânduială, că podgorenii nu vor părăsi pe meşteşugari şi nici meşteşugarii nu vor părăsi pe podgoreni nicidecum şi nici n-au voie să părăsească pe podgoreni, ci vor sta toți laolaltă împotriva oricăror călcători ai sus-ziselor rânduieli*[10].

---

[6] Daniela Dîmboiu, *Evoluția potirelor sibiene între secolele XV-XVII*, (mss., UBB.), Cluj-Napoca, 2000, p. 1

[7] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile...*, p. 80

[8] *Ibidem*, p. 82

[9] *Ibidem*, loc. cit.

[10] Franz Zimmermann, Werner Carl Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, 1892, pp. 280-281

Într-un alt document de tranzacție vânzare-cumpărare, din același an, se face mențiunea breslei pielarilor din orașul Sibiu[11]; aceasta achiziționa la 24 februarie 1367 o moară de tăbăcit cu 85 de florini, sumă care presupune o existență de cel puțin câțiva ani și cu un număr considerabil de membrii cotizatori (bine știind iarăși faptul că singurele venituri ale unei bresle erau cotizațiile obligatorii, amenzile și taxele de inițiere pentru cei noi admiși)[12].

În documentul păstrat care vorbește de revolta țăranilor din Florești și a meșteșugarilor din Cluj împotriva mănăstirii benedictine (din Cluj-Mănăștur) de la 1366, se face mențiunea a 14 meșteșugari clujeni, răsculați, între care cojocari-blănari[13].

Din preambulul statutelor de la 1376 reiese faptul că toate breslele meșteșugărești din cele șapte scaune săsești din Transilvania, *cu îngăduința regelui Ludovic și cu voia și consimțământul tuturor meșterilor, după discuții sănătoase și chibzuite s-au reînnoit statutele, ajutați de Episcopul Goblinus și Ioan de Sharpeneck, castelarul cetății Landskrone* (lângă Sibiu)[14].

Breslele ardelene aveau la acea dată (1376) o vechime de cel puțin câteva decenii, dacă statutele lor erau considerate învechite și necorespunzătoare progresului economic. Din perioada dinastiei de Anjou, care se pare că a manifestat un interes deosebit pentru populația orășenească, se încetinește procesul de reorganizare al breslelor meșteșugărești datorită anarhiei feudale, până în perioada regelui Ludovic I. Astfel statutele din 1376 pomenesc 4 orașe: Sibiu, Sighișoara, Sebeș, Orăștie și 25 de branșe meșteșugărești, organizate în 19 bresle (fraternitas): măcelari, brutari, pielari, tăbăcari, cizmari, fierari (din care făceau parte și cei care făceau ace, căldărarii, rotarii, curelarii, săbierii, lăcătușii), blănari-cojocari, mănușari, cuțitari, cei care făceau mantale, pălărieri, funari, țesători de lână, țesători de pânză, dogarii-butnari, olari, arcari, croitori, și cei care făceau pungi sau traiste[15].

Rolul breslelor în Transilvania (economic, social, politic, militar și religios). Breslele cuprindeau în general meșterii calificați din aceeași branșă sau din branșe înrudite și erau conduse după statute proprii, administrate de un consiliu de meșteri, astfel breasla avea rolul: de a evita concurența păgubitoare pentru meșteri; avea tribunal propriu pentru soluționarea conflictelor; limita numărul de calfe și de ucenici ai unui meșter; interzicea prelungirea zilei de lucru și deschiderea prăvăliei în zilele oprite; interzicea achiziționarea de materii prime în cantitate mai mare decât aveau nevoie (când meșterii acumulau mai multă materie primă erau obligați să o împartă cu membrii breslei); limita numărul de ateliere, respectiv fiecare meșter trebuia să aibă un singur atelier și o singură meserie; limita numărul mașinilor și uneltelor; interzicea expunerea obiectelor în vitrine ca reclamă; impunea unele metode uniforme de fabricație; impunea pe cei care se ocupau cu verificarea calității și dispunea distrugerea fără milă a obiectelor neconforme și aplicarea de pedepse și chiar excluderi din cadrul breslei pentru meseriașii care încălcau una din prevederile statutelor; impunea, pentru împiedicarea fraudelor și a concurenței neloiale, o specializare exagerată; impunea folosirea obligatorie a unor autorizații speciale, a sigiliilor pentru identificare, a prețurilor de vânzare, a standardelor de puritate și de calitate. Pentru toate acestea breasla avea numeroase atribuții sociale legate de membrii breslei fiind obligați să se ajute reciproc în cazuri speciale (de exemplu acopereau cheltuielile de înmormântare sau ajutau familiile meșterilor decedați).

Breasla avea și un rol religios: fiecare breaslă avea un sfânt patron; în biserica orașului fiecare breaslă se îngrijea de altarul propriu; fiecare membru al breslei avea obligația de a

---

[11] Daniela Dîmboiu, *Istoria breslei aurarilor din Sibiu până la sfârșitul secolului al XVII-lea*, (mss., UBB.), Cluj-Napoca, 1998, p. 6

[12] Franz Zimmermann; Werner Carl Müller, *Urkundenbuch...*, p. 290

[13] L. Makkai, *Oklevelek Kolozsvár történetéhez*, (Documente privitoare la istoria Clujului), Cluj, 1947, pp. 6-8

[14] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile...*, pp. 85-86

[15] Daniela Dîmboiu, *Istoria breslei...*, p. 9

întreține altarul cu lumânări, fețe de masă, obiecte de cult; membrii breslei erau obligați să participe la slujbe și procesiuni, îmbrăcați în haine de sărbătoare, cu steagul breslei.

De asemenea, breslele aveau caracter de organizație militară unde prestau servicii de garnizoană, iar în timp de război constituiau o unitate militară separată. Fiecare breaslă avea obligația de a construi și apăra o parte din zidul de împrejmuire al orașului precum și un turn, pe care trebuia să-l întrețină, să-l repare și să-l asigure cu materiale de război.

Breasla avea doi sau mai mulți conducători aleși care se numeau magiștrii breslei, adică starosti, alături de care mai existau și alți funcționari mai mici, ghidându-se prin statutele elaborate, dezbătute și adoptate în adunarea generală a membrilor, uneori și cu participarea calfelor. Unii meșteri, membrii de breaslă, cu un bun statut social, ajungeau astfel să ocupe roluri importante nu numai în consiliul breslelor cât și în cadrul comunităților, implicându-se direct în soluționarea diverselor probleme.

Ucenici și lucrători cu plata. Lucrătorii cu plata sunt atestați începând cu a doua jumătate a secolului al XV și din secolul XVI practic, devine un obicei utilizarea lor în ateliere. Aceștia proveneau din locuitorii cei mai săraci ai orașelor medievale și sunt cunoscuți sub diferite denumiri, precum: *servitori (servitores), slugi (servi), oameni cu plata (mercenari), oameni ce-și câștigă pâinea (Brotlinge), sau lucrători cu plată pe săptămână (ad hebdomadariam solutionem).* Comparativ cu aceștia în documentele vremii ucenicii aveau alte denumiri: *parvulus, novellus, tyrunailus,tyro, tyrocinus, aprod, approdianus, studens, juvenus, discipulum, iffu, inás, Knabe, Lehrknabe, Jung, Lehrjung.*

În statutele anului 1376, se făcea mențiunea următoare: *un lucru bun și bine făcut nu poate fi săvârșit de un meșter decât după o lungă și metodică ucenicie*[16]. Din acest considerent nu era permisă ucenicia în atelierul unui meșter nebreslaș, impunându-se numeroase reguli pentru cei care doreau să se inițieze în noua meserie:

a. Debutantul trebuia să fie de *sex bărbătesc* și *din pat legitim*, adică născut din căsătorie legitimă[17];
b. Debutantul trebuia să fie de origine germană (în orașele săsești începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, de exemplu în statutele aurarilor din Brașov, de la 1511, aceasta era prima condiție pentru cei care se pregăteau să devină ucenici; statutele din Sibiu și Bistrița însă, la 1510, impuneau ca nici un tânăr maghiar să nu fie primit ca debutant al vreunei bresle; la 1538 țesătorii din Sibiu se plâng sfatului că aurarii nu le primesc copiii în atelierele breslașilor[18]);
c. Breasla impunea *o anumită religie* (de exemplu la 1519 croitorii din Târgu Mureș impuneau religia Romano-Catolică[19]);
d. Breasla interzicea primirea tinerilor care au învățat la un alt meșteșug sau care erau născuți din părinți care practicau o meserie inferioară (în 1560 Consiliul orașului Viena și al orașului Augsburg intervine pe lângă aurarii din Sibiu pentru a primi la învățătură și copii ai meșterilor bărbieri, băieși[20]);
e. Vârsta nu era specificată, debutantul trebuia *să fie aproximativ de 10-12 ani*;
f. Perioada de probă era de la 2 până la 4 săptămâni în general, iar perioada de ucenicie se cuprindea între 3 și 5 ani; în breasla aurarilor, această perioadă era de la 4 la 6 săptămâni (statutele breslelor din Cluj prevedeau 12 săptămâni de probă și 4 ani de ucenicie[21]; într-

[16] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile...*, p. 263
[17] Diana András, *Argintăria romano-catolică în Banatul secolului al XVIII-lea*, (mss., UBB.), Cluj-Napoca, p. 3
[18] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile...*, p. 264
[19] *Ibidem*, p. 264
[20] *Ibidem*, p. 264
[21] Ágnes Flóra, *Meșterii breslei aurarilor din Cluj sec. XVI-XVIII*, (Rezumat), (mss., UBB.), Cluj-Napoca, 2002, p. 4

un statut al breslei aurarilor din Braşov sunt menționați între 3 şi 5 ani de stagiu pentru ucenicie[22]); în statutele rotarilor de la 1539 se menționa faptul că fiul unui meşter care poate face o roată e scutit de timpul de ucenicie[23];

g. Ucenicii unui meşteşug *proveneau din acelaşi meşteşug şi din acelaşi oraş* (această condiție reprezentând un fel de drept de moştenire al meşteşugului, cu perioadă de ucenicie mai mică);
h. Procedura de primire sau angajare nu era unitară pentru toate breslele, respectiv meşterul fiecărui atelier în parte hotăra pentru sine, sau în alte cazuri era necesară şi prezența starostelui, sau a altor doi meşteri;
i. Taxele de primire variau în funcție de importanța meşteşugului (aurarii şi blănarii aveau cele mai ridicate taxe; ucenicii aurari braşoveni la 1515 plăteau 4 florini, iar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea plăteau până la 8 florini; copiii meşterilor erau scutiți de taxă; ucenicii funari plăteau la 1376, 4 libre de ceară şi 2 urne de vin iar la 1506, 6 florini, 8 libre de ceară şi o urnă de vin; ucenicii țesători plăteau la 1376, taxă de intrare 2 libre de ceară şi 2 urne de vin, la 1469, 2 florini, 4 libre de ceară şi 2 urne de vin, iar în secolul XVI, între 2 şi 4 florini);
j. Ucenicul împreună cu meşterul, la care era repartizat, erau obligați să dea un prânz meşterilor din breaslă; meşterul era de asemenea obligat să se îngrijească de ucenic: să-i facă educația, să-l îmbrace şi să-l învețe meseria, ca şi cum ar fi fost un membru al propriei familii;
k. Ucenicul putea cere schimbarea stăpânului numai în următoarele cazuri: dacă era înfometat; dacă era trimis la alt meşter să lucreze; dacă era bătut rupându-i-se oasele (conform statutului aurarilor din Dej de la 1586);
l. Timpul liber era socotit de la lăsatul serii până la zori; ucenicul era obligat să meargă la biserică, să învețe, iar în timpul liber, trebuia să scrie şi să deseneze în casa stăpânului;
m. Ucenicul trebuia să fie modest, să nu-şi *frizeze* părul, să nu-şi facă *frizură franțuzească, să poarte părul lung, să nu-şi facă bucle*[24] (conform statutelor turnătorilor de cositor din Braşov în anul 1568);
n. După terminarea stagiului ucenicul trebuia să plătească o taxă de 25 de dinari breslei pentru eliberarea certificatului (unele statute prevedeau ca ucenicul după eliberarea certificatului mai trebuia să lucreze aproximativ o jumătate de an la acelaşi meşter sau la altul[25]).

Calfe. În documentele istorice calfele poartă diferite denumiri, şi anume: famulus, famulicus, ministrans, socius, legény, szolgalegény, ifjulegény, hétibéres, Gesett, Knecht, Lohnknecht. Orice ucenic putea să devină calfă după terminarea stagiului de ucenicie şi obținerea certificatului, când era primit cu un ceremonial urmat de o masă, numită *paharul de tovărăşie*; noua calfă îşi alegea un naş şi o naşă, care la această serbare, stăteau alături de el.

Pentru călfie breasla impunea anumite condiții:

a. Timpul de călfie varia între 2-3 ani;
b. Remunerația era fixă pe timp sau pe bucată;
c. Ziua de lucru începea de la răsăritul soarelui, până la 3 ore la lumina lămpii;
d. Calfele nu aveau voie să se căsătorească (altfel primeau amendă în monedă);
e. Erau obligați să respecte şi să adopte un comportament moral (nu le era permis excesul de alcool, pentru care erau amendați);

---

[22] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile...*, p. 266
[23] *Ibidem*, p. 268
[24] *Ibidem*, p. 270
[25] *Ibidem*, p. 271

f. Ucenicii şi calfele trebuiau să se îmbăieze în fiecare zi de joi a săptămânii;
g. Calfele care erau prinse că au săvârşit fărădelegi erau duse în faţa adunării breslei unde primeau, de la fiecare membru, trei lovituri de nuia[26];
h. După obţinerea titlului de calfă urma *drumul călătoriei* (între 2-4 ani) spre oraşele Augsburg, Nűrnberg, Paris[27];
i. După *drumul călătoriei* calfa aveau dreptul să participe la examenul de meşter;
j. Calfa era considerată cetăţean al oraşului şi în această calitate se putea prezenta la examenul de meşter, urmând următorii paşi: 1) cerea încuviinţare de la breaslă; 2) mergea în casa meşterului unde era repartizat pentru atelier; 3) se stabilea tematica de examen (aurarii: o cupă, un inel cu piatră şi un tacâm, stemă sau sigiliu toate aceste cheltuieli fiind suportate de calfă); 4) participa la probele impuse;
k. Imediat după numirea ca meşter, debutantul era obligat să se căsătorească cu fiica unui meşter din aceeaşi breaslă.

Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, calfele se organizează şi ele în Asociaţia Tinerelor Calfe, *Brunderschaft*, care aveau ca scop reglementarea în cele mai mici amănunte a raporturilor dintre calfe, dintre calfe şi meşteri, dintre calfe şi oraş. În fruntea acestor asociaţii erau 2 meşteri (care împreună cu starostele vegheau asupra intereselor meşterilor) şi 2 reprezentanţi numiţi decani sau calfe bătrâne. Adunările se făceau de două ori pe săptămână, fiecare calfă cotizând, după 15 zile de la aderare câte 1-2 dinari pe săptămână plus jumătate din salarul primei săptămâni de lucru[28].

Ca structură internă, asociaţiile calfelor se ghidau după aceleaşi principii ca cele ale breslelor, având funcţii sociale şi religioase (de exemplu Frăţia „Sfântului Ioan", reprezenta Asociaţia ucenicilor şi a calfelor cizmarilor din Sibiu de la 1484-1557[29]).

Meşterii şi conducerea breslei. După admiterea ca meşter, fiecare nou membru îşi avea locul în adunarea breslaşă, la Biserică şi chiar la procesiuni, sau la mese. La început toţi se bucurau de aceleaşi drepturi egale, dar odată cu apariţia concurenţei se creează o pătură privilegiată.

Meşterii tineri aveau dreptul numai după 2-3 ani la ucenici, şi erau obligaţi să practice un singur meşteşug, având însă libertatea de a se asocia, dar numai cu un alt meşter.

Pentru a fi considerat meşter membru al unei bresle, fiecare trebuia:
a. Să plătească anual o taxă sau cotizaţie în lada breslei;
b. Să participe la adunări şi la slujbe;
c. Să contribuie la susţinerea altarului şi a turnului;
d. Să se conformeze statutelor;
e. Să aplice semnul de meşter (începând cu anul 1504 toţi aurarii erau obligaţi să aplice semnul de meşter, propriu fiecăruia, pe obiectele realizate[30]);
f. Să se ajute reciproc;
g. Meşterii clandestini nu aveau dreptul să intre în breaslă.

Dintre cei mai bătrâni meşteri se alegeau conducătorii breslelor. La început erau 2, pentru ca în timp să se ajungă până la 4 meşteri; conform statutelor din 1376 alegerea starostelui se făcea în prima săptămână după Crăciun, 25 decembrie-1 ianuarie.

Documentele au păstrat denumirile latine ale acestui rol de conducere, după cum urmează: *magistri fraternitates, magistri cehae, senoires magistri, primari, magistri prefecti, Zechmeister, Céhmestemek.*

---

[26] *Ibidem*, p. 274
[27] Ágnes Flóra, *Meşterii breslei...*, p. 3
[28] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile...*, p. 276
[29] *Ibidem*, p. 279
[30] *Ibidem*, p. 297

Cei din funcțiile de conducere trebuiau:

a. Să depănă un jurământ;
b. Să supravegheze activitatea breslei;
c. Să judece nepărtinitor la nevoie și să conducă adunările;
d. Să administreze bine lada breslei;
e. Să dețină controlul oficial al calității;
f. Să conducă oficial registrele breslei;
g. Să păstreze sigiliul oficial al breslei;
h. Să supravegheze atent susținerea altarului.

Normal, existau și unele avantaje: își alegeau primii ucenicii și calfele; își alegeau primii locurile în târguri; primeau onoruri (câțiva florini); primeau onoruri pentru eliberarea certificatelor; primeau ajutoare din partea celor din funcțiile mai mici (părintele calfelor, meșterii controlori, consiliu, notar sau diac, meșterul tânăr și meșterul de serviciu).

Concluzii. În contemporaneitate sistemul economic industrializat, este definit printr-un ansamblu de activități de producție, repartiție, distribuție și consum, generate de diviziunea socială a muncii. Datorită influențelor exercitate în cerințele de consum la nivelul ascendent al factorilor de producție structura internă a acestor activități este în permanentă evoluție și perfecționare. Producția este astfel în strânsă legătură cu piața de desfacere; cu cât drumul parcurs de un produs de la producător la consumator este mai mic, cu atât și cheltuielile sunt mai reduse, iar mărfurile sunt valorificate eliminându-se sistemul verigilor intermediare. Pentru dobândirea unei rentabilități, în sistemul actual se practică adaosul comercial, care reprezintă o sumă de bani sau o taxă impusă de producător și de agenți economici (en détail, en gros) având ca scop acoperirea cheltuielilor de circulație și obținerea unui profit.

Astfel prețul unui produs devine o sumă de bani, pe care orice cumpărător este dispus să o plătească pentru o marfă. La calcularea acestuia producătorul are în vedere diferiți factori: dreptul de autor; măsurarea muncii depuse de către latura productivă; acoperirea cheltuielilor de producție (materia primă; salariile aferente lucrătorilor; cheltuieli de manipulare, stocare, întreținere; accesorii, etc.); obținerea unui venit; redistribuirea unei părți din venit astfel încât să se asigure o bună dezvoltare a ramurilor de producție și desfacere. Productivitatea muncii lucrătorilor comerciali trebuie să crească așadar pentru ca activitatea economică și socială să fie eficientă.

În cadrul societății actuale au fost înființate numeroase instituții cu rol reglator și supraveghetor pentru a se atinge acest stadiu de maximă eficiență: Camera de Comerț și Industrie; Oficiul Registrului Comerțului; Bursele de Mărfuri; Administrația Financiară[31].

Astfel, cercetând în amănunțime modul de organizare al economiei de piață în contemporaneitate, se poate spune degajat că bazele acestui sistem coincid cu principiile *legii vechi* cuprinse în așa numitele statute, reguli, sau legi interioare ale breslelor.

Dacă primele bresle sunt atestate documentar începând cu secolul XIV, în Transilvania ele deja erau aplicate la începutul secolului anterior, într-o formă ușoară prin explozia producției atât în atelierele de pe teritoriile feudale, cât și în atelierele meșterilor liberi, oaspeți. Statutele care reglementau structura breslelor erau fondate după principiile vremii, în așa măsură încât, încălcarea lor era aproape imposibilă, datorită consecințelor aspre impuse. Când legile nu mai corespundeau se solicita prin reprezentanții oficiali înnoirea conținutului acestora *pe baza cehei lor.*

Toate problemele legate de producție, ucenici, calfe, materia primă, modul de prelucrare al acesteia, tehnicile abordate, etapele de lucru, inclusiv locul în târguri, prețul, până și modul de reclamă erau controlate prin statute. De asemenea standardele de calitate, puritate și unicitate

---

[31] Corneliu Ouatu, *Organizarea Activității Unităților Comerciale de Alimentație Publică*, Editura Didactică și Pedagogică, 1994, București, p. 17-84.

erau impuse tot prin intermediul regulamentelor interne. Cu toate acestea, forma de organizare în breaslă a avut şi aspectele ei negative prin aşa numitele constrângeri, limitări nu întotdeauna benefice. Per ansamblu însă, aceste bresle au reuşit să menţină un echilibru puternic între tot ceea ce a reprezentat ideea de creaţie, producţie, în serie sau piese unicat, destinatari, instituţia Bisericii, administraţia locală (puterea centrală) şi de peste hotare[32], cu statutele şi interesele membrilor breslei.

Contributions to the history of Transylvanian guilds

Abstract

The primary principles of the contemporary marketing have been founded by the flight of time through the valid small link of the overspecializations. Better saying, the apparition of the guild had represented a complex process, not only in the community's evolution but also in the time mentality changes. The coexistence of a large number of conceptions, traditions and customs from all Transylvania has leaded to the birth of a competitive and to a high quality of life. In this context the XIV century has been the most active period in renewing the oldest lows that were unfit to the evolutionary condition. The statutes have had to face it out the solution to all problems that could appear in time, which is why it had been formulated in the smallest parts, conniving to the most exiguous requirement for establishing the best quality of marketing, and life. Along the time, this kind of guild have been perfected through the advent of industry that unfortunately had eliminated the concept of creation as art, but successfully it had the ability to cover all the needs of the contemporane society, more divided and more populated.

In conclusion, the appropriate method of our contemporary society in the economy development is to care for the two important parts of the output: the industrial production as industrialist's achievement and the unexampled production as manufacturer's creation. Only those two boughs have the ability to restore the internal imbalances of the economic system through an overdone foresight over the financial market, that is: high quality, healthy, durable and valuable products and certainly the embolden of all artists. On the same hand, as an example, the guild containing bought parts of the output, gives us the best solution to restore the society's cultural side which is the fertilizing ferrule of any form of cohabitation.

[32] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu ţara ungurească în secolele XV-XVI*, Vol. I 1413-1508, Editura Institutului de Arte Grafice Carol Göbl, Bucureşti, 1905, p. 3-316

LASZLO TUKA

RĂSPÂNDIREA FARMACIILOR ÎN JUDEȚELE DIN ROMÂNIA ÎN FUNCȚIE DE DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ÎN 1936

Keywords: *Romania, health, pharmacies, interwar economy, regional developement*
Cuvinte cheie: *România, sănătate, farmacii, economie interbelică, dezvoltare regională*

Unele studii privind răspândirea teritorială şi pe locuitori a farmaciilor din România în perioada interbelică, apărute în ultima vreme şi arătate în bibliografia de la sfârşitul acestui articol, evidențiază numărul acestora în provincii, județe şi localități. Deoarece aceste farmacii au fost repartizate neuniform pe teritoriul țării, am căutat explicarea cauzelor care au dus la această stare de fapt: în funcție de raportul dintre naționalități din provincii şi județe atât în Ardeal[1], cât şi în întreaga România[2], prin procentul ştiutorilor de carte în Ardeal[3], precum şi prin raportul dintre populația urbană şi rurală în județele țării[4].

Scopul acestui studiu este continuarea analizei factorilor care au determinat răspândirea inegală a farmaciilor în provinciile şi județele țării în perioada interbelică. Printre aceşti factori un rol important l-a avut dezvoltarea economică diferită a județelor. În acest sens am analizat în fiecare provincie şi județ numărul întreprinderilor şi al angajaților acestora la recensământul din 29 dec. 1930, precum şi indicele salariilor din 1936 în oraşele importante ale țării, date cuprinse în Anuarul Statistic al României[5]. Am coroborat aceste date cu numărul farmaciilor din fiecare județ şi provincie din anul 1936, deoarece farmaciile urbane şi rurale existente atunci au format baza rețelei farmaceutice din structurile Centrofarm (devenite ulterior oficii farmaceutice regionale, şi apoi interjudețene) timp de peste 50 de ani, după începerea naționalizării farmaciilor din 1949 până la reprivatizarea lor în 1991-92. În momentul reprivatizării farmaciilor acestea funcționau în aceleaşi localități urbane şi rurale, şi aproximativ în acelaşi număr ca în 1936.

În perioada interbelică România era împărțită, din punct de vedere administrativ-teritorial, în 9 provincii şi 71 județe. Cele 9 provincii le-am împărțit, din punct de vedere geografic şi istoric, în trei grupe: Vechiul Regat, Basarabia şi Bucovina, şi Ardeal. Numărul întreprinderilor, angajaților şi farmaciilor l-am raportat la 100.000 de locuitori în fiecare provincie şi județ pentru a avea date comparabile. Numărul farmaciilor la 100.000 de locuitori din fiecare județ şi provincie l-am publicat într-o lucrare anterioară[6]. Conform anuarului amintit, întreprinderile au fost de trei categorii: industriale, comerciale şi diverse. Despre celelalte aspecte ale economiei, ca de exemplu agricultura, anuarul nu conține date.

---

[1] L. Tuka, *Răspândirea farmaciilor în județele din provinciile Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş în funcție de ponderea naționalităților în 1936, Clujul Medical*, 2009.

[2] Idem, *Repartizarea farmaciilor şi drogheriilor în județele din România în funcție de ponderea naționalităților în 1936, Acta Musei Napocensis*, 2007, 41-44, *Historica* II, 2004-2007, p. 353-358

[3] Idem, *Az erdélyi gyógyszertárak megoszlása a nemzetiségek, valamint az írni-olvasni tudók arányának függvényében 1936-ban, EME Orv. Értesítő* (Tg. Mureş), 2005, 78(4), p. 590-592

[4] Idem, *Farmaciile şi drogheriile din România în perioada interbelică*, în *Lumea farmaceutică* (Bucureşti), 1998, 5(13), p. 4-6, 9

[5] * * * *Anuarul Statistic al României 1937 şi 1938*, M.O. Imprimeria Națională, București, 1939, p. 22-97, 312, 378-379

[6] L. Tuka, *Repartizarea farmaciilor şi drogheriilor în județele din România în funcție de ponderea naționalităților în 1936, Acta Musei Napocensis*, 2007, 41-44, *Historica* II, 2004-2007, p. 353-358

Din datele prezentate în tabelele 1, 2 şi 3 rezultă că, cele mai puţine întreprinderi (971), angajaţi (2.663) şi farmacii (4,8) la 100.000 de locuitori au fost în Oltenia, nu numai în Vechiul Regat, dar în întreaga România. De asemenea, un număr mic de întreprinderi, angajaţi şi farmacii au fost şi în Basarabia.

Tabelul 1

Răspândirea farmaciilor în judeţele Vechiului Regat în funcţie de numărul întreprinderilor, al personalului angajat şi al indicelui salariilor pe oraşe în 1936

	Provincia şi judeţul	La 100.000 de locuitori			Indicele salariilor * *	
		Nr. farmacii (1936)	Nr. întrepr. (1930) *	Nr. angajaţi (1930) *	oraşul	salariul (1936)
	I. Oltenia	*4,8*	*971*	*2.663*		
1.	Dolj	6,6	1.070	3.138	Craiova	2.788
2.	Romanaţi	3,1	1.014	2.249	Caracal	1.830
3.	Mehedinţi	4,0	945	2.613	Turnu Sever.	2.714
4.	Gorj	2,7	873	2.002	Târgu Jiu	2.186
5.	Vâlcea	6,3	843	2.780		
	II. Muntenia	*8,7*	*1.468*	*6.782*		
6.	Ilfov * * *	16,9	2.189	14.034	Bucureşti	1.262
7.	Brăila	10,3	2.009	6.937	Brăila	1.817
8.	Râmnicu Săr.	4,3	1.635	2.924	Râmnicu Săr	1.346
9.	Prahova	8,6	1.526	10.442	Ploieşti	1.966
10.	Buzău	6,4	1.353	3.606	Buzău	1.629
11.	Ialomiţa	3,9	1.274	2.664		
12.	Muscel	7,3	1.253	3.820	Câmpulung	2.601
13.	Dâmboviţa	5,6	1.060	4.001	Târgovişte	1.553
14.	Teleorman	4,8	1.044	2.306	Turnu Măg.	1.758
15.	Vlaşca	5,3	909	2.170		
16.	Argeş	5,7	814	2.998	Piteşti	1.838
17.	Olt	4,5	566	1.743		
	III Dobrogea	*6,3*	*1.545*	*3.907*		
18.	Constanţa	10,8	1.861	5.856	Constanţa	1.950
19.	Caliacra	5,5	1.621	3.295		
20.	Tulcea	4,3	1.444	3.436	Tulcea	1.328
21.	Durostor	3,1	1.197	2.469	Silistra	1.018
	IV. Moldova	*8,4*	*1.550*	*4.762*		
22.	Covurlui	12,7	2.116	7.299	Galaţi	2.601
23.	Iaşi	13,1	1.853	7.610	Iaşi	1.367
24.	Botoşani	7,9	1.680	4.219	Botoşani	1.029
25.	Putna	10,8	1.634	4.387	Focşani	1.619
26.	Bacău	8,1	1.580	5.879	Bacău	1.193
27.	Tutova	6,4	1.579	3.535	Bârlad	1.211
28.	Neamţ	8,3	1.555	6.616	Piatra Neamţ	1.289
29.	Dorohoi	5,2	1.365	2.612	Dorohoi	925
30.	Roman	7,8	1.357	4.292	Roman	1.571
31.	Tecuci	6,9	1.320	2.578	Tecuci	1.351
32.	Baia	5,2	1.275	3.895	Fălticeni	1.427
33.	Fălciu	7,3	1.168	2.654		
34.	Vaslui	5,3	1.067	2.197	Vaslui	1.131
	Media	7,7	1.412	5.247		

* întreprinderi industriale, comerciale şi diverse

* * angajaţi calificaţi şi necalificaţi, inclusiv din domeniul comercial şi agricol

* * * judeţul Ilfov şi provincia Muntenia cu Bucureşti

Tabelul 2

Răspândirea farmaciilor în județele din Basarabia și Bucovina în funcție de numărul întreprinderilor, al personalului angajat și al indicelui salariilor pe orașe în 1936

	Provincia Și județul	La 100.000 de locuitori			Indicele salariilor * *	
		Nr. farmacii (1936)	Nr. întrepr. (1930) *	Nr. angajați (1930) *	orașul	salariul (1936)
	I. Basarabia	*6,0*	*1.270*	*2.641*		
1.	Hotin	4,7	1.513	2.741		
2.	Lăpușna	8,0	1.476	3.766	Chișinău	1.320
3.	Cetatea Albă	7,7	1.378	2.785		
4.	Soroca	7,0	1.341	2.433		
5.	Ismail	6,2	1.341	3.004		
6.	Bălți	4,7	1.215	2.416	Bălți	2.136
7.	Tighina	5,7	1.115	2.481	Tighina	1.304
8.	Orhei	4,0	929	1.864		
9.	Cahul	5,1	802	1.509		
	II. Bucovina	*9,6*	*1.881*	*5.715*		
10.	Câmpulung	13,7	2.214	7.778		
11.	Cernăuți	11,1	1.994	7.373	Cernăuți	1.121
12.	Rădăuți	7,5	1.937	4.884	Rădăuți	1.714
13.	Suceava	10,7	1.629	3.963		
14.	Storojinet	6,1	1.619	3.611		
	Media	6,8	1.411	3.347		

* întreprinderi industriale, comerciale și diverse

* * angajați calificați și necalificați, inclusiv din domeniul comercial și agricol

Aceasta este o dovadă că a existat o legătură între numărul întreprinderilor și angajaților pe de o parte, și numărul farmaciilor pe de alta.

În schimb, indicele salariilor în 1936, prezentat de anuarul statistic amintit în unele orașe, a fost cel mai ridicat în Oltenia (Craiova, Târgu Jiu, Turnu Severin). Se pare că nu a fost o relație directă între nivelul salariilor și numărul farmaciilor. Acest fapt reiese și din faptul că, de exemplu, unele orașe unde media salariilor era mică, de exemplu Sighișoara (1.179) și Cernăuți (1.121), făceau parte din județe cu farmacii multe: Târnava Mare (11,5), respectiv Cernăuți (11,1). Câteva orașe au făcut excepție, printre care și Galați (jud. Covurlui) unde atât indicele de salariu (2.601), cât și numărul farmaciilor era mare (12,7 pe județ).

Dintre cele patru provincii din Vechiul Regat, cele mai multe întreprinderi la 100.000 de locuitori n-au fost, în mod surprinzător, în Muntenia cu capitala București, ci în Moldova. Atât în Muntenia, cât și în Moldova numărul farmaciilor era în jurul valorii medii medii pe țară (8,4).

Tabelul 3

Răspândirea farmaciilor în județele din Ardeal în funcție de numărul întreprinderilor, al personalului angajat și al indicelui salariilor pe orașe în 1936

	Provincia și județul	La 100.000 de locuitori			Indicele salariilor * *	
		Nr. farmacii (1936)	Nr. întrepr. (1930) *	Nr. angajați (1930) *	orașul	Salariul (1936)
	I. Transilvania	*9,5*	*1.711*	*6.281*		
1.	Trei Scaune	12,0	2.705	7.468		
2.	Brașov	18,2	2.577	15.007	Brașov	2.423
3.	Sibiu	9,9	2.293	9.928	Sibiu	1.643
4.	Făgăraș	9,0	1.986	3.939		
5.	Ciuc	9,7	1.846	4.666		
6.	Alba	8,9	1.787	5.196	Aiud	1.666
7.	Odorhei	7,3	1.785	3.598	Odorheiu	1.350
8.	Târnava Mare	11,5	1.784	7.388	Sighișoara	1.179
9.	Cluj	10,3	1.734	8.135	Cluj	1.907
10.	Năsăud	10,5	1.664	5.566		
11.	Hunedoara	8,6	1.563	9.227	Petroșani	1.807
12.	Mureș	9,8	1.546	5.015	Tg. Mureș	1.719

13.	Sălaj	9,3	1.350	3.274		
14.	Turda	7,1	1.296	4.294		
15.	Târnava Mică	6,3	1.295	3.171		
16.	Someş	6,0	1.174	2.843		
	II. Banat	*13,1*	*2.006*	*8.165*		
17.	Timiş Toront.	17,8	2.381	8.354	Timişoara	1.642
18.	Caraş	8,5	1.643	9.677		
19.	Severin	7,0	1.528	6.501	Lugoj	2.611
	III. Crişana Maramureş	*11,3*	*1.633*	*5.981*		
20.	Arad	14,5	1.814	7.763	Arad	2.098
21.	Satu Mare	10,9	1.676	5.765	Satu Mare	1.992
22.	Maramureş	9,7	1.549	3.846		
23.	Bihor	9,4	1.486	5.302	Oradea	1.929
	Media	10,6	1.741	6.525		
	România	8,4	1.513	5.249		

* întreprinderi industriale, comerciale şi diverse

* * angajaţi calificaţi şi necalificaţi, inclusiv din domeniul comercial şi agricol

Numărul angajaţilor era cel mai ridicat în judeţele Ilfov şi Prahova, unde numărul farmaciilor era peste media pe ţară. Dacă în majoritatea judeţelor numărul angajaţilor era de 2-4 ori mai mare ca cel al întreprinderilor (aceasta însemnând că o întreprindere avea în medie 2-4 angajaţi, deci era foarte mică), în Prahova acest raport era de 6,8, iar în Ilfov de 6,4, datorită faptului că erau mai multe întreprinderi cu personal mai numeros, ridicând astfel numărul mediu al angajaţilor.

Provinciile cu cele mai multe întreprinderi la 100.000 de locuitori erau: Banat (2.006), Bucovina (1.881), Transilvania (1.711) şi Crişana-Maramureş (1.633), unde şi densitatea farmaciilor era cea mai mare. Numărul angajaţilor era cel mai ridicat în provincia Banat (8.165).

Judeţele cu cele mai multe întreprinderi la 100.000 de locuitori, în ordine, au fost: Trei Scaune (2.750), Braşov (2.577), Timiş Torontal (2.381), Sibiu (2.293), Câmpulung din Bucovina (2.214), Ilfov (2.189), Covurlui (2.116) etc, unde şi numărul farmaciilor era peste media pe ţară. Cele mai multe farmacii au fost în judeţele Braşov (18,2) şi Timiş Torontal (17,8).

Dintre judeţe, cele mai puţine întreprinderi au fost în: Olt (566), Cahul (802), Argeş (814), Vâlcea (843), Gorj (873), Orhei (929) etc, în care numărul farmaciilor era cu mult sub media pe ţară.

Cei mai mulţi angajaţi, raportaţi la 100.000 de locuitori, au fost în judeţele: Braşov (15.007), Ilfov (14.034), Prahova (10.442), Sibiu (9.928) etc, iar cei mai puţini în: Orhei (1.509), Cahul (1.864) (ambele în Basarabia), Olt (1.743), Gorj (2.002), Vaslui (2.197) etc, care s-au reflectat în numărul farmaciilor.

Tabelul 4

Numărul locuitorilor, întreprinderilor şi al angajaţilor din întreprinderi în provinciile din România la recensământul din 1930

	Provincia	Nr. locuitorilor	Nr. întreprinderilor *	Nr. angajaţilor	Angajaţi din totalul populaţiei %
1.	Oltenia	1.513.175	14.696	40.298	2,7
2.	Muntenia * *	4.029.008	59.147	273.265	6,8
3.	Dobrogea	815.475	12.602	31.860	3,9
4.	Moldova	2.433.596	37.730	115.889	4,8
5.	Basarabia	2.864.402	36.392	75.659	2,6
6.	Bucovina	853.009	16.049	48.746	5,7
7.	Transilvania	3.217.988	55.045	202.116	6,3
8.	Banat	939.958	18.854	76.744	8,2
9.	Crişana şi Maramureş	1.390.417	22.712	83.162	6,0
	România	18.057.028	273.227	947.739	5,2

* întreprinderi industriale, comerciale şi diverse

* * cu Bucureşti

Din cifrele prezentate în tabelul 4 reiese că, numărul angajaților din întreprinderi era foarte mic în toată țara, reprezentând între 2,7-8,2% din totalul populației. Cei mai puțini angajați au fost în Oltenia (2,7%) și Basarabia (2,6%), unde au fost și cele mai puține farmacii, iar cei mai mulți în Banat (8,2%), Muntenia (6,8%), Transilvania (6,3%) și Bucovina (5,7%), unde au fost și cele mai multe farmacii. Este de menționat faptul că, în Muntenia din totalul de 12 județe numai în trei (Ilfov, Brăila și Prahova) era densitatea farmaciilor ridicată, în celelalte era cu mult sub media pe țară.

Din datele prezentate mai sus se poate trage concluzia că, în provinciile și județele în care numărul întreprinderilor și angajaților la 100.000 de locuitori a fost ridicat, și densitatea farmaciilor a fost mai mare. Cele mai puține întreprinderi, angajați și farmacii au fost în Oltenia și Basarabia, iar cele mai multe în Banat, Crișana-Maramureș, Bucovina și Transilvania.

Dintre județe cele mai multe întreprinderi și, implicit, farmacii, au fost în Trei Scaune, Brașov, Timiș Torontal, Sibiu, Câmpulung (Bucovina), Ilfov și Covurlui, iar cele mai puține în Olt, Cahul, Argeș, Vâlcea, Gorj și Orhei.

Nivelul indicelui salariilor din orașe se pare că nu este un indicator credibil al densității farmaciilor, în multe cazuri, ca de exemplu în Oltenia, fiind invers proporțional cu aceasta.

The spreading of pharmacies in the counties from Romania according to the economic development in 1936

Abstract

In provinces and counties, the density of pharmacies was proportional, in general, to the number of enterprises and employees per 100,000 inhabitants. The least enterprises, employees and pharmacies were in Oltenia and Basarabia, and the most were in Banat, Crișana-Maramureș, Bucovina and Transilvania.

Among the counties, the most enterprises were in Trei Scaune, Brașov and Timiș Torontal. The most pharmacies per 100,000 inhabitants were in Brașov (18.2) and Timiș Torontal (17.8). The salary index was the highest in cities from Oltenia, where there were the least pharmacies.

HORAȚIU GROZA

DR. AUGUSTIN RAȚIU – O PERSONALITATE MARCANTĂ A TURZII PERSECUTATĂ DE REGIMUL COMUNIST DIN ROMÂNIA

„Suferința nu se poate cuantifica
- pentru ea nu există unitate de măsură, ci doar urme:
în suflete, pe trupuri și în morminte"
Marius Oprea

Keywords: *Augustin Rațiu, Rațiu family, Turda, communist regime, political persecution*
Cuvinte cheie: *Augustin Rațiu, familia Rațiu, Turda, regim comunist, persecuții politice*

Pentru municipiul Turda, statuia dr. Ioan Rațiu din piața primăriei poate fi considerată o siglă a localității, o siglă a întregii Transilvanii, un simbol al luptei românilor pentru drepturi naționale și pentru unire. Una dintre vechile familii românești renumite de la Turda, ce poartă numele de Rațiu, este de referință atât pentru istoria locală cât și pentru istoria modernă a României, Dacă dr. Ioan Rațiu, fost tribun în armata lui Avram Iancu declanșează lupta pentru drepturi naționale prin mijloace juridice, fiind inițiatorul Memorandumului din 1892, după moartea sa survenită în anul 1902, alți membrii ai acestei familii, vor fi pe mai departe purtători de steag românesc pentru înfăptuirea idealurilor de veacuri a românilor din Transilvania. Unul dintre aceștia a fost avocatul turdean dr. Augustin Rațiu.

Augustin Rațiu s-a născut în comuna Petreștii de Sus, județul Cluj, la 7 iulie 1884, din părinții Nicolae Portos Rațiu, preot în localitate (nepot de văr al memorandistului dr. Ioan Rațiu) și Ludovica Gaia, originară din comuna Sând (astăzi Sânduleşti), județul Cluj.[1] Rămas orfan de mic, singurul fiu al familiei Rațiu își îndreaptă pașii spre studiu. Studiază la Cluj, Bistrița și Blaj. După terminarea facultății de drept din Cluj și obținerea doctoratului, își depune „cenzura de avocat" la Târgu-Mureș, obținând diploma la 19 octombrie 1912 și își deschide birou de avocatură la Turda. Educat în spiritul familiei Rațiu, Augustin a fost un continuator al idealului național promovat prin întreaga sa activitate desfășurată pe tot parcursul vieții. A fost căsătorit de două ori. La 6 mai 1913 s-a căsătorit la Sibiu cu fiica avocatului Ioan Turcu din Făgăraș, pe nume Eugenia, cu care a avut patru copii: Iancu, Radu, Mircea și Eugenia.[2] După moartea soției, survenită în anul 1924, Augustin Rațiu se recăsătorește pe data de 11 iulie 1926. Cea de a doua soție, Felicia, fiind fiica avocatului dr. Emilian Criclevici din Câmpulung Moldovenesc. În urma căsătoriei s-au născut doi copii: Maria Felicia și Emil Ioan Constantin (decedat în același an).[3]

---

[1] Pentru scurta biografie și activitate a avocatului dr. Augustin Rațiu au fost consultate următoarele lucrări: Valentin Vișinescu, *Dr. Augustin Rațiu (1884-1970)*, Cluj Napoca 2004; Daniela Comșa, Mariana Magdalena Jude, *Nicolae P. Rațiu și Augustin Rațiu promotori ai idealului național*, în AMN, 34, II, 1997-1998 , p.325-340; Mezei E. Ioan Câmpeanu, *Monografia familiei Rațiu de Nagzlak-Noșlac și a familiilor înrudite cu ea*, manuscris în copie, 313 p., Muzeul de Istorie Turda; Mircea Rațiu, *Amintiri grăite despre familia Rațiu povestite de Mircea Rațiu*, manuscris în copie, 376 p., Muzeul de Istorie Turda.

[2] Toți copiii au avut educație aleasă. Iancu, fostul deputat P.N.Ț.C.D. Ion Rațiu, avocat, a decedat în anul 2000, Radu, inginer, decedat, Mircea, inginer și cadru universitar și Eugenia absolventă a liceului de fete din Turda decedată în anul 1935 la vârsta de 21 de ani. Din cea de a doua căsătorie Augustin i-a avut pe Maria Felicia, absolventă a Facultății de chimie, și pe Emil Ioan Constantin, decedat în anul 1929.

[3] Mezei E. Ioan Câmpeanu, *op. cit.*, p. 200.

Dr. Augustin Raţiu a desfăşurat, pe lângă activitatea profesională, o bogată activitate culturală şi politică. A fost participant activ în primul război mondial, începând cu anul 1915. Până la data mobilizării, dr. Augustin Raţiu a ţinut o serie de conferinţe cu conţinut naţionalist şi a organizat simpozioane culturale româneşti în cadrul manifestărilor ASTRA şi a „Societăţii Române de Lectură".[4] După terminarea primului război mondial, militează pentru drepturile românilor din Transilvania fiind numit în toamna anului 1918 comisar al oraşului Turda, apoi al plaselor Trascău şi Iara cu misiunea de a organiza Consilii şi Gărzi naţionale. [5] Impulsionat de puternice sentimente naţionale, în toamna anului 1918 , alături de dr. Valer Moldovan şi de dr. Iuliu Popescu, merge prin localităţile din comitatul Turda-Arieş pentru a organiza consiliile şi gărzile naţionale româneşti.[6]

Pe data de 8 noiembrie 1918 este prezent în Cristiş şi Poiana chiar în ziua când jandarmii unguri l-au ucis pe preotul ortodox Ioan Opriş.[7] Ca membru al Senatului Naţional Român din Turda este coautor al manifestului: „Preoţi, Cărturari, Ţărani şi Muncitori români!", prin care se cere populaţiei româneşti să se organizeze în consilii şi gărzi naţionale dar să nu recurgă la violenţe şi să *„împiedice orice jaf, furături şi omoruri"*.[8] Este nominalizat printre cei cinci reprezentanţi oficiali ai cercului electoral Turda la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia.[9]

Membru marcant al Partidului Naţional Ţărănesc, pe linie administrativă a ocupat funcţia de prim jurist consult al Prefecturii Turda-Arieş în anul 1923. În anul 1932 ocupă funcţia de primar al oraşului Turda.[10] Pe toată durata carierei sale a desfăşurat o bogată activitate susţinând viaţa culturală a oraşului. A pus bazele unor importante societăţi culturale locale şi a desfăşurat o intensă activitate publicistică în diverse publicaţii clujene şi locale În calitate de preşedinte al Reuniunii Meseriaşilor Români din Turda, reorganizează această organizaţie începând cu anul 1906, contribuind la ridicarea păturii mijlocii formate din mici meseriaşi şi comercianţi români. Meritele deosebite i-au fost recunoscute prin conferirea decoraţiei Coroana României în grad de cavaler de catre regele Ferdinand, pe data de 30 decembrie 1922 (fig. 1) şi de Medalia „Meritul Comercial şi Industrial" Clasa I-a conferită de regele Carol II pe data de 9 noiembrie 1937 (fig. 2)[11]. Dr. Augustin Raţiu a încetat din viaţă în Turda la venerabila vârstă de 86 de ani pe data de 2 iulie 1970. La 40 de ani de la moartea acestei personalităţi marcante a Turzii interbelice se cuvine să înlăturăm conul de penumbră în care a fost stigmatizată imaginea sa de către regimul comunist.

Regimul comunist din România instaurat prin guvernul Petru Groza la 6 martie 1945 a fost un regim de tip criminal, bazat pe minciună, care a terorizat populaţia României timp de mai bine de patru decenii. Recunoaşterea la 4 februarie 1946 de către S.U.A şi Marea Britanie a noului regim instaurat în România, a reprezentat o grea lovitură dată partidelor politice istorice româneşti dând mână liberă comuniştilor la organizarea alegerilor din 19 noiembrie 1946 şi la scoaterea acestora de pe scena politică românească.[12] Venit la putere în urma falsificării grosolane a acestor alegeri, guvernul, reprezentat în majoritate de membrii Partidului Comunist, a avut ca prim scop eliminarea fizică a tuturor personalităţilor politice marcante ale României interbe-

---

[4] Valentin Vişinescu. *op. cit.*, p. 5.

[5] N. Josan, *Consilii şi Gărzi Naţionale româneşti din Munţii Apuseni. Documente inedite*, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 540.

[6] Ioan Bembea, *Preotul Ioan Opriş-martir al neamului*, Ed. Cartea Casei de Ştiinţă, Cluj-Napoca, p. 99-101. Îi mulţumim pe această cale d-lui profesor Ioan Bembea pentru realizarea corecturii acestui material.

[7] Ioan Bembea, *op.cit.*, p. 102.

[8] *Ibidem*, p. 103.

[9] N. Josan, *op.cit.*, p. 540.

[10] D. Comşa, M. M. Jude, *op.cit.*,p. 330.

[11] Diplomele în original se află la Muzeul de Istorie Turda, Fondul dr. Augustin Raţiu.

[12] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 2002, p. 384.

lice, prin înscenarea unor procese şi întemnițarea liderilor politici ai vremii. Astfel, au avut de suferit toate păturile societății româneşti în frunte cu intelectualitatea, preoțimea, ofițeri ai armatei române şi pătura înstărită a țărănimii, unii dintre ei opunându-se cu vehemență abuzurilor noului regim de multe ori cu arma în mână. Aceste crime odioase au început să fie demascate de curând de către Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, acțiuni continuate mai apoi de o parte a colectivului instituției amintite prin nou înființatul Centru de Investigare a Crimelor Comunismului din România, care are ca scop descoperirea victimelor asasinate fără proces de către securitate şi schimbarea legislației privind prescrierea miilor de crime comise de regimul comunist.[13] Ce a urmat confirmă adevărul celebrelor cuvinte venite din antichitate: *"vae victis"*.[14]

Pe fondul unor adânci nemulțumiri ale populației datorate numeroaselor victime ale celui de al doilea război mondial, apoi foametei provocate de seceta anilor 1946-1947, dar şi de marile despăgubiri de război pe care românii trebuiau să le plătească prin cote apăsătoare fixate pe toate produsele agricole, Uniunii Sovietice, comuniştii au arătat cu degetul spre partidele politice, care în calitatea lor de factor de decizie, hotărâseră intrarea României în război, purtau deci întreaga vină pentru toate suferințele populației. Abdicarea forțată a regelui, abolirea monarhiei şi proclamarea Republicii Populare Române a reprezentat instaurarea unei dictaturi fără precedent în istoria noastră, punând bazele unui stat totalitar. Valurile de teroare pe care regimul comunist le-a declanşat, sau soldat cu zeci de mii de victime şi au lăsat urme adânci în conştiința socială românească şi o pată neagră în istoria României.

Țintele terorii primilor ani de comunism în România au fost în mod prioritar aşa cum am amintit, elitele. Fie că erau politicieni, preoți, ofițeri (cu precădere cei ce au luptat pe frontul din est), învățători, scriitori, artişti, avocați, medici, studenți sau țărani, după instituirea terorii şi reprimarea oricăror tentative de revoltă, s-a încercat eliminarea modelelor, reperelor morale şi intelectuale ale „vechii societăți." Această stare de spirit, de frică şi teroare a fost impusă în toate localitățile de pe tot cuprinsul țării. Cei ce au reuşit să scape de anii grei de temniță, de torturi şi de deportări, au fost deposedați de bunurile deținute, au fost marginalizați şi umiliți de noua orânduire socială. Un astfel de caz este şi cel al avocatului dr. Augustin Rațiu (1884-1970), personalitate marcantă a oraşului Turda din perioada interbelică, om de o ținută morală şi intelectuală de excepție.

Regimul comunist instaurat în România avea să-i aducă lui Augustin Rațiu mari suferințe atât în plan afectiv cât şi sub aspect material. Deşi a fost avertizat de către fiul său Iancu stabilit la Londra prin numeroase scrisori, în care spunea că România trebuie să se pregătească la o dominație sovietică de lungă durată, Augustin a refuzat să părăsească țara, spunând că *„el a trăit şi va muri la Turda"*.[15] Mai mult, acesta a refuzat şi propunerile făcute de către fiii săi privind mutarea sa în alt oraş, vânzarea imobilelor şi a bunurilor deținute, susținând că este prematur să facă acest lucru.[16] Deposedat de biroul de avocatură, el a locuit în ultimii ani din viață într-o încăpere aflată la parterul fostei sale locuințe, etajul fiind rechiziționat de trupele sovietice care îşi instalaseră acolo birourile administrative.[17] În aceşti ani de nesiguranță a încercat să-şi redeschidă biroul de avocatură, dar dată fiind situația politică existentă şi lipsa mijloacelor necesare deschiderii acestuia, nu a reuşit. Rămas fără venituri, fiindu-i refuzată şi pensia de limită de

[13] Centrul de Investigarea Crimelor Comunismului din România este coordonat de către istoricul dr. Marius Oprea. Din colectivul acestuia fac parte arheologii dr. Gheorghe Petrov, Paul Scrobotă, Horațiu Groza şi Alexandru Matei, ultimul fiind referent ştiințific.

[14] Vai de cei învinşi.

[15] Mircea Rațiu, *op. cit.*, p. 111, manuscris. Acesta a fost editat după înregistrări audio efectuate începând cu data de 28 martie 2000. Având în vedere vârsta înaintată a autorului la care s-au făcut înregistrările unele date trebuie privite cu circumspecție.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem.*

vârstă a fost nevoit să întrerupă subvenţiile necesare întreţinerii fiului său Mircea la Politehnica din Timişoara.[18]

Anul 1945, pentru familia Raţiu, la fel ca pentru mulţi dintre români s-a dovedit a fi deosebit de greu. Unul dintre fii săi, Radu, îşi revenea greu din convalescenţă, ca urmare a unei răni la cap dobândită la sfârşitul războiului, unde fusese înrolat ca medic. Odată cu desfiinţarea postului de jurist consult de la Turda, activităţile lui Augustin s-au axat cu precădere pe biroul de avocatură. Criza de după război s-a simţit şi în acest sector, lucrările biroului rezumându-se în general la traduceri şi la testamente. Pentru a asigura mijloacele necesare traiului familiei, Augustin a vândut mici parcele de pământ din avutul său şi o parte din bijuteriile familiei care i-au mai rămas neconfiscate de „glorioasa" Armată Roşie.[19]

Dificultăţilor financiare care s-au agravat pe parcursul anului 1946, le-a urmat persecuţiile din partea autorităţilor comuniste locale care preluaseră conducerea urbei şi căutau cu orice preţ să îl jignească atât în demersurile oficiale făcute către autorităţi dar şi în locurile publice.[20]

Unul dintre obscurele personaje parvenite născute la Turda care l-a persecutat pe dr. Augustin Raţiu în primii ani după instaurarea comunismului a fost croitorul Albon Augustin. Născut la 22 mai 1910, ca fiu al soţilor Ion şi Maria Albon, acesta a lucrat în meseria de ceaprazar şi croitor, având un mic atelier. A confecţionat toate uniformele membrilor Mişcării Legionare locale în perioada „Statului naţional-legionar", septembrie 1940 – ianuarie 1941. După instaurarea regimului comunist a urcat rapid în ierarhie, devenind şeful Siguranţei din Turda, post deţinut până în anul 1947. În toamna anului 1948 este numit director al Direcţiei VI având grad de locotenent-colonel. Avansat colonel şi transferat la M.A.I. Bucureşti, ajunge ulterior comandant al trupelor care asigurau paza deţinuţilor de la Canalul Dunăre-Marea Neagră, încă de la înfiinţarea acestuia, în 1949 la Departamentul Deţinuţilor Politici, devenind unul dintre cei mai cruzi zbiri şi prigonitori ai deţinuţilor.

Deşi a fost ajutat cu un credit pentru atelierul său de croitorie de către Augustin Raţiu în perioada în care acesta a deţinut funcţia de Preşedinte al Reuniunii Meseriaşilor Români din Turda, el i-a răspuns binelui făcut de către acesta prin persecuţii şi umiliri, pricinuindu-i numeroase necazuri.[21]

Se cuvine să amintim că Albon a fost iniţiatorul metodei „stâlpul infamiei": deţinutul supus acestui supliciu trebuia pălmuit, scuipat şi batjocorit de către tovarăşii lui de suferinţă, după modelul gardienilor şi brigadierilor. Albon a omorât în bătaie cu lopata mai mulţi deţinuţi. Avea un tic verbal de genul: *„cu gamela să săpaţi canalul, bandiţilor!"*. Ca recompensă serviciilor aduse, în 1954 a fost numit director general al Direcţiei Penitenciarelor. În urma unei scrisori trimise conducerii Securităţii de către deţinuţi, a fost arestat, anchetat, judecat şi condamnat de Tribunalul Militar Bucureşti la 25 de ani de muncă silnică. După unele informaţii, debarcarea a avut un caracter inedit: Alexandru Drăghici, Ministrul de Interne, l-a chemat la ordin şi i-a dat o scrisoare sigilată, pe care trebuia s-o ducă personal la Penitenciarul Jilava, unde trebuia deschisă de către maiorul Ion Ciachi numai în prezenţa întregului personal al Securităţii. Surpriza a fost că ordinul cerea încarcerarea lui Albon. A fost încarcerat şi mutat la Penitenciarul Ocnele Mari spre a fi ferit de răzbunarea fostelor victime. A executat patru ani de detenţie fiind apoi amnistiat. Auzindu-se în oraşul natal de crimele sale, n-a mai putut să revină, deoarece concetăţenii l-au ameninţat cu represalii gen „ţintuirea cu cuţitele pe un zid". Mai târziu, pe la mijlocul anilor 1960, a fost identificat ca lucrător croitor într-o cooperativă meşteşugărească din Bucureşti. Atelierul lucra pentru clienţi din rândurile nomenclaturii de partid din eşaloanele doi şi trei.

[18] *Ibidem*, p. 117.
[19] *Ibidem*, p. 256.
[20] *Ibidem*, p. 258.
[21] *Ibidem*, p. 259.

Ulterior, se pare că a devenit inspector-şef de croitori în cadrul Centrocoop-ului. Era scund, solid şi taciturn, păstrând secret trecutul lui de criminal în uniforma statului.[22]

Greutățile familiei Rațiu nu s-au oprit însă aici. Cea mai mare parte a averii deținute de Augustin a fost rechiziționată (proprietățile imobiliare), biroul de avocatură a fost mutat la subsol, în pivnița imobilului, iar dreptul la pensia de limită de vârstă îi este refuzat fiind considerat dușman al poporului. În toți acești ani a fost permanent supravegheat de securitate. Cel însărcinat cu supravegherea și întocmirea rapoartelor privind activitatea lui Augustin Rațiu până în momentul arestării sale fiind subofițerul Cazacu Dumitru.[23]

Cazacu Dumitru fusese în anul 1948 agent la Chestura Județeană Turda, având atribuții pe linie de siguranță. Între anii 1948-1950 îl găsim în Serviciul Județean al Securității Poporului având grad de plutonier major. El este cel ce l-a anchetat pe dr. Augustin Rațiu. În anul 1950 îl urmărea informativ pe acesta pe motiv că *„este un înfocat reacționar"* și *„este un dușman al clasei muncitoare și a politicii actuale."* Ca urmare a rapoartelor lui Cazacu, la 12 iunie 1950, avocatul Dr. Augustin Rațiu a fost arestat și trimis pentru 12 luni într-o colonie de muncă, fără a fi judecat, în baza Decretului 6/14 ianuarie 1950.[24] Din motive de sănătate aceasta execută 8 luni de detenție. Locația coloniei de muncă era lângă București, scopul acesteia era trierea deținuților apți de muncă pentru loturile ce urmau să fie trimise ulterior la Canal.

Ultimele două decenii și jumătate din viață i-au fost marcate de mari neajunsuri, umiliri și persecuții din partea regimului comunist. La toate acestea s-a adăugat și faptul că unul dintre fiii săi, cunoscutul parlamentar P.N.ȚC.D. din anii 90, Ion Rațiu, prin activitatea democratică și anticomunistă desfășurată ca atașat de legație la Ambasada României din Londra de după 1945 și prin scrierile sale, a incomodat regimul totalitar din România comunistă. Activitatea politică „manistă" și funcțiile deținute în structurile democratice ale României interbelice au influențat negativ perioada ultimilor ani din viață ai dr. Augustin Rațiu. După cum spune profesorul turdean Valentin Vișinescu în micromonografia sa dedicată acestei personalități: *„Augustin Rațiu a înfruntat cu cerbicie măsurile prohibite ale comunismului față de libertatea de expresie și de opinie și a făcut datoria față de Familia Rațiu și de țară ca un bun român."*[25]

Deși s-au scris articole despre el și are dedicată și o minimonografie în care este prezentată viața și întreaga sa activitate, despre perioada ultimilor ani din viața lui Augustin Rațiu se știu destul de puține lucruri. Acestea au fost ascunse și trecute sub tăcere în anii ce au urmat instaurării comunismului în România. Este inadmisibil tratamentul l-a care au fost supuși toți cei ce și-au adus aportul la făurirea României Mari printre care se numără și dr. Augustin Rațiu. Toate crimele și persecuțiile comise în numele regimului comunist trebuie demascate de către cercetătorii și istoricii ce se ocupă de această problematică. Este imperios necesară schimbarea actualei legislații care prescrie crimele săvârșite de regimul comunist, astfel încât cei ce le-au comis să fie judecați și pedepsiți. La realizarea acestui studiu au fost consultate pe lângă unele mărturii ale celor ce l-au cunoscut, 76 de documente aflate în arhiva Muzeului de Istorie Turda, în Fondul dr. Augustin Rațiu, documente ce au fost emise între anii 1947-1964.

Unul dintre documentele păstrate de familia Rațiu și donat de membrii acesteia Muzeului de Istorie Turda ne prezintă situația reală cu care se confruntă dr. Augustin Rațiu în primii ani de după instaurarea comuniștilor la putere. Asistăm practic la neputința unui om devotat țării, de a trăi decent ultimii ani din viață în așa zisele structuri democratice instaurate după

---

[22] Informații obținute prin amabilitatea domnului dr. Gheorghe Petrov, arheolog la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim pe această cale.

[23] Liviu Pleșa, *Organizația de rezistență condusă de maiorul Nicolae Dabija (1948-1949)*, Ed. C.N.S.A.S., București, 2009, p. 600.

[24] *Ibidem.*

[25] Valentin Vișinescu, *op. cit.*, p. 24.

anul 1945 în România. Scrisoarea lui dr. Augustin Raţiu adresată Preşedintelui Sfatului Popular al oraşului Turda şi redactată în primul deceniu de la instaurarea comunismului în România ne arată clar care era situaţia reală cu care se confruntau în general oponenţii regimului[26]:

Tovarăşe Preşedinte,

Subsemnatul dr. Augustin Raţiu domiciliat în Turda Piaţa Stalin nr.1,am fost organizatorul şi decanul peste 16 ani al Baroului Turda, propovăduind întotdeauna armonia între colegi, fără deosebire de limba şi originea lor şi o armonioasă colaborare cu magistraţii.

Împlinind în toamna anului 1947 vârsta de 64 de ani şi fiind suferind am cerut pensionarea mea. Casa locală de Asigurări a avocaţilor, Colegiul Avocaţilor din Turda cu adresa nr. 56/1947 din 2 noiembrie 1947 a luat act de cererea mea iar Casa Centrală de Asigurări a Avocaţilor mi-a eliberat în baza Decisiunei de pensionare nr.253/1948 un carnet cu bonuri pentru pensie cu nr.1409.

În baza acestui carnet am ridicat regulat pensia mea de de 4000 de lei de la Colegiu. La începutul lunei iunie 1950, am fost escortat la Miliţia din Turda, unde mi s-a comunicat că moşia mea de 200 de jughere din hotarul Turda, împreună cu toate supra edificatele mi sau naţionalizat şi mie mi s-a dat domiciliu forţat la Turda. Eu am protestat în contra acestei procedure şi am arătat că moşia de circa 200 de jughere a fost a repausatului meu unchi dr. Ioan Raţiu. Protestul meu nu s-a luat în considerare şi la 24 iunie 1950 am fost ridicat şi dus în lagărul din Bucureşti-Ghencea.

Aici am redactat un memoriu către Min. Interne şi am alăturat o copie de carte funduară cu nr. 3917 din Turda prin care am dovedit că eu numai această avere o am şi moşia de 200 de jughere este a erezilor minori a lui dr. Ioan Raţiu fost advocat la Turda.

Făcându-se cercetări s-a constatat realitatea şi greşala şi după câteva luni am fost trimis acasă, înainte de a mi se împlini pedeapsa de un an la care am fost condamnat pe cale administrativă.

Reîntors acasă am constat că familia mea a fost evacuată din locuinţa de la etaj şi mutată în subsolul casei la parter. Am constatat că mi s-a luat atât pensia care am avut-o ca advocat judeţean cât şi pensia de la Colegiul advocaţilor. Motivele acestei măsuri nu mi s-au comunicat.

II. Viile înscrise în cartea funduară alăturată intrând în perimetrul Gospodăriei de Stat Bădeni-Turda mi sau comasat şi au fost preluate conform dovadei alăturate.

III. Butoaiele şi căzile de stors vinul mi s-au sechestrat şi au fost predate cu ordinul nr.10595/1953, o parte la Gospodăria Steagul Păcii din comuna Mihai Viteazul, (cealaltă) parte la Gospodăria Colectivă „Scânteia" din Luna.

IV. Având în vedere că sunt invalid de războiu din 1917, în urma unei resecţii de ulcer duodenal, fără drept de pensie. Având în vedere că după aceea am mai trecut peste alte două intervenţii chirurgicale şi având în vedere că acum sunt de 70 de ani şi sufer de o hernie recidivă şi de miocardită cronică, din care cauză nu mai sunt în stare să mă deplasez la fânaţul meu de 27 jugh.901 st.p., l-am donat statului.

Secţia agricolă a Raionului Turda cu adresa alăturată nr.5097 m-a avizat că statul a primit donaţia mea şi a dispus preluarea terenului donat. Azi conform Certificatului Sfatului Popular al oraşului Turda nr.6448 din 22 iulie 1954, nu mai am nici o avere imobilă. Binevoiţi a dispune controlarea actelor depuse în copie, apoi a dispune:

I.După ce nu mai am din ce trăi, să fiu reprimit în colegiul advocaţilor.

II.Sau să mi se deie pensia care mi se cuvine după o practică de 52 ani.[27]

În speranţa că nu veţi refuza justa cerere semnez.

Turda la 28 iulie 1954

Luptăm pentru Pace!

Dr. Augustin Raţiu

Imediat după eliberarea din colonia de muncă de la Bucureşti şi reîntoarcerea sa la Turda, Augustin Raţiu mai primeşte o lovitură din partea oficialităţilor comuniste prin persoana unui anumit tovarăş Ioan Luca, care în timpul detenţiei lui Augustin i-a evacuat în mod abuziv

[26] Documente din arhiva familiei Raţiu. *Fond Dr. Augustin Raţiu,1954.*

[27] Probabil s-a comis o greşeală de editare. Este vorba de 42 de ani de activitate.

familia la subsolul locuinței, ce consta dintr-o singură încăpere. Tot atunci a fost evacuat și biroul de avocatură, cele 10000 de dosare fiind îngrămădite în lăzi și depozitate impropriu în pivniță și în curte în niște șoproane din scândură:

„Zilnic îmi vin foștii mei clienți și își cer actele, dar neavând loc în subsolul în care locuim, fierbem și mâncăm și în care sunt silit să-mi exercit și meseria de copiat acte. Am cerut de la alimentara să-mi restituie locuința și fostul meu birou. Alimentara a refuzat."[28]

Iată cum descrie Mircea Rațiu, fiul cel mic, din prima căsătorie a lui Augustin Rațiu acele evenimente într-un manuscris redactat la începutul anului 2000 : *„știrea obținută de la Turda, scrisă de părinții mei în care m-au anunțat că au fost evacuați chiar și din cele două camere de la parterul casei lor și au fost nevoiți să se instaleze într-o cameră din casa pe care o cedase tatăl meu fratelui meu. Și acea casă fusese naționalizată însă pe motivul că fratele meu era medic și soția lui farmacistă ei nu au fost evacuați. Ca atare, mai mult sau mai puțin erau obligați moral cel puțin să-i preia pe tatăl meu și mama Felicia. I-au instalat într-o cameră în dormitor și în subsolul clădirii, în pivnița acestei clădiri tatăl meu și-a strâns biroul lui și majoritatea arhivei sale care mai scăpase după ororile invaziei și luptelor din țara nimănui din Turda, în toamna anului 1944. Le-a depozitat în fundul curții, în fostele magazii ale prăvăliei... Tatăl meu era profund demoralizat de această evacuare forțată din casa lui proprie. Am fost personal și l-am vizitat în pivnița unde își pusese sufrageria. În dormitor nu erau decât cele două paturi ale lor, neîncăpând nimic altceva pentru că locuința era de dimensiuni reduse. Vă închipuiți că în acest apartament cu două camere locuiau de astă dată părinții mei, două persoane, părinții soției fratelui meu, fratele meu cu soția și cu o fetiță, Eugenia Rațiu. Era o situație înfiorătoare din punct de vedere a aglomerării cu totul și cu totul insuficient chiar și pentru punerea paturilor, nu mai vorbesc pentru desfășurarea unei vieți mai ordonate."*[29]

Începutul anilor `50 aduce prigoniri în masă pentru intelectualitaea românească fidelă vechiului regim. Radu Rațiu îl înștiințează pe fratele său Mircea ce locuia în Timișoara printr-o scrisoare, de întocmirea unor liste la Turda cu foști burghezi demnitari, cu elita intelectuală a orașului, cu proprietari și moșieri și cu foști membri ai partidelor politice, care urmează a fi ridicați de către securitate. În acest context politic împreună cu alți cetățeni din Turda și din împrejurimi, foști veterani de război, foști militari, jandarmi foști primari de la sat și țărani mai înstăriți, este ridicat și dr. Augustin Rațiu pe data de 24 iunie 1950, neținându-se seamă de vârsta înaintată și de bolile de care suferea acesta.[30]

Familia nu a știut nimic despre locația unde a fost dus Augustin Rațiu. Prin relațiile avute de colonelul Craioveanu, fost comandant al jandarmeriei județului Turda și a ficei sale Coca, prieteni de familie cu Augustin Rațiu, familia acestuia a reușit să afle locul unde a fost deportat. Era vorba despre o colonie de muncă situată pe șoseaua Giurgiului în apropiere de București. Prin intermediul aceleiași Coca Craioveanu, Mircea Rațiu a putut afla mai multe detalii și chiar să-i facă o vizită tatălui său, pe baza unei cereri speciale care i-a fost aprobată.[31] Locul unde era amplasată și cum era organizată această colonie este descris în detaliu de Mircea Rațiu.[32]

Vizita făcută tatălui său a fost extrem de scurtă, pentru aceasta fiind alocat un anumit interval de timp stabilit de către conducerea coloniei. Augustin Rațiu era slăbit dar pregătit sufletește să înfrunte teroarea din lagăr care se manifesta din plin. Vizitele membrilor familiei erau permise doar la o anumită perioadă, numai pe baza unor cereri speciale formulate din timp.

---

[28] *Fond Dr. Augustin Rațiu, 1957.*

[29] Mircea Rațiu, *op. cit.*, p. 277.

[30] În memoriile sale Mircea Rațiu menționează că anul arestării este 1953 (inexact). Data arestării specificată de Augustin Rațiu este 24 iunie 1950. În documentele CNSAS data arestării figurează pe 12 iunie1950.

[31] Mircea Rațiu, *op. cit.*, p. 281.

[32] *Ibidem*, p. 281-284.

Un real sprijin pentru familia Raţiu în această perioadă dificilă l-a constituit familia blănarului Pop ce era stabilită în Bucureşti. Pop a fost ajutat cu ani în urmă cu un credit necesar achiziţionării unor maşini şi unelte din Germania pentru atelierul de blănărie cel deţinea în Bucureşti. Fiindu-i îndatorat, acest Pop, care era şi văr primar cu primul soţ al Feliciei Raţiu i-a oferit cazare şi ajutor lui Augustin Raţiu după ce a fost eliberat din detenţie.[33]

Mircea Raţiu îşi aduce aminte episodul legat de eliberarea şi suferinţele indurate de tatăl său în lagărul de la Bucureşti:

„Tatăl meu era în acest lagăr de triere pentru canal. Toţi cei care erau apţi de muncă şi consideraţi utili lagărului erau transportaţi imediat, el fiind un lagăr de triere. Cei mai slabi, mai bolnăvicioşi sau mai în vârstă erau menţinuţi în lagăr ca pe măsură ce se organizează lagărul de muncă să fie transportaţi. O omenie..era să nu-i ducă pe cei slabi, infirmi şi mai mult decât atât, cei care erau bolnavi erau evacuaţi din lagăr pentru a nu fi raportaţi ca decedaţi sau bolnavi. Lagărul nu avea o infirmerie şi atunci ca să scape de ei îi depozitau în Piaţa Unirii. Şi aşa sa întâmplat cu tatăl meu, după cele spuse de blănarul Pop, care aflase de la însoţitorul tatălui meu, care era un ţăran..din vecinătatea Turzii, veteran de război fără un picior. Era un mare mutilat al războiului al doilea mondial pe frontul rusesc. El a fost evacuat împreună cu tatăl meu, aduşi cu un camion de la acest lagăr de triere şi depozitaţi, vărsaţi în Piaţa Unirii. Aici l-a găsit blănarul Pop şi i-a dus împreună... la el acasă. Din spusele invalidului... rezultă că tatăl meu ar fi fost într-o dimineaţă bruscat şi scuipat în faţă, pălmuit pentru că în baraca în care locuia el, fiind mai bătrân, fusese pus ca un fel de supraveghetor pentru un anumit rând de priciuri. L-a scuipat un... subofiţer care era de gardă şi l-a pălmuit. L-a scuipat, l-a făcut mincinos, l-a jignit profund şi în această situaţie a lui... a avut un atac de apoplexie şi a căzut grămadă acolo, în faţa tuturor. A fost depus undeva şi a doua zi în proaspătul lot de evacuare, de inapţi pentru muncă a fost trecut şi el şi dus în Piaţa Unirii. Acest invalid cunoscând vizitele blănarului Pop l-a anunţat prin nişte oameni care se aflau în piaţă. Blănarul a venit, i-a ajutat şi i-a dus la el în casă. Deci tatăl meu, mi-a spus blănarul Pop, era cu memoria paralizată de abia se mişca. De vorbit nu putea şi era complet absent. Noroc că acest ţăran veteran era cu el şi l-a ajutat pe tatăl meu. "[34]

A urmat o lungă perioadă de convalescenţă până când a reuşit să-şi refacă oarecum sănătatea şubrezită după detenţia din lagăr şi după lovitura primită la întoarcere când şi-a găsit familia evacuată din propria locuinţă. După decesul lui Liviu Cigăreanu, (cel ce l-a sprijinit financiar în anii de studio pe Mircea Raţiu) în închisoarea de la Văcăreşti, Mircea Raţiu a moştenit câteva piese de mobilier de epocă pe care le-a vândut dat fiind situaţia precară în care se aflau părinţii săi.[35] Ajutorul a fost folosit pentru tratamentul medical aplicat lui Augustin Raţiu, pentru plata infirmierului ce se ocupa de el şi pentru terapia şi gimnastica medicală necesară reabilitării acestuia.[36]

Din anul 1951 până în anul 1953 nu deţinem documente care să ne ateste activitatea lui Augustin Raţiu. Începând cu anul 1953 lupta pentru drepturi a lui Raţiu rezultă din numeroase documente oficiale care ni s-au păstrat.

Anul 1953 a găsit familia Raţiu în pragul sărăciei, sprijin fiind fiul său Radu Raţiu, ce era medic în Turda, dar care avea spre îngrijire pe cei doi copii ai săi precum şi pe socrii săi. Situaţia materială a familiei Raţiu a devenit atât de gravă încât s-a ajuns la vânzarea bijuteriilor şi a bunurilor de familie ce le mai aveau.[37]

---

[33] *Ibidem*, p. 282.

[34] *Ibidem*, p. 283.

[35] Liviu Cigăreanu era văr primar cu Augustin Raţiu. Stabilit la Timişoara, a fost un real sprijin pentru Mircea Raţiu, oferindu-i locuinţă şi întreţinându-l financiar în anii studenţiei. În anul 1951 a fost ridicat de către securitate şi închis la închisoarea de la Văcăreşti, unde a murit 6 luni mai târziu.

[36] *Ibidem.*

[37] *Ibidem.*

Nevoit să-şi câştige existența, Augustin Rațiu a solicitat în repetate rânduri să i se elibereze o autorizație necesară deschiderii unui birou de copiat acte. Astfel prin cererile nr. 3545/16 martie 1953 şi nr. 19.713/19 martie 1953 înaintate Secțiunei Financiare a Sfatului Popular al Regiunei Cluj Serviciul I.V.P, se solicită eliberarea unei astfel de autorizații.[38] Anul 1953 a reprezentat începutul unui "război" între Augustin Rațiu şi oficialitățile statului comunist ce a durat aproape 10 ani.

La data de 8 aprilie 1953, Secțiunea Financiară Turda aprobă prin dovada nr.6930/1953, deschiderea unui birou de copiat acte pentru contribuabilul Augustin Rațiu, dar din lipsă de imprimante, specifică documentul, autorizația îi va fi eliberată ulterior.[39] Întrucât deschiderea unui astfel de birou presupune existența şi utilizarea unei maşini de scris necesară editării diferitelor acte, era prioritar necesară şi obținerea unei autorizații de cumpărare şi folosire a acesteia. Astfel, pe 8 aprilie Augustin Rațiu solicită în scris acest lucru instituției menționate mai sus, specificând că este invalid de război şi fost avocat județean fără pensie. Taxa de timbru în valoare de 50 lei necesară eliberării autorizației a fost achitată cu chitanța nr.1888438/8 aprilie 1953 iar impozitul agricol este achitat de asemenea, via, casele şi intravilanele fiindu-i naționalizate.[40]

Pe data de 20 mai/1953 îi este emisă autorizația de funcționare nr. 638 eliberată în baza decretului nr.179 publicată în M.O. nr. 59 din 18 iulie/1950 cu seria A.I. nr. 141185.[41]

La câteva zile după ce a obținut autorizația de deschidere a biroului, dezamăgit şi hărțuit de birocrația sistemului, Augustin Rațiu este nevoit să renunțe prin cererea formulată Secției Financiare cu nr 8864/30 mai 1953, la deschiderea acestuia deoarece nu a obținut de la Miliție aprobarea pentru cumpărarea unei maşini de scris.(fig. 3):

„Având în vedere, că nu mi-a dat autorizația de a-mi cumpăra o maşină de scris, sunt silit a renunța de a-mi deschide acest birou. Alăturat vă restitui brevetul nr. 638 şi vă rog să binevoiți a şterge din sarcina mea impozitul care s-a stabilit după această autorizație."[42]

Augustin nu abandonează însă lupta găsind o portiță de a dobândi o autorizație pentru folosirea unei maşini de dactilografiat prin achiziționarea maşinii de scris a vărului său dr. Vasile Meşter, fost notar public. Astfel, prin cererea făcută pe data de 15 iunie 1953, către comandantul Miliției din Turda, Meşter solicită transcrierea autorizației de folosire a maşinii sale de scris, marca Urania Siemens Muller a.g. Dresden nr. 400.985 pe numele vărului său, dr. Augustin Rațiu.[43] La data de 21 august Miliția din Turda a aprobat cererea şi a emis autorizația nr. 75838 pentru folosirea acestei maşini de scris.[44]

Anii ce au urmat au fost deosebit de grei pentru populația României. Regimul comunist îşi consolidează cu sprijinul armatei sovietice puterea politică. Masele populare, în special categoriile sociale care nu agreau "linia partidului", erau în continuare persecutate.

Datorită condițiilor mizere în care trăia, Augustin Rațiu face un ultim efort de a-şi asigura cele necesare traiului în acești ultimi ani de viață. În încearcarea de a-şi mări atribuțiile biroului său şi implicit a mijloacelor de subzistență, el riscă tot ce a obținut până atunci. Astfel, Rațiu solicită prin cererea nr. 12538/2 noiembrie 1956 Sfatului Popular al oraşului Turda eliberarea unei noi autorizații deoarece prin cea veche activitatea îi era restricționată, permițându-se doar executarea de copii ale actelor.[45] Nu deținem documente care să ne comunice ce s-a întâmplat în schimburile de scrisori ce au urmat. Cu siguranță Augustin Rațiu a primit avize nefavora-

---

[38] *Fond Dr. Augustin Rațiu, 1953.*
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem.*
[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem.* Ulterior, pe 18 august 1953 a fost semnat un contractul de vânzare-cumpărare nr .84.
[44] *Ibidem.*
[45] *Fond Dr. Augustin Rațiu, 1956*

bile din partea conducerii oraşului. Ca dovadă ne stă cererea nr. 12577/ 29 decembrie 1956 prin care solicită anularea autorizaţiei nr. 638/20 mai 1953.[46]

Răspunsul cererii înaintate de Augustin Raţiu este înregistrat cu nr.1740/31 ianuarie 1957 prin care Sectorul Cooperativei Comunale şi Industriei Locale a Regiunii Cluj, aprobă anularea autorizaţiei de funcţionare prin decizia nr.1499/1957.[47]

După depunerea autorizaţiei vechi Augustin face numeroase demersuri pentru a obţine o nouă autorizaţie în care să fie specificate mai multe atribuţii ale biroului. De fiecare dată cererea îi este refuzată. Un prim refuz de eliberare a autorizaţiei solicitate este înregistrat cu nr. 1187/13 februaie/1957. Cererea îi este din nou respinsă prin adresa nr. 12253/314/15 martie 1957 pe motiv că a mai deţinut autorizaţie. Adresa este semnată de şeful sectorului comunale tov. Niculescu Zaharia şi de şeful sectorului tehnic tov. Crişan Aurel.[48]

O altă cerere este adresată Preşedintelui Sfatului Popular al oraşului Turda cu nr. 22129/6 decembrie 1958, în care se solicită din nou eliberarea cu data de 1 ianuarie 1959 a unui brevet şi unei autorizaţii de funcţionare *„pentru a scrie şi copia acte şi complecta blanchete, la locuinţa mea din Turda, Piaţa Stalin nr.1."*[49]

Răspunsul Sfatului Popular al oraşului Turda, înregistrat sub nr.22129/2705/ 19.12. 1958 şi semnat de preşedintele acestuia Luca Ioan, este prompt: *„În şedinţa din 18.XII.1958, Comisia a analizat cererea dvs. şi a fost respinsă întrucît în sectorul socialist există."*[50]

Lupta cu autorităţile locale continuă, astfel Augustin Raţiu depune o contestaţie pe data de 14 ianuarie 1959, păstrată într-o copie dactilografiată la Muzeul de Istorie Turda şi adresată de această dată Preşedimtelui Sfatului Popular al Regiunei Cluj, în care îşi exprimă indignarea privind motivul invocat de autorităţi la cererea înaintată în vederea obţinerii unei noi autorizaţii:

> *„Motivarea aceasta nu o accept din două motive: În Turda sunt mulţi meseriaşi, cari fie din cauza vrîstei, fie din alte motive, nu lucrează în sectorul socialist, cărora li se permite să lucreze la domiciliul lor. În Turda s-a permis la dr. George Pătăceanu să-şi mute biroul de copiat acte din piaţa principală în prăvălia din strada Dr. Ioan Raţiu, care are uşa şi vitrina la stradă Eu nu am cerut să copiez actele într-o prăvălie la stradă, ci am cerut să pot copia acte în modesta mea locuinţă din subsolul fostei mele case. Spun drept că nu m-am aşteptat la atâta nerecunoştinţă din partea oraşului, unde am servit cu cinste şi spre îndestularea tuturor cetăţenilor de aproape un an în calitate de preşedinte al Comisiei interimare a oraşului. Dacă s-a făcut cu dr. G. Pătăceanu o excepţie, de ce să nu se facă o excepţie şi cu mine, invalid de război şi fost slujbaş al oraşului Turda. Motivată fiind plângerea mea, cu onoare vă rog să binevoiţi a dispune cercetarea cazului şi a îndruma comisia pentru eliberarea autorizaţiei de pe lângă Sfatul Popular al oraşului Turda să îmi permită să copiez şi eu câteva acte, pe lângă sectorul socialist, care nici nu poate satisface tuturor cererilor, în locuinţa mea din subsolul casei din Piaţa Stalin nr.1."*[51]

Răspunsul înregistrat cu nr. 2773/11 martie 1959 ca urmare a acestei contestaţii specifică că cererea de obţinere a unei autorizaţii de funcţionare pe regiune nu se mai eliberează.[52] Augustin Raţiu face o întâmpinare răspunsului primit, pe data de 22 martie 1959 contra adresei nr.2773/11 martie 1959 adresată Sfatul Popular al Regiunii Cluj. În actul înaintat se consideră pe bună dreptate o victimă a regimului: *„Sau e ura personală a preşedintelui Sfatului Popular Ioan Luca, care a scos în absenţa mea, soţia şi fiica mea, funcţionară la Sanipid din locuinţa constatatoare din o odaie, baie şi bucătărie, care o deţineam de drept în fosta mea casă, acum*

---

[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem*, an 1958.
[50] *Ibidem.*
[51] *Ibidem*, an 1959.
[52] *Ibidem.*

naționalizată și le-au mutat în subsolul din casa din curte și acum ajungând președinte la Sfatul Popular oraș Turda vrea să-mi mai deie o lovitură de grație ?"[53]

Un alt document oficial emis de Sfatul Popular al Regiunii Cluj, Secțiunea Industriei Locale Serviciul Producție, cu nr.18097/25.IV.1959, nu soluționează această problemă.[54] Lupta lui Rațiu pentru obținerea unei autorizații de funcționare a unui birou de copiat acte continuă prin noi demersuri. Astfel la cererea nr. 8452/29 aprilie 1959 adresată președintelui Sfatului Popular al orașului Turda primește din nou un aviz nefavorabil înregistrat cu nr. 8452/1337/13.VI.1959 întrucât specifică documentul, un astfel de domeniu de activitate există în sectorul socialist.[55]

Om cu coloană vertebrală, care nu mai are nimic de pierdut, dr Augustin Rațiu are curajul să înainteze un recurs în care desființează motivele puerile invocate de oficialitățile statului:

> *„E greșită hotărârea de mai sus, pe care o atac în întregime pentru că e lipsită de bază legală... La această cerere am primit din nou un refuz categoric, pe motiv că în sectorul socialist mai există atare birou de copiat acte. E adevărat că există, dar pe lângă acest birou oficial mai există și vreo 4 birouri particulare... Aceste birouri particulare au fost admise de orașul Turda, pe motiv că* biroul sectorului socialist nu este în stare să satisfacă cererea tuturor cetățenilor din Turda *și din raionul Turda. Refuzul este ilegal și pentru că legea admite croitorilor, pantofarilor și altor meseriași cari au trecut peste 76 de ani, cum sunt și eu, cari nu pot lucra în sectorul socialist, să-și exercite meseria lor la domiciliul lor. Refuzul orașului Turda, lezează și interesele fiscale ale statului. Statul nu poate fi frustat de un venit provenit din impozitul care se va fixa în sarcina mea după un birou de copiat acte la domiciliul meu.....*
>
> *Turda la 30 iunie 1959 Luptăm pentru Pace!*
>
> *Semnat: Dr. Augustin Rațiu"*[56]

Răspunsul Sfatului Popular al orasului Turda, Comisia pentru eliberarea autorizaților, înregistrat cu nr.13.119/2318 din 10.08.1959 nu ia în seamă recursul lui Augustin Rațiu invocând de data aceasta alte motive:

„Comisia pentru eliberarea și anularea autorizațiilor de funcționare în diferite meserii care a avut loc în ziua de 7.VIII 1959, a analizat cererea Dvs. și întrucît Dvs. aveți asigurată existența, prin pensia lunară de 469 lei și sectorul socialist poate satisface cerințele orașului, Comisia nu a aprobat cererea Dvs."[57]

Cu siguranță că au urmat și alte demersuri în lunile care au urmat. Cert este că pe data de 15.12.1959 pe adresa lui Augustin Rațiu sosește înștiințarea nr. 21519/3186 prin care i se face cunoscut un nou refuz de eliberare de autorizație pe motiv că Cooperativa Deservirea din localitate poate face față cerințelor populației.[58]

O altă cerere din această lună, formulată de Rațiu către Sfatul Popular ne aduce elemente noi. Ultimul refuz de eliberare a autorizației din data de 15 decembrie 1959 vine după decizia nr. 166/1 noiembrie prin care Comisia pentru verificarea pensionarilor îi sistează pensia de 469 de lei, decizie comunicată și înregistrată cu nr. 21055/1959.[59] Majoritatea documentelor emise în 1959 au fost semnate de tovarășii Nemeș Aurel în calitate de Șef al Secțiunii Financiare și de Niculescu Zaharie, Șef Serviciu.[60]

Anul 1960 debutează cu un nou refuz din partea autorităților locale care resping prin răspunsul nr. 2714/2.02.1960 cererea lui Augustin Rațiu privitoare la deschiderea unui birou de

---

[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem.*
[56] *Ibidem.*
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem.*
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem.*

copiat acte pe acelaşi motiv bine cunoscut: *sectorul socialist poate satisface cerinţele oraşului în această privinţă.*

Demersurile au continuat până în primăvara anului 1963 când se solicită din nou Sfatului Popular al oraşului Turda, prin cererea înregistrată cu nr.5546/13.III.1963 eliberarea unei autorizaţii.[61]

După 10 ani de tergiversări, autorităţile Republicii Populare Române îi permit lui Augustin Raţiu deschiderea biroului de copiat acte. Astfel, prin adresa Sfatului Popular al oraşului Turda cu nr. 5546/10 mai 1963 se comunică decizia luată de Comisia de avizare din 8 mai 1963 ce aprobă cererea de eliberare a unei autorizaţii de meserii făcută anterior, cu condiţia să nu fie întrebuinţată forţă de muncă salariată[62].

La 16 mai 1963 Augustin solicită Comandantului Serviciului Miliţiei raionului Turda, eliberarea unei autorizaţii de folosire a maşinii sale de scris portative marca Urania, seria 400985 şi depune la 24 mai, alături de prezenta o copie legalizată a autorizaţiei de funcţionare a biroului de copiat acte cu seria A. 174536, nr. 26/23 mai 1963[63] Miliţia Raionului Turda, îi eliberează lui Augustin Raţiu o copie după autorizaţia de folosinţă a maşinii de scris marca Urania. nr.87.689/6 august 1963.

La 23 septembrie 1963 acesta înaintează o cerere Comandantului Miliţiei raionului Turda prin care se informează dacă poate deţine două maşini de scris şi dacă poate primi şi pentru cea de a doua maşină de scris autorizaţie de folosinţă. Specifică că cea de a doua maşină de scris a fost trimisă din străinătate de către fiul său Ioan Raţiu.

Serviciul Miliţiei Raionului Turda îi comunică oficial conform H.C.M. 1400/1962, că nu se pot deţine două maşini de scris. Ca urmare Raţiu intră în posesia autorizaţiei noii maşini de scris primite de la fiul său prin avizul poştal nr. 060/ 5123765, chiar de a doua zi, fiind nevoit să vândă vechea maşină de scris. Autorizaţia a fost emisă de Miliţia Turda pentru maşina de scris portativă marca Smith-Corona, seria H-7654321-227785-x având nr. 89.813 /24 sept 1963.

Pe data de 6 noiembrie 1963, Augustin Raţiu anunţă în scris Miliţia din Turda despre depunerea maşinii de scris marca Urania cu bonul de primire 4654/5.11.1963 la Consignaţia Intreprinderii Comercială de Stat din Cluj spre vânzare.

După intrarea în legalitate a biroului de copiat, autorităţile locale au găsit noi metode de a-l obstrucţiona pe Augustin Raţiu. Începând cu 13 ianuarie 1964 când Raţiu şi-a făcut declaraţia de impunere pe anul 1963 sunt subliniate noile metode de persecuţie găsite de către autorităţi:

> 1. *"Sunt invalid de război, fără nici o penzie sau ajutor, sufer de reumatism care s-a agravat de când am fost mutat în subsolul umed cu intrarea în fundul curţii, unde nici imanuatorul dvs. nu m-a aflat pentru a-mi preda procesul verbal de impunere pe 1963.*
> *2. În acest subsol în care îmi exercit meseria, e şi locuinţa, aici se spală, se calcă, se găteşte mâncarea, încât abia încape un client în el. Celelalte birouri sînt instalate în prăvălii cu intrarea dela stradă. De când s-a instalat Casieria Centrală a tuturor secţiilor alimentarei în parterul casei cu etaj, s-a pus paznic şi Miliţia a pus o tăbliţă pe poartă prin care se interzice intrarea străinilor în curte, sub amenda de 50-150 lei(art. 46 HCM. 1270) de atunci nici vechile mele cunoştinţe nu cutează să vină cu actele lor la mine spre copiat. Pentru aceste motive abia vine tot a doua-treia zi câte un client cu vreo copie, pentru care primesc conform tarifului cîte 2 lei pe pagină. Cu toate aceste menţin brevetul, pentru a nu figura în registre ca fără de ocupaţie. Casa în care locuiesc e înscrisă la cartea funduară pe fiul meu dr. Radu Raţiu, care plăteşte chiria, taxele de apă, gaz şi electricitate, având un singur contor."*[64]

---

[61] *Ibidem*, an 1963.
[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem.*
[64] *Ibidem*, an 1964.

S-a ajuns la un adevărat tragism. Această mare personalitate a Turzii s-a zbătut ani la rând să obțină un minim drept de a munci pentru supraviețuire; şi nu a cerut mult, decât modestul serviciu de a copia acte cu maşina de scris dar a fost mereu refuzat!

În perioada regimului totalitarist care l-a marginalizat, a avut totuşi o satisfacție şi o mare bucurie când a putut să-şi revadă fiul din diaspora, după 27 de ani. Acceptul autorităților comuniste pentru această vizită în străinătate trebuie pus pe seama „liberalizării şi destinderii" primilor ani de după venirea lui Nicolae Ceauşescu la putere.

De formație jurist, dr. Augustin Rațiu face parte din faimoasa familie a Rățeştilor care prin reprezentanții săi s-a impus în lupta pentru drepturile națiunii române. A fost un om de acțiune ce a continuat lupta pentru cauza neamului românesc purtând ştafeta unchiului său memorandistului dr. Ioan Rațiu.

Lista ilustrațiilor

Fig.1- Fotocopia diplomei oferită de regele Ferdinand prin care se conferă lui Augustin Rațiu ordinul „Coroana României" în grad de cavaler (originalul păstrat la Muzeul de Istorie Turda, Fondul dr. Augustin Rațiu).

Fig. 2- Fotocopie după Brevetul acordat de Ministerul Industriei şi Comerțului, prin care regele Carol al II-lea îi conferă lui Augustin Rațiu Medalia „Meritul Comercial şi Industrial" Clasa I-a (originalul păstrat la Muzeul de Istorie Turda, Fondul dr. Augustin Rațiu).

Fig. 3- Fotocopie a cererii formulate Secției Financiare prin care Augustin Rațiu este nevoit să renunțe la deschiderea biroului de copiat acte deoarece nu a obținut de la Miliție aprobarea pentru cumpărarea unei maşini de scris.

Dr. Augustin Rațiu, a public personality in Turda, persecuted by the Communist regime of Romania

Abstract

As a legal counsellor, Dr. Augustin Rațiu belonged to the famous Rat family, who, through its representatives, asserted itself in the fight for the rights of the Romanian nation. Dr. Augustin Rațiu was an action man, standing up for the cause of the Romanian people, following his uncle's, memorandist Dr. Ioan Rațiu, footsteps. Augustin Rațiu was born in Petreşti de Sus, Cluj county, on July 7, 1884. Orphaned since a child, single son of Rațiu family, he dedicated himself to study. He studies at Cluj, Bistrița and Blaj. Upon graduation of the Faculty of Law from Cluj and award of the doctorate, he applies for "the solicitor's censorship" at Târgu-Mureş, receives a license on October 19, 1912 and sets up a lawyer's office at Turda. Beside his professional involvement, Dr. Augustin Rațiu gets deeply involved in various cultural and political activities. He was an active participant in the First World War starting with 1915. Until 1915, when he was drafted, Dr. Augustin Rațiu held a series of conferences of nationalist character and organized Romanian cultural symposia within ASTRA and the Romanian Reading Society manifestations. By the end of the war, he is a militant for the Romanians' rights from Transylvania and is appointed, in the autumn of 1918, commissioner of the city of Turda, subsequently of Trascău and Iara, charged with setting up National Councils and Guards. Prominent member of the National Peasants' Party he held, administratively, the office of first legal counsellor of Turda-Arieş Prefecture in 1923. And in 1932 he was appointed mayor of Turda city. Over his entire career, he was actively involved in the city cultural life. He established important local cultural societies and pursued intense publishing activities. As chairman of the Romanian Craftsmen Union from Turda, he restructures this organization starting with 1906, thus playing an important role in the development of the middle social class, composed of small Romanian craftsmen and traders. His special qualities were recognized upon the award of the Order of the Crown decoration, as Knight, by King Ferdinand on December 30, 1922. The last two and a half decades of his life were marked by many shortfalls, humiliations and persecutions from the part of the Communist regime. Little is known of the last years of his life, as information was concealed and silenced in the years following the Communism establishment in Romania. This was also due to the fact than one of his sons, Ion Rațiu, renown CDNPP Parliament member of the 90'ies, disturbed the totalitarian regime of Communist Romania both by his democratic and anti-Communist activity as legation attaché to the Romanian Embassy from London after 1945 and his works.

Ferdinand I

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională

Rege al României.

La toți de față și viitori, Sănătate.

Asupra raportului Ministrului Nostru al Afacerilor Streine, Cancelar al Ordinelor, sub Nr. 51072.....

Am decretat și decretăm:

Art. I. Numim membru al Ordinului Coroana României, în gradul de CAVALER, pe D-l RATIU AUGUSTIN Dr., Jurisconsult comunal din Turda, județul Turda-Arieș.-

Art. II. Ministrul Nostru al Afacerilor Streine, Cancelar al Ordinelor, este însărcinat cu executarea acestui Decret.

Dat în București, la 30 Decembrie 1922.-

(Semnat) Ferdinand

Ministrul Afacerilor Streine
Cancelar al Ordinelor
Ad-Interim

(Semnat) G.G. Mârzescu

Pentru conformitate cu Decretul original:
Directorul Protocolului și Cancelariei Ordinelor

REGATUL ROMÂNIEI

Ministerul Industriei și Comerțului

Brevet

Noi, Ministru Secretar de Stat la Departamentul Industriei și Comerțului, adeverim că prin Înaltul Decret Regal Nr. 2252 din 2 Noembrie 1937 Majestatea Sa Regele a binevoit a conferi Medalia „Meritul Comercial și Industrial" Clasa Ia

Domnului Dr. RAȚIU AUGUSTIN, membru în Consiliul de Administrație al Căilor Ferate Române, Turda

Dat în București la 2 Noembrie 1937

Ministrul Industriei și Comerțului

Director,

Secțiunea Financiare a Orașului
TURDA
NR. REG. No. 8864.
1953 Luna Mai Zina 30

27 Mai 1953
Din partea Militar
nu se aprobă cumpărare
de mașină de scris.
Cap. [signature]

Onorată Secție Finanțiară
a orașului
Turda

Subsemnatul Dr Augustin Rațiu din Turda, - Piața Stalin Nr 1. am obținut în urma aprobării Secției Gospodăriei Regionale Cluj Nr 19.713/1953 și a secției financiare a Regiunei Cluj Nr 6509 din 24 martie 1953, - autorizația pentru funcționarea unui biron de Copiat acte Nr 638. -

Având în vedere, că acest biron nu poate funcționa fără o mașină de scris, -

Având în vedere, că nu mia dat autoriz. de a-mi cumpăra o mașină de scris, -

sunt silit a renunța de a-mi deschide acest biron.

Alăturat vă restitui brevetul Nr 638 și vă rog - să binevoiți a stege din sarcina mea impozitul care sa stabilit după aceasta autorizație.

Luptăm pentru Pace!

Turda la 25 Mai 1953

Dr Augustin Rațiu

ADRIAN POP

ASPECTE DIN EXISTENȚA UNIVERSITĂȚII „BOLYAI" DIN CLUJ ÎN ANII `50

Keywords: *„Victor Babeş" University, „Bolyai János" University, graduate education, the national issue, Hungarian minority*
Cuvinte cheie: *Universitatea „Victor Babeş"; Universitatea „Bolyai János"; învățământ superior; problema națională; minoritatea maghiară*

În lucrarea de față ne-am propus să prezentăm o parte din rezultatele studierii comparate a vieții universitare maghiare şi româneşti din Transilvania postbelică, un subiect extrem de interesant şi important de cercetat, pentru o mai amplă înțelegere a evoluției culturii şi civilizației noastre contemporane. Universitatea a avut dintotdeauna un rol special în pregătirea elitelor, care au oferit, mai totdeauna, sensul esențial de continuă dezvoltare a instituției patroane. Într-o primă etapă vom proceda la o prezentare generală a celor mai importante evenimente din istoria Universității „Bolyai" din Cluj, începând cu preliminariile statuate după săvârşirea actului diplomatic din august 1940, când a avut loc o schimbare radicală în evoluția învățământului universitar local odată cu refugiul Universității „Regele Ferdinand I" la Sibiu. După 22 de ani de activitate în exil, instituția similară, reunită odinioară la Szeged, revenea în capitala Transilvaniei, într-o configurare specifică celor patru secții tradiționale: drept – ştiințe administrative; filologie – istorie; medicină; matematică – ştiințele naturii[1].

După inaugurarea festivă, care a avut loc la data de 24 octombrie 1940, cele 85 de catedre universitare şi-au început truda propriu-zisă prin seria de cursuri şi seminarii. Activitățile cotidiene au continuat să funcționeze pe un făgaş aleatoriu normal, în contextul conflictului armat care angrenase majoritatea statelor continentale. Numărul studenților a ajuns gradat la cifra de 2400-2500, pentru ca mai apoi, între anii 1943/1944-1944/1945, să regreseze semnificativ şi din cauza încorporării militare a tineretului studios[2].

În această perioadă, viața universitară a continuat, nenumăratii ei reprezentanți contribuind îndeosebi la propăşirea culturii de profil umanist. În primăvara anului 1944, agravarea situației militare a determinat sistarea învățământului superior din Cluj, la data de 12 aprilie 1944. Gestul a fost urmat imediat de ordinul de evacuare a instituției, rectorul Miskolczy Dezső fiind însă cel care a militat pentru rămânerea în localitate şi continuarea normală a activităților de profil academic. Cum bine se ştie, la 11 octombrie 1944 capitala Transilvaniei a fost complet eliberată, trupele sovietice instituind o conducerea militară provizorie în scopul de a preveni resuscitarea conflictelor interetnice. Drept imediată consecință, Universitatea „Ferenc József" nu mai putea funcționa sub această denumire. Fenomenul părăsirii ei de către cadrele didactice de origine etnică maghiară s-a accentuat, astfel încât situația se prezenta extrem de dificilă din toate punctele de vedere, dincolo de cel strict statistic[3].

Comunismul s-a extins treptat în România după 23 august 1944, fapt încurajat de tendința de dominare extinsă spațial şi, în acelaşi timp, revoluționară, impusă de puterea sovietică, în

---

[1] Faragó József. *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945-1959*. Budapest, 1999, p. 16-17.
[2] *Ibidem*, p.18.
[3] Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, fond *Comitetul Județean PCR*, nr.1-9, dosar 1946, f. 83-84.

frunte cu conducătorul ei Stalin. Comunizarea țării era deja hotărâtă, iar impunerea guvernului Groza la putere, în martie 1945, nu constituia altceva decât adaptarea tacticilor diversioniste şi demagogice de preluare a puterii, după model străin, care a dus la distrugerea instituțiilor şi la destrămarea structurilor vechi ale societății civile autohtone. Singurul care avea curajul de a atrage atenția asupra pericolului iminent a fost intelectualul Lucrețiu Pătrăşcanu, care afirma faptul că intelectualii ruşi nu au priceput nimic din revoluția bolşevică, fiind literalmente „călcați în picioare de mersul istoriei"[4].

Anumite conflicte au apărut odată cu reîntoarcerea Universității româneşti de la Sibiu, cu privire la reluarea de către aceasta a clădirilor deținute inițial, diferenduri care s-au rezolvat firesc până la urmă.

Anul 1945 a adus o schimbare majoră în devenirea învățământului superior maghiar, Regele Mihai I şi ministrul de resort, Ştefan Voitec, parafând, la data de 28 mai, decretul privind reînființarea universității în limba specifică minorității din zonă. Documentul stipula funcționarea instituției formată din patru departamente: literatură, filologie, drept şi economie; ştiințele naturii şi medicină. Ministerul avea latitudinea să desemneze persoana rectorului şi a decanilor. Drept sediu temporar a fost destinat lăcaşul fostului gimnaziu de fete „Regina Maria". Denumirea oficială a fost instituită la data de 11 decembrie 1945, prin inserarea în „Monitorul Oficial" a numelui celebrului matematician, Bolyai János[5].

Reapariția universității maghiare a fost acceptată de către elita universitară românească, dar fără prea mare entuziasm, vehiculându-se chiar şi opinia de a se trece la reocuparea tuturor clădirilor edificate în debutul secolului XX. Singura organizație care s-a preocupat de interesele şi problematica ei a fost „Uniunea Populară Maghiară"[6]. Un loc important acum în plan organizatoric l-au avut profesorii de etnie maghiară, care au asigurat un nivel educațional la un standard minim afectat de evenimentele survenite în spațiu şi timp.

Anul 1948 rămâne crucial din două perspective care au avut un deosebit impact asupra învățământului superior, în general, şi al celui în limba maternă, în special: reformarea sistemului de educație şi învățământ, odată cu rediscutarea problemei naționale. Din acest punct de vedere, comunismul şi naționalismul se află, la nivel principial, pe poziții ireconciliabile[7].

Imediat în primii ani după reforma învățământului, între 1950 şi 1952, cadrelor didactice li s-a impus să preia modelul discursului ştiințific, ca urmare Universitatea „V. Babeş" şi „Bolyai" trebuiau automat să se adapteze acestor cerințe. Organizația de partid controla totul. Ingerința cadrelor reprezenta o modalitate de supraveghere, ce trebuia permanent desfăşurată în Universitate. Un exemplu consistent în acest sens îl constituise răgazul dintre anii 1954-1956, când consilieri sovietici, specialişti în materia de bază intitulată „Istoria P.C.U.S.", predau la Catedra de ştiințe sociale. Toate aceste „manifestări ştiințifice" afectau, în egală măsură, ambele instituții universitare, învățătura marxistă fiind extensiv dezvoltată la toate departamentele de profil: Economie, Geografie, Mineralogie, Geologie[8].

Existența universității „Bolyai" a fost confruntată cu o perioadă extrem de delicată, care s-a manifestat concomitent pe două direcții, şi anume: verificarea efectuată pe linia membrilor de partid şi epurarea persoanelor considerate ca fiind potrivnice sistemului nou instituit. Odată cu scurgerea timpului, aceste procedee coercitive au continuat şi au devenit tot mai dificil de suportat,

---

[4] Lucrețiu Pătrăşcanu, *Poziția Partidului Comunist Român față de intelectuali*. Bucureşti, Editura P.C.R., 1946, p. 15.

[5] Decretul de lege 1945/407, în *Monitorul Oficial*, nr. 119 din 29 mai, p. 20.

[6] Arhivele Naționale Maghiare, *Fond Ministerul de Externe*, XIX-J-1-j-Rom-16/b.sz-1945-1968-I, f.771-775.

[7] „Naționalismul este mai întâi un principiu politic care statuează că unitatea politică şi cea națională ar trebui să fie congruente(...) Sentimentul național este mânia stârnită de violarea principiului sau satisfacția datorată aplicării sale". vezi în E. Gellner, *Națiuni şi naționalism*. Bucureşti, 1999, p. 9.

[8] *Universitatea „V. Babeş". Studiu monografic*. Cluj, 1957, p. 159-162, 163-166; A. Perşa, *Ce se urmărea prin reforma învățamântului*, în *Idem*, p. 485.

concretizându-se, în cursul anilor 1950-51, în desființarea anumitor secții ale instituției, proces efectuat treptat în virtutea preciziei extrem de bine calculată și aplicată de către organele abilitate.

Istoriografia vremii era mult mai afectată decât multe alte științe umaniste, mai ales pe durata anilor `50, pentru că, în sine, însemna un factor decisiv de legitimizare a puterii comuniste. De aceea, tot ce s-a scris acum, indiferent de latura documentară ori interpretativă încorporată, deține un net caracter partinic, care poate induce lesne sentimentul de eroare pe seama lectorului și a specialistului. Astfel este mereu nevoie de o vizibilă posibilitate de descifrare a unor mecanisme încâlcite, reprezentative pentru expresia unui limbaj influențat total de factorul putere, ce a situat premeditat două teme în primplanul cercetării: „poporul muncitor" (clasa muncitoare) și „democrația populară", concepte menite a disloca vechea mentalitate tradițională, originată autohton încă din veacul al XIX-lea[9].

Intenția consecventă a strategiei autoritariste în arealul învățământului superior local era de a apropia frățește cele două Universități, „V. Babeș" și „Bolyai János", permanent controlate și monitorizate de către factorii puterii centrale și locale[10]. Reforma învățământului a vizat reorganizarea catedrei de Filologie modernă, iar din cauza concentrării învățământului filologic de nivel superior la București, la Universitățile „V. Babeș" și „Boyai" din Cluj a ajuns aproape în pragul desființării[11].

În acest context global, credem că și apariția Regiunii Autonome Maghiare (1952) a constituit doar o măsură provizorie inițiată pe linia respectării „drepturilor minorităților", la fel ca și strămutarea Facultății de Medicină și a celei de Teatrologie, „Szentgyörgyi István", de la Cluj la Târgu-Mureș. Bányai László, rectorul Universității „Bolyai", motiva unuia dintre colegii universitari, Gáll Ernő, că a primit această sarcină în respectivul an, odată cu numirea sa în funcția de diriguitor al organismului sus amintit[12].

La un deceniu de la înființarea instituției de învățământ superior în limba maghiară din capitala Transilvaniei, a apărut un volum comemorativ (1945-1955), în care a fost prezentată munca științifică a profesorilor și studenților. Lucrarea menționată includea și articole despre activitatea a doi foști rectori ai universității, respectiv Csögör Lajos și Jordáky Lajos, condamnați la închisoare în debutul deceniului șase, și amnistiați în urma stăruințelor repetate ale premierului Petru Groza.

În 1955 au avut loc contacte de specialitate între studenții de la Universitatea „Kossuth Lajos" din Debrecen și cei de la cea similară, „Bolyai" din Cluj. Tot acum, autoritățile au îngăduit scriitorului Tamási Áron, retras din circuitul literar o bună bucată de vreme, să se întâlnească cu profesorii și studenții de la universitate, fapt care denota relativa liberalizare și încercarea de apropiere și înțelegere cu minoritatea maghiară, sub oblăduirea aceluiași citat prim ministru român.

În pofida acestor minime gesturi, oficialitățile vremii își întăreau gradat puterea și își extindeau supravegherea, în paralel cu intensificarea gradului de manifestare a acțiunilor antiminoritare. Reprezentantul cel mai tipic în acest sens a fost ideologul Leonte Răutu, cel care a vizitat Universitatea „Bolyai" pe durata desfășurării evenimentelor revoluționare din toamna anului 1956. Pe motiv că absolvenții instituției nu aveau posibilitatea reală de a fi repartizați în producție, el a propus în discuțiile avute cu conducătorii locali fie diminuarea cifrei studenților maghiari, fie chiar desființarea secțiilor cu predarea în limba maternă.

---

[9] A. Mihalache, *Istorie și practici discursive în România "democrat-populară"*. București, 2001, p. 83-85; Florin Constantiniu, Mihai E. Ionescu, *Planul sovietic de comunizare a României (martie1945)*, în *Revista istorică*, 4, 1993, nr. 7-8, p. 657-661. Dinu C. Giurescu, *Căderea în comunism. Cum a fost înlăturat guvernul Rădescu? (februarie 1945)*, în *Magazin istoric*, 27, 1993, nr. 2, p. 22-29.

[10] M. Iosifescu, M. Someșan, *Politica de cadre în învățământul superior în anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, *Analele Sighet*, 6, București,1998, p. 853-858.

[11] *Universitatea „V.Babeș"*, p. 170-177.

[12] Gáll Ernő, *Számvetés*. Kolozsvár, 1995, p. 26.

Imediat s-au şi delegat comisii speciale de evaluare desemnate de conducerea universităţii cu menirea de a periegheza anumite centre de învăţământ din teritoriu în legătură cu starea posturilor vacante sau a celor pe cale de înfiinţare. S-a constatat acum că nu există o vizibilă discrepanţă şi că procesul continuităţii decurge firesc, astfel încât conducerea instituţiei de învăţământ superior a comunicat ministerului de resort lipsa de principialitate a surselor de informaţie locală[13].

Proletcultismul s-a manifestat intens până la jumătatea anilor `50, cu ajutorul masei sale de manevră intelectuală, membrii acesteia fiind răsplătiţi cu privilegii materiale şi funcţii, mărind astfel numărul privilegiaţilor noului regim. Acum se intensifică procesul răsturnării valorilor tradiţionale, prin comunizarea faptului de cultură şi civilizaţie şi prin categorica impunere a realismului socialist în cadrul efortului de anihilare totală a intelectualilor progresişti-democraţi: scriitori, istorici, profesori, filozofi, jurişti, sociologi, artişti etc.[14].

În timpul anchetei delegaţiei oficiale la faţa locului, reprezentate de către sus numitul Leonte Răutu şi de ministrul educaţiei, Miron Constantinescu, a avut loc o convorbire cu un grup mai restrâns a liderilor universităţii, compusă din rectori, prorectori, decani, şefi ai organizaţiilor de bază şi ai cadrelor de personal etc. După ce a înfăţişat mecanismul de funcţionare autonomă, Bányai László, rector interimar, a meditat dubitativ cu privire la şansele concrete de angajare a absolvenţilor şi la perspectivele de viitor. Reprezentanţii guvernului au trecut în revistă o sumedenie de alte probleme, punând la îndoială chiar fiinţarea instituţiei; au mai fost interesaţi de concreteţea rezultatelor dobândite, de nivelul ştiinţific al cursurilor şi seminariilor, mai mult, intervenind coercitiv în metodologia de lucru a predării literaturii maghiare în întregime, prin sugestia de a se limita sistematizarea numai la producţia literară a zonei istoric-geografice[15].

Au urmat apoi o serie de controverse, în cadrul cărora rectorul citat şi-a susţinut criticata poziţie printr-un interogativ argument: „Cum ar fi literatura germană fără Goethe sau cea maghiară fără Petőfi sau Jókai?"; la care afirmaţie, ideologul L. Răutu a menţionat echivoc că nu se referea în speţă la anumite nume reprezentative, concluzionând grăbit că Universitatea „Bolyai" nu trebuie doar verificată, ci mai ales temeinic reorganizată.

Au mai fost organizate, totodată, periodice întruniri ale cadrelor de conducere (rectori, prorectori, decani, prodecani responsabili de cadre şi profesori de excepţie), cu menirea distinctă de a-i obliga la reînnoite reflecţii organizatorice şi la coagularea liderilor întru mai deplina lor informare, orientare şi supraveghere partinică. Se perpetua tot mai profund ideea că instituţia de învăţământ superior din localitate nu se putea integra în politica şi ideologia organismelor similare la nivel naţional, şi că ea reprezenta, cu adevărat, un veridic pericol pentru evoluţia procesului educativ în ansamblu. Arestările, concedierile, exmatricularea studenţilor, efectuate într-un dublu context, intern şi extern, generat de resurecţia politicii oficiale autohtone după eşecul revoluţiei de la Budapesta, serveau întrutotul la extinderea falsei afirmaţii privind neputinţa alinierii predării în limba maternă la standardele naţionale reclamate la vremea respectivă. Un bun exemplu în acest sens îl constituia acuzaţia lansată împotriva Catedrei de ştiinţe sociale a Universităţii „Bolyai", frecventată de către tineri studioşi reclamaţi că dădeau crezare informaţiilor parvenite din exterior pe calea undelor şi că deveneau astfel instrumente ale spionajului extern. Cadrele didactice au fost vizate iniţial prin concedieri grăbite cărora le-au căzut victime nume precum Saszet Géza, Keszi Harmat Sándor, Keszi Harmat Edit şi alţii.

Cadrele didactice aveau obligaţia de a coordona şi cercurile ştiinţifice studenţeşti. Evenimentul major pentru toate cadrele didactice clujene a fost în anul 1956, când a apărut primul volum al Buletinului Universităţilor „V. Babeş" şi „Bolyai", cu seriile Ştiinţe sociale şi Ştiinţele

---

[13] *1000 Éves a Magyar Iskola. Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai.* Budapest, 1996. p. 79.
[14] Marin Radu Mocanu, *Începuturile realismului socialist*, în *Anul 1948*, p. 628.
[15] *1000 Éves*, p. 80.

naturii, care se numea în limba maghiară: *A kolozsvári „Victor Babeş" és „Bolyai János" Egyetemek Közleményei Társadalomtudományi és Természettudomanyi sorozatok*[16].

În ceea ce priveşte activitatea Facultății de Ştiințe juridice, aceasta s-a manifestat mai reținut până în 1954, după care planurile anuale au început să se diversifice, elaborate fiind de colectivele de catedră şi aprobate apoi atât de comisiile ştiințifice ale Facultății şi Universității, cât şi de Ministerul Învățământului. Începând cu anul 1956, volumul prim din Buletinul Universităților „Victor Babeş" şi „Bolyai János" a conținut cinci studii juridice, pentru ca numai la un an distanță, tomul intitulat „Studii juridice", publicat la Editura de Stat (1957), să includă alte 10 contribuții ale cadrelor didactice de la ambele instituții citate. Mai putem menționa faptul că, de exemplu, la Catedra de matematică, se organizau şedințe frecventate de specialiştii ambelor aşezăminte de învățământ superior[17].

În toamna anului 1957 au fost intensificate procedurile punitive împotriva unui mănunchi de intelectuali, compus din Dobai István, Komáromi József, Dobri János, Gazda Ferenc, Kertész Gábor, mulți dintre aceştia suferind pedepse privative de libertate de până la 15-20 de ani. Între incriminări au existat mai multe acuze, între care figurau ataşamentul şi simpatizarea deschisă cu revoluționarii de la Budapesta, lecturarea unor publicații literare, negarea existenței marxismului etc.

În 1957, mulți intelectuali români, precum C. Noica, I. Negoițescu, N. Balotă, Al. Paleologu, Şt. Augustin Doinaş, V. Voiculescu, au fost arestați şi întemnițați, iar alții discreditați vreme îndelungată. Un exemplu nefericit îl constituise persoana şi personalitatea poetului Lucian Blaga care, prin anatema răspândită de către un congener precum Mihai Beniuc, a fost etichetat drept nedeclarat, fapt ce însemna că el nu deținea nici un fel de apartenență politică, fiind considerat un adversar al marxismului („Gazeta literară", februarie 1959)[18].

Alte înmulțite valuri de arestări au urmat în primăvara anului 1958, prin semnificative exemple reprezentate de universitarii Dávid Gyula, Lakó Elemér şi Varró János[19].

Un caz interesant în acest sens îl ilustrase acum istoricul Jordáky Lajos care, din pricina unor manifestări publice considerate drept „reacționare", fusese reîntemnițat alături de o mulțime de studenți excluşi din sistemul de învățământ şi trimişi la reeducare. Putem exemplifica astfel, de la Catedra de limbă şi literatură maghiară, pe următorii: Koczka György, Kelemen Lajos, Boros Zoltán, Páskándi Géza, Bartis Ferenc, Váradi Emma, Péterfi Irén, László Erzsébet. De la Departamentul de istorie îi putem aminti printre cei condamnați şi apoi arestați pe: Nagy Benedek, Várhegyi István, iar de la cel de Arte vizuale: Páll Lajos şi Balázs Imre.

Nu peste mult timp, după toate cele mai sus evocate, a urmat o mare şedință a studențimii, organizată de către „Asociația Tineretului Muncitor"(„I.M.SZ.-Ifjumunkás Szövetség"), cu reprezentanțe la Bucureşti şi Cluj. Interesant rămâne un aspect elocvent, respectiv că unul dintre liderii conducerii de partid a chestionat opinia unui student de la Facultatea de Istorie în legătură cu aprecierea demersurilor întreprinse de către guvernarea Nagy Imre la Budapesta. Părerea acestuia a fost pozitivă, după care a mai urmat încă o întrebare referitoare la posibila implicarea proprie în cursul evenimentelor armate din capitala țării vecine. Răspunsul survenit a fost lipsit de echivoc cu privire la iminentul act de sacrificiu făptuibil într-o atare situație dată.

La auzul acestei curajoase replici, audiența întreagă izbucnit în aplauze. În contrapondere, unii dintre emisarii delegației oficiale deplasată la Cluj i-au denumit şi incriminat pe tinerii prezenți cu apelativul de „reacționari", cei din urmă având tăria de a recurge la incitante semnale sonore.

---

[16] *Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, Activitatea Ştiințifică a Universității din Cluj-Napoca, 1919-1973. Bibliografie selectivă Auxiliară.* Cluj-Napoca, 1974, p. 51, 54, 57-60.

[17] *Ibidem*, p. 19-27, 140-145, 178-181.

[18] O. Buruiană. *Modernizarea în discursul comunist* (1944-1949), în *Xenopoliana*, 1998, p. 123-124.

[19] *1000 Éves*, p. 81.

Organizația centrală a studențimii și cea locală de partid au criticat această netă atitudine protestatară clasificând-o drept antistatală, însărcinând o comisie specială să investigheze desfășurarea manifestării, în urma căreia „liderul" Vastag Lajos și alți opt camarazi au fost arestați, cel dintâi suferind un total de 12 ani de detenție[20].

În această perioadă, C.C. al P.M.R. a desemnat doi reprezentanți oficiali (Leonte Răutu și Fazekas János), ca să afle motivele stării de spirit a elitei academice și a studențimii maghiare din Cluj. Referatul finalizat în debut de decembrie 1956 a concluzionat lipsa de periculozitate a instituției universitare și modalitățile de remediere a stării de fapt a tineretului studios local.

Vigilența autorității era mereu îndreptată asupra Catedrei de istorie-filozofie și a Asociației studențești, îndeosebi a validării practice a țelurilor lor programatice. Catedra de filologie deținea un statut aparte, astfel că ea se putea lesne elibera din chingile supravegherii oficiale, prin mijloace deosebit de eficiente. În urma cercetării situației organizației studențești prin mijloace extrem de eficiente, reieșea clar faptul că organele abilitate erau interesate de lideri și influența concretă a celor bănuiți a se afla în umbră: părinții, preoții, profesorii etc.

Informația documentară edită recent publicată confirmă faptul că cei doi înalți mesageri de partid și de stat au organizat întruniri de lucru atât la Universitatea „Bolyai", cât și la „Babeș", cu secretarii de partid, cu membrii UTM / IMSZ, cu redactorii de la revistele culturale locale, precum „Utunk" și „Korunk". Apoi au avut întâlniri cu tinerii scriitori, care s-au desfășurat în condiții „optime", întărind convingerea multora în trăinicia relațiilor existente între organizațiile culturale ale vremii, exemplul primar constituindu-l colaborarea cu cele similare din cadrul Universității românești.

Rundele de discuții au continuat și cu universitari locali precum Balogh Edgár, Kacsó Sándor, Takács Lajos și Demeter János, reprimind cu toții calitatea de membru de partid.

După câteva zile, Virgil Trofin a fost însărcinat să prelucreze situația tineretului studios. Nu a trecut mult timp, iar la următoarea ședință a fost demis decanul Bodor András și prodecanul Náhlik Zoltán, acuzați fiind că ar fi avut o „ poziție nesigură și lăsătoare"[21].

Dezbaterea în plen a tuturor chestiunilor a fost programată pe 18-22 februarie 1958 la întrunirea pe țară a asociației studențești, unde au participat mai mulți membri ai guvernului, între care figurau: Gheorghe-Gheorghiu Dej, prim secretar, Chivu Stoica, premier, Gheorghe Stoica, Miron Constantinescu și Athanasie Joja miniștrii, ca și alți înalți reprezentanți oficiali locali.

Aproape întreaga dezbatere a fost direcționată de cuvântarea rostită de către Gheorghe Gheorghiu-Dej. S-a discutat despre cheltuielile mari reclamate de sistemul educativ, s-au făcut referiri la pedagogia diseminată etnic, la faptul că școala, prin cultura propovăduită, rămâne singura instituție abilitată care ar putea contribui la egalizarea nivelului între națiuni și naționalități. S-a militat pentru abolirea stavilelor în fața manifestării libere a tuturor minorităților, ca ura și conflictele interetnice să fie abolite, tineretul fiind îndrumat pe calea educației patriotice în favoarea construirii edificiului socialist. Citatele din Lenin aveau menirea să călăuzească procesul de educație într-o direcție unică și pentru atingerea unui viitor comun. Tendința era deci spre o perfectă omogenizare, omițându-se însă o altă aserțiune susținută tot de liderul comunist sus citat, anume că, dacă într-o școală există doar o persoană de altă naționalitate, este necesar ca factorii de resort să se gândească la cultivarea acestuia.

Toți cei care au cuvântat au fost de acord cu gestul unificării universităților și al școlilor, ministrul de resort, Athanasie Joja, rezumând următoarele: „Trebuie cercetată posibilitatea restructurării educației în forma în care tineretul să trăiască împreună, să exercite cot la cot activitățile sociale și culturale"[22].

---

[20] *Ibidem*, p. 82.
[21] Faragó József. *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945-1959*. Budapest, 1999, p. 288.
[22] *Ibidem*. p. 83.

Sistemul „democrat-popular" întărit pe durata anilor `50 ai secolului XX a făcut tot posibilul ca prin politica răspândită prin intermediul organizațiilor de partid din rețeaua de învățământ universitar să contribuie la dezvoltarea eşafodajului erei socialiste. Mulți dintre intelectualii universitari au fost acuzați pe nedrept şi izolați în închisorile timpului. În cazul de față, profesorii au fost considerați naționaliști maghiari, instituția academică de la Cluj a trebuit însă să funcționeze, impulsionată de suita de aşteptări reclamate efectiv de către segmentul de minoritatea maternă din România vremii.

În cele din urmă totuşi, nivelul pregătirii superioare de la Universitatea „Bolyai" în cei zece ani scurşi de la înființarea a reuşit să fie optimal reînnoit, în măsura în care schimbul de generații a funcționat eficient în acest sens. Un aport special pentru o mai bună şi performantă funcționare a sistemului academic matern l-a avut Liceul „Moricz Zsigmond"[23].

Atmosfera timpului era poluată de continue zvonuri, premeditat răspândite, cu privire la faptul că existența instituției de la Cluj conducea inevitabil la un fel de separatism, fapt care impieta asupra beneficei cooperări între români şi maghiari. Se mai afirma că tinerii studioşi de la „Bolyai" nu ajungeau să cunoască în suficientă măsură limba română, o acuzație nefondată, dovedită, în fapt, de tocmai datul contrar, respectiv angajările numeroase în varii domenii de activitate, survenite odată cu repartizarea absolvenților în diferite zone ale țării. În ceea ce priveşte relațiile dintre cele două universități, putem opina că ele au avut un caracter amical şi cooperant.

S-au ținut în comun şedințe de catedră, adunări ştiințifice, lucrări de teren, care au fost la ordinea zilei, la fel şi în excursii, unde studenții participau în deopotrivă măsură, fără să neglijăm angrenarea lor în spectacole cultural-artistice şi în reuniuni sportive. Cu toată politica dirijistă în a accentua disparitățile şi incongruențele, timpul a demonstrat validitatea cooperării în scopuri nobile de educație şi învățământ superior, chiar dacă germenii voitei unificări instituționale se aflau abia la începutul existenței lor[24].

Calitatea ştiințifică deosebită a organismelor funcționând în limba maternă la Cluj şi Târgu Mureş a fost augmentată gradat şi de faptul că, pe lângă dascălii universitari cu binecunoscute state de serviciu, au început să-şi desfăşoare activitate tineri reținuți la specializare în diferite arii, precum: Benkő Samu, Csetri Elek, Egyed Ákos, Faragó József, Imreh István, Jakó Zsigmond, Kányadi Sándor, Kovács József, Lászloffy Aladár, Pataki József etc., care au contribuit la menținerea nivelului distinct al educației şi învățământului în limba maternă[25].

În ceea ce priveşte activitățile de predare, în situația cea mai precară se aflau ştiințele umaniste, pentru că ele suportau constant un acut impuls ideologic. În ciuda acestei situații, la Facultatea de Ştiințe Sociale şi Politice a Universității „Bolyai", concomitent cu abordarea literaturii socialiste şi a politicii agrare a Uniunii Sovietice, ca şi a unor materiale propagandistice, se putea trata şi despre Constituția Națiunilor Unite. Înainte ca sociologia să fie anatemizată drept un produs material exclusiv al burgheziei, problematica sociologiei femeii se putea discuta la cursuri şi seminarii, unele materiale apărând în premieră în revista de profil adecvat (*Anuarul de Ştiințe Sociale al Universității „Bolyai"* pe anul 1946).

Astfel s-au înmulțit articolele şi studiile semnate de către foşti studenți ai instituției, dintre care îi citām pe regretații istorici Csetri Elek, care a scris despre: „Gospodăria rațională din Ardeal",[26] şi Jakó Zsigmond, care a analizat fenomenul emigrării în epoca Renaşterii (secolele XVI-XVII) în Transilvania[27].

---

[23] *Egyetem az idő sodrásában*, a kötetet szerkesztette Veress Károly. Kolozsvár, 2006. p. 7-8.

[24] Balázs Sándor, Bodo Barna,Csetri Elek, Gaál György, Konya Hamar Sándor, Sómai József, *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról*. Kolozsvár, 2009, p. 87.

[25] *Ibidem*., p 88.

[26] Csetri Elek, *Kelemen Benjámin, a haladó gazda*, în *Kelemen Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1957, p. 157-178.

[27] Jakó Zsigmond, *Az otthon és müvészete a XVI-XVII századi Kolozsváron. Szempontok a reneszánszkori művelödésű kutatásához*, în *Kelemen emlékönyv*. Kolozsvár, 1958, p. 367-393.

Este de notat faptul că majoritatea lor a denotat ştiinţă şi conştiinţă în scrieri de bază ale anilor `50, cum a fost, de pildă, cu ocazia împlinirii vârstei de 80 de ani ai savantului Kelemen Lajos, autori precum Bodor András, Cselényi Béla, Jakó Zsigmond, Jancsó Elemér, redactând temeinice elaborate sub raport documentar şi interpretativ[28].

Şi la departamentele de ştiinţe exacte, în special la cel de fizică, putem aminti personalităţi marcante, care au contribuit la creşterea nivelului ştiinţific universitar, un bun exemplu fiind Gyulai Zoltán, profesor la catedra de fizică experimentală, Loránt Dezső, astronomie, Fényes Imre, de la fizică teoretică. În pofida atribuţiilor pedagogice exersate merituos, o bună parte din ei a fost nevoită a părăsi domeniile respective, cazul lui Teofil Vescan fiind elocvent în acest sens, în antiteză cu cel al colegului său Gábos Zoltán, care a rămas la post. Toate aceste activităţi de cercetare şi predare dezvoltate continuu în spaţiu şi timp, au demonstrat faptul că ştiinţele exacte şi umaniste din cadrul Universităţii „Bolyai" se situau la un cert nivel european.

Lucrarea de referinţă mai sus pomenită sub titlul de "Universitatea „Bolyai" din Cluj 1945-1955, mai include contribuţii despre viaţa lui Bolyai János scrise de László Bányai; „Despre ritmurile limbii maghiare" (Szabédi László); „Bazele fiziologiei creşterii plantelor" (Péterfi István); „Începuturile capitalismului în Ardeal" (Imreh István) ori lucrarea semnată de psihologul Zörgö Benjámin despre capacitatea de prelucrare a creierului. Într-un cuvânt, putem afirma că volumul festiv avea menirea să înfăţişeze funcţionarea la maximum a tuturor departamentelor de profil ale universităţii cu limba maternă de predare[29].

Profesorul Csendes Zoltán elaborează contribuţii statistice tipărite în reviste din ţară sau străinătate (URSS). Sub conducerea lui Márton Gyula, un alt vestit cadru didactic al Universităţii „Bolyai", se fac cercetări ce privesc toponimia şi lingvistica limbii maghiare. Specialiştii geologi aveau strânse legături de cooperare cei de la Catedra de profil a Universităţii „Babeş", astfel că, în timp se legau relaţii propice în legătură cu evoluţia continuă a ştiinţelor.

Dialogul ştiinţific dintre cele două universităţi ale Transilvaniei postbelice se intensifică la mijlocul „deceniului obsedant". Aşa de exemplu, în plan contributiv general, reprezentanţii Universităţii „Bolyai" figurează cu 95 de publicaţii şi prezentări ştiinţifice. Se poate observa o meritorie dezvoltare la Catedra de ştiinţe exacte. Cursurile şi seminariile ţinute au un succes deosebit, mascat însă cu premeditare de tăcerea acută a vremii, fiind mereu influenţate de dogmele impuse ale perioadei respective, de ideologia marxistă, leninistă şi de directivele novatoare în planul edificării propusei societăţi socialiste. Un pilduitor caz îl constituia acum dezvoltarea activităţii extrem de benefice a Cabinetului de marxism-leninism, care vădea un excedent de consultaţii în anul universitar 1952-53, respectiv, de la 1270, la 2730!

Colaborarea catedrelor universităţilor „Babeş" şi „Bolyai" se adâncea tot mai profund, fapt care denota intrinsec şi o modalitate directă a apropierii între reprezentanţii celor două popoare şi a înţelegerii lor reciproce[30]. Cercetările comune efectuate între studenţii celor două universităţi şi cooperarea lor denota seriozitate, iar colaboratorii diverselor catedre ţineau deseori cursuri şi seminarii comune. Se organizau excursii pentru tineretul studios român şi maghiar, se participa la cercuri culturale şi la diverse concursuri sportive reunite.

Universitatea „Bolyai" a accentuat latura calitativă a activităţilor culturale propagate de către studenţimea proprie. Un oportun exemplu îl constituia în vreme fiinţarea ansamblului folcloric, al celui de dansuri populare, ori al corului alcătuit din 30 de membri, în deopotrivă măsură cadre didactice, studenţi şi angajaţi ai instituţiei. Aceştia au concertat în mai multe oraşe Transilvane cu ocazia împlinirii a zece ani de la înfiinţarea Universităţii „Bolyai"[31].

---

[28] *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2004, p. 56.

[29] *Fehér könyv*, p. 90-91.

[30] Bányai László, *A Bolyai Tudományegyetem 1945-1955 (az egyetem tiz évének fenállásánál alkalmával)*. Kolozsvár, 1957, p. 12.

[31] *Ibidem*, p.13.

Caracteristice pentru anii `50 erau cele trei schimbări de o anvergură importantă privitoare la: conținutul ideologic al procesului de învățământ, la raportul dintre cultură și masele populare, și la educarea studenților într-un spirit patriotic și pătruns de simțul internaționalismului socialist. Statisticile erau folosite pentru demonstrarea unor progrese în plan organizatoric și validarea creșterii numerice a studenților clujene, în raport starea de fapt precedentă. Cercetarea devenirii cadrelor didactice între 1948-1959 apare în acest context marcată de „rezultate în diferitele domenii de cercetare, ambele Universități „surori" contribuind la o îmbogățire a patrimoniului științific universitar"[32].

Pe parcursul deceniului șase al secolului XIX, activitatea științifică universitară avea o semnificație aparte în aria vieții culturale, dar producția științifică nu era cea mai bine definită, aici referindu-ne și incluzând și aportul segmentului universitar maghiar local. Astfel, de exemplu, într-un raport despre evoluția literaturii științifice pe anul 1951 se specifică faptul că, ținându-se cont de numărul destul de mare al cadrelor didactice de la Universitatea „Bolyai", în revista științifică a Filialei Academiei R.P.R. au publicat numai doi semnatari. Hotărârea ulterioară de a se publica toate articolele și studiile în limba oficială, cu rezumate aferente în rusă și apoi franceză, nu afectase însă procedeul apariției și în limba maternă, conformă solicitării exprese a autorilor maghiari, dincolo de tendința previzionată de auto-izolare a reprezentanților naționalității respective[33].

Drept subiectivă concluzie, putem afirma că, în ciuda presiunii aparatului coercitiv din perioada respectivă, instituția de învățământ superior în limba maternă a reușit să-și impună amprenta culturală în anii `50, a militat continuu pentru păstrarea identității proprii și, într-un oarecare fel, a reușit să se valideze prin multe realizări valoroase, care până la urmă au contribuit la făurirea unui comun patrimoniu de civilizație.

Aspects of the existence of the Bolyai University in Cluj in the 50s

Abstract

This paper aims to present the study of the Hungarian minority elite universities, a highly sensitive issue, but at the same time important to research for a broader understanding of contemporary historiography. Universities always played a very special role in preparing the elites, which eventually gave the essential meaning of the continuing development of these institutions. In a first step, I will give an overview of the most important events in the history of the Bolyai University, focusing on the period between 30 August 1940 and May 1945, the debut year of establishment of the Hungarian university, but also making reference to the period between 1946 and 1959. The second part of the paper focuses on the aspects of the existence of the Bolyai University during the 50s. Anterior era I will present the most significant events in terms of culture, which guided the years of existence, by identifying their impact on the Romanian and Hungarian communities during that period. The research is based on edited and archival sources. The paper aims to draw the attention of both specialists and the general public, for a better understanding of history and of an ethnic minority.

[32] *Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj,* coordonator Ștefan Pascu, Cluj, 1972 p. 5, 19, 32-37.

[33] *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955).* Cluj, 2001, p. 720, 722, 729.

ANTONIU MARTIN

PROCESUL COLECTIVIZĂRII AGRICULTURII ÎN COMUNA ŞEPREUŞ

Keywords: *collective farming, riot, „chiabur", imposed obligations, peasantry.*

Cuvinte cheie: *colectivizare, revoltă, chiabur, cote obligatorii, ţărănime.*

În iunie 1948, a fost adoptată rezoluţia Kominformului prin care Moscova impunea colectivizarea agriculturii în statele satelit din estul Europei. Odată cu Plenara Comitetului Central din 3-5 martie 1949 – a cărei rezoutie constituia textul de bază în chestiunea colectivizării – PMR devenea ultimul partid comunist est european care intra într-o operaţiune de proporţii împotriva ţărănimii. Rezoluţia plenarei arăta că exploatările agricole de 5 ha erau nerentabile şi nu puteau asigura bunăstarea familiei ţărăneşti. Totodată, plenara a adoptat principiul liberului consimţământ, recunoscând necesitatea unor măsuri practice pentru ai atrage pe ţărani. Se preconiza înfiinţarea unor întovărăşiri simple de cultivare a pământului, cu ajutorul cărora partidul putea duce muncă de lămurire privind avantajele agriculturii colectivizate[1].

Cum miza în procesul colectivizării o reprezentau ţăranii mijlocaşi – cei săraci fiind mai receptivi la mesajul colectivist – s-a considerat că propaganda de tip demagogic persuasiv va avea în cazul lor succes. Campania de lămurire a mijlocaşilor a mers mână în mână cu cea de demascare a chiaburimii şi a mentalităţii ei de clasă. La Arad campania de atragere şi lămurire a început de timpuriu. Promotorul acesteia a fost ziarul local „Patriotul". În foarte multe articole erau puse în antiteză proprietatea ţărănească individuală şi marea exploatatie socialistă, singura viabilă în concepţia regimului. Această propagandă preliminară nu a produs efecte de niciun fel în rândurile unor ţărani care, trăind în respectul pentru muncă, nu se lăsau manipulaţi de lozincile privind bunăstarea colhozului şi nici nu erau dispuşi să accepte cu resemnare colectivizarea[2].

Cu o zi înainte de plenara colectivizării, la 2 martie 1949 a fost emis decretul nr. 83 pentru completarea unor dispoziţii din legea 187/23 martie 1945, în temeiul căruia toate averile moşierilor treceau în patrimoniul statului. Decretul respectiv nu i-a avut în vedere doar pe moşieri, dispoziţiile lui aplicându-se şi unor ţărani. Astfel, în localitatea Şepreuş a fost expropriat colonelul Ştefănescu. Încadrarea sus numitului în categoria moşierilor era arbitrară, acesta neavând o suprafaţă mai mare de 20 ha. Ceea ce i se imputa reprezenta folosirea ocazională a muncii unor zilieri pe care ii plătea în produse[3].

Se poate cosidera că sistemul colectărilor a pregătit terenul pentru instalarea structurilor agriculturii socialiste. Sistemul cotelor a întărit controlul politic asupra populaţiei rurale, impunând gospodăriilor individuale un regim de dependenţă faţă de instituţiile statului. Ţăranii erau obligaţi să predea „surplusul" de cereale chiar la batoză, în timpul operaţiunilor de treierat. Prin cotele obligatorii au fost afectate toate categoriile de ţărani, atât gospodăriile colective cât şi cele individuale.

Calculate în mod aberant, rupte de realitate, ele nu au făcut decât să agite continuu o lume a satului şi aşa neliniştită de perspectiva colectivizării. Sistemul draconic aplicat cu deosebită vigoare de cele mai multe autorităţi locale a generat o stare de încordare în numeroase sate arădene. Cotele foarte mari din vara lui 1949 şi măsurile dure luate de autorităţile comuniste pentru preluarea lor integrală au stat la baza primelor răscoale ţărăneşti care, indirect, vor fi şi

---

[1] R. Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Iaşi, Ed. Polirom, 2002, p. 85.
[2] *Patriotul* (Arad), an 6, 11 ianuarie 1949
[3] *Patriotul* (Arad), an 6, 5 martie 1949.

răscoale împotriva colectivizării. Izbucnite concomitent în satele din jumătatea sudică a județului Bihor şi în cele din nordul județului Arad, răscoalele s-au desfăşurat după o schemă simplă, aceeaşi peste tot[4].

Dincolo de sistemul cotelor obligatorii, regimul a introdus colectarea produselor agricole vegetale începând din mai 1951. Aceasta a fost dublată de decretul nr.64/1951 care extindea răspunderea pentru nepredarea cotelor şi asupra altor membrii ai familiei, dacă aceştia influențau în vreun fel eveziunea. Decretul reitera invitația la denunțarea țăranilor care nu respectau planul de colectări, denunțătorii din rândul țăranilor săraci şi mijlocaşi fiind reconpensați cu 25% din produsele confiscate. Efectele acestui decret nu vor întârzia să apară şi în comuna Şepreuş. Aici, dând dovadă de o remarcabilă „vigilență revoluționară" şi interesați de reconpensa promisă, proaspeții comuniști Potcan Dumitru, Mărişca Floarea şi Covaci Ioan l-au demascat pe Popa Ştefan pentru 1200 kg porumb ascuns, pe Indricău Petru pentru 6 saci de floarea soarelui şi pe Sferlea Traian din Pilu pentru dosirea a 2000 kg porumb şi 700 kg floarea soarelui. Cei demascați astfel au fost judecați în fața sfatului popular Şepreuş şi condamnați la câte 4 ani închisoare, confiscarea întregii cantități de cereale găsite în gospodăriile lor şi amenzi de câte 10000 lei[5].

După demararea oficială a colectivizării, măsurile împotriva chiaburilor devin tot mai dure, iar sfera de aplicabilitate a acestora se lărgeşte. Obligați să însămânțeze anumite culturi chiaburii s-au văzut şi obligați şi supravegheați de sfaturile populare să-şi întrețină în stare perfectă utilajele agricole pentru a fi puse în orice moment la dispoziția autorităților locale. Deşi suportau singuri costul reparațiilor, în cazul în care nu le efectuau, aceştia deveneau victime sigure ale regimului care urmărea tocmai eliminarea lor. Pe această platformă, la Şepreuş au fost arestați chiaburii Sas Petru, Moca Sima, Moca Mihai şi Cordoş Iosif pentru nerepararea tractoarelor, batozelor şi secerătorilor: toți au fost trimişi în judecată[6].

Înființarea şi funcționarea gospodăriilor agricole colective aveau la bază statutul model întocmit de comisia agrară în iulie 1949. Astfel gospodăria colectivă trebuia să reprezinte o mare gospodărie agricolă socialistă, în care țăranii se uneau benevol, punându-şi la un loc pământul şi principalele mijloace de producție. La intrarea în gospodăria agricolă colectivă țăranii trbuiau să aducă cu ei tot pământul deținut. Potrivit statutului model, puteau deveni membrii ai colectivei țăranii cu gospodării mici şi mijlocii, țăranii fără pământ indiferent de sex sau naționalitate având peste 16 ani. Nu erau primiți chiaburii şi alți exploatatori precum şi cei caer şi-au pierdut dreptul electoral[7].

La 16 iunie 1952 un raport al biroului raional al PMR Criş analiza modul în care sau aplicat directivele partidului privitoare la consolidarea gospodăriilor colective. Ca principală limită a activității biroului raional pentru promovarea colectivizării era considerată superficialitatea atitudinii membrilor de partid care erau împotriva creeri de colective în comunele în care existau perspective. În cazul comunei Şepreuş din cei 20 membrii ai organizației de bază PMR au făcut cereri pentru colectivă 14, ceilalți 6, printre care unii cu funcții, sustrăgându-se sub diverse pretexte. Din cei 65 membrii ai Frontului Plugarilor doare 10 şi-au făcut cereri, din cele 52 de membre ale UFDR numai două doreau să intre în colectivă, în timp ce din UTM nu s-a înscris niciunul[8].

Cel mai important aspect a fost, pe parcursul întregului proces de colectivizare, atragerea de noi menbri în gospodăriile agricole colective. În anul înființării în gospodăria agricolă „Înfrățirea" din Şepreuş au intrat 9 familii – 7 sărace şi 2 fără pământ – numărul acestora ajungând la sfârşitul lui 1952, la 66[9]. În 1957, în gospodăria colectivă din comună au intrat 12 familii: 9 sărace şi 3 fără

---

[4] O. Roske, D. Cătănuş, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică, vol. I, 1949-1953*, Bucureşti, ed. Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2002, p. 133.

[5] *Flacăra Roşie* (Arad), 14 iulie 1951.

[6] *Flacăra Roşie* (Arad), 25 iunie 1950.

[7] D. J. A. A. N., fond Sfatul Popular al raionului Ineu, dosar 22/1952, f. 2.

[8] D. J. A. A. N., fond Comitetul Raional de Partid Chişineu Criş, dosar 27/1952, f. 31.

[9] D. J. A. A. N., fond CAP „Înfrățirea" Şepreuş, dosar 1/1952, f. 7.

pământ[10]. Spre sfârşitul procesului de colectivizare se remarcă un număr semnificativ de intrări în gospodăria colectivă: în 1960, 64 familii, dintre care 59 sărace, 3 fără pământ şi două mijlocaşe[11]. Înscrierile masive în colective, cum s-a întâmplat şi în cazul comunei Şepreuş în anii 1959-1960, au fost o reflectare a schimbărilor majore care au avut loc în societatea românească în deceniul cinci. Dacă în primii ani ai colectivizării, proprietarii individuali puteau evita alte cerinţe ale regimului predându-şi cotele, mai târziu acest lucru nu a mai fost posibil. Şicanele făcute celor neînscrişi în colectiv s-au extins, deoarece acum partidul-stat cotrola mai eficient şi mai profund societatea. Spre sfârşitul procesului de colectivizare, devenise vulnerabilă întreaga populaţie a satului: presiunile nu mai erau doar economice sau ideologice, ci se aplicau în aproape orice domeniu.

O chestiune delicată atât pentru autorităţile comuniste cât şi pentru conducerile gospodăriilor agricole colective o reprezenta situaţia participării la muncă a membrilor colectivişti. Participarea la muncă în gospodăria colectivă „Înfrăţirea" din Şepreuş, în 1952, a fost modestă: 20 de bărbaţi au realizat 600 zile-muncă, iar 7 femei 299 zile-mincă. Numărul mic al colectiviştilor nu a permis organizarea unei brigăzi de muncă[12]. Preocuparea constantă a conducerii pe parcursul anului 1957 a fost, pe lângă atragerea de noi membrii, mobilizarea la muncă a colectiviştilor. Aceasta deoarece absenteismul a atins cote alarmante. Spre exemplu, în mijlocul campaniei agricole de vară, din 60 membrii apţi de muncă au participat regulat la întreţinerea culturilor doar 16-18 persoane zilnic. Pentru recoltarea ovăzului, cosirea trifoiului, culesul porumbului, s-a recurs la ţărani din afara gospodăriei. Cei care au participat regulat la lucru pe tot parcursul anului – 54 persoane – au efectuat un total de 8931 zile-muncă. Gospodăria şi-a organizat activităţile agricole într-o brigadă de câmp cu patru echipe, cuprinzând 54 braţe de muncă[13].

În 1960, participarea la muncă în gospodăria agricolă din Şepreuş a cunoscut o creştere sensibilă. Cu toate că un număr de 370 membrii au realizat 61002 zile-muncă, s-au înregistrat şi pierderi la culturile agricole datorate absenteismului. Pentru ameliorarea situaţiei, consiliul de conducere a stabilit sancţiuni economice[14].

Şi la Şepreuş, imposibilitatea gospodăriei colective de a asigura tuturor membrilor un trai decent i-a determinat pe unii dintre aceştia să recurgă la munca în alte locuri. Totodată, refuzul de a participa la muncile colectivei a reprezentat şi o formă de protest la îndemâna ţăranilor care nu se puteau împăca uşăr cu regimul proprietăţii colective.

Sustenabilitatea gospodăriilor colective era dată şi de realizările agro-zootehnice. În 1952, anul constituirii, recolta colectivei „Înfrăţirea" a revenit în totalitate membrilor. În al şaselea an de funcţionare, gospodăria din Şepreuş a obţinut producţii medii la hectar bune, chiar depăşind planul la unele culturi: la orzul de toamnă 1860 kg/ha, la porumb 2608 kg/ha. Mai slab se prezentau producţiile de secară (965 kg/ha), floarea soarelui (1134 kg/ha) şi cartofi (7372 kg/ha). Veniturile primite de un colectivist pentru o zi-muncă au constat în: 4 lei, 13 kg cereale, o,3 kg floarea soarelui, 0,72 kg cartofi, 1,5 kg sfeclă furajeră, etc. Şeptelul era încp foarte redus: la 31 decembrie 1957 în gospodărie existau doar 14 cabaline, 30 porcine, 237 ovine şi 14 păsări[15].

Prin recoltele slabe obţinute, gospodăria din Şepreuş se situa în 1960 la polul opus faţă de colectiva model din Sântana. Cu excepţia sfeclei de zahăr, unde cantitatea planificată a fost depăşită cu peste 5 tone, la celelalte culturi producţiile medii la hectar se situau mult sub aşteptări: la grâu doar 1107 kg, la orz 1398 kg, la ovăz 958 kg, la porumb 1540 kg, la cartofi 9882 kg. Veniturile pentru o ti muncă la „Înfrăţirea" erau relativ modeste şi constau în: 7,13 lei, 3,5 kg cereale, 0,08 kg floarea soarelui, 0,30 kg cartofi, 0,16 kg zahăr etc. În pofida acestor

[10] D. J. A. A. N., fond CAP „Înfrăţirea" Şepreuş, dosar 9/1956 – 1960, f.15.
[11] *Ibidem*, f.56.
[12] D. J. A. A. N., fond CAP „Înfrăţirea" Şepreuş, dosar 1/1952, f. 7.
[13] D. J. A. A. N., fond CAP „Înfrăţirea" Şepreuş, dosar 9/1956 – 1960, f. 13.
[14] D. J. A. A. N., fond CAP „Înfrăţirea" Şepreuş, dosar 16/1960, f. 56.
[15] D. J. A. A. N., fond CAP „Înfrăţirea" Şepreuş, dosar 9/1956 – 1960, f. 17

aspecte, şeptelul s-a consolidat semnificativ: la 31 decembrie 1960 existau 119 bovine, 53 cabaline, 33 porcine şi 756 ovine[16].

În perioada de consolidare s-a constatat că gospodăria colectivă din Şepreuş a avut realizări agro-zootehnice modeste. Spre finalul colectivizării, susţinerea din partea statului a facilitat creşterea productivităţii în sectoarele sus menţionate.

În strânsă legătură cu productivitatea muncii se afla şi aspectul dotărilor tehnice şi edilitare. La 31 decembrie 1957, existau pe raza gospodăriei „Înfrăţirea" o casă de administraţie, 3 grajduri de animale muncă, o maternitate scroafe, 2 saivane, o magazie cereale, 3 crame, 2 renize, 2 pătule şi un siloz. Colectiviştii dispuneau de 8 pluguri, 6 grape, 6 care şi căruţe, o basculă, 7 prăşitoare, o semănătoare păioase şi o semănătoare porumb[17].

În 1960, gospodăria din Şepreuş a construit un grajd pentru vaci, două saivane şi un coteţ pentru păsări. La sfârşitul anului, sectorul edilitar cuprindea: două grajduri pentru vaci, 2 saivane, o magazie cereale, 2 pătule, 2 remize, 3 crame, o casă de administraţie, 2 grajduri animale muncă şi un coteţ de păsări. Membrii cooperatori dispuneau de 29 pluguri, 17 prăţitoare, 28 care şi căruţe, o batoză, un autocamion, două trioare, o cositoarem li o greblă mecanică[18]. Se poate constata că pe parcursul colectivizării creşterea productivităţii muncii a permis o mărire a fondurilor financiare, fapt ce s-a reflectat şi în realizarea de investiţii în mijloacele tehnice şi edilitare din gospodăria colectivă „Înfrăţirea".

Ca peste tot în România şi comuna Şepreuş a fost supusă la succesive campanii de mobilizare: campania pentru strângerea cotelor, campania împotriva chiaburilor, campania pentru înscrierea în gospodăria colectivă. Instituţiile tradiţionale ale satului – primăria, biserica şi şcoala – fiind aservite de regim, demararea colectivizării i-a găsit pe ţăranii din Şepreuş fără niciun sprijin în faţa asaltului sistematic al statului comunist. Inaugurată sub auspicii modeste – numărul redus de membrii, insuficienţa suprafeţelor cultivabile, starea precară a inventarului viu şi mort, slaba dotare tehnico-edilitară – gospodăria colectivă „Înfrăţirea" a avut nevoie de sprijinul statului pentru a se consolida.

La finalul procesului de colectivizare din comuna Şepreuş, gradul de dependenţă al ţăranului faţă de regimul comunist a crescut semnificativ: ţăranul liber s-a transformat în proletar aflat în slujba autorităţilor locale. Totuşi, se poate aprecia că procesul colectivizării a contribuit la mobilitatea socială a ţăranilor printr-un nou sistem de remunerare, generând chiar şi o nouă diviziune a muncii în interiorul familiei ţărăneşti.

The collectivisation of agriculture in the village Şepreuş

At the beginning of collectivization process, started in spring 1949, the communist regime in Romania has tried to accustom the peasants with the idea that individual properties are not as profitable as the large farms. The offensive of collectivization was accompanied everywhere in Romania by extensive propaganda campaigns, which abounded with the "successful models" of the Soviet Union. However, very few farmers have been convinced by the explanation work pursued by the party activists and willing to surrender their land holdings. What happened in the summer of 1949 in Şepreuş - the largest peasant revolt against collectivization in the western parts of Romania - can be explained by the fact that the communist authorities wanted to send a strong warning to all peasants across the country in order to enforce the collectivization process in the countryside. The response of the authorities to the revolt broke out in August 1949 in Şepreuş was very hard, going up to the assassination of the local leaders. Those who were killed were arrested, spending many years in prison and surveys. Using these methods, as in other cases in the country, the communist regime has managed to avoid more strenuous forms of protest against the collectivist approach.

[16] *Ibidem*, f. 60.
[17] *Ibidem*, f. 23.
[18] *Ibidem*, f. 55.

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
45 DE ANI DE ACTIVITATE EDITORIALĂ
(1964 – 2009)

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
45 DE ANI DE ACTIVITATE EDITORIALĂ (1964 – 2009)

INDICE ALFABETIC

A
ACHIM, Valeriu: 1.
AGOTHA, Andrei: 2.
ALDEA, I.A.: 345, 1973.
ALEXA, I.: 3.
ALEXANDRESCU, Mihai: 4.
ALDEA, I. AL.: 1514.
ALFÖLDI – GĂZDAC, Agnes: 5, 727.
ALICU, Adrian: 6, 1157 – 1158.
ALICU, Doina: 6.
ALICU, Dorin: 6, 7 – 31, 565, 567, 572 – 573, 826.
ALICU, Grațiana: 32 – 40.
ALLEN, Thimothy: 41.
ANDEA, Avram: 42 – 43.
ANDEA, Susana: 42 – 45.
ANDRIȚOIU, Ioan: 46.
ARDELEAN, Florin: 47.
ARDEȚ, Adrian: 48.
ARDEVAN, Radu: 49 – 66, 441 -443, 1172.
ARDOS, Alexandru: 67 – 72.
ARDOS, Ana-Maria: 73 – 81, 302, 304, 306.
ATUDOREI, Vania: 941, 945, 1232 – 1233.
AVRAM, V.: 82.

B
BACIU, Anamaria: 83.
BADER, Tiberiu: 84 – 86, 624.
BAICU, Graziella: 87.
BAJUS, István: 88.
BAKAMSKA, Aneta: 89.
BALLA, E.: 90.
BALINT, A.: 1872.
BALTAG, Gheorghe: 91.
BARNEA, Alexandru: 1355.
BARTOS, Gheorghe: 92.
BÁTHORY, Ludovic: 93 98.
BAUMAN, Victor: 99.
BĂDĂU – WIETTENBERGER,
Mihai: 100 – 105, 1103 – 1104, 1673 – 1675.
BĂEȘAN, GICĂ: 1485.
BĂLĂNESCU, Dana: 106 – 107.
BĂLOI, C.: 2021, 2023.
BĂLUȚĂ, Cloșca L.: 108 – 109.
BĂRBULESCU, Mihai: 110 – 116, 327, 968, 980, 1222.
BÂRCĂ, Meda Diana: 117.
BÂRCĂ, Vitalie: 118 – 123.
BEJAN, Adrian: 124 – 127, 135 – 136.
BELU, Sabin: 128, 613, 793 – 795.
BENEA, Doina: 129 – 137, 1476, 1483, 1524.
BENEA, Marcel: 138 – 139.
BERCIU, Ioan: 140
BERDAN, Lucian:
BEȘLIU, C.: 1098.
BEU DACHIN, E.: 429.
BIELZ, Iuliu: 142.
BINDEA, Diana vezi RUSU, Diana.
BITAY, I.: 143 – 144.
BLĂJAN, Mihai: 145 – 147, 876, 1407.
BLĂJAN, N.: 2036.
BODALE, Horațiu: 148.
BODEA, Gheorghe I.: 149 – 161.
BODEA, Monica: 162, 201, 1103.
BODOR, Andrei: 163 – 169.
BOGDAN CĂTĂNICIU, Ioana: 170 – 177.
BOLDEA, Ligia: 178.
BOLINDEȚ, Viorica: 179 – 182.
BOLOMEY, Alexandra: 183.
BOLOVAN, Ioan: 184 – 186.
BONA, Petru: 187 – 191, 1526.
BÓNIS, Johanna: 192 – 193.
BONȚA, Claudia M. : 194 – 200.
BOROȘ, Doina: 201 – 213, 377.
BORUGĂ, Elena: 214 – 216.
BOTA, Emilian: 26 – 27, 30, 217, 600.
BOTEZAN, Ioana: 218 – 225.
BOTEZAN, Liviu: 222, 226 – 239, 651.
BOTEZATU, D.: 1149 – 1150.
BOTORAN, C.: 623.
BOTTEZ, Valentin: 240.
BOULEY, Elisabeth: 241.
BOZU, Ovidiu: 1525, 1897.
BRAICA, Gheorghe Dragoș: 242 – 243.
BRANGA, Nicolae: 826.
BRATU, Constantin: 244.
BRATU, Ion: 245 – 247.
BRĂTESCU, Gheorghe: 248.
BRÉZIŃSKA, Jadwiga: 249.
BRORSSON, Torbjörn: 250.
BUD, A.: 1534.
BUDAHÁZY, Maria: 251.
BUDAHÁZY, Ștefan: 251.
BULAI – ȘTIRBU, Maria: 252.

BULBUC, Adriana: 253 – 254.
BULBUC, Aurel: 255 – 256, 1035, 1101 – 1102.
BULZAN, Sorin: 257.
BUNEA, Aurelia: 258.
BUNTA, Magdalena: 259 – 279.
BUNTA, Petru:.161, 280 – 306.
BUSETTO, Ricardo: 307 – 308.
BURA, Nicolae: 1019.
BUZILĂ, Adriana: 309.

C
CĂDARIU, Florica: 310.
CĂDARIU, Ştefan: 310.
CĂLIAN, Livia: 311 – 321.
CĂPÂLNA, Emil: 322 – 324.
CĂTINAŞ, Ana: 325 – 330.
CĂŢĂNAŞ, Victor: 10.
CÂMPEANU, Liviu: 331.
CÂMPEANU, Remus: 332.
CÂRJA, Ioan: 333 – 334.
CERNEA, E.: 1600.
CHELEŞANU LITOVSCHI, C: 729.
CHIDIOŞAN, Nicolae: 335, 340 – 341.
CHIFOR, Ion: 342.
CHINDRIŞ, Ioan: 336.
CHIRILĂ, Eugen: 338 – 349, 1144.
CHIŞ, D.: 1302.
CHIŞU, Ioan: 350 – 352.
CID, Felip: 354.
CIHO, Miron: 355.
CIOFU, Sînziana: 360.
CIOFU, Valerian I.: 356 – 360.
CIONGRADI, Carmen: 361 – 362.
CIORTEA, Camelia: 363 – 365.
CIORTEA, Mihai: 366.
CIPĂIANU, Ana Maria: 367 – 383, 386.
CIPĂIANU, George: 384 – 389.
CIUBĂNCAN, Vasile T.: 390 – 396.
CIUGUDEAN, Daniela: 397.
CIUGUDEAN, Horea: 398 – 400, 1292.
CIULEI, G.: 401.
CIUPEA, Ioan: 402 – 411, 1008.
CIUPERCĂ, Bogdan: 1182.
CIURTIN, Costică: 412..
CLOCOTICI, O.: 484.
COCIŞ, Sorin: 21, 23 – 24,29, 181, 413 – 429, 572 – 573, 1156, 1251, 1292, 1859.
COMITETUL de redacţie: 430 – 437.
COMŞA, Alexandru: 438.
COMŞA, Daniela: 439 – 452, 1010.
COMŞA, Eugen: 453 – 456.
COMŞA, Maria: 457.
COMŞA, Marius: 444 – 445.
CONSTANTINESCU, Bogdan: 1373.
CORDOŞ, Nicolae: 458 – 474, 576, 747, 1000 – 1001.
CORDUNEANU, Victoria I.: 475.
COSMA, Călin: 476.
COSMA, Ela: 477 – 478.
COSTEA, Florea: 479 – 480.
COSTEA, Ionuţ: 481.
COZA, Mihaela: 482 – 483.
COZĂRESCU, Epifanie: 484.
CRĂCIUN, Cornel: 485 – 489.
CRĂCIUN, Florina: 490.
CRISTEA, Nicolae: 1076.
CRIŞAN, Eva: 491 – 500.
CRIŞAN, Ioan Horaţiu: 501 – 509, 1141.
CRIŞAN, Viorica: 510 – 516, 1035, 1039.
CRÎNGACI ŢIPLIC, Maria – Emilia: 517 – 518.
CSETRI, A.: 519.
CSETRI, Elek: 520.
CUCOŞ, Ştefan: 521.
CUIBUS, I.: 220.
CULCER, Alexandru: 522.
CUPCEA, George: 523.

D
DAICOVICIU, Beatrice: 524 – 530.
DAICOVICIU, Constantin: 531 – 546.
DAICOVICIU, Hadrian: 540, 547 – 573.
DAN, Mihail: 574 – 579.
DANA, Dan: 580 – 582.
DANCU, Lidia: 584.
DANI, I.: 221.
DASCĂLU, C.: 1770.
DASCĂLU, L.: 1100.
DASCĂLU, Nicolae: 584.
DAVID, Lucia vezi ŢEPOSU, Lucia.
DAVIDESCU, M.: 587.
DAWSON, Michael: 588.
DĂNILĂ, Ştefan: 589.
DĂRĂBAN, L.: 204, 1156.
DĂRĂBANŢ, Maria: 590.
DEAC, A.: 591.
DEMBSKI, Günther: 592.
DÉNES, István: 593.
DIACONESCU, Alexandru: 572, 594 – 601, 652, 974 – 976, 1477.
DIACONU, Crina: 602.
DIMULESCU, Alexandra N.: 360.
DOBEŞ, Andrea: 603.
DOMUŢA, Emil: 604.
DORDEA, Ioan: 605.
DÖRNER, Anton E.: 606 – 609.
DÖRNER, Egon: 610.
DRĂGAN – BULARCA, M.: 973.
DRAGNE, Floarea: 611.
DRAGOMAN, Alexandru: 728.
DRAGOMIR, Nicolae: 612.
DRAGOMIR, Silviu: 613.
DRAGOTĂ, Gheorghe: 614.
DRĂGAN, Ioan: 615.
DRĂGOI, Livia: 616.
DRÂMBĂREANU, Matei: 617, 1293 – 1294, 1484.
DUCULESCU, Victor: 618.
DUDAŞ, Florian: 610.
DUMITRACHE, Mariana: 620.
DUMITRAN, Ana: 621 – 622.

DUMITRAŞCU, Gheorghe: 623.
DUMITRAŞCU, Sever: 624 – 626.
DUMITRESCU, Constantin: 627.
DUMITRESCU, Hortensia: 628, 1083.
DUMITRESCU, Vladimir: 629 – 630.
DUŢU, Alesandru: 631.

E
EDROIU, Nicolae: 632 – 643, 1168, 1420.
EGYED, A.: 644 – 646.
EL SUSI, Georgeta vezi TRÂNCĂ, Georgeta.
EMŐDI, Ioan: 348, 647 – 649.
ENACHE, M.: 1150.
ENEA, C.: 650 – 651.
ÉTIENNE, Robert: 652.

F
FAUR, R.: 653.
FAUR, Viorel: 653 – 654.
FAZAKAS, István: 655.
FENEŞAN, Călin: 656
FENEŞAN, Costin: 657.
FENEŞAN, Octavian: 1670.
FERENCZI, Geza: 658 – 669.
FERENCZI, Iosif V.: 702.
FERENCZI, István : 3, 29, 513, 593, 670 – 691.
FERENCZI, István jr: 691.
FERENCZI, Iulia: 691.
FEURDEAN, N.: 1640.
FIAT, Trandafir: 204, 1156.
FIROIU, Dumitru: 692 – 695.
FIZEŞAN, Titus: 1671.
FLOCA, Octavian: 696 – 697.
FLOREA, Bogdan: 698.
FLOREA, Gelu: 699 – 702.
FLORESCU, Radu: 587, 703.
FODOR, Ladislau: 704 – 709.
FODOREAN, Florin: 706 – 709.
FOLA, Nicolae V.: 710.
FRANZEN, Paul: 711.
FFRENŢIU, Militon: 712.
FURDUI, Titus: 713 – 716.

G
GAGA, Lidia Maria: 717.
GALL, I.: 718.
GÁLL, Ervin: 719.
GAIU, Cornel: 1969.
GARDA, Dezideriu: 720 – 723.
GĂZDAC, Cristian: 601, 724 – 727, 893, 1534, 1546.
GÂŢĂ, Gheorghe: 728.
GEOROCEANU, Maria: 729 -731.
GEOROCEANU, Petru: 729 – 731.
GERGELY, Balász: 719, 1712.
GERMAN, Adina: 732.
GERMAN, Ioan: 732.
GERMANN, Karol: 1648.
GHEORGHIU, Dragoş: 733.
GHEORGHIU, Gabriela: 734, 1672.
GHERASIM, Dragoş: 735.
GIURA, Lucian: 736.
GIURAN, Valeriu: 737 – 738.
GIURCĂ, Virgil: 739 – 740.
GLODARIU, Eugenia: 81, 285, 741 – 767.
GLODARIU, Ioan:551,554,557, 768 – 790, 1825.
GOGÂLTAN, Florin: 791.
GOLDENBERG, Samuel: 792 – 796.
GOLDNER, G.: 1411.
GORUN, Hadrian: 797 – 798.
GOSTAR,Nicolae: 799 – 800.
GRAPINI, Sabin Pompei: 801.
GRAVÉ, J.: 1040.
GROSS, Lidia: 802.
GROZA, Horaţiu: 803 – 805.
GROZA, Liviu: 536, 806 – 817.
GRUIA, Ana Maria: 818.
GUDEA, Nicolae: 107, 819 – 845, 1144, 1207.
GUI, Daniela: 846 – 847.
GUMĂ, Marian: 848 – 849.
GÜNDISCH, Konrad G.: 850.
GUY, Viorica vezi MARICA, Viorica
GYÉMÁNT, Ladislau: 851.
GYÖRGY, Enikö: 852.
GYULAI, Paul: 265, 633, 853 – 859, 1092, 1420.

H
HAINES, Ben: 860.
HALASU, Adriana: 861 – 862, 900.
HANGA, VLADIMIR: 863 – 864.
HANSON, W. S.: 865, 1354.
HARŢUCHE, Nicolae:866.
HAŢEGAN, Ioan: 867 – 869.
HĂGAN, Trofin: 870 – 875.
HERCHI, Iosif: 245.
HICA CÂMPEANU, Ioana: 58, 64, 876 – 884.
HOPÂRTEAN, Ana: 326, 1002, 1223, 2022.
HOREDT, Kurt: 884 – 890, 1986.
HRISTODOL, Gheorghe: 891.
HÜGEL, Peter: 892.
HUMER, Franz: 893.
HUSAR, Alexandru: 894.

I
IAMBOR, Petru:895 – 912, 1170, 1420.
IANCU, Gheorghe: 913 – 918, 1858.
IAROSLAVSCHI, Eugen: 349, 919 – 934.
IDICEANU, Dorina: 935.
IGNA, Aurelia: 936 - 946, 1446.
IGNA SAVA, Doina: 947 – 949.
ILIEŞ, Constantin: 29, 573, 950.
ILIEŞ, I.: 1103.
ILOVAN, V.: 951.
IMHREH, Ştefan: 952 – 954.
IOAN, Mircea: 955.
IONESCU, Ion: 956.
IONESCU, Toader: 957 – 958.
IONESCU SAINT – CYR, Alexandru: 959.
IONIŢĂ, Elisabeta: 960.

IONIȚĂ, Ion: 940.
IOSUB, V.: 263.
IRIMIEȘ, Dumitru: 961.
ISAC, Adriana: 962 – 963, 1260.
ISAC, Dan: 964 – 980.
IUGILESCU, C.: 981.
IVĂNUȘ, Dan: 982.
IZSÁK, Sámuell: 983 – 984.

J
JAKÓ, Sigismund: 895 – 990.
JALOBEANU, Mihai: 1299 – 1301.
JANITSEK, Andrei: 991.
JORDÁKY, L.: 992 – 993.
JOSAN, Nicolae: 59, 994 – 996, 1580.
JUDE, MARIA MAGDALENA: 446, 448, 467, 469, 997 – 1011.
JULIEN, Pierre: 1012.
JUNGBERT, Béla: 1013 – 1018.
JURAJ, Pavuk: 89.

K
KACSÓ, Carol: 1019 – 1022.
KAKUCS, Lajos: 1023.
KALMAR, Zoia: 511, 1024 – 1039, 1080, 1084, 1092 – 1093, 1095 – 1096, 1099, 1101 – 1102, 1198, 2007.
KÁSA, Z.: 1411.
KASSEL, Dominique: 1040.
KATONA, I.:273.
KISS, Andras: 1041 – 1042.
KISS, Ștefan: 937.
KOLENDO, Jerzy: 1043.
KORÓDI, Iosif: 1044 - 1048
KOVÁCS, C: 1905.
KOVÁCS, Iosif: 459, 519, 1049 – 1056.
KROMER, B.: 1149.

L
LAKATOS, Arthur: 1057.
LAKATOS, Ștefan: 73.
LAKÓ, Eva: 1079.
LASCU, Nicolae: 1058 – 1065.
LASCU, Viorica: 1066 – 1067.
LAZAROVICI, Gheorghe: 511, 612, 712, 921 – 922, 1037, 1068 – 1108, 1457, 1863, 2006 – 2007.
LAZĂR, Emil: 1109 – 1113.
LAZĂR, Valeriu: 1114 – 1116.
LAZO, C.: 1099.
LĂCĂTUȘU, Ioan: 1117.
LEDERMANN, F.: 1118.
LEICU, Ioan: 1119 – 1121.
LICA, Elena Emila: 1122.
LIPOVAN, Ion T.: 1123 – 1126.
LUCA, Claudia: 1127, 1223.
LUCĂCEL, V.: 341 – 343, 347, 1144.
LUKÁCS, Maria Elisabeta: 1128 – 1129.
LUMPERDEAN, Ioan: 1130 – 1134.
LUPESCU, Radu: 1135.
LUPU, Nicolae: 1137.
LUX, Ingrid: 1138.

M
MAC, Ion:1139 – 1140.
MACDONALD, David: 2010 – 2011.
MACREA, Mihail: 1141 – 1144.
MADGEARU, Alexandru: 1145.
MÁDLY, Lorand: 1146.
MAIOR, Liviu: 1147.
MAIOR, Ovidius: 1148.
MANTU, Cornelia Magda: 1149 – 1150.
MARCSIK, Antónia: 1151.
MARCU, Felix: 711, 1152 – 1153, 1493.
MARCU ISTRATE, Daniela: 1154 – 1155, 1453.
MARIAN, Cornel: 6, 1156 – 1158.
MARICA, Em. George: 1159.
MARICA, Viorica: 1160 – 1164.
MARINESCU NICOLAJSEN, Liliana: 1165.
MATEI, Alexandru V.: 1166.
MATEI, Ștefan: 898, 900, 904, 1167 – 1172, 1396, 1420.
MATEI, V.: 711.
MATEI POPESCU, Florian:1173, 1899.
MAXA, Adriana: 1174 – 1178.
MAXIM, Ion Al.: 1179.
MAXIM, Zoia vezi KALMAR, Zoia.
MAZERE, Ioan: 1180 – 1181.
MĂGUREAN, Andrei: 1182.
MĂLUȚAN, Cornelia: 1183.
MĂRCUȘ, Cornel: 1184.
MĂRGHITAN, Liviu: 586, 1903.
MĂNDREA, Doina Ileana: 1185.
MÂNDRESCU, Gheorghe: 1186 – 1193.
MÂNDRUȚ, Stelian vezi MÎNDRUȚ, Stelian.
MÂRZA, Dan: 1194.
MĂRZA, Daniela: 1195.
MÂRZA, Iacob: 1196 – 1197.
MÂRZA, Ioan: 1198 – 1203.
MĂRZA, Radu: 1204.
MEDAN, Virgil: 1205.
MEDELEȚ, Florin: 1206 – 1211.
MELEȘCANU, Teodor Viorel: 1212.
MEȘTER, Mihai: 1096, 1099 – 1106, 1213 – 1216, 1413.
MEYLAN, Ch.: 573.
MIHĂILESCU – BÎRLIBA, Laurențiu: 1218.
MIHĂILESCU – BÎRLIBA, Virgil: 1219 – 1220.
MIHU, Ion: 90.
MILEA, Zaharia: 341, 347, 507, 1073, 1127, 1221 – 1223, 1506, 1607, 2022.
MILIN, Miodrag: 1224 – 1225.
MIRCEA, Gabriela: 995, 1226 – 1227.
MIREL, Maria: 79 – 80, 1228 – 1233, 1663, 1941, 1945.
MITREA, Daniela: 1234 – 1235.
MITROFAN Ioan: 1236 – 1255.
MITU, Melinda: 698, 1256 - 1264.
MITU, Sorin: 1257, 1265.
MÂNDRUȚ, Stelian: 466, 472, 1266 – 1282, 1427.
MOGA, Marius: 1283.
MOGA, Vasile: 146, 1284 – 1294, 1481, 1514.
MOIȘ, Nicolae: 1637, 1639.
MOLDOVAN, Gheorghe: 1239.
MOLDOVAN, Liviu: 1547.

MOLDOVAN, V.: 1641.
MOLNAR, I.: 1295.
MONAH, Felicia: 1296.
MORAR – VULCU, Călin: 1297 – 1298.
MORARIU, S.: 1302.
MORARIU, Vasile: 1299 – 1302.
MÜLER, Harold W.: 139.
MUNTEANU BEŞLIU, Petre: 1303.
MUNTEANU, Ioan: 1304.
MUNTEANU, Octavian: 1305.
MUNTEANU, Ovidiu: 698, 1306 – 1310.
MUNTEANU, Pavel: 1311 – 1312.
MUREŞAN, Camil: 953, 1315 – 1317.
MUREŞAN, Dan – Ioan: 1313.
MUREŞAN, Florin: 520.
MUREŞAN, Ovidiu: 1314.

N
NAGHIU, Iosif E.: 1318.
NÄGLER, Doina: 1319.
NÁNÁSSY, Zoltán: 335, 348.
NAGY, Szabilcs: 1677.
NEAMŢU, Alexandru: 1320 – 1327.
NEAMŢU, Gelu: 1180 – 1181, 1328 – 1335, 1793.
NEAMŢU, U.: 1827.
NEDELCU, Florin: 1336 – 1337.
NEMEŞ, Emil: 181, 413, 1516 – 1517, 1521.
NÉMETI, I.: 347, 1338.
NEMETI, Irina: 1339 – 1341.
NEMETI, Sorin: 581, 1340 – 1341.
NICA, Marin: 1343.
NICOARĂ, Toader: 1344.
NIEDERMAIER, Paul: 1345 – 1346.
NIKOLOV, Vassil: 1347.
NISTOR, Ioan Silviu: 1348 – 1352.
NUSSBÄCHER, Gernat: 1353.

O
OLARIU, A.: 1098.
OLTEAN, I.A.: 865, 1354.
OPAIŢ, Andrei:1355.
OPREANU, Coriolan: 422, 428, 572, 975 – 976, 1356 – 1362.
OPRIŞ, Ioan: 1363 – 1370.
ORDENTLICH, I.: 341, 347, 1371.
OSZTOICS, Miroslava: 1372.
OŢA, Silviu: 517 – 518, 1373.

P
PAKI, Adela: 22 – 23, 29, 416 – 417, 419 – 421, 426 – 427, 572 – 573, 1374 – 1377.
PALKÓ, Attila: 859.
PANGERE, Andreas: 2010 – 2013.
PANTEA, Aurel: 1378.
PAP, Francisc: 859, 896, 1379 – 1414.
PAPP, Andrea: 1415 – 1416.
PASCU, Ştefan: 1417 – 1421.
PATAKI, I.: 952, 954.
PĂDUREANU, Augustin: 1422.
PĂDUREANU, Eugen D.: 1423.
PĂIUŞ, Gheorghe: 2026 – 2027, 2029.
PĂIUŞAN, Radu: 1424.
PĂLTÂLNEA, Paul: 1425 – 1427.
PĂUN, Nicolae: 1428 – 1429.
PÂRVAN, Katiuşa: 1373.
PECICAN, Ovidiu: 1430.
PEPELEA, V.: 343, 1431, 1464.
PESCARRU, Adriana vezi RUSU, Adriana.
PESCARU, Eugen: 1487.
PETCULESCU, Liviu: 1432 – 1439.
PETICĂ, M.: 687 – 688.
PETIŞ, Ioniţă – Augustin: 1440.
PETOLESCU, Constantin C.: 1441 – 1444.
PETRE – GOVORA, Gheorghe I.: 1445.
PETRESCU, I.: 939, 1446.
PETRESCU, Marius S.: 1447 – 1448.
PETRIC, Gabriel: 1449.
PETRICĂ, Paul: 1922 – 1924.
PETROV, Gheorghe: 1410, 1450 – 1454.
PETROVZKY, Maria: 188.
PETROVZKY, Richard: 188, 1526.
PETRUŞAN, Augustin: 1455.
PICIU, Dionisie: 1456.
PICIU, Traian: 1086, 1104, 1457.
PINTEA, Rodica: 1096.
PINTEA, Silvia: 1458 – 1459.
PINTEA, Vasile: 585, 1460 – 1461.
PINTER, Zeno: 1410, 1462.
PISO, Ioan: 554, 556, 558, 573, 652, 1293 – 1294, 1463 – 1493.
PÎSLARU, Mariana: 1494.
PLĂMĂDEALĂ, Antonie: 1495.
PLEŞA, Dana Teodora: 1496.
POLVEREJAN, Şerban: 1497 – 1499.
POP, Aurel Ioan: 905, 1130, 1500 – 1505.
POP, Constantin: 10, 13, 24, 26, 191, 572, 614, 892, 1144, 1255, 1506 – 1543, 2008.
POP, Daniela V.: 1098, 1544.
POP, Horea: 1545 – 1546.
POP, Ioan: 1547.
POP, Ioan: 1548.
POP, Radu: 1287.
POP, Traian: 1549.
POP, Viorica: 1386, 1550 – 1565.
POPA, Atanasiu: 1566 – 1571.
POPA, I.: 1572.
POPA, Luana: 1573 – 1574.
POPA, Mircea: 1575 – 1576.
POPA, Radu: 1577.
POPA, Victor: 26 – 27, 30, 1158.
POPESCU, Honorius: 1578.
POPESCU, Mariana Cristina: 1579.
POPESCU, Stelian: 1580 – 1582.
POPESCU, Valentin:1583.
POPOVICI, D. N.: 1584.
PORUMB, Marius: 1585 – 1599.
PRODAN, David: 1600.
PROTASE, Dumitru: 532, 888, 1601 – 1611, 1986.

PROTOPOPESCU, George: 299, 303, 305, 1612 – 1634.
PUPEZĂ, Paul: 1677.

R
RABINOVICI, Herbert: 1635.
RADU, Dionisie: 1636 – 1641.
RADU, Măriuca: 1642.
RADU, Sorin: 1101 – 1106.
RĂDEANU, Virginia: 1643.
RĂDULESCU, D.: 937.
RĂDUȚIU, Aurel: 1644 – 1645.
RÂPĂ – BUICLIU, Dan: 1646 – 1647.
RESCH, Friedriech: 1648 – 1650.
RETEGAN. Simion: 1651 – 1655.
RODEANU, N.: 1292.
ROGOZEA, Petru: 189.
RÖHLE, Robert: 1656.
ROMAN, Cosmin – Toma: 1657.
ROMAN, Cristian Aurel: 1658 – 1660.
ROȘCA ROSEN, Maria: 226, 1661 – 1666.
ROȘU, Petru: 920.
ROTAR, M.: 1672.
ROTARIU, Aurora: 1156.
ROTARIU, Cornelia: 1667.
ROTEA, Mihai: 424, 1669 – 1677.
RUPRECHTSBERGER, Erwin M.: 1678 – 1689.
RUS, Traian: 1690 – 1692.
RUS, Vasile: 1693 – 1694.
RUSCU, Dan: 1695 – 1697.
RUSCU, Ligia:. 1698 – 1700.
RUSTOIU, Aurel:.1701 – 1702, 1859.
RUSSU, Ioan I.: 1703 – 1705.
RUSU, Adriana:.8, 1467, 1487.
RUSU, Andrei Adrian: 1707 – 1710.
RUSU, Constantin: 1711.
RUSU, Cosmin C.: 1712.
RUSU, Diana: 1104, 1713 – 1715, 1882.
RUSU, Mircea: 1420, 1716 – 1721, 1986.
RUSU, Viorica vezi BOLINDEȚ, Viorica.
RÜSZ FOGARASI, Enikö: 1722.

S
SABĂU, Nicolae: 915, 1723 – 1729.
SALONTAI, Mihaela Sanda:.1730 – 1733.
SANIE, Silviu: 1734 – 1738.
SAVU, Gheorghe Al.: 1739.
SAVU, Ioana: 1740 – 1742.
SĂLĂGEAN, Tudor: 1743 – 1749.
SĂSĂRAN, Luminița: 1677.
SÂNGEREAN, Cristina: 1715,1836.
SÂNMIHĂIAN, M.: 1457.
SÂRBU, Valeriu: 122, 1750.
SCARLAT, Constantin: 1751 – 1752.
SCHÄFER, Alfred: 1753.
SCHIOPU, Ana: 129.
SCHIOPU, Vasile: 575.
SCHUSTER, Christian: 438, 1754.
SCHWAIGHOFER, Bernd: 139.
SCROBOTĂ, Paul: 1755.
SEBESTYÉN, Gheorghe: 1756 – 1760.
SECHEL, Teodora Daniela: 1761.
SERES, Andrei: 1762, 1961.
SILBERMAN, Henri C.: 1763.
SIMINA, Nicolae Marcel: 1764.
SIMION, A.: 1765 – 1766.
SIMION, Alexandru: 1767 – 1768.
SIMION, S.: 583.
SOFRONI, Rodica: 1769.
SOMEȘFELEAN, Livia: 51.
SOPOREAN, Maria: 1770.
SOPRONI, Sándor : 825.
SOROCEANU, Alina: 1771 – 1774, 1783.
SOROCEANU, Tudor:.1207, 1775 – 1788.
SPEIDEL, Michael P.: 1789.
SPÎNU, Margareta: 1573.
STAN, Constantin: 762, 764, 1790 – 1796.
STANCA, Sebastian: 1797.
STANCIU, Ioan: 1798, 1927.
STANCIU, Ioan: 1799.
STĂNESCU, E.:943.
STĂNESCU, Florin: 1800 – 1804.
STĂNESCU, M. C.: 1805.
STÂNGĂ, Ion: 1806.
STINGER, Simona: 1807.
STOICA, M.: 736.
STOICOVICI, Eugen: 1031, 1808 – 1822.
STOICOVICI, Florica: 1811 – 1813.
STOJIĆ, Milorad: 1823.
STRATAN, Ion: 1071.
STRÎMBU, Mihaela: 1824 – 1828.
SUCEVEANU, Alexandru: 1829.
SUCIU, Dumitru: 1830 – 1836.
SUCIU, Ștefan: 1855.
SURDU, Bujor: 1837 – 1839.
SZÉKELY, Zoltán: 1840 – 1842.
SZÖKE, Ana Maria vezi CIPĂIAN, Ana Maria.

Ș
ȘEICA, Radu: 1843.
ȘORA, Gheorghe: 1844 – 1848.
ȘTEIU, Nicolae: 1849 – 1853.
ȘTEIU, Ștefan: 3.
ȘTIRBAN, Marcel: 1854 – 1858.

T
TAKÁCS, Matilda: 1859, 2026 – 2027, 2029, 2032.
TAKÁCS, M.: 2006.
TANCO, Teodor: 951, 1860.
TARCEA, Crina: 1861 – 1862.
TARCEA, Lucian: 1863.
TATAI – BALTĂ, Cornel: 1162, 1196, 1864.
TATU, Hristache: 1865.
TĂMAȘ, C.: 1203.
TĂMAȘ, R.: 943.
TÂMPEANU, Elena: 1866.
TECAR, Monica: 1677.
TECAR, Tiberiu: 1677.

TEODOR, Maria: 1867.
TEODOR, Pompiliu: 460, 1499, 1868 – 1870.
TINCA, Gheorghe: 1871.
TÎRNOVAN, I.: 612.
TOGAN, G.: 343, 626.
TOMESCU, Nicolae: 946.
TOPAN, Gheorghe: 1872.
TOPÂRCEANU, Adriana vezi MAXA, Adriana.
TOŞA, Viorel: 1873.
TÓTH – GÁSPÁR, Margareta: 1874 – 1875.
TRAORE, Facko: 1094, 1876.
TRĂISTARU, Elisabeta: 1877.
TREBICI, Vladimir: 1878.
TRÎNCĂ, Georgeta: 1879 – 1883.
TRYNKOWSKI, Jan: 1884 – 1885.
TUDORAN, Georgeta: 1886.
TUKA, Laszlo: 1887 – 1888.
TURCUŞ, Şerban: 1889 – 1893.
TURCUŞ, Veronica: 1894 – 1895.

Ţ
ŢEICU, Dumitru: 1896 – 1897, 1932.
ŢENTEA, Ovidiu: 1898 – 1900.
ŢEPELEA, Gabriel: 1901.
ŢEPOSU – DAVID, Lucia: 585 – 586, 1241, 1902 – 1903.
ŢIGU, Viorel Gheorghe: 1904.
ŢINTEA, H.: 1905.
ŢIPLIC, Ioan Marian: 1906.
ŢOCA, Mircea: 1907 – 1908.
ŢURLEA, Petru: 1909.
ŢUŢU, Dumitru: 1805, 1910 – 1914.
ŢUŢUI, Gheorghe: 290 – 291, 1915 – 1917.

U
UCRAIN, Constantin: 1918.
UNC, Gheorghe: 1919.
URECHE, Petru: 1920.
URSUŢ, Dorin: 689, 707 – 709, 1139, 1921 – 1927.
URSUŢIU, Claudia: 1928.
URSUŢIU, Liviu: 1929 – 1931.
UZUM, Ilie: 1169, 1932 – 1933.

V
VÁCZI, C.: 1934 – 1937.
VAJDA, Catalin: 206, 208, 210 – 212, 1938.
VAJDA, Ludovic: 591, 1939 – 1956.
VALEA, M.: 696.
VARGA, Radu: 1957.
VASILIEV, E.: 1958.
VASILIEV, Valentin: 1959 – 1975.
VASILOCHI, E.: 1613.
VĂTĂŞIANU, Virgil: 1976.
VELE, Ana Maria: 1977.
VESA, Vasile: 1978 – 1979.
VITTINGHOFF, F.: 1980.
VLASSA, Nicolae: 555, 1981 – 2007.
VLĂDESCU, C.: 2008.
VOIŞAN, Valentin: 181, 424 – 425, 429, 2009.
VOMIR, Marinela: 26.

W
WERNER, Eck: 2010 – 2013.
WILMOT, Tony: 2014.
WINKLER, Iudita: 16, 1295, 1381, 1808, 1810 – 1813, 1922, 2015 – 2036.
WOLF, Iosif: 2037 – 2044.
WOLF, Rudolf: 2045 – 2046.
WOLFF, H.: 2047 – 2048.
WOLLMANN, V.: 807, 1420, 2049 – 2051.

Z
ZABEHLICKY, Heinrich: 2055.
ZABEHLICKY, Susanne: 2055.
ZABERCA, V.: 1572.
ZAHARIADE, Mihai: 2053.
ZNAMIROVSCHI, Vladimir: 1156.
ZRINY, Andrei: 1602, 1604, 2054.

1. ACHIM, Valeriu, *Reflectarea conştiinţei naţionale a românilor în presa din nord – vestul ţării (1848 – 1918)*, XX, 1983, p. 551.
2. AGOTHA, Andrei; Resch, F., *Ceramica Petreşti, grup Foeni de la Parţa – Tell 2*, 34, I, 1997, p. 473.
3. ALEXA, I., Ferenczi, Şt., Şteiu, N., *Sondaje arheologice la Huedin "Boldic"*, II, 1965,p. 637.
4. ALEXANDRESCU, Mihai: Vasile Puşcaş, *Romînia spre Uniunea Europeană. Negocierile de aderare (2000 – 2004)*, [R], 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 344.
5. ALFÖLDZ – GĂZDAC, Ágnes, *The Coinage "Provincia Dacia" – a Coinage for One Province Only? (AD 246 – 257)*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 247.
6. ALICU, Adrian; Alicu, D.; Marian, C., *Prelucrarea datelor obţinute în urma efectuării unor prospecţiuni arheologice prin măsurarea rezistivităţii solului*, 33, I, 1996, p. 569.
7. ALICU, Dorin, *Turnuri de porţi la castrele romane din Dacia*, X, 1973, p. 107.
8. ALICU, D.; Rusu, A., *Cîteva reprezentări ale Gorgonei Meduza în Dacia intracarpatică*, XI, 1974, p. 93.
9. ALICU, D., *Integrarea monumentelor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în circuitul turistic şi muzeistic*, XIII, 1976, p. 141.
10. ALICU, D.; Pop, C.; Căţănaş, V., *Ateliere de pietrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XIII, 1976, p. 125.
11. ALICU, D., *Corrigenda la Roman Lamps from Sarmizegetusa*, XIV, 1977, p. 153.
12. Idem, *Templul zeiţe Nemesis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XV, 1978, p. 173.
13. ALICU, D.; Pop, C., *Hermes – Mercurius la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVI, 1979, p. 93.
14. Alicu, D., *Tehnici de construcţie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVII, 1980, p. 447.
15. Idem, Bailey, D.M., *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, I, Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps, II. Roman Lamps made in Italy*, [R], XVII, 1980, p. 889.
16. Idem, *Instalaţii de hypocaustum la Sarmizegetusa*, XVIII, 1981. p. 425.
17. Alicu, D., recenzii în vol. XVIII, 1981: Sheppard Frere, *Britannia. A History of Roman Britannia*, p. 714.; Hans Bögli, *La Suisse à l'époque romaine*, p. 713.; Gudea, Nicolae, *Note critice în legătură cu lucrarea lui N. Branga, Urbanismul în Dacia romană*, p. 715.
18. Alicu, D.; Nemeş, E., *Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XIX, 1982, p. 345.
19. Alicu, D:, *Elemente de echipament militar descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, (I)*, XX, 1983, p. 391.
20. Idem, *Două cuptoare de ars ţigle şi cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 467.
21. Alicu, D.; Cociş, S., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Bibliografie selectivă*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 589.
22. Alicu, D.; Paki, A., *O inscripţie "inedită" din amfiteatrul roman de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 469.
23. Alicu, D.; Cociş, S.; Paki, A., *Raport privind cercetările arheologice efectuate în satul Mirceşti, jud. Cluj*, 26 – 30, I / 2, 1989 /93, p. 495.
24. Alicu, D.; Pop, C.; Cociş, S., *Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, (1985 – 1989)*, 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 435.
25. Idem: Dr. Heinz Menzel (1914 – 1989) [N], 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 594.
26. Alicu, D.; Popa, V.; Pop, C.; Bota, E.; Vomir, M., *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1992 – 1993: clădirile EM 30 – EM 31*, 31, I, 1994, p. 461.
27. Alicu, D.; Popa, V.; Bota, E., *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1993: amfiteatrul*, 31, I, 1994, p. 487.
28. Alicu, D., *Cercetări arheologice la Cluj – Napoca: villa rustica din Valea Chintăului. Campaniile 1990 – 1992*, 31, I, 1994, p. 539.
29. Alicu, D.; Cociş, S.; Ferenczi, I.; Paki, A.; Ilieş, C., *Villa rustica din Valea Chintăului. Campania 1988*, 32, I, 1995, p. 619.
30. Alicu, D.; Popa, V.; Bota, E., *Cercetări arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Campania 1994*, 32, I, 1995, p. 665.
31. Alicu, D., *Die Tempel aus Micia (I)*, 38/I, 2001, p. 155.
32. Alicu, Graţiana, *Un manuscris inedit de la sfîrşitul sec. XVIII*, XIII, 1976, p. 409.
33. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (I)*, XV, 1978, p. 401.
34. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (II)*, XVI, 1979, p. 791.
35. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (III)*, XVII, 1980, p. 769.
36. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (IV)*, XVIII, 1981, p. 681.
37. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (V)*, XIX, 1982, p. 673.
38. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (VI)*, XX, 1983, p. 771.
39. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (VII)*, XXI, 1984, p. 779.
40. Idem, *Circulaţia cărşii vechi româneşti în judeţul Cluj (VIII)*, XXII – XXIII, 1985 /86,p. 713.
41. ALLEN, Thimothy, *Interim report on two seasons of excavations of a burial enclosure in the East cemetery of Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Romania*, 26 – 30, 1989 /93, p. 397.
42. ANDEA, Avram; Andea, Susana, *Date despre cartea românească veche în judeţele Cluj şi Bistriţa-Năsăud*, XIX, 1982, p. 695.
43. Idem, *Date despre cartea românească veche din Maramureş*, XX, 1983, p. 783.

44. ANDEA, Susana; Andea, Avram, *Date privind cartea românească veche din nord – vestul Transilvaniei*, XXI, 1984, p. 795.
45. Idem, *Consemnări de carte românească veche în inventare bisericeşti din Transilvania*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 545.
46. ANDRIŢOIU, Ioan, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Otomani din sud – vestul Transilvaniei*, XV, 1978, p. 63.
47. ARDELEAN, Florin, *Legislaţie militară şi politică fiscală în timpul lui Ioan Sigismund Zapolya (1556 – 1570)*, 45- 46, II, 2008 – 2009, p. 39.
48. ARDEŢ, Adrian, *Cercetările arheologice la biserica medievală de la Cărbunari – Ţigăneşti (sec. XIII – XIV)*, 33, I, p. 415.
49. ARDEVAN, Radu, *Le collège des fabres à Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XV, 1978, p. 167.
50. Idem, *Les lecticaires à Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVI, 1979, p. 87.
51. Ardevan, R.; Someşfălean, L., *Asupra unui mozaic din Apulum*, XVII, 1980, p. 667.
52. Ardevan, R., *Praefectus quinquennalis pro imperatore*, XVIII, 1981, p. 437.
53. Idem, *Nocturni Napocensis*, XIX, 1982, p. 287.
54. Idem, *Limes. Akten des XI internationalen Limeskongresses*, [R], XIX, 1982, p. 741.
55. Idem, *Mercurius de la Gherla*, XX, 1983, p. 397.
56. Idem: recenzii în vol. XX, 1983: Gerold Walser, *Römische Inschriften in der Schweiz, I – III*, p. 897.; François Wiblé, *Forum Claudii Vallensium. La ville romaine de Martigny*, p. 895.; *Al VIII-lea Congres internaţional de epigrafie greacă şi latină*, p. 937.; Felipe Arias Vilas, Patrick le Roux, Alain Tranoy, *Inscriptions romaines de la province de Lugo*, p. 899.
57. Idem, *Duumvirat et quattuovirat dans la Dacie romaine*, XXI, 1984, p. 95.
58. Ardevan, Radu; Hica – Câmpeanu, Ioana, *Inscriptions romaines réutilisées de Napoca*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 541.
59. Ardevan, R.: N. Josan , *Muzeul Unirii Alba Iulia*, [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 805.
60. Ardevan R., *Viaţa şi activitatea lui Ştefan Bezdechi*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1155.
61. Idem: recenzii în vol. XXIV – XXV, 1987 /88: P. Liptak, *Avars and ancient Hungarians*, p. 1188.; *Al IX-lea Congres internaţional de epigrafie greacă şi latină (Sofia, 1987)*, p. 1212.
62. Idem: recenzii şi necrolog în vol. 26 – 30, 1989/93: *Beneficiarii. Kolloquium über eine römische Heerescharge (3 – 5 decembrie 1990, Osterburken)*, p. 585.; *Al XI-lea Congres internaţional de numismatică*, p. 587.; Nicolae Lascu, (1908 – 1989) [N], p. 592.; Eugen Chirilă (1921 – 1991) [N], p. 595
63. Idem, *CIL, III, 1570 – o revizuire*, 31, I, 1994, p. 269.
64. Ardevan, R., Hica, I., *Inscriptions de Napoca*, 37/I, 2000, p. 243.
65. Ardevan R., *Encore une inscription réutilisée de Napoca*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 189.
66. Idem, *In memoriam Adela Paki*, 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 281.
67. ARDOS, Alexandru, *Consideraţii privind modernizarea bazei tehnice a intreprinderii "Metalul Roşu" din Cluj – Napoca*, XIV, 1977, p. 569.
68. Idem, *O vioară de meşter*, XV, 1978, p. 397.
69. Idem, *Colecţia didactică Brassai Sámuel din Cluj – Napoca*, XVI, 1979, p. 827.
70. Idem, *Cîteva piese inedite din colecţia didactică Brassai Sámuel*, XVII, 1980, p. 787.
71. Idem, *Un ceas muzical din sec. XVII – XVIII în colecţia Muzeului de Istorie al Transilvaniei*, XIX, 1982, p. 643.
72. Idem, *Un vechi instrument de calcul*, XX, 1983, p. 849.
73. ARDOS, Ana Maria; Lakatos, Şt., *Instrumentele muzicale ale Muzeului de Istorie Cluj*, III, 1966, p. 257.
74. Ardos, A. M., *Expoziţii industriale în Transilvania înainte de 1848*, VIII, 1971, p. 635.
75. Idem, *Date privind participarea Transilvaniei la expoziţia mondială de la Viena (1873)*, XI, 1974, p. 323.
76. Idem, *Aspecte de psiho – pedagogie şcolară ale ghidajului la muzeul de istorie*, XII, 1975, p. 413.
77. Idem, *Rolul muzeului de istorie în procesul instructiv – educativ şcolar*, XIII, 1976, p. 621.
78. Idem, *"Prietenii Muzeului", un experiment reuşit al Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XV, 1978, p. 647.
79. Ardos, A.M.; Mirel, M., *Consideraţii privind înfiinţarea societăţilor culturale transilvănene "Astra" şi "Asociaţia Muzeului Ardelean"*, XVIII, 1981, p. 531.
80. Idem, *Preocupări ale Muzeului ardelean pentru conservarea şi restaurarea bunurilor muzeale*, XX, 1983, p. 725.
81. Ardos, A.M.; Mirel, M.; Glodariu, E., *Muzeul judeţean de istorie Cluj – Napoca la a 125-a aniversare*, XXI, 1984, p. 673.
82. AVRAM, V., *Un act revoluţionar: naţionalizarea principalelor mijloace de producţie*, V, 1968, p. 619.
83. BACIU, Anamaria, Boroş, D., *Aspecte metodologice ale restaurării picturii murale de la biserica "Adormirea Maicii Domnului"a mănăstirii Răchitoasa, Bacău*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 259.
84. BADER, Tiberiu, *Despre figurile antropomorfe în cadrul culturii Criş*, V, 1973, p. 485.
85. Idem, *Tezaurul monetar cu imitaţii tip Filip II, descoperit la Turulung (jud. Satu Mare)*, XII, 1975, p. 75.
86. Idem, Tudor Soroceanu, *Studien zur Mureş – Kultur. Mit Beiträgen von V.V. Morariu, M. Bogdan, I. Ardelean und D. Săbădeanu und Mitarbeit von Ortansa Radu*, [R], 38/I, 2001, p. 259.
87. BAICU, Graziella, *In memoriam. Dix ans depuis la disparition du professeur docteur I. Spielmann*, 34, II, 1998, p. 569.
88. BAJUS, István; Cociş, Sorin, *Fibule romane de la Porolissum*, 43, I, 1997, p. 521.
89. BAKAMSKA, Aneta; Juraj, P., *Die rotbemalte Keramik und der Anfang der Starčevo – Kultur*, 32, I, 1995, p. 29.

90. BALLA, E.; Mihu, I., *Aspecte ale luptelor greviste din Turda şi Uioara în anii 1919 – 1920,* VIII, 1971, p. 675.
91. BALTAG, Gheorghe, *O fibulă de formă necunoscută descoperită la Sighişoara – Dealul Viilor (sec. IV – V e.n.),* XXIV-XXV, 1987 – 1988, p. 619.
92. BARTOŞ, Gheorghe, *Horea, Cloşca şi Crişan în iconografia vremii,* VIII, 1971, p. 267.
93. BÁTHORY, Ludovic, *Luptele revendicative şi mişcarea sindicală a minerilor din Banat între anii 1918 – 1921,* X, 1973, p. 755.
94. Idem, *Luptele muncitorilor de la Uzinele de fier ale statului din Hunedoara pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de trai (1919 – 1940, I),* XVIII, 1981, p. 237.
95. Idem, *Lupta muncitorilor de la uzinele de fier ale statului din Hunedoara pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de trai (1919 – 1940, II),* XIX, 1982, p. 187.
96. Idem, *Muncitorii din întreprinderile societăţii Titan – Nădrag – Călan în luptă pentru drepturi politice, pentru ameliorarea situaţiei lor social – economice (1919 – 1940, I),* XX, 1983, p. 293.
97. Idem, *Muncitorii din intreprinderile Societăţii Titan – Nădrag – Călan în lupta pentru drepturi politice, pentru ameliorarea situaţiei lor social – economice (1919 – 1940) (II),* XXI, 1984, p. 353.
98. Idem, *Asociaţiile patronale industriale din România după primul război mondial (1918 – 1930),* 31, II, 1994, p. 193.
99. BAUMAN, Victor H., *Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreştin din comuna Niculiţel (jud. Tulcea),* XIV, 1977, p. 245.
100. BĂDĂU – WITTENBERGER, Mihai, *Consideraţii privind unele materiale tegulare de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 481.
101. Idem, *Consideraţii privind stampilele Legiunii XIII Gemina de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 615.
102. Idem, *Consideraţii despre cultura Naua în Transilvania,* 31, I, 1994, p. 151.
103. Idem, *Şantierul arheologic Buza (jud. Cluj),* 31, I, 1994, p. 367.
104. Idem, *The Bronze Age pit from Buza,* 34, I, 1997, p. 703.
105. Idem, *Economical Life in Noua Culture in the Transylvanian Late Bronze Age,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 5.
106. BĂLĂNESCU, Dana, *Un nou tezaur cu monede romane imperiale din sec. IV, descoperit la Moldova Veche (jud. Caraş – Severin,* XIX, 1982, p. 375.
107. Bălănescu, Dana; Gudea, Nicolae, *Tezaurul monetar de la Răcăşdia (III),* XX, 1983, p. 485.
108. BĂLUŢĂ, Cloşca L., *Lămpile romane din Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei,* 33, I, 1996, p. 89.
109. Idem, *Tipar trivalv pentru oglinzi cu ramă de plumb descoperit la Apulum,* 34, I, 1997, p. 559.
110. BĂRBULESCU, Mihai, *Despre cultul zeiţei Bendis la geto – daci,* VIII, 1971, p. 91.
111. Idem, *Marcus Aurelius Apollinarius procurator augusti Daciae Porolissensis,* X, 1973, p. 171.
112. Idem, *Cultul lui Hercules în Dacia romană (I),* XIV, 1977, p. 173.
113. Idem, *Cultul lui Hercules în Dacia romană, (II),* XV, 1978, p. 219.
114. Idem: Glodariu, Ioan; Iaroslavschi, Eugen, *Civilizaţia fierului la daci,* [R], XVII, 1980, p. 877.
115. Idem, *Relieful "narativ" în Dacia,* XVIII, 1981, p. 455.
116. Idem: Silviu Sanie, *Culte orientale în Dacia romană. Cultele siriene şi palmiriene,* [R], XIX, 1982, p. 747.
117. BÂRCĂ, Meda Diana, *Alexandria, un manuscris necunoscut,* 35 – 36, II, 1999, p. 209.
118. BÂRCĂ, Vitalie, *Consideraţii privind armamentul, tipul de trupe şi tactica militară la sarmaţi,* 31, I, 1994, p. 55.
119. Idem, *Die defnsive Ausrüstung und Bewaffnung der Geto – Daker um die dako – romischen Kriege,* 34, I, 1997, p. 189.
120. Idem: recenzii în vol. 34, I, 1997: Svetlana Ivanovna Andruh, *Nijnedunaiskaia Skifia v VI – naciale I v. do. N.e. Zaporojie,* p. 885.; V: M: Zubar, *Hersones Tavriceski I rimskaia Imperia. Ocerki voenno – politiceskoi istorii,* p. 891.; Natalia Alexandrovna Son, *Tira rimskogo vremeni,* p. 907.
121. Idem, *Die Schwere reiterei bei den Bosporanen,* 35, I, 1998, p. 43.
122. Bârcă, V., Sîrbu, Valeriu, *Daces et romains au nord de l'embouschure du Danube (Ier – IIIe siècles après J-C). Nouvélles données archéologiques,* 37/I, 2000, p. 69.
123. Bârcă, V., *Observations on the Situation in the North – Pontic Region,* 41 – 42/I, 2004 – 2005, p. 33.
124. BEJAN, Adrian, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta Turnu – Severin,* XIII, 1976, p. 257.
125. Idem, *Necropola de inhumaţie de sec. VIII – IX e.n. de la Timişoara – Podul Modoş,* XX, 1983, p. 489.
126. Idem, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea aşezărilor rurale româneşti databile în sec. VIII – IX,* XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 223.
127. Idem, *Dovezi privind prelucrarea metalelor la Remetea Mare (jud. Timiş) în sec. VIII – X,* 32, I, 1995, p. 775.
128. BELU, Sabin, *Noi contribuţii la istoria satelor din Munţii Apuseni,* XV, 1978, p 387.
129. BENEA, Doina; Şchiopu, A., *Un monument gnostic de la Dierna,* XI, 1974, p. 115.
130. Benea, D., *Officina militară de la Dierna (sec. III – IV e.n.),* XIII, 1976, p. 205.
131. Idem, *Câteva consideraţii cu privire la topografia Drobetei în sec. II – III,* XIV, 1977, p. 133.
132. Idem, *Die V. Makedonische Legion auf den nördlichen Donaulimes im 3 – 4 Jahrhundert,* XV, 1978, p. 235.

133. Idem, *Capsule romane pentru protejarea sigiliilor, descoperite la Tibiscum,* XIX, 1982, p. 337.
134. Idem: Bogdan Soultov (1930 – 1982) [N], XX, 1983, p. 941.
135. Benea, D.; Bejan, A., *Viaţa rurală în sud – vestul Daciei în sec. II – IV e.n. (I),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 247.
136. Idem, *Viaţa rurală în sud – vestul Daciei în sec. II – IV e.n. (II),* 26 - 30, I/1, 1989 /93, p. 127.
137. Benea, D., *Cohors I Brittonum ∞ Ulpia torquata Pia Fidelis civium Romanorum,* 34, I 1997, p. 53.
138. BENEA, Marcel, *Metode de lucru utilizate în stabilirea provenienţei pieselor arheologice de marmură,* 33, I, 1996, p. 597.
139. Benea, Marcel; Müller H. W.; Schwaighofer, B., *Die Gesteine des Forums von Sarmizegetusa,* 34, I, 1997, p. 837.
140. BERCIU, Ioan: *Două monografii referitoare la antichităţile descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* [R], XVII, 1980, p. 887.
141. BERDAN, Lucian, *Masca – simbol în riturile funerare,* 32, I, 1995, p. 272.
142. BIELZ, Iuliu, *Castelul de la Buia,* I, 1964, p. 225.
143. BITAY, I., *Contribuţii la studiul culturii antice în Transilvania în sec. XVI,* III, 1966, p. 183.
144. Idem, *Antichitatea în istoriografia săsească din Transilvania în sec. XVII,* VII, 1970, p. 585.
145. BLĂJAN, Mihai, *Aşezarea de tip Petreşti de la Turdaş (jud. Alba),* XII, 1975, p. 35.
146. Blăjan, M.; Moga, V., *Un bronz roman în Muzeul de Istorie Mediaş (jud. Sibiu),* XIV, 1977, p. 195.
147. Blăjan, M., *Aşezări din cultura Schneckenberg descoperite la Copşa Mică (jud. Sibiu),* 33, I, 1996, p. 145.
148. BODALE, Horaţiu, *Intelectuali români în Italia 1860 – 1918,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 145.
149. BODEA, Gheorghe I., *Acţiuni revoluţionare ale minerilor de la Aghireş (Şorecani) din anii 1929 – 1932,* II, 1965, p. 565.
150. Idem *Date noi despre utecistul Filimon Sârbu,* II, 1965, p. 701.
151. Idem, *Din acţiunile regiunii Maramureş pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei şi zdrobirea fascismului (23 august 1944 – 25 oct. 1944),* III, 1966, p. 351.
152. Idem, *Din lupta comună a maselor populare române şi a naţionalităţilor conlocuitoare din nordul Transilvaniei pentru triumful democraţiei (23 aug. 1944 – 6 mart. 1945),* VII, 1970, p. 449.
153. Idem, *Acţiuni revoluţionare ale tineretului din Cluj în frunte cu uteciştii, în anii 1929 – 1933,* IX, 1972, p. 327.
154. Idem, *Lupta curentelor opziţioniste în sînul partidului maghiar din România pentru întărirea unităţii frăţeşti a oamenilor muncii (1918 – 1928),* X, 1973, p. 409.
155. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal şi Banat (1921 – 1923) (I),* XIX, 1982, p. 155.
156. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretul Muncitor din Ardeal şi Banat 1921 – 1923 (II),* XX, 1983, p. 313.
157. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal şi Banat, 1921 – 1923 (III),* XXI, 1984, p. 307.
158. Idem, *Aspecte ale teroarei hortysto – fasciste în nord – vestul Transilvaniei.Holocaustul evreiesc din anul 1944,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 341.
159. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal şi Banat, 1921 – 1923 (IV),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 417.
160. Idem, *O pagină dureroasă, mai puţin cunoscută, din istoria Maramureşului,* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 387.
161. Bodea, Gh.,, Petru Bunta /1928 – 1992) [N], 26 – 30, 1989/93, p. 673
162. BODEA, Monica, *Actul de a înmormânta copii în vatra şi lângă vatra locuinţei,* 34, I, 1997, p. 735.
163. BODOR, Andrei, *Contribuţii la problema cuceririi Daciei,* I, 1964, p. 137.
164. Idem, *Note asupra artei romane provinciale. Pe marginea cărţii profesorului J:M:C: Toyenbee,* V, 1968, p. 495.
165. Bodor, A.; Winkler, I., *Un atelier de artizanat de la Dierna (Orşova),* XVI, 1979, p. 141.
166. Bodor, A.: Dumitru Tudor (1908 – 1982) [N], XIX, 1982, p. 789.
167. Idem, *Contribuţii la istoria oraşului Napoca şi a monumentelor sale sculpturale în piatră (I),* XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 185.
168. Idem, *Contribuţii la istoria oraşului Napoca şi a monumentelor sale sculpturale în piatră (II),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 193.
169. Idem, *Contribuţii la istoria oraşului Napoca pe baza monumentelor sale sculpturale în piatră (III),* 31, I, 1994, p. 253.
170. BOGDAN CĂTĂNICIU, Ioana, *Despre sud – estul Transilvaniei în epoca romană,* VI, 1969, p. 477.
171. Idem, *Metodica cercetării ceramicii romane,* XVII, 1980, p. 679.
172. Idem, *Die Klientel – Bevölkerung in Muntenia (1 – 3 Jh. U Z),* XX, 1983, p. 67.
173. Idem, *Cu privire la Muntenia în sistemul defensiv al imperiului roman,* XXI, 1984, p. 125.
174. Idem, *Griffe keramischer Paterae aus dem römischen Dakien,* 34, I, 1997, p. 325.
175. Idem, *Ceramica dacică din castellum de la Rucăr,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 201.
176. Idem, *Ptolemeu şi provincia Dacia,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 145.
177. Idem, *Fortifications de terre trajanes en Dacie et dans le nord de la Moésie Inférieure,* 26 30, I/1, 1989 /93, p. 49.
178. BOLDEA, Ligia, *Câteva opinii privitoare la originea şi evoluţia nobilimii române din Banat (sec. XIV – XV),* XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 1119.

179. BOLINDEŢ Viorica, *...SEIA. Quaderni dell'Instituto di Storia Antica. Università degli Studi di Palermo, I,* [R], 26 – 30, I/2 1989 /93, p.585.
180. Idem, *Griffe keramischer Paterae aus dem romischen Dakien,* 34, I, 1997, p. 325.
181. Bolindeţ, V., Voişan, V., Cociş, S., *The Pottery in Late La Tène Tradition of Napoca,* 37/I, 2000, p. 141.
182. Bolindeţ, V., *New Data on the Imported Terra Sigillata from Napoca,* 41 – 42/I, 2004 – 2005, p.195.
183. BOLOMEY, Alexandra, *Expertiza oaselor de animale din aşezarea de tip Witenberg de la Noşlac (jud. Alba(,* XXI, 1984, p. 440.
184. BOLOVAN, Ioan, *Consideraţii privind geneza şi înfiinţarea Asociaţiunii naţionale arădene pentru cultura poporului român,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 631.
185. Idem, *Asociaţia naţională arădană pentru cultura poporului român, factor de solidarizare şi unitate naţională /1863 - 1918),* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 701.
186. Idem, *Contribuţii documentare privind politica demografică a Ungariei la începutul sec. XX,* 34, II, 1998, p. 293.
187. BONA, Petru, *Traian Doda, luptător pentru drepturile naţionale ale românilor bănăţeni,* XV, 1978, p. 495.
188. Bona, P.; Petrovzky, R.; Petrovzky, M., *Tibiscum, cercetări arheologice (I), 1976 – 1979,* XIX, 1982, p. 311.
189. Idem, *Tibiscum, cercetări arheologice (II), 1976 – 1979,* XX, 1983, p. 405.
190. Bona, P.; Rogozea, P., *Necropola dacică de la Iaz,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 439.
191. Bona, P.; Rogozea, P.; Pop, C., *Noi piese figurative descoperite la Tibiscum,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 537.
192. BÓNIS, Johanna, *Din istoria breslelor târgumureşene,* 35 – 36, II, 1999, p. 61.
193. Idem, *Muzeul Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş şi colecţia lui,* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 329.
194. BONŢA, Claudia M., *Medale – casetă dedicată Păcii de la Hubertsburg,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 419.
195. Idem, *Restaurarea unui vas ceramic aparţinând culturii Wietenberg,* 39 – 40. II, 2002 – 2003, p. 447.
196. Idem, *1683. Asediul Vienei reflectat în medalistică,* 41 – 44, II, 2004 – 2006, p. 283.
197. Idem, *Restaurarea unor vase ceramice de epocă premodernă,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 369.
198. Idem, *Portrete aristocratice de secol XVI – XVII în pinacotecile muzeelor clujene,* 45 – 46, II. 2008 – 2009, p. 201.
199. Idem, *Galerie de portrete imperiale. Casa de Austria în medalistica secolelor XVII şiXVIII,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 271.
200. Idem, *Consideraţii privind restaurarea unui vas dacic cu brâu şi butoni,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 329.
201. BOROŞ, Doina; Bodea, M., *Materiale, intervenţii şi conservarea în situri arheologice,* XXI, 1984, p. 703.
202. Boroş, D., *Investigaţia chimică în conservarea monumentelor de piatră,* XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 873.
203. Idem, *Pigmenţi şi tencuieli folosite în pictura murală a unor biserici medievale din Ţara Zarandului şi a Haţegului,* 31, I, 1994, p. 579.
204. Boroş, D.; Dărăban, L.; Fiat, T., *Analiza unor monede de argint din tezaurul de la Bărăbanţ, jud. Alba /sec. XI – XII), prin metoda analizei prin activare cu neutroni,* 32, I, 1995, p. 231.
205. Boroş, D., *Tezaurul de la Bărăbanţ, jud. Alba (sec. XI – XII). Investigaţii de laborator,* 32, I, 1995, p. 327.
206. Boroş, D.; Vajda, C., *Probleme legate de curăţirea pieselor textile cu ornamente metalice,* 33, II, 1997, p. 347.
207. Boroş, D., *Etica restaurării unui piaptăn de os din sec. IV p. Ch.,* 34, II, 1997, p. 803.
208. Boroş, D.; Vajda, C., *O piesă inedită din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (investigaţii şi restaurare),* 35 – 35, II, 1999, p. 369.
209. Boroş, D., *Technical Data Concerning the Mummy and its Accessories in the Collection of the National History Museum of Transylvania in Cluj – Napoca (Romania),* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 373.
210. Boroş, D.; Vajda, C., Reconstituirea unei bonete din secolul al XVI-lea aparţinând Mzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 377.
211. Idem, *Reconstituirea unei piese de vestimentaţie din secolul al XVI-lea aparţinând Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 437.
212. Idem, *Tipuri morfologice de ţesături şi accesorii identificate în textile arheologice,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 375.
213. Boroş, D., *Note on the Restoring of the Liber Pater Statue from Apulum,* 38/I, 2001, p. 177.
214. BORUGĂ,Elena, *Contribuţia lui Traian Vuia la lupta pentru unitate naţională, oglindită în articolele publicate în revista "La Transylvanie" (1918 – 1919).* XV, 1978, p. 531.
215. Idem, *Activitatea despărţământului Bocşa al "Astrei" (1898 – 1918),* XVII, 1980, p. 607.
216. Idem, *Legăturile asociaţiei "Astra" cu Banatul în perioada 1861 – 1895,* XX, 1983, p. 575.
217. BOTA, Emilian, *Palmkapitelle aus Dakien,* 36, I, 1999, p. 163.
218. BOTEZAN, Ioana, *Un document din anul 1861 privind strădaniile românilor din Transilvania de a cuceri drepturi politice,* XV, 1978, p. 489.
219. Idem, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835 – 1865,* XVI, 1979, p. 669.
220. Botezan, I.; Cuibus, I., *Şase documente referitoare la activitatea lui T. Cipariu din anii 1849 – 1852,* XVIII, 1981, p. 515.
221. Botezan, I.; Dani, I., *Documente privind întărirea legăturilor culturale dintre românii transilvăneni şi*

bucovineni în anii absolutismului restaurat, XX, 1983, p. 561.
222. Botezan, I.; Botezan, L., *O dispută istorică între Cipariu şi bucovinenii pumnişti,* XXI, 1984, p. 603.
223. Botezan, I., *Patru scrisori adresate de Partenie Cosma lui G. Bariţiu în vara anului 1861,* XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 687.
224. Idem, *Corespondenţa moldoveanului Grigore Creţu cu Ioan Micu Moldovan între anii 1870 – 1876,* 32, II, 1996, p. 419.
225. Idem, *Din arhiva personală a lui Ioan Micu Moldovan. Vol. IV. Manuscrise,* 34, II, 1998, p. 277.
226. BOTEZAN, Liviu; Roşca – Rosen, Maria, *Contribuţii la problema premizelor sociale ale mişcărilor revoluţionare de la 1848 pe teritoriul ţării noastre,* II, 1965, p. 435.
227. Idem, *Contribuţii la studiul organizării locurilor curiale pe moşiile nobiliare din comitatele transilvănene (1785 – 1820),* III, 1966, p. 239.
228. Botezan, L., *Organizarea pământurilor arătoare şi a finaţurilor alodiale în Transilvania,* VI, 1969, p. 243.
229. Idem, *Dijmele iobăgeşti din comitatele Transilvaniei în perioada 1785 – 1820,* IX, 1972, p. 205.
230. Idem, *Slujba iobăgească din Transilvania în perioada 1785 – 1820,* X, 1973, p. 271.
231. Idem, *Ideea eliberării iobagilor din Transilvania de dependenţă feudală reflectată în actele conscripţiei czirakyene,* XI, 1974, p. 243.
232. Idem, *Accentuarea procesului de deposedare a iobagilor din Transilvania de posesiunile lor obşteşti în perioada 1785 – 1820,* XIII, 1976, p. 399.
233. Idem, *Încercări de colaborare politică româno – maghiară în primii ani ai dualismului,* XIV, 1977, p. 459.
234. Idem, *Aspecte ale vînzării forţei de muncă de către iobagii transilvăneni la începutul veacului al XIX-lea, oglindite în conscrpţia czirakyană (I),* XVI, 1979, p. 337.
235. Idem, *Aspecte ale vînzării forţei de muncă de către iobagii transilvăneni la începutul veacului al XIX-lea, oglindite în conscripţia czirakyană (II),* XVII, 1980, p. 241.
236. Idem, *Contribuţii la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunşi prizonieri în Rusia în primul război mondial,* XX, 1983, p. 273.
237. Idem, *Concepţia lui Timotei Cipariu despre formarea limbii şi a poporului român,* XXII – XXIII, 1986 / 87, p. 621.
238. Idem, *Activitatea politică a lui T. Cipariu între anii 1861 – 1865,* XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 325.
239. Idem, *Robota, cauză a participării ţărănimii transilvănene la revoluţia de la 1848 . 1849,* 31, II, 1994, p. 59.
240. BOTTEZ, Valentin, *Emperor Worship in Latin Settlements of Lower Moesia (I^st – 3rd c. A. D.),* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 111.
241. BOULEY, Elisabeth, *Le culte de Némésis et les jeux de l'amphithéatre dans les provinces balkaniques et danubiennnes,* 26 – 30, 1989 /93, p. 105.
242. BRAICA,Gheorghe Dragoş, *Contribuţia localităţii Mărgău (jud. Cluj) la lupta pentru eliberare naţională,* XVI, 1979, p. 709.
243. Idem, *Călata, pagini de istorie,* XVII, 1980, p. 697.
244. BRATU, Constantin, *Un luptător pentru unirea Banatului cu România: învăţătorul Damaschin Daicoviciu,* XIV, 1977, p. 523.
245. BRATU, Ion; Herchi, I., *Aspecte ale climatului revoluţionar din judeţul Bihor în perioada 1928 – 1933.Conflictele de muncă,* XV, 1978, p. 567.
246. Bratu, I., *Urbariul satului Dicăneşti (Possessio Decanyest) la 1772,* XVIII, 1981, p. 505.
247. Idem, *Domeniul Velenţa la 1776,* XXI, 1984, p. 575.
248. BRĂTESCU, Gheorghe, *Musées et collections dans le cadre de l'ancienne Faculté de Médicine de Bucharest,* 34, II, 1998, p. 513.
249. BREŻIŃSKA, Jadwiga, *Nouveau motif dans un ex – libris pharmacien,* 34, II, 1998, p. 551.
250. BRORSSON, Torbjörn, Grönberg, Emma, *The Pottery from the Ritual Complex of the Wietenberg Culture in Cluj – Napoca, Romania,* 38/I, 2001, p. 7.
251. BUDAHÁZY, Ştefan; Badaházy, M., *Despre câteva colecţii muzeale farmaceutice din Europa,* 34, II, 1998, p. 561.
252. BULAI – ŞTIRBU, Maria, *Studiul restului de faună neolitică din staţiunea Tăulaş,* XXI, 1984, p. 45.
253. BULBUC, Adriana, *Restaurarea unei cărţi din secolul al XVIII-lea prin principiul minimei intervenţii,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 443.
254. Idem, *Conservarea unor manuscrise armeneşti din secolele XVIII – XIX,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 381.
255. BULBUC, Aurel, *Noi descoperiri şi cercetări arheologice de suprafaţă în hotarul comunei Iclod (II),* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 411.
256. Idem, *Noi descoperiri arheologice de suprafaţă în hotarul comunei Iclod (III),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 529.
257. BULZAN, Sorin, *Alexander as Hercules on a small bronze from Sarmizegetusa,* 35, I, 1998, p. 77.
258. BUNEA, A., *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România (1892 – 1899),* VII, 1970, p. 329.
259. BUNTA, Magdalena, *Contribuţii la istoria destrămării breslelor din Cluj,* I, 1964, p. 237.
260. Idem, *Situaţia şi lupta calfelor din Cluj în a doua jumătate a sec. XVIII şi prima jumătate a sec. XIX,* II, 1965, p. 403.
261. Idem, *Un tipar de sigiliu din sec. XVI,* II, 1965, p. 679.
262. Idem, *Sigilii de breaslă în colecţia Muzeului de Istorie Cluj,* III, 1966, p. 213.
263. Bunta, M.; Iosub, V., *Tablele şi semnele de breaslă în colecţiile muzeelor de istorie Cluj şi Sighişoara,* IV, 1967, p. 199.
264. Bunta, M., *Tiparul sigiliului mare al domnului Ţării Româneşti Pătraşcu cel Bun,* V, 1968, p. 533.

265. Bunta, M.; Gyulai, Paul, *Atelierele de lucru şi materia primă folosită la manufactura de faianţă fină de la Batiz*, VI, 1969, p. 253.
266. Bunta, M., *Habanii în Transilvania*, VII, 1970, p. 201.
267. Idem, *Faianţa habană din Transilvania*, VIII, 1971, p. 219.
268. Idem, *"Comuna" anabaptistă de la Vinţul de Jos în sec. XVII. Structura ei internă. Ideologia ei*, X, 1973, p. 231.
269. Idem, *Clujul medieval în gravuri*, XI, 1974, p. 185.
270. Idem, *Tezaurul de la Cetatea de Baltă (sec. XVI)*, XII, 1975, p. 219.
271. Idem, *Aurari clujeni şi operele lor (sec. XVI – XVII) (I)*, XIII, 1976, p. 329.
272. Idem, *Aurari clujeni şi operele lor (sec. XVI – XVII9 (II)*, XIV, 1977, p. 349.
273. Bunta, M.; Katona, I., *Cronica habană de la Cluj*, XV, 1978, p. 315.
274. Bunta, M., *La formation et le développement des métiers au moyen âge (V-e – XIV-e siècles)*, [R], XV, 1978, p. 695.
275. Idem, *Meşteşugari habani în Transilvania. Activitatea, rolul şi importanţa lor în economia Transilvaniei secolului al XVII –lea*, XVI, 1979, p. 251.
276. Idem: P. Weiner, *Zinngiessermarken in Ungarn. 16 – 19 Jhdrt*, [R], XVI, 1979, p. 901.
277. Idem, *Contribuţii la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbac (sec. XVII – XVIII)*, XVII, 1980, p. 219.
278. Idem, *Obiecte de podoabă din inventarul unui mormînt descoperit la Cluj*, XVIII, 1981, p. 501.
279. Idem, *Călătoriile calfelor de aurari, mijloc de difuziune a formelor şi tehnicilor de ornamentare*, XIX, 1982, p. 397.
280. BUNTA, Petru, *Insurecţia armată din august 1944, cotitură istorică în viaţa poporului român*, I, 1964, p. 1.
281. Idem, *Revoluţia populară din ţara noastră – necesitate obiectivă*, I, 1964, p. 421.
282. Idem, *Tactica PCR pentru închegarea unui larg front democratic în perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945*, II, 1965, p. 581.
283. Bunta, P.; Glodariu, E., *Din colecţia de manifeste şi afişe a Muzeului de istorie Cluj*, II, 1965, p. 707.
284. Bunta, P., *Acţiuni greviste ale muncitorilor metalurgişti de la fabrica Phoebus – Oradea*, III, 1966, p. 329.
285. Bunta, P.; Glodariu, E., *Aspecte din lupta forţelor democratice în alegerile din 1946, în fostul judeţ Cluj*, III, 1966, p. 547.
286. Bunta, P., *Structura socială şi situaţia materială a maselor din România (dec. 4 – 5 ale sec. XX)*, IV, 1967, p. 335.
287. Idem, *Formele şi caracterul luptei maselor pentru instaurarea regimului democrat – popular*, V, 1968, p. 329.
288. Idem, *Lupta PCR pentru înfăptuirea Frontului popular antifascist*, VI, 1969, p. 389 – 419.
289. Idem, *Întrunirile, mitingurile şi demonstraţiile – forme importante ale luptei maselor pentru instaurarea guvernului revoluţionar democratic*, VII, 1970, p. 425.
290. Bunta, P.; Ţuţui, Gh., *Întărirea organizatorică a PCR şi creşterea influenţei sale politice (1944 – 1945)*, VIII, 1971, p. 391.
291. Idem, *PCR după Conferinţa Naţională. Victoria blocului partidelor democratice în alegerile din 1946*, IX, 1972, p. 341.
292. Bunta, P., *Unele probleme privind muzeologia istorică*, X, 1973, p. 433.
293. Idem, *Primul statut cunoscut al Asociaţei Generale a Muncitorilor din Timişoara*, XI, 1974, p. 295.
294. Idem, *Situaţia organizatorică a clasei muncitoare şi lupta ei pentru revendicări economice şi politice în anii 1921 – 1928*, XII, 1975, p. 393.
295. Idem, *Marginalii la ultima şedinţă a Consiliului de Miniştri prezidată de generalul N. Rădulescu*, XIII, 1976, p. 579.
296. Idem, *În frunte cu PCR pentru trecerea la etapa socialistă a revoluţiei populare*, XIV, 1977, p. 621.
297. Idem, *Procesele intentate de către autorităţile hortyste comuniştilor din partea de nord a Transilvaniei (1941 – 1944)*, XV, 1978, p. 583.
298. Idem, *Opinia publică despre marele proces muncitoresc din 1928 de la Cluj (Aspecte din presa vremii, I)*, XVI, 1979, p. 717.
299. Bunta, P.; Protopopescu, G., *Aspecte ale insurecţiei naţionale armate, antifasciste şi antiimperialiste din august 1944*, XVI, 1979, p. 371.
300. Bunta, P., *Opinia publică despre marele proces muncitoresc din 1928 de la Cluj (Aspecte din presa vremii, II)*, XVII, 1980, p. 615.
301. Idem, *Opinia publică despre marele proces muncitoresc din 1928 de la Cluj (Aspecte din presa vremii, III)*, XVIII, 1981, p. 585.
302. Bunta, P.; Ardos, A.M., *Procese antifasciste din 1935 şi 1937 de la Cluj şi opinia publică (Aspecte din presa vremii, I)*, XIX, 1982, p. 521.
303. Bunta, P.; Protopopescu, G., *Primele statute ale mişcării muncitoreşti din Transilvania*, XIX, 1982, p. 455.
304. Bunta, P.; Ardos, A.M., *Procesele antifasciste din 1935 şi 1937 de la Cluj şi opinia publică (Aspecte din presa vremii, II)*, XX, 1983, p. 669.
305. Bunta, P.; Protopopescu, G., *Actul de la 23 August 1944 – piatră de hotar în istoria modernă şi contemporană a României*, XXI, 1984, p. IX.
306. Bunta, P.; Ardos, A.M., *Procesele antifasciste din 1935 şi 1937 de la Cluj şi opinia publică (Aspecte din presa vremii, II)*, XXI, 1984, p. 641.
307. BUSETTO, Riccardo, *La difensa strategica tardo romana in Africa e nel Vicino Oriente. Aspetti di due diferenti realità confinarie*, 34, I, 1997, p. 453.
308. Idem, *Giovani Tyimisce e Svjatoslav di Kiev. Le operazioni militari bizantine nei Balcani (969 – 971)*, 33, II, 1997, p. 9.

309. BUZILĂ, Adriana, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, ctitorie a cnezilor români din Banatul secolului al XVIII – lea,* XVIII, 1981, p. 641.
310. CĂDARIU, Ştefan; Cădariu, F., *Curăţarea podoabelor de argint din tezaurul de la Macoviştе (jud. Caraş – Severin),* XX, 1983, p. 873.
311. CĂLIAN, Livia, *Despre starea Cabinetului numismatic al Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (1992 – 1993),* 31, II, 1994, p. 371.
312. Idem, *Medalia Mémorial de St. Hélène din colecţia Fr. Roeser,* 32, II, 1996, p. 397.
313. Idem, *Alte medalii napoleoniene din Cabinetul Numismatic al Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei,* 32, II, 1996, p. 549.
314. Idem: recenzii în vol. 32, II, 1996: *Cien Anos de Historia Fábrica National de Moneda y Timbre,* p. 617; *Catalog numismatic. Moneda metalică 1867 – 1994. Numismatic Catalogue. Metal Coin,* p. 621.
315. Idem, *O monedă de platină în colecţiile muzeului clujean,* 33, II, 1997, p. 327.
316. Idem, *A doua conferinţă internaţională a muzeelor numismatice şi bancare,* 33, II, 1997, p. 465.
317. Idem, *Patru medalii transilvănene de încoronare din colecţia Esterházy,* 34, II, 1998, p. 391.
318. Idem, *Again about Michael the Brave's gold medal,* 35 – 36, II, 1999, p. 273.
319. Idem, *Acta Mvsei Napocensis – 35 de ani de activitate editorială (1964 – 1999),* 37 -38, II, 2000 – 2001, p. 395.
320. Idem, *Medalii româneşti din colecţia numismatică a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (I) – 1600 – 1947,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 369.
321. Idem, *Reprezentări genealogice convenţionale şi figurate în medalistica familiei de Habsburg (sec. XVII – XVIII),* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 271.
322. CĂPÂLNA, Emil, *Diversitatea şi dificultatea restaurării,* 34, II, 1998, p. 419.
323. Idem, *Restaurarea a două statuete "putti muzicanti" din sec. XVIII de la Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei Cluj – Napoca,* 35 – 36, II, 1999, p. 373.
324. Idem, *Restaurarea unui "gheridon", piesă de mobilier care face parte din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj – Napoca,* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 383.
325. CĂTINAŞ, Ana, *Noi descoperiri romane pe Dealulu Zînelor – Turda,* XV, 1978, p. 195.
326. Cătinaş, A.; Hopârtean, A., *Două monumente funerare fragmentare descoperite la Potaissa,* XV, 1978, p. 207.
327. Cătinaş, Ana; Bărbulescu, M., *Cella Vinaria de la Potaissa,* XVI, 1979, p. 101.
328. Cătinaş, Ana, *Ceramica stampilată de la Potaissa,* (II), XXI, 1984, p. 481.
329. Idem, *Céramique romaine dans les collections de Turda,* 32, I, 1995, p. 463.
330. Idem, *Activitatea arheologică a lui Ioan Ţigăra,* 32, I, 1995, p. 791.
331. CÂMPEANU, Liviu, *Nefericitul voievod Dan cel Tânăr. Intervenţiile Ungariei în problemele dinastice ale Ţării Româneşti,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 13.
332. CÂMPEANU, Remus, *Contribuţii la istoria intelectualităţii române din Transilvania în sec. XVIII,* 31, II, 1994, p. 41.
333. CÂRJA, Ion, *Organizarea instituţiei mitropolitane în biserica greco – catolică românească în perioada lui Ioan Vancea de Buteasa (1869 – 1892),* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 91.
334. Idem, *Învăţământul sibian în sec. XVIII. Aspecte bibliografice şi arhivistice,* 33, II, 1997, p. 203.
335. CHIDIOŞAN, Nicolae; Nánássy, Z., *Un mormînt din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni,* V, 1968, p. 517.
336. CHINDRIŞ, Ioan, *Cartea românească veche la Viena,* 32, II, 1996, p. 373.
337. Idem, *Cartea veche românească la Budapesta (I),* 33, II, 1997, p. 215.
338. CHIRILĂ, Eugen, *Relaţiile dintre daci şi romani pînă la expediţia lui Marcus Vinicius,* I, 1964, p. 125.
339. Idem, *Un pasaj din Scholia Bernensia despre daci,* I, 1964, p. 465.
340. Chirilă, E.; Chidioşan, N., *Tezaurul de monede dacice de la Almaş,* II, 1965, p. 111.
341. Chirilă, E.; Chidioşan, N., Lucăcel, V; Milea, Z; Ordentlich, I, *Descoperiri monetare antice în Transilvania,* II, 1965, p. 645.
342. Chirilă, E.; Lucăcel, V.; Chifor, I, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (III),* III, 1966, p. 421.
343. Chirilă, E.; Lucăcel, V.; Pepelea, V.; Togan, G., *Descoperiri monetare antice şi bizantine îm Transilvania,* IV, 1967, p. 457.
344. Chirilă, E.: Mihail Macrea (1908 – 1967) [N], IV, 1967, p. 589.
345. Chirilă, E.; Aldea, I. A.,, *Tezaurul monetar de la Dăbîca, sec. II î.e.n. – I e.n.,* V, 1968, p. 429.
346. Chirilă, E., *Descoperiri monetare antice în Transilvania (V),* VI, 1969, p. 475.
347. Chirilă, E.; Lucăcel, V.; Milea, Z.; Nemeti, I.; Ordentlich, I, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VII),* VII, 1970, p. 507.
348. Chirilă, E.; Emödi, I.; Nánási, Z., *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VIII),* VIII, 1971, p. 567.
349. Chirilă, E., Iaroslavschi, E., *Tezaurul monetar de la Bobaia, sec. II – I î.e.n.,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 69.
350. CHIŞU, Ioan, *Lupta PCR împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenţei naţionale, oglindită în manifeste şi materiale (1934 – 1938),* VI, 1969, p. 375.
351. Idem, *Internaţionalismul proletar – o constantă a istorie PCR (1921 – 1944),* VIII, 1971, p. 371.
352. Idem, *Politica PCR de atragere a armatei la lupta revoluţionară, antifascistă şi antihitleristă a poporului,* XIII, 1976, p. 557.

353. Idem, *Falimentul programelor politice liberale după 23 August 1944*, XVII, 1980, p. 379.
354. CID, Felip, *L'objet medical et l'histoire de la médicine*, 34, II, 1998, p. 501.
355. CIHO, Miron, *Figurine funerare egiptene antice din muzeele transilvănene*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 459.
356. CIOFU, I. Valerian, *Câteva medalii ale expoziților-ilor transilvănene din al treilea pătrar al sec. XIX*, 33, II, 1997, p. 331.
357. Idem, *Transilvania în medalii mai puțin cunoscute, de la Diploma leopoldină la Dictatul de la Viena*, 35 – 36, II, 1999, p. 305.
358. Idem, *Medalii din materiale și tehnologii necorvențională*, 35 – 36, II, 1999, p. 313.
359. Idem, *Câteva medalii excepționale privind Marea Unire a României*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 311.
360. Ciofu, Valerian F., Dimulescu, Alexandra N., Ciofu, Sînziana V., *Medaliile Octavian Goga din 1938*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 287.
361. CIONGRADI, Carmen, *Die von den Fabri Gewidmeten Stelen aus Sarmizegetusa*, 35, I, 1998, p. 87.
362. Idem, *Anikonische Stelen aus Sarmizegetusa*, 36, I, 1999, p. 155.
363. CIORTEA, Camelia, *Vlad Țepeș – mitologie politică*, 35 – 36, II, 1999, p. 211.
364. Idem, *Vlad Țepeș în mentalul colectiv al epocii*, 35 – 36, II, 1999, p. 217.
365. Idem, *Litografii de Bárabás Miklos în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*, 35 – 36, II, 1999, p. 343.
366. CIORTEA, Mihai; Lazarovici, Gh., *Corelații între metalurgia din Transilvania și Anatolia. Prelucrări din date de baze cantitative*, 33, I, 1996, p. 647.
367. CIPĂIANU, Ana Maria, *Din istoricul orfevrăriei transilvănene. Acele de păr din tezaurul de la Huedin*, X, 1973, p. 653.
368. Idem, *Obiecte medievale de artă decorativă în muzeele de istorie. Valențe muzeografice, metode de prezentare*, XIII, 1976, p. 603.
369. Idem, *On a medieval embroidery belonging to the History Museum of Transylvania*, XV, 1978, p. 367.
370. Idem, *Ancheta SPV. 1977 la Muzeul de istorie al Transilvaniei. Rezultate și concluzii*, XVI, 1979, p. 747.
371. Idem, *Broderii de tip oriental în colecția de textile a Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XVII, 1980, p. 735.
372. Idem, *Piese de interior orășenesc transilvan din sec. XVI – XVIII (ceramică, metale, broderii)*, XVIII, 1981, p. 626.
373. Idem, *O piesă vestimentară brodată din secolul al XVIII-lea*, XIX, 1982, p. 627.
374. Idem, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din sec. XVII – XVIII*, XXI, 1984, p. 735.
375. Idem, *Tipuri compoziționale ale broderiilor din colecția Muzeului județean de istorie Cluj*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 697.
376. Idem, *Broderii baroce în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 151.
377. [Cipăianu] Szöke, A.M.; Boroș, D., *Broderii de epocă – investigarea firelor metalice*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 535.
378. [Cipăianu] Szöke, A.M., *Țesături de artă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (sec. XVII – XVIII) (I)*, 31, II, 1994, p. 357.
379. Idem, *Țesături de artă decorativă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (sec. XVII – XVIII(/II)*, 32, II, 1996, p. 503.
380. Idem, *Țesături de artă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (se. XVII – XVIII), (III)*, 33, II, 1997, p. 301.
381. Idem, David Istvan, *Müemlék orgonak Erdélyben*, [R], 33, II, 1997, p. 483.
382. Idem, *Meșteri broderi și operele lor*, 35 – 36, II, 1999, p. 323.
383. Idem, *Broderii de cult în Muzeul de Istorie din Gherla*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 353.
384. CIPĂIANU, George, *Idei progresiste în gîndirea lui Vincențiu Babeș*, VII, 1970, p. 355.
385. Idem, *Ziarul "Albina" (1866 – 1876); apariție, colaboratori, orientare generală*, X, 1973, p. 313.
386. Cipăianu, G.; Cipăianu, A.M., *Ziare maghiare din Transilvania și Ungaria despre inițiative și acțiuni culturale ale românilor din monarhia habsburgică (1860 – 1863)*, XI, 1974, p. 263.
387. Cipăianu, G., *Contribuții documentare la istoria presei românești din Austro – Ungaria (1867 – 1874)*, XIX, 1982, p. 441.
388. Idem: P. Teodor, *Enlightenment and Rmanian Society*, [R], XIX, 1982, p. 769.
389. Idem, *La Grande Bretagne et la paix séparée de la Roumanie (automne 1917 – printemps 1918)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 263.
390. CIUBĂNCAN, T. Vasile, *Contribuții transilvănene la dezideratul național de apărare a graniței de vest a țării în perioada interbelică*, XVII, 1980, p. 339.
391. Idem, *Apărarea frontierei de vest a României, deziderat național. Adeziuni clujene interbelice (II)*, XIX, 1983, p. 205.
392. Idem, *Apărarea învățămîntului în limba română, obiectiv al rezistenței antihortyste în nord-vestul Transilvaniei (1 sept. 1940 – 25 oct. 1944)*, XX, 1983, p. 335.
393. Idem, *Rezistența antihortystă în nord – vestul României. Contribuția asociației Astra și a Universității clujene (II)*, XXI, 1984, p. 369.
394. Idem, *Contribuții, adeziuni clujene interbelice la dezideratul național al apărării frontierei de vest a României (III)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 331.
395. Idem, *Date noi privind sistemul cooperației din România (Federala din Aiud) după Dictatul de la Viena*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 821.

396. Idem, *Sistemul cooperatist din nord – vestul Transilvaniei după Dictatul de la Viena. IV. Federala Hangya din Tg. Mureş*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 417.
397. CIUGUDEAN, Daniela, *O descoperire ilustrând fabricarea oglinzilor de plumb la Apulum*, 31, I, 1994, p. 231.
398. CIUGUDEAN, Horea, *Noi contribuţii la cercetarea necropolelor tumulare din Munţii Trascăului şi ai Bedeului*, XIV, 1977, p. 43.
399. Idem, *Săpăturile de salvare de la Aiud "Cetăţuie"*, XV, 1978, p. 49.
400. Idem, *Mormântul dacic de la Blandiana (jud. Alba)*, XVII, 1980, p. 425.
401. CIULEI, G., *Locatio operarum în tripticele din Transilvania*, VIII, 1971, p. 555.
402. CIUPEA, Ioan, *Manifeste comuniste adresate tineretului editate la Cluj în anii 1931 – 1933*, XVII, 1980, p. 639.
403. Idem, *Ajutoarele primite din România de şcoala capitală Negru Vodă din Făgăraş (1860 – 1873)*, XVIII, 1981, p. 191.
404. Idem, *Bonuri şi bilete de casă aflate în colecţiile Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XIX, 1982, p. 661.
405. Idem, *Ţara Făgăraşului în timpul campaniei armatei române în Transilvania, august – septembrie 1916*, XX, 1983, p. 615.
406. Idem, *Valeriu Literat (1885 – 1927) – un nume pre puţin cunoscut*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 685.
407. Idem, *Observaţii asupra toponimiei şi antroponimiei Ţării Făgăraşului (I)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 277.
408. Idem: recenzii în vol. 33, II, 1997: V. Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, p. 479.; V. Branuşte, *Scrisori din închisoare (Seghedin, 1918)*, p. 481.
409. Idem: recenzii în vol. 34, II, 1998: *Cărţi şi note privind relaţiile româno – franceze*, p. 435.; S. Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, p. 447.; R.H. Markham, *România sub jugul sovietic*, p. 451.; D. Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, p.453.
410. Idem, *Misiunile lui A.I. Vâşinski în România (Din istoria relaţiilor româno – sovietice 1944 – 1946). Documente secrete*,[R]], 35 – 36, II, 1999, p. 389.
411. Idem, *Un destin în vâltoarea istoriei: învăţătorul şi preotul greco – catolic Simion Colceriu*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 293.
412. CIURTIN, Costică, *Acţiuni ale moţilor din judeţul Cluj pentru înfăptuirea reformei agrare din 1921*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 671.
413. COCIŞ, Sorin; Nemeş, E., *Fibule romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XX, 1983, p. 433.
414. Cociş, S., *Un olan de ventilaţie de la Ulpuia Traiana Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 505.
415. Idem, *Fibule romane din Muzeul de istorie al Transilvaniei (I)*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 527.
416. Cociş, S.; Paki, A., *Bibliografia Dacie romane (1949 – 1965)*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 569.
417. Idem, *Bibliografia Daciei romne (II)*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 567.
418. Cociş, S., *Cercetările arheologice de la Suceag (jud. Cluj). Campania din 1989. Cuptoarele de ars ceramică (sec. III – IV)*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 477.
419. Cociş, S.; Paki, A., *Bibliografia Daciei romane (III)*, 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 557.
420. Idem, *Sondajul arheologic de la Huedin – Bolic*, 26 –30, I/2, 1989 /93, p. 389.
421. Idem, *Bibliografia Daciei romane (IV)*, 31, I, 1994, p. 237.
422. Cociş, S.; Opreanu, C., *Cercetările arheologice de la Suceagu (jud. Cluj). Săpăturile din 1991*, 31, I, 1994, p. 341.
423. Cociş, S., *Ateliere de bronzieri din Dacia romană*, 32, I, 1995, p. 383.
424. Cociş, S.; Voişan, V.; Paki, A., Rotea, M., *Raport preliminar privind cercetările arheologice din strada V. Deleu în Cluj . Napoca. I. Campaniile 1992 – 1994*, 32. I, 1995, p. 635.
425. Cociş, S.; Voişan, V., *Notiţe arheologice clujene (I)*, 32, I, 1995, p. 785.
426. Cociş, S.; Paki, A., *Bibliografia Daciei romane (V), 1981 – 1989*, 32, I, 1995, p. 827.
427. Idem, *Bibliografia Daciei romane (VI), 1990 – 1994*, 33, I, 1996, p. 699.
428. Cociş, S.; Opreanu, C., *Barbarische fibeln aus dem Römischen dakien: ihre historische bedeutung*, 35, I, 1998, p. 195.
429. Cociş, S., Beu – Dachin, E., Voişan, V., *Un altare votivo a Silvano, scoperto a Napoca*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 235.
430. COMITETUL DE REDACŢIE, *Un sfert de veac de la eliberarea patriei*, VI, 1969, p. VII.; *Sub steagul leninismului*, VII, 1970, p. VII.; *50 de ani de lupte şi victorii sub steagul glorios al PCR*, VIII, 1971, p. V.
431. Idem, Lásló Ferenc (1873 – 1925). In memoriam, X, 1973, p. 797.
432. Idem, Nicolae Gostar (1922 – 1978) [N], XV, 1978, p. 707.
433. Idem, *Membrii onorifici ai Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei: John Nandriş, Hans Bögli*, 32, I, 1995, p. 879.
434. Idem, *Membrii onorifici ai Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei: Pierre Julien, Costel Alic*, 33, I, 1996, p. 735.
435. Idem, George Alfons Protopopescu [N], 33, II, 1997, p. 487.
436. Idem, Nicolae Cordoş [N, p. 471], Iosif Corodi [N, p. 473], Petru Iambor [N, p. 475], 37 – 38, II, 2000 – 2001.
437. Idem: In memoriam Ana – Maria Szöke, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 479.
438. COMŞA, Alexandru; Schuster, Ch., *Unele aspecte ale practicării sacrificiului uman în prima perioadă*

a epocii metalelor pe teritoriul României, 32, I, 1995, p. 279.
439. COMŞA, Daniela, *Reforma agrară din 1921 în viziunea lui Lucreţiu Pătrăşcanu*, XVIII, 1981, p. 255.
440. Idem, *Consiliul Naţional Român din comuna Gheja, jud. Mureş*, XIX, 1982, p. 501.
441. Comşa, D.; Ardevan, R., *Senatul Naţional Român din Ardeal (I)*, XX, 1983, p. 647.
442. Idem, *Senatul Naţional Român din Ardeal (II)*, XXI, 1984, p. 637.
443. Idem, *Senatul Naţional Român din Ardeal (III)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 313.
444. Comşa, D.; Comşa, M., *Periodizarea istoriei naţionale în opera lui N. Iorga*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 625.
445. Idem, *Viziunea lui A.D.Xenopol asupra periodizării istoriei României*, 32, II, 1996, p. 441.
446. Comşa, D.; Jude, M.M., *Nicolae P. Raţiu şi Augustin Raţiu, promotori ai idealului naţional*, 34, II, 1998, p. 325.
447. Comşa, D., *Cronică selectivă a activităţii secţiilor de istorie ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei în perioada 1990 – 1997*, 34, II, 1998, p. 457.
448. Comşa, D.; Jude, M.M., *Reuniunea Meseriaşilor Români din Turda în slujba idealului naţional*, 35 – 36, II, 1999, p. 141.
449. Comşa, D., *Cronică selectivă a activităţii secţiilor de istorie medievală, modernă şi contemporană ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei în perioada 1998 – 2001*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 459.
450. Idem, *Cronică selectivă a activităţii secţiei de istorie medievală, modernă şi contemporană a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei în perioada 2002– 2003*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 473.
451. Idem, *Alexandru Vaida Voievod. Corespondenţă inedită*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 303.
452. Idem, *Corespondenţa lui Alexandru Vaida Voievod cu bunicul său, Alexandru Bohăţiel*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 293.
453. COMŞA, Eugen, *Une agglomération de type Starčevo dans l'Ouest de la Muntenie*, 32, 1995, p. 47.
454. Idem, *Morminte ale purtătorilor culturii Starčevo – Criş descoperite în Moldova*, 32, I, 1995, p. 245.
455. Idem, *Ritul şi ritualul funerar al purtătorilor culturii Boian şi Gumelniţa din Muntenia*, 32, I, 1995, p. 257.
456. Idem, *Gesturi redate de figurinele neolitice din sudul României*, 33, I, 1996, p. 191.
457. COMŞA, Maria, *Câteva date referitoare la folosirea lutului ars şi nears în ritualul funerar al unor morminte de incineraţie din sec. VI – X de pe teritoriul României*, 33, I, 1996, p. 225.
458. CORDOŞ, Nicolae, *Problema industrializării în paginile revistei Economul din Blaj (1873 – 1880)*, III, 1966, p. 531.
459. Cordoş, N.; Kovács, I., *Preocupări ale literaturii agrare româneşti în a doua jumătate a sec. XIX*, III, 1966, p. 291.
460. Cordoş, N.; Teodor, P., *Activitatea economică a doctorului Pavel Vasici*, IV, 1967, p. 571.
461. Cordoş, N., *Un plan de şcoală românească din anul 1828*, VI, 1969, p. 585.
462. Idem, *Protestul naţionalităţilor din ianuarie 1898*, VIII, 1971, p. 661.
463. Idem, *Memorandul naţionalităţilor*, IX, 1972, p. 255.
464. Idem, *Un profesor clujean – pionier al aeronauticii*, XI, 1974, p. 335.
465. Idem, *Plecarea lui Gustav Augustini de la "Tribuna"*, XII, 1975, p. 361.
466. Cordoş, N.; Mîndruţ, S., *Bibliographische Beiträge zum Thema Geschichte der rumänisch – serbisch – slowakischen Beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der rumänischen Geschichtsschreibung nach 1918 (I)*, XVII, 1980, p. 811.
467. Cordoş, N.; Jude, M.M., *Petiţia juriştilor români transilvăneni din 1880*, XVIII, 1981, p. 537.
468. Cordoş, N., *Din istoricul elaborării şi tipăririi "Replicii"*, XX, 1983, p. 187.
469. Cordoş, N.; Jude, M.M., *Contribuţii documentare referitoare la Emanuil Gojdu şi fundaţia sa*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 573.
470. Cordoş. N., *Societatea revoluţionară română (1893 – 1894)*, 31, II, 1994, p. 313.
471. Idem, *Din activitatea organizatorică şi de presă a PNR (1911)*, 32, II, 1996, p. 451.
472. Cordoş, N.; Mândruţ, S., *Bibliographische Beltraege zum thema geschichte der Rumanisch – Serbisch . Slowakischen beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der Rumaenischen Geschichtsschreibung nach 1918 (1980 – 1995)*, 33, II, 1997, p. 251.
473. Cordoş, N., *O încercare de aplanare a crizei Partidului Naţional Român (1896)*, 35 – 36, II, 1999, p. 113.
474. Idem, *Din frîmântările Partidului Naţional Român transilvănean între anii 1894 – 1898*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 179.
475. CORDUNEANU, Victoria Isabela, *Oral history as a method for historical researches*, 35 – 36, II, 1999, p. 239.
476. COSMA, Călin, *Political Status of West and Northwest Romania in the 9th and 10th Centuries A.D.*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 23.
477. COSMA, Ela, *Heinrich von Wlislocki*, 31, II, 1994, p. 347.
478. Idem, *Ziarul Siebenbürger Bote în anii 1848 – 1849*, 33, II, 1997, p. 61.
479. COSTEA, Florea, *Aşezarea dacică de la Copăcel (com. Hîrseni, jud. Braşov)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 97.
480. Idem, *Construcţii civile din aşezarea dacică fortificată de la Râşnov – Cetate (jud. Braşov)*, 31, I, 1994, p. 185.

481. COSTEA, Ionuţ, *Sub semnul lui Ianus. Relaţiile dintre nobilime şi principe în Transilvania în sec. al XVII-lea,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 153.
482. COZA, Mihaela, *Catalogul medaliilor şi monedelor jubiliare din Muzeul de Istorie Aiud (I),* 35 – 36, II, 1999, p. 279.
483. Idem, *Catalogul medaliilor şi monedelor jubiliare din Muzeul de Istorie Aiud (II),* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 317.
484. COZĂRESCU, Epifanie; Clocotici, O., *Muzeul medico – farmaceutic al Spitalului din Roman,* 34, II, 1998, p. 587.
485. CRĂCIUN. Cornel, *Cronică artistică şi ilustraţie grafică în revista "Societatea de Mâine",* 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 485.
486. Idem: M. Joray, *La sculpture moderne en Suisse,* vol. IV [R], 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 662.
487. Idem, *Viaţa culturală şi reclama în Gherla şi Huedin. Consideraţii privind perioada interbelică,* 31, II, 1994, p. 221.
488. Idem, *Reclama în paginile revistei Plaiuri săcelene (1934 – 1940),* 32, II, 1996, p. 459.
489. Idem, *Viaţa culturală în presa românească interbelică din Tulcea,* 34, II, 1998, p. 341.
490. CRĂCIUN, Florina, *Aspecte privind forma şi tehnologia de prelucrare a topoarelor din cupru,* 33, I, 1996, p. 155.
491. CRIŞAN, Eva, *Un craniu trepanat din necropola scitică de la Cristeşti,* I, 1964, p. 79.
492. Idem, *Contribuţie la studiul vaselor farmaceutice confecţionate în manufactura de la Batiz,* III, 1966, p. 505.
493. Idem, *Un biberon hallstattian,* V, 1968, p. 405.
494. Idem, *Standurile de Holič ale colecţiei de istorie a farmaciei din Cluj,* VI, 1969, p. 577.
495. Idem, *Ex voto – uri anatomice de la Veii în Muzeul de Istorie Cluj,* VII, 1970, p. 489.
496. Idem, *Prima "Taxa pharmaceutica" (Lista de preţuri farmaceutice din Transilvania),* X, 1973, p. 255.
497. Idem, *Prima "Taxa pharmaceutica" (Lista de preţuri farmaceutice din Transilvania) (II),* XI, 1974, p. 219.
498. Idem, *Prima "Taxa pharmaceutica" (lista de preţuri farmaceutice din Transilvania) (III),* XII, 1975, p. 265.
499. Idem, *Probleme specifice ale organizării expoziţiei într-un muzeu de istorie a farmaciei,* XIV, 1977, p. 645.
500. Idem, *Aspecte din asistenţa medicală a muncitorilor feroviari din sec. XIX,* XV, 1978, p. 461.
501. CRIŞAN, Ioan Horaţiu, *Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania,* I, 1964, p. 87.
502. Idem, *Săpături şi sondaje în valea mijlocie a Mureşului,* II, 1965, p. 39.
503. Idem, *Sanctuarul dacic de la Pecica,* III, 1966, p. 91.
504. Idem, *Despre agatîrşi,* IV, 1967, p. 439.
505. Idem, *Contribuţii la problema unităţii culturii materiale daco – getice,* V, 1986, p. 21.
506. Idem, *Contribuţii la problema lucrării podoabelor dacice,* VI, 1969, p. 93.
507. Crişan, I.H.; Milea, Z, *Descoperiri celtice la Papiu Ilarian (jud. Mureş),* VII, p. 65.
508. Crişan, I.H., *Necropola celtică de la Apahida,* VIII, 1971, p. 37.
509. Idem, *Descoperiri celtice de la Cluj, Peţelea şi Şeica Mică,* X, 1973, p. 39.
510. CRIŞAN, Viorica, *Despre situaţia demografică din estul Transilvaniei în sec. II – I î.e.n.,* 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 79.
511. Crişan, V.; Lazarovici, Gh.; Maxim, Z., *Prospecţiuni arheologice de-a lungul drumului roman din zona oraşului Gherla,* 31, I, 1994, p. 215.
512. Crişan, V., *Săpăturile de salvare de la Viştea – Păluta,* 31, I, 1994, p. 357.
513. Crişan, V.; Ferenczi, Şt., *Aşezarea dacică de la Mereşti (jud. Harghita). Cercetările arheologice din anii 1986 / 93,* 31, I, 1994, p. 377.
514. Crişan, V., *Aşezările dacice din estul Transilvaniei în contextul schimburilor comerciale şi a circulaţiei monetare (sec. III a. Ch. – I p. Ch.),* 32, I, 1995, p. 359.
515. Idem, *Aşezarea dacică de la Sântimbru – Pomii verzi (jud. Harghita),* 33, I, 1996, p. 360.
516. Idem, *Săpăturile de salvare din Cluj – Napoca, strada Prahovei nr. 12,* 33, I, 1996, p.385.
517. CRÎNGACI ŢIPLIC, Maria – Emilia, Oţa Silviu, *Piese inedite din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a României descoperite în necropola de secol XII de la catedrala romano – catolică de la Alba Iulia,*39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 91.
518. Idem, *Rit şi ritul funerar la saşii din sudul Transilvaniei în secolele XII – XIII,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 45.
519. CSETRI, A.; Kovács, I., *Repartizarea maşinilor agricole în Transilvania la sfîrşitul sec. XIX,* IV, 1967, p. 265.
520. CSETRI, Elek; Mureşan, Fl., *Documente noi privind ecoul revoluţiei franceze în Transilvania. Măsurile puterii centrale din primăvara anului 1793 şi circulara episcopului ortodox Gherasim Adamovici,* 35 – 36, II, 1999, p. 33.
521. CUCOŞ, Ştefan, *Începuturile perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului în zona subcarpatică a Moldovei,* XIX, 1982, p. 253.
522. CULCER, Alexandru; Winkler, I., *Vestigii romane de la Porolissum,* VII, 1970, p. 537.
523. CUPCEA, George, *Speculatores in Dacia. Missions and Careers,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 263.

D

524. DAICOVICIU, Beatrice, *Despre eliberarea ilegală a liţilor şi a sclavilor la francii salieni,* III, 1966, p. 467.
525. Idem, *Mărturii apusene despre latinitatea şi continuitatea românilor (sec. XV – XVIII),* V, 1968, p. 203.
526. Idem, *Aspecte demografice în Cronica lui Grigore din Tours,* XIII, 1976, p. 279.

527. Idem, *Dispariția termenului "nobiles" în izvoarele merovingiene*, XIV, 1977, p. 305.
528. Idem, *Accepțiunile termenului "villa" în izvoarele merovingiene*, XVI, 1979, p. 593.
529. Idem, *Caracterul proprietății în epoca merovingiană*, XVII, 1980, p. 501.
530. Idem, *Persistența elementului păgîn la franci între sec. VI – VIII*, XXI, 1984, p. 175.
531. DAICOVICIU, Constantin, *Cuvînt înainte* [despre volumul Muzeului], I, 1964, p. V.
532. Daicoviciu, C.; Protase, D., *O diplomă militară din Dacia Porolissensis. Ştiri noi despre organizarea Daciei romane*, I, 1964, p. 163.
533. Daicoviciu, C:, *Coniuratus dacus*, II, 1965, p. 649.
534. Idem, *E Malva la Cioroiul Nou?*, II, 1965, p. 654.
535. Idem, *Tabula Imperii Romani. Drobeta – Romula – Sucidava*, II, 1965, p. 651.
536. Daicoviciu, C.: Groza, L., *Diploma militară de la Tibiscum*, II, 1965, p. 135.
537. Daicoviciu, C., *PCR, conducătorul destinelor istorice ale poporului român*, III, 1966, p. 1.
538. Idem, *Severus Alexander şi provincia Dacia*, III, 1966, p. 153.
539. Idem, *Un nou Sacerdos Arae Augusti în Dacia*, IV, 1967, p. 469.
540. Daicoviciu, C.; Daicoviciu, H:, *Noi considerații asupra Daciei Malvensis*, IV, 1967, p. 73.
541. Daicoviciu, C., *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, VI, 1969, p. 537.
542. Idem, *Rubobostes = Burebistas?*, VI, 1969, p. 459.
543. Idem, Profesor Rudolf Egger [N], VI, 1969, p. 657.
544. Idem, *Pe marginea cărților*, VII, 1970, p. 125.
545. Idem, *"Romanitatea scitică"de la Dunărea de Jos*, VIII, 1971, p. 187.
546. Idem, *Corrigenda*, X, 1973, p. 611.
547. DAICOVICIU, Hadrian, *Addenda la "Aşezările dacice din Munții Orăştiei"*, I, 1964, p. 111.
548. Idem, *Coson sau Cotiso?*, II, 1965, p. 107.
549. Idem, *"Regatul" lui Remaxos*, IV, 1967, p. 445.
550. Idem, *Dacii şi civilizația lor în sec. I î.e.n. – I e.n.*, V, 1968, p. 51.
551. Daicoviciu, H.; Glodariu, I:, *Considerații asupra cronologiei aşezării dacice de la Feţele Albe*, VI, 1969, p. 465.
552. Daicoviciu, H, *Notes sur la première guerre dacique de Trajan*, VII, 1970, p. 109.
553. Idem, *Descoperiri monetare romane în Banatul secolului al XIX-lea*, VIII, 1971, p. 561.
554. Daicoviciu, H.; Glodariu, I.; Piso, I., *Un complex de construcții în terase din aşezarea dacică de la Feţele Albe*, X, 1973, p. 65.
555. Daicoviciu, H.; Vlassa, N., *Considerații privind unele descoperiri arheologice din zona Cluj – Napoca*, XI, 1974, p. 5.
556. Daicoviciu, H.; Piso, I., *Sarmizagetusa şi războaiele marcomanice*, XII, 1975, p. 159.
557. Daicoviciu, H.; Glodariu, I., *Puncte de reper pentru cronologia cetăților şi aşezărilor dacice din Munții Orăştiei*, XIII, 1976, p. 71.
558. Daicoviciu, H.; Piso. I., *Inscripții din Sarmizegetusa*, XIII, 1976, p. 89.
559. Daicoviciu, H.: recenzii în vol. XIII, 1976: I.I. Rusu, *Inscripțiile Daciei romane*, vol I, p. 651.; *Publicațiile Muzeului Național*, p. 665.
560. Idem, *Un fragment ceramic cu inscripție de la Porolissum*, XIV, 1977, p. 201.
561. Idem, *Miscellanea epigraphica*, XV, 1978, p. 115.
562. Idem, *Între originalitate şi adevăr*, XVI, 1979, p. 495.
563. Idem, *C. Daicoviciu. Retrospectivă Ion Berciu. Bibliografie selectivă*, XVI, 1979, p. 917.
564. Idem, *Le sanctuaire A de Sarmizegetusa Regia*, XVII, 1980, p. 65.
565. Daicoviciu, H.; Alicu, D., *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, XVIII, 1981, p. 59.
566. Daicoviciu, H., *Moştenirea lui Vasile Pârvan*, XIX, 1982, p. 777.
567. Daicoviciu, H.; Alicu, D., *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (II)*, XIX, 1982, p. 59.
568. Daicoviciu, H.: Gheorghe Matei (1900 – 1982) [N], XIX, 1982, p. 793.
569. Idem, *Un manuscris inedit a lui C. Daicoviciu*, XX, 1983, p. 705.
570. Idem: Eugen Cizek, *Néron*, Fayard, [R], XX, 1983, p. 891.
571. Idem, *La romanisation de la province de Dacie*, XXI. 1984, p. 81.
572. Daicoviciu, H.; Alicu, D.; Cociş, S.; Diaconescu, Al.; Pop, C.; Opreanu, C.; Paki, A., *Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 26 - 30, I/2, 1989 /93, p. 409.
573. Daicoviciu, H.; Alicu, D.; Cociş, S.; Ilieş, C.; Meylan, Ch.; Paki, A.; Piso, I., *Săpăturile arheologice din 1983 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 31, I, 1994, p. 433.
574. DAN, Mihail P., *Din istoria iobăgimii române transilvane. Iobagi români în Polonia în secolul XVI*, II, 1965, p. 345.
575. Dan, M.; Şchiopu, V., *Opinia publică din România față de acordul de la München şi consecințale lui*, V, 1968, p. 311.
576. Dan, M.; Cordoş, N., *O încercare de colaborare politică româno – sîrbă în 1891*, VII, 1970, p. 637.
577. Dan, M., *Negustori clujeni la Cracovia în ultimul deceniu al sec. al XVI – lea*, VIII, 1971, p. 205.
578. Idem, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (I)*, XI, 1974, p. 151.
579. Idem, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (II)*, XII, 1975, p. 203.
580. DANA, Dan, *Articles de Dacie à Tebtynis, Égypte, IIe siecle apr. J. – Chr. (P. Tebt. II 686)*, 38/I, 2001, p. 191.
581. Dana, D., Nemeti, S., *La Dacie dans Les res gestae divi Saporis*, 38/I, 2001, p. 239.
582. Dana, D., *Traditions onomastiques, brassages et mobilité de populations d'après un diplôme militaire pour la Dacie Supérieur de 123 (RGZM 22)*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 69.

583. DANCU, Lidia; Simion, S., *Aprecieri privind arta Daciei romane*, 31, I, 1994, p. 235.
584. DASCĂLU, Nicolae, *Poziția statelor din Africa, America și Asia față de războiul italo – etiopean (1935 – 1936) analizată de diplomația SUA*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 373.
585. DAVID, Lucia; Pintea,V.,*Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, III, 1966, p. 459.
586. David, L.; Mărghitan, L., *Monumente sculpturale de la Micia (I)*, V, 1968, p. 125.
587. DAVIDESCU, M.; Florescu, R., *Două plăci de la Drobeta reprezentînd cavalerii danubieni*, V, 1968, p. 491.
588. DAWSON, Michael, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa: Extra Muros 23 excavations 1982 – 1984. An interim opinion*, 26 – 30, I/2, 1989 – 1993, p. 401.
589. DĂNILĂ, Ștefan, *Un medalion funerarroman de la Ilișua (jud. Bistrița – Năsăud)*, X, 1973, p. 605.
590. DĂRĂBANȚ, Maria, *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale, geometrice și zoomorfe*, XVI, 1979, p. 519.
591. DEAC, A.; Vajda, L., *1907 și Transilvania*, IV, 1967, p. 1.
592. DEMBSKI, Günther, *Keltische münze in Ostösterreich – Boier und Burebista*, 36, I, 1999, p. 51.
593. DÉNES, István; Ferenczi, I., *Investigarea unei porțiuni de limes din estul Daciei intracarpatice (între valea Homorodului Mic și defileul Oltului la Tușnad)*, 32, I, 1995, p. 393.
594. DIACONESCU, Alexandru, *Un fragment de stelă din Dacia Porolissensis cu peprezentarea banchetului funebru*, XVI, 1979, p. 545.
595. Idem, *Propuneri pentru reconstituirea unor elemente de fortificații ale castrului de la Gilău*, XXI, 1984, p.145.
596. Idem, *Notă asupra terminologiei latine privind părțile componente ale clădirii comandamentului castrelor auxiliare*, XXII – XXIII, 1985 /86, p.459.
597. Idem, *Dacia under Trajan. Some observations on Roman tactics and strategy*, 34, I, 1997, p. 13.
598. Idem, *A bronze maenad from Sarmizegetusa*, 35, I, 1998, p. 77.
599. Idem, *Ornamenta dignitatis. Gradabzeichen und symbole des sozialen status bei den lokalen eliten von Dakien nach dem Aurelianischen rückzug*, 36, I, 1999, p. 203.
600. Diaconescu, A., Bota, E., *A Statue of Liber Pater from Apulum (Alba Iulia)*, 38/I, 2001, p. 161.
601. Diaconescu, A., Găzdac, C., *La decoration architectonique et sculpturale du forum vetus de Sarmizegetusa: origine, evolution et chronologie*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 155.
602. DIACONU, Crina, *Rusia 1917 – 1921: Revoluție, război civil și implicare externă*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 273.
603. DOBEȘ, Andrea, *Anchete în sistemul penitenciar românesc. Studiu de caz: Vasile Ciolpan (1955)*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 187.
604. DOMUȚA, Emil, *Înființarea "Asociației pentru cultura poporului român din Maramureș" și activitatea sa în perioada 1860 – 1869*, XXI, 1984, p. 251.
605. DORDEA, Ioan, *Un manuscris din veacul al XVIII – lea despre producția și comercializarea sării din Transilvania și Maramureș*, XVII, 1980, p. 567.
606. DÖRNER, Anton E., *Epidemia de ciumă în scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII – lea*, XX, 1983, p. 541.
607. Idem: *Rétyi Péter naplója*, [R], XX, 1983, p. 923.
608. Idem, *Statutul de breaslă al căruțașilor și fierarilor din Orăștie*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 643.
609. Idem, *Un statut de breaslă din 1807 al croitorilor din Orăștie*, 26 – 30, II, 1989 (93, p. 169.
610. DÖRNER, Egon, *Urme ale Legiunii a V –a Macedonica la Aradul Nou?*, VIII, 1971, p. 503.
611. DRAGNE, Florea, *Relațiile româno – cehoslovace (1918 – 1921)*, VI, 1969, p. 613.
612. DRAGOMIR, Nicolae; Lazarovici, Gh.; Tîrnovan, I., *Măsurarea rezistivității în tumulul de la Tureni*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 919.
613. DRAGOMIR, Silviu; Belu, S., *Voievozi, cnezi și crainici români din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, II, 1965, p. 173.
614. DRAGOTĂ, Gheorghe; Pop, C., *Cupa romană de la Dumbrăvița*, 34, I, 1997, p. 575.
615. DRĂGAN, Ioan, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislau Ficior de Ciula (? – 1492)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 261.
616. DRĂGOI, Livia, *Miklós Sikó, portretist din Transilvania (sec. XIX)*, XV, 1978, p. 481.
617. DRÂMBĂREAN, Matei, *Numere incizate pe materiale ceramice de la Apulum*, 34, I, 1997, p. 571.
618. DUCULESCU, Victor, *Sentința de la Viena: arbitraj sau dictat?*, 32, II, 1996, p. 37.
619. DUDAȘ, Florian, *Descoperiri monetare antice în Țara Zarandului*, XII, 1975, p. 135.
620. DUMITRACHE, Mariana, *Castelul Bethlen din Criș (jud. Mureș)*, 33, II, 1997, p. 283.
621. DUMITRAN, Ana, *Raporturile între doctrina protestantă și doctrina ortodoxă în sec. XVI – XVII în Transilvania*, 31, II, 1994, p. 23.
622. Idem, *Contribuții la studiul tipăriturilor românești din sec. XVI*, 32, II, 1996, p. 83.
623. DUMITRAȘCU, Gheorghe; Botoran, C., *Greva muncitorilor metalurgiști de la uzinele Ferdinand și Nădrag (martie 1939)*, IV, 1967, p. 321.
624. DUMITRAȘCU, Sever; Bader, T., *Așezarea dacică de la Mediești Aurit*, IV, 1967,p. 107.
625. Dumitrașcu, S., *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane*, VI, 1969, p. 483.
626. Dimitrașcu, S.; Togan, G., *Săpăturile arheologice de la Boarta "Cetățuie" (jud. Sibiu)*, VIII, 1971, p. 423.
627. DUMITRESCU, Constantin, *Veac vechi, veac nou. Mărturii* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 799.
628. DUMITRESCU, Hortensia, *Cercetări arheologice de la Tăulaș–Deva (I)*, XXI, 1984,p. 3.

629. DUMITRESCU, Vladimir, *Cu privire la platformele de lut ars ale locuinţelor unor culturi neolitice*, V, 1968, p. 389.
630. Idem, *Plastica neolitică din aşezarea de la Rast (jud. Dolj)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 29.
631. DUŢU, Alesandru, *Anularea Dictatuui de la Viena: cauza naţiunii române*, 32, II, 1996, p. 69.

E

632. EDROIU, Nicolae; Gyulai, P., *Evoluţia plugului în ţările române în epoca feudală*, II, 1965, p. 307.
633. Edroiu, N., *Prima istorie universală care vorbeşte despre răscoala lui Horea*, III, 1966, p. 491.
634. Idem, *Un izvor narativ transilvănean privind "răscoala holerei" din Slovacia de est (1831)*, IV, 1967, p. 549.
635. Idem, *Note de epigrafie româno – chirilică*, XII, 1975, p. 259.
636. Idem, *Note de epigrafie româno – chirilică (II)*, XIII, 1976, p. 393.
637. Idem, *Un sigiliu ineler cu inscripţie slavonă în colecţiile Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj – Napoca*, XV, 1978, p. 311.
638. Idem, *Centenarul răscoalei lui Horea şi publicistica română din Transilvania. Locul "Tribunei"*, XXI, 1984, p. 581.
639. Idem, *Posesiunile transilvănene ale lui Ştefan Răzvan, domnul Moldovei (1595), şi ale văduvei sale, doamna Măriuca*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 513.
640. Idem, David Prodan (1902 – 1992) [N], 26 – 30, II, 1989 /93, p. 667.
641. Idem, *Un ziar din Luxemburg (Journal Historique et Littéraire, 1785) despre răscoala lui Horea*, 31, II 1994, p. 279.
642. Idem, *Mihai Viteazul în contextul istoriei europene*, 32, II, 1996, p. 75.
643. Idem: recenzii în vol. 32, II, 1996: *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Judeţul istoric Argeş (sec. XIV – 1848)*, p. 603.; *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Oraşul Iaşi*, p. 605.
644. EGYED, A., *Marea industrie a morăritului în Transilvania în a doua jumătate a sec. XIX şi începutul sec. XX*, II, 1966, p. 479.
645. Idem, *Unele caracteristici ale dezvoltării industriei în Transilvania la sfîrşitul sec. XIX*, V, 1968, p. 251.
646. Idem, *Problema emigrării ţărănimii din Transilvania la începutul sec. XX*, VII, 1970, p. 365.
647. EMÖDI, Ioan, *Descoperiri ale culturii Coţofeni şi Baden în peşterile Igliţa şi Izbîndiş*, XXI, 1984, p. 405.
648. Idem, *Ceramica ornamentată cu şnur din peşterile de la Igriţa şi Izbîndiş (jud. Bihor)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 485.
649. Idem, *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului în Peştera Ungurului (jud. Bihor)*, 34, I, 1997, p. 485.
650. ENEA, C., *Aspecte ale descompunerii armatei austro – ungare (dezertări şi răscoale ale soldaţilor din Transilvania. 1914 – 1918)*, V, 1968, p. 275.
651. Enea, C.; Botezan, L., *Mişcări ţărăneşti din judeţul Cluj în anii primului război mondial*, VIII, 1971, p. 341.
652. ÉTIENNE, Robert, Piso I., Diaconescu, A., *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Raport général*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 59.

F

653. FAUR, R.; Faur, V., *Demersurile pentru constituirea Reuniunii învăţătorilor români din Bihor (1888 – 1891)*, XVIII, 1981, p. 545.
654. FAUR, Viorel, *Manifestările românilor bihoreni din anul 1905 – expresie a reverimentului luptei lor pentru drepturi şi libertate naţională*, XX, 1983, p. 607.
655. FAZAKAS, István, *Norma Regia*, 33, II, 1997, p. 211.
656. FELEZEU, Călin, *Relaţii bilaterale politico – diplomatice transilvano – otomane*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 139.
657. FENEŞAN, Costin, *Un manuscris ardelean din a doua jumătate a sec. XVII*, VIII, 1971, p. 603.
658. FERENCZI, Geza; Ferenczi, Şt., *Săpăturile de salvare de la Doboşeni*, I, 1964, p. 39.
659. Ferenczi, G.; Ferenczi, I., *Săpăturile arheologice de la Mugeni. Studiu preliminar (I)*, XII, 1975, p. 45.
660. Idem, *Săpăturile arheologice de la Mugeni. Studiu preliminar (II)*, XIII, 1976, p. 239 – 255.
661. Idem, *Săpăturile arheologice da la Mugeni. Studiu preliminar (III)*, XIV, 1977, p. 295.
662. Idem, *Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari între anii 1957 – 1970. Raport preliminar (II)*, XV, 1978, p. 85.
663. Idem, *Observaţii de topografie arheologică în partea superioară a depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957 – 1978. Raport preliminar (I)*, XVI, 1979, p. 411.
664. Idem, *Săpături noi în cetatea dacică de pămînt de la Porumbenii Mari (jud. Harghita)*, XVIII, 1981, p. 387.
665. Idem, *Săpături arheologice în burgul roman de la Ocland (jud. Harghita)*, XIX, 1982, p. 279.
666. Idem, *Încercări de înfiinţare a unui muzeu local la Odorheiul Secuiesc*, XX, 1983, p. 711.
667. Idem, *Se poate identifica hidronimul antic Sargetias cu rîul Vîrghiş din estul Transilvaniei?*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 91.
668. Idem, *Contribuţii la problema descifrării unor cuvinte scrise cu caractere runice maghiare şi considerente asupra originii scrisului runic maghiar*, 26 – 30, I/1, 1989 (93, p. 161.
669. Idem, *Aşezarea întărită din epoca bronzului de la Dealu (jud. Harghita)*,32, I, 1995, p. 729.
670. FERENCZI, Istán, *Contribuţii la cunoaşterea aşezării întărite din epoca hallstatiană de la Someşul Rece*, I, 1964, p. 67.

671. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (I)*, II, 1965, p. 77.
672. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (II)*, III, 1966, p. 49.
673. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (III)*, IV, 1967, p. 19.
674. Idem, *Observaţii cu privire la sistemul şi aşa – zisul "Limes Dacicus"*, V, 1968, p. 75.
675. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (IV)*, VI, 1969, p. 47.
676. Idem, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, VII, 1970, p. 565.
677. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (V)*, VIII, 1971, p. 11.
678. Idem, *Contribuţii la problema Limesului de vest al Daciei (II/1)*, IX, 1972, p. 387.
679. Idem, *Contribuţii la problema Limesului de vest al Daciei (II/2)*, X, 1973, p. 545.
680. Idem: Edith B. Thomas, *Helme. Schikde. Dolche. Studien über römische – pannonische Waffenkunde*, [R], X, 1973, p. 795.
681. Idem, *Contribuţii la problema Limesului de vest al Daciei (II/3)*, XI, 1974, p. 23.
682. Idem, *Contribuţii la topografia arheologică a văii Someşului (în sectorul Vad – Surduc)*, XIII, 1976, p. 37.
683. Idem, *Problema aşezărilor civile dacice din Munţii Orăştiei din punct de vedere geografic*, XIV, 1977, p. 73.
684. Idem, *Addenda. În legătură cu restaurarea statuetei "Venus de la Gilău"*, XIV, 1977, p. 171.
685. Idem, *Oppida. The Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe*, [R], XVI, 1979, p. 873.
686. Idem, *Consideraţii în legătură cu castrele de marş romane din partea centrală a Munţilor Şurianu*, XVIII, 1981, p. 409.
687. Ferenczi, I.; Petică, M, *Cercetări de topografie arheologică în judeţul Mureş (I)*, XIX, 1982, p. 557.
688. Idem, *Cercetări de topografie arheologică în judeţul Mureş (II)*, XX, 1983, p. 113.
689. Ferenczi, I, Ursuţ D., *Cercetări de topografie arheologică privind drumul roman imperial Napoca – Porolissum (tronsonul Baciu – Şardu, jud Cluj)*, XXII – XXIII, 1985/86, p. 213.
690. Ferenczi, I., *Contribuţii la problema cunoaşterii sistemului de apărare roman de pe cursul Someşului*, XXIV – XXV, 1987 /88, p.171.
691. FERENCZI, Iulia; Ferenczi, I. Jr.; Ferenczi, I., *Aşezarea întărită feudal – timpurie de la Lăpuşteşti (com Râşca, jud. Cluj) (Primele vestigii arheologice din interiorul Munţilor Gilăului)*, 31, 1994, p. 305.
692. FIROIU, Dumitru V., *Locul Dietei de la Sibiu (1863 – 1864) în istoria politică a Transilvaniei*, XI, 1974, p. 271.
693. Idem, *Despre contribuţia lui Alexandru Ioan Cuza la crearea dreptului României moderne*, XIII, 1976, p. 469.
694. Idem, *Drepturile şi libertăţile cetăţeneşti în proclamaţiile adoptate în timpul revoluţiei burghezo – democratice de la 1848 din cele trei ţări române*, XIV, 1977, p. 445.
695. Idem, *Dreptul la organizare în Transilvania (1849 – 1918)*, XVII, 1980, p. 259.
696. FLOCA, Octavian; Valea, M., *"Villa rustica" şi necropola daco – romană de la Cinciş*, II, 1965, p. 163.
697. Idem, *Monumente epigrafice şi sculpturale de la Micia*, V, 1968, p. 111.
698. FLOREA, Bogdan: Melinda Mitu, Ovidiu Muntean, *Rememorând Revoluţia. 1848 – 2008*, [R], n45- 46, II, 2008 – 2009, p. 344.
699. FLOREA, Gelu, *Descoperiri de epocă dacică din judeţul Cluj*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 755.
700. Idem, *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale şi zoomorfe din Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1095.
701. Idem, *Archaeological observations concerning the Roman conquest of the area of the Dacian Kingdom's capital*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 33.
702. Florea, G., Ferencz, Iosif V., *Un nouveau «bouclier» de la fin du deuxiéme Âge du Fer, découvert à Piatra Roşie*, 41 – 42/I, 2004 – 2005, p.
703. FLORESCU, Radu, *Cercetarea ştiinţifică în muzeu*, XX, 1983, p. 743.
704. FODOR, Ladislau, *Acţiuni de luptă ale muncitorilor ceferişti din Cluj în ianuarie – februarie 1933*, I, 1964, p. 287.
705. Idem, *Unele aspecte ale luptei muncitorimii pentru apărarea caracterului de clasă al sindicatelor în timpul ocupaţiei hortyste în partea de nord a Transilvaniei*, XIV, 1977, p. 593.
706. FODOREAN, Florin, Ursuţ, Dorin, *The Via Silica Strata Geoagiu – Băi – Cigmău. An archaeological, Geo topographical and Technical Study*, 38/I, 2001, p. 203.
707. Fodorean, F., Ray Laurance, *The Roads of Roman Italy. Mobility and Cultural Change*, [R], 38/I, 2001, p. 265.
708. Idem, *Tabula Peutingeriana and the Province of Dacia*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 51.
709. Idem, *Travel and Geography in the Roman Empire*, [R], 39 – 40/I, 2002 – 2003, p.
710. FOLA, Nicolae Victor, *Mişcarea naţională a românilor din zona Târnavei Mici între anii 1900 – 1918*, 33, II, 1997, p. 125.
711. FRANZEN, Paul, Matei, V., Marcu, Felix, *The Roman Fort at Romita (Dacia). Results of the Geophysical Survey*, 41 – 42/I, 2004 – 2005, p. 161.
712. FRENŢIU, Militon; Lazarovici, Gh., *Metode de clasificare automată în arheometrie*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 909.
713. FURDUI, Titus, *O tipăritură românească veche în care se află un autograf atribuit lui Popa Şapcă*, XVIII, 1981, p. 695.
714. Idem, *Două tipărituri în limba germană despre evenimentele din 1784 – 1785 din Transilvania*

(Contribuţii la bibliografia românească veche), XX, 1983, p. 815.

715. Idem, *Câteva aspecte istoriografice privitoare la "Cronica turcească" a studentului anonim de la Sebeş – Alba (Preliminarii la primul incunabul românesc)*, XXI, 1984, p. 771.
716. Idem, *Consideraţii la circulaţia Cazaniei lui Varlaam în ţinuturile maramureşene*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 667.

G

717. GAGA, Lidia Maria, *Caracteristici ale gospodăriei tradiţionale din sud – vestul României. Prelucrări la un studiu interdisciplinar*, 33, I, 1996, p. 239.
718. GALL, I., *Lupta muncitorimii din Transilvania, factor de seamă în pregătirea înfăptuirii unirii de la 1 decembrie 1918*, V, 1968, p. 293.
719. GÁLL, Erwin, Gergely Balázs, *Necropolele şi desoperirile întâmplătoare de la Cluj şi realităţile din Transilvania*, 41 – 44, II, 2004- 2007, p. 9.
720. GARDA, Dezideriu, *Plugăritul în bazinul Giurgeului (sec. XVII–1848)*, XXI, 1984, p. 227.
721. Idem, *Aspecte ale structurii sociale a unor localităţi de pe valea superioară a Mureşului în sec. XVIII*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 279.
722. Idem, *Evoluţia relaţiilor agrare în valea superioară a Mureşului*, XXIV–XXV, 1987/88, p. 657.
723. Idem, *Mediul geografic şi evoluţia socială în bazinul Giurgeului în sec. XVI – XVII*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 85.
724. GĂZDAC, Cristian, *Bronzuri romane de la Gherla*, 32, I, 1995, p. 401.
725. Idem, *Fighting style of the Roman cavalery in Dacia*, 34, I, 1997, p. 151.
726. Idem, *The monetary circulation and the abandonment of Dacia – a comparative study*, 35, I, 1998, p. 229.
727. Găzdac, C., Alföldy – Găzdac, Ágnes, *The Roman Law against Countterfeiting between Theory and Practice: the Case of Roman Dacia*, 38/I, 2001, p. 137.
728. GÂŢĂ, Gheorghe, Dragoman, Alexandru, *The Neolithic Pottery from Vădastra: a Thechnological Study*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 5.
729. GEOROCEANU, P.; Georoceanu, M.; Cheleşanu – Lisovschi, C., *Observaţii faunistice asupra mormintelor scitice din necropola de la Ozd*, XIII, 1976, p. 51.
730. Idem, *Studiu osteologic al unui schelet de cal dintr-un mormînt avar din Transilvania*, XIV, 1977, p. 285.
731. Idem, *Cercetări asupra faunei din aşezarea de la Cicău "Sălişte"*, XV, 1978, p. 273.
732. GERMAN, Adina; German, I. *Mărturii despre Al. Vaida Voievod*, 35 – 36, II, 1999, p. 149.
733. GHEORGHIU, Dragoş, *Vasele binoclu – o interpretare etnoarheologică*, 33, I, 1996, p. 209.
734. GHEORGHIU, Gabriela, *Cisterna dacică de la Grădiştea de Munte*, 33, I, 1996, p. 375.
735. GHERASIM, Dragoş, *Semnele strămoşilor: rituri funerare şi transmiterea lor în societatea cucuteniană*, 34, I, 1997, p. 727.
736. GIURA, Lucian; Stoica, M. *Aspecte privind viaţa şi activitatea lui C. Diaconovich (1856 – 1923)*, XIX, 1982, p. 475.
737. GIURAN, Valeriu, *Momente din istoricul regimentului 5 Vânători (1896 – 1944)*, 34, II, 1998, p. 353.
738. Idem, *Veteranii pe drumul onoarei şi jertfei (1941 – 1945) de la Nistru la Marea Azov (iulie 1941 – iulie 1942)*, [R], 35 – 36, II, 1999, p. 387.
739. GHIURCĂ, Virgil, *Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei*, 31, 1994, p. 223.
740. Idem, *Gemologia arheologică şi resursele gemologice actuale din partea de nord a Munţilor Trascău*, 34, I, 1997, p. 829.
741. GLODARIU, Eugenia, *Din lupta maselor muncitoare clujene în preajma primului război mondial*, II, 1965, p. 523.
742. Idem, *Din activitatea societăţii Iulia a studenţilor români la Cluj*, V, 1968, p. 239.
743. Idem, *Biblioteci poporale ale Astrei (I)*, VI, 1969, p. 347.
744. Idem, *Biblioteci poporale ale Astrei (II)*, VII, 1970, p. 309.
745. Idem, *Din activitatea editorială a Astrei: Biblioteeca poporală a Asociaţiunii*, VIII, 1971, p. 311.
746. Idem, *Un moment din viaţa Astrei: modificarea statutelor (1897)*, IX, 1972, p. 277.
747. Glodariu, E.; Cordoş, N., *Reuniunea soldaţilor români din Cluj*, X, 1973, p. 389.
748. Glodariu, E., *Societăţi culturale româneşti din monarhia austro – ungară şi Academia Română*, XI, 1974, p. 284.
749. Idem, *Despărţământul Cluj al Astrei (1870 – 1914)*, XII, 1975, p. 373.
750. Idem, *Înfiinţarea, organizarea şi activitatea culturală desfăşurată de societatea Petru Maior a studenţilor români din Budapesta*, XIII, 1976, p. 505.
751. Idem, *Contribuţia societăţii Petru Maior la mişcarea cultural – naţională a românilor din Austro – Ungaria*, XIV, 1977, p. 505.
752. Idem, *Aportul femeilor din Transilvania la mişcarea memorandistă*, XV, 1978, p. 501.
753. Idem, *Activitatea secţiei române a Federaţiunii internaţionale a studenţilor Corda Fratres*, XVI, 1979, p. 699.
754. Idem, *Participarea tineretului universitar român din Austro – Ungaria la mişcarea memorandistă*, XVII, 1980, p. 313.
755. Idem, *Opoziţia faţă de proiectul Legii votului plural, aspect al luptei pentru votul universal în anul 1908*, XVIII, 1981, p. 227.

756. Idem, *Elena Pop Hossu – Longin şi mişcarea feministă din Transilvania,* XIX, 1982,p. 487.
757. Idem, *Unele consideraţii privind mişcarea feministă din Transilvania (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX),* XX, 1983, p. 231.
758. Idem: Ana Maria Ardos (1935 – 1983) [N], XX, 1983, p. 943.
759. Idem, *Consideraţii privind implicarea Astrei în mişcarea naţional – politică a românilor din Transilvania,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 287.
760. Idem, *Mărturii privind poziţia tinerimii române universitare din Austro – Ungaria faţă de dualism,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 695.
761. Idem, *Opinia publică internaţională şi aspiraţiile românilor reflectate în ziarul "La Roumanie" (1918),* 26 –30, II, 1989 /93, p. 297.
762. Glodariu, E.; Stan, C.I., *Congresele naţiunilor asuprite din Austro – Ungaria şi rolul lor în lupta pentru independenţă şi unitate naţională,* 31, II, 1994, p. 161.
763. Glodariu, E., *Casina română din Cluj,* 32, II, 1996, p. 297.
764. Glodariu, E.; Stan, C.I., *Contribuţii ale studenţilor români la Marea Unire din 1918,* 33, II, 1997, p. 107.
765. Glodariu, E., *Congresele studenţeşti – foruri de exprimare a solidarităţii şi unităţii naţionale,* 34, II, 1998, p. 97.
766. Idem, *Sărbătorirea zilei de 3/15 mai 1848 – prilej de afirmare a identităţii naţionale,* 35 – 36, II, 1999, p. 123.
767. Idem, *Mihai Eminescu şi societăţile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică,* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 169.
768. GLODARIU, Ioan, *În legătură cu "torna, torna, fratre",* I, 1964, p. 483.
769. Idem, *Sarmizegetusa dacică în timpul stăpînirii romane,* II, 1965, p. 119.
770. Idem, *Un altar votiv roman în Muzeul de Istorie Cluj,* II, 1965, p. 667.
771. Idem, *Legio IV Flavia Felix în Dacia,* III, 1966, p. 429.
772. Idem, *Două fiare de plug de la Bicfalău,* IV, 1967, p. 471.
773. Idem, *Lei funerari romani la Valea Sîngeorgiului,* IV, 1967, p. 473.
774. Idem, *Tezaurul dacic de la Sărmăşag,* V, 1968, p. 409.
775. Idem, *Bemerkungen über eine Dakerkönig,* VII, 1970, p. 501.
776. Idem, *Consideraţii asupra circulaţiei monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n. – I î. e.n),* VIII, 1971, p. 71.
777. Idem, *Aşezarea dacică şi daco – romană de la Slimnic,* IX, 1972, p. 119 – 129.
778. Idem, *Un atelier de făurărie de la Sarmizegetusa dacică,* XII, 1975, p. 107 – 134.
779. Idem, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei,* XIV, 1977, p. 95.
780. Idem, *Consideraţii privind organizarea statului dac,* XVII, 1980, p. 433.
781. Idem: *O nouă carte închinată civilizaţiei dacice [R],* XVII, 1980, p. 873.
782. Idem, *Sistemul defensiv al statului dac şi întinderea provinciei Dacia,* XIX, 1982, p. 23.
783. Idem, *Cetatea de la Căpîlna în sistemul defensiv al statului dac,* XX, 1983, p. 59.
784. Idem, *"Brăţările" cu nodozităţi Latène tîrzii în Dacia,* XXI, 1984, p. 63.
785. Idem, *Cariere şi exploatarea pietrei în Dacia preromană,* XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 91.
786. Idem, *Reflexii asupra unei recenzii* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 783.
787. Idem, *Opinii privitoare la stratificarea societăţii dacice (sec. I î.e.n. – I e.n.),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 537.
788. Idem, *Sarmizegetusa Regia durant le règime de Trajan,* 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 19.
789. Idem, *Addenda aux Points de repère pour la chronologie des citadelles et des établissements daciques des Monts d'Orăştie,* 32, I, 1995, p. 119.
790. Idem: E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci,* [R], 34, I, 1997, p. 889.
791. GOGÂLTAN, Florin, *Săpături de salvare la Tureni . Carieră, jud. Cluj,* 26 . 30, I/2, 1989 /93, p. 365.
792. GOLDENBERG, Samuel, *Despre vama (vigesima) Sibiului în sec. XVI,* II, 1965, p. 673.
793. Goldenberg, S.; Belu, S., *Două registre privind postăvăritul şi comerţul cu postav la Braşov în sec. XVI,* IV, 1967, p. 127.
794. Idem, *Registrul producţiei şi comerţul cu postav de la Braşov din 1576 – 1582,* VI, 1969, p. 565.
795. Idem, *Registrul producţiei şi comerţul cu postav de la Braşov din 1576 – 1582 (II),* IX, 1972, p. 533.
796. Goldenberg, S., *Aprovizionarea şi politica de preţuri a unor oraşe din Transilvania în sec. XVI – XVII,* XVII, 1980, p. 199.
797. GORUN, Hadrian, *Problematica viitoarelor graniţe ale României şi impactul asupra relaţiilor cu Franţa şi Rusia în prima jumătate a anului 1915,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 339.
798. Idem, *Proiecte de constituire a unor unităţi militare transilvane alcătuite din foşti prizonieri sau emigranţi în SUA (1917),* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 121.
799. GOSTAR, Nicolae, *Unităţile militare din castrul roman de la Tibiscum,* V, 1968, p. 471.
800. Idem, *Inscripţiile din castrul roman de la Orăştioara de Sus,* VI, 1969, p. 493.
801. GRAPINI, Sabin Pompei, *Pictura murală interioară a bisericii din Micesti – Cluj,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 253.
802. GROSS, Lidia, *Convergenţe transilvane* [R], 31, II, 1994, p. 381.
803. GROZA, Horaţiu, *Despre ridicarea şi dezvelirea statuii doctorului Ioan Raţiu din Turda,* 34, II, 1998, p. 396.

804. Idem, *Considerații generale privind pietrăritul și unele aspecte ale meșteșugului tradițional practicat în satul Podeni, comuna Moldovenești, județul Cluj*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 359.
805. Idem, *Un monument de arhitectură medievală: PalatulVoievodal din Turda*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 233.
806. GROZA, Liviu, *Două interesante descoperiri arheologice din județul Caraș – Severin*, XIII, 1976, p. 1.
807. Groza, L.; Wollmann, V., *Două inscripții romane din zona Caransebeș*, XIII, 1976, p. 163.
808. Groza, L., *Un bănățean participant la războiul de independență: căpitanul Moise Groza*, XIV, 1977, p. 469.
809. Idem, *Unele aspecte privind organizarea regimentului grăniceresc din Caransebeș*, XV, 1978, p. 447.
810. Idem, *Participarea grănicerilor bănățeni la războaiele împotriva lui Napoleon*, XVII, 1980, p. 577.
811. Idem, *Testamentul generalului Ion Drăgălina*, XVIII, 1981, p. 575.
812. Idem, *Participarea generalului Mihail Trapșa la lupta de la Custozza (1866)*, XIX, 1982, p. 429.
813. Idem, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre Gheorghe Barițiu și generalul Mihail Trapșa*, XX, 1983, p. 593.
814. Idem, *Adeziunea unor cetățeni din România la lupta generalului Traian Doda pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania și Banat (1890)*, XXI, 1984, p. 629.
815. Idem, *Scrisori de adeziune adresate generalului Traian Doda în câteva comune transilvănene*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 727.
816. Idem, *Blazonul de cavaler al generalului Mihail Trapșa*, 26 –30, II, 1989 /93, p. 591.
817. Idem, *Statutul pentru înființarea Bibliotecii Asociației Învățătorilor din regimentul grăniceresc Caransebeș*, 31, II, 1994, p. 301.
818. GRUIA, Ana Maria, *Saint George on medieval stove tiles from Transylvania, Moldavia and Walachia. An iconographical approch*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 231.
819. GUDEA, Nicolae, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa (jud. Cluj)*, VI, 1969, p. 503.
820. Idem, *O cărămidă cu stampilă din sec. IV la Șvinița*, VII, 1970, p. 555.
821. Idem, *Limesul roman în zona castrului de la Bologa*, VIII, 1971, p. 507 – 530.
822. Idem, *Inscripții și ștampile tegulare din castrul roman de la Bologa*, IX, 1972, p. 413.
823. Idem, *O locuință rustică din epoca romană de la Gornea*, X, 1973, p. 569 – 593.
824. Idem, *Tezaurul monetar de la Răcășdia*, XII, 1975, p. 183.
825. Gudea, N.; Soproni, Sándor, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, [R], XVI, 1979, p. 893.
826. Gudea, N.; Alicu, D.: Branga, N., *Aspecte și perma-nențe traco – romane*, [R], XVII, 1980, p. 879.
827. Gudea, N., *Tezaurul monetar de la Răcășdia din sec. IV e.n. (II)*, XVIII, 1981, p. 483.
828. Idem: Eszter Vágó, István Bona, *Die Gräberfelder von Intercisa*, [R], XVIII, 1981, p. 733.
829. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982: Judith Topál, *The Southern Cemetery of Matrica*, p. 749..; András Mócsy, *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*, p. 750..; Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, p. 752.
830. Idem, *Câteva observații și note critice cu specială privire la partea istorică a monografiei Etnogeneza românilor de I.I. Rusu*, [R], XX, 1983, p. 903.
831. Idem, *Despre un vas de sticlă din castrul roman de la Bologa*, XXI, 1984, p. 531.
832. Idem: R. Merkelbach, *Mithras* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 790.
833. Idem, *Despre ceramica glazurată pannonică (sec. IV e.n.)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 545.
834. Idem: recenzii în vol. XXIV – XXV, 1987 /88: *Matronen und verwandte Gottheiten*, p. 1176.; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajan. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donau in der Hohen Kaiserzeit*, p. 1177.; S. Soproni, *Die letzte Jahrzehnte des Pannonischen Limes*, p. 1178.
835. Idem, *Über eine Tonform von Barboși mit der Darstellung einer eselköpfigen menschlichen Gestalt. Beiträge zur Kenntnis des frühen Christentums in der Provinz Moesia Inferior*, 32, I, 1995, p. 149.
836. Idem: recenzii în vol. 32, I, 1995: D. Knopp, *Die romische Inschriften Dakiens in Siebenbürgischen Unteralt – Zibinbecken und ihr geschtlicher Hintergrund*, p. 861.; A. Faber, *Das römische Auxiliarkastell und der vicus von Regensburg – Kumpfmühl*, p. 873.
837. Idem, *Die Nordgrenze der Provinz Moesia Superior in der Zeit des Bestehens Dakiens (106 – 275 n. Chr.)*, 33, I, 1996, p. 49.
838. Idem, *Câteva observații în legătură cu procesul de romanizare. III. Romanizarea numelor de plante în provinciile dacice (În legătură cu cartea Tereziei B. Tătaru)*, 33, I, 1996, p. 115.
839. Idem, *Note de lectură. III. Despre armata romană în provinciile dacice*, 33, I, 1996, p. 169.
840. Idem, *Note epigrafice. IV. Inscripții gnostice*, 33, I, 1996, p. 179.
841. Idem, *Beiträge zur Militärgeschichte von Dacia Porolissensis. 5. Die Cohors I Hispanorum quingenaria equitata*, 34, I, 1997, p. 61.
842. Idem, *Limes or strategy? Critical notes on E.N. Luttwak's work The grand strategy of the Roman Empire from the first century AD to thje third*, 34, I, 1997, p. 213.
843. Idem, *Römische Drehmühlen von Porolissum und aus den Römerkastellen des westlichen Limes der Provinz Dacia Porolissensis*, 34, I, 1997, p. 229.

844. Idem, *Buchbesprechung: Chr. Unz, E. Deschler – Erb, Katalog der Militaria aus Vindonissa,* [R], 35, I, 1998, p. 267.
845. Idem: J. Napoli, *Recherches sur les fortifications,* [R], 36, I, 1999, p. 265.
846. GUI, Daniela, *Viața mondenă și intimitatea în pictura lui Th. Aman,* 33, II, 1997, p. 337.
847. Idem, *Luchian în Franța, modernitate și clasicism,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 229.
848. GUMĂ, Marian, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă,* XVI, 1979, p. 481.
849. Idem, *O nouă contribuție arheologică la studiul manifestărilor religioase ale geto – dacilor,* XVIII, 1981, p. 45.
850. GÜNDISCH, Konrad G., *Cel mai vechi registru de socoteli al orașului Bistrița (1461, 1462),* XIV, 1977, p. 337.
851. GYÉMÁNT, Ladislau, *O tipăritură românească necunoscută din vremea războiului ruso – austro – turc din anii 1787 – 1792,* XV, 1978, p. 411.
852. GYÖRGY, Enikö, *Die namengebung der sklaven und freigelassenen im Römischen Dakien,* 36, I, 1999, p. 111.
853. GYULAI, Paul, *Un inventar iobăgesc din anul 1676,* II, 1965, p. 685.
854. Idem, *Un trior – ciur din 1798 construit la Cluj,* III, 1966, p. 497.
855. Idem, *Trei călimări medievale în Muzeul de Istorie Cluj,* IV, 1967, p. 543.
856. Idem, *Expresia "bani păgîni" în documente din sec. XVI,* VI, 1969, p. 553.
857. Idem, *Izvoarele și istoriografia privind tehnica și organizarea militară în Europa centrală și Transilvania (sec. XVI – XVII),* IX, 1972, p. 179.
858. Idem, *Inventarul cetății Oradea la 1632,* X, 1973, p. 666.
859. Gyulai, P.; Pap, F.; Palkó, A., *Atelier de falsuri monetare în cetatea Lita,* XX, 1983, p. 521.

H

860. HAINES, Ben, *A point of view about the Museum of History of Medicine and Pharmacy,* 34, II, 1998, p. 573.
861. HALASU, Adriana, *O siglă de meșter – doi argintari transilvăneni din sec. XVII,* XV, 1978, p. 359.
862. Idem, *Contribuții la problema morfologiei unor piese de argintărie feudală,* XVI, 1979, p. 271.
863. HANGA, Vladimir, *Valoarea prezentă a eposului homeric,* 33, I, 2996, p. 163.
864. Idem, *Pași spre cunoașterea omului. De la sofiști la Socrate,* 34, I, 1997, p. 469.
865. HANSON, W.S., Oltean, I.A., *A Multi- period Site on Uroi Hill, Hunedoar: an Aerial Perspective,* 37/I, 2000, p. 43.
866. HARȚUCHE, N., *Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara),* VI, 1969, p. 439.
867. HAȚEGAN, Ioan, *O controversă istorică legată de incursiunea otomană în Banat în anul 1415,* XVII, 1980, p. 531.
868. Idem, *Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara, promotori ai latinității românilor în conștiința europeană a sec. XV,* XVIII, 1981, p. 163.
869. Idem, *Populație și habitat în Banatul sec. XVIII – XX,* 32, II, 1996, p. 151.
870. HĂGAN, Trofin, *Contribuția sindicatelor revoluționare conduse de PCR în sprijinul frontului antihitlerist,* I, 1964, p. 441.
871. Idem, *Lupta sindicatelor sub conducerea PCR pentru îmbunătățirea condițiilor materiale ale oamenilor muncii (6 martie 1945 – 30 decembrie 1947),* II, 1965, p. 609.
872. Idem, *Contribuția minerilor din Valea Jiului la refacerea economiei naționale (1945 – 1947),* IV, 1967, p. 389.
873. Idem, *Contribuția socialiștilor români la înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România,* V, 1968, p. 609.
874. Idem, *Minerii din Maramureș în procesul de reorganizare politico – profesională și sprijinire a frontului antihitleris,* XIV, 1977, p. 613.
875. Idem, *Minerii din Maramureș în procesul refacerii economiei naționale (1945 – 1947),* XV, 1978, p. 633.
876. HICA, Ioana; Blăjan, Mihai, *Un cimitir de incinerație din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba),* X, 1973, p. 441.
877. Hica, I.: E.Garami, I.Kovrig, I.Gy.Szabó,Gy.Török, *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary,* [R], XIII, 1976, p. 663.
878. Idem, *Cu privire la unele morminte romane târzii de la Napoca,* XIV, 1977, p. 221.
879. Idem, *Un grup de morminte de sec. VII e.n. de la Iclod (jud. Cluj),* XV, 1978, p. 287.
880. Idem, *Riturile funerare în Transilvania de la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. pînă în secolulu al V-lea e.n.,* XVI, 1979, p. 157.
881. Idem, *Din colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Donația Torma Károly,* XVII, 1980, p. 653.
882. Idem, *Din colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Donația Torma Károly. Unelte și arme romane din zona Ilișua – Cristeștii Ciceului,* XIX, 1982, p. 593.
883. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982:A. Kiss, *Avar Cemeteries in County Baranya,* p. 763.; Eva Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre,* p. 764.
884. Idem, *Din colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Donația Torma Károly. O mască de lut din zona Ilișua – Cristeștii Ciceului,* XX, 1983, p. 755.
885. HOREDT, Kurt, *În legătură cu monumentul de la Adamklissi,* III, 1966. p. 423.
886. Idem, *Cu privire la locul de descoperire a sabiei de la Morești,* IV, 1967, p. 509.

887. Idem, *Interpretări arheologice*, V, 1968, p. 419.
888. Idem, *Datarea tezaurului de la Pietroasa*, VI, 1969, p. 549.
889. Horedt, K.; Protase, D., *Tezaurul de aur din epoca migrațiilor de la Cluj – Someșeni*, VII, 1970, p. 186.
890. Horedt, K., *Zur Deutung des Grabefeldes von Soporul de Cîmpie*, VIII, 1971, p. 583.
891. Idem: K. Koloman Keresztes (1887 – 1980) [N], XVII, 1980, p. 919.
892. HRISTODOL, Gheorghe, *Dobrogea și Marea în publicistica transilvăneană la sfîrșitul sec. XIX*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 599.
893. HÜGEL, Peter; Pop, C., *Despre două piese figurate din Muzeul Județean Arad*, 34, I, 1997, p. 585.
894. HUMER, Franz, Găzdac, C., *The Hoard from Haus I in the Civilian Town of Carnuntum. A Daily Life Disaster*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 261.
895. HUSAR, Adrian, *The celtic gods in Roman Dacia*, 32, I, 1995, p. 85.

I

896. IAMBOR, Petru, *În legătură cu localizarea cetății Sînmiclăuș (Turda)*, XIV, 1977, p. 309.
897. Iambor, P.; Pap, Fr., *Tezaurul monetar din sec. XVI – XVII de la Cluj – Napoca*, XV, 1978, p. 331.
898. Iambor, P., *Nobilii de la Dăbîca și relațiile lor cu Țara Românească în veacul al XIV – lea*, XVI, 1979, p. 215.
899. Iambor, P.; Matei, Șt., *Incinta fortificată de la Cluj – Mănăștur (sec. IX – XIV)*, XVI, 1979, p. 599.
900. Iambor, P., *Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului*, XVII, 1980, p. 159.
901. Iambor, P.; Matei. Șt.; Halasu, A., *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj – Mănăștur*, XVIII, 1981, p. 129.
902. Iambor, P., *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, XIX, 1982, p. 75.
903. Idem: K.H. Gyürky, *Das mittelalterliche Dominikanerkloser in Buda*,.[R], XIX, 1982, p. 767.
904. Idem, *Cîteva observații privind cercetarea arheologică a așezărilor rurale din Transilvania din perioada feudalismului timpuriu*, XX, 1983, p. 499.
905. Iambor, P.; Matei, Șt, *Noi cercetări arheologice la complexul medieval timpuriu de la Cluj – Mănăștur*, XX, 1983, p. 131.
906. Iambor, P.; Pop, I.A., *Familia nobiliară Arca din Țara Hațegului (sf. sec. XV – începp. sec. XVI)*, XXI, 1984, p. 211.
907. Iambor, P.: recenzii în vol. XXI, 1984: Kiss A., *Baranya megye X – XI szazadi sirleletei*, p. 839.; I. Holl, N. Paradi, *Das mittelelterliche Dorf Sarvaly*, p. 841., M. D.Matei, E. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și bazinul Șomuzului Mare (sec. XI – XVII)*, p. 843.
908. Idem, *Vase cu gît canelat descoperite în așezările feudale timpurii din Transilvania*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 589.
909. Idem, *Izvoare istorice și terminologia privind așezările fortificate din sec. IX – XIII*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 11.
910. Idem, *Propuneri în Dieta de la Cluj din 1790 – 1791 pentru îmbunătățirea economiei agrare*, 33, II, 1997, p. 193.
911. Idem, *Nobilii din neamul Cenad (sec. XIII – XVII)*, 34, II, 1998, p. 29.
912. Idem, *Contribuții la genealogia și blazonul familiei Sina*, 35 – 36, II, 1999, p. 63.
913. Idem, *Contribuții la istoria unor așezări fortificate din Banat*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 9.
914. IANCU, Gheorghe, *Activitatea Consiliului Dirigent privind reglementarea comerțului și aprovizionării populației (1918 – 1920)*, XV, 1978, p. 545.
915. Idem, *Contribuții la istoricul asigurărilor muncitorești din România (1918 – 1920)*, XX, 1983, p. 639.
916. Iancu, Gh.; Sabău, N., *Arta bizantină în corespondența lui Octavian Smigelschi cu Valeriu Branițte*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 855.
917. Iancu, Gh., *Înființarea Teatrului Național din Cluj (1919)*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 345.
918. Idem, *Proiecte și demersuri privind intensificarea activității în industria metalelor prețioase (1919 – 1928)*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 241.
919. Idem, *Inundațiile din România din anul 1970, cu referirei speciale la județul Cluj. Cauze și efecte*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 189.
920. IAROSLAVSCHI, Eugen, *Cuptoarele pentru redus minereu de fier de la Șoșdea, jud. Caraș – Severin*, XIII, 1976, p. 231.
921. Iaroslavschi, E.; Roșu, P., *Cîteva noi așezări dacice pe Valea Cucuiușului*, XIV,1977,p. 81.
922. Iaroslavschi, E.; Lazarovici, Gh., *Așezări de secolul IV în sudul Banatului*, XV, 1978, p. 255.
923. Idem, *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*, XVI, 1979, p. 447.
924. Iaroslavschi, E., *Studiu comparativ asupra compoziției fierului antic (rezultate preliminarii)*, XVIII, 1981, p. 405.
925. Idem, *Despre cîteva podoabe dacice dintr-un muzeu britanic*, XIX, 1982, p. 271.
926. Idem, *Inventarul sanctuarului A de la Sarmizegetusa Regia*, XX, 1983, p. 371.
927. Idem, *Inventarul sanctuarului mic rotund de la Sarmizegetusa Regia*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 453.
928. Idem, *Vestiges romains dans la zone de la Sarmizegetusa Dace*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 27.
929. Idem, *Opinii privind Soarele andezit de la Sarmizegetusa Regia*, 31, 1994, p. 49.
930. Idem, *Conduits et citernes d'eau chez les daces des Monts d'Orăștie*, 32, I, 1995, p. 135.

931. Idem, *Tratamente anticorosive asupra fierului dacic*, 33, I, 1996, p. 441.
932. Idem, *Vases daciques en fer aux anses en forme d'oiseaux*, 34, I, 1997, p. 511.
933. Idem, *Crépis dacique*, 35, I, 1998, p. 37.
934. Idem, *Keltisch – Dakische Beziehungen im Bereich der Eisenmetallurgie*, 37/I, 2000, p. 51.
935. Idem, *Die Münystanze von Ocnița und Einige*, 38/I, 2001, p. 17.
936. IDICEANU, Dorina, *Cercetarea și tratamentul unei lucrări de pictură în tempera din sec. XVI*, XXI, 1984, p. 717.
937. IGNA, Aurelia, *Restaurarea și conservarea unui fragment de leasă dacică de la Șercaia, jud. Brașov*, XV, 1978, p. 653.
938. Igna, A.; Kiss, Șt., Rădulescu, D., Drăgan – Bularca, M., *Evidențierea biodeteriorării unor monumente de piatră din incinta Muzeului de istorie al Transilvaniei, prin activități enzimatice*, XV, 1978, p. 659.
939. Igna, A., *Conservarea unor resturi lemnoase și textile, carbonizate, descoperite într-o locuință dacică*, XVI, 1979, p. 769.
940. Igna, A., Petrescu, I., *Analiza resturilor lemnoase provenind din cella vinaria de la Potaissa*, XVI, 1979, p. 773.
941. Igna, A.; Ioniță, I., *Cercetări privind utilizarea unor fungicide pentru tratarea obiectelor de muzeu realizate din piele și blană*, XVII, 1980, p. 753.
942. Igna, A.; Atudorei, V., *Considerații asupra aeromicroflorei expoziției de bază și a depozitelor Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XIX, 1982, p. 709.
943. Igna, A., *Investigațiile biologice în serviciul cercetării arheologice (IV)*, XX, 1983, p. 853.
944. Igna, A.; Tămaș, R.; Stănescu, E., *Influența unor produse chimice asupra insectelor implicate în deteriorarea textilelor de muzeu*, XX, 1983, p. 881.
945. Igna, A., *Probleme ale conservării și restaurării faunei mumificate*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 515.
946. Igna, A.; Atudorei, V., *Aeromicroflora bacteriano a muzeelor și implicațiile ei în biodeteriorare*, 31, I, 1994, p. 583.
947. Igna, A.; Tomescu, N., *Aspecte privind biologia și comportamentul hrănirii la specia Anthrenus Scrophulariae L.*, 31, 1994, p. 593.
948. IGNAT, Doina, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor*, X, 1973, p. 477 .
949. Ignat – Sava, Doina, *Probleme ale neoliticului din nord – vestul României*, XIV, 1977, p. 13.
950. Idem, *Despre mormintele și ofranda funerară din preistoria Bihorului*, 32, I, 2995, p. 269.
951. ILIEȘ, Constantin, *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVIII, 1981, p. 413.
952. ILOVAN, V.; Tanco, T., *Atitudinea social – democrației și a populației săsești din județul Bistrița – Năsăud față de actul unirii Transilvaniei cu România*, XVII, 1980, p. 323.
953. IMHREH, Ștefan; Pataki, I., *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570 – 1610)*, IV, 1967, p. 153.
954. Imhreh, Șt.; Mureșan, C., *Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfîrșitul sec. XVIII*, V, 1968, p. 215.
955. Imhreh, Șt., Pataki, I., *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (II) (1570 – 1610)*, VI. 1969, p. 187.
956. IOAN, Mircea, *Tipărituri apărute la Blaj în primii 25 de ani de activitate a tipografiei (1747 – 1771), relevate de un document de epocă*, XIX, 1982, p. 687.
957. IONESCU, Ion, *Simboluri paleocreștine din sec. II – III pe unele monuente funerare din Dacia romană*, 31, I, 1994, p. 241.
958. IONESCU, Toader, *Probleme ale dezvoltării economiei Transilvaniei în viziunea unor intelectuali români (1850 – 1900)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 353.
959. Idem, *Concepția dirijistă a lui Mitiță Constantinescu privind crearea și dezvoltarea complexului economic național românesc*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 327.
960. IONESCU SAINT – CYR, Alexandru, *Armata română între deznădejdea retragerii și speranța revenirii*, 32, II, 1996, p. 33.
961. IONIȚĂ, Elisabeta, *Din activitatea progresistă, democratică, antifascistă a femeilor universitare în perioada interbelică. Prezențe active a universitarelor clujene*, XX, 1983, p. 695.
962. IRIMIEȘ, Dumitru, *Semnificația istorico – etnografică a unor recente descoperiri*, 32, II, 1996, p. 359.
963. ISAC, Adriana, *Un akinakes de la Cincșor (jud. Brașov)*, 31, I, 1994, p. 179.
964. Idem, *Verlobungsringe aus den Sammlungen des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens*, 38/I, 2001, p. 187.
965. ISAC, Dan, *Juppiter Sarapis la Potaissa*, VII, 1970, p. 549.
966. Idem, *O reprezentare a lui Juppiter Dolichenus de la Ilișua*, VIII, 1971, p. 571.
967. Idem, *Contribuții la iconografia religioasă a Daciei romane. Juppiter "Verospi"*, XI, 1974, p. 61.
968. Idem, *Helenius și Saciro de la Westerndorf. Considerații asupra unui vas "terra sigillata" de la Orșova*, XIII, 1976, p. 169.
969. Isac, D.; Bărbulescu, M., *Atestări ale parcelor pe teritoriul Daciei romane*, XIII, 1976, p. 177.
970. Isac, D.: Géza Alföldy, *Noricum*, [R], XIII, 1976, p. 657 – 661.
971. Idem: *Venus de la Gilău. Aspecte de iconografie romană provincială*, XIV, 1977, p. 163.
972. Idem, *Monede postaureliene de la Gilău*, XV, 1978, p. 251.
973. Idem, *Ala Siliana C. R. torquata et armillata în Dacia*, XVI, 1979, p. 39.
974. Idem, *Importuri de terra sigillata la Napoca*, XVII, 1980, p. 467.
975. Isac, D.; Diaconescu, Alexandru, *Aspecte ale artei provinciale romane la Gilău*, XVII, 1980, p. 115.

976. Isac, D.; Diaconescu, Al.; Opreanu, Coriolan, *Porta principalis dextra a castrului de la Gilău*, XVIII, 1981, p. 85.
977. Idem, *Principia castrului de la Gilău*, XX, 1983, p. 85.
978. Isac, D., *Gestempelte Keramik aus den römischen Kastellen von Gilău und Căşeiu*, 34, I, 1997, p. 389.
979. Idem, *Das Gefäss Mit Agonistischen Darstellungen von Gilău*, 37/I, 2000, p. 201.
980. Idem, *Das Militärdiplom aus dem Jahr 151 n. Chr. von Samum (Căşeiu) und die Datierung der Prokuratur des Macrinius vindex in Dacia Porolissensis*, 38/I, 2001, p. 49.
981. Isac, D., Bărbulescu M., *Neue Paraderüstungen aus Dakien*, 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. P. 211.
982. IUGULESCU, C., *Les expositions locales et occasionnelles d'histoire de la pharmacie, leur rôle*, 34, II, 1998, p. 583.
983. IVĂNUŞ, Dan, *Sigilii ale asociaţiilor meşteşugăreşti din colecţia Muzeului de Istorie Sibiu*, 33, II, 1997, p. 319.
984. IZSÁK,Sámuel, *Antecedentele organizatorice ale înfiinţării spitalului public din Cluj (1818) şi dezvoltarea ulterioară a acestei instituţii*, IX, 1972, p. 603.
985. Idem, *Farmacişti români din Transilvania şi Banat (studiu preliminar)*, XIX, 1982, p. 463 .

J

986. JAKÓ, Sigismund, *Cercetări arheologice la cetatea Grădiştea Muncelului în anii 1803 – 1804 (Contribuţii la istoria arheologiei din ţara noastră)*, III, 1966, p. 103.
987. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anul 1803*, V, 1968, p. 433.
988. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anii 1803 – 1804 (II)*, VIII, 1971, p. 439.
989. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anii 1803 1804 (III)*, IX, 1972, p. 587.
990. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anii 1803 – 1804 (IV)*, X, 1973, p. 615.
991. Idem, *Despre numirea voievozilor Transilvaniei*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 33.
992. JANITSEK, Andrei, *Restaurarea unui castron şi a unei falere de argint*, XVII, 1980, p. 649.
993. JORDÁKY, L., *Documente privind greva generală din 1920 în oraşul şi regiunea Cluj*, II, 1965, p. 544.
994. Idem, *Figura lui Lenin în presa din Transilvania între 1917 – 1924*, VIII, 1971, p. 358.
995. JOSAN, Nicolae, *Causa română la 1872 – un document interesant al mişcării naţionale a românilor din Transilvania*, 34, II, 1998, p. 73.
996. Josan, N.; Mircea, G., *Două "General Pardon-uri" habsburgice din timpul războaielor napoleoniene în colecţiile Muzeului din Alba Iulia*, 35 – 36, II, 1999, p. 223.
997. Josan, N., *Aniversări şi evenimente de importanţă naţională în judeţul Alba în perioada interbelică*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 251
998. JUDE, Maria-Magdalena, *Monumente funerare de la Potaissa*, IX, 1972, p. 497.
999. Idem, *Amicul poporului şi problemele agriculturii raţionale*, XI, 1974, p. 311.
1000. Idem, *Solia satelor – ziar destinat publicului sătesc*, XII, 1975, p. 387.
1001. Jude, M.M.; Cordoş, N., *Prima Reuniune de agricultură la românii transilvăneni*, XIII, 1976, p. 523.
1002. Idem, *Sigilii săteşti transilvane din sec. XIX*, XV, 1978, p. 467.
1003. Jude, M.M.; Hopârtean, A., *Sigilii săteşti transilvane în Muzeul de istorie din Turda*, XVI, 1979, p. 691.
1004. Jude, M.M., *Sigilii poştale în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XVII, 1980, p. 785.
1005. Idem, *Sigilii săteşti bănăţene pe un document din 1826*, XVIII, 1981, p. 509.
1006. Idem,*Preocupări economice ale Astrei în despărţământul Diciosînmărtin*,XIX,1982, p. 497.
1007. Idem, *Sigilii săteşti din comitatul Cluj (sec. XIX)*, XX, 1983, p. 843.
1008. Idem, *O nouă menţiune documentară despre medaliile privitoare la Horea*, XXI, 1984, p. 589.
1009. Jude, M.M.; Ciupea, I., *Contribuţii documentare privind ajutoarele din România pentru înfiinţarea unei şcoli româneşti la Turda*, XXI – XXIII, 1985 /86, p. 641.
1010. Jude, M.M., *"Gura Satului" – foaie literară, satirică şi mixtă pentru colonoa română din Darniţa*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 613.
1011. Jude, M.M.; Comşa, D., *Medalii şi decoraţii acordate academicianului C. Daicoviciu*, 33, II, 1997, p. 341.
1012. Jude, M.M.: N. Josan, Gh. Fleşer, A. Dumitran, *Oameni şi fapte din trecutul judeţului Alba în memoria urmaşilor*, [R], 34, II, 1998, p.433.
1013. JULIEN, Pierre, *Les ephemera, une source pour l'histoire médico – pharmaceutique*, 34, II, 1998, p. 463.
1014. JUNGBERT, Béla, *Câteva consideraţii privind unele forme de unelte bifaciale paleolitice*, XIV, 1977, p. 1.
1015. Idem: Miklós Gábori, *Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural*, [R],XIV, 1977, p. 659.
1016. Idem, *Repertoriul localităţilor cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*,XV,1978,p. 1.
1017. Idem, *Repertoriul localităţilor cu descoperiri paleolitice din Transilvania (II)*, XVI, 1979, p. 389.
1018. Idem, *Repertoriul localităţilor cu descoperiri paleolitice din Transilvania (III)*, XIX, 1982, p. 543.

1019. Idem, *Repertoriul localităţilor cu descoperiri paleolitice din Transilvania (IV),* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 385.

K

1020. KACSÓ, Carol.; Bura, N., *Piese inedite din depozitul de bronzuri de la Sarasău (jud. Maramureş),* XI, 1974, p. 1.
1021. Kacsó, C., *Toporul de bronz de la Oarţa de Sus,* XIV, 1977, p. 57.
1022. Idem, *Depozitul de bronzuri de la Băbeni,* XVII, 1980, p. 417.
1023. Idem, *Contribuţii la cunoaşterea bronzului timpuriu din nord – vestul Transilvaniei. Descoperirile Mako de Ciumeşti, Berea şi Foeni,* 34, I, 1997, p. 425.
1024. KAKUCS, Lajos, *Învăţământul agricol din Banat în a doua jumătate a sec. XIX,* XX, 1983, p. 213.
1025. KALMAR [MAXIM], Zoia, *Descoperiri eneolitice la Gilău,* XVII, 1980, p. 393.
1026. Idem, *Descoperiri eneolitice la Gilău (II),* XVIII, 1981, p. 305.
1027. Idem, *Descoperiri eneolitice la Gilău (III),* XIX, 1982, p. 247.
1028. Idem, *Descoperiri neolitice la Ţaga,* XX, 1983, p. 359.
1029. Idem, *Materiale neo – eneolitice intrate în colecţia Muzeului de istorie al Transilvaniei (I),* XXI, 1984, p. 391.
1030. Idem, *Materiale neo – eneolitice intrate în colecţia Muzeului de istorie al Transilvaniei (II),* XII – XXIII, 1985 /86, p. 401.
1031. Idem, *Materiale eneolitice intrate în colecţia Muzeului de istorie al Transilvaniei (III),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 465.
1032. Kalmar Maxim, Z.; Stoicovici, E., *Trăsăturile "industriei" litice de la Iclod,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 937 – 945.
1033. Kalmar Maxim, Z., *Săpături arheologice de salvare la Plăieşti şi Stejăriş,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1047.
1034. Idem, *Cercetări de suprafaţă şi săpături arheologice de salvare în Valea Caldă, municipiul Cluj – Napoca,* XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 1039.
1035. Idem, *Săpături de salvare la Cluj – Stăvilar,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1019.
1036. Kalmar, Z.; Bulbuc, A.; Crişan, V., *Noi descoperiri arheologice de suprafaţă în hotarul comunei Iclod (IV),* 31, I, 1994, p. 105.
1037. Kalmar, Z., *Săpături arheologice la Tureni (jud. Cluj). Campania din 1993,* 31, 1994, p. 347.
1038. [Maxim] Kalmar, Z.; Lazarovici, Gh., *Base de données internationale pour la culture Starčevo – Criş,* 32, I, 1995, p. 67.
1039. Kalmar, Z., *Aşezarea neolitică de la Viişoara (jud. Cluj),* 32, I, 1995, p. 723.
1040. Kalmar, Z.; Crişan, V., *Materiale arheologice din judeţul Harghita în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei (I),* 32, I, 1995, p. 751.
1041. KASSEL, Dominique; Gravé, J., *Intervention au I-er Colloque International d'histoire de la Pharmacie à Cluj – Napoca en octobre 1996,* 34, II, 1998, p. 517.
1042. KISS,Andras,*Documente create de locurile de adeverire din Transilvania,* 31, II, 1994, p. 239.
1043. Idem, *Protocoale de intabulare ale oraşului Cluj (1781 – 1867),* 32, II, 1996, p. 391.
1044. KOLENDO, Jerzy, *Un romain d'Afrique élevé dans le pays des Costoboces. À propos de CIL VIII 14667,* XV, 1978, p. 125.
1045. KORÓDI, Iosif, *Restaurarea şi conservarea unui scut dacic,* IV, 1967, p. 513.
1046. Idem, *Aspecte ale colaborării dintre muzeografi şi restauratori,* V, 1968, p. 521.
1047. Idem, *Conservarea obiectelor de muzeu cu ajutorul tehnicii vidului,* VI, 1969, p. 641.
1048. Idem, *Materialele plastice în serviciul restaurării obiectelor de muzeu,* VII, 1970, p. 651.
1049. Idem, *Noi rezultate ale utilizării materialelor plastice în restaurarea unor piese metalice,* IX, 1972, p. 669.
1050. KOVÁCS, Iosif, *Apariţia primelor maşini perfecţionate în Transilvania,* I, 1964, p. 377.
1051. Idem, *Despre activitatea aşa – numitelor judecătorii urbariale,* II, 1965, p. 465.
1052. Idem, *Problema desfinţării raporturilor cu caracter feudal în satele de "horticultori" din Transilvania,* V, 1968, p. 587.
1053. Idem, *Despre desfiinţarea relaţiilor feudale din Transilvania,* VI, 1969, p. 325.
1054. Kovács, I.; Ardos, A.; Mirel, M., *Din istoria învăţământului agricol în Transilvania (1849 – 1900),* VII, 1970, p. 287.
1055. Kovács, I., *Despre politica agrară a Guberniului transilvan în perioada 1849 – 1854,* VIII, 1971, p. 645.
1056. Idem, *Monografiile săteşti din Transilvania la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX,* IX, 1972, p. 663.
1057. Idem, *Din problema revoluţionarilor maghiari cu Avram Iancu,* X, 1973, p. 727.

L

1058. LAKATOS, Arthur, *Ein amerikanischer diplomat in Ungarn: J. F. Montgomery,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 177.
1059. LASCU, Nicolae, *Ştiri din arhivele clujene referitoare la inscripţiile romane din Transilvania,* V, 1968, p. 137.
1060. Idem, *Daos, Davos (davus) – slavi daci?,* VII, 1970, p. 79.
1061. Idem, *Ovidiu despre agricultura Dobrogei antice,* X, 1973, p. 98.

1062. Idem, *Dimitrie Cantemir şi Ovidiu,* XI, 1974, p. 143.
1063. Idem, *Vasile Bogrea, apologet al clasicismului antic,* XIV, 1977, p. 563.
1064. Idem, *Profesorul Teodor Naum şi clasicismul antic,* XVII, 1980, p. 913.
1065. Idem, *Români transilvăneni în lagărul de prizonieri de la Sulmona (Italia), în primul război mondial,* XVIII, 1981, p. 581.
1066. Idem, *Evenimentele din toamna anului 1918 într-un sat de la poalele Munţilor Apuseni,* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 647.
1067. LASCU, Viorica, *Amintirile unui neparticipant la Marea Adunare de la Alba Iulia,* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 648.
1068. Idem, *Un* curriculum *uitat,* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 305.
1069. LAZAROVICI, Gheorghe, *Cultura Starčevo – Criş în Banat,* VI, 1969, p. 3.
1070. Idem, *Cultura Vinča A în Banat,* VII, 1970, p. 473.
1071. Idem, *Faza a IV-a a culturii Starčevo – Criş în Banat,* VIII, 1981, p. 409.
1072. Lazarovici, Gh.; Stratan, I., *Aşezarea neolitică de la Homojdia (jud. Timiş),* X,1973, p. 455.
1073. Lazarovici, Gh., *Tipologia şi cronologia materialului vinčian de la Balta Sărată, Caransebeş (Campania din 1963),* XII, 1975, p. 13.
1074. Lazarovici, Gh..; Milea, Z., *Săpături arheologice la Bădeni. Campania din 1968,* XIII, 1976, p. 7.
1075. Lazarovici, Gh., *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj – Napoca,* XIV, 1977, p. 23.
1076. Idem: recenzii în vol. XV, 1978: Nicolae Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei,* p. 669.; Alois Benać, *Obre II – A neolithic setlement of the Butmir group at Gornje Polje. Obre I – A neolithic settlement of the Starčevo – Impresso and Kakanj cultures at Raskršce,* p. 671.; Profesorul Vladimior Milojčić [N],p. 704.
1077. Lazarovici, Gh.; Cristea, N., *Contribuţii arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de Jos – Ciunga (jud. Alba),* XVI, 1979, p. 431.
1078. Lazarovici, Gh.: recenzii în vol. XVI, 1979: Pal Patay, *Das kupferueitliche Gräberfeld von Tiszavalk – Kenderföld,* p. 846.; H. Todorova, *Ovčarovo. Praistoričeska seliščina moghila,* p. 844.; N. Kalicz, J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene,* p. 841.
1079. Idem, *Câteva probleme privind sfîrşitul neoliticului timpuriu din nord – vestul României,* XVII, 1980, p. 13.
1080. Lazarovici, Gh.; Lakó, E., *Săpăturile de la Zăuan. Campania din 1980 şi importanţa acestor descoperiri pentru neoliticul din nord – vestul României,* XVIII, 1981, p. 13.
1081. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z., *Discuţii pe marginea legăturilor cronologice şi culturale între grupul Iclod şi cultura Tisza,* XIX, 1982, p. 221.
1082. Lazarovici, Gh.: Hortensia Dumitrescu [N], XIX, 1982, p. 785.
1083. Idem, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România,* XX, 1983, p. 3.
1084. Lazarovici, Gh.; Dumitrescu, H., *Cercetările arheologice de la Tăulaş – Deva (II),* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 3.
1085. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z., *Prospecţiuni şi cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului şi judeţului Cluj,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 723.
1086. Lazarovici, Gh., *Sincronismele Vinča A – Starčevo – Criş,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 17.
1087. Lazarovici, Gh.; Piciu, T., *Analize pedologice preliminare în aşezări neolitice din Transilvania şi Banat,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 925.
1088. Lazarovici, Gh., *Săpături arheologice de salvare şi cercetări etnoarheologice în Munţii Petrindului în anul 1986,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 949.
1089. Idem, *Necropolele tumulare din Munţii Petrindului şi Dealul Feleacului,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 997.
1090. Idem, *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj – Piaţa Baba Novac (1986),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1011.
1091. Idem: N.K. Sandars, *Prehistoric Art in Europe* [R], XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1173.
1092. Idem: recenzii în vol. 26 – 30, I/2, 1989 /93: J. Weisshaer, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia – Magula in Thessalien. I. Das spate Neolithikum und das Chalkolithikum,* p. 579.; *Simpozionul al V-lea de arheometrie,* p. 589.
1093. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Gyulai, P., *Descoperiri arheologice în comuna Săvădisla (jud. Cluj) şi câteva probleme privind epoca neolitică şi a bronzului,* 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 171.
1094. Lazarovici, Gh.; Maxim, Z., *Şantierul arheologic Iclod (campania 1989),* 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 337.
1095. Lazarovici, Gh.; Traore, Facko, *Un procedeu tehnologic de arderea ceramicii întîlnit din preistorie pînă în zilele noastre – un studiu etnoarheologic,* 26 – 30, 1989 /93, p. 553.
1096. Lazarovici, Gh.: Maxim, Z., *Despre necropolele tumulare din Transilvania şi Banat,* 31, I, 1994, p. 11.
1097. Lazarovici, Gh.; Maxim, Z.; Pintea, R.; Meşter, M., *Şantierul arheologic Iclod (jud. Cluj). Campania din 1993,* 31, I, 1994, p. 325.
1098. Lazarovici, Gh.: Octavian Răuţ (1922 – 1994) [N], 31, 1994, p. 617.
1099. Lazarovici, Gh.; Pop, D.; Beşliu, C.; Olariu, A., *Conclusions to the geochemical analyses of some copper sources and objects,* 32, I, 1995, p. 209.
1100. Lazarovici, Gh.; Maxim, Z.; Lazo, C.; Meşter, M., *Şantierul arheologic Iclod. Campania 1994,* 32, I, 1995, p. 507.

1101. Lazarovici, Gh.; Meşter, M.: Dascălu, L., *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică şi etnoarheologică*, 32, I, 1995, p. 537.
1102. Lazarovici, Gh.; Maxim, Z.; Meşter, M.; Bulbuc, A.; Radu, S., *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1995*, 33, I, 1996, p. 267.
1103. Idem, *Şantierul arheologic Fundătura – Poderei (com. Iclod)*, 33, I, 1996, p. 301.
1104. Lazarovici, Gh.; Wittenberger, M.; Meşter, M.; Radu, S.; Ilieş, I.; Bodea, M., *Şantierul arheologic Ţaga. Campania din 1995*, 33, I, 1996, p. 323.
1105. Lazarovici, Gh.; Maxim, Z.; Meşter, M.; Bindea, D.; Piciu, T.; Radu, S.; Bodea, M., *Şantierul arheologic Iclod. Campania din anul 1996*, 34, I, 1997, p. 637.
1106. Lazarovici, Gh.; Maxim, Z.; Meşter, M.; Radu, S., *Şantierul arheologic Olteni*, 34, I, 1997, p. 669.
1107. Idem, *Şantierul arheologic de la Ţaga. Campania din 1996*, 34, I, 1997, p. 691.
1108. Lazarovici, Gh., *Monumentale plastik in Parţa*, 35, I, 1998, p. 9.
1109. Idem, *Vinča – Lengyel and Transylvania*, 37/I, 2000, p. 7.
1110. LAZĂR, Emil, *Bobîlna – reflectare în conştiinţă şi în manifestări comemorative*, XXIV – XXV, 1987 88, p. 845.
1111. Idem, *Aurel P. Bănuţ, primul director al Societăţii pentru Fond de Teatru Român în Transilvania*, 26 – 30. II, 1989 /93, p. 305.
1112. Idem, *Concert pentru un monument Eminescu la Cluj*, 31, II, 1994, p. 311.
1113. Idem, *Un remarcabil om de cultură şi omenie, Ion Apostol Popescu (1920 – 1984)*, 32, II, 1996, p. 573.
1114. Idem, *Victor Motogna şi ocrotirea patrimoniului naţional cultural*, 33, II, 1997, p. 357.
1115. LAZĂR, Valeriu, *Mormîntul celtic de la Delureni (jud. Bistriţa – Năsăud)*, XII, 1975,p. 69.
1116. Idem, *Descoperiri arheologice din Câmpia Transilvaniei*, 34, I, 1997, p. 505.
1117. Idem, *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, [R], 34, I, 1997, p. 905.
1118. LĂCĂTUŞU, Ioan, *Necesitatea reconcilierii cu trecutul şi a bunei convieţuiri în judeţele Covasna şi Harghita*, 32, II, 1994, p. 479.
1119. LEDERMANN, F., *Côme et Damien dans les musées suisses*, 34, II, 1998, p. 521.
1120. LEICU, Ioan, *Aspecte ale democratismului burghez şi ale atitudinii proletariatului faţă de el reflectate în opera lui C. Dobrogeanu – Gherea*, XVII, 1980, p. 299.
1121. Idem, *C. Dobrogeanu – Gherea, teoretician şi strateg marxist al social – democraţiei române*, XX, 1983, p. 241.
1122. Idem, *Aspecte privitoare la continuitatea procesului revoluţionar român*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 369.
1123. LICA, Elena Emilia, *Revista "Analele Brăilei" (1929 – 1940) despre legăturile oraşului Brăila cu Transilvania*, 26 – 30, 1989 /93, p. 639.
1124. LIPOVAN, Ion T., *Descoperiri arheologice la Şibot (jud. Alba)*, XXI, 1984, p. 459.
1125. Idem, *Un mormânt de incineraţie descoperit la Ampelum*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 503.
1126. Idem, *Două arme antice descoperite în zona arheologică Ampelum*, 31, 1994, p. 203.
1127. Idem, *Contribuţii arheologice la istoria medievală a oraşului Zlatna (sec. XVI – XVII)*, 32, II, 1996, p. 341.
1128. LUCA, Claudia; Milea, Z., *Onomastica inscripţiilor de la Potaissa*, XV, 1978, p. 189.
1129. LUKÁCS, Maria Elisabeta, *Recuperarea prin restaurare a unui pahar de sticlă din epoca romană*, XV, 1978, p. 665.
1130. Idem, *Probleme de restaurare ridicate de un vas de ceramică roman*, XVI, 1979, p. 779.
1131. LUMPERDEAN, Ioan; Pop, I.A., *Consideraţii istorice asupra "Supplex"-lui de la 1798*, XXI, 1984, p. 239.
1132. Lumperdean, I., *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania. Studiu introductiv, ediţie, note şi glosar de N. Bocşan şi V. Leu* [R], 26 – 30, II, 1989 /93, p. 660.
1133. Idem, *Tradiţie şi inovaţie în câmpul cercetărilor privind vocabularul istoric*, 31, II, 1994, p. 249.
1134. Idem, *Victor Jinga despre literatura şi gândirea economică românească din sec. XVIII – XIX*, 33, II, 1997, p. 239.
1135. Idem, *Preocupări pentru editarea primelor periodice cu tematică economică în spaţiul universal şi românesc în epoca modernă*, 34, II, 1998, p. 51.
1136. LUPESCU, Radu, *Istoricul cetăţii de la Colţeşti (jud. Alba)*, 32, II, 1996, p. 489.
1137. LUPESCU MAKÓ, Mária, *Consideraţii privind testamentele nobiliare din Transilvania la sfârşitul Evului Mediu*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 115.
1138. LUPU, Nicolae, *Aşezarea daco – romană de la Roşia (jud. Sibiu)*, V, 1968, p. 445.
1139. LUX, Ingrid, *Des traces muséographiques du passage de Hahnemann à Sibiu*, 34, II, 1998, p. 577.

M

1140. MAC, Ion; Ursuţ, D., *Indicele de accesibilitate şi penetrabilitate în cazul unor castre romane din Valea Someşului şi Valea Arieşului*, XXI, 1984, p. 707.
1141. Mac. I., *Geografie şi arheologie. Analogii şi convergenţe*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 867.
1142. MACREA, Mihail; Crişan, I.H., *Două decenii de cercetări arheologice şi studii de istorie veche la Cluj (1944 – 1964)*, I, 1964, p. 307.
1143. Macrea, M., *Cercetările privind epoca romană în Transilvania de la început pînă în zilele noastre*, II, 1965. P. 141.

1144. Idem, *Organizarea provinciei Dacia,* III, 1966, p. 121.
1145. Macrea, M; Chirilă, E.; Gudea, N.; Lucăcel, V.; Pop, C., *Castrul roman de la Buciumi (jud. Sălaj). Săpăturile din 1963 – 1968,* VI, 1969, p. 149.
1146. MADGEARU, Alexandru, *Transylvania and the Bulgarian Expansion in the 9th and 10th Centuries,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 41,
1147. MÁDLY, Lorand, *Statutele municipale săseşti din 1583 – geneza lor istorică şi prevederile penale,* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 259.
1148. MAIOR, Liviu, *Aspecte ale organizării administraţiei româneşti din anii 1848 – 1849 în Transilvania,* IV, 1967, p. 563.
1149. MAIOR, Ovidius, *200 ans depuis la constitution de l'homéopathie. Influences sibiennes détérminantes sur S. Hahnemann,* 34, II, 1998, p. 555.
1150. MANTU, Cornelia – Magda; Botezatu, D.; Kromer, B., *Un mormânt dublu de înhumaţie din aşezarea cucuteniană de la Scânteia (jud. Iaşi),* 31, 1994, p. 105.
1151. Mantu, C.M.; Botezatu, D.; Enache, M., *Un mormânt de înhumaţie din perioada de tranziţie la epoca bronzului de la Grumezoaia (jud. Vaslui),* 31, 1994, p. 123.
1152. MARCSIK, Antónia, *Studiu antropologic al scheletelor umane descoperite în cimitirul din secolul al X-lea din Cluj Napoca, str. Plugarilor,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 83.
1153. MARCU, Felix, *Comments on the Identity and the Development of Cohortes I Brittonum,* 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 219.
1154. Idem, *Places of Worship in Forts,* 41 – 42/I, 2004 – 2005, p. 75.
1155. MARCU ISTRATE, Daniela: Adrian Ioniţă, Dan Căpăţână, Nikolaus Boroffka, Rodica Boroffka, Adrian Popescu, *Feldioara – Marienburg. Contribuţii arheologice la istoria Ţării Bârsei,* [R]39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 456.
1156. Idem,: Petre Munteanu Beşliu, *Primăria veche din Sibiu – casa, oamenii, muzeul,* [R], 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 387.
1157. MARIAN, Cornel; Rotariu, A.; Fiat, T.; Dărăban, L., Znamirovschi, Vl., Cociş, S., *Analiza prin activare cu neutroni a unor monede de argint romane din tezaurul de la Cluj, strada V. Deleu,* 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 525:
1158. Marian, C.; Alicu, A., *Rezultatul prospectărilor arheologice în Piaţa Unirii, Cluj – Napoca,* 31, I, 1994, p. 571:
1159. Marian, C.; Alicu, A.; Popa, V., *Studiul radiografic al unei piese metalice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* 31, I, 1994, p. 577.
1160. MARICA, George Em., *Reflecţii pe marginea unei comemorări "130 de ani de la apariţia Gazetei de Transilvania" (1838 – 1968),* VIII, 1971, p. 629.
1161. MARICA [GUY]. Viorica, *Cănile istoriate ale argintarului Sebastian Hann,* II, 1965, p.365.
1162. Idem, *Originea decorului cu putti în arta transilvăneană,* XIII, 1976, p. 291.
1163. Marica - Guy, V.; Tatai – Baltă, C., *Sursele iconografice şi stilistice ale unor teme figurative din xilogravura românească (sec. XVI – XIX),* XVI, 1979, p. 295.
1164. Marica – Guy, V., *Academicianul Virgil Vătăşianu la 80 de ani,* XIX, 1982, p. 779 – 780.
1165. Idem, *Implicaţii sud – germane ale unui caiet cu modele pentru argintari,* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 105.
1166. MARINESCU NICOLAJSEN, Liliana, *A propos d'une statue d'Hercule découverte a Sarmizegetusa,* XXI, 1984, p. 169.
1167. MATEI, Alexandru V., *Akinakes – ul de bronz de la Firminiş,* XIV, 1977, p. 63.
1168. MATEI, Ştefan, *Biserica din Suatu,* VI, 1969, p. 557.
1169. Matei, Şt.; Edroiu, N., *Un relief medieval la Dăbîca,* VIII, 1971, p. 589.
1170. Matei, Şt.; Uzum, I., *Date noi asupra bisericii şi fortificaţiei de la Ilidia,* IX, 1972, p. 555.
1171. Matei, Şt.; Iambor, P., *Observaţii privind aşezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu,* XVII, 1980, p. 507.
1172. Matei, Şt., *Al treilea mormînt princiar de la Apahida,* XIX, 1982, p. 387.
1173. Matei, Şt., Ardevan, R., *Sondajul de salvare de la Cluj – Piaţa Muzeului,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1065.
1174. MATEI – POPESCU, Florian, *On the Oresence of the Cohort IX Batavorum Milliaria Equitata in Moesia Inferior,* 41 – 42/I, 2004 – 2005, p. 55.
1175. MAXA [TOPÂRCEANU], Adriana, *Ornamentul în piatră la palatul Mogoşoaia – stilul brîncovenesc,* XIII, 1976, p. 373.
1176. Idem, *Apariţia peisajului autohton în arta plastică românească (I),* XIV, 1977, p. 433.
1177. Idem, *Colecţia de artă plastică românească de la muzeul Octavian Goga din Ciucea,* XVII, 1980, p. 829.
1178. Idem, *Costin Petrescu – Trei panouri de frescă la Cluj,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 707.
1179. Idem, *Lucrări inedite de Sabin Popp,* 34, II, 1998, p. 407.
1180. MAXIM, Al. Ion, *Un depozit de unelte dacice pentru exploatarea sării,* VIII, 1971, p. 457
1181. MAZERE, Ioan; Neamţu, G., *Evenimentele de la Lunca Arieşului din septembrie 1848. Documente inedite (I),* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 207.
1182. Idem, *Evenimentele de la Luna Arieşului din septembrie 1848 (II),* 31, II, 1994, p. 91.
1183. MĂGUREANU, Andrei, Ciupercă, Bogdan, *The 6th – 8th Centuries Mettallurgical Activity from Buduresca Valley. The Moulds,* 41 – 42/I, 2004 – 2005, p. 291.

1184. MĂLUȚAN, Cornelia, *Unele aspecte privind începuturile mișcării muncitorești la Dej*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 795.

1185. MĂRCUȘ, Cornel, Zăgreanu, Radu, *New Monuments Displaying Funeral Banquet Scenes Discovered at Gherla*, 41 – 42/I, 2004 – 2005, p. 251.

1186. MÂNDREA, Doina Ileana, *Arta decorativă în slujba utilitarului. Restaurarea unor obiecte farmaceutice din sticlă pictată de la sfârșitul secolului al XVIII – lea*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 333.

1187. MÂNDRESCU, Gheorghe, *Activitatea lui Petrus Italus de Lugano*, XVI, 1979, p. 225.

1188. Idem, *Elemente de renaștere în arhitectura moldovenească din sec. XVI*, XVII, 1980, p. 709.

1189. Idem, *Frontonul Renaștere al bisericii evanghelice din Bistrița*, XIX, 1982, p. 621.

1190. Idem, *Grigorie Roșca. Contribuții privind participarea sa la realizarea programului de construcții din epoca domniilor lui Patru Rareș și Alexandru Lăpușneanu*, XX, 1983, p. 527.

1191. Idem: Corina Popa, *Biserici sală gotice din nordul Transilvaniei , în Pagini de veche artă românească*, [R], XX, 1983, p. 925.

1192. Idem, *Considerații privind evoluția planului casei la Bistrița în sec. XV – XVI*, XXI, 1984, p. 551.

1193. Idem, *Muzeul "viu"*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 837.

1194. Idem, *Anteproiect al legii muzeelor*, 32, II, 1996, p. 579.

1195. MÂRZA, Dan, *Din viața și activitatea lui Victor Motogna*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 789.

1196. MÂRZA, Daniela, *Aspecte ale modernității: publicitatea în presa românească din Transilvania în a doua jumătatea a secolului al XIX-lea*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 267.

1197. MÂRZA, Iacob; Tatai – Baltă, C., *Răspîndirea tipăriturilor românești vechi în Transilvania (mijlocul sec. XVII – primele decenii ale sec. XIX) în lumina unui material arhivistic*, XVII, 1980, p. 759.

1198. Mârza, I., *Un manoscritto sulla storia di Venetia*, 33, II, 1997, p. 181.

1199. MÂRZA, Ioan; [Kalmar] Maxim, Z., *Date petroarheologice din stațiunea Starčevo – Criș de la Gura Baciului*, 32, I, 1995, p. 165.

1200. Mârza, I., *Les calcaires utilisés à la construction des citadelles daciques des Monts d'Orăștie et les carières antiques*, 32, I, 1995, p. 199.

1201. Idem, *Prima semnalare a unor urme rupestre, preistorice, în Masivul Preluca (Maramureș)*, 33, I, 1996, p. 139.

1202. Idem, *La géologie empirique et la géoarchéologie*, 33, I, 1996, p. 593.

1203. Idem, *Andezitul utilizat de daci în construcțiile sacre de la Sarmizegetusa Regia. Petrografia și proveniența*, 34, I, 1997, p. 819.

1204. Mârza, I.; Tămaș, C., *The celestine from Copăceni (Turda). Geological remarks*, 34, I, 1997, p. 825.

1205. MÂRZA, Radu, *Mihai Viteazul și funcția politică a fiului său Nicolae Pătrașcu*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 117.

1206. MEDAN, Virgil, *Marșul regimentului român de grăniceri din Năsăud*, XXI, 1984, p. 595.

1207. MEDELEȚ, Florin, *Ceramica daco – getică. Cu privire specială la Transilvania*, VIII, 1971, p. 481.

1208. Medeleț, Fl.; Soroceanu, Tudor; Gudea, N., *Descoperiri arheologice din epoca dacică la Pescari (jud. Caraș – Severin)*, VIII, 1971, p. 465.

1209. Medeleț, Fl., *În legătură cu expediția întreprinsă de Alexandru Macedon în 335 î.e.n.*, XIX, 1982, p. 13.

1210. Idem, *Une enclume d'orfévrerie de l'époque de Latène trouvée aux Portes de Fer du Danube*, 32, I, 1995, p. 95.

1211. Idem, *Câmpurile de urne funerare din Banat. Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului*, 32, I, 1995, p. 289.

1212. Idem, *Din corespondența lui C. Daicoviciu cu M. Moga*, 35 – 36, II, 1999, p. 231.

1213. MELEȘCANU, Teodor Viorel, *România în Europa anului 1940*, 32, II, 1996, p. 11.

1214. MEȘTER, Mihai, *Fortificații cu șanț, val și palisadă din principalele așezări neolitice din România*, 32, I, 1995, p. 333.

1215. Idem, *Tumuli și necropole tumulare de pe cursul inferior al Someșului Mic*, 32, I, 1995, p. 741.

1216. Idem, *Cercetări arheologice de suprafață în hotarul satului Ceaba*, 33, I, 1996, p. 141.

1217. Idem, *Săpături arheologice în Munții Perindului*, 33, I, 1996, p. 353.

1218. MIHÁLY, Melinda, *Casa Filstich – Kemény din Cluj*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 357.

1219. MIHĂILESCU – BÎRLIBA, Laurențiu, *L'esclave impérial Achilleus et sa "famille"*, 36, I, 1999, p. 129.

1220. MIHĂILESCU BÂRLIBA, Virgil, *Războaiele daco – romane și descoperirile monetare*, 26 – 30, 1989 /93, p. 39.

1221. Idem, *Altersangaben der Sklaven, Freigelassenen, ihrer Herren und Patronen in Illyricum*, 38/I, 2001, p. 87.

1222. MILEA, Zaharia, *Mars de la Potaissa*, VIII, 1971, p. 577.

1223. Milea, Z.; Bărbulescu, M., *Capiteluri romane din Potaissa*, IX, 1972, p. 477.

1224. Milea, Z.; Hopârtean, A.; Luca, C., *Noi contribuții privind necropola romană de la Potaissa*, XV, 1978, p. 201.

1225. MILIN, Miodrag, *Mișcarea națională română din Banat în contextul luptei naționale române antidualiste (1880 – 1894) (I)*, XVIII, 1981, p. 215.

1226. Idem, *Mișcarea națională română din Banat în contextul luptei naționale române antidualiste (1880 – 1894) (II)*, XIX, 1982, p. 121.

1227. MIRCEA, Gabriela, *Restaurarea bunurilor istorice cu suport de hârtie,* 31, II, 1994,p. 363.
1228. Idem, *Considerații filigranologice ocazionate de restaurarea unui Catavasier imprimat la Blaj în 1769,* 32, II, 1996, p. 525.
1229. MIREL, Maria; Ardos, Anamaria, *Date privind începuturile învățământului profesional în Transilvania,* IV, 1967, p. 215.
1230. Idem, *Preocupări ale românilor din Transilvania pentru organizarea învățământului profesional după 1848,* VI, 1969, p. 361.
1231. Idem, *Obiecte legate de revoluția din 1848 în colecția Muzeului de istorie al Transilvaniei,* X, 1973, p. 736.
1232. Idem, *Contribuții privind dezvoltarea urbanistică a orașului Cluj în prima jumătate a sec. XIX,* XII, 1975, p. 301.
1233. Mirel, M.; Ardos, A.M., *Date privitoare la organizarea bibliotecii de specialitate a colecției numismatice și antichități a Muzeului Ardelean,* XVI, 1979, p. 809.
1234. Idem, *Documente privitoare la situația materială a Muzeului Ardelean la începutul sec. XX,* XIX, 1982, p. 667.
1235. MITREA, Daniela: Marius Porum, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo – transilvane în sec. XV – XVI,* [R], 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 460.
1236. Idem, *Studii și materiale de Istorie Medie,* [R], 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 463.
1237. MITROFAN, Ioan, *Contribuții la cunoașterea orașului Napoca,* I, 1964, p. 197.
1238. Idem, *Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi,* II, 1965, p. 657.
1239. Idem, *Așezarea hallstattiană de la Teleac,* IV, 1967, p. 431.
1240. Mitrofan, I.; Moldovan, Gh., *Castrul roman de la Sighișoara,* V, 1968, p. 99.
1241. Mitrofan, I., *Descoperiri arheologice la Potaissa,* VI, 1969, p. 517.
1242. Mitrifan, I.; Țeposu, Lucia, *O aedicula funerară de la Potaissa,* VII, 1970, p. 531.
1243. Mitrofan, I., *Așezări ale populației autohtone în Dacia Superioară,* IX, 1972, p. 141.
1244. Idem, *"Villae rusticae" în Dacia Superioară (I),* X, 1973, p. 127.
1245. Idem, *"Villae rusticae" în Dacia Superioară (II),* XI, 1974, p. 41.
1246. Idem, *Vestigii din Napoca romană,* XIII, 1976, p. 197.
1247. Idem, *Un altar dedicat Nameselor,* XVII, 1980, p. 91.
1248. Idem, *Inscrpțiile de la "Pîrîul Hotarului" (Sighișoara),* XVIII, 1981, p. 99.
1249. Idem, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa (1991),* 31, I, 1994, p.523.
1250. Idem, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa (1992),* 31, I, 1994, p. 529.
1251. Idem, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa (1993),* 31, I, 1994, p.533.
1252. Mitrofan, I.; Cociș, S., *Fibulele romane de la Micăsasa,* 32, I, 1995, p. 431.
1253. Mitrofan, I., *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa. Campania 1994,* 32, I, 1995, p. 653.
1254. Idem, *Concernant la structure des voies romaines en Dacie,* 34, I, 1997, p. 613.
1255. Idem, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa (jud. Sibiu). Campania 1995,* 34, I, 1997, p. 717.
1256. Mitrofan, I.; Pop, C., *Expoziția națională Marele centru roman de la Micăsasa: îndeletniciri – artă – credințe,* 34, I, 1997, p. 879.
1257. MITU, Melinda, *Revoluția română de la 1848 din Transilvania în gazeta "Márczius Tizennötödike" (I),* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 555.
1258. Mitu, M.; Mitu, S., *Relatarea de călătorie prin Țara Românească a lui Ürmösy Sándor (1841 – 1843),* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 191.
1259. Mitu, M., *Revoluția română de la 1848 – 1849 din Transilvania oglindită în gazeta Márczius Tizenötödike (II),* 31, II, 1994, p. 129.
1260. Idem, *Colecția de insigne ale Puterilor Centrale din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei,* 32, II, 1996, p. 565.
1261. Mitu, M.; Isacu, A., *Un experiment inedit în activitatea de ghidaj: familiarizarea nevăzătorilor cu exponatele muzeale,* 34, II, 1998, p. 415.
1262. Mitu, M., *Date cu privire la istoria Asociației Muzeului de Relicve ale revoluției de la 1848 – 1849,* 35 – 36, II, 1999, p. 359.
1263. Idem, *Colecția de gravuri din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei,* 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 367.
1264. Idem, *Locuitori ai Clujului în fotografii realizate de Ferenc Veress (sfârșitul secolului al XIX-lea),* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 431.
1265. Idem, *Fotoceramică în colecțiile de artă decorativă a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 209.
1266. MITU, Sorin, *Italia la 1850 în conștiința publică a societății românești din Transilvania,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1127.
1267. MÎNDRUȚ [MÂNDRUȚ], Stelian, *Aspecte ale luptei pentru emancipare națională și socială a popoarelor din Ungaria dualistă la granița secolelor XIX și XX,* XIX, 1982, p. 135.
1268. Idem, *C. Daicoviciu, bursier la Roma,* XX, 1983, p. 701.
1269. Idem: recenzii în vol. XX, 1983: Mihai D. Drecin, *Banca Albina din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871 – 1918),* p. 929.; Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894 – 1914),* p. 930.; Adám Magda, *A Kisantant (1920 - 1938),* p. 932.

1270. Idem: recenzii în vol. XXI, 1984: Simion Retegan, *Conştiinţă şi acţiune naţională în satul românesc din Transilvania la mijlocul sec. XIX (1860 – 1867)*, p. 847.: I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, p. 849.; E. Eisenberger, *Rudolf Brandsch. Zeit und Lebensbild eines siebenbürger Sachen*, p. 850.

1271. Idem: recenzii în vol. XXII – XXIII, 1985 / 86: P. Păltănea, *Viaţa lui Costache Negri*, p. 796.; R. Păiuşan, *Generalul bănăţean Ştefan Şt. Stoika, luptător pentru independenţa şi unitatea naţională*, p. 797.; *Valeriu Branişte. Corespondenţă. 1875 – 1895*, vol. I, p. 800.; *Octavian Giga în corespondenţă* , vol. II. *Documente literare. Octavian Goga, Ne învaţă Mărăşeştii*, p. 802.; Al. Lapedatu, *Scrieri alese. Articole. Cuvîntări. Amintiri*, p. 803.

1272. Idem, *Polemica dintre Iosif Sterca Şuluţiu şi Ioan Lupaş în legătură cu monografia despre mitropolitul Andrei Şaguna (1908 – 1911)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 739.

1273. Idem: recenzii în vol. XXIV – XXV, 1987 /88: K. Hitchins, *Conştiinţă naţională ţă acţiune politică la românii din Transilvania (1700 – 1868)*, p.1192; *Pagini dintr-o arhivă inedită. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note de A. Plămădeală. Documente literare*, p.1194.; O. Pavel, *Rolul presei progresiste în lupta românilor bănăţeni pentru înfăptuirea idealului naţional la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX*, p. 1195.; V. Branişte, *Corespondenţă. 1895 – 1901*, vol. II, p. 1195.; L. Maior, *Mişcarea naţională românească din Transilvania 1900 – 1914*, p. 1197.; Gen T. Moşoiu, *Memorial de război (august – octombrie 1916)*, p. 1199.; N. Iorga, *Corespondenţă, vol II. Documente literare*, p. 1200.; *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol Iaşi, XXIV/1, 2, 1987*, p. 1201.; *Biblioteca şi învăţămîntul. Vol. VIII, Cluj – Napoca, BCU Cluj – Napoca*, p. 1202.

1274. Idem, *Teatrul Naţional din Cluj în refugiu la Timişoara (1940 – 1945)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 497.

1275. Idem, *Alesandru Papiu Ilarian, student la Universitatea din Viena (1849 – 1852)*, 32, II, 1996, p. 213.

1276. Idem: recenzii în vol. 32, II, 1996: V. Faur, *Viaţa românilor bihoreni (1848 – 1919)*, p. 607.; R. Păiuşan, *Mişcarea naţională din Banat şi Marea Unire;* I. Munteanu, *Mişcarea naţională din Banat*, p.609.; *Scrisori către N. Iorga, vol. IV*, p. 611.; D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918 – 1919*,p. 613.; P. Ţurlea, *Şcoala română din Franţa*, p. 615.

1277. Idem: recenzii în vol. 33, II, 1997: gr. Ploieşteanu, *Românii în conştiinţa Europei, vol. I*, p. 469.; *istorie financiar bancară. Studii asupra băncilor româneşti din Transilvania /1867 – 1918), vol. I*, p. 471.; *120 de ani de arhivă publică în Transilvania*, p. 473.; A. Faur, *100 de documente despre activitatea politică a dr. A. Lazăr*, p. 475.; C. Sigmirean, *Teodor V. Păcăţean. O viaţă de cărturar*, p. 477.

1278. Idem: recenzii în vol. 35 – 36, II, 1999: V. Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania*, p. 377.; V. Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867 – 1918*, p. 379.; *Revista de istorie socială*, p. 381.; N. Josan, *Ioan Puşcariu (1824 – 1912). Viaţa şi activitatea*, p. 385.

1279. Idem, *Teatrul German din Bucureşti (1917 – 1918). Evoluţie şi consecinţe*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 281.

1280. Idem: recenzii în vol. 37 – 38, II, 2000 – 2001: Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Românii văzuţi de maghiari. Iimaginişiclişee culturale din secolul al XIX-lea*, p. 390; Adrian – Silvian Ionescu, *Trista istorie a preeriei*, p. 391; coord. Nae Antonescu, *Reviste româneşti de cultură din Transilvania interbelică, vol. I*, p. 393; Negoiţă Lăptoiu, *Şcoala de Arte Frumoase din Cluj şi Timişoara (1925 – 1941)* p. 394.

1281. Idem, *Anii de şcoală sibiană ai istoricului Andreai Oţetea*,39 – 40, Ii, 2002 – 2003, p. 301.

1282. Idem: recenzii în vol. 39 – 40, II, 2002 – 2003: *Repertorii de arhive universitare din Ungaria* (p. 465); Florin Medeleţ, Nicolae Toma, Vasile Râmneanţu, *Muzeul Banatului. File de cronică* (p. 467); *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, Jahrgänge 36 – 49, Register II, (1987 – 2000) (p. 469).

1283. Idem, recenzii în vol. 45 – 46, II, 2008 – 2009: *Bibliografia cărţilor apărute în limbile naţionalităţilor conlocuitoare şi despre minorităţile naţionale din România în perioada 1990 – 2001; Româniai Magyar könyvkiádas. 1990 – 1998;* Nicolae Edroiu, *Bibliografia istorică româno – slovacă (1918 – 2000);* Lucian Giura, Maura G., Helmuth J. Knall, *Contribuţii bibliografice la o istorie a Mediaşului;* Bogdan Crăciun, Ioan Bolovan, *Cercetări de istoria populaţiei României (1945 – 2005); Bibliografie selectivă* (p. 346); Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească, 1965 – 1989;* Edit Szegedi, *Tradiţie şi inovaţie în istoriografia săsească între baroc şi iluminism; Nicolae Iorga. 1871 – 1940. Studii şi documente; Permanenţa lui Nicolae Iorga;* Harald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei* (p. 347); Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo. Raymund Netzhammer O.S.B., arhiepiscop de Bucureşti, 1905 – 1924;* Raymund Netyhammer, *Episcop în Romînia într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, (p. 348).

1284. MOGA, Marius, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, VII, 1970, p. 135.

1285. MOGA, Vasile, *Un nou monument de la Apulum reprezentînd pe "Juppiter tronans"*, XI, 1974, p. 81.

1286. Idem, *Contribuţii în legătură cu officina şi produsele tegulare ale Legiunii XIII Gemina la Apulum*, XIII, 1976, p. 191.

1287. Idem, *Quattuorvirii municipiilor apulense*, XIV, 1977, p. 147.
1288. Moga, V.; Pop, R., *Descoperiri arheologice la Ampelum*, XV, 1978, p. 213.
1289. Moga, V., *Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, XVI, 1979, p. 513.
1290. Idem, *În legătură cu o descoperire arheologică recentă din cetatea dacică de la Căpîlna (jud. Alba)*, XIX, 1982, p. 275.
1291. Idem, *Sur la religion gréco- romaine, telle qu'elle se reflête dans la sculpture d'Apulum*, XX, 1983, p. 383.
1292. Idem, *Remarques sur le mur de la citadelle dace de Piatra Craivii*, 32, I, 1995, p. 145.
1293. Moga, V.; Ciugudean, H.; Cociş, S.; Rodeanu, N., *Fibule romane de la Apulum*, 34, I, 1997, p. 535.
1294. Moga, V.; Piso, I.; Drîmbărean, M., *Quatre monuments epigraphiques d'Apulum decouverts dans le lit de Mureş*, 35, I, 1998, p. 109.
1295. Idem, *L'aigle de la legio XIII, Gemina*, 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 177.
1296. MOLNÁR, I.; Winkler, I., *Tezaurul de monede romane de la Sălaşuri*, II, 1965, p. 269.
1297. MONAH, Felicia, *Determinări arhebotanice pentru staţiunea neolitică de la Parţa (com. Şag, jud. Timiş)*, 31, I, 1994, p. 81.
1298. MORAR – VULCU, Călin, *Regimul minorităţilor naţionale în România (23 aug. 1944 - 1945)*, 34, II, 1998, p. 145.
1299. Idem, *Ipostaze ale puterii: sărbătorile de 23 August*, 35 – 36, II, 1999, p. 247.
1300. MORARIU, Vasile; Jalobeanu, M., *Prospectarea magnetică a tumulilor*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 431.
1301. Idem, *Analiza proporţiilor sanctuarului şi locuinţelor neolitice de la Parţa (jud. Timiş)*, 33, I, 1996, p. 525.
1302. Idem, *Proporţiile corpului uman în unele reprezentări neolitice*, 33, I, 1996, p. 531.
1303. Morariu, V.; Chiş, D.; Morariu, S., *Prospectări magnetice în aşezarea neolitică de la Parţa (jud. Timiş)*, 33, I, 1996, p. 549.
1304. MUNTEANU BEŞLIU, Petre, *Tendinţe ale muzeografiei contemporane în tematica şi organizarea expoziţiei de arheologie medievală de la Muzeul Brukenthal din Sibiu*, 33, II, 1997, p. 312.
1305. MUNTEANU, Ioan, *Mişcarea naţională din Banat în anul 1869 şi semnificaţia sa politică*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 339.
1306. MUNTEANU, Octavian, *Cercetări cu privire la epoca bronzului târziu în spaţiul proto - nistrean*, 33, I, 1996, p. 19.
1307. MUNTEANU, Ovidiu, *Polonia şi revoluţionarii polonezi în presa paşoptistă românească*, 35 – 36, II, 1999, p. 69.
1308. Idem, *Călători francezi prin ţările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 145.
1309. Idem, *Polonia în presa românească din perioada Unirii Principatelor*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 187.
1310. Idem, *Publicistică franceză în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (mijl. Sec. al XIX-lea)*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 135.
1311. Idem, *Arme din perioada revoluţiei paşoptiste în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 53.
1312. MUNTEANU, Pavel, Momente din lupta muncitorilor minieri din Valea Jiului în perioada dictaturii regale, VIII, 1971, p. 687.
1313. Idem, *Aspecte ale luptei muncitorilor minieri din Valea Jiului pentru instaurarea şi consolidarea regimului democrat popular*, XIII, 1976, p. 571.
1314. MUREŞAN, Dan – Ioan, *Notes critiques sur l'histoire de l'eglise moldave au Xve siècle*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 101.
1315. MUREŞAN, Ovidiu, *Un best – seller italian de la sfârşitul secolului al XVII-lea cu privire la oraşele şi cetăţile din Banat şi vestul Transilvaniei*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 173.
1316. MUREŞANU, Camil, *Titulesco - ce grand européen*, 26 – 30, 1989 /93, p. 367.
1317. Idem, *Opinia publică din Transilvania şi sentinţa de la Viena*, 32, II, 1996, p. 63.
1318. Idem, Alexandru Neamţu (1918 – 1995) [N], 32, II, 1996, p. 627.

N

1319. NAGHIU, Iosif E.; Lascu, N., *Omagiu profesorului A. Naum la 80 de ani*, VIII, 1971, p. 1.
1320. NÄGLER, Doina, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, IV, 1967, p. 187.
1321. NEAMŢU, Alexandru, *Exploatările de fier de la Hunedoara la sfîrşitul sec. XIX, în lumina unui raport oficial*, VI, 1969, p. 293.
1322. Idem, *Societăţi pe acţiuni şi proveniența capitalului în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII*, VII, 1970. P. 227.
1323. Idem, *Forţa de muncă salariată în industria extractivă din Transilvania în sec. XVIII*, VIII, 1971, p. 251.
1324. Idem, *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp*, IX, 1972, p. 647.
1325. Idem, *Prima maşină cu abur pe teritoriul patriei noastre (1838)*, X, 1973, p. 287.
1326. Idem, *Un proiect din anul 1789 privind construirea unei fabrici de sodă în Transilvania*, XV, 1978, p. 415.
1327. Idem, *Mari incendii în districtul Bistriţei în a doua jumătate a sec. XVIII*, XVI, 1979, p. 639.
1328. Idem, *Contribuţia profesorului Ştefan Bezdechi la publicarea colecţiei "Documente privind istoria României"*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1165.
1329. NEAMŢU, Gelu, *Din corespondenţa lui T. Cipariu cu G. Baritiu referitoare la editarea unui organ de presă al Astrei*, IV, 1967, p. 581.

1330. Idem, *Sărbătorirea Centenarului Horea (1784 – 1884), simbol al luptei pentru unitatea românilor,* XXI – XXIII, 1985 /86, p. 657.
1331. Idem, *Procesul politic de presă din 3 septembrie 1879 intentat lui G. Barițiu pentru publicarea unui document istoric în revista Transilvania,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 711.
1332. Idem, *Contribuția lui Coriolan Suciu la cercetarea revoluției din 1848 în Transilvania,* 31, II, 1994, p. 351.
1333. Idem, *O micromonografie Visarion Roman (1833 – 1885),* 32, II, 1996, p. 225.
1334. Idem, *Urmărirea lui Al. Papiu Ilarian ca instigator la 1848,* 33, II, 1997, p. 231.
1335. Idem, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849 – 1918 (8 aug. 1849 – 31 dec. 1851). Documente, vol. I,* [R], 34, II, 1998, p. 431.
1336. Idem, *Evrei alături de români în revoluția de la 1848 din Transilvania,* 35 – 36, II, 1999, p. 79.
1337. NEDELCU, Fl..; Bodea, I. Gh., *Din lupta antifascistă și antirevizionistă dusă de forțele patriotice progresiste din România în anii 1936 – 1937,* VIII, 1971, p. 383.
1338. Idem. *Tirajul, cititorii și situația financiară a ziarului Federațiunea (1868 – 1876),* IX, 1972, p. 635.
1339. NÉMETI, I., *Descoperiri funerare din sec. V e.n. lîngă Carei,* IV, 1967, p. 499.
1340. NEMETI, Irina, *Collective feminine goddesses in Roman Dacia,* 36, I, 1999, p. 135.
1341. Nemeti, I., Nemeti, S., *Iupiter Depulsor in Dacia,* 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 241.
1342. Nemeti, I., Nemeti, S., *Planets, Grades and Soteriology in Dacian Mithraism,* 41 – 42, 2004 – 2005, p. 107.
1343. NEMETI, Sorin, *Les pieces cigaliformes en bronze de Transylvanie,* 36, I, 1999, p. 197.
1344. NICA, Marin, *Le groupe culturel Cârcea – Grădinile dans le context du néolithique balkanique et anatolien,* 32, I, 1995, p. 11.
1345. NICOARĂ, Toader, *Cutremure de pământ și mentalități colective în zorii epocii moderne din România (1680 – 1830),* XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 301.
1346. NIEDEMAIER, Paul, *Turda. Dezvoltarea urbanistică a unui centru minier pînă în sec. XVII,* XIV, 1977, p. 315.
1347. Idem, *Geneza centrului istoric clujean în lumina planimetriei sale,* XVI, 1979, p. 201.
1348. NIKOLOV, Vassil, *Bemerkungen zur gemalten Ornamentierung auf den Tongefässen aus Čavdar (Gruppe Kremikovici),* 32, I, 1995, p. 53.
1349. NISTOR, Ioan Silviu, *Proiectul unui volum omagial închinat a 175 de ani de la înființarea școlilor din Blaj,* XV, 1978, p. 561.
1350. Idem, *Acțiunile elevilor și profesorilor Școlii de conductori tehnici din Cluj pentru îmbunătățirea condițiilor de studiu și includerea absolvenților în Corpul tehnic (1920 – 1939),* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 321.
1351. Idem, *Întemeierea Școlii de conductori tehnici electromecanici din Cluj și organizarea procesului instructiv – educativ (1919 – 1929),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 403.
1352. Idem, *Școala de conductori tehnici electromecanici din Cluj. Activitatea educativă, baza materială, problema absolvenților (1919 – 1929),* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 351.
1353. Idem, *Școala de conductori tehnici electromecanici din Cluj. Statutul dobândit și demersurile întreprinse pentru îmbunătățirea acestuia în sistemul învățământului tehnic (1919 – 1929),* 31, II, 1994, p. 173.
1354. NUSSBÄCHER, Gernat, *Contribuții noi cu privire la biografia primului tipograf român,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 599.

O

1355. OLTEAN, I.A., Hanson, W.S., *Military Vici in Roman Dacia: an Aerial Perspective,* 38/I, 2001, p. 123.
1356. OPAIȚ, Andrei; Barnea, Al., *O lucernă de bronz unicat în România,* XIV, 1977, p. 239.
1357. OPREANU, Coriolan, *Desenul unui gladiator pe o cărămidă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXI, 1984, p. 517.
1358. Idem, *Despre structurile subterane ele arenei amfiteatrului de la Sarmizegetusa,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 147.
1359. Idem: Ph. Barker, R. Higham *Hen Domen Montgomery. A Timber Castle on the Enghlish – Welsh Border* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 792.
1360. Idem, *Semnificația socio – demografică și politică a amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 223.
1361. Idem, *Misiunile beneficiarilor consulari pe limes – ul de nord al Daciei în sec. III d. Ch.,* 31, I, 1994, p. 69.
1362. Idem, *Aplica ornamentală a unei căști de gladiator de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* 32, I, 1995, p. 761.
1363. Idem, *Die folgen des ersten Dakerkrieges Trajan fur die politische lage der gebiete nordlich der Donau,* 35, I, 1998, p. 187.
1364. OPRIȘ, Ioan, *Relația dintre monumente și muzee în Italia,* XIII, 1976, p. 597.
1365. Idem, *Unele probleme privind începuturile activității Comisiunii monumentelor istorice – Secția pentru Transilvania ,* XIV, 1977, p. 547.
1366. Idem, *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania și promovarea cercetării epocii dacice,* XIX, 1982, p. 607.
1367. Idem, *Dezbateri pe marginea unei legi a muzeelor (1931 – 1943),* XX, 1983, p. 735.
1368. Idem, *Efectul cutremurelor asupra monumentelor istorice din România,* XXI, 1984, p. 759.

1369. Idem, *Legăturile dintre cei doi istorici transilvăneni: Constantin Moisil şi Iuliu Marţian*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 749.
1370. Idem, *Constantin Daicoviciu – omul datoriei*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 201.
1371. Idem, *Arheologii Dorin Popescu şi Mircea Petrescu – Dâmboviţa despre arheologia ungară şi confraţii maghiari*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 183.
1372. ORDENTLICH, I., *Depozitul de bronzuri de la Otomani*, V, 1968, p. 397.
1373. OSZTOICS, Miroslava, *Constituirea şi evoluţia grupărilor în sânul PNŢ*, 32, II, 1996, p. 305.
1374. OŢA, Silviu, Katiuşa Pârvan, Bogdan Constantinescu, *Câteva observaţii privind analiza unor piese de bronz descoperite la Oraşul de Floci (com. Giurgeni, jud. Ialomiţa), grindul nr. 6*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 65.

P

1375. PAKI, Adela, *Două fragmente ceramice stampilate de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 477.
1376. Idem, *Cel de-al X-lea Congres Internaţional de Epigrafie Greacă şi Latină (Nîmes, 4 – 10 oct. 1992)* [R], 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 591.
1377. Idem, *Onomasticon Daciae (I). Die patronymika der provinz Dacia Porolissensis*, 36, I, 1999, p. 119.
1378. Idem, *The Prosopographical Repertoire of Roman Dacia*, 30/I, 2001, p. 61.
1379. PANTEA, Aurel, *Contribuţii la problema formării conştiinţei naţionale în mişcarea muncitorească din Transilvania*, XVI, 1979, p. 357.
1380. PAP, Francisc, *Regulamentul provizoriu din 1857 pentru servitorii agricoli*, I, 1964, p. 387.
1381. Idem, *Din activitatea Muzeului de istorie Cluj (1963 – 1965)*, II, 1965, p. 727.
1382. Pap, Francisc; Winkler, I., *Monede poloneze din sec. XV – XVII în Transilvania*, III, 1966, p. 197.
1383. Pap, Fr., *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuţii la Bibliografia românească veche*, V, 1968, p. 539.
1384. Idem, *Despre plata tricesimei la Cluj în sec. XVII*, VII, 1970, p. 595.
1385. Idem, *Fluctuaţii de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, VIII, 1971, p. 239.
1386. Idem, *Comerţul Clujului cu Sălajul în sec. XVI – XVII în documentele oficiului tricesimal clujean*, IX, 1972, p. 547.
1387. Pap, Fr.; Pop, Viorica, *Mese sculptate în colecţia Muzeului de istorie al Transilvaniei*, X, 1973, p. 213.
1388. Pap, Fr., *Comerţul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale (I)*, XI, 1974, p. 168.
1389. Idem, *Comerţul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale (II)*, XII, 1975, p. 237.
1390. Idem, *Comerţul Clujului cu Cracovia în registrele vamale din prima jumătate a sec. XVII*, XIII, 1976, p. 351.
1391. Idem: Mihail P. Dan (1911 – 1976), [N], XIII, 1976, p. 669.
1392. Idem, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Polonia în registrele vamale clujene (1599 – 1637)*, XIV, 1977, p. 371.
1393. Idem: *A Debreceni Déri Múzeum Evkönyve. Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati*, 1974, [R], XIV, 1977, p. 681.
1394. Idem, *Rute comerciale şi localităţi transilvănene în comerţul Clujului cu produse agricole şi vite (prima jumătate a sec. XVII)*, XV, 1978, p. 349.
1395. Idem, *Comerţul Clujului cu oraşele Slovaciei de astăzi, (1599 – 1637)*, XVI, 1979, p. 235.
1396. Idem, *Orientarea central – europeană a comerţului clujean în prima jumătate a sec. XVII*, XVII, 1980, p. 209.
1397. Pap, Fr.; Matei, Şt., *Un tezaur monetar din sec. XVIII – XIX găsit la Cluj – Napoca*, XVII, 1980, p. 553.
1398. Pap, Fr., *Comerţul Clujului cu Viena între 1599 – 1637 (pe baza registrelor tricesimale)*, XVIII, 1981, p. 171.
1399. Idem, *Orientarea balcano – otomană şi mediteraniană în comerţul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, XIX, 1982, p. 93.
1400. Idem, *Un solidar – o pildă. Academicianul David Prodan la 80 de ani*, XIX, 1982, p. 781.
1401. Idem, *Obiecte de uz casnic şi personal în importul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, XX, 1983, p. 531.
1402. Idem, *Tezaurul monetar de la Ghirişu Român (jud. Cluj). Observaţii despre circulaţia monetară în Transilvania*, XXI, 1984, p. 623.
1403. Idem, *Preţuri oficiale şi reale în Transilvania (prima jumătate a sec. XVII)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 603.
1404. Idem, *Circulaţia monetară în Transilvania în perioada 1526 – 1571*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 623.
1405. Idem, *Aspecte ale circulaţiei monetare în Transilvania între anii 1571 – 1691*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 65.
1406. Idem, *Encyclopedia Transylvanica*, 26 – 30, II, 1989/93, p. 655.
1407. Idem, *Unelte agricole în comerţul extern clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, 31, II, 1994, p. 33.
1408. Pap, Fr.; Blăjan, Mihai, *Tezaurul monetar de la Bărăbanţ, jud. Alba (sec. XI – XII)*, 32, I, 1995, p. 489.
1409. Idem, *Comercianţi în viaţa obştească a Clujului (sec. XVI – XVII)*, 32, II, 1996, p. 101.
1410. Idem: Magdalena Bunta (1931 – 1995) [N], 32, II, 1996, p. 629.

1411. Pap, Fr.; Pinter, Z.; Petrov, Gh., *Tezaurul monetar din cetatea Orăştie (sec. XV – XVI)*, 33, II, 1997, p. 273.
1412. Pap, Fr.; Goldner, G.; Kása, Z., *Taxa vamală tricesimală şi frecvenţa transporturilor la oficiul vamal din Cluj (1599 – 1637). Existent şi întregiri*, 34, II, 1998, p. 165.
1413. Pap, Fr.: recenzii în vol. 34, II, 1998: *Un secolo de istorie maghiară în monede*, p. 423.; B. Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările române în sec. XVI*, p. 425.
1414. Pap, Fr.; Meşter, M., *Tezaurul monetar din satul Văleni, com. Căian, jud. Cluj*, 35 –36, II, 1999, p. 255.
1415. Pap, Fr., *Registrele de tricesimă clujene despre comerţul între Cluj şi Baia Mare (1599 – 1637)*, 37 – 38, II. 2000 – 2001, p. 137.
1416. PAPP, Andrea, *Izvoare privind vestimentaţia aristocraţiei transilvănene în secolele XVII – XVIII*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 273.
1417. Idem: Karoly Vekov, *Istoriografia maghiară din Transilvania în secolul al XVI-lea*, [R], 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 462.
1418. PASCU, Ştefan, *Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga*, II, 1965, p. 1.
1419. Idem, *Secţia de istorie medievală a Muzeului de istorie Cluj*, IV, 1967, p. 553.
1420. Idem, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, V, 1968, p. 1.
1421. Pascu, Şt.;Rusu, M.; Iambor, P.; Edroiu, N.; Gyulai, P.; Wollmann, V.; Matei, Şt., *Cetatea Dăbîca*, V, 1968, p. 153.
1422. Pascu, Şt., *Avram Iancu*, IX, 1972, p. 1.
1423. PĂDUREANU, Augustin, *Tricolorul şi cromatica portului popular românesc*, 32, II, 1996, p. 405.
1424. PĂDUREANU, Eugen D., *Noi aşezări din epoca bronzului în judeţul Arad*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 507.
1425. PĂIUŞAN, Radu, *Ioan Bălaş, viceprefectul prefecturii Auraria Gemina în timpul revoluţiei românilor transilvănene din 1848 – 1849*, XIX, 1982, p. 105.
1426. PĂLTÂNEA, Paul, *Hora Ardealului şi Hora Uniriii în Banat şi Transilvania. Contribuţii inedite*, XVII, 1980, p. 589.
1427. Idem, *Contribuţii la Bibliografia românească veche. Două tipărituri sibiene*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 669.
1428. Păltânea, P.; Mândruţ, S., *Contribuţii privind colaborarea dintre V.A. Urechia şi românii din Transilvania*, 33, II, 1997, p. 87.
1429. PĂUN, Nicolae, *Aspecte socio – economice ale oraşului Cluj în contextul dezvoltării României în perioada 1922 – 1928*, XIX, 1982, p. 509.
1430. Idem, *Şcolile de ucenici industriali din Cluj în deceniul III al sec. XX*, XXI, 1984, p. 325.
1431. PECICAN, Ovidiu, *Ideologie creştină şi propagandă pentru Cruciada Târzie: circulara lui Ştefan ce Mare către principii creştini (25 ianuarie 1475)*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 223.
1432. PEPELEA, V., *Depozitul de bronzuri de la Cetatea de Baltă*, X, 1973, p. 517.
1433. PETCULESCU, Liviu, *Un fragment de diplomă militară de la Micia*, XV, 1978, p. 131.
1434. Idem, *Obrăzare de coifuri romane din Dacia*, XIX, 1982, p. 291.
1435. Idem, *Prinzătoare de teacă romane din Dacia*, XX, 1983, p. 451.
1436. Idem: recenzii în vol. XXI, 1984: Cristian M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, p. 831 – 836.; R.J.A. Wilson, *Piazza Armerina*, p. 836.
1437. Idem: *Congresul limes – ului de la Aalen. Stadiul cercetării frontierelor romane de la Dunărea de Mijloc şi de Jos şi al echipamentului militar roman* [R], XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1204.
1438. Idem, *The owner of the greave AG 711 from the Axel Guttman collection*, 35, I, 1998, p. 95.
1439. Idem, *Fragments of helmets from the Roman fort at Jidava*, 36, I, 1999, p. 189.
1440. Idem, Claus v. Carnap, *Bornheim and Jørgen Ilkjaer*, [R], 37/I, 2000, p. 277.
1441. PETIŞ, Ioniţă – Augustin, *The Centurions' Promotion System. The exemple of Dacia*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 125.
1442. PETOLESCU, Constantin C., *Un basorelief al zeiţei Diana*, XVII, 1980, p. 463.
1443. Idem, *Un tipar pentru vase cu figuri în relief de la Romula*, XVIII, 1981, p. 469.
1444. Idem, *Les légats de la Dacie sous Trajan*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 45.
1445. Idem, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien*, 43, I, 1997, p. 75.
1446. PETRE - GOVORA, Gheorghe I., *Aşezări rurale din secolele II – IX descoperite în judeţul Vîlcea*, XVI, 1979, p. 577.
1447. PETRESCU, I.; Igna, A., *Investigări biologice în serviciul cercetării istorice (III). Analiza părţilor lemnoase provenind dintr-un butoi dacic (sec. I e.n.) de la Grădiştea Muncelului*, XIX, 1982, p. 617.
1448. PETRESCU, Marius Sorin, *Piese de armament descoperite în castrul de la Tibiscum (I)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 487.
1449. Idem, *Aşezarea din epoca bronzului de la Ciuta (com. Obreja, jud. Caraş – Severin)*, 32, I, 1995, p. 589.
1450. PETRIC, Gabriel, *Dieta de la Cluj (1842), şi lupta românilor din Transilvania*, XII, 1975, p. 291.
1451. PETROV, Gheorghe, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din Complexul medieval de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara (Campaniile din 1993, 1994, 1995)*, 33, I, 1996, p. 403.
1452. Idem, *Câteva date privind cercetările arheologice de la biserica românească din Cicău, jud. Alba*, 33, I, 1996, p. 425.
1453. Idem, *Consideraţii asupra unor biserici medievale cu plan central din Transilvania*, 33, II, 1997, p. 33.
1454. Petrov, Gheorghe, Marcu Istrate, Daniela, *Biserica medievală din Sântana de Mureş (jud. Mureş).*

Contribuţii arheologice la istoria monumentului, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 333.
1455. Petrov, Gheorghe, *O veche ctitorie munteană în Ardeal. Biserica Sf. Nicolae din Geoagiu (de Jos), jud. Hunedoara,*39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 345.
1456. PETRUŞAN, Augustin, *Restaurarea şi conservarea unei teci de sabie celtică de la Apahida (jud. Cluj),* XX, 1983, p. 867.
1457. PICIU, Dionisie, *Salva – pagini de istorie,* 32, 1996, p. 189.
1458. PICIU, Traian; Sânmihăian, M.; Lazarovici, Gh., *Relaţia fosfor – potasiu în straturile neolitice din Peştera Ungurească din Cheile Turzii,* 33, I, 1996, p. 565.
1459. PINTEA, Silvia; Dumitrescu, C-tin, *I.P.C."Farmec" Cluj – Napoca. Fişier documentar al formelor organizatorice,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 689.
1460. Pintea, S., *Ecoul primei stagiuni a Teatrului Naţional din Cluj (1919 – 1920) în presa locală,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 807.
1461. PINTEA, Vasile, *O sabie atribuită lui Cloşca,* III, 1966, p. 483.
1462. Idem, *Cu privire la aşezarea feudală de la Sopor – Iacobeni,* IV, 1967, p. 525.
1463. PINTER, Zeno K.; Petrov, Gh.; Pap, Fr., *Tezaurul monetar din cetatea Orăştie (sec. XV),* 32, II, 1996, p. 501.
1464. PISO, Ioan, *Publius Furius Saturninus,* IX, 1972, p. 463.
1465. Piso, I.; Pepelea, V., *Două piese romane din Botorca (Tîrnăveni),* IX, 1972, p. 473.
1466. Piso, I.: L. Barkóczi, A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns,* [R], XI, 1974, p. 353.
1467. Idem, *Epigraphica (III),* XII, 1975, p. 165.
1468. Piso, I.; Rusu, A., *Un relief din Sarmizegetusa cu reprezentarea lui Silvanus şi a nouă Silvane,* XIV, 1977, p. 155.
1469. Piso, I., *Epigraphica (X),* XV, 1978, p. 179.
1470. Idem, *Carrières sénatoriales (II),* XVI, 1979, p. 69.
1471. Idem: L. Barkóczi, A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns, 2, Lieferung,* [R], XVI, 1979, p. 883.
1472. Idem, *Epigraphica (XII),* XVII, 1980, p. 81.
1473. Idem, *Epigraphica (III),* XVIII, 1981, p. 443.
1474. Idem, *Carrières sénatoriales (III),* XIX, 1982, p. 39.
1475. Idem: L. Barkóczi; S. Soproni, *Die Römischen Inschriften Ungarns, 3, Lieferung,* [R], XIX, 1982, p. 745.
1476. Idem, *Epigraphica (XIV),* XX, 1983, p. 103.
1477. Piso, I.; Benea, D., *Diploma militară de la Drobeta,* XXI, 1984, p. 111.
1478. Piso, I.; Diaconescu, Al., *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 161.
1479. Piso, I., *Epigraphica (XV). Inscripţii din Apulum,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 487.
1480. Idem, *Prosographia coloniae Daciae Sarmizegetusae (I),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 163.
1481. Idem, *Die Legio XV Apollinaris in den Markomannischen Kriegen,* 35, I, 1998, p. 97.
1482. Piso, I.; Moga, V., *Un bureau du Publicum portorium Illyrici à Apulum,* 35, I, 1998, p. 105.
1483. Piso, I., *L'ala Flavia en Dacie,* 36, I, 1999, p. 81.
1484. Piso, I.; Benea, D., *Epigraphica Tibiscensia,* 36, I, 1999, p. 91.
1485. Piso, I.; Drîmbărean, M., *Fulgur conditium,* 36, 1999, p. 109.
1486. Piso, I., Băeşan, Gică, *Tl. Claudius Constans, procurateur de Dacie Inférieur et de Maurétanie Césarienne,* 37/I, 2000, p. 231.
1487. Piso, I., *Studia Porolissensia (I). Le temple dolichénien,* 38/I, 2001, p. 221.
1488. Piso, I., Pescaru, A., Pescaru, E., *Der Tribun C. Valerius Valerianus in Germisara,* 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 197.
1489. Piso, I., *Epigraphica (XVII),* 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 201.
1490. Idem, *Un nouveauconductor salinarum en Dacie,* 41 – 42, 2004 – 2005, p. 179.
1491. Idem, *Studia Porolissensia (II),* 41 – 42, 2004 – 2005, p. 183.
1492. Idem, *L'inscription monumentale de l'entrée dans le Forum Vetus de Sarmizegetusa,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 151.
1493. Idem, *Note sur le territorium Arcobadarense,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 163.
1494. Piso, I., Marcu, F., *La cohors I Augusta Ituraeorum en Dacie,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 167.
1495. PÎSLARU, Mariana, *Ein Aureus aus dem Legionslager von Potaissa,* 38/I, 2001, p. 135.
1496. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Biserica şi Dictatul de la Viena,* 32, II, 1996, p. 23.
1497. PLEŞA, Dana Teodora, *Conservarea unei Biblii tipărită la Viena în 1815,* 33, I, 1996, p. 439.
1498. POLVEREJAN, Şerban, *Din activitatea secţiei din Anvers a Ligii Culturale,* V, 1968, p. 593.
1499. Idem, *Din istoricul Memorandului. Şedinţa comitetului central al P.N.R. din 25 – 26 martie 1892,* VI, 1969, p. 335.
1500. Polverejan, Ş.; Teodor, P., *Disertaţia despre şcoli a lui G. Bariţiu (1835),* IX, 1972, p. 619.
1501. POP, Aurel Ioan, *Realităţi feudale în Transilvania în veacul XIV,* XVIII, 1981, p. 151.
1502. Idem, *Realităţi medievale româneşti în Ţara Haţegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din sec. XIV – XV,* XIX, 1982, p. 87.
1503. Idem, *Despre existenţa voievozilor şi a instituţiei voievodale în Ţara Haţegului pînă în veacul al XV-lea,* XX, 1983, p. 147.
1504. Idem, *Un cnezat maramureşan în veacurile XIV – XV; cîteva observaţii privind caracterul şi specificul stăpînirii cneziale,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 239.

1505. Idem, *Structuri sociale şi patrimoniale ale unor moşii din Ţara Haţegului la sfîrşitul sec. XV*, 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 27.
1506. Idem, *Relaţiile între Transilvania şi Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare*, 31, II, 1994, p. 11.
1507. POP, Constantin; Milea, Z., *Monumente sculpturale din Dacia romană în legătură cu cultul lui Liber Pater*, II, 1965, p. 195.
1508. Pop, Constantin, *Juppiter de la Potaissa*, III, 1966, p. 465.
1509. Idem, *O amuletă romană?*, IV, 1967, p. 481.
1510. Idem, *Precizări în legătură cu cîteva piese sculpturale antice din Muzeul de Istorie Cluj*, IV, 1967, p. 489.
1511. Idem, *Monumente sculpturale romane din Napoca*, V, 1968, p. 479.
1512. Idem, *Două fragmente sculpturale dionysiace din Dacia romană*, VI, 1969, p. 531.
1513. Idem, *Reprezentări bacchice romane în Transilvania*, VII, 1970, p. 151.
1514. Idem, *Reprezentări cu Lupa Capitolină pe monumente romane din România*, VIII, 1971, p. 173.
1515. Pop, C.; Moga, V.; Aldea, I. Al., *Noi medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, IX, 1972, p. 503.
1516. Pop, C., *Din nou despre reprezentări dionysiace în Dacia*, X, 1973, p. 595.
1517. Pop, C.; Nemeş, E.,*Diana de la Ostrov*, XI, 1974, p. 85.
1518. Idem, *Ornament de la un car roman descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XII, 1975, p. 179.
1519. Pop, C.: Akos Kiss, *Roman Mosaics in Hungary*, [R], XII, 1975, p. 427.
1520. Idem: Paul Mac Kendrik, *The Dacian stones speak*, [R], XIII, 1976, p. 639.
1521. Idem, *Signa militaria de bronz în Dacia romană*, XIV, 1977, p. 111.
1522. Pop, C.; Nemeş, E., *Teracote cu Venere la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XIV,1977, p 159.
1523. Pop, C., *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*, XV, 1978, p. 135.
1524. Idem, *Statuete romane de bronz din Transilvania*, XVII, 1980, p. 99.
1525. Pop, C.; Benea, D., *Un bronz roman de la Tibiscum*, XVIII, 1981, p. 461.
1526. Pop, C.; Bozu, O., *O interesantă piesă romană descoperită la Pojejena*, XVIII, 1981, p. 466.
1527. Pop, C.; Bona, P.; Petrovszky, R., *Bronzuri figurate în Dacia romană: un tip iconografic inedit*, XIX, 1982, p. 307.
1528. Pop, C., *Bronzuri figurate romane în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XX, 1983, p. 467.
1529. Idem, *Precizări privind unele reprezentări cu acrobaţi în toreutica romană*, XXI, 1984, p. 537.
1530. Idem: M. Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană* [R], XXI, 1984, p. 827.
1531. Idem: recnzii în vol. XXII – XXIII, 1985/86: H. Daicoviciu, *Portrete dacice (Dromichaites, Burebista, Dceneu, Decebal)*, p.781.; H. Daicoviciu; D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, p.787.; L. Ţeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, p.788.
1532. Idem, *Cîteva piese sculpturale şi arhitectonice descoperite la Ulpia Traiana*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 563.
1533. Idem: V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Fortificaţiile oraşului* [R], XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1187.
1534. Idem: N. Gudea, *Porolissum Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, [R], 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 582.
1535. Pop, C.; Găzdac, C.; Bud, A., *Piese pompeiene în Muzeul Memorial O. Goga (Ciucea)*, 31, I, 1994, p. 261.
1536. Pop, C.: recenzii şi necrolog în vol. 31, I, 1994:J. Arce – F. Burkhalter, *Bronces y Religion Romana*, p. 603.; *Catálogo de la Exposicion Los Bronces Romanos en Espagna*, p. 605.;*Cronica arheologigică (1993)*, p. 607.; Ion Horaţiu Crişan (1928 – 1993) [N], p. 614.
1537. Idem, *Muzee şi monumente britanice. Impresii de călătorie*, 32, I, 1995, p. 797.
1538. Idem: recenzii în vol. 32, I, 1995: D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, A. Soroceanu, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa, I*, p. 869.; D. Alicu, *Opaiţele romane*, p. 871.; *Cronica activităţilor arheologice ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (1994)*, [C], p. 899.
1539. Idem, *Mitul broaştei ţestoase în reprezentări figurate din Dacia romană*, 33,I, 1996, p. 167.
1540. Idem: prezentări şi recenzii în vol. 33, I, 1996: *Expoziţia naţională Capodopere de artă romană în Dacia*, p. 693.; *Al III-lea colocviu româno – elveţian La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain*, p. 719.; R. Frei-Stolba, H.E. Herzig, *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romaine*, p. 725.; D. Alicu, H. Bögli, *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empite romaine*, p. 727.; J. Ronke, *Akten des 10. Internationales Tagung über antike Bronzen* , p. 729.; D. Benea, P. Bona, *Editura Museion, Bucureşti, 1994*, p. 731.; *Cronica secţiilor de arheologie ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei*, p. 753.
1541. Idem, *Bronzes figurés de Dacie romaine: représentations des militaires*, 34, I, 1997, p. 183.
1542. Idem, *Din nou despre pantheonul porolissens*, 34, I, 1997, p. 585.
1543. Idem, *Existau serii toreutice în antichitatea romană?*, 34, I, 1997, p. 591.
1544. Idem: recenzii în vol. 34, I, 1997: *Rei Cretariae Romanae Fautores*, p. 895.; *Acta of the 12th International Congress on ancient bronzes*, p. 879.;

Buletin de studii şi cercetări studenţeşti de istorie veche, arheologie şi epigrafie, p. 901.; *Revista cercului de arheologie Hadrian Daicoviciu, an I, 1*,p. 903.; *Cronica activităţii secţiilor de arheologie a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (1996)*, p. 911.

1545. POP, Daniela Vasilica, *Restaurarea unui pandantiv de argint*, 33, I, 1996, p. 435.
1546. POP, Horea, *Civil arhitecture and habitat during Latène D in the depression of Şimleu*, 32, I, 1995, p. 103.
1547. Pop, H.; Găzdac, C., *The Roman hoard from Şimleul – Silvaniei*, 36, I, 1999, p. 169.
1548. POP, Ioan; Moldovan, Liviu, *Răscoala ţăranilor din Saschiz (1673 – 1678)*, XI, 1974, p. 199.
1549. POP, Ioan, *Einige armringe mit schlangenenden aus der späten dako – römischen zeit aus Siebenbürgen*, 35, I, 1998, p. 255.
1550. POP, Traian, *Cîteva ştiri documentare din sec. XIX privind colaborarea internaţională a poliţiei din Transilvania*, XIV, 1977, p. 501.
1551. POP, Viorica, *Din legăturile spirituale ale românilor în sec. XVII*, V, 1968, p. 571.
1552. Idem, *Un manuscris al lui Ion Bianu despre Samuil Micu Clain*, VII, 1970, p. 633.
1553. Idem, *Informaţii documentare despre unele frămîntări sociale în anul 1762*, IX, 1972, p. 565.
1554. Idem, *O masă pictată din sec. XVII în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XI, 1974, p. 216.
1555. Idem, *Mobilier "empire" în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XII, 1975, p. 283.
1556. Idem *Mobilier în stil clasicist în muzeele clujene (a doua jumătate a sec. XVIII – începutul sec. XIX)*, XIII, 1976, p. 433.
1557. Idem, *Lăzi de zestre din sec. XVII – XVIII în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XV, 1978, p. 381.
1558. Idem, *Dulapuri baroce în colecţia de istorie a farmaciei din Cluj – Napoca*, XVI, 1979, p. 633.
1559. Idem, *Influenţe stilistice în mobilierul transilvănean din sec. XVI*, XVII, 1980, p. 545.
1560. Idem, *Piese de interior orăşenesc transilvănean din sec. XVI – XVIII (mobilier, covoare)*, XVIII, 1981, p. 609.
1561. Idem, *Breasla tîmplarilor din Cluj în sec. XVII (I)*, XIX, 1982, p. 405.
1562. Idem, *Breasla tîmplarilor din Cluj în sec. XVII*, XX, 1983, p. 537.
1563. Idem, *Informaţii documentare despre unele frămîntări sociale în anul 1761*, XXI, 1984, p. 565.
1564. Idem, *Mobilier baroc în unele colecţii transilvănene*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 525.
1565. Idem, *Mobilier transilvănean şi modelele lumii germane*, 33, II, 1997, p. 293.
1566. Idem, *Mobilier renascentist în colecţia Muzeului Ţării Crişurilor*, 34, II, 1998, p. 383.
1567. POPA, Atanasiu, *Manuscrisul miscelaneu nr. 257 din Biblioteca Academiei RSR, filiala Cluj*, VI, 1969, p. 211.
1568. Idem, *Biserica de lemn din Păuşa – Sălaj (sec. XVII)*, VIII, 1971, p. 593.
1569. Idem, *Caracteristicile stilistice ale bisericilor de lemn din Transilvania*, X, 1973, p. 695.
1570. Idem, *Monumente istorice dispărute. Bisericile de lemn din Nicula şi Libotin* XII, 1975, p. 251.
1571. Idem, *Bisericile vechi din Lupşa*, XIII, 1976, p. 427.
1572. Idem, *Biserica de lemn din Reghin*, XIV, 1977, p. 405.
1573. POPA, I.; Zaberca, V., *Despre începuturile fanfarei muncitoreşti din Anina*, XX, 1983, p. 585.
1574. POPA, Luana; Spînu, M., *"Revoluţiunea lui Horea" în paginile "Gazetei Transilvaniei" din Braşov*, XXI – XXIII, 1985 / 86, p. 665.
1575. Popa, L., *Ornamentul în arta monetară a Principatului Transilvaniei (sec. XVI – XVII)*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 630.
1576. POPA, Mircea, *Dr. Petru Groza în corespondenţă cu O. Goga*, XXI, 1984, p. 659.
1577. Idem, *Din lucrările nepublicate ale lui Andrei Veres*, 31, II, 1994, p. 335.
1578. POPA, Radu, *Săpăturile într-o villa rustica de lîngă Haţeg*,IX, 1972, p. 439.
1579. POPESCU, Honorius, *Livres de spécialité édités à Cluj. Possibles exponats dans les collection d'histoire de la pharmacie*, 34, II, 1998, p. 591.
1580. POPESCU, Mariana – Cristina, *Pre – Roman Dacia within the Trade with the Hellenistic and Roman World,. Eastern Sigillata B*, 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 89.
1581. POPESCU, Stelian; Josan, N., *Muzeul de istorie din Blaj*, X, 1973, p. 781.
1582. Popescu, S., *Relaţii economice între România şi SUA pînă la 1900*, XII, 1975, p. 347.
1583. Idem, *Presa vremii despre eroismul ostaşilor români în războiul din 1877 – 1878*, XIV, 1977, p. 483.
1584. POPESCU, Valentin, *Poziţia lui Alexandru Mocioni faţă de Memorandum*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 161.
1585. POPOVICI, D.N.: L. Ellis, *The Cucuteni – Tripolye Culture. A study in technology and the origin of complex society* [R], XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 777.
1586. PORUMB, Marius, *Icoane ale unui zugrav anonim din veacul al XVI – lea*, VII, 1970, p. 575.
1587. Idem, *Contribuţii la cunoaşterea unor zugravi din veacul al XVIII-lea din Transilvania*, VIII, 1971, p. 607,
1588. Idem, *Zugravii icoanelor Paraclisului nou din Şcheii Braşovului*, IX, 1972, p. 572.
1589. Idem, *Zugravii iconostasului bisericii Sf. Nicolae din Hunedoara*, X, 1973, p. 677.
1590. Idem, *O veche ctitorie românească – biserica de la Cicău (jud. Alba)*, XIII, 1976, p. 285.
1591. Idem, *Ştefan Zugravul de la Ocnele Mari*, XIV, 1977, p. 401.

1592. Idem, *Biserica ortodoxă din Gîrbova de Sus (jud. Alba), un vechi monument de arhitectură medievală românească*, XV, 1978, p. 307.
1593. Idem, *Două ctitorii românești din sec. XV: Biserica Sf. Gheorghe și Mănăstirea Lupșa*, XVI, 1979, p. 621.
1594. Idem, *Vechea biserică de la Galda de Jos (jud. Alba), un monument al arhitecturii medievale românești din Transilvania*, XVII, 1980, p. 517.
1595. Idem, *Vechi inscripții românești din Transilvania*, XX, 1983, p. 763.
1596. Idem: Anca Pop – Bratu, *pictura murală maramureșană. Meșteri zugravi și interferențe stilistice*, [R], XX, 1983, p. 927.
1597. Idem, *Un valoros asamblu de pictură și sculptură din sec. XVIII la Vadu Crișului*, XXI, 1984, p. 561.
1598. Idem, *Breasla pictorilor români fondată la Gherla în anul 1777*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 611.
1599. Idem, *Inscripții inedite la Orăștie*, 31, II, 1994, p. 275.
1600. Idem, *Catedrala Sf. Treime din Blaj la 1751*, 32, II, 1996, p. 353.
1601. PRODAN, David; Cernea, E., *O primă formă a lui Supplex Libellus*, XIX, 1982, p. 411.
1602. PROTASE, Dumitru, *Castrul roman de la Călugăreni (r. Tg. Mureș)*, II, 1965, p. 209.
1603. Protase, D.; Zriny, A, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Cristești pe Mureș*, II, 1965, p. 257.
1604. Protase, D., *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia*, IV, 1967, p. 47.
1605. Protase, D.; Zriny, A., *O pușculiță cu denari romani imperiali de la Cristești de Mureș*, IV, 1967, p. 461.
1606. Protase, D., *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, V, 1968, p. 505.
1607. Idem, *Tezaurul monetar roman de la Tibodu (Transilvania). Observații și precizări*, VI, 1969, p. 509.
1608. Protase, D.; Milea, Z., *Un cimitir de incinerație din epoca romană la Iacobeni (Transilvania)*, VI, 1969, p. 525.
1609. Protase, D., *Așezarea și cimitirul daco – roman de la Obreja (Transilvania)*, VIII, 1971, p. 135.
1610. Idem, *Al doilea mormânt princiar de la Apahida (I)*, IX, 1972, p. 163.
1611. Idem, *Zur Chronologie und ethnisch – kulturellen Deutung des Friedhofes von Soporul de Cîmpie (Siebenbürgen)*, IX, 1972, p. 525.
1612. Idem, *Une pièce paléochrétienne daco – romaine découverte à Pălatca et le problème du christianisme chez les gots de Transylvanie*, 32, I, 1995, p. 767.
1613. PROTOPOPESCU, George, *Unele aspecte ale muncii științifice în muzeele de istorie*, II, 1965, p. 721.
1614. Protopopescu, G.; Vasilochi, E, *Aspecte ale luptei maselor populare conduse de PCR pentru refacerea economică a regiunii Cluj (1944 – 1947)*, III, 1966, p. 381.
1615. Protopopescu, G., *Republica noastră la 20 de ani*, IV, 1967, p. V.
1616. Idem, *Mărășești, 1917*, IV, 1967, p. 281.
1617. Idem, *Vestigii ale tradițiilor militare românești în Muzeul de istorie Cluj*, V, 1968, p. 559.
1618. Idem, *Tendințe noi în muzeele de istorie*, VI, 1969, p. 647.
1619. Idem, *Mari comandanți în primul război mondial*, VII, 1970, p. 379.
1620. Idem, *Tactica și strategia MCG român în bătălia pentru apărarea Bucureștiului*, VIII, 1971, p. 321.
1621. Idem, *Planul de campanie al MCG român pentru primul război mondial*, IX, 1972, p. 289.
1622. Idem, *Unele considerații privind arta militară a lui Avram Iancu*, X, 1973, p. 305.
1623. Idem, *1974. Sub stindardul celor trei mari evenimente istorice*, XI, 1974, p. III.
1624. Idem, *Unitatea și independența națională, imperative istorice ale poporului român*, XII, 1975, p. III.
1625. Idem, *Formarea omului nou, factorul fundamental al întregii activități ideologice și politice din România socialistă*, XIII, 1976, p. III.
1626. Idem, *Tratativele dintre guvernul român și grupările beligerante în perioada 1914 – 1916*, XIII, 1976, p. 537.
1627. Idem, *Sub steagul independenței spre noi victorii*, XIV, 1977, p. III.
1628. Idem, *Tratativele dintre guvernul român și puterile Antantei în perioada 1914 – 1916 (II)*, XIV, 1977, p. 527.
1629. Idem, *Momente epocale ale luptei poporului român pentru libertate, dreptate socială și independență națională*, XV, 1978, p. III.
1630. Idem, *Conceptul de artă militară în principalele bătălii date de români pentru apărarea independenței și suveranității naționale*, XV, 1978, p. 511.
1631. Idem, *Aspecte majore ale artei militare românești în timpul războiului pentru independență (1877 – 1878)*, XVII, 1980, p. 597.
1632. Idem, *O pagină de eroism românesc. Oarba de Mureș, 1944*, XVIII, 1981, p. 291.
1633. Idem: V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, P. Oprescu, *România în timpul primului război mondial*, [R], XVII, 1980, p. 906.
1634. Idem, *Împlinirea marelui ideal: Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, XX, 1983, p. XI.
1635. Idem, *Importanța istorică a creării PSD al Muncitorilor din România, acum 90 de ani*, XX, 1983, p. 599.

R

1636. RABINOVICI, Herbert, *Lupta pentru unitate statală oglindită în documentele Muzeului de istorie a PCR, a mișcării revoluționare și democratice din România*, VI, 1969, p. 631.

1637. RADU, Dionisie, *O monedă din sec. IV e.n., descoperită la Cluj,* IV, 1967, p. 495.
1638. Radu, D.; Moiş, N., *Două topoare neolitice de pe teritoriul satului Călata,* VI, 1969, p. 435.
1639. Radu, D., *Descoperiri arheologice pe teritoriul satului Cuvain (jud. Sibiu),* VIII, 1971, p. 483.
1640. Radu, D.; Moiş, N., *Aşezarea neolitică de la Călata (jud. Cluj),* X, 1973, p. 465.
1641. Radu, D.; Feurdean, N., *Aşezarea neolitică de la Gîrbău (jud. Cluj),* XIV, 1977, p. 29.
1642. Radu, D.; Moldovan, V., *Aşezarea neolitică de la Aruncuta,* XVIII, 1981, p. 341.
1643. RADU, Măriuca, *Bartolomeu Baiulesu – iniţiator al învăţământului profesional românesc din Transilvania,* 33, II, 1997, p. 77.
1644. RĂDEAN, Virginia, *Modern Counter of a Bronze Statuette in the Museum of Deva,* 38/I, 2001, p. 181.
1645. RĂDUŢIU, Aurel, *Conscripţia lui Petru Pavel Aron din anul 1759,* XIV, 1977, p. 411.
1646. Idem, Francisc Pall (1911 – 1992) [N], 26 – 30, 1989 /93, p. 669.
1647. RÂPĂ – BUICLIU, Dan, *Gramatica latină a lui Gregorius Molnar. Contribuţie la bibliografia românească veche,* XVII, 1980, p. 537.
1648. Idem, *Tipărituri timişorene (I). Contribuţii la bibliografia naţională veche,* XX, 1983, p. 803.
1649. RESCH, Friedriech; Germann, Karol, *Schmuck aus Spondylus – Muscheln von Parţa,* 32, I, 1995, p. 351.
1650. Resch, Fr., *Typologische Studie kultischer Gesichtsdeckel aus der jungsteinzeitlichen Siedlung von Parţa I,* 33, I, 1996, p. 11.
1651. Idem, *Untersuchungen am linken Temeschufer in der jungsteinzeitlichen Siedlung von Parţa I,* 33, I, 1996, p. 249.
1652. RETEGAN, Simion, *Structura social – economică a burgheziei româneşti din Transilvania în anii regimului liberal,* VIII, 1971, p. 275.
1653. Idem, *Frămîntări ţărăneşti din Munţii Apuseni în anii guvernării liberale,* XII, 1975, p.331.
1654. Idem, *Remedierea unei inechităţi: îmbunătăţirea situaţiei economice a preoţilor români de pe Pămîntul Crăiesc în anii 1861 – 1865,* 31, II, 1994, p. 295.
1655. Idem, *Imaginea unificării Germaniei în presa românească din Transilvania (1848 – 1871),* 32, II, 1996, p. 411.
1656. Idem, *Putere şi protest în Transilvania la începutul epocii liberaliste: delegaţia naţională la Viena a mitropolitului Şuluţiu din 1861,* 35 – 36, II, 1999, p. 89.
1657. RÖHLE, Robert, *CIL. III. P. 948, n. 10,* VI, 1969, p. 515.
1658. ROMAN, Cosmin – Toma, *Cercetări arheologice la casa parohială romano – catolică, Sibiu, 2006,* 41- 44, II, 2004 – 2007, p. 75.
1659. ROMAN, Cristian Aurel, *Reprezentări ale măştilor de sclavi din noua comedie în decoraţia lucernelor Firmalampen la Sarmizegetusa,* 34, I, 1997, p. 435.
1660. Idem, *Wheelmade Lamps of Roman Dacia,* 37/I, 2000, p. 99.
1661. Idem, *Antefixa from Sarmizegetusa,* 38/I, 2001, p. 195.
1662. ROŞCA, Maria, *Ecourile mişcării memorandiste în dezbaterile parlamentului maghiar,* V, 1968, p. 265.
1663. Idem, *Robota pe domeniul Bonţidei în perioada descompunerii feudalismului (1780 – 1820),* VII, 1970, p. 249.
1664. Roşca, M.; Mirel, M., *"Romänische Revue" (1885 – 1894), revistă pentru apărarea intereselor naţionale,* VIII, 1971, p. 651.
1665. Roşca – Rosen, M.,*Conscripţiile comunei Cupşeni din anii 1785 – 1786 şi 1820,* X, 1973, p. 715.
1666. Idem, *Din activitatea Camerei de Comerţ şi Industrie din Cluj (1851 – 1868),* XIII, 1976, p. 463.
1667. Idem, *Contribuţii la problema relaţiilor economice dintre Transilvania şi România în perioada războiului de independenţă,* XIV, 1977, p. 497.
1668. ROTARIU, Cornelia, *Restaurarea unei oglinzi veneţiene,* 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 441.
1669. Idem, *Probleme de restaurare ridicate de un vas ceramic ştampilat,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 367.
1670. ROTEA, Mihai, *Contribuţia cercetărilor de la Suatu – Fâneaţa de Jos (1991 – 1993) la cunoşterea etapelor timpurii ale evoluţiei culturii Wietenberg,* 31, I, 1994, p. 131.
1671. Rotea, M.; Feneşan, Oct., *Sondaj arheologic la Pălatca – Poderei,* 31, I, 1994, p. 351.
1672. Rotea, M.; Fizeşan, T., *Groapa rituală de la Fântânele – Dâmbul Popii,* 33, I, 1996, p. 223.
1673. Rotea, M.; Gheorghiu, G.; Rotar, M., *Cercetări de suprafaţă la Nicula (jud. Cluj),* 34, I, 1997, p. 481.
1674. Rotea, M.; Wittenberger, M., *The complex of inhumation belonging to the Early Bronze age from Copăceni – La moara (Cluj County),* 35, I, 1998, p. 17.
1675. Idem, *The ritual complex of the Wietenberg culture, Cluj – Napoca (Transylvania),* 36, I, 1999, p. 7.
1676. Idem, *Beiträge zur Kenntnis der Phase I der Kultur Wietenberg,* 37/I, 2000, p. 21.
1677. Rotea, M., *Non – ferrous Metalurgy in Transilvania of Bronze Age,* 39 – 40/, 2002 – 2003, p. 7.
1678. Rotea, M., Tecar, Monica, Nagy, Szabilcs, Pupeză, Paul, Tecar, Tiberiu, Săsăran, Luminiţa, *Floreşti – Polus Center. Preliminary Observations,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 47.
1679. RUPRECHTSBERGER, Erwin M., *Eine Bemerkung zur Terra sigillata aus Apulum,* XIX, 1982, p. 331.
1680. Idem, *Contribuţia lui Zamosius la epigrafia Daciei,* III, 1966, p. 437.

1681. Idem, *Note epigrafice. Seria IX. Inscripţii "rătăcitoare"*, III, 1966, p. 451.
1682. Idem, *Tracii în Dacia romană*, IV, 1967, p. 85.
1683. Idem, *Note epigrafice. Inscripţii din Dacia Porolissensis*, V, 1968, p. 451.
1684. Idem, *Elemente syriene în Dacia carpatică şi rolul lor în "colonizarea" şi romanizarea provinciei*, VI, 1969, p. 167.
1685. Idem, *Note epigrafice*, VII, 1970, p. 517.
1686. Idem, *Sextus Vibius Gallus*, VIII, 1971, p. 531.
1687. Idem, *Epitaful călăraşului Ulpius Eptatralis*, XI, 1974, p. 103.
1688. Idem, *Precursorii muzeografiei ştiinţifice: colecţionarii de materiale arheologice*, XII, 1975, p. 191.
1689. Idem: Arpadus Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, [R], XII, 1975, p. 419.
1690. Idem: Pólay Elemér, *A dáciai viaszostáblák szerzödései*, [R], XIII, 1976, p. 643.
1691. RUS, Traian, *Simion Balint. Mărturii documentare*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 281.
1692. Idem, *Ioan Micu – Moldovan şi şcoala din satul natal*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 295.
1693. Idem, *Ioan Micu Moldovan şi şcoala din satul natal*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 309.
1694. RUS, Vasile, *Syllogiaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky (I)*, 33, II, 1997, p. 369.
1695. Idem, *Syllogimaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky (II)*, 34, II, 1998, p. 183.
1696. RUSCU, Dan, *L'abandon de la Dacie romaine dans les sources litteraires*, 35, I, 1998, p. 235.
1697. Idem, *Dakien in Hadrianischer zeit und die tradition der Historia Augusta*, 36, I, 1999, p. 59.
1698. Idem, *L'abandon de la Dacie Romain dans les sources littéraires (II)*, 37/I, 2000, p. 265.
1699. RUSCU, Ligia, *Die griechischen namen in der provinz Dakien*, 35, I, 1998, p. 147.
1700. Idem, *Die bezeihungen der griechenstädte an der Rumänischen Schwarzmeerküste mit städten ausserhalb des Schwarzen Meers*, 36, I, 1999, p. 29.
1701. Idem, *Zur Datierung des Foedus Zwischen Rom und Kallatis*, 37/I, 2000, p. 57.
1702. RUSTOIU, Aurel, *Zidurile de piatră nefasonată la daco – geţi (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 767.
1703. Idem, *Colanele de argint daco – getice*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1079.
1704. RUSSU, I. Ioan, *Materiale epigrafice din estul Daciei*, I, 1964, p. 181.
1705. Idem, *Note epigrafice. Seria VII. Inscripţii "false" din Dacia care sînt autentice*, I, 1964, p. 477.
1706. Idem, *Obîrşia împăratului Constantinus I*, II, 1965, p. 295.
1707. RUSU, Andrei Adrian, *Donjoane din Transilvania*, XVII, 1980, p. 177.
1708. Idem, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, XX, 1983, p. 155.
1709. Idem, *Impactul personalităţii în societatea românească a Haţegului din sec. XV: Iancu de Huinedoara*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 251.
1710. Idem, *Miscellanea Hatzegiana (Informaţii şi reinterpretări privitoare la istoria Haţegului în evul mediu, (II)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 261.
1711. Idem, *Cahle din Transilvania (III). Trei motive decorative medievale*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 107.
1712. RUSU, Constantin, *Idei filozofice şi social – politice înaintate în gîndirea lui Vasile Lucaciu*, VIII, 1971, p. 299.
1713. RUSU, Cosmin C., Gergely Balázs, *Cimitirul medieval din Cluj – Piaţa Unirii*, 41- 44, II, 2004 – 2007, p. 41.
1714. RUSU [BINDEA], Diana, *Câteva observaţii asupra materialului faunistic din Cluj – Napoca – Statuia Memorandiştilor*, 32, I, 1995, p. 119.
1715. Idem, *Analiza materialului faunistic provenit din aşezările Starčevo – Criş de la Gura Baciului. Campania 1994*, 32, I, 1995, p. 499.
1716. [Rusu] Bindea, D.; Sângerean, C., *Câteva observaţii asupra materialului faunistic de la Cheile – Turzii – Peştera Ungurească*, 33, I, 1996, p. 477.
1717. RUSU, Mircea, *Castrum, Urbs, Civitas (Cetăţi şi "oraşe" transilvănene din sec. IX – XIII)*, VIII, 1971, p. 197.
1718. Idem, *Consideraţii asupra metalurgiei aurului din Transilvania în bronz D şi Hallstatt A*, IX, 1972, p. 29.
1719. Idem, *Aspecte ale relaţiilor dintre romanitatea orientală şi slavi*, XVI, 1979, p. 189.
1720. Idem, *Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3 – 9. Jahrhundert)*, XVII, 1980, p. 139.
1721. Idem, *Consideraţii cu privire la situaţia social – economică şi politică a primelor formaţiuni statale româneşti*, XXI, 1984, p. 181.
1722. Idem, *Tezaurul de la Vrap a aprţinut principelui slav Acamir al Belziţiei?*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 149.
1723. RÜSZ FOGARASI, Enikö, *Relaţiile aşezărilor rurale din Transilvania cu puterea centrală*, 34, II, 1998, p. 37.

S

1724. SABĂU, Nicolae, *Originea iconografică a unuirelief clujean din sec. XVIII*, XIII, 1976, p 385.
1725. Idem, *Două portrete de Johann Martin Stock (1742 – 1800)*, XIV, 1977, p. 419.
1726. Idem, *Mathias Veress restaurator?*, XVI, 1979, p. 659.
1727. Idem, *Cîteva proiecte pentru statuia ecvestră a lui Avram Iancu la Cluj (1924 – 1926)*, XVIII, 1981, p. 661.

1728. Idem, *Conştiinţă naţională şi educaţie estetică în paginile revistei "Viaţa ilustrată" (1940 – 1944)*, 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 439.
1729. Idem, *Descrierea Cetăţii Făgăraşului în două manuscrise din sec. XVIII*, 31, II, 1994, p. 265.
1730. Idem, *Pictura tribunei ev. Din Ruşi (jud. Sibiu)*, 32, II, 1996, p. 517.
1731. SALONTAI, Mihaela Sanda, *Două biserici – sală gotice din judeţul Cluj*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 45.
1732. Idem, *Lettnerul în biserica medievală*, 31, II, 1994, p 207.
1733. Idem, *Unele observaţii privind arhitectura bisericii mănăstirii din Sighişoara*, 35 – 36, Ii, 1999, p. 347.
1734. Idem, *Natio Transilvanica: vicariatul dominican al Transilvaniei din secolul al XIII-lea până la Reformă*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 75.
1735. SANIE, Silviu, *Onomastica orientală în Dacia romană (II)*, X, 1973, p. 151.
1736. Idem: Robert du Mesnil du Buisson, *Études sur les deux phéniciens hérités par l'Empire romain*,[R], X, 1973, p. 793.
1737. Idem, *Dea Placida*, XI, 1974, p. 111.
1738. Idem, *Diadema de aur de la Tyras*, XVI, 1979, p. 127.
1739. Idem, *Certains aspects de la situation politique et démographique de la Dacie d'est dans la période Domitien – Trajan*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 11.
1740. SAVU, Al. Gheorghe, *Participarea intelectualilor din România la lupta forţelor democratice în perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945*, III, 1966, p. 367.
1741. SAVU, Ioana: Leo Steinberg, *The sexuality of Christ in Renaissance Art and Modern Oblivion*, [R]39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 451.
1742. Idem, *Tripticul naţional 1906*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 255.
1743. Idem, *Strana – identitate românească între credinţă şi tradiţie*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 217.
1744. SĂLĂGEAN, Marcela, *Tensiuni între comuniştii români şi maghiari în Transilvania în anii care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 327.
1745. Idem: Gheorghe Iancu, *Problema minorităţilor etnice din România în documente ale Societăţii Naţiunilor 1923 – 1924*, [R], 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 468.
1746. SĂLĂGEAN, Tudor, *Ducatul Transilvaniei (1257 – 1270)*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 85.
1747. Idem, recenzie în vol. 37 – 38, II, 2000 -2001, : Alexandru Madgearu, *Românii în opera notarului anonim*, p. 387.
1748. Idem, *Terra Ultrasilvana. Structuri teritoriale şi realităţi politice în nordul Transilvaniei în secolele X – XI*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 63.
1749. Idem, *Suki – o familie nobiliară din comitatul Cluj în Evul Mediu*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 89.
1750. Idem, *Notarul Anonim al regelui Bela al Ungariei şi schola episcopală din Vercelli*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 9.
1751. SÂRBU, Valeriu, *Un nouveau type de monument sacré chez les gèto – daces*, 32, I, 1995, p. 313.
1752. SCARLAT, Constantin, *Portul antic Callatis. Cercetări de arheologie submarină*, X, 1973, p. 529.
1753. Idem, *Apeductul antic de la Callatis*, XIII, 1976, p. 55.
1754. SCHÄFER, Alfred, *Ein grotesker tänzer im Historischen Museum von Sibiu*, 35, I, 1998, p. 61.
1755. SCHUSTER, Christian, *Die frühbronzezeit in der Walachei und in Südost – Siebenbürgen – Kulturelle verbindungen, beziehungen und einflüsse und ethnische bewegungen*, 35, I, 1998, p. 25.
1756. SCROBOTĂ, Paul, *O cheie de boltă cu motivul Agnus Dei de la Aiud*, 35 – 36, II, 1999, p. 321.
1757. SEBESTYÉN, Gheorghe, *Aspecte ale eficienţei turismului axat pe valorificarea monumentelor istorice*, XX, 1983, p. 751.
1758. Idem, *Despre biserica de lemn de la Oradea*, XXI, 1984, p. 555.
1759. Idem, *Castelele şi curţile Renaşterii din Transilvania*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 267.
1760. Idem, *Originea unui plan eronat al cetăţii Lipova*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 639.
1761. Idem, *Cetatea Carnsebeş. Rectificări şi dubii*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 521.
1762. SECHEL, Teodora Daniela, *Alexandru Lapedatu. Concepţie şi metodă istorică*, 34, II, 1998, p. 111.
1763. SERES, Andrei, *Materiale feudale timpurii din hotarul comunel Feldioara (jud. Braşov)*, XII, 1975, p. 199.
1764. SILBERMAN, Henri C., *Récensement d'images pharmaceutiques médievaux aux Etats Units et l'accès à ces données par l'ordinateur*, 34, II, 1998, p. 527.
1765. SIMINA, Nicolae – Marcel, *Contribuţii la cunoaşterea feudalismului timpuriu pe teritoriul comunei Vinţu de Jos (jud. Alba)*, 32, I, 1995, p. 473.
1766. SIMION, A., *Opinia publică românească şi dictatul de la Viena*, VII, 1970, p. 406.
1767. Idem, *Mişcarea grevistă a muncitorilor din industria metalurgică în anii 1923 – 1928*, IX, 1972, p. 315.
1768. SIMON, Alexandru, *Între porturi şi cer. Chilia, Cetatea Albă, Istambul şi Veneţia în vara anului 1484*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 229.
1769. Idem, *The Walachian's in Ottoman – Hungarian Power (1430's - 1440's*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 21.
1770. SOFRONI, Rodica, *Aspecte privind situaţia financiară a Transilvaniei în perioada 1849 – 1867*, XIII, 1976, p. 443.

1771. SOPOREAN, MARIA; Dascălu, C., *La céramique pharmaceutique médiévale dans le Musée d'Art de Roumanie*, 34, II, 1998, p. 595.

1772. SOROCEANU, Alina, *Tipologia ceramicii romane din templul lui Liber Pater de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVI, 1979, p. 551.

1773. Idem: recenzii în vol. XVI, 1979: C.J: Young, *The roman pottery industy of the Oxford Region*, p. 897..; *Roman pottery studies in Britain and beyond*, p. 899.

1774. Idem: recenzii în vol. XVII, 1980: L. Caretta, E. Carolis, C. Gazatti, G. Ghini, M. Incitti, *Introduzione allo studio della ceramica Romana*, p. 891.; M.H. et J. Santrot, *Céramiques communes gallo – romaines d'Aquitanie*, p. 894.; M.B. Lloris, *Céramica romana: tipologia y clasification*, p. 901.

1775. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982: Ferenc Fülep, *Roman cemeteries on the territory of Pécs*, p. 755.; *Figlina. 3.*, p. 756.

1776. SOROCEANU, Tudor, *Oltenia romană*, VI, 1969, p. 545.

1777. Idem, *Tabula Imperii Romani L. 34, L. 35*, VII, 1970, p. 561.

1778. Idem, *Un mormânt de incinerație de la Cristurul Secuiesc*, VIII, 1971, p. 499.

1779. Idem, *Descoperiri din epoca bronzului de la Obreja /jud. Alba)*, X, 1973, p. 494.

1780. Idem:recenzii în vol. XIII, 1976: J. Banner, I. Bona, *Mittelbronzezeitliche Tell – Siedlung bei Békés*, p. 635.; O. Trogmayer, *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*,; Gy. Farkas, P. Lipták, *Anthropologische Auswertung des Gräberfeldes bei Tápé*, p. 631.

1781. Idem: recenzii în vol. XIV, 1977: *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. Main*, p. 673..; I. Bona, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südostlichen Beziehungen*, p. 668.; Marek Gedl, *Kultura przedlużycka*, p. 672.; Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, p. 665.

1782. Idem: recenzii în vol. XV, 1978: *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliderung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, p. 691..; M. Primas, *Untersuchungen zu den Bestatungssitten der ausgehenden Kufper – und der frühen Bronzezeit*, p. 677..; M. Petrescu – Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 686.; Petre I. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, p. 675.; *Symposium on the dark ages in Greece*, p. 689.; V.A. Dergačev, *Bronzovîie predmetî XIII – VIII vv. Do n.e. iz dnestrovo – prutskova mejdurecie*, p. 685.; V.D. Dergačev, *Pamiatniki epohi bronzu*, p. 685.; W. Sarnowska, *Kultura unietycka w Polsce*, tom I, p. 680.

1783. Idem: recenzii în vol. XVI, 1979: Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord – vestul Transilvaniei*, p. 849..; F. Laux, *Die Nadel in Niedesachsen. Prähistorische Bronzefunde*, p. 861; *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. Main*, 1979, p. 858.; *Mitteleuropäische Bronzezeit*, p. 860 – 861.; Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. Epoca bronzului în spațiul carpato – balcanic*, p. 862..; *Die Messer in Italien*, p. 854; M. Petrescu – Dîmboviţa, *Die Sicheln in Rumänien*, p. 866; *Studien zur Lausitzer Kultur*, Kraków, p. 869..; *Studien zu süspolnischen Wehranlagen*, p. 871.

1784. Soroceanu, T.; Soroceanu, A., *Cîteva observații prilejuite de alcătuirea "Repertoriului de periodice conținînd articole de istorie veche, arheologie și muzeologie"*, XVII, 1980, p. 693.

1785. Soroceanu, T.: recenzii în vol. XVII, 1980: J.M. Coles, A.F. Harding, *The Bronze Age in Europe*, p. 856.; M. Gedl, *Bronze II – III. Civilisation lusacienne. Inventaria archaeologica*, p. 867.; M. Gedl, *Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Krietrz*, p. 868.; S. Mirié, *Das Thronraumareal des Palastes von Knossos*, p. 853; J. Pástor, *Čaňa a Valaliky*, Košice, p. 859.; F. Stein, *Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland*, p. 854.; F. Stein, *Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland*, p. 85.; A. Točik, *Vyčapy – Opatovce*, p. 864 – 865.; I. Todorović, *Praistorijska Karaburma II*, p. 866.

1786. Idem, *Materialien zur Bronze – und Hallstattzeit Siebenbürgens (I)*, XVIII, 1981, p. 357.

1787. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982: A. Točik, *Nitriansky Hradok – Zameček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mad'arovce – Kultur*, p. 724.; *Bronze Age Hoards. BAR 67*, p. 725; N. Chidioşan, *Contribuții la istoria tracilor din nord – vestul României*, p. 727..; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, p. 722; V.A. Dergačev, *Pamjatniki pozdnego Tripolja*, p. 719.; T.S. Hačatrjan, *Artiskij nekropol*, p. 721; *Jahresbericht des Institut für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. Main*, p. 719; T. Kemenczei, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej*, p. 736.; I.S. Masimov, *Keramičeskoe proizvodstvo epohi bronzy v Južnom Turkmenistane*, p. 735.; J. Paulik, *Prähistorische Kunst in der Slowakei*, p. 723; K. Wilhelmi, *Zwei bronzezeitliche Kreisgraben-friedhöfe bei Telgte*, p. 736.

1788. Idem, *Materialen zur Bronze – und Hallstattzeit Siebenbürgens (II)*, XXI, 1984, p. 433.

1789. Idem: recenzii în vol. XXI, 1984: J. Imhre, *A Kö zép – Duna – medence régészti bibliografiája*, p. 803; *Bodendenkmalplege und archäologische Forschung*, p. 804.; *Palast und Hütte*, p. 805.; *Beiträge zur Ur – und Frühgeschichte*, p. 806.; R. Hachmann, *Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen in Kámid el Lóz in den Jahren 1971 bis 1974*, p. 807.; E. Kroeger – Michael, *Les haches à disque du bassin des Carpathes, p. 808.*; Dir

Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, p.809; O.J. Stuchliková, *Veteřovske sidlišeě v Budkovicich*, p. 817.; S. Stuchlik, *Osidleni jeskyň ve starši a střední době bronzové na Moravě*, p. 817.; *Cumania*, p. 818.; A. Radwan, *Die Kupfer – und Bronzegefässe Ägyptens*, p. 819.; A. Hochstetter, *Die Hügelgräberbronzezeit in Niederbayern*, p. 820.; T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, p. 822.; H. Koschik, *Die Bronzezeit im südwestlichen Oberbayern*, p. 823.; J. Řihovský, *Základy středodunajských popelnicovych poli na Moravé*, p. 824.; J. Nekvasil, *Pohřebište luži ce kultury v Moracičanech*, p. 825.; V. Rychner, *L'âge du Bronze final à Auvernier (Lac de Neuchâtel, Suisse)*, p. 825.

1790. SPEIDEL, P. Michael, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, VII, 1970, p. 511.
1791. STAN, Constantin I., *Participarea studenților bucureşteni la mişcarea memorandistă*, XX, 1983, p. 257.
1792. Idem, *Activitatea lui Vasile Stoica în Statele Unite ale Americii în sprijinul Unirii (1917 – 1918)*, XXI, 1984, p. 293.
1793. Idem, *Contribuții privind activitatea lui Onisifor Ghibu pentru realizarea desăvîrşirii unității naționale (1916 – 1918)*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 755.
1794. Stan C.I.; Neamțu, G., *Din activitatea românilor americani în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri*, 26 –30, 1989 / 93, p. 269.
1795. Stan, C.I., *Ultimatumul sovietic din iunie 1940, prolog al Dictatului de la Viena*, 32, II, 1996, p. 323.
1796. Idem, *Crearea Partidului Național Țărănesc (10 oct. 1926)*, 34, II 1998, p. 125.
1797. Idem, *Revenirea familiei regale în Bucureşti (18 nov. – 1 dec. 1918)*, 35 – 36, II, 1999, p. 129.
1798. STANCA, Sebastian, *Descoperiri arheologice şi numismatice la Petroşani*, IX, 1972, p. 385.
1799. STANCIU, Ioan, *Ceramică din sec. III – IV descoperită la Ciumeşti, jud. Satu – Mare*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 553.
1800. STANCIU, Ioan, *Über die slawischen brandhügelgräber vom typ Nusfalău – Someşeni (Nordwesten Rumäniens)*, 36, I, 1999, p. 245.
1801. STĂNESCU, Florin C., *Considerații cu privire la posibilele semnificații astronomice ale altarului de la Sarmizegetusa Regia*, XXII-XXIII, 1985 /86, p. 105.
1802. Idem, *Absida centrală a marelui sanctuar rotund de la Sarmizegetusa Regia; considerații astronomico – matematice*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 119.
1803. Idem, *Un posibil cadran solar de tip discus in planitia la Sarmizegetusa Regia, România*, 33, I, 1996, p. 449.
1804. Idem, *Orientări astronomice în sanctuarele dacilor. I. Sanctuarele dacilor de la Costeşti, România*, 33, I, 1996, p. 468.
1805. Idem, *Posibile orientări astronomice în marile sanctuare dreptunghiulare de la Sarmizegetusa Regia. Rezultate preliminare*, 34, I, 1997, p. 807.
1806. STĂNESCU, M.C.; Țuțu, D., *Evoluția relațiilor româno – sovietice în anii 1928 – 1929*, VI, 1969, p. 625.
1807. STÂNGĂ, Ion, *Un centru ceramic în teritoriul rural al Drobetei: Gârla Mare*, 34, I, 1997, p. 621.
1808. STINGER, Simona, *Ideologia mişcării feministe româneşti din Transilvania între educație şi emancipare*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 1141.
1809. STOICOVICI, Eugen; Winkler, I., *Studiul construcției şi compoziției unor monede antice prin cercetări metalografice*, IV, 1967, p. 449.
1810. Stoicovici, E., *Analiza chimico – mineralogică a materialului rezultat din săpăturile de la Batiz*, VI, 1969, p. 287.
1811. Stoicovici. E.; Winkler, I., *Über die Stanzen von Pecica und von Ludeşti*, VIII, 1971, p. 477.
1812. Stoicovici, E.; Stoicovici, F., *Monede de argint dacice şi specificul lor chimic şi metalografic*, IX, 1972, p. 375.
1813. Idem, *Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice*, X, 1973, p. 542.
1814. Idem, *Aurul din argintul dacic*, XI, 1974, p. 19.
1815. Stoicovici, E., *Monede dacice din argint cu miez şi înveliş*, XII, 1975, p. 93.
1816. Idem, *Efecte structural – textuale la monedele antice obținute prin batere*,XIII, 1976, p. 65.
1817. Idem, *Atelier de sticlă rubin la Dierna (Orşova)*, XV, 1978, p. 245.
1818. Idem, *Cercetarea unor brățări de sticlă*, XVII, 1980, p. 495.
1819. Idem, *Metalografia unor diplome romane*, XVIII, 1981, p. 451.
1820. Idem, *Studiul metalografic al unor monede*, XVIII, 1981, p. 475.
1821. Idem *Analiza microscopică a unor probe de pământ ars*, XIX, 1982, p. 585.
1822. Idem, *Studiul mineralogico – petrografic al materialului neolitic de la Iclod (jud. Cluj)*, XXI, 1984, p. 691.
1823. Idem, *Calcedoniile de la Gornea – Sichevița, jud. Caraş – Severin*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 51.
1824. STOJIĆ, Milorad, *Les tombes des Triballes dans le basin de la Morava et la partie serb du basin du Danube au cours du dernier quart du VI – éme de la première moitié du V –ème siècle avant J.C.*, 32, I, 1995, p. 303.
1825. STRÎMBU, Mihaela, *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj – Napoca*, XVII, 1980, p. 791.
1826. Strîmbu, M.; Glodariu, I., *O nouă propunere de reconstituire a sanctuarului A de la Sarmizegetusa*, XVIII, 1981, p. 377.
1827. Strîmbu, M., *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj – Napoca (II)*, XVIII, 1981, p. 651.
1828. Strîmbu, M.; Neamțu, U., *Monumente uitate ale arhitecturii de azi*, XIX, 1982, p. 653.

1829. Idem: L. Lazzarini, *La pulitura dei materiali lapidei da construzione e sculptura,* [R], XIX, 1982, p. 773.
1830. SUCEVEANU, Alexandru, *Unele reflecţii în legătură cu regatul lui Burebista,* XV, 1978, p. 107.
1831. SUCIU, Dumitru, *Ecouri ale situaţiei politice româneşti în publicistica franceză (1850 – 1859),* VII, 1970, p. 621.
1832. Idem, *Lupta parlamentară a lui Ilie Măcelaru în dieta de încoronare de la Pesta (iunie 1867 – decembrie 1868),* IX, 1972, p. 215.
1833. Idem, *Aspecte din activitatea şi gîndirea politică a lui Ioan Suciu,* X, 1973, p. 373.
1834. Idem, *Mentalităţi europene în gîndirea şi acţiunea politică a românilor din Transilvania faţă de unele realităţi din propria mişcare naţională şi din România în sec. XIX (I),* 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 235.
1835. Idem, *Mentalităţi europene în gândirea şi acţiunea politică a românilor din Transilvania faţă de unele realităţi din propria mişcare naţională şi din România în sec. XIX (II),* 31, II, 1994, p. 145.
1836. Idem, *Consideraţii privind relaţiile dintre România şi românii din Transilvania între 1866 – 1876,* 32, II, p. 247.
1837. Idem, *Date privind situaţia şcolilor confesionale şi problematica celor mixte din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 101.
1838. SURDU, Bujor, *Ştiri noi despre Visarion Sarai,* II, 1965, p. 695.
1839. Idem, *Societatea de păstrare şi împrumut din Răşinari,* III, 1966, p. 317.
1840. Idem, *Cronicarul Nicolae Stoica despre călătoriile lui Iosif II în Banat,* VI, 1969, p. 231.
1841. SZÉKELY, Zoltán, *Le début de l'âge du fer dans le sud – est de la Transylvanie,* 31, I, 1994, p. 173.
1842. Idem, *Vestigiile unui cuptor de topit minereu de fier din sec. IV d.Ch. de la Sf. Gheorghe – Chilieni,* 31, I, 1994, p. 299.
1843. Idem, *Locuinţe şi cuptoare de olar eneolitice la Ariuşd,* 33, I, 1996, p. 217.

Ş

1844. ŞEICA, Radu, *Confirmarea şi acordarea de posesiuni pentru românii din Maramureş în timpul lui Sigismund de Luxemburg (1387 – 1437),* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 327.
1845. ŞORA, Gheorghe, *Pagini inedite din jurnalul de tinereţe al lui Vasile Goldiş,* XVIII, 1981, p. 555.
1846. Idem, *Concepţia lui V. Goldiş referitoare la programul naţional şi la tactica activistă (I),* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 731.
1847. Idem, *Contribuţia lui V. Goldiş (1862 – 1934) referitoare la programul naţional şi tactica activistă (II),* 26 – 30, II, 1989 /93, p. 607.
1848. Idem, *Vasile Goldiş – pedagog naţional,* 33, II, 1997, p. 145.
1849. Idem, *Declaraţia de la Oradea din 12 oct. 1918,* 34, II, 1998, p. 311.
1850. ŞTEIU, Nicolae, *Frământări ţărăneşti oglindite în publicaţiile Huedinul şi Revista Glasul Moţilor (1925 – 1927),* XX, 1983, p. 663.
1851. Idem, *Contribuţia populaţiei din zona Măguri – Călata – Lunca Vişagului la înfrîngerea fascismului (luptele din septembrie – octombrie 1944),* XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 679.
1852. Idem, *Preocuparea Despărţământului Astrei pentru ridicarea unei statui a lui Avram Iancu la Huedin,* XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 817.
1853. Idem, *Ţăranul Dumitru Faur despre primul război mondial şi problemele românilor transilvăneni,* 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 619.
1854. Idem, *Cântecele patriotice din perioada 1848 – 1900 şi contribuţia lor la înfăptuirea idealurilor de libertate şi unitate naţională,* 31, II, 1994, p. 285.
1855. ŞTIRBAN, Marcel., *Aspecte din starea de spirit în comitatele Alba şi Sibiu în anii 1782 – 1784,* III, 1966, p. 229.
1856. Ştirban, M.; Suciu, Şt., *Ecoul răscoalei lui Horea în colecţia de documente Haller,* VIII, 1971, p. 621.
1857. Ştirban, M., *Proiecte de organizare a învăţământului agricol elementar din Transilvania în anii 1919 – 1921,* X, 1973, p. 769.
1858. Idem, *Omagiu marelui om politic şi diplomat român Nicolae Titulescu,* XIX, 1982, p. 175.
1859. Ştirban, M.; Iancu, Gh., *Aspecte privind activitatea revoluţionară a metalurgiştiilor din Braşov, Sibiu, Tîrgu-Mureş şi împrejurimi, între anii 1929 – 1933,* XXI, 1984, p. 333.

T

1860. TAKÁCS, Mathilda; Cociş, S.; Rustoiu, A., *Fibule din colecţiile Muzeului Orăşenesc din Aiud,* 32, I 1995, p. 451.
1861. TANCO, Teodor; Ilovan, V., *Tîrgurile de la Monor (diploma din 1841),* VII, 1970, p. 609.
1862. TARCEA, Crina; Tarcea, L., *Bază de date relaţională pentru studiul materialului litic. Determinări mineralogice şi petrografice asupra uneltelor cioplite din judeţul Sălaj,* 33, I, 1996, p. 665.
1863. Tarcea, C., *Petrografia rocilor folosite ca râşniţe la Porolissum şi în castre de pe limesul de nord – vest al provinciei Dacia Porolissensis şi proveniența acestora,* 34, I, 1997, p. 849.
1864. TARCEA, Lucian; Lazarovici, Gh., Sângerean, C., *Zeus: sistem pentru gestiunea şi prelucrarea datelor arheologice,* 33, I, 1996, p. 683.
1865. TATAI–BALTĂ,Cornel, *Xilogravurile lui Vlaicu de la Blaj (1751–1752),*XX, 1983, p.823.
1866. TATU, Hristache, *Descoperiri dacice şi romane în Ţara Haţegului,* 31, I, 1994, p. 199.

1867. TÂMPEANU, Elena, *An attempt to social explanation of the Late Bronze age and Early Iron age in the Carpatho – Danubian region*, 34, I, 1997, p. 743.

1868. TEODOR, Maria, *Un istoric al Reformei : Andrei Şaguna*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 315.

1869. TEODOR, Pompiliu, *Din nou despre Magazinul istoric pentru Dacia în Transilvania*, III, 1966, p. 511.

1870. Idem, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, V,1968, p. 577.

1871. Idem, *În legătură cu "Răspunsul la cîrtire" de Petru Maior*, VII, 1970, p. 599.

1872. TINCA, Gheorghe, *Drama României în anul 1940 şi exigenţele securităţii naţionale*, 32, II, 1996, p. 17.

1873. TOPAN, Gheorghe; Lazarovici, Gh.; Balint, A., *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă şi cupru arsenic*, 33, I, 1996, p. 635.

1874. TOŞA, Viorel. *Alexandru Lupeanu Melin (1866 – 1937). Încercare de schiţă monografică*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 767.

1875. TÓTH – GÁSPÁR, Margareta, *Condiţiile de muncă şi de viaţă ale minerilor din Valea Jiului şi luptele lor greviste pînă la sfîrşitul sec. XIX*, I, 1964, p. 255.

1876. Idem, *Aspecte ale controlului de stat şi activităţii sindicatelor în anii 1945 – 1947*, IV, 1967, p. 367.

1877. TRAORE, Facko, *Cercetări etnoarheologice asupra ceramicii şi olăritului tradiţional în satul Mante (Republica Mali)*, 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 535.

1878. TRĂISTARU, Elisabeta, *Lupta maselor din nordul Transilvaniei împotriva regimului fascist – hortyst, pentru eliberarea întregului teritoriu al ţării şi instaurarea unui guvern democrat*, VI, 1969, p. 421.

1879. TREBICI, Vladimir, *Pierderile teritoriale din vara anului 1940: bilanţ demografic*, 32, II, 1996, p. 49.

1880. TRÎNCĂ [EL SUSI], Georgeta, *Analiza faunistică a materialului din aşezarea Coţofeni de la Bocşa - "Colţan" (jud. Caraş – Severin)*, XX, 1983, p. 859.

1881. Idem, *Analiza materialelor faunistice provenite din aşezarea Starčevo – Criş de la Gornea (Locurile Lungi) şi Moldova Veche (Rit), jud. Caraş – Severin*, XXII –XXIII, 1985 /86, p. 41.

1882. Idem, *Studiul faunei din aşezarea neolitică de la Iclod (jud. Cluj)*, 26 – 30, I/2, 1989 –(93, p. 187.

1883. [Trîncă] El Susi, G.; Rusu, D., *Raport preliminar asupra materilului faunistic din aşezarea neolitică timpurie de la Gura Baciului (jud. Cluj)*, 32, I, 1995, p. 181.

1884. [Trâncă] El Susi, *Fauna din aşezarea dacică de la Sighişoara Wietenberg (jud. Mureş)*, 33, I, 1996, p. 511.

1885. TRYNKOWSKI, Jan, *Urmările demografice ale cuceririi Daciei de către romani*, XIII, 1976, p. 81.

1886. Idem, *Încă o dată despre "Decebalus per Scorilo"*, XVI, 1979, p. 507.

1887. TUDORAN, Georgeta, *Naţional şi internaţional în mişcarea muncitorească din România la începutul sec. XX*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 367.

1888. TUKA, Laszlo, *Repartizarea farmaciilor şi drogheriilor în judeţele din România în funcţie de ponderea naţionalităţilor în 1936*, 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 353.

1889. Idem, *Repartizarea teritorială şi pe locuitori a farmaciilor şi drogheriilor din România în 1936*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 169.

1890. TURCUŞ, Şerban, *Ignatie Darabant – iluminism şi pragmatism*, 32, II, 1996, p. 383.

1891. Idem, *Însemnări pe marginea unei expoziţii şi a catalogului: Monumenta Romaniae Vaticana*, [R], 33, II, 1997, p. 459.

1892. Idem, *Christianitas şi românii. Note privind locul românilor în realitatea creştină occidentală la începutul sec. XIII*, 34, II, 1998, p. 9.

1893. Idem, *Conciliul Lyon II – 1274. Implicaţii în Europa central – orientală*, 35 – 36, II, 1999, p. 9.

1894. Idem, *Misiunea cisterciană în Transivania*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 49.

1895. TURCUŞ, Veronica, *La nascita dell'ordine cistercense e la sua espansione*, 37 – 38, 2000 – 2001, p. 19.

1896. Idem, *Un promotor al experienţei pedagogice romîneşti în Transilvania după Unirea din 1918 – George G. Mateescu (1892 – 1929). Repere biografice*, 45 – 46, II, 2008 – 2009, p. 125.

Ţ

1897. ŢEICU, Dumitru, *Cîteva consideraţii pe marginea unor podoabe medievale*, XVIII, 1981, p. 491.

1898. Ţeicu, D.; Bozu, O., *Crucea – engolpion descoperită la Moldova Veche*, XIX, 1982, p.393.

1899. ŢENTEA, Ovidiu, Luduşan, Valeriu, *About the Spearheads of Triangular Cross – Section from Dacia*, 37/I, 2000, p. 253.

1900. Ţentea, O., Matei – Popescu, Fl., *Alae et cohortes Daciae et Moesiae*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 259.

1901. Ţentea, O., *Auxiliaria Commagenorum in Dacia*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 141.

1902. ŢEPELEA, Gabriel, *Lupta refugiaţilor din Ardealul de Nord împotriva Dictatului de la Viena*, 32, II, 1996, p. 41.

1903. ŢEPOSU - DAVID, Lucia, *Teracote reprezentînd pe Venus*, I, 1964, p. 473.

1904. Ţeposu, L.; Mărghitan, L., *Monumente funerare de la Micia (II)*, VI, 1969, p. 159.

1905. ŢIGU. Viorel Gh., *Familia Duca în contextul vieţii social – politice a Europei de sud – est şi centrale*, 32, II, 1996, p. 131.

1906. ȚINTEA, H.; Kovacs, C., *Compoziția chimică a unor monede de argint din antichitate*, I, 1964, p. 469.
1907. ȚIPLIC, Ioan Marian, *Necropole de tip Mediaș din Transilvania*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 9.
1908. ȚOCA, Mircea, *Despre plastica fațadelor în arhitectura laică clujeană din perioada barocului târziu*, III, 1966, p. 471.
1909. Idem, *Despre fațada bisericii ortodoxe de pe strada Dr. Petru Groza din Cluj*, V, 1968, p. 551.
1910. ȚURLEA, Petre, *Cu privire la rolul lui N. Iorga în întemeierea Universității române din Cluj. Pagini de corespondență*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 383.
1911. ȚUȚU, Dumitru, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1919 – 1933*, X, 1973, p. 351.
1912. Idem, *Tratative și contacte ale guvernului și burgheziei române pentru ieșirea din războiul dus alături de Germania hitleristă*, XV, 1978, p. 603.
1913. Idem, *Politica militară externă a României în perioada septembrie 1939 – iunie 1941*, XVII, 1980, p. 359.
1914. Idem, *Politica militară externă a României în perioada septembrie 1939 – iunie 1941*, XVIII, 1981, p. 265.
1915. Idem, *România și războaiele balcanice*, XXI, 1984, p. 277.
1916. ȚUȚUI, Gheorghe, *Congresul de unificare a PCR cu PSD (februarie 1948)*, V, 1968, p. 355.
1917. Idem, *Confruntări politico – diplomatice la Conferința de pace de la Paris din 1946*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 437.
1918. Idem, *Participarea ostașilor argeșeni la lupta pentru alungarea trupelor hitleriste și hortyste din partea de nord – est a Transilvaniei*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 425.

U

1919. UCRAIN, Constantin, *Contribuția batalioanelor fixe regionale Cluj și Someș la luptele duse pentru eliberarea părții de nord – vest a Transilvaniei (23 august – octombrie 1944)*, XVIII, 1981, p. 283.
1920. UNC, Gheorghe, *Solidaritatea maselor muncitoare din România cu MRSO*, IV, 1967, p. 307.
1921. URECHE, Petru, *About the Tactics and Fighting Particularity of the Auxiliary Infantry*, 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 247.
1922. URSUȚ, Dorin; Petrică, P., *Pentru o mai mare precizie a ridicărilor expeditive de topografie arheologică*, XVI, 1979, p. 785.
1923. Ursuș, D.; Petrică, P.; Winkler, I., *Câteva considerații geotopografice privind traseul drumului roman Potaissa – Napoca, în sectorul Cluj – Napoca – Aiton*, XVII, 1980, p. 441.
1924. Ursuț, D.; Petrică, P., *Scurtă analiză topometrică a sectorului de drum roman cuprins între km. 8 + 750 și intrarea în municipiul Turda*, XIX, 1982, p. 591.
1925. Idem, *Drumul roman imperial din sectorul Aiton – Tureni. Caracteristici geografice și topometrice*, 31, I, 1994, p. 209.
1926. Ursuț, D., *Drumul imperial roman în vatra municipiului Cluj – Napoca*, 34, I, 1997, p. 597.
1927. Idem, *The imperial Roman road between Potaissa and the fortress of Războieni*, 34, I, 1997, p. 605.
1928. Ursuț, D.; Stanciu, I., *Un fragment din drumul roman Cluj – Napoca – Gilău*, 34, I, 1997, p. 609.
1929. URSUȚIU, Claudia, *Politici comunitare evreiești în Parlamentul României (1922 – 1929)*, 39 – 40, II, 2002 – 2003, p. 309.
1930. URSUȚIU, Liviu, *Cinci scrisori ale lui G. Barițiu în legătură cu proiectul de lege școlară din anul 1879*, III, 1966. P. 521.
1931. Idem, *Un document privind organizarea administrativă a românilor în revoluția de la 1848*, VI, 1969, p. 593.
1932. Idem, *Foruri de judecată, judecăți, gloabe pe domeniul Gurghiu între anii 1652 – 1715*, IX, 1972, p. 195.
1933. UZUM, Ilie; Țeicu, Dumitru, *Cuptorul de ars ceramică descoperit în așezarea feudală timpurie de la Gornea - "Țărmuri"*, XV, 1978, p. 295.
1934. Uzum, I., *Un tezaur de podoabe medievale românești descoperit la Macoviște (com. Ciuchici, jud. Caraș – Severin)*, XX, 1983, p. 509.

V

1935. VÁCZI, C., *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo – Apuleius (I)*, V, 1968, p. 59.
1936. Idem, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo – Apuleius (II)*, VI, 1969, p. 115.
1937. Idem, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides șa Pseudo – Apuleius (III)*, VIII, 1971, p. 109.
1938. Idem, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo – Apuleius (IV)*, IX, 1972, p. 107.
1939. VAJDA, Catalina, *Fragmente de textile arheologice din secolele XV – XVIII. Investigații și tratamente de specialitate*, 37 – 38, II, 2000 – 2001, p. 377.
1940. VAJDA, Ludovic, *Începuturile dezvoltării mineritului de cărbuni în Transilvania*, I, 1964, p. 397.
1941. Idem, *Dezvoltarea extracției minereului de fier și a siderurgiei în Transilvania (1848 – 1867)*, II, 1965, p. 497.
1942. Vajda, L.; Mirel, M., *Date privind situația revendicărilor economice ale minerilor din salinele transilvane (1848 – 1867)*, III, 1966, p. 271.
1943. Vajda, L., *Extracția și prelucrarea metalelor neferoase în Transilvania (1848 – 1867)*, IV, 1967, p. 237.

1944. Idem, *Formarea muncitorimii salariate în industria minieră şi metalurgică din Transilvania între anii 1848 – 1867,* V, 1968, p. 227.
1945. Idem, *Formarea muncitorimii salariate în industria minieră şi metalurgică din Transilvania (1848 – 1867),* VI, 1969, p. 307.
1946. Vajda, L.; Mirel, M., *Condiţiile de salarizare şi revendicările minerilor de pe domeniul minier Zlatna în perioada 1849 – 1867,* VII, 1970, p. 273.
1947. Vajda, L., *Prima cale ferată din Transilvania,* VIII, 1971, p. 287.
1948. Idem, *Capitalul străin în industria minieră şi metalurgică a Transilvaniei (1867 – 1900),* IX, 1972, p. 229.
1949. Idem, *Mineritul carbonifer în Banat între anii 1867 – 1900,* X, 1973, p. 331.
1950. Idem, *Date privind mişcările muncitorilor de la exploatările de minereu de fier şi de cărbune şi ale siderurgiştilor din Transilvania (1848 – 1867),* XII, 1975, p. 319.
1951. Idem *Uzinele de fier Vlăhiţa (1925 – 1948),* XIV, 1977, p. 577.
1952. Idem, *Oamenii muncii din Cluj în luptă, sub conducerea PCR, pentru instaurarea puterii democrat – populare (11 oct. 1944 – 6 mart. 1945),* XV, 1978, p. 617.
1953. Idem, *Industria minieră şi metalurgică din Transilvania în perioada de avînt capitalist (1867 – 1873),* XVII, 1980, p. 277.
1954. Idem, *Manifestările crizei economice din 1873 în industria minieră şi siderurgică din Transilvania,* XVIII, 1981, p. 201.
1955. Idem, *Din istoricul minei Bălan,* XX, 1983, p. 173.
1956. Idem, *Mina Bălan la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX,* XXI, 1984, p. 263.
1957. Idem, *Industria minieră şi metalurgică din Transilvania în ultimele două decenii ale sec. XIX (I),* XXII – XXIII, 1987 /88, p. 295.
1958. VARGA, Radu, *The Peregrine Names from Dacia,* 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 233.
1959. VASILIEV, E., *Despre lecţia de istorie la muzeu,* XVI, 1979, p. 741,
1960. VASILIEV, Valentin, *Un nou mormînt scitic descoperit la Batoş,* III, 1966, p. 411.
1961. Idem, *Un relief funerar roman în Muzeul de Istorie Cluj,* IV, 1967, p. 477.
1962. Vasiliev, V.; Seres, A., *Materialel arheologice de pe teritoriul comunei Crizbav,* IV, 1967, p. 425.
1963. Vasiliev, V., *Vestigii daco – romane din sec. IV e.n. la Suatu,* V, 1968, p. 513.
1964. Idem, *O piesă sculpturală de factură celtică,* VI, 1969, p. 451.
1965. Idem, *Podoabe de metal preţios în morminte scitice din Transilvania,* VII, 1970, p. 41.
1966. Idem, *Das skythische Gräberfeld von Blaj,* IX, 1972, p. 65.
1967. Idem, *Despre cuţitaşele curbe din Hallstattul tîrziu,* X, 1973, p. 523.
1968. Idem, *Despre interpretarea pumnalelor Akinakes descoperite pe teritoriul României,* XV, 1978, p. 101.
1969. Idem, *Pumnalele akinakes din Transilvania,* XVI, 1979, p. 11.
1970. Vasiliev, V.; Gaiu, C., *Aşezarea fortificată din prima vîrstă a fierului de la Ciceu – Corabia /jud. Bistriţa – Năsăud),* XVII, 1980, p. 31.
1971. Vasiliev, V., *Despre "Pumnalele hallstattiene tîrzii" sau "pumnalele akinakes",* XVIII, 1981, p. 367.
1972. Idem, *În legătură cu unele opinii referitoare la Hallstattul D în Transilvania,* XIX, 1982, p. 261.
1973. Idem, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania,* XX, 1983, p. 33.
1974. Vasiliev, V.; Aldea, Ioan Al., *Note despre aşezarea fortificătă din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba),* XXI, 1984, p. 49.
1975. Vasiliev, V., *Descoperiri arheologice cu semnificaţie cultică în aşezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba),* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 79.
1976. Idem, *Despre câteva opinii referitoare la cronologia primei epoci a fierului în Transilvania,* 31, I, 1994, p. 37.
1977. VĂTĂŞIANU, Virgil, *Un relief medieval enigmatic,* V, 1968, p. 143.
1978. VELE, Ana Maria, *Un diplomate roumain a Paris,* 41 – 44, II, 2004 – 2007, p. 179.
1979. VESA, Vasile, *Aspecte ale activităţii cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX,* III, 1966, p. 537.
1980. Idem, *Conferinţa extraordinară a PNR din Transilvania (23 – 24 iulie 1893),* V, 1968, p. 601.
1981. VITTINGHOFF, F., *War die Kolonie Malva mit Romula (Reşca) identisch?,* VI, 1969, p. 131.
1982. VLASSA, Nicolae, *În legătură cu neoliticul timpuriu de la Dîrţu – Ceahlău,* I, 1964, p. 463.
1983. Idem, *Materiale neolitice de la Tikos (R.P. Ungaria) în Muzeul de Istorie din Cluj,* I, 1964, p. 367.
1984. Idem, *Cercetări arheologice în regiunile Mureş – Autonomă Maghiară şi Cluj,* II, 1965, p. 19.
1985. Idem, *Sabia feudală timpurie de la Ernei,* II, 1965, p. 669.
1986. Idem, *Cultura Criş în Transilvania,* III, 1966, p. 9.
1987. Vlassa, N.; Rusu, M.; Protase, D.,; Horedt, K., *Săpăturile arheologice de la Iernut,* III, 1966, p. 399.
1988. Vlassa, N., *Tot despre locul de descoperire a "sabiei de la Moreşti",* IV, 1967, p. 511.
1989. Idem *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei,* IV, 1967, p. 403.
1990. Idem, *Sondajul de salvare de la "Gura Baciului", com. Baciu, or. Cluj (...şi cîte ceva despre cultura vaselor caliciforme în România),* V, 1968, p. 371.

1991. Idem, *Aşezarea neolitică de la Dăbîca*, VI, 1969, p. 27.
1992. Idem, *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorden Orient*, VII, 1970, p. 3.
1993. Idem, *Sondajul arheologic de la Bistriţa*, VIII, 1971, p. 572.
1994. Idem,*Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo–Criş în România*, IX, 1972, p. 7.
1995. Idem, *Zona balcano – asiatică şi Transilvania*, IX, 1972, p. 367.
1996. Idem, *Săpăturile arheologice de la Coldău (jud. Bistriţa – Năsăud)*, X, 1973, p. 11.
1997. Idem, *Interpretarea plăcuţei de aur de la Dierna*, XI, 1974, p. 125.
1998. Idem, *Noi contribuţii la problema influenţelor orientale în neoliticul Transilvaniei*, XII, 1975, p. 1.
1999. Idem *Două noi piese paleocreştine din Transilvania*, XIII, 1976, p. 215.
2000. Idem, *O nouă plăcuţă de aur gnostică de la Dierna*, XIV, 1977, p. 205.
2001. Idem, *Problema existenţei ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinča – Turdaş*, XV, 1978, p. 19.
2002. Idem, *Piese paleocreştine inedite din Dacia intracarpatică*, XVI, 1979, p. 171.
2003. Idem, *Interpretarea unei geme magice greco – egiptene*, XVII, 1980, p. 483.
2004. Idem, *O categorie nesemnalată de pietre gravate magice*, XVIII, 1981, p. 111.
2005. Idem, *O gemă magică din Transilvania cu o temă iconografică rară*, XIX, 1982, p. 367.
2006. Idem: *Studii dacice*, [R], XIX, 1982, p. 739.
2007. Vlassa, N.; Takacs, M.; Lazarovici, Gh., *Mormintele tumulare din Banat şi Transilvania din perioada eneolitică tîrzie*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 59.
2008. Vlassa, N.: [Kalmar] Maxim, Z.; Lazarovici, Gh., *Descoperiri arheologice la Bernadea (I)*, 32, I 1995, p. 575.
2009. VLĂDESCU, C.; Pop, C., *Piese sculpturale romane în Muzeul militar central*, XIX, 1982, p. 301.
2010. VOIŞAN, Valentin, *In Ulpia Traiana Sarmizegetusa entdeckte Bestandteile militärischer Ausrüstung*, 34, I, 1997, p. 201.

W

2011. WERNER, Eck, MacDonald, David, Pangerl, Andreas, *Neue Diplome für Auxiliartruppen in den Dakischen Provinzen*, 38/I, 2001, p. 27.
2012. Idem, *Neue Diplome für Auxiliartruppen von Unterpannonien und die Dakischen Provinzen aus Hadrianischer Zeit*, 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 25.
2013. Werner, E., Pangerl, A., *Ein Diplom für die Truppen von Dacia Superior unter dem Kommando des Marcius Turbo im Jahr 119 n. Chr*, 41 – 42, 2004 – 2005, p. 61.
2014. Idem, *Neue Diplome für die dakischen Provinzen*, 43 – 44/I, 2006 – 2007 (2008), p. 185.
2015. WILMOTT, Tony, *Cohors I Aelia Dacorum: a Dacian Unit on Hadrian's Wall*, 38/I, 2001, p. 103.
2016. WINKLER, Iudita, *Despre circulaţia monetară la Porolissum*, I, 1964, p. 215.
2017. Idem, *Circulaţia monetară la Apulum*, II, 1965, p. 215.
2018. Idem, *Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco – geţilor*, III, 1966, p. 75.
2019. Idem, *Tipurile monetare ale daco – geţilor şi aria lor de răspîndire (I)*, V, 1968, p. 33.
2020. Idem, *Tipurile monetare ale daco – geţilor şi aria lor de răspîndire (II)*, VI, 1969, p. 67.
2021. Idem, *Perioada emiterii monedelor şi dreptul monetar la geto – daci*, VII, 1970, p. 94.
2022. Winkler, I.; Băloi, C., *Circulaţia monetară în aşezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, VIII, 1971, p. 161.
2023. Winkler, I.; Hopârtean, A.; Milea, Z., *Monede antice descoperite în Transilvania şi Dobrogea*, IX, 1972, p. 383.
2024. Winkler, I.; Băloi, C., *Circulaţia monetară în aşezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, X, 1973, p. 181.
2025. Winkler, I., *Observaţii şi rectificări la "monedele gato - dacilor"*, XII, 1975, p. 95.
2026. Idem, *Răspuns la întîmpinarea lui C. Preda "pe marginea unor observaţii şi rectificări la monedele geto - dacilor"*, XIV, 1977, p. 677.
2027. Winkler, I.; Takács, M.; Păiuş, Gh., *Necropola avară de la Cicău*, XIV, 1977, p. 269.
2028. Idem, *Aşezarea prefeudală de la Cicău, jud. Alba*, XV, 1978, p. 263.
2029. Winkler, I: F. Fejér; Huszár, L., *Bibliographia Numismaticae Hungaricae*,[r], XV, 1978, p. 693.
2030. winkler, i.; takács, m.; păiuş, gh., *săpăturile arheologice de la cicău*, xvi, 1979, p. 465.
2031. Winkler, I.: J. Fitz, *Der geldumlauf der Römischen provinzen im Donaugebiet mitte des 3. Jhdts.*, [r], XVI, 1979, p. 885.
2032. Idem., *Aplicarea matricei de incidenţă în studii de arheologie şi numismatică*, XVII, 1980, p. 687.
2033. Winkler, I.; Takács, M., *Săpăturile arheologice de la Cicău. Aşezarea Coţofeni*, XVIII, 1981, p. 321.
2034. Winkler, I.: M. Mihăilescu – Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, [R], XVIII, 1981, p. 707.
2035. Idem, *Drumul roman Napoca – Potaissa (II)*, XIX, 1982, p. 587.
2036. Idem, *Histoire et numismatique en Haute – Normandie*,[R], XIX, 1982, p. 761.
2037. WINKLER, I.; BLĂJAN, N., *Aşezările romane de la Mediaş (jud. Sibiu)*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 459.
2038. WOLF, Iosif, *Imaginea antichităţii în "Siebenbürgische Quartalschrift" (1790 – 1801) şi "Siebenbürgische Provinzialblätter" (1805 – 1824)*, XIV, 1977, p. 425.

2039. Idem: recenzii în vol. XIV, 1977:Gh. Bartoş. *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică;* N. Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea, 1784 – 1785,* p. 683.

2040. Idem, *Începuturile presei cultural – ştiinţifice din Transilvania: "Siebenbürgische Quartalschrift" (1790 – 1801),* XV, 1978, p. 431.

2041. Idem: recenzii în vol. XV, 1978: I. Lungu, *Şcoala Ardeleană,* p. 697.; G.M. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din sec. XIX (I),* p. 699; Al. Duţu, *Cultura română în civilizaţia europeană modernă,* p. 702.

2042. Idem, *Problematica românească în istoriografia săsească (1790 – 1848),* XVI, 1979, p. 325.

2043. Idem: recenzii în vol. XVI, 1979: G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti, BAR I – 1600,* p. 697.; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States,* p. 911; *Consiliul naţioal român din Blaj,* p. 915.; *Damaschin Bojincă. Scrieri,* p. 909; G.M. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din sec. XIX (II),* p. 908.; W. Marin, *Unirea din 1918 şi poziţia şvabilor bănăţeni,* p. 913.; I. Filstich, *Încercare de istorie românească,* p. 907.

2044. Idem: A. Răduţiu, L. Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania, tipărite în limba română 1701 - 1847,* [R], XVIII, 1981, p. 737.

2045. Idem: E. Csetri, I. Imreh, *Erdély változó társadalma 1767 – 1821,* [R], XVIII, 1981, p. 738.

2046. WOLF, Rudolf: recenzii în vol. XX, 1983: P. Binder, *Közös multunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmuskori falusi és városi együttéléseröl,* p. 917;P. Bunta, *Gabriel Bethlen (1613 – 1629),* p. 920.

2047. Idem, *Comerţul cu sare al Transilvaniei în sec. XVI – XVII,* 32, II, 1996, p. 109.

2048. WOLFF, H., *Miscellanea Dacica,* XII, 1975, p. 139.

2049. Idem, *Miscellanea Dacica (II),* XIII, 1976, p. 99.

2050. WOLLMANN, V., *Lei funerari romani la Bucerdea,* VI, 1969, p. 533.

2051. Idem, *Materiale epigrafice şi sculpturale romane în Muzeul Sebeş,* VII, 1970, p. 163.

2052. Idem, *Inscripţii şi sculpturi romane din sud-estul Banatului,* VIII, 1971, p. 539.

Z

2053. ZABEHLICKY, Heinrich, Zabehlicky, Susanne, *Cocceii principes prope ripam Danuvii,* 39 – 40/I, 2002 – 2003, p. 19.

2054. ZAHARIADE, Mihai, *The Late Roman Drobeta. I. The cruciform building and the fort garrison in the 4th century AD,* 34, I, 1997, p. 167.

2055. ZRINY, Andrei: *Alt – Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur – und Frühgeschichte Thüringens,* [R], XVIII, 1980, p. 849.

ABREVIERI

AV	(Nuovo, 1891-1921) *Archivio Veneto* (Tridentino, 1922-1926)
AAV	Giuseppe Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV* (Munich 1967-1979); 25 volumes in 3 series. Pars secunda, *Saeculi XV praescanderbeginiam periodum complectens* (1970-1973), 13 volumes (VII-XIX). XVIII. *Annos a 1443 ad 1444 illustrans* (1973).
A.A.R.M.S.I	*Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, Bucureşti, s. I, 1880-1893; s. II, 1894-1914; s. III, 1915-1947; s. IV, 1972-
ABAW	*Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch [-Philologische und]- historische Klasse*, München, s. I, 18351928; s. II, 1929-1945; sn, 1947-
ACIEB	*Actes du Congres International des Études Balkaniques*, 1966 [1969]-
ActaArchCarp	*Acta Archaeologica Carpathica*, Kraków.
ActaArchHung	*Acta Archaeologica Academie Scientiarum Hungaricae* Budapest.
ActaMN	*Acta Mvsei Napocensis*, Cluj(-Napoca), 1964-
ActaMP	*Acta Musei Porolisenssis*, Zalău.
ActaTS	*Acta Terrae Septemcastrensis*, Sibiu.
Acte	Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor* [Documents and Fragments on the History of the Romanians], (Bucharest 1895-1897); 3 volumes. III, [*1399-1499*] (1897).
AFLNW	*Arbeitsgemeischaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen*, Köln/Opladen
AFP	*Archivum Fratrum Praedicatorum,* Romae, 1930 [1931]-
Again	Livia Călian, *again about Michael the Brave's gold medal,* Acta Musei Napocensis, 35-36/II, 1999, p. 273-279.
AHASH	*Acta Historica Academiae Scientarum Hungaricae*, Budapest, 1952-
AHR	*The American Historical Review*, New York, London, Washington, 1895-
AIIAC	*Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie*, 1971-1990) din Cluj (-Napoca, din 1974), Cluj, 1958 (reia *AIINC*); ultimele numere (2001-2003) pot fi găsite la www.history-cluj.ro
AIIAI	*Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie*, din 1972) "A.D. Xenopol" din Iaşi, 1964-1989 (este continuat de *AIIX*)
AIIX	*Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol* din Iaşi, Iaşi, 1990-
AIR	[B. Petriceĭcu-Hăjdĕŭ], *Archiva istorică a României. Collecţiune critică de documente asupra trecutuluĭ românŭ, incepêndŭ dela timpiĭ ceĭ mai depărtaţĭ şi pônĕ la annulŭ 1800*, Bucureşti, [1864-] 1865-1867, s.n., 2004-
AIRCRU	*Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*, Venezia,1999-
Alba Regia	*Alba Regia*, Székesfehérvár
Amed	*Arheologia Medievală*, Reşiţa, Brăila
AMP	*Acta Musei Porolissensis*, Zalău
AnB	*Analele Banatului*, Timişoara
AOASH	*Acta Orientalia Academiae Scientarum Hungaricae*, Budapest, 1947-
ArchAust	*Archaeologia Austriaca*, Wien.
Arh. Bibl. Mitr.Sibiu	Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe, Sibiu
ArhMold	*Arheologia Moldovei*, Iaşi.
Arh. Naţ. Bucureşti	Arhivele Naţionale Bucureşti
Arh. Naţ. Deva	Arhivele Naţionale Deva
Arhiva	*Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare*, Iaşi, 1889/1890, 1940
AS	*Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe
ASG	Archivio di Stato di Genova, Genova. Archivio Segreto (A.S.), *Diversorum*, [reg.] 533, *1444*

ASI	*Archivio Storico Italiano*, Firenze, 1842-1850/1851; ns. 1855-1863; s. III, 1865-1877; s. IV, 1878-1887; s. V, 1888-1912; s. VI, 1913-1923; s. VII, 1924-1934; s. VIII, 1935-
ASRSP	*Atti della Società romana di storia patria*, Rome, 1878-
ASM	Archivio di Stato di Milano, Milano. Archivio Ducale Visconteo-Sforzesco/ Archivio Sforzesco (A.D.S.); Carteggio estero (Potenze estere), *Ungheria*, cart. 650, *1452-1490* [1441] (fasc. [1], *1452* [1441]-*1457*; fasc. [2], *1458-1466*; fasc. [3] *1467-1490*)
ASVe	Archivio di Stato di Venezia, Venezia. Senato Secreto [Senato Secreti] (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 20, *1453* [MV= *1454*]-*1459*
AŞD	Anuarul Şcolii Doctorale *Istorie. Civilizaţie. Cultură* [Yearbook of the Doctoral School *History. Civilization. Culture*], Cluj-Napoca (Klausenburg, Kolozsvár), 2005-
AŞUI	*Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Alexandru Ioan Cuza". Istorie*, Iaşi, 1955-
Auktion	Auktion XIV am 24 november 1979, Lanz-Granz, *Römisch-Deutschreich*, haus Habsburg Lothringen
Austria	*"Austria" Münzkatalog 1790-1989*, Viena, 1990.
AVA	*Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie*, München
AVSL	*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*
Banatica	*Banatica*, Muzeul Judeţean Caraş-Severin, Reşiţa.
BAR	Biblioteca Academiei Române
BAR Cluj	Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca
BCUC	Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga", Cluj-Napoca
Between worlds	*Between worlds* (=*MHG*, NS, I, 1-4), editor Alexandru Simon (Cluj-Napoca 2007-2008). II. *John Hunyadi and his Time*, edited by Ana Dumitran, Loránd Mádly, Alexandru Simon (2007).
BF	*Byzantinische Forschungen: internationale Zeitschrift für Byzantinistik*, Amsterdam, 1966.
BHR	*Bulgarian Historical Review*, Sofia
Bonfini	(1936-1941) [Antonio Bonfini] Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, edited by József Fógel, László Juhász, Béla Iványi (Leipzig 1936-1941); 4 volumes.
BOR	*Biserica Ortodoxă Română*. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, Bucureşti, 1874.
BP	*Balcanica Posaniensia*, Poznań, 1970-
BSHAR	*Bulletin de la Section Historique de la* Académie Roumaine, Bucarest, 1912-1947.
BSL	*Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines*, Prague, 1929-
BSNR 1906	*Buletinul Societăţii Numismatice Române cuprinzând Catalogul medaliilor moldo-române cunoscute dela anul 1600 până la 1906*, Bucureşti, 1906.
BSOAS	*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London-Oxford, 1938
Bună Vestire	*Bună Vestire. Organ de zidire creştinească*, Roma, 1960
Byzantina	*Byzantina*, Thessaloniki, 1969
Byzantion	*Byzantion. Revue internationale des etudes byzantines*, Bruxelles, 1924
CCA	*Cronica Cercetărilor Arheologice*, Bucureşti.
CF	*Concilium Florentium, A [I], Documenta; B [II], Scriptores*, Rome, 1940-1977
Chalcocondil	(1922-1927) [Laonic Chalcocondil], *Laonic Chalcocandylae Historiarum demonstrationes*, edited by Jenő Darkó (Budapest 1922-1927; 2 toms/ 3 volumes (1958) Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Historiarum demonstrationes*, edited by Vasile Grecu (Bucharest 1958).
CHR	*Catholic Historical Review*, Washington, 1915.
CL	*Convorbiri Literare*, Iaşi-Bucureşti, 1867-1945.
CNH III/1	*Corpus Nummorus Hungariae*, III/1, *Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657*, ed. L. Huszár, Budapest, 1975.

Codex	*Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *MMP*, II, XI-XII, XIV) (Krakow 1876-1894); 4 volumes. I, *1384-1492*, edited by August Sokolowski, Joseph Szujski (1876); II, *1382-1445*, edited by Anatol Lewicki (1891); III, *1392-1501*, edited by Antol Lewicki (1894).
Codex Vitoldi	*Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuanie, 1376-1430* (=*MMP*, VI), edited by Anton Prochaska (Krakow 1882).
Codice	R[aimondo]. A[medeo]. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Georgio. MCCCCLIII-MCCCCLXXV* (=*ASLSP*, VI-VII), Genova, 1868-1879); 3 volumes. I, [*1453-1459*] (1868-1870); II-1, [*1460-1472*] (1871-1874); II-2, [*1473-1475*; *1453-1475*] (1876-1879).
Colloquia	*Colloquia. Journal of Central-European Studies*, Cluj-Napoca, 1994.
Crisia	*Crisia*, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea.
Cronicile	*Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* [The Slavic-Romanian Chronicles of the 15th-16th Centuries edited by Ioan Bogdan], edited by P[etre]. P[etre]. Panaitescu (Bucharest 1959).
Crusades	*A History of the Crusades*, general editor Kenneth M. Setton (Philadelphia-Madison 1958-1989), 6 volumes. VI, *The Impact of the Crusades on Europe*, edited by Harry W. Hazard, Norman P. Zacour (Madison 1989).
Csáky	*Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, I/1, Budapest, 1919. CSHB=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae, 1828-1897
CSFS	*Collana storica di fonti e studi*, Genoa, 1969-
CT	*Columna lui Traian*, Bucureşti, 1870-1884
Dacia N.S.	*Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, I-XII (1924-1948); *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Nouvelle série, Bucureşti.
DIR I.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I.
DIR II.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300).
DIR III.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301-1320).
DIR IV.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacul XIV, vol. II (1321-1330).
Długosz	(1887/ 1863-1887) [Jan Długosz], *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, edited by Alexander Przezdziecki (Leipzig-Krakow 1863-1887); 15 volumes. XIII-XIV, *Historiae Polonicae libri XII* (1883-1887).
Documente moldoveneşti	Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* [Moldavian Documents prior to Stephen the Great] (Iaşi 1931-1932); 2 volumes. II, *Documente interne. Urice (ipsoace), Surete, Regeste, Traduceri (1438-1456). Documente Externe. Acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii co merciale, salv-conducte, scrisori (1387-1456)* [Domestic Documents: Char ters, Regests, Translations (1438-1456). Foreign Documents: Letters of Cre dit, Hommage Deeds, Treaties, Embassies, Trade Privileges, Safe-Conducts and Letters (1387-1456)] (1932).
Dogaru 1994	Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Bucureşti, 1994.
DOP	*Dumbarton Oak Papers*, Washington, DC, 1941-
DRH	*Documenta Romaniae Historica* (Bucharest 1965-2003). A. *Moldova* (1975-2002); B. *Ţara Românească* [Walachia] (1966-2003); C. *Transilvania*; D. *Relaţiile între Ţările Române* [The Relations between the Romanian Countries] (1977).
EB	*Études Balkaniques*, Sofia
EBPB	*Études Byzantines et Post-Byzantines*, Bucarest-Iaşi, 1979.
EMÉ	*Egri Múzeum Évkönyve*, Eger
EN	*Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca.

Enciclopedia	*Enciclopedia României,* vol. I, Bucureşti, 1938
Epistolae pontificiae	*Epistolae pontificiae and concilium florentiunum spectantes* (= *CF*, I, 1-3), edited by Georg Hofmann (Rome 1940-1946), 3 volumes. I, *Epistolae pontificiae de rebus ante Concilim Florentinum gestis (1418-1438)* (1940); III, *Epistolae pontificiae de ultimis actis concilii florentini annis 1440-1445 et de rebus post concilium gestis annis 1446-1453* (1946).
ETTK	*Értekezések a történeti tudományok körébol*, Budapest, 1867-1917.
Συμμεικτα	Συμμεικτα, Athenai, 1966-
FAH	*Fontes Archaelogici Hungariae*, Budapesta
FHDR	*Fontes Historiae Daco-Romanae*, I-IV, Bucureşti, 1964-1982.
FolArch	*Folia Archaeologica*, Budapest.
FRA	*Fontes Rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen*, Wien,1849.
FRT	*Fontes Rerum Transylvanicarum (Erdélyi történelmi források)*, Budapest-Kolozsvár, 1911-1921.
FSNA	*Fonti per la storia di Napoli aragonese* (collana diretta da Mario Del Treppo), Salerno, Napoli, 1997.
Gombos	Albinus Franciscus Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI*, vol. I – III, Budapest, 1937-1938.
Györffy	Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, vol. 1, Budapest, 1987.
H	Huszár Lajos, *Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657* (Corpus Nummorum Hungariae, III kötet, I. rész), Budapest, 1975.
H EFP	Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Budapest, 1995.
H-C	Emeric Hutten-Czapskim, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, I-II, St. Pétersbourg - Paris, 1871-1872; III, St. Pétersbourg – Cracovie, 1880; IV, Cracovie, 1891.
HD	E. Hurmuzaki, N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 1, Bucureşti, 1887.
HHStA	Haus-, Hofs- und Saatsarchiv, Wien. Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana (1477-1519)*, [cutia] 29, *1513 März-September* (fasc. 22, *März-April 1513*, 23a-[1, *1513 Mai-Juni*, 2, *1513 Juli-August*, 3, *1513 September*])
Historia	Giovanni Maria Angiolello] Donado Da Lezze, *Historia Turchesca*, edited by I[oan]. Ursu (Bucharest 1910).
HO	*Hazai okmánytár/ Codex diplomaticus patrius*, vol. I-VIII, Győr-Budapest, 1865-1891.
HPW	Huszár Lajos, Pop Ferenc, Winkler Judit, *Erdélyi éremművésség a 16-18 században*, Bucureşti, 1996.
HPW	Huszár – Pap – Winkler, *Erdély éremmüveség a 16-18. században,* Cluj-Napoca, 1996.
Hurmuzaki	Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* [Documents regarding the History of the Romanians] (Bucharest-Cernăuţi (Czernovits) 1887-1942); 15 (17) toms/ 45 volumes. I-2, *1346-1459*, editor Nicolae Densuşianu (1890); XV-1, *Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene Bistriţa, Braşov, Sibiiu, 1358-1600* [Documents and Letters from the Archives of the Transylvanian Cities Bistriţa (Bistriz, Besztrece), Braşov (Kronstadt, Brassó), Sibiu (Hermannstadt, Szeben), editor Nicolae Iorga (1911).
IIR	Popa-Lisseanu, Gh., *Izvoarele istoriei românilor*, V, Bucureşti, 1935.
Iliescu 1993	Octavian Iliescu, *La monnaie – medaille de Michel le Brave /1600), Revue Roumaine d'Histoire*, tome XXXII, No. 3-4, Juillet-Decembre, 1993, p. 218-228.
Istros	*Istros*. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila, 1980.
JAA	*Journal of Anthropological Archaeology*, New-York
Jakó I, II	Jakó Zsigmond, ed., *Erdélyi okmánytár/ Codex diplomaticus Transsylvaniae.*

	Diplomata epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia, vol. I, Budapest, 1997; vol. II, Budapest, 2004.
JdS	*Journal des Savants. Académie des inscriptions et belles lettres*, Paris, s. I, 1665-1792; s. II, 1816-1908; s. III, 1909-
JPMÉ	*A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, Pécs
JRGZM	*Jahrbuch des Römische Germanische Zentralmuseums*, Mainz
Közl.	*Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából*, Kolozsvár/Cluj-Napoca
KMTL	*Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század)*, ed. Kristó Gyula, Budapest, 1994.
LK	*Lévéltári Közlemények*, Budapest, 1928.
MAPS	*Memoirs of the American Philosophical Society*, Philadelphia, 1933 -
MCA	*Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti.
Méditerrannées	*Méditerrannées. Revue de l'Association Méditerrannées*, Paris, 1994
MFME	*A Móra Ferencz Múzeum Évkönyve*, Szeged
MGAH	*Monumenta Germanorum Archaelogica Hungariae*, Budapest
MGH.SS	*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, ed. G. H. Pertz, 30 vol., Hanovra, 1854 sq.
MHG	*Mélanges d'Histoire Générale*, Cluj (-Napoca), [1922] 1927-1938, NS, [2004] 2007-
MHH	*Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelemi emlékek*, Pest, Budapest, 1857-1917
MJM	Muzeul Judeţean Mureş
MMKM	Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreimuseum Mureş*, Târgu-Mureş, 1980.
MMP	*Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, Cracoviae,1861-1938.
MN	*Il Mar Nero*. Anali di archeologia e storia, Roma, Paris, 1994.
MNIT	Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
MÖK	*Magyar Őstörténeti Könyvtár*, Szeged
MPH III.	*Monumenta Poloniae Historica*, vol. III, Warszawa, 1961.
MPK	*Mitteilungen der Prähistorischen Kommision*, Wien
MPR	G. Buzdugan – Gh. Niculiţă, *Medalii şi plachete româneşti. Memoria metalului*, Bucureşti, 1971.
MS	Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Gheorghe Moldovan, *Münzen aus der Sammlung des Museum der Stadt Sighişoara*, Sighişoara, 1972.
MSM	*Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, Zagreb, 1867-1918; 1948-1979; 2002-
MT	*Mediaevalia Transilvanica*, Satu Mare, 1997-
N	sigla Cabinetului Numismatic
NHB	*Nouvelle Histoire Bataille*, Paris, 1999-
NK	*Numizmatikai Közlöny*, Budapest.
NMED	sigla colecţiei medalistice
Notes	Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle* (Bucharest 1899-1916); 6 volumes. IV, *1453-1476*; V, *1476-1500* (1915); VI, *1501-1547* (1916).
NRS	*Nuova Rivista Storica*, Roma, 1917-
OCA	*Orientalia Christiana Analecta*, Roma, 1935-
OCP	*Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 1935-
OGS	*Osmanische Geschichtsschreiber*, Graz-Wien-Köln, 1955-1981, NF, 1982-
OH	*Opuscula Hungarica*, Budapest
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek, Wien . Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung (Codices), Cod. 6215-6217
PamArch	*Památky Archeologické*, Praha.
Pontica	*Pontica*. Muzeul de Istorie şi Arheologie, Constanţa, 1968

QCR	*Quaderni della Casa Romena di Venezia*, Venezia, 2002
RA	*Revista Arhivelor*, Bucureşti, 1924-1947, 1958-
Raguza	József Gelich, Lajos Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae regasane cum regno Hungariae. Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára* (Budapest, 1887).
Raynaldus	(1693/ 1692-1727) [Odorico Rinaldo], *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII ubi desinit Cardinalis Baronibus auctore Odorico Raynaldo accedunt* (Cologne 1692-1727); 21 volumes. XVIII 1693).
Regesta	*Regesta chronologica-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris*, edited by Joseph Chmel (Vienna 1838 [1840]).
Repertoriul	*Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare* [The Inventory of Artifacts and Monuments from the Time of Stephen the Great], edited by Mihai Berza (Bucharest 1958).
RER	*Revue des Études Roumaines*, Paris, Atena, Iaşi, 1953-
RC	*Revista Catolică*, Bucureşti, 1911-1916
RdI	*Revista de istorie* (este continuată de *RI*, sn), Bucureşti, 1974-1989
RdIS	*Revista de istorie socială*, Iaşi, 1996 [1997]-1998 [2000]
REB	*Revue des Études Byzantines*, Paris, 1943-
RepAB,	Ciugudean, H., Moga, V., *Repertoriul arheologic al judeţului Alba*, Alba Iulia, 1995.
RepCJ,	I. H. Crişan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*, 1992.
Resch	Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur geyemvart, mit 86 tafeln*, Mermannstadt 1901.
RESEE	*Revue des Études Sud-Est Européennes*, Bucarest, 1963
RI	*Revista istorică*, Vălenii de Munte-Iaşi, Bucureşti, 1915-1946, sn, 1990-
RIR	*Revista istorică română*, Bucureşti, 1931-1946.
RISCI	*Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, Milano, 1947.
RIU	*Românii în istoria universală* (coordonatori Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Buzatu, Vasile Cristian), Iaşi, 1986-1992.
RRH	*Revue Roumaine d'Histoire*, Bucarest, 1962-
RRHA	*Revue Romaine d'Histoire de l'Art*, Bucureşti
RSL	*Romanoslavica*, Bucuresti, 1956-
Rv.	revers
SBAW	*Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, München, s. I, 1871-1928; s. II, 1929-1944; s. III, 1944/1946-
SlovArch	*Slovenská Archeológia*, Bratislava
SCI	*Studii şi cercetări de istorie*, Iaşi, 1938-1946
SCI-Cluj	*Studii şi cercetări de istorie*, Cluj
SCI(V)A	*Studii şi cercetări de istoria (veche a) artei*, Bucureşti, 1954
SCIVA	*Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*, Bucureşti.
SCN	*Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SG	*Studi Genuesi*, Genova, NS, 1983-
SI	*Studia Islamica*, Paris, 1953-
SMIM	*Studii şi materiale de istorie medie*, Bucureşt, 1956
SMK	*Somogyi Múzeum Közleményei*, Kaposvár
SOF	*Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, München, 1936
Spharantzes	(1966) Georgios Spharantzes, *Memorii. (1401-1477). În anexă: Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Cronica (1258-1481)* [Memoirs. 1401-1477. Appendix: Pseudo-Phrantzes: Makarios Melissenos, Chronicle. 1258-1481], edited by Vasile Grecu (Bucharest 1966).

SRH	*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus Szentpétery, I – II, Budapest, 1937- 1938.
SRPol	*Scriptores Rerum Polonicarum*, Cracoviae, 1872-1917 (a apărut, într-o primă variantă îngrijită de Christian Gottlieb Ludwig, la Amsterdam, în 1698)
SRPru	*Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vor- zeit, bis zum Untergang der Ordensherrschaft* (herausgegeben von Theodor Hirsch, Max Töppen und Ernst Strehlke), Leipzig, 1865-1874 (reeditată anastatic la Frankfurt, în 1965)
StBruk	*Muzeul Brukenthal-Sibiu, Studii şi comunicări. Arheologie-Istorie*, Sibiu.
StComB	*Studii şi comunicări Brukenthal* (seria arheologie-istorie), Sibiu.
Studii	*Studii. Revista de istorie*, Bucuresti, 1948-1973 (este continuată de *Rdl*)
SUBBH	*Studia Universitatis Babes-Bolyai*, series Historiae, Cluj (-Napoca), 1958
SV	*Studi Veneziani*, Venezia, 1959-1976; sn, 1977
Symp. Thrac,	*Symposia Thracologica*, Revistă a Institutului de Tracologie, Bucureşti.
Studijne Zvesti	*Studijne Zvesti. Arheologicki ústav SAV*, Nitra-Bratislava.
Sz	*Századok*, Budapest, 1867-
Szecheny	*Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae*, Instituti Nationalis Széchényiani, 1807.
Târnoveanu-Pârvan	Ernest Oberländer – Târnoveanu şi Katiuşa Pârvan, *Regina Elisabeta în medalistică,* Muzeul Naţional, XIV, Bucureşti, 2002, p. 246-270.
Tănăsescu 1975	Ştefan D. Tănăsescu, *despre medalia lui Mihai Viteazul,* în *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, 1973-1975, nr, 121-123, p. 237-239.
Teodoreanu-Teodorescu	Teodoreanu Eugen – Teodorescu Z. Virgil, *Învăţământul oglindit în medalistica românească,* BSNR, nr. 129-130, anii LXXV- LXXVI (1981-1982), p. 411-436.
Teutsch-Firnhaber	G. D. Teutsch, Fr. Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Wien, 1857.
Theiner	A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, Roma, 1859.
Thesaurismata	*Thesaurismata. Bollettino dell'Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Post- Bizantini*, Venezia, 1961-
Thuróczy	(1985) [János Thuróczi/ Thuróczy] Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum* (Budapest 1985-1988); 3 volumes. I, *Textus*, edited by Erzsebet Galántai, Gyula Kristó; II-1, 2, *Commentarii*, by Elemér Mályusz, with Gyula Kirstó.
TM	Eugen Chirilă, Aurel Socolan, *Tezaure şi descoperiri monetare din colecţia Muzeului Judeţean Maramureş*, Baia-Mare, 1971.
TR	*Transylvanian Review/ Revue de Transylvanie*, Cluj-Napoca, 1992- (ultimele numere sunt disponibile online la www.icr.ro/tr_review)
TSz	*Történelmi Szemle*, Budapest, 1950-1956; 1958- (numerele pe 1997, 2-1999 pot fi accesate la www.tti.hu/index.htm).
Turcica	*Turcica. Revue d'études turques: peuples, langues, culture, états*, Leuven, Paris, 1969-pentru ultimele numere: www.poj.peeters-leuven.be/journal).
UAJ	*Ural-Altaische Jahrbücher: internationale Zeitschrift für Uralische und Altaische Forschung*, Wiesbaden-München, 1952.
Welzel	Leopold Welzel von Wellenhüm, *Verzeichniss der Münz-und Medaillen-Sammlung*, Wien, 1845.
ZfA	*Zeitschrift für Archäologie,* Berlin.
Zichy	*Codex diplomaticus comitum Zichy*, vol. I, Pest, 1872.
Ziridava	*Ziridava. Studii şi cercetări*, Arad.
ZW	Zimmermann Franz et al. eds., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1891.